

ISSN 1450–6696

MUSEUM OF VOJVODINA, NOVI SAD

WORK OF MUSEUMS OF VOJVODINA

55

NOVI SAD
2013

МУЗЕЈ ВОЈВОДИНЕ, НОВИ САД

РАД МУЗЕЈА ВОЈВОДИНЕ

55

НОВИ САД
2013.

РАД МУЗЕЈА ВОЈВОДИНЕ 54

Главни и одговорни уредник: др Агнеш Озер

Издавачки савет:

Др Александар Дурман, Универзитет у Загребу
Др Золтан Ђере, Универзитет у Новом Саду
Др Весна Марјановић, Етнографски музеј, Београд
Др Андреј Милин, Музеј банатског села, Темишвар
Др Ференц Немет, Нови Сад
Др Томислав Шола, Универзитет у Загребу
Мр Мирко Грлица, Градски музеј Суботица
Мр Ервин Дубровић, Музеј града Ријеке
Мр Драгојла Живанов, Галерија Матице српске, Нови Сад
Бранимир Машуловић, Градски музеј Сомбор
Коста Рошу, Завод за културу Румуна, Зрењанин

Уредница: Драгица Јовановић

Редакција:

Марија Јовановић, археологија
Сузана Миловановић, старија историја
Миле Игњатовић, историја уметности
Др Драго Његован, новија историја
Мр Катарина Радисављевић, етнологија
Ана Олајош, конзервација
Слађана Валендечић, педагогија

Седиште редакције:

Музеј Војводине, Дунавска 35, тел: +381 21 420.566; 520.135 (факс)

Секретар редакције: Даријуш Самии

Лектура и коректура: Бранка Лугоња

Превод на енглески језик: Милан Пауновић

Технички уредник: Иван Кукуров

Штампа: „Пан Папир“, Нови Сад

Тираж: 500 примерака

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад
069 (497-113)

РАД Музеја Војводине = Work of Museum of Vojvodina / главни и одговорни уредник Угљеша Белић.
– 1994, бр. 36–. – Нови Сад : Музеј Војводине, 1994–. Илустр. ; 30 cm

Наставак публикације Рад Војвођанских музеја.

ISSN 1450–6696

COBISS.SR-ID 28648204

ШТАМПАЊЕ ПУБЛИКАЦИЈЕ ОМОГУЋИО ЈЕ
ПОКРАЈИНСКИ СЕКРЕТАРИЈАТ ЗА КУЛТУРУ И ЈАВНО ИНФОРМИСАЊЕ АП ВОЈВОДИНЕ, НОВИ САД

ИЗДАЈЕ МУЗЕЈ ВОЈВОДИНЕ, НОВИ САД, ДУНАВСКА 35, 2012. ©
www.muzejvojvodine.org.rs; muzejvojvodine1@nscable.net

САДРЖАЈ – CONTENTS

Археологија – Archaeology

- Predrag Medović*: Ko su bili osnivači naselja tipa Kalakača? • Wer waren die gründer der siedlungen vom typ Kalakača 7
- Радмила Балабан: Предмети од нефрита и/или јадеита на неолитским локалитетима у Војводини •
• Objects made of nephrite and/or jadeite on Neolithic sites in Vojvodina 25
- Неда Мирковић-Марић, Лидија Милашиновић: Две неолитске фигурине еквида из Народног музеја Кикинда • Two Neolithic Equid Figurines from the collection of the National Museum in Kikinda. 35

Археоботаника – Archaeobotany

- Aleksandar Medović*: Sex, drugs & Petrovaradin rock: Was Field Gromwell (*Lithospermum arvense* L.) more than just an Early Bronze Age make-up? • Seks, droge i petrovaradinska stena: da li je poljsko vrapseme (*Lithospermum arvense* L.) bilo nešto više od obične ranobronzanodobne šminke? 47

Историја – History

- Војислав Мартиновић*: Неми јубилеј: 40 година од отварања сталне поставке Музеја социјалистичке револуције Војводине • The Silent Jubilee: the 40th Anniversary of the Opening of the Permanent Exhibit of the Museum of the Socialist Revolution of Vojvodina 53
- Милош Лекић*: Војне и државне заставе из збирке Музеја Војводине • Military and National Flags in the Collection of the Museum of Vojvodina. 73
- Видак Вуковић*: Збирка оружја барона Николића у Народном музеју Зрењанин • Collection of weapons barons Nikolic at the National Museum of Zrenjanin 81
- Costa Roşu*: Prezenţe culturale româneşti în Voivodina. Contribuţie la patrimoniul cultural al românilor din Serbia • Prisustvo rumunske kulture u Vojvodini. Doprinosi kulturnoj baštini Rumuna u Srbiji •
• The presence of Romanian culture in Vojvodina. Contributions to the cultural legacy of Romanians in Serbia. 93
- Németh Ferenc*: Nagybecskerek-től Budáig - Dr. Kiss Arnold (1869–1940) • Od Velikog Bečkereka do Budima - Dr Arnold Kiš (1869–1940) • From Veliki Bečkerek to Buda. Dr. Arnold Kiss (1869-1940) 101
- Boris Garovnikov*: Prilog istoriji vanevropske zbirke životinja u Gradskom muzeju u Subotici • Contribution to history of the Non-European collection of Animals in the Municipal Museum of Subotica 111
- Dévavári Zoltán*: Színház, kultúra az impériumváltás utáni Szabadkán (1918-1923) • Subotičko pozorište i kulturni život u Subotici na razmeđu država (1918-1923) • Subotica Theater and the Cultural Life in Subotica on the Border between Countries (1918-1923) 119
- Боривој Миросављевић*: Душан Шијачки, новинар, историчар и књижевник – Трагом „Балканског рата“, једног од првих српских таблоида • Dušan Šijački, journalist, historian and writer – On the Trail of the “Balkan War”, one of the first Serbian tabloids 127

Историја уметности – History of Art

- Љиљана Лазић*: Заставе грађанских организација у Новом Саду (1850–1950) • Flags of Citizens' Organizations in Novi Sad (1850-1950). 135
- Оливера Скоко*: Почетак изложбене делатности у Великом Бечкереку • The beginning of the exhibition activities in Veliki Bečkerek (Zrenjanin) 159

Етнологија – Ethnology

- Рајка Грубић*: Годишњи вашари у Великом Бечкереку (из угла локалне штампе) • Yearly fairs in Veliki Bečkerek (from the perspective of the local press). 165
- Филип Форкавић*: Сејалице за стрна жита у колекцији сејалица Музеја Војводине – Музејског комплекса Кулпин • Wheat planters in the Collection of the Museum of Vojvodina – The Kulpin museum Complex. 173

<i>Jadranka Đorđević Crnobrnja, Jovana Diković: Dečiji dodatak kao strategija prevazilaženja nesigurnosti – na primeru Gaja i Vranja • Child Benefit as a Strategy for Overcoming Uncertainty. Examples of Gaj Village and Vranje Municipality</i>	187
<i>Александар Крел: Немачко удружење Кикинда: ревитализација немства у Кикинди • The German Society of Kikinda - Renewal of German Ethnicity in Kikinda</i>	199

Грађа – Records & Documents

<i>Данка Вишекруна: Ускршњи обичаји у Новом Саду – други део</i>	211
<i>Драјо Њејован: Један документ о раду судских комисија у Банату 1942. године на сахрањивању жртава јануарске „Рације“ у јужној Бачкој.</i>	229

Из музеја и галерија – From Museums and Galleries

<i>Најаша Миладиновић-Рагмиловић: Приче људских лобања</i>	235
<i>Кајарина Рагисављевић: Дух жита.</i>	237
<i>Тања Ситојков: Изложбени плакати Музеја Војводине 1947-2012.</i>	239
<i>Миланка Тогоћ: Све је само реклама, сегменти модерне рекламе у Војводини</i>	241
<i>Тјана Станковић-Пеђерац: Konstantin – 313. godina, Milanski edikt i vreme tolerancije</i>	243
<i>Тјана Станковић-Пеђерац: Konstantin – 313. godina u rimskom Koloseumu</i>	247
<i>Лидија Мустеданагић: Ћитанје тајни – археолошки налит.</i>	248
<i>Војислав Мартинов: Willy – zlatne godine filmskog plakata.</i>	251
<i>Душан Миљковић: Егзотична изложба Музеја Војводине</i>	252
<i>Лидија Мусћеданагић: Замисли живот на 33 обртаја.</i>	254

Прикази – Surveys

<i>Драјо Њејован: О шајкашима и Шајкашкој области у Бачкој</i>	255
<i>Драјана Куручев: Румуни у Војводини: историја, демографија, идентитет Румуна у војвођанским насељима.</i>	256
<i>Лидија Мусћеданагић: Читање традиције у научном и уметничком дискурсу</i>	258
<i>Драјана Куручев: Ратник са палетом</i>	259
<i>Предрај Бајић: Живот, рад и држање домаћих Немаца (Фолксдојчера) пре рата, за време рата и за време окупације.</i>	262
<i>Рецензенти за Рад Музеја Војводине 55 – Упутство сарадницима</i>	264

In memoriam

<i>Бојдан Шекарић: Др Мирјана Малуцков (1930–2012)</i>	265
--	-----

KO SU BILI OSNIVAČI NASELJA TIPA KALAKAČA?

Dr Predrag Medović, arheolog@neobee.net

Apstrakt: Nastajanje starijeg gvozdenog doba u srpskom Podunavlju koje predstavljaju naselja tipa Kalakača, otvara mnogobrojna pitanja. Ona se mogu vezati za burna događanja izazvana prirodnom katastrofom tokom sredine 12. veka pre nove ere. Tu ubrajamo: razaranje Troje VIIa, mikenskih gradova, makedonskih naselja, Dorska seoba, plavljenje naselja na obalama Save na Gradini na Bosutu i u Donjoj Dolini, zakopavanja ostava bronzanih predmeta na širokom prostoru srpskog Podunavlja, raseljavanjem stanovnika koje se prati smanjenim brojem grobova kasnog bronzanog doba u odnosu na srednje. Postavlja se pitanje: ko obnavlja stara i podiže nova naselja ranog gvozdenog doba sa novom kulturnom sadržinom, sahranjivanja inhumacijom, uz prisustvo skromnog broja kulturne sadržine kasnog bronzanog doba?

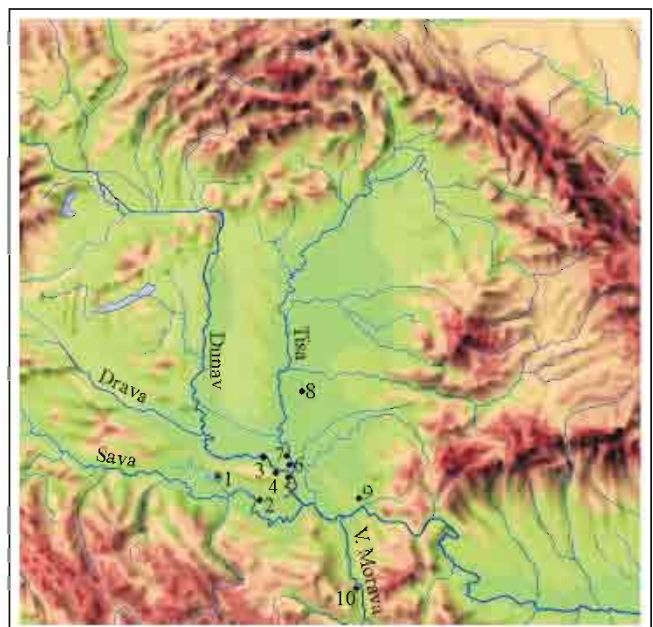
Ključne reči: Kalakača, starije gvozdeno doba, kasno bronzano doba, prirodne katastrofe, pokreti naroda

Prilikom mog prvog značajnijeg pokušaja definisanja nastanka i razvoja starijeg gvozdenog doba u srpskom Podunavlju, bio sam vrlo skeptičan u pogledu tada vladajućeg mišljenja da su počeci ovog doba vezani za tzv. „trako–kimerski udar“ (Medović 1978, 57–60). Nasuprot tome zastupao sam tezu da je starije gvozdeno doba izrastalo na temeljima vidno istrošene kulture ravnih polja sa urnama kasnog bronzanog doba (Gava–Belegiš II). Sada razmišljam na sličan način, ali malo opreznije. Ovaj oprez nameće različit običaj sahranjivanja i ukupna kulturna sadržina naselja ranog gvozdenog doba (Bosut IVa), u odnosu na te karakteristike u kasnom bronzanom dobu (Gava–Belegiš II). Posle nekoliko stoleća spaljivanja i sahranjivanja u urnama, takoreći na prečac u ranom gvozdenom dobu u naseljima tipa Kalakača se praktikuju inhumacije na različite načine. Svi dosadašnji pokušaji nisu dali pozitivne rezultate u pogledu postojanja odvojenih nekropola uz naselje, što još uvek ne znači da ne postoje. Osim nedovoljne istraženosti, postoje i mnoge druge okolnosti o kojima ćemo ovde raspravljati, kako bi ove pojave doveli u određeni sklad i realne okvire.

Sl. 1. Najznačajnija naselja starijeg gvozdenog doba Bosutske grupe: 1. Gradina na Bosutu, 2. Gomolava, 3. Petrovaradinska tvrđava, 4. Kalakača, 5. Stari Slankamen, 6. Kalvarija, 7. Feudvar, 8. Slovenski grad, 9. Židovar, 10. Lanište

Abb. 1. Große befestigte Siedlungen der Bosut-Gruppe: 1. Gradina am Bosut, 2. Gomolava, 3. Petrovaradinska tvrđava, 4. Kalakača, 5. Stari Slankamen, 6. Kalvarija, 7. Feudvar, 8. Slovenski grad, 9. Židovar, 10. Lanište

Zahvaljujući naseljima na Kalakači i Gradini na Bosutu značajno su uznapredovala naša saznanja o nastanku i razvoju naselja starijeg gvozdenog doba (sl. 1). Posle objavljivanja rezultata istraživanja na pomenuta dva naselja, pa i mnogih drugih u srpskom Podunavlju i Pomoravlju, došli smo do saznanja da na tim prostorima starije gvozdeno doba čine tri razvojna perioda Bosutske grupe (Bosut IVa, IVb i IVc). Za najstariji period Bosut IVa na naseljima tipa Kalakača imamo šarenilo u pogledu načina sahranjivanja, a nijednu nekropolu, odvojenu od naselja. Ipak, ima jedan pouzdan zaključak. Svi otkriveni grobovi su skeletni i u okviru naselja. Sada se postavlja opravdano pitanje: otkud sada tako krupan civilizacijski korak nazad, ako znamo da su tokom skoro cele praistorije našeg Podunavlja, nekropole odvojene

od naselja? Zbog toga se sada i postavlja ovo pitanje, uz napomenu da se istovremeno otvara i jedno drugo važno pitanje.

Da li su nosioci rane kulture starijeg gvozdenog doba starosedeoci ili kolonisti koji su sa sobom doneli svoju kulturu u kojoj se podrazumeva i sahranjivanje i u okviru naselja? Ranije, u kasnom bronzanom dobu, ovde se praktikovalo sahranjivanje u urnama, sada se u ranom gvozdenom dobu praktikuje inhumacija. Kada govorimo o pridošlim kolonistima na pamet nam ne pada da oživljavamo tezu o trakokimerskom udaru. Ako bi se autor ovog rada morao opredeljavati za neko od pomnijanih mogućnosti, u ovom trenutku najradije bih ovo pitanje ostavio podpunom otvorenim. Iz opreza zbog mnogih nerešenih pitanja. Pre svega, postavlja se pitanje da li su dosadašnji slučajevi sahranjivanja u okviru naselja sporadična i specifična pojava uz postojanje odgovarajućih nekropola do kojih još nismo došli? Sam autor je do sada učinio značajne napore na traganju za nekropolama ovog doba, naročito na Kalakači, Gradini na Bosutu i Feudvaru. Sve je ostalo na pokušajima, nema tragova nekropola ranog gvozdenog doba. U takvoj situaciji ne ostaje nam ništa drugo nego da raspravljamo o onome sa čim raspolazemo. Na žalost ni to nam mnogo ne pomaže. Pojava sahranjivanja na naseljima nije zabeležena na svim istraživanim naseljima ranog gvozdenog doba, pa to ne možemo uzeti kao pravilo. Ostala velika i mala naselja takođe nisu imala naseobinskih sahrana: Gradina na Bosutu, Feudvar, Židovar, Batka, Petrovaradinska tvrđava, Kalakača (dva dečija groba bez priloga). Sve nas ovo navodi na veliki oprez i usmerena istraživanja u rasvetljavanju ove zamršene situacije.

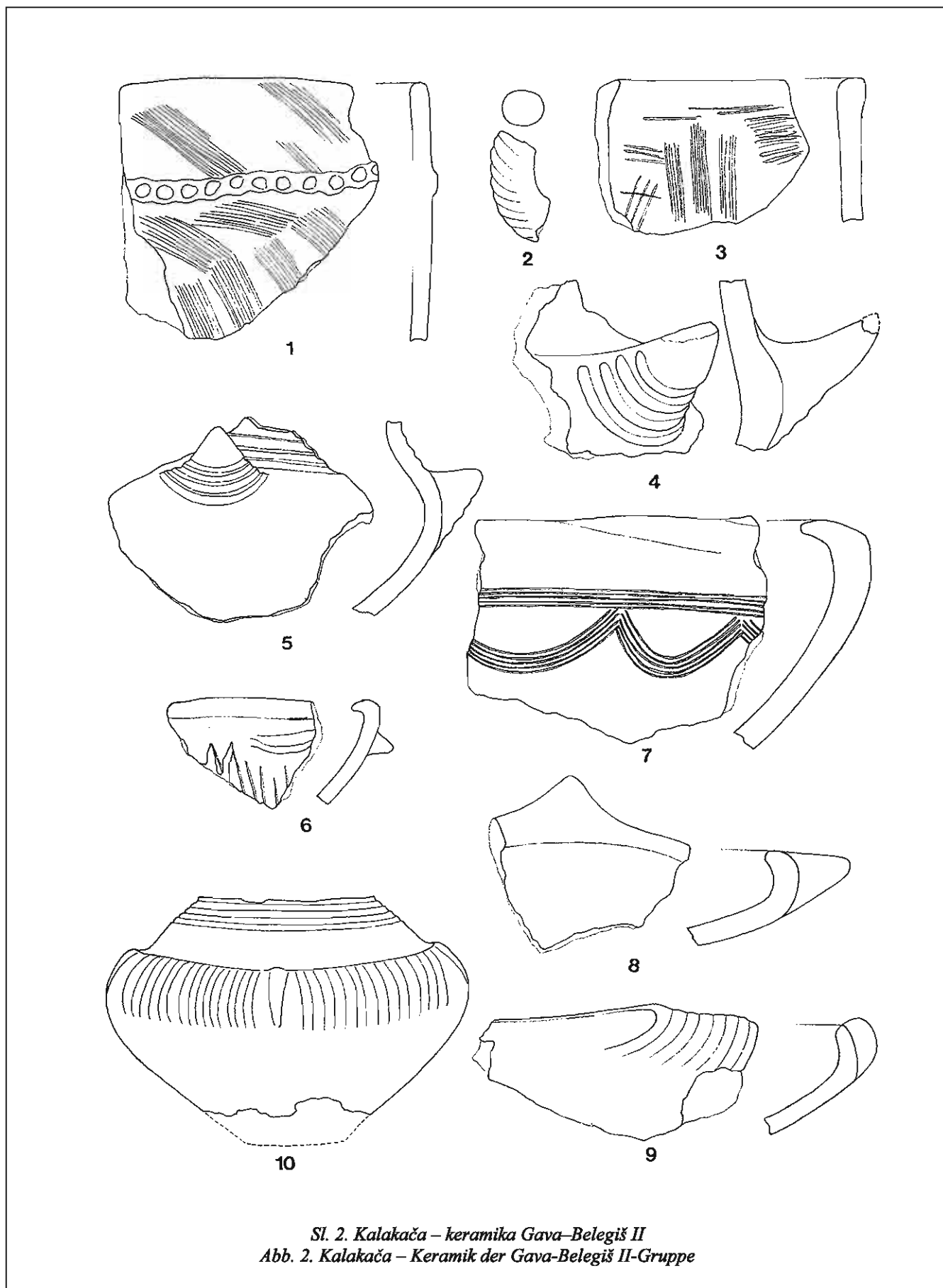
Tokom druge polovine 20. veka otkriveno je nekoliko pojedinačnih i grupnih grobova prilikom istraživanja naselja ranog gvozdenog doba. Samo je jedan grob otkriven slučajno. Da podsetimo, na Gomolavi su otkrivene dve masovne grobnice, od kojih je samo jedna objavljena (Tasić 1972, 27–37). Pojedinačni skeletni grobovi su otkriveni na naseljima: Pećine kod Vrdnika (Medović 1984–1985, 5–8), kod Jaše Tomića (Medović 1999, 39–48), na Asfaltnoj bazi kod Zemuna (Перповић 2010, 223–231) i neobjavljen veći broj skeletnih grobova u naselju tipa Kalakača na Klisi u Novom Sadu (T: I/1). Osim navedenih skeletnih grobova, otkrivena su na Kalakači dva dečija skeletna groba bez priloga (Medović 1988, sl. 194). Nađeni su u jednom ukopanom objektu i to je jedini argument da ih vežemo za ovo naselje. Pored grobova, u naseljima tipa Kalakača, spo-

radično i pojedinačno se otkrivaju delovi ljudskih skeleta. Ta pojava je primećena na Kalakači i nešto manje na Feudvaru. Da li je u pitanju remećenje grobova u vreme dok je naselje bilo još aktivno ili je u pitanju nešto drugo, sada je teško reći.

Kod ostala dva razvojna perioda Bosutske grupe nema sličnih pojava. Uz naselja Bosut IVb otkrivena je i istražena nekropola u Vajugi–Pesak (Popović – Vukmanović, 1998), dok je u vreme trajanja Bosut IVc otkriveno više nekropola kao slučajni nalazi („Sremska grupa“), samo je regularno istraživana ona koju su formirali stanovnici Feudvara na Stubarliji (Medović 2007, 10–12, 14–19). Iz ovoga proizilazi da je sporno sahranjivanje samo kod naselja tipa Kalakača.

Prilikom objavljivanja pojedinačnih grobova ranog gvozdenog doba došlo se do podatka da su svi imali priloge, da su pokojnici polagani na bok u grobnu raku ili na dnu nekog objekta, kao što je slučaj na Klisi u Novom Sadu. Grupne grobnice na Gomolavi su specifičan slučaj i u ovom trenutku je najvažnije da su u naselju, pa samim tim se smatraju kao naseobinske sahrane. Uz ovo ide i još jedan važan zaključak. Sva naselja ranog gvozdenog doba tipa Kalakača sa svojom ukupnom kulturnom sadržinom se veoma razlikuju od predhodne Urnenenfelder-kultura kasnog bronzanog doba, koja im je prethodila. To je jedan novi kulturni i privredni sistem koga karakteriše upotreba gvožđa, kvalitetnija gradnja stambenih objekata, drugačiji i raznovrsniji asortiman keramičke produkcije, gde dominiraju veliki pitosi i lonci.

Ako posmatramo arheološku kartu rane faze razvoja naselja starijeg gvozdenog doba, videćemo da imamo više desetina pouzdano otkrivenih naselja, od kojih je nekoliko istraživano. Da pomenemo samo one najznačajnije: Kalakača, Petrovaradinska tvrđava, Gomolava, Gradina na Bosutu, Pećine u Vrdniku, Asfaltna baza u Zemunu, Slankamen, Klisa–Novi Sad, Popov Salaš, Feudvar, Kalvarija Titel, Batka kod Perleza, Židovar i drugi. Istina je da se lakše otkivaju naselja nego nekropole. Velika naselja se podižu na markantnim i dominantnim prirodnim položajima sa odbrambenim bedemima ili na ranijim višeslojnim naseljima. Kalakača je u tom pogledu najadekvatniji primer, pogotovo što je kao jednoslojno naselje odlučujuće pomogla da se ovde na najbolji način sagleda i sabere skoro cela kulturna sadržina ranog gvozdenog doba, od samog početka do kraja i prvih uticaja Basarabi keramike razvijenog starijeg gvozdenog doba (Bosut IVb). Istina, Kalakača

Sl. 2. Kalakača – keramika Gava-Belegiš II
 Abb. 2. Kalakača – Keramik der Gava-Belegiš II-Gruppe

je praktično bez naseobinskog kulturnog sloja, ali njene zatvorene celine pokretnog arheološkog materijala daju joj legitimitet čvrstog oslonca na velikom uzorku. Ovdje, prema uvidu u prikupljeni arheološki materijal, nikada ranije nije postojalo starije naselje. Jedno naselje kasnog bronzanog doba je otkriveno nedaleko, na susjednoj terasi, zapadno od našeg naselja. Deli ih samo jedan surduk. Za naše razmatranje to i nije od nekog posebnog značaja, osim da se konstatuje da na njemu nije nastavljen život, kao što je to uobičajeno, već je podignuto novo u neposrednoj blizini.

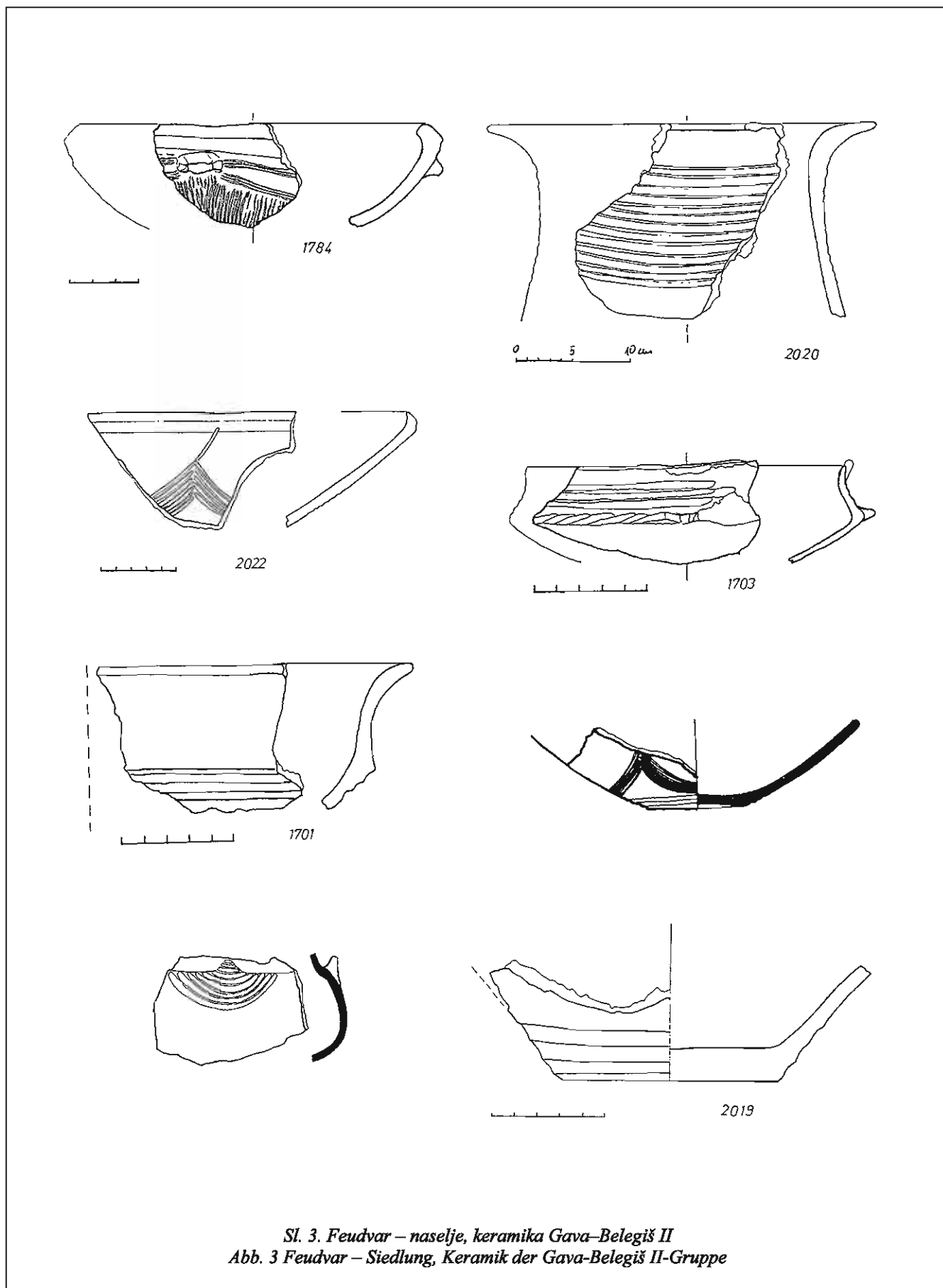
Na Kalakači je u 18 zatvorenih objekata otkrivena keramika kasnog bronzanog doba, uvek zajedno sa tipičnom keramikom ranog gvozdenog doba, koja je dala originalan i prepoznatljiv karakter naselju na Kalakači. U odnosu na 151 otkriveni objekat u kampanji 1971–1974. to je zanemarljiv broj, ali u cilju tumačenja samog njenog prisustva na Kalakači je od izuzetnog značaja. Ova starija keramika iz kasnog bronzanog doba nam uverljivo govori o kontinuitetu kultura bronzanog i starijeg gvozdenog doba. I ne samo o kontinuitetu, već i o nosiocima materijalne kulture. To u isto vreme znači da se tradicija i stil keramičkog materijala, kao najmasovnijeg i najprepoznatljivijih proizvoda praistorijskih kultura, preuzima jednim delom iz prethodne kulture. Najilustrativniji primer ove pojave konstatovan je na naselju Gradina na Bosutu (Medović & Medović 2011). Tamo nije bilo kontakta između kasnog bronzanog doba i starijeg gvozdenog doba zbog izvesne pauze u kontinuitetu naseljenosti Gradine. Prvo naselje je podignuto u završnoj fazi ranog gvozdenog doba (Bosut IVa), gde se umesto prethodne kulture, javljaju nalazi keramike Basarabi stila (Bosut IVb). Slično se dogodilo i u naselju razvijenog gvozdenog doba (Bosut IVb). Tu se kroz celo prvo, pa i drugo naselje povremeno otkrivala keramika tipična za rano gvozdeno doba, Kalakača stila. Sve to se prati i u naseljima kasnog gvozdenog doba na Gradini (Bosut IVc). Iz toga izvlačimo uverljiv zaključak da smene praistorijskih kultura u kontinuitetu ne prati oštra smena keramičkog asortimana. Sadržina starije kulture se još duže ili kraće vreme provlači kroz mlađe naselje, naročito atraktivni oblici i kvalitetni proizvodi. To potvrđuje i slika nalaza na Kalakači (Sl. 2). Uvek sa tipičnom keramikom ranog gvozdenog doba sporadično se nalazi, uglavnom kvalitetna tamnosiva fino uglačana kanelovana keramika raznih oblika i ornamentalnih motiva, tipična za naše kasnobronzandobne kulture Gava–Belegiš II. Karakteristična je za

naselja i za nekropole (Medović 1988–1989. T. I–VIII; Bukvić 2000; Vranić 2002, 86–91; Петровић 2006).

Osim kvalitetne keramike kasnog bronzanog doba, na Kalakači je u tri objekta otkrivena i grublja keramika, koja je po kvalitetu i načinu ukrašavanja veoma slična keramičkoj produkciji ranog gvozdenog doba, na njoj su, umesto starijih kanelovanih ukrasa, sada su ukrasni motivi izvedeni urezivanjem (Medović 1988–1989). Isti je slučaj i sa motivom snopa urezanih talasastih linija na dva primerka zdela iz različitih objekata (Medović 1988, sl. 83/ 1 i 87 /2). Pomoć za ovu konstataciju crpimo iz slike istraživanja sloja kasnog bronzanog doba na Batki C kod Perleza u srednjem Banatu. Ovdje je u sloju i jednoj zatvorenoj celini kanelovane keramike otkrivena i keramika sa tanko urezanim linijama, na isti način kao i naši citirani primerci sa Kalakače. Nažalost, nalazi sa Batke nisu još publikovani.

Srećna je okolnost što na Titelskom platou imamo na velikoj površini istraženo naselje Feudvar i deo njegove nekropole na Stubarliji. Na naselju Feudvar postoje, između ostalih, stambeni horizonti srednjeg i kasnog bronzanog doba (osnova 5 i 6). U osnovi 6 su ostaci naselja srednjeg bronzanog doba sa keramikom kasnog Vatina i inkrustovane keramike, sa vrlo retkim pojavama ukrasa sa motivom lažnog šnura. U najmlađem bronzanodobnom sloju nalaze se ostaci karakteristične Gava–Belegiš II keramike, među kojom je najprepoznatljivija crno ili sivo uglačana keramika sa tehnološkim postupkom kao kod urni ovog doba – spolja tamno sivo, a iznutra crvenkasto pečena (sl. 3). Ova keramika se najčešće meša sa keramikom starijeg gvozdenog doba tipa Kalakača. Ovo mešanje je uobičajeno na plićim naseobinskim slojevima, slično Gomolavi, Popovom salašu ili Židovaru, za razliku od moćnih naseobinskih slojeva na Gradini na Bosutu, ukupne debljine od 4m i jasno izdvojenih 10 stambenih horizonta. Zajednička karakteristika naselja i nekropole je dominacija inkrustovane keramike i kasnog Vatina u srednjem bronzanom i Gava–Belegiš II keramike u kasnom bronzanom dobu. Pojava Belegiš I keramike je skoro zanemarljiva. Isto tako, za oba sloja na naselju, konstatovani su vrlo loši ostaci stambenih objekata, kao što je uobičajeno u ovom periodu na prostoru srpskog Podunavlja.

Značajan doprinos poznavanju prilika u vreme kasnog bronzanog doba u Banatu dao je Lj. Bukvić (Bukvić, 2000). Osim obilja arheološkog materijala, naročito sa nekropola, kao i terenskih opažanja sa vršenih

Sl. 3. Feudvar – naselje, keramika Gava-Beležiš II
 Abb. 3 Feudvar – Siedlung, Keramik der Gava-Beležiš II-Gruppe

istraživanja cele Vojvodine i severne Srbije, te susedne Rumunije, ovaj autor nam nudi i nekoliko vrlo zanimljivih zaključaka. Doduše, svi njegovi važni zaključci su vezani za stariji i prosperitetniji period kasnog bronzanog doba sa velikom produkcijom bronzanih predmeta. Dinamičnu populaciju Gava–Belegiš II promovise kao zemljoradnike i stočare, ali i zanatlije koje se bave proizvodnjom i prodajom bronzanih predmeta. Problem ostava tumači na već konvencionalan način, vezujući ih kao trgovačku robu putujućih zanatlija. Koliko su uverljivi podaci o naseljima, čija debljina kulturnog sloja iznosi od 10–50 cm, sa lošim i skoro neuhvatljivim ostacima stambenih objekata, tumačenje nastanka ostava nije u skladu sa njihovim brojem u bliskom vremenskom periodu zakopavanja.

U srpskom delu Banata Lj. Bukvić pominje ukupno 34 ostave. Uglavnom su heterogenog sastava. Što se tiče njihovog porekla, najveći broj možemo vezati za susedne rumunske centre, a nešto manje za domaće livnice, od kojih su podpisanom iz perioda kasnog bronzanog doba poznate samo tri: pouzdano Borđoš kod Novog Bečeja i Sečanj, a najverovatnije i Vatin. Verujemo da su osnovne privredne grane stanovnika kompleksa Gava–Belegiš II bili zemljoradnja i stočarstvo, ali da je samo mali broj naselja imao livnice metala za lokalne potrebe i vrlo razvijeno posredovanje u prometu metala koji je poticao iz velikih livačkih centara susedne Rumunije. U većini naselja kasnog bronzanog doba na prostoru srpskog Podunavlja dominiraju ukopane jame koje su uglavnom ispunjene keramičkim materijalom i životinjskim kostima.

Nekropola	Ukupno grobova	Srednje bronzano doba	Kasno bronzano doba	Ne opredeljeni grobovi	Primedba
Ilandža, Stojkova zagrada	18	8	5	5	
Kovačica, Vinogradi	15	–	15	–	
Opovo, Beli breg – Silos	21	–	21	–	deo nekropole uništen
Pančevo, Vojlovica II	183	–	183	–	5 spališta
Mošorin, Stubarlija	36	16	9	11	Površina nekropole oštećena
Belegiš, Stojića gumno	179	144	29	6	4 spališta
Jakovo, Kaluderske livade	88	51	13	24	nekropola oštećena grad. Radovima
Korbovo, Glamija	58	50	–	8	
Beograd, Karaburma	310	247	36	27	

Tabela 1.

Što se tiče nekropola ovog doba, stanje je znatno jasnije. Istraživanje nekoliko nekropola dalo je obilje podataka, od kojih je najznačajnija ona na Rafineriji u Pančevu. U kasnom bronzanom dobu karakterističan stil dominira samo u početku. Kasnije se sve više gubi, što je znak opšteg lošeg privrednog stanja i gubljenja dosledne izrade urni usvojenog stila. Primetno je veliko šarenilo u odnosu na srednje bronzano doba. Ako upoređujemo srednje i mlađe bronzano doba količinski, na svim do sada poznatim nekropolama sa urnama, znatno je veći broj urni srednjeg, u odnosu na mlađe bronzano doba. Osim što ih je mnogo manje, one su i neujednačenog kvaliteta i stila. U tom šarenilu, pored stilski i tehnološki urednih urni, za urne na Stubarliji je korišćen i kućni inventar – zdele, lonci, piraumosi (Medović 2007/ T. VIII/4; IX/1; XI/6; XII/2 i XVII/1).

Kakav je količinski odnos urni srednjeg i kasnog bronzanog doba pokazuje nam tabela 1 koja je urađena jednom drugom prilikom, pa je aktuelna i za ovu temu (Medović 2013, T. 1).

Ako je tumačenje prilika na Kalakači i Feudvaru uverljivo, možemo zaključiti da je postojao kontinuitet života na našim prostorima na prelazu iz kasnog bronzanog u rano gvozdeno doba. Naspram svih značajnih promena u materijalnoj i duhovnoj kulturi u novom dobu, navedene činjenice sa Kalakače ne mogu se ničim opovrgnuti. Pitanje je samo da li su u formiranju novog doba, specifične kulture, izveli samo nosioci kasnog bronzanog doba, ili im je u tome neko pomogao. O tome ćemo sa nešto više argumenata moći da govorimo nakon razmatranja teze o prirodnim katastrofama u pristoriji, od kojih se jedna locira na prostore gde je egzistirala grupa Gava–Belegiš II. U tom slučaju značilo bi da su razređena naselja i stanovništvo na našim prostorima popunile grupe kolonista iz bližeg ili daljeg okruženja, donoseći sa sobom i mnoga nova materijalna i duhovna iskustva. Zajedno, uz domaća iskustva i donete promene, mogla je nastati jedna sadržajnija i vitalnija kultura koja se ogleda u veličini, kvalitetu i gustini naselja. Stara struktura i ekonomska moć stanovništva nije mogla sama učiniti taj preporod.

Pošto nemamo nameru da se detaljnije bavimo pokrenutom temom, sem da nađemo opravdanje za njeno aktueliziranje i tumačenje prilika koje su se ovde događale krajem bronzanog doba, praktično od početka Urnenfeder kulture. Konačno, moramo se pomeriti sa mesta od kada smo u našu stručnu literaturu uveli i često pominjali Protovilanova kulturu. S. Foltiny keramiku

kasnog bronzanog doba, po ustaljenoj navici, naziva „Ranovilanovska“, protovilanovska“ i „Pseudovilanovska“. Povod su mu bile naše urne iz nekropola srednjeg i kasnog bronzanog doba Vojvodine, severno i istočno od nje. Sada bi mogli reći i zapadno od Vojvodine. Kanelovane urne koničnog vrata kasnog bronzanog doba datuje u Br. D–Ha A po P. Reinecke (Foltiny 1966–1968, 5). To znači da odavno sa ovih prostora gledamo u severnu Italiju, bez jasnih ideja i tumačenja tih afiniteta u vreme kada nije bilo ni pomena o posledicama velikih prirodnih katastrofa. M. Garašanin raspravljajući o problemima kasnog bronzanog doba, u obzir uzima i širi prostor, naročito oblast istočnog Mediterana. U tom dobu se događaju: Dorska seoba, razaranje miken-ske civilizacije, Troje VIIa, te spaljivanje više naselja u Makedoniji. Sve ovo prati dug period sukoba i pome-ranja plemena. U to vreme zakopane su mnogobrojne ostave bronzanih predmeta. Sva ta nemirna vremena i perturbacije plemena M. Garašanin je datovao između 13. i 8. veka pre n. e. u vreme trajanja Urnenfelder kul-ture (Garašanin 1973, 401).

Za ovu raspravu značajno će nam pomoći rad F. Falkensteina koji je koristio rezultate istraživanja pri-rodnih katastrofa koje su izazvane vulkanskim erupci-jama sa egzistencijalnim posledicama u Evropi. Jedna od tih katastrofa je vezana za naše Podunavlje u vreme trajanja kulture Gava–Belegiš II (Falkenstein 1989, 549–561). Ovaj autor koristi rezultate istraživanja pri-rodnjaka koja su dovela do kalendara prirodnih kata-strofa širokih razmera vezanih za erupcije vulkana: 1628. pre n. e.; 1159. pre n. e.; 207. pre n. e. i 540. godina nove ere. Za nas je u ovom trenutku svakako najzani-mljivija 1159. g. pre n. e. pošto bi ona mogla da bude u uskoj vezi za nastanak ostava i raseljavanje stanovni-štva sa naših prostora. Ovi datumi se, pored ostalih pojava, temelje i na arheološkom materijalu. Dendrolozi su na ostacima drvenih konstrukcija u naselju dato-vanom u prvu polovinu 12. veka pre n. e. konstatovali da su godovi uzrasta hrasta bili skoro nemerljivi. Ta po-java se tumači kao posledica vrlo nepovoljnih klimat-skih uslova posle vulkanske katastrofe koja je trajala između 1159. i 1141. godine pre n. e. Da bi objašnjenje katastrofalnih posledica erupcija bile merljive i uverljive, F. Falkenstein podrobno interpretira istorijske izvo-re koji govore o posledicama vulkanske erupcije u Indoneziji 1815. godine. One su se osetile u Evropi između 1816–1819. godine, kada se ogroman oblak gu-ste vulkanske prašine preselio iz Azije i nadvio nad

većim delom Evrope. Za to vreme beleže se vremenske nepogode, glad, epidemije, drastično povećana smrtnost stanovništva, nasilje i masovni pokreti naroda. Sve ne-volje je izazvao nedostatak sunčeve svetlosti i toplote, bez kojih nema života biljnog i životinjskog sveta. U krajnjoj konsekvenci ugrožen je ceo živi svet.

Osim podataka iz srednje i zapadne Evrope i naši hroničari iz Vršca su zabeležili posledice ove vulkanske katastrofe. Baveći se temom vinogradarstva M. Tokin je koristio istorijske zapise vršačkog Arhiva u kojima stoji da se 1816. godine, zbog nezapamćenog nevremena, srušio toranj Saborne crkve u Vršcu (Токин 2003, 5–10). Gromovi su spalili vrlo mnogo kuća, a od 4021 jutara vinograda u vršačkom ataru, ostalo je samo 80 jutara.

Ako nam ovi primeri posluže kao kliše za tuma-čenje onih koje su se dogodile u praistoriji, steći ćemo izvesnu sliku o prilikama i posledicama u vreme kada su zalihe hrane bile znatno skromnije, komunikacije i prosvetčenost naroda mnogo niži.

Falkentein navodi 164 ostave u Rumuniji iz perio-da Br D/Ha A1 i samo 14 iz perioda Ha A2. Za Srbiju daje podatak od 60 ostava iz Perioda Ha A1, 6 iz perio-da Ha A2 i samo 4 iz perioda Br D (Falkenstein 1997, 559). Kao što se iz navedenog broja ostava jasno vidi, najbrojnije su ostave iz Ha A1. Tih 124 ostave na relati-vno malom prostoru vrlo uverljivo podkrepljuju mišlje-nje o dugotrajnoj prirodnoj katastrofi egzistencijalnog karaktera na širem prostoru Podunavlja u vreme traja-nja kulture Gava–Belegiš II. Ako tome dodamo i procenu da sve ostave još nisu otkrivene, onda izvesno uvećan broj skrivnica traži odgovarajuće rešenje. Uvek je postojala pojava ostava skrivnica ili darovanja, ali ovako veliki broj upućuje na ogromne probleme stan-ovništva krajem bronzanog doba. S obzirom na to da su ostave sadržale različite predmete, kako po nameni i stanju očuvanosti, pre bi za njih rekli da su skrivnice nego votivne ostave. Očigledno je da je stanovništvo zadesila velika nevolja i da su svoje blago zakopali u zemlju koje nikada više nisu imali priliku da izvade. Time se najlakše može objasniti nestanak ili raseljava-nje velikog broja stanovnika sa naših prostora.

Kada je ovaj rad bio u završnoj fazi pisanja, poja-vio se iz štampe novi rad, sad F. Falkenstein posvećen posledicama klimatskih promena koji značajno dopri-nosi rešavanju naše problematike (Falkenstein 2013). Sada ovaj autor celu krizu u istočnom Mediteranu i na našem Podunavlju vezuje za klimatske promene na severnoj hemisferi koje se događaju oko 1200. godine

pre n. e. i traju skoro ceo 12. vek pre n. e. U svom prvom radu Falkenstein se prevashodno bavio erupcijom vulkana Hekla na Islandu i njegovim posledicama. Sada koristi grafikone temperaturnih kretanja ciklusa zahlađenja koji je izradio Mike Baillie i na kome se kao najhladniji period označava raniji termin Hekle (1159–1141. g. pre n. e.). Nije jasno da li se ovaj autor odrekao pomenute prirodne katastrofe ili je samo ovde ukomponovana kao dodatni uzrok pogoršanja ciklusa zahlađenja. Bilo kako ovo razumeli i tretirali, očigledno se najveća kriza na našim prostorima manifestovala sredinom 12. veka pre n. e. (Falkenstein 2013, Abb. 1). Klimatske promene izazvale su velike poplave, pa uzročno i raseljavanje stanovništva iz ugroženih prostora. Našu kulturnu grupu Gava – Belegiš II Falkenstein uvodi u ugrožena područja i pravce iseljavanja: nizvodno Dunavom, Moravom i Savom prema zapadu (Falkenstein 2013, Abb. 3). Te trase iseljavanja pratimo karakterističnom keramikom grupe Belegiš II. Na keramičkoj tabeli sloja 13–11 na Kastanasu u severnoj Grčkoj nalazimo karakteristične oblike (Falkenstein 2013, Abb. 7).

Sveobuhvatnu krizu krajem bronzanog doba prate, između ostalih naselja, i multidisciplinarna istraživanja na naselju Kastanas. To konstatuju arheobotaničari, arheozoolozi i arheolozi. Osetan je pad u svim sferama života sa izmenjenim privrednim i društvenim uslovima, koje su doneli migracioni talasi iz Podunavlja zbog klimatskih promena.

Očigledno ima tu nešto o čemu ćemo se morati organizovanije i analitičnije pozabaviti. Jedan ozbiljan pokušaj da se u tom smislu napravi pomak, dogodio se 1985. godine na međunarodnom simpozijumu u Jagodini (Svetozarevo). Tema je bila: "Prelazni period od kasnog bronzanog ka ranom gvozdenom dobu". Nije korektno što ću reći, ali mi se čini najkorisniji rezultat tog naučnog skupa, da je bila izjava B. Čovića. Naime, on je, posle prvog dana rasprava, početkom drugog dana izjavio: „Ja sam vrlo srećan što sam se oslobodio jednog lošeg ličnog osećanja. Do sada sam bio uzdržan i nisam učestvovao u raspravi misleći da ovaj problem samo meni nije jasan. Sada vidim da i vama ovo nije jasno, pa ću i ja sada biti mirniji i malo korisniji“. Ovo zvuči kao anegdota, ali u stvari krije svu neuhvatljivost problema kome se bez mnogo uspeha uzalud prilazi sa više strana.

Posle napred pomenutih nekoliko argumenata i dilema, čijim rešavanjem se može doći do identifikacije

etničkih nosilaca kulture ranog gvozdenog doba, pokušaćemo da bar malo suzimo postavljeni problem. Pre svega da ograničimo vreme i prostor na kome traje i gasi se Urnenfelder kultura na prostoru srpskog Podunavlja. Već duže vreme osećamo da je neprikladan i neprimenjiv hronološki sistem P. Reinecke na ovim prostorima. Istočna granica ove kulture se završava u zapadnoj Bačkoj i zapadnom Sremu, na liniji Sombor–Vukovar. To najbolje pokazuje nekropola Đepfeld kod Doroslova (Bacih, 2008, 347–348). Urne kasnog bronzanog doba su najstariji grobovi ove nekropole i ima ih ukupno oko 22. Šarenilo urni pokazuje različite uticaje, pa najmanje liče na stilske osobine nekropole tipa Dalj–Val. Pored tipičnih Gava oblika ima i 5 urni iz keramičkog asortimana velikih pitosa, tipičnih za naselja tipa Kalakača (grobovi 23/4, 49, 63/1; 80/1; 107/1). To šarenilo urni po oblicima podseća na sličnu pojavu na nekropoli Stubarlija i uverava nas u nizak ekonomski i svaki drugi nivo. Prema tome, početak i kraj kasnog bronzanog doba, čiji su nosioci kultura Gava–Belegiš II u ostalom delu Vojvodine i severne Srbije datujemo od 1300. do 1000. godine pre n. e. (Hänsel & Medović 1991, Abb. 4). Autori, koji su se držali hronološkog sistema Reinecke–a kraj bronzanog doba su datovali u sredinu 8. veka pre n.e. Tu razliku između 10. i 8. veka pre n. e. popunila je kultura ranog gvozdenog doba sa naseljima tipa Kalakača, za koju autori starijih radova nisu znali ili pak oni koji su znali za Kalakaču, pogrešno su je datovali u bronzano doba (Garašanin 1983, 668–684). Redigujući teritorijalnu, hronološku i kulturnu sliku prelaza iz bronzanog u gvozdeno doba, došli smo do objektivnije podloge na kojoj ćemo dalje rešavati postavljene probleme.

Ako pogledamo listu naselja u kojima ima ili nema sahranjivanja, videćemo da se sahranjuje u velikim i malim naseljima, a isto tako i da nema sahranjivanja u velikim i malim naseljima. Da li nas to upućuje na drugačije poreklo osnivača naselja i njihovo različito shvatanje običaja sahranjivanja? Ona naselja, na kojima je otkriveno sahranjivanje, su jednobrazna u pogledu rituala. Pokojnici se sahranjuju na boku u zgrčenom položaju. U naseljima, koja nemaju ukopane grobove, su za sada tajna. Ako ih već nema u naseljima, moraju negde postojati. Najbolju priliku za to imamo na Stubarliji, nekropoli naselja Feudvar. Zahvata površinu od oko 19 ha. Na njoj je do sada otkriven jedan skeletni grob kasnog Vatina, urne srednjeg i kasnog bronzanog doba, te skeletni grobovi kasnog gvozdenog doba (Sremska

grupa/Bosut IVc). Sada se postavlja veoma važno pitanje. Kako je moguće da stanovnici kasnog gvozdenog doba (Bosut IVc) koriste dugo korišćenu nekropolu naselja Feudvar? Znamo pouzdano da su na Feudvaru otkriveni ostaci naselja sa keramikom tipa Kalakača, Basarabi i kanelovanom keramikom, što znači sva tri razvojna perioda Bosutske grupe (Hänsel & Medović 1991, 144–150, T. 48–56). To nedvosmisleno govori da je postojao kontinuitet, jer kako bi stanovnici Feudvara znali krajem starijeg gvozdenog doba da je pre 5 vekova ovde postojala nekropola. Trajniji i uočljivi nadgrobnni znaci ovde nisu otkriveni, pa nam ostaje jedini mogući zaključak da je postojao kontinuitet sahranjivanja na Stubarliji kroz ceo period naseljenosti Feudvara. Iz ovog sledi još jedan važan zaključak. Ova nekropola je korišćena u ranom i razvijenom gvozdenom dobu, ali te starije grobove još nismo otkrili. Istraživanja su bila relativno mala i to samo u severozapadnom delu nekropole (Medović 2007).

Da je bilo naseljavanja sa strane i da je taj proces trajao duži period u ranom gvozdenom dobu, pokazuje i stanje na Gradini na Bosutu. Ovde je naselje ranog gvozdenog doba datovano u drugu polovinu ovog razvojnog perioda. Tu nalazimo i vrlo instruktivnu sliku naseljavanja i gradnje naselja. Prvi naseljenici grade poluzemnice kao privremeno rešenje, pa tek kasnije podižu kuće u kojima su stubovi osnovna konstrukcija (Medović & Medović 2011). Slično naselje sa ukopanim stubovima nije konstatovano ni na jednom drugom naselju ovog doba u srpskom Podunavlju. Za sada su nam poznata samo dva slična sa ukopanim stubovima iz Pečvarada (Pécsvárad) u jugoistočnoj Mađarskoj (Diós i Aranyhegy), koja nisu publikovana (Patek 1968, 173, 224–225). Očigledno problem predstavlja raspored stubova po kućnim celinama. Prezentovana slika jama za stubove liči na saće što je očigledan znak da jame potiču iz više stambenih horizonata. Slična situacija je otkrivena i na Gradini na Bosutu gde su pouzdano utvrđena dva stambena horizonta. Do ovog rešenja došlo se posle više od dvadeset godinana rasplitanja i traženja poredka stubova u kući. Nedovoljno jasna situacija u Donjoj Dolini ukazuje da su stubovi korišćeni zbog nestabilnog tla, dok se stubovi na Gradini i u Mađarskoj vezuju za čvrsto tle. Bez obzira na nejasnu situaciju na pomenutim naseljima, moramo obratiti pažnju i na tu stranu uticaja s obzirom na to da gradnja kuća na prostoru bosutske grupe ne poznaje ovu tehnologiju. Da li je to nedostatak iskustva ili odgovarajuće drvene građe, sada

je teško reći. U svakom slučaju za nas su relevantna navedena naselja kasnog bronzanog doba u Mađarskoj i Baranji. Da je bilo kontakata nosilaca kulture naselja tipa Kalakača sa nosiocima Urnenfelder kulture u istočnom Sremu i Baranji, pokazuje situacija na nekropoli Đepfeld kod Doroslova. U ranom periodu nekropole u Doroslovu nalaze zajedno urne tipa Gava i urne u obliku pitosa, tipične za ranu Kalakaču. Nekropole u zapadnoj Bačkoj, zapadnom Sremu i Baranji se sa pravom svrstavaju u Urnenfelder kulturu, sve do sredine 8. veka pre n. e. Od 10. veka pa nadalje, od tih oblasti pa prema istoku se razvijaju naselja tipa Kalakača, koja ni na koji način ne pripadaju Urnenfelder kultur. Iz toga proizilazi da je na samom kraju bronzanog doba u istočnim oblastima Urnenfelder kulture dolazilo do mešanja i uzajamnih uticaja u oba pravca. Time ni na koji način ne isključujemo uticaje na razvoj Bosutske grupe sa jugoistoka i severoistoka Evrope. Što se tiče ukopanih stubova, teško ih je očekivati na naseljima koja su podizana na ruševinama starijih naselja u kontinuitetu, ali se to moglo graditi jedino na Kalakači, kao jednoslojnom naselju. Tamo ukopani stubovi nisu otkriveni, ali da su postojali očuvao bi se koji trag na bolje očuvanim delovima naselja. Bar za sada, znači da u ostalim krajevima Vojvodine i severne Srbije nije bila poznata ova građevinska tehnologija. Zbog toga nam se čini da su kolonisti na Gradini na Bosutu u vrlo bliskoj vezi sa prostorom južne Mađarske i severne Bosne, bez obzira odakle su se doselili? Na Gradinu su stigli kada je bila sasvim napuštena i prazna sa podužim periodom nenaseljenosti. To opet znači da ovde nije postojao kontinuitet sa prethodnom kulturom kasnog bronzanog doba. Zašto je ovde nastao hijatus pokušaćemo da objasnimo na osnovu rezultata analize podloge na kojoj su nosioci ranog gvozdenog doba podigli svoje naselje.

U smislu podpore napred navedenim činjenicama i mišljenjima, autor ovog rada je učinio napor da, u postojećim okolnostima i mogućnostima, pristupi analizi nasebinskih ostataka završnih horizonata bronzanog i početnih slojeva starijeg gvozdenog doba. U tom cilju najbolje i najočiglednije uslove je našao na naselju Gradina na Bosutu. Već u uvodnom delu monografije o naselju starijeg gvozdenog doba na Gradini, pri opisanju uslova i stanja površinskog sloja na kome je izgrađeno prvo naselje ranog gvozdenog doba, ukazano je da su stubovi građevinskih objekata gvozdenog doba bili ukopani u kompaktnom, glinovitu i relativno čvrst svetlosmeđi sloj na celoj istraživanoj površini (Medović

& Medović 2011, 19). Radilo se o 120 ukopanih jama za stubove iz prvog i drugog stambenog horizonta ranog gvozdenog doba Bosut IVa. Najuverljivija slika stanja vidi se na fotografijama prikazanih profila (T: II/ 1, 2). Snimak pokazuje ceo profil kulturnih slojeva Gradine, pa se jasno vidi da su svi stariji slojevi kompaktni, ujednačene svetlosmeđe boje, a da su oni iznad njih, koji pripadaju starijem i mlađem gvozdenom dobu, sivi i rastresiti sa jasnom strukturom štata. U istoj monografiji konstatovali smo i da je prvo naselje starijeg gvozdenog doba podignuto posle duže pauze i nenaseljenosti Gradine (Medović & Medović 2011, 72). Na žalost, naselje bronzanog doba na Gradini još nije publikovano, pa je autoru poznato samo da postoje značajni nalazi keramike i objekata srednjeg bronzanog doba (inkrustovana keramika i Belegiš I). Nemamo jasan uvid u obim i kvalitet nalaza mlađeg bronzanog doba, ali ih definitivno nema u sloju naselja ranog gvozdenog doba, što je uobičajeno na mnogim drugim višeslojnim naseljima, pa i na samoj Kalakači. Bez obzira na ove napomene, pouzdano možemo zaključiti da je postojala značajna vremenska pauza između bronzanog i gvozdenog doba koju tumačimo da je nastala zbog plavljenja celog naselja na Gradini i bliže okoline niskog priobalja Save. Ovu poplavu vezujemo za pomenutu prirodnu katastrofu iz sredine 12. veka pre n. e. čije su posledice trajale skoro 20 godina. Uz ovo treba napomenuti da je Gradina locirana na staroj levoj obali Save. Da su poplavne mutne vode Save natopile i popunile sve rastresite slojeve naselja, od neolita do kraja bronzanog doba, ukazuju naši profili (T II/ 1, 2). Nadmorska visina površine naseobinskih slojeva bronzanog doba na Gradini iznosi između 81 i 82 m, kao i većina sadašnje najbliže okoline naselja.

Da su naše procene o plavljenju naselja realne, pokazuje i analiza uzoraka slojeva bronzanog i ranog gvozdenog doba, koju je izvršila laboratorija Instituta za ratarstvo i povrtarstvo u Novom Sadu.¹

Institut za ratarstvo i povrtarstvo iz Novog Sada, arhivski broj: 11–95/460 dao je 31 maja 2013. godine izveštaj o rezultatima ispitivanja uzoraka zemljišta 3–111/13 koji glasi:

Mehanički sastav					
Lab. br.	Krupon pesak %	Sitan pesak %	Prah %	Glina %	Teksturna klasa (prema Tommiesrup-u)
1	17,13	40,43	35,36	7,08	ilovača
2	7,41	39,79	41,40	11,40	ilovača
3	5,55	37,81	33,28	23,36	glinovita ilovača
4	7,25	38,71	30,04	24,00	glinovita ilovača

Tabela 2.

Naglašavamo da su laboratorijski brojevi 1 i 2 uzorci iz sloja starijeg gvozdenog doba, a brojevi 3 i 4 uzorci iz bronzanodobnog sloja (T: I/ 2).

Po izvedenim vrednostima mehaničkog sastava vide se jasne razlike između bronzanodobnog i sloja starijeg gvozdenog doba.

U skladu sa vizuelnim razlikama slojeva bronzanog i starijeg gvozdenog doba naselja Gradina na Bosutu (T II/ 1, 2), konstatovana je i različita slika mehaničkog sastava naseobinskih slojeva ova dva doba. U tri mehaničke frakcije rezultati su skoro identični („krupni pesak“, „sitni pesak“, „prah“). One su unošene sa zemljištem u bronzanodobno i naselje starijeg gvozdenog doba za razne potrebe (sanacija terena nakon rušenja kuća, izgradnja podnica, ognjišta i za olepljivanje zidova kuća). Što se tiče procenata gline, uočljiva je značajna razlika u pomenutim dobima. Prisustvo gline je znatno veće u bronzanodobnom sloju. Ta razlika je dva ili tri puta veća u uzorcima bronzanog doba u odnosu na uzorke ranog gvozdenog doba. Ako tome dodamo da im je tekstura klasa različita, onda više ne treba da čudi razlika boja i vizuelni izgled profila. Teksturna klasa je ključni argument za našu tezu o plavljenju naselja. Ona je okarakterisana zastupljenošću mehaničkih elemenata različitih dimenzija. Zbog toga je logično što je bronzanodobni sloj „filovan“ glinovitom ilovačem.

Osim slike koju smo dobili na naselju Gradina na Bosutu, sličnu situaciju nalazimo i na naselju bronzanog doba u Donjoj Dolini. Na osnovu rezultata revizionih istraživanja u Donjoj Dolini 1961. godine, Z. Marić je u sondi A na obali Save, nedaleko od Gradine, prezentirao vertikalni profil slojeva ove sonde (Marić 1964, prilozi 1 i 2). Prema geološkoj strukturi ovaj autor je izdvojio 6 slojeva, od kojih je za našu raspravu posebno interesantni slojevi I, II i III. Sloj I predstavlja prvobitni humus na kome je izgrađeno prvo naselje. Sloj II predstavlja naseobinski sloj bronzanog doba i to je najstariji kulturni sloj. Datuje ga neprecizno u početak kasnog bronzanog doba, do prve četvrtine ranog gvozdenog doba (Marić 1964, 10). Iznad ovog sloja nalazi se sloj III sastavljen od tvrdog žutosmeđeg mulja, koji je formiran plavljenjem reke Save (sl. 4). Ovaj horizontalni sloj se prostire duž celog profila sonde (Marić 1964, prilog 2). U ovom trenutku on nas ovde i najviše interesuje, pa ga prezentujemo u originalu.

Ako uporedimo stanje na Gradini na Bosutu i ovo u Donjoj Dolini, vidimo da se velika poplava Save događala tokom kasnog bronzanog doba koje Z. Marić

vezuje za kulturu polja sa urnama (KŽP). Na osnovu arheološkog materijala ovaj najstariji sloj u Donjoj Dolini Z. Marić hronološki opredeljuje u Fazu a, odnosno između 1200. i 1000. godine pre n. e. u vreme koje je paralelno sa hronološkim sistemom P. Reinecke–Ha A (Marić 1964, 74). Na osnovu iznetih činjenica, prestanak života na ovom naselju prouzrokovala je velika poplava Save, koju Z. Marić tumači većim zahlađenjem i povećanim padavinama od 15. veka pre n. e. do oko 850. godine pre n. e. (Marić 1964, 10). Prema novijem klimatskom grafikonu se uzima 15 vek kao početak manjeg zahlađenja koje traje jedva do 11 veka pre n. e. Veće zahlađenje, od predhodnog, se dogodilo od VIII do II veka pre n. e. što potvrđuju rezultati istraživanja naselja Gradina na Bosutu (Medović & Medović 2011, sl. 270). Prema tome, poplava u Donjoj Dolini nije se mogla dogoditi u poslednjem milenijumu pre n. e. već mnogo ranije, pa je zbog toga vezujemo za našu problematiku. To istovremeno znači da je u Donjoj Dolini prekinut normalan život u naselju kasnog bronzanog doba, u vreme burnih događanja u srpskom Podunavlju. Na to ukazuje mali broj urni iz tog perioda u odnosu na srednje bronzano doba, pojava velikog broja ostava i sve ono što smo već pomenuli u istočnom Sredozemlju.

Obe opisane poplave, zajedno sa pojavom velikog broja ostava, daje opravdanje da su klimatske promene krajem bronzanog doba donele velike nevolje stanovnicima naselja Gava–Beležiš II. To je bio i osnovni razlog napuštanja ovih prostora.

ZAKLJUČAK

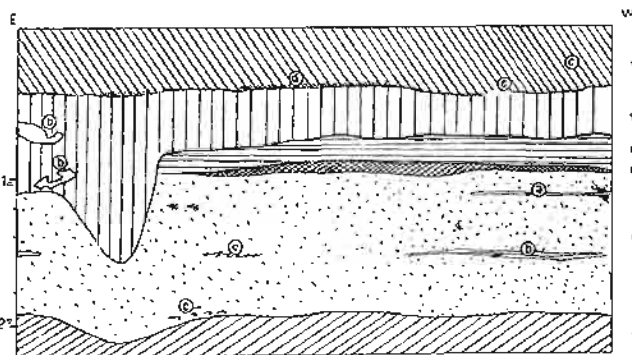
Poštujući većinu pomenutih autora koji su prihvatili datovanje Urnenfelder kulture prema sistemu P. Reinecke–a, odnosno njeno datovanje od 13. do 8. veka pre n. e, saglasni smo samo sa početkom, ali ne i krajem kasnog bronzanog doba. Takvo datovanje odgovara prostorima zapadno od zapadne Bačke i zapadnog Srema, dok na prostoru istočno od te granice pratimo razvoj Bosutske grupe ranog gvozdenog doba, datovanog od sredine 10. do 3. veka pre n. e. Za takvu korekciju nalazimo razlog u pojavi naselja tipa Kalakača, koja u vreme

radova S. Foltiny i M. Garašanina nisu bila ni otkrivena. To praktično znači da od sredine 10. veka pre n. e. nema spaljivanja pokojnika i sahranjivanja u urnama, već inhumaciju koju pratimo u naseljima Gomolava, Asfaltna baza u Zemunu, Pećine u Vrdniku, Klisi I u N. Sadu i u Jaši Tomić. Osim u ranom gvozdenom dobu, nekropole sa inhumacijom pratimo tokom celog starijeg gvozdenog doba, sve do dolaska Kelta. Tu su nekropole u Vajuga–Pesak, Stubarlija, Sremska Mitrovica, Šabac i dr. Ostaje i dalje nedoumica kada je u pitanju rano gvozdeno doba u pogledu postojanja organizovanih nekropola, pored otkrivenih gvrobova u okviru naselja.

Otkrivanje velikog broja ostava kasnog bronzanog doba, veliki pokreti naroda u istočnom Mediteranu, razaranje mikenskih gradova i očigledno razređivanje stanovništva u širem prostoru Podunavlja, vezujemo za prirodnu katastrofu koja se dogodila sredinom 12. veka pre n. e. Osim navedenog, uverljive dokaze nalazimo na plavljenju naselja tokom kasnog bronzanog doba na Gradini na Bosutu i Donjoj Dolini, kao posledica velikih klimatskih poremećaja koje su izazvali oblaci sadržine vulkanske erupcije.

Osnivače naselja sa keramikom tipa Kalakača vidimo u preostalom malom broju nosilaca kulture Gava–Beležiš II sa pridošlim grupama koje su popunjavale ovaj, skoro ispražnjen, plodan životni prostor. Taj novi etnički sastav i upotreba gvožđa stvorili su jednu novu, dugotrajnu i stabilnu duhovnu i materijalnu kulturu na širem prostoru srpskog Podunavlja i Pomoravlja–Bosutsku grupu, čije je matično naselje Gradina na Bosutu sa tri razvojna perioda: Bosut IVa, IVb i IVc.

Ko su i odakle su pristigli novi stanovnici Bosutske grupe, za sada nema jasne indikacije, pa taj problem ostaje da se istražuje.

Prilog 2. Vertikalni profil zapad — istok u sondi A na Starijem naselju
a = sloj pećine zemlje; b = masni zelenožuti sloj zemlje; c = veće količine uglje; d = krupniji
prijetni situnak

Sl. 4. Donja Dolina,
sonda A – geološka interpretacija profila

Abb. 4. Donja Dolina,
Sondage A – geologisches Profil

NAPOMENE

¹ Ovom prilikom se zahvaljujemo dr J. Vasinu iz Instituta u Novom Sadu, koji je pomogao da se izvrše složene analize uzoraka kulturnih slojeva.

Veliku zahvalnost dugujemo i Prof. dr V. Hadžiću koji nam je svojim odličnim poznavanjem ove problematike pomogao pri tumačenju dobijenih analiza.

LITERATURA

- Bukvić, Ljubomir. *Kanelovana keramika Gava kompleksa u Banatu*. Novi Sad: Srpska akademija nauka i umetnosti, Ogranak, 2000.
- Вранић, Светлана. *Белеџиш : Сџојућа ѓумно – некропола сџаљених ѓокојника*. Београд : Музеј града Београда, 2002.
- Falkenstein, Frank. Eine Katastrophen-Theorie zum Beginn der Urnenfelderkultur, in: Manfred Roeder & Biba Teržan (Hrsg.) *Χρόνος. Beiträge zur prähistorischen Archäologie zwischen Nord- und Südosteuropa. Festschrift für Bernhard Hänsel* (Internationale Archäologie, Studia Honoraria 1). Espelkamp: Verlag Marie Leidorf, 1997: 549–561.
- Falkenstein, Frank. *Feudvar II: Die Siedlungsgeschichte des Titeler Plateaus*. Kiel: Oetker-Voges, 1998.
- Falkenstein, Frank. *Kulturwandel und Klima im 12. Jahrhundert v. Chr. Das Beispiel Kastanas in Nordgriechenland*. In *Berichte und Mitteilungen zur Urgeschichte*. Band 69/70, Neumünster, 2013: 505–526.
- Foltiny, Stephen. Ка познобронзанодопској керамици Војводине. *Раг војвођанских музеја* 15-17 (1966–1968): 5–15.
- Hänsel, Bernhard & Medović, Predrag. *Vorbericht über die jugoslawisch-deutschen Ausgrabungen in der Siedlung von Feudvar bei Mošorin (gem. Titel, Vojvodina) von 1986-1990*. In *Bericht der RGK 72*. Mainz: Philipp von Zabern, 1991.
- Гарашанин, Милутин. Праисторија на тлу СР Србије. Београд: Српска књижевна задруга, 1973.
- Garašanin, Milutin. Period polja s urnama Vojvodine, u: Alojz Benac (ur.) *Praistorija jugoslavenskih zemalja IV: bronzano doba*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1983: 668–684.
- Marić, Zdravko. Donja Dolina i problem etničke pripadnosti predrimskog stanovništva sjeverne Bosne. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Arheologija, nova serija* 19 (1964): 5–128.
- Medović, Predrag. *Naselja starijeg gvozdenog doba u jugoslovenskom Podunavlju*. Beograd: Savez arheoloških društava Jugoslavije, Novi Sad: Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture SAP Vojvodine, 1978.
- Медовић, Предраг. Скелетни гроб старијег гвозденог доба са локалитета пећине у Врднику. *Раг војвођанских музеја* 29 (1984–1985): 5–8.
- Medović, Predrag. *Kalakača: naselje ranog gvozdenog doba*. Novi Sad: Vojvođanski muzej, 1988.
- Медовић, Предраг. Канелована керамика прелазног периода у Војводини. *Раг војвођанских музеја* 31 (1988–1989): 45–57.
- Medović, Predrag. Skelettgrab der frühen Eisenzeit bei der Siedlung Jaša Tomić (Banat). *Starinar, nova serija* 49 / 1998 (1999): 39–48.
- Medović, Predrag. *Stubarlija: nekropola naselja Feudvar kod Mošorina (Bačka)*. Novi Sad: Muzej Vojvodine, 2007.
- Medović, Predrag & Medović, Ildiko. *Gradina na Bosutu: naselje starijeg gvozdenog doba*. Novi Sad: Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture, Platoneum, 2011.
- Medović, Predrag. Brandbestattungen in Urnen im serbischen Donaugebiet von 1300 bis 750 v. Chr., in: Michaela Lochner & Florian Ruppenstein (Hrsg.) *Brandbestattungen von der mittleren Donau bis zur Ägäis zwischen 1300 und 750 v. Chr. Akten des internationalen Symposiums an der Österreichischen Akademie der Wissenschaften in Wien, 11.–12. Februar 2010*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2013: 159–171.
- Петровић, Бисенија. *Калуђерске ливаге, некропола бронзаној доба*. Београд: Музеј града Београда, 2006.

Петровић, Бисенија. *Асфалтна база у Земуну: насеље раног гвозденог доба*. Београд: Музеј града Београда, 2010.

Popović, Petar i Vukmanović, Mirjana. *Vajuga-Pesak: nekropola starijeg gvozdenog doba*. Београд: Arheološki institut, 1998.

Tasić, Nikola. An early iron age collective tomb at Gomolava. *Archaeologia Jugoslavica* 13 (1972): 27–37.

Токин, М. *Историја вршачкој виноградарској*. Милекерове свеске 4. Вршац: Градски музеј Вршац, 2003: 5–10.

Васић, Растко. Дорослово, у: Трајковић, Душанка (аутор), *Бейфелд: некропола старијеј гвозденог доба код Дорослова*. Сомбор: Градски музеј, 2008: 337–354.

T. I/1 Novi Sad – Klisa, jama sa skeletima ranog gvozdenog doba
Novi Sad – Klisa. Massengrab aus der jüngeren Eisenzeit

T. I/2
Gradina na Bosutu, blok C, kvadrat 28,
mesta uzimanja uzoraka zemljišta
Gradina am Bosut, Block C, Quadrat
28, Bodenproben

T. I

*T. II/ 1 Gradina na Bosutu severni profil Sonde II.
Gradina am Bosut, Nordprofil der Sondage II*

Gvozdeno doba
Bronzano doba

T. II

*T. II/ 2 Gradina na Bosutu, zapadni profil sektora II
Gradina am Bosut, Westprofil vom Sektor II*

Predrag Medović

WER WAREN DIE GRÜNDER DER SIEDLUNGEN VOM TYP KALAKAČA

Zusammenfassung

Dank archäologischen Ausgrabungen von Kalakača und Gradina am Bosut konnten wir unsere Kenntnisse über die Entstehung und die Entwicklung der Siedlungen der älteren Eisenzeit deutlich erweitern. Nach der Veröffentlichung der Ergebnisse von den Ausgrabungen der beiden Siedlungen, aber auch von vielen anderen Siedlungen im serbischen Teil des Donau- und Moravagebietes, kamen wir zu den Erkenntnissen, dass die ältere Eisenzeit in diesem Raum aus drei Entwicklungsperioden der Bosut-Gruppe besteht: Bosut IVa, IVb und IVc. Für die älteste Periode Bosut IVa in den Siedlungen vom Typ Kalakača existiert eine Vielfalt in Hinsicht auf Bestattungsweise. Bisher wurde noch keine Nekropole entdeckt, die sich außerhalb der Siedlungen befindet. Trotzdem, man kann zu einer zuversichtlichen Aussage kommen. Bei allen entdeckten Gräbern handelt es sich um Körpergräber und sie befanden sich innerhalb der Siedlungen. Es stellt sich die Frage: Woher kommt dieser, aus zivilisatorischem Hinblick, großer Schritt zurück, falls wir wissen, dass sich die Nekropolen während der ganzen Urgeschichte im Donaauraum außerhalb der Siedlungen befanden. Sind die Kulturträger der älteren Eisenzeit Ureinwohner, oder, handelt es sich um Kolonisten, die ihre Kultur und die Sitten – wie die Bestattungen innerhalb der Siedlungen, mit sich brachten. Während der jüngeren Bronzezeit hat man die Toten verbrannt und ihre Asche in den Urnen hingelegt. Jetzt, in der älteren Eisenzeit, hingegen, praktiziert man die Körperbestattung. Dabei, wenn wir von Kolonisten reden, es fällt uns überhaupt nicht ein, dass wir die These von thrakokimmerischem Stoß wieder beleben möchten.

Während der zweiten Hälfte des zwanzigsten Jahrhunderts wurden bei den Untersuchungen von Siedlungen der älteren Eisenzeit einige Einzel- und einige Massengräber (zwei in Gomolava) entdeckt. Nur ein einziges Körpergrab wurde zufällig entdeckt. Einzelne Körpergräber wurden in den Siedlungen: Pećine kod Vrdnika, Jaša Tomić, Asfaltna baza bei Zemun. Größere Zahl Körpergräber, die bisher noch nicht veröffentlicht sind, wurden in den Siedlungen vom Typ Kalakača in Novi Sad (Klisa) entdeckt. Außerdem wurden zwei Kinder-Körpergräber auf Kalakača, ohne irgendwelche Beigaben, gefunden. Sie wurden in einem eingetieften Objekt entdeckt.

Bei den anderen zwei Entwicklungsperioden der Bosut-Gruppe (Bosut IVb und Bosut IVc) gibt es keine ähnliche Erscheinungen. In der Nähe der Siedlung Bosut IVb wurde die Nekropole Vajugi-Pesak untersucht. Nekropolen der Bosut IVc-Periode gelten als Zufallsfunde („Srem-Gruppe“). Es wurde nur eine einzelne Nekropole untersucht – die Nekropole der Einwohner von Feudvar in Stubarlija. Daraus folgt, dass nur die Bestattungsweise bei den Bewohnern vom Typ Kalakača fraglich ist.

Bei den Veröffentlichungen von Einzel-Körpergräbern aus älterer Eisenzeit kam man zu den Informationen, dass alle Gräber die Beigaben besaßen, dass die Verstorbenen seitlich im Gräberloch hingelegt, oder auf den Boden irgendeines Objekts, wie dies der Fall in Novi Sad – Klisa ist. Massengräber auf Gomolava sind spezifischer Fall. Sie wurden in der Siedlung selbst gefunden. Alle Siedlungen der älteren Eisenzeit vom Typ Kalakača unterscheiden sich in der Gesamtheit des kulturellen Inhalts von der vorangegangenen Urnenfelder-Kultur der jüngeren Bronzezeit. Es handelt sich um ein völlig neues Kultur- und Wirtschaftssystem, der durch Eisennutzung, qualitativ bessere Bauweise der Wohnstätten, unterschiedliche und diverse Produktion von Keramikassortiment (große Pithoi und Gefäße sind hier dominant).

Auf der archäologischen Karte wird ersichtlich, dass mehrere Duzend zuversichtlich datierten Siedlungen die zur frühen Phase der älteren Eisenzeit gehören. Davon sind nur einige gänzlich untersucht worden: Kalakača, Petrovaradinska tvrđava, Gomolava, Gradina am Bosut, Pećine in Vrdnik, Asfaltna baza in Zemun, Slankamen, Klisa in Novi Sad, Popov salaš, Feudvar, Kalvariija in Titel, Batka bei Perlez, Židovar u. a. (Abb. 1).

Bei den Ausgrabungen von Kalakača wurden 18 geschlossener Objekte, die gleichzeitig Keramik aus der Bronzezeit und Keramik, die für die ältere Eisenzeit typisch ist, beinhalten. Im Vergleich zu 151 Objekten, die in der

Kampagne 1971-1974 entdeckt wurden, ist dies eine unerhebliche Zahl. Dennoch ist dies wichtig aus Interpretationsgründen. Die Präsenz der Keramik aus der jüngeren Bronzezeit spricht von Kontinuität bzw. von dem nahtlosen Übergang von Bronze- zur Eisenzeit. Außerdem, es spricht auch davon, dass die Tradition und Stil von der Keramik, als massenhaftes und repräsentativstes Produkt der urgeschichtlichen Kulturen, zu einem Teil aus vorangegangener Kultur übernommen wird. Das beste Beispiel dafür findet man in der Siedlung Gradina am Bosut. Dort gab es keine Kontakte zwischen Einwohnern aus jüngerer Bronzezeit und älterer Eisenzeit. Es lag daran, dass zwischen dieser beiden Perioden ein gewisser Hiatus bestand. Die erste Siedlung entstand dort erst in der Endphase der älteren Eisenzeit (Bosut IVa). Anstatt von Gegenständen aus der vorangegangenen Kultur erscheinen in dieser Schicht anstatt von Gegenständen aus der vorangegangenen Kultur erscheinen in dieser Schicht die Keramikfunde vom Bassarabi-Stil (Bosut IVb). Ähnliches konnte man beobachten auch in der Siedlung der entwickelten älteren Eisenzeit (Bosut IVb).

Falls die Deutung von Ereignissen in Kalakača und Feudvar überzeugend ist, kann man schlussfolgern, dass es in unserem Raum eine Kontinuität im Leben am Übergang von der jüngeren Bronzezeit zu älterer Eisenzeit existiert hat. Im Vergleich zu allen bedeutenden Änderungen in materieller und geistiger Kultur, die neue Zeit mit sich brachte, kann man die Fakten, zu den man anhand Untersuchungen in Kalakača kam, nicht widerlegen. Es stellt sich nur die Frage, ob in der Gründung einer neuen Geschichtsperiode mit spezifischer Kultur, nur die Träger der Kultur von der jüngeren Bronzezeit allein durchgeführt haben, oder hat jemand ihnen dabei geholfen.

Mit diesem Aufsatz wollten wir nur die Aktualisierung und die Deutung von Ereignissen, die sich hier Ende der Bronzezeit, fast vom Beginn der Urnenfelderkultur, ereignet haben, neu anregen. Letztendlich, es hat sich wenig getan, nachdem sich in der Fachliteratur der Begriff Protovillanova-Kultur Fuß etabliert hat. S. Foltiny determiniert die Keramik der jüngeren Bronzezeit gewohnheitsmäßig als „Frühvillanova-“, „Protovillanova-“ und „Pseudovillanova-Keramik“. Der Grund dafür fand er in unseren Urnen aus Nekropolen der mittleren und jüngeren Bronzezeit in der Vojvodina, als auch in Urnen nördlich und östlich von der Vojvodina. Jetzt kann man auch dazu die Urnen westlich von der Vojvodina zählen. Kannelierte Urnen mit konischem Hals aus der jüngeren Bronzezeit Foltiny datiert in Br. D-Ha A nach P. Reinecke. Das bedeutet, dass wir unseren Blick nach Norditalien richten sollten. Bei der Diskussion über die Probleme der jüngeren Bronzezeit nahm M. Garašanin ein größerer Raum in Betracht, insbesondere der Raum des östlichen Mittelmeers. In dieser Zeit geschah Folgendes: Dorische Wanderung, Zerstörung der mykenischen Zivilisation, Troja VIIa, sowohl Niederbrennen mehrere Siedlungen in Makedonien. All dies begleiten lange Perioden von Konflikten und Wanderungen von Stämmen. In dieser Zeit wurden zahlreichen Bronze-Horten vergraben. Alle diese Ereignisse hat M. Garašanin zeitlich zwischen 13. und 8. Jh. vor Chr. datiert, bzw. während Urnenfelderkultur. F. Falkenstein ist der Meinung, dass alle diese Ereignisse während Urnenfelderkultur mit Naturkatastrophe und daraus resultierenden Wanderungen der Bevölkerungen aus diesem Raum in westliche und südliche Richtung verbunden sind. Es ist offensichtlich, dass wir uns mit diesem Thema besser organisieren und analytischer befassen sollten.

Es ist nicht schwer, zu schlussfolgern, dass es am Ende der Bronzezeit zu allgemeiner Minderung der Lebensqualität kam, und dass zur einen längeren Zeitperiode Gefahren so hoch waren, dass man wichtigsten Hab und Gut vergraben musste (Bronze-Horten). Deren Besitzer und andere Bewohner des serbischen Teils von Donauebiet sind verschollen. Es fingen große Völkerwanderungen in ganz südöstlicher Europa. Derzeit verbinden wir alle Ereignisse als Folge einer großen Naturkatastrophe, insbesondere Ausbruch vom isländischen Vulkan Hekla. Folgen dieses Ausbruchs manifestierten sich fast 20 Jahre lang, von 1159 bis 1141 v. Chr. Damit sind zahlreichen Bronze-Horten direkt verbunden. F. Falkenstein zählte in Rumänien 164 Horte aus Periode Br. D/Ha A1 und nur 14 Horte aus Periode Ha A2. In Serbien nennt er 60 Horte aus Periode Ha A1, sechs aus Ha A2 und nur vier aus Br D. daraus folgt man, dass die meisten Horte in Ha A1 datiert werden. Diese 124 Horte befinden sich in relativ kleinem Raum. Damit scheint die These von langfristig andauernden Naturkatastrophen in größerem Raum vom Donauebiet während Gava-Belegiš II-Kultur sehr plausibel.

In April 2013 entnahmen wir Bodenproben aus bronze- und eisenzeitlichen Schichten in Gradina am Bosut (T. I/ 2). Der Grund dafür war, dass wir schon bei den Ausgrabungen bemerkt haben, dass die Siedlung der frühen Eisenzeit auf sehr kompakter, lehmiger Erde errichtet wurde. Außerdem, es wurde auch bemerkt, dass es ein

gewisser Hiatus in der Besiedlung von Gradina am Bosut besteht. Dabei hat sich die Frage gestellt, ob die späte bronzezeitliche Siedlung überschwemmt wurde. Wir wollten dies mit unseren Bodenanalysen beweisen. Die Ergebnisse der Bodenanalysen waren eindeutig: Spätbronzezeitliche Siedlung war überschwemmt. Ähnliches geschah auch in der Siedlung Donja Dolina (Abb. 4). Der Unterschied zwischen diesen beiden Ereignissen ist, dass man die Überschwemmung von Donja Dolina an Anfang der späten Bronzezeit datiert hat. Wahrscheinlich handelt es sich in beiden Fällen um Folge einer natürlichen Katastrophe. Beide Siedlungen liegen an der Save – Gradina am Bosut, im weitesten Sinne, an ihrem linkem, Ufer und Donja Dolina an ihrem rechtem Ufer.

Wir sind der Meinung, dass der Vulkanausbruch als Folge eine Klima-Änderung hatte. Dadurch hat sich, über eine längere Zeitperiode, der Wasserspiegel der Save, und wahrscheinlich der andern Flüsse, erhöht.

Am Ende, wir sind der Meinung, dass eine kleinere Zahl der Überlebenden Siedler von Gava-Belegiš II-Gruppe im serbischen Teil des Donaugebiets, zusammen mit Neuankömmlingen aus näheren und weiteren Umgebung Siedlungen vom Typ Kalakača gegründet haben. Damit beginnt die frühe Eisenzeit der Bosut-Gruppe Mitte des zehnten Jahrhunderts vor Christus.

ПРЕДМЕТИ ОД НЕФРИТА И/ИЛИ ЈАДЕИТА НА НЕОЛИТСКИМ ЛОКАЛИТЕТИМА У ВОЈВОДИНИ*

Радмила Балабан, Филозофски факултет, Универзитет у Београду
radmilab@gmail.com

Апстракт: Предмети од јадеита и/или нефрита са неолитских локалитета у Војводини нису бројни – у односу на остале артефакте који карактеришу овај временски период. Од наведених минерала су најчешће израђивана мала длета, секире и тесла, а познати су и украсни предмети (амулету и прстење). Како лежишта јадеита и нефрита нису забележена на територији Србије, може се поставити питање порекла предмета који су од њих направљени. У раду ће бити представљени налази од јадеита и/или нефрита са локалитета Српски Крстур, Чока–Кремењак, Вршац и Кусић. Такође ће бити размотрена улога коју су ти предмети могли имати међу члановима неолитских заједница, као и њихов значај. Важно је напоменути да, упркос томе што је контекст налаза већине предмета непознат, они представљају важне показатеље потребе људи да их поседују и набављају.

Кључне речи: неолит, јадеит, нефрит, Српски Крстур, Чока–Кремењак, Вршац, Кусић.

УВОД

Појава различитих врста предмета од нефрита и јадеита на неолитским налазиштима на простору Војводине је ретка. Међутим, она није резервисана само за наведени простор, будући да је иста ситуација забележена и на неолитским локалитетима на територији јужно од Саве и Дунава. Као један од разлога за њихову слабу заступљеност у том временском периоду се наводи непостојање лежишта ових двеју врста минерала на простору Републике Србије (Antonović 2003). *Нефрит*¹ је минерал из групе амфибола¹ (силикат магнезијума, калцијума и гвожђа) и представља варијанту тремолита² и актинолита³ (Kostov 2005: 91). Ствара се приликом метасоматских процеса у ултрабазичним стенама, као што су нпр. серпентинити. Најчешће је светлозелене или тамнозелене боје, али може бити и бео, жут, браон или црн. Због влакнасте структуре, он је веома тврд (6–6,5 по Мосу) (Jović 1997: 1134). *Јадеит*⁴ је минерал који припада групи пироксена⁵ (силикат натријума и алуминијума) и често се, због сличне боје, меша са нефритом. Најчешће се јавља у зеленој боји, а може бити и бео, љубичаст, мрк и наранџаст. Као и нефрит, влакнасте је структуре, али је нешто тврђи од њега (6,5–7 по Мосу) (Jović 1997: 1134).

Упркос томе што је хемијски састав оба минерала познат, артефакти израђени од њих са неолитских локалитета на простору Војводине и Србије нису подвргнути хемијским анализама, како би се прецизно утврдило која врста минерала је кори-

шћена за њихову израду. Како су њихове основне боје сличне и како се макроскопски не могу разликовати, прецизно није утврђено који је од њих био заступљенији у неолиту (Antonović 2003: 37). Због тога се приликом обраде материјала са појединих локалитета најчешће представљају заједно, односно њихова процентуална заступљеност и типолошка обрада се приказују сумарно и под јединственим називом *јадеит/нефрит*, мада постоје и такви наводи у којима је – на основу макроскопске анализе, наведена само једна врста минерала.

У раду ће бити приказани предмети израђени од нефрита и/или јадеита, који су пронађени на неолитским локалитетима у Војводини: локалитету Српски Крстур, Чока–Кремењак, околина Вршца и Кусић. Такође ће бити представљени начини на које је могуће интерпретирати присуство ових артефаката на неолитским локалитетима.

ЛОКАЛИТЕТИ У ВОЈВОДИНИ

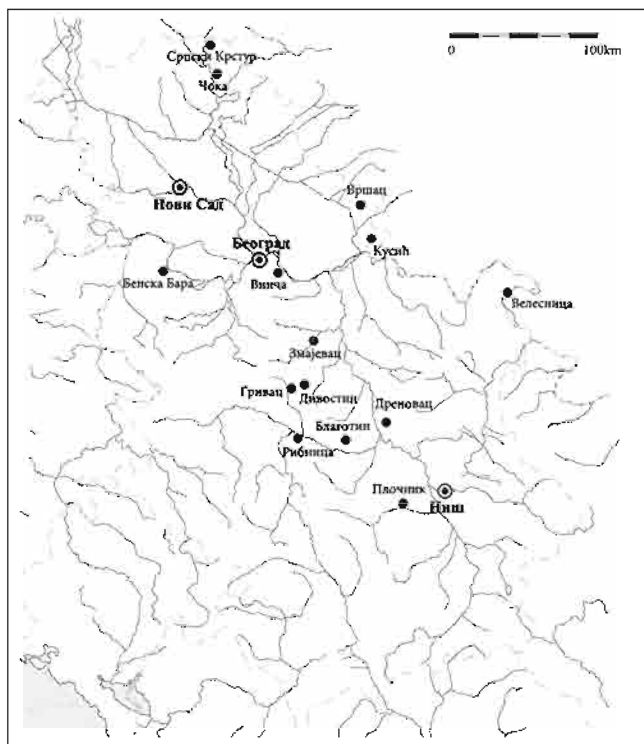
На територији насеља Српски Крстур је, међу предметима који су опредељени у неолитски период, године 1888. пронађено мало длето од нефрита, дугачко 4,6 цм. За тај налаз је Феликс Милекер навео да се налазио у приватној колекцији (без прецизнијих података о томе коме је збирка припадала и шта је још пронађено уз њега) (Milleker 1938: 134).

На вишеслојном локалитету Чока–Кремењак, у хоризонту који је опредељен у период касног неолита, забележено је постојање секира од јадеита или нефрита (Banner 1960: 33).

У Градском музеју у Вршцу се чувају два случајна налаза секира од нефрита. Једна од њих потиче са брда Шевац, које се налази у околини села Кусић. Ради се о минијатурној секири са пробушеним отвором при врху ушице, димензија 3,7 цм (Јовановић 1978: 33) (Слика 1). Она је опредељена у период старијег неолита и издвојена као обредни предмет – без јасних навода о контексту. За исти предмет Феликс Милекер наводи да се ради о ваљкастом длету (Milleker 1938: 111, 134). На територији општине Вршац је 1895. године пронађено једно минијатурно длето (дужине 4,4 цм) – као случајан налаз у виноградима иза капеле (Milleker 1938: 134) (Слика 2)⁶.

МОГУЋЕ ИНТЕРПРЕТАЦИЈЕ

Упркос томе што се ради о само четири предмета од нефрита и/или јадеита са територије Војводине, њихов мали број свакако не би смео представљати претпреку и занемаривање у археолошким интерпретацијама. С обзиром на то да је ова врста археолошког материјала на територији Републике Србије пала у сенку неких других врста артефаката (нпр. од спондилуса, опсидијана, бакра), неопходно је сагледати целокупну слику дистрибуције тих предмета

Карта 1 – Локалитети на којима су пронађени предмети од јадеита и/или нефрита

(Карта 1), у циљу давања могућих смерница о начинима њиховог интерпретирања.

На винчанском локалитету Бенска бара у Шапцу (у ранијој литератури познат као Јела) приликом заштитних археолошких ископавања су пронађене секире од нефрита⁷ (Трбуховић, Јовановић 1983: 41).

Минијатурна длета од јадеита/нефрита су пронађена и на локалитету Винча – Бело брдо, као и једна палета. Од 1.099 обрађених предмета од глачаног камена свега 0,16 % је било израђено од ових минерала. Ти артефакти су опредељени у две фазе винчанске културе: Винча – Тордош I и Винча – Плочник II (Antonović 2003: 123).

Између Кладова и Брзе Паланке се налази вишеслојни локалитет Велесница, на коме су констатовани културни хоризонти од праисторије до средњег века. Најзаступљенији је неолитски хоризонт, односно хоризонт старчевачке културе (Radovanović 1996: 345). Међу 109 испитаних предмета од глачаног камена само је један фрагмент алке, налик прстену, био израђен од јадеита (дебљине око 2 цм) (Antonović 2003: 122) (Слика 3).

Локалитет Змајевац се налази у селу Церовац, једанаест километара југозападно од Смедеревске Паланке. На основу керамичког материјала је опредељен у период ране старчевачке културе, односно протостарчева (Antonović, Stojanović 2009: 184). Амулет од нефрита је случајно пронађен у кукуру-

Слика 1 (лево) – Секира из Кусића (Milleker 1938: 104, Taf. II)

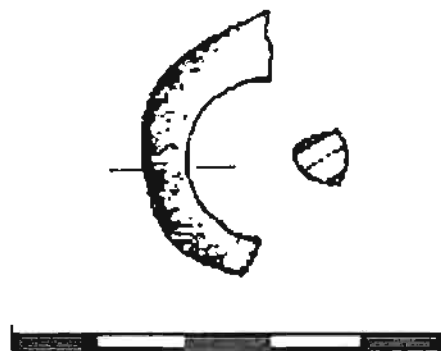
Слика 2 – Длето из околине Вршца (Milleker 1938: 104, Taf. II)

зу, заједно са сечивима од горског кристала и старчевачком керамиком. Предмет има облик прстена са две зооморфне (?) протоме, које се тумаче као главе паса (Слика 4). На основу унутрашњег пречника (2,3 цм) претпоставља се да је заиста коришћен као прстен, а на основу оштећења на површини је закључено да је употребљаван и након оштећења (Antonović, Stojanović 2009: 187).

Локалитет Гривац се налази у централној Србији, у долини реке Груже, југозападно од Крагујевца. Током његовог истраживања су откривени некропола и делови насеља из протостарчевачке (пет земуница, две куће и један силос) и винчанске културе (две земунице и двадесет четири куће) (Bogdanović 2004: 31, 157). На Гривцу су, у оба неолитска хоризонта, пронађене четири алатке од јадеита/нефрита (длето – дим. 3,1 цм, секира – дим. 5,4 цм, и две гљачалице – дим. 7,8–9 цм), од којих су три из периода раног неолита и једна из касног неолита (Antonović 2004: 440–446) (Слика 5).

Праисторијски локалитет Дивостин је, на основу керамичког материјала, подељен у две фазе: Дивостин I – одређен у старчевачки хоризонт, и Дивостин II – одређен у винчански хоризонт (Bogdanović 1988: 35). Предмети од јадеита и серпентинита са овог локалитета нису раздвојени, већ су описани унутар исте групе – због сличне тврдоће, квалитета и изгледа (Prinz 1988: 256). Од 658 предмета који су испитани свега 42 предмета су била израђена од јадеита/серпентинита: 30 из старијег хоризонта и 12 из млађег хоризонта насеља. Од њих су углавном израђивани мали предмети (3,2–5,7 цм) – длета, тесле, секире са отвором за држаљу (Слика 6) и чекићи са отвором за држаљу (Antonović 2003: 53).

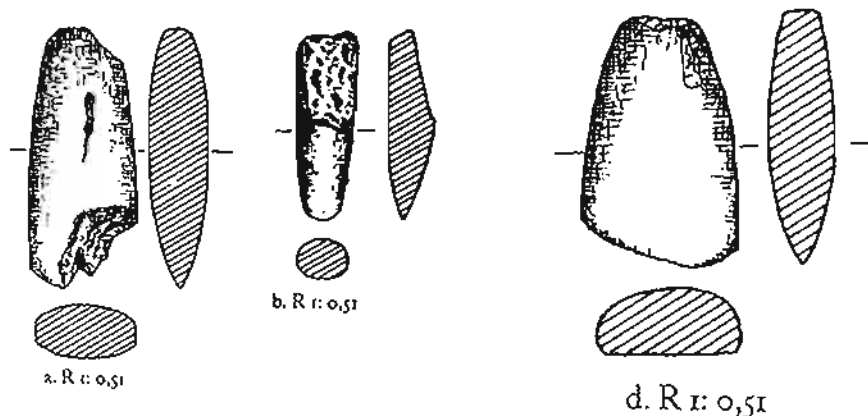
На локалитету Рибница – на десној обали Ибра, недалеко од Краљева откривена је остава са материјалом одређена у Старчево II (по Милојчићу) (Љамић-Валовић 1986: 147). Остава се састојала од две велике глобуларне посуде, у којима су биле

Слика 3. Фрагменти алке или секирена (Antonović 2003: 120, Sl. 78)

Слика 4. Амулеји из Змајевца (Antonović, Stojanović 2009: 186, Fig. 3)

Слика 5. Секире и длето из Гривца (Antonović 2004: 13.12 a, b, i; 13.14 d)

смештене камене секире – две велике и три мале. За две велике секире (означене као А4 трапезна секира и А1 секира–длето) није наведен податак о врсти камена од којег су израђене, већ само податак о томе да су на њима јасно видљиви трагови употребе. На три мале секире (означене као А2, А3 и А6) нема трагова обраде, док се оштећења сечива примећују на секирама А3 и А6 (Љамић-Валовић 1986: 148). У овој остави је пронађена само једна трапезоидна секира од нефрита зелене боје (А3) – дужине 6,9 цм, дебљине 1,5 цм и ширине сечице 3,6 цм (Љамић-Валовић 1986: 152) (Слика 7).

На вишеслојном налазишту Благогин код Трстеника, где су пронађени трагови насеља из старијег неолита (Старчево Па – по Д. Гарашанин) и раног гвозденог доба (Станковић, Greenfield 1992: 48–49), забележени су предмети од јадеита или нефрита (Антоновић 1992).

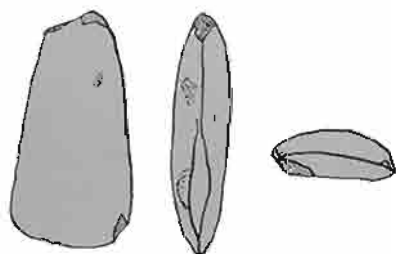
У чланку Драгана Антоновић и Александра Стојановића из 2009. године се спомињу предмети

израђени од нефрита који нису публиковани и који се чувају у Народном музеју у Београду. Ради се о длету и секири нађеним на Плочнику, као и о секири-длету нађеном у Дреновцу (Antonović, Stojanović 2009: 186).

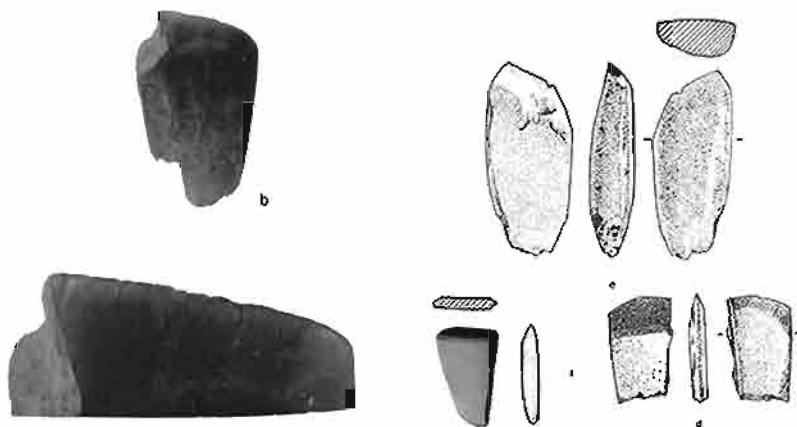
На основу изложених података је могуће, али са дозом опреза, закључити да је појава ових предмета у Републици Србији чешћа на средњонеолитским налазиштима, док је на млађим неолитским насељима много ређа (Antonović 2003: 37). Нефрит и јадеит су најчешће коришћени за производњу длета (понекад употребљаваних као амулети), малих секира и тесли, а веома ретко за производњу палета и прстења. У циљу разумевања значаја предмета од ових сировина током неолита неопходно је утврдити где се налазе њихова лежишта, односно у којим областима је била могућа њихова експлоатација.

Лежишта јадеита су забележена јужно од Скопља (планина Солунска глава), на Кикладским острвима у Грчкој, као и у Пијемонтским Алпима (Antonović 2003: 37). Лежишта нефрита на Балкану нису позната. Упркос томе што у Србији, Црној Гори, Албанији, Македонији, јужној Бугарској и северној Грчкој постоји много лежишта ултрабазичних стена, за сада није потврђено постојање нефрита. Ипак, у Европи су забележена његова лежишта – у Пољској, Шведској и Италији. Постоји могућност да су се лежишта нефрита на Балкану исцрпела и/или нестала због геолошких (земљотреса, вулканске ерупције или клизишта) или неких других природних процеса (Kostov 2005: 93).

Узевши у обзир чињеницу да су предмети израђени од ове две врсте минерала добављани са вели-

Слика 7. Секира са локалитета Рибница (Љамић-Валовић 1986: Таб. II, 1)

Слика 6. Секире са Дивосићина (Prinz 1988, Pl. III b, d-f)

ких удаљености на неолитске локалитете у Војводини и Србији, могуће је поставити два питања. Прво питање се тиче начина размене, односно начина добављања ових сировина, док се друго односи на улогу поменутих предмета у неолитским заједницама.

Одговор на прво питање није могуће дати са сигурношћу, јер нема јасних показатеља и доказа о системима размене и трговине током неолитског периода. Један од показатеља постојања неког облика размене представљају предмети израђени од материјала који се нису могли пронаћи у непосредном окружењу насеља (нпр. предмети од спондилуса, окресани артефакти од опсидијана) (Dimitrijević, Tripković 2002; Трипковић 2001).

Распрострањеност предмета од нефрита и јадеита на територији Европе указује на реткост ових материјала у областима које су далеко од изворишних (Antonović, Stojanović 2009: 185; Kostov 2007). На основу анализа урађених у Италији је закључено да су предмети израђени од јадеита са простора Алпа били коришћени на неолитским локалитетима на југу Италије (раздаљина од око 1.000 км), као и да су били мање заступљени у односу на друге врсте камених артефаката (D'Amico et al. 2003). Клаудио Д'Амико (Claudio D'Amico), Елизабета Старнини (Elisabetta Starnini), Ђорџо Гаспарото (Giorgio Gasparotto) и Масимо Гедини (Massimo Ghedini) наводе да се током неолита јадеитом и еклогитом⁸ највероватније вршила размена на великим удаљеностима (*long distance trade*)⁹. У прилог њиховом закључку иду и резултати физичко-хемијских анализа које су рађене на предметима из југоисточне Француске. Те анализе су показале велики степен сличности између материјала са неолитских локалитета и оних из изворишних области у Пијемонтским Алпима. Поменути аутори наводе да се јадеит, што се иде даље од области југоисточне Француске – ка северозападу Европе, проналази на неолитским локалитетима, али много ређе него у изворишним областима, односно у Немачкој, земљама Бенелукса, Великој Британији, Данској (удаљеност око 1.500 км). На простору централне и источне Европе су спорадично проналажени предмети од јадеита – у Моравској, Словачкој, Аустрији, Хрватској и Словенији (D'Amico 2005).

Постојање предмета који нису израђени од материјала локалног порекла се у археолошкој лите-

ратури интерпретира са посебном пажњом, јер се наслућује да управо ти, „другачији“ предмети могу да помогну при трасирању комуникационих праваца у праисторији. Трасе комуникација се најчешће доводе у везу са великим рекама и речним долинама (Chapman 1981; Kaszanowska and Kozłowski 1986; Трипковић 2001), мада још увек нема директних доказа за то. Због тога је занимљиво приметити да су готово сви локалитети у Републици Србији на којима су пронађени артефакти од јадеита и/или нефрита сконцентрисани у близини великих водених токова: у близини Тисе су локалитети Српски Крстур и Чока; у близини Саве је локалитет Бенска бара; код Дунава су локалитети Винча и Велесница; у близини Мораве и њених притока су локалитети Змајевац, Дреновац, Гривац, Дивостин, Рибница и Благотин; најјужније забележен налаз на простору Србије се налази на локалитету Плочник, који је смештен на обали реке Топлице, највеће леве притоке Јужне Мораве. Изузетак чине локалитети који се налазе у околини Вршца, као и локалитет Кусић – смештени у југозападном делу Баната у Војводини.

* * *

Термини „престижна, луксузна или егзотична“ роба широко су распрострањени у археолошкој литератури када се говори о предметима чија су изворишта удаљена од локалитета на којима су проналажени. Коришћењем савремених термина, са учитаним значењем који они имају данас, истицала се чињеница да су поједини предмети, наспрам осталог пронађеног археолошког материјала (нпр. посуда од керамике, каменог оружја и оруђа израђеног од сировина које се налазе у близини локалитета), у прошлости имали другачију употребну вредност. На мотив набавке тих предмета може да сугерише тумачење „егзотичних“ предмета као робе „престижног“ карактера, чијим се поседовањем обезбеђивао положај и статус у заједници (Трипковић 2001: 22). Да се предмети пронађени далеко од изворишта могу протумачити као егзотични, говори у прилог и запажање Клаудија Д'Амика, који је уочио да су се ове сировине користиле у изворишним областима у Италији (Пијемонту) – за израду предмета за свакодневну употребу, великих димензија (секире, тесла, нешто ређе длета, стругачи, предмети за полирање), док је број налаза, као и њихова величина, опадао са удаљавањем од ове

области (D'Amico 2005: 246–249; D'Amico et al. 1995: 38–39). Такође, на артефактима из удаљених области – мањих димензија, углавном нису постојали трагови употребе, а њихова површина је била добро углачана.

Када се о предметима израђеним од нефрита и/или јадеита са простора Војводине и Србије говори као о „егзотичној“ роби, онда их је могуће протумачити на два начина. Први се односи на интерпретацију тих предмета као „егзотичних“. У прилог томе говори и чињеница да су израђени од сировина које су добављане из удаљених крајева, као и да су малобројни у односу на остале артефакте пронађене на локалитетима са познатим контекстима налаза: Чоки, Српском Крстуру, Бенској бари, Винчи – Белом брду, Гривцу, Дивостину, Благотину. Овом тумачењу би, такође, могао да иде у прилог налаз секире у остави на локалитету Рибница. Осим тога, још један аргумент за би представљали и малобројни налази украсних предмета са локалитета Змајевац (упркос томе што се ради о случајном налазу приликом рекогносцирања), Велесница и Винча – Бело брдо (Antonović, Stojanović 2003).

На то да се предмети од ових сировина тумаче као „егзотични“ указују и наводи настали ван граница Републике Србије. Наиме, мали број секира од нефрита и јадеита је пронађен на територији Хрватске: седам секира је пронађено на острву Крку – од којих су две биле направљене од нефрита, а 5

„највероватније од јадеита? и припадају раном неолитском периоду (Petrić 1995: 8; Burić 2000: 40); у континенталном делу Хрватске је нађена једна секира – на локалитету Старо Чиче у близини Загреб, која је опредељена у касни неолит (Petrić 1995: 9); у исти временски период су опредељене и секире од јадеита пронађене у Марковој пећини на Хвару (Burić 2000: 40); случајан налаз пет секира од нефрита са пет различитих локација у околини Сиња је, такође, датан у касни неолит (Petrić 1995: 6; Burić 2000: 41); на локалитету Ражанац – северно од Задра, нађене су две секире од нефрита/јадеита заједно са 25 перли од спондилуса (Petrić 1995: 8); на полуострву Пељешац – на локалитетима Накована и Пећина Спила је пронађена по једна секира од нефрита или јадеита (Burić 2000: 40). Сматра се да је нефрит у Хрватску долазио из западне Италије (области Пијемонт) – пошто је већина налаза сконцентрисана око морске обале, али и из Велеса у источној Македонији (Burić 2000: 42).

На територији Бугарске су нефрит и макроскопски слични минерали коришћени током целог неолита. Предмети који су пронађени на неолитским локалитетима анализирани су уз помоћ х-зрака, тако да је утврђено да се сировина за израду добављала из најмање два лежишта¹⁰ (Kostov 2007).

Друго тумачење предмета од нефрита или јадеита са простора Војводине и Србије – по којем се они могу сврстати у групу „егзотичних“, аргументе

локалитет	предмет	период	библиографија
Змајевац	прстен-амулет	рани неолит	Antonović, Stojanović 2009: 184
Велесница	прстен	рани неолит	Antonović 2003: 122
Винча	палета-привезак	касни неолит	Антоновић 1992: 35
Рибница	секира	рани неолит	Љамић-Валовић 1986: 152
Бенска бара	секира	касни неолит	Трбуховић, Васиљевић 1983: 41
Кусић	мала секира или длето	неолит (?)	Milleker 1938: 111, 134
Српски Крстур	длето	неолит (?)	Milleker 1938: 134
Вршац	длето	неолит (?)	Milleker 1938: 134
Дивостин	длето	рани неолит	Prinz 1988: 256, 262
Гривац	секире, предмети за полирање	рани-средњи неолит	Antonović 2004: 412–417
Чока	секира	касни неолит	Banner 1960: 33
Дреновац	секира-длето	рани неолит	Непубликовано, НМБ
Благотин	длето	рани неолит	Непубликовано, Археолошка збирка ФФБ
Плочник	тесла, длето	касни неолит	Непубликовано, НМБ

Табела 1. Артефакти израђени од нефрита и/или јадеита са територије Србије (Antonović, Stojanović 2009: 186)

би могао да пронађе управо у њиховој малобројности (пронађено је око 50 предмета везаних за неолит). Када се на то дода и проблем контекста, који недостаје за један број налаза, веома је лако одбацити могућност њиховог тумачења у афирмативном правцу – као „луксузних“ предмета.

ЗАКЉУЧАК

Упркос томе што је број предмета са неолитских локалитета на простору Војводине мали – мада ситуација није боља ни на осталим локалитетима у Србији из истог периода, могуће је отворити нека питања, која могу усмерити даље интерпретације ове врсте археолошких налаза. Скретањем пажње на постојање тих предмета се, такође, отвара могућност интензивнијег укључивања физичко-хемијских анализа и њихових резултата у тумачења живота у прошлости. Због тога се може поставити питање да

ли су сировине за израду артефаката набављане из истих лежишта, или је постојало више центара за набавку. Због чега је заступљеност ове врсте предмета током неолитског периода неуједначена? Да ли се ови артефакти могу сматрати „престижном“ робом? Уколико се могу сврстати у категорију „егзотичних“ предмета, онда треба поставити питање да ли током неолита долази до „замене“ вредности престижних добара и са којом другом врстом сировина, тј. предмета се та замена врши (нпр. да ли предмети од опсидијана или спондилуса постају пожељнији)?

Без детаљних анализа предмета који су до сада пронађени није могуће дати одговоре на нека од постављених питања. Ипак, постављањем питања се отварају могућности за другачија тумачења начина живота током неолитског периода.

НАПОМЕНЕ

- ¹ Амфиболи су велика група минерала, у чијем се саставу налази дупли ланац SiO₄ (силицијум-тетраоксид), који има тетраедарну структуру. На попречном пресеку има изглед дијаманта. (<http://www.mindat.org/min-207.html>)
- ² Тремолит припада групи амфибола. Настаје метаморфозом седимената богатих доломитом и кварцом и најчешће се налази у саставу седиментних стена.
- ³ Актинолит припада групи амфибола; најчешће се налази у метаморфним и вулканским стенама.
- ⁴ За јадеит и нефрит се све до 19. века користио термин „жад“, јер макроскопски није могуће приметити разлику између њих (Kostov 2005).

- ⁵ Пироксен је група минарала која се налази у саставу вулканских и метаморфних стена (<http://www.mindat.org/min-9767.html>).
- ⁶ Како се ради о случајном налазу, није јасно на основу којих параметара га је Феликс Милекер определио у неолитски период.
- ⁷ У тексту није наведено колико је секира било израђено од овог минерала.
- ⁸ Еклогит је крупнозрнаста мафитна метаморфна стена (D'Amico et al. 1995).
- ⁹ Више о процесу трговине на великој удаљености погледати у чланку *Trade and Culture Process in European Prehistory* Колина Ренфруа.
- ¹⁰ Изворишта нису наведена.

ЛИТЕРАТУРА

- Антоновић, Драгана. *Предмети и лачаној камена из Винче*. Београд: Филозофски факултет, 1992.
- Antonović, Dragana. *Neolitska industrija glačanog kamena u Srbiji*. Beograd: Arheološki institut, 2003.
- Antonović, Dragana. Predmeti od glačanog kamena, u: M. Bogdanović (ur.) *Grivac: naselje protostarčevačke i vinčanske kulture*. Kragujevac: Centar za naučna istraživanja, 2004: 439–464.
- Antonović, Dragana i Aleksandar Stojanović. The Nephrite amulet from Zmajevac (Cerovac, Central Serbia). *Archäologisches Korrespondenzblatt* 39 (2009): 183–191.
- Banner, János. The Neolithic Settlement on the Kremenjak Hill at Csóka (Čoka): the Excavations of F. Móra in the years 1907 to 1913. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* XII (1960): 1–56.
- Bogdanović, Milenko. Architecture and Structural features at Divostin, in: A. McPherron and D.

- Srejović (eds.) *Divostin and the Neolithic of Central Serbia*. Kragujevac: Narodni muzej; Pittsburgh: Department of Anthropology, University of Pittsburgh, 1988: 35–143.
- Bogdanović, Milenko. *Grivac: naselje proto-starčevačke i vinčanske kulture*. Kragujevac: Centar za naučna istraživanja, 2004.
- Burić, Marcel. Findings of Nephrite and Jade Axes on the territory of Croatia. *Krystalinikum* 20 (2000): 39–43.
- Chapman, John. The Vinča Culture of South-East Europa. *BAR International Series* 117. Oxford, 1981.
- Chapman, John. Approaches to Trade and Exchange in Earlier Prehistory (Late Mesolithic–Early Bronze Age), in: A. Jones (ed.) *Prehistoric Europe: theory and practice*. Oxford: Wiley-Blackwell, 2008: 333–355.
- D’Amico, Claudio; Raffaellamaria Campana, Felice Gianluigi and Massimo Ghedini. Eclogites and jades as prehistoric implements in Europe: a case of petrology applied to cultural heritage. *European Journal of Mineralogy* 7 (1995): 29–41.
- D’Amico, Claudio; Elisabetta Starnini, Giorgio Gasparotto and Massimo Ghedini. Eclogites, jades and other HP-metaophiolites employed for prehistoric polished stone implements in Italy and Europe. *Periodico de Mineralogia* 73 (2003): 17–42.
- D’Amico, Claudio. Neolithic „Greenstone“ axe blades from Northwestern Italy across Europe: a first petrographic comparison. *Archaeometry* 47 (2005): 235–252.
- Dimitrijević, Vesna i Boban Tripković. New Spondylus findings at Vinča-Belo Brdo: 1998–2001 campaigns and regional approach to problem. *Starinar* LII (2002): 47–62.
- Јоанович, Шарлота. *Неолиит јужној Банати са њрејледом неолиитских налазишћа*. Панчево: Народни музеј, 1978.
- Jović, Vidojko. Nefrit, žad, žadeit, u: D. Srejović (ur.) *Arheološki leksikon*. Beograd: Savremena administracija, 1997: 706, 1.134.
- Kaczanowska, Malgorzata and Janusz Kozłowski. Chipped Stone Industry of the Vinča Culture, in: *Vinča i njen svet: Međunarodni skup „Podunavlje između 6000 i 3000 godina pre nove ere“*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, Centar za arheološka istraživanja, Filozofski fakultet, 1990: 35–49.
- Kostov, Ruslan I. Gemmological significance of the Prehistoric Balkan „nephrite culture“ (cases from Bulgaria). *Annual of the University of Mining and Geology „St. Ivan Rilski“* Vol. 48, Part I, *Geology and Geophysics* (2005): 91–94.
- Костов, Руслан И. *Археоминералогія на неолиитни и халколитни артефакти оїи Бълїария и њялноїо значеніе в їемолоїїїїїа*. Софія: Св. Иван Рилски, 2007.
- Љамић-Валовић, Недељка. Старчевачки депо у Рибници код Краљева. *Наша ѡрошлосїї*: зборник рагова Народної музеја и Истїорїјскої архива бр. 1 (1986): 147–153.
- Milleker, Felix. Vorgeschichte des Banats. *Starinar* XIII (1938): 102–166.
- Petrić, Nikša. Sjekire od žadeita i nefrita u pretpovjesti Hrvatske. *Histria Archaeologica* 26 (1995): 5–27.
- Plourde, Aimee. The origins of prestige goods as honest signals of skill and knowledge. *Human Nature* 19, 4 (2008): 374–388.
- Prinz, Beth. The Ground Stone Industry from Divostin, in: A. McPerron and D. Srejović (eds.) *Divostin and the Neolithic of Central Serbia*. Pittsburgh: University of Pittsburgh, Department of Anthropology 1988: 255–300.
- Radovanović, Ivana. *The Iron Gates Mesolithic*. Michigan: Ann Arbor, 1996.
- Renfrew, Colin. Trade and Cultural Process in European Prehistory. *Current Anthropology* Vol. 10, No. 2/3 (1969): 151–169.
- Renfrew, Colin and Paul Bahn. *Archaeology: Theories, Methods and Practice*. 4th ed. London: Thames & Hudson, 2004: 357–391.
- Siklósi, Zsuzsanna. Prestige goods in the Neolithic of the Carpathian basin: material manifestations of social differentiation. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungarica* 55(2004): 1–62.
- Станковић, Светозар и Haskel Greenfield. Археолошка истраживања вишеслојног праисторијског локалитета Благогин у селу Пољна. *Гласник САД* 8 (1992): 46–49.
- Трбуховић, Војислав и Миљивоје Васиљевић. *Најстїарије земљорадничке кулїуре у Погрињу*. Шабац: Народни музеј, 1983: 26–41.

Трипковић, Бобан. Улога опсидијана у неолиту: утилитарни предмети или средство престижа?. *Гласник Српској археолошкој друштва* 17 (2001): 21–42.

ИНТЕРНЕТ-ИЗВОРИ

<http://www.mindat.org/min-207.html>

<http://www.mindat.org/min-9767.html>

Radmila Balaban

**OBJECTS MADE OF NEPHRITE AND/OR JADEITE ON NEOLITHIC SITES
IN VOJVODINA***Summary*

Objects made of nephrite and/or jadeite from the Neolithic sites in Vojvodina are not numerous, compared to the other objects that characterize this period. Those two minerals were used for the production of small chisels, axes, small adzes and in some cases, decorative objects (amulets and rings). Since jadeite and nephrite deposits are not recorded on the territory of Serbia, one of the unresolved issues is the exact place of their origin.

The artifacts made of jadeite and/or nephrite from the Neolithic sites Srpski Krstur, Čoka-Kremenjak, Vršac and Kusić are presented in this paper. There will also be a discussion about the role and importance of these items that they could have had among the members of the Neolithic communities. It is important to note that despite the fact that precise context of the finds are unknown, they are still important indicators of the needs of the people from Neolithic period.

ДВЕ НЕОЛИТСКЕ ФИГУРИНЕ ЕКВИДА ИЗ НАРОДНОГ МУЗЕЈА КИКИНДА

Неда Мирковић-Марић, Београд, nmirkovicus@gmail.com
Лидија Милашиновић, Народни музеј Кикинда, muzejkikinda@gmail.com

Апстракт: Приликом ископавања локалитета потиске културе Акача II код Новог Милошева, одређеног у прелаз из ране у развијену фазу потиске културе, односно фазу Винча Б2/Ц, пронађене су две зооморфне фигурине од печене глине које прилично реалистично представљају еквиде. Иако дуго није било података о заступљености еквида у току средњег и млађег неолита, новија истраживања су показала да их има у остеолошком материјалу из тог периода, углавном у оквиру Панонске низије, као и да су, у малој мери, били извор сировина. Неолитски човек их је *дуилирао* у глини – као израз извесне, нама непознате, комуникације у конституисању односно поштовању правила своје онтологије.

Кључне речи: локалитет Акача II, потиска култура, винчанска култура, зооморфне фигурине, еквиди.

УВОД

Приликом ископавања на локалитету Акача II у Новом Милошеву су пронађене две зооморфне фигурине израђене од печене глине. Обе имају издужену ваљкасту, затупасто завршену њушку и ненаглашену главу – на којој се, са горње стране, налазе два кружна удубљења, да би се приказале очи, и мале троугаоне уши. Оне представљају главе животиња, које својим изразом највише сличе еквидима.

Једна од њих је сиве боје, прелазне фактуре, израђена од глине са примесама ситнијег и крупнијег песка и по неком већом честицом неорганских примеса (инв. А` 3680, сл. 1/1). Њушка је оштећена, док се на глави и врату уочавају трагови заглачавања. Уши су благо наглашене и извучене у виду троугла. Угао који њушка и врат заузимају прелази 90 степени. Висина фигурине износи 6,5 цм, ширина њушке 3,5 цм, а дебљина 2,8 цм. Нађена је у јами 2 – у оквиру о. с. 03 сонде IIIа.¹

Друга фигурина (инв. А` 3681, сл. 1/2) окербраон је боје, fine фактуре. Врат и глава су сиви (можда намерно тако изведени да представљају гриву). Њушка је ваљкаста, издужена и затупасто завршена; са предње горње стране се налазе два уштинућа, која личе на ноздрве. Очи су на врху главе, изведене у виду два кружна утиска. Уши су одломљене. Површина фигурине је пажљиво поравната инструментом; трагови су видљиви по њушци и врату. Врат и њушка су скоро под правим углом. Висина фигурине је 6 цм, ширина њушке 3,9 цм, а дебљина 2,9 цм. Нађена је у сонди Ig.²

КОНТЕКСТ НАЛАЗА И ОКВИРНО ДАТОВАЊЕ

Локалитет Ново Милошево, односно потес Акача II налази се на ниској обали поред некадашњег тока реке Тисе. То је један од локалитета потиске културе српског Баната, којој припадају и Градиште у Иђошу, Бајир у Новом Кнежевцу, Кермењак код Сажана, Кермењак у Чоки, Камара Хумка (Bukner 1968: 76) и Матејски брод (Маринковић 2006) (Карта 1).

Милорад Гирић наводи да је на површини локалитета пронађен мањи број фрагмената керешко-старчевачке керамике – украшене убодима нокта и налепцима, и монохромна глачана керамика (Girić 1974: 171). У Народном музеју Кикинда се налазе две кутије инвентарисаног материјала са локалитета, док је документација у Народном музеју Зрењанин. Ови налази нису до сада публиковани, те ћемо овде дати преглед керамике која је типолошки и хронолошки индикативна за датовање локалитета. Поред керамике, инвентарисана је и мања количина глачаних и окресаних камених алатки.

На локалитету Акача II су заступљене посуде за чување и складиштење, кување и сервирање хране – грубе, прелазне и fine фактуре. Неке посуде грубе фактуре израђене су од глине са примесом плеве и лоше су печене.

Посуде грубе и прелазне фактуре су: лонци и питоси коничних и цилиндричних зидова са језичастим дршкама; лонци и питоси ненаглашеног купастог врата (сл. 2/1, 2), неки од њих са отисцима асура на дну; ђувечи са језичастим дршкама (сл. 2/3);

полулоптасте зделе са полукружним проширењем на ободу (cf. Korek 1989: Taf. 1/1, 3, 4, 5, 7); зделе коничних зидова – са спољне стране украшене организованим барботином.

Међу инвентарисаном керамиком се налази амфора окер боје, са цилиндричним вратом (сл. 2/4), и плитак таџир окербраон боје – коничних зидова са четири наспрамна језичаста проширења на самом ободу.

Типолошки и хронолошки индикативне су посуде fine и прелазне фактуре, коничних или цилиндричних зидова, понекад благо разгранутог обода – у облику саксије за цвеће (Blumentopfförmiges Gefäß). Оне су украшене урезаним геометријским мотивима, малим дугметастим пробушеним дршкама и кружним утиснућима (сл. 3/2, 3, 4, 5). Исту орнаменту имају и високе биконичне посуде. Неке од њих су бојене у црвено или бело (cf. Korek 1989: Taf. 1/9, 10, Taf. 2/1, 3, 8, Taf. 12/1–6; Horváth 1987: 30, Fig. 12, 14; 41, Fig. 25, 26; Korek 1987: 51, Fig. 8; Raczky 1987: 70, 71, Fig. 15, 19; Hedegús, Makkay 1987: 97, 98, Fig. 18, 19; Kalich, Raczky 1987: 116, Fig. 22).

Импорт са територије винчанске културе представљају редуцијоно печене зделе fine фактуре: биконичне – кратког вертикалног горњег конуса, једнако високог горњег и доњег конуса, конкавног врата и заобљеног трбуха са вертикалним канелурама; полулоптасте (сл. 2/6, 7; сл. 3/1).

Биконични пехар мрке боје са разгранутим ободом украшен је сноповима жлебова (сл. 2/5) и има орнаменту тзв. локалне винчанске керамике за простор румунског Баната. Ова керамика је израђена технологијом сличном винчанској, док је орнаментика грубља и неправилна. Уместо канелурама, она је украшена жлебовима, често неправилно организованим (cf. Dammers 2009: 237, 254, Pl. 2).

Окер печена биконична зделица разгранутог обода и заобљеног трбуха – украшена пољима са мандричним тракама, празним и испуњеним кружним убодима (сл. 3/6) настала је под утицајем винчанске орнаментике и представља пример тзв. тисоидне винчанске керамике (cf. Dammers 2009: 238, Pl. 4, 1–2).

На основу покретног археолошког материјала, пре свега керамике, може се закључити да локалитет припада развијеној фази потиске културе – Тиса II, односно прелазу из ране фазе Тиса I у фазу Тиса

II (Bukner 1968: 77). Контакти са винчанском културом се огледају у заступљености карактеристичног материјала, пре свега редуцијоно печених биконичних здела и специфичне орнаментике – канелура и урезаних трака испуњених убодима, док њихово дубље прожимање карактеришу посуде које обједињују облике и орнаменту обе културе. По прихваћеној хронологији, рана фаза потиске културе је истовремена са фазом Винча B2, док је развијена фаза Тиса II истовремена са фазом Винча Ц (Kalicz, Raczky 1987: 30), па тако можемо датовати и наше фигурине.

ОСТАЦИ КОЊА (РОД *EQUUS*) ИЗ ПЛЕИСТОЦЕНА И ХОЛОЦЕНА НА ЦЕНТРАЛНОМ БАЛКАНУ

Фосилни остаци еквида на подручју централног Балкана потичу из периода од раног до краја млађег плеистоцена. Налази датовани у рани и средњи плеистоцен су ретки, док су они из млађег плеистоцена бројни, нарочито у пећинама. Најранији остаци припадају стеноидним коњима касног старијег плеистоцена (Forstein, Dimitrijević 2004: 74).

Стеноидне коње замењује кабалоидна линија, коју у млађем плеистоцену представља *Equus ferus* Linnaeus, предак домаћег коња (*Equus caballus* Linnaeus), чијих остатака има у лесним, алувијалним и пећинским наслагама.

Кабалоидни коњи нестају крајем плеистоцена. Њих нема у раном холоцену Србије, док је представник стеноидне линије – *Equus hydruntinus* Regalia, преживео све до неолита (Bökönyi 1984: 29–41). У енеолиту се поново појављују кабалоидни коњи, и то као припитомљена врста *Equus caballus* (Forstein, Dimitrijević 2004: 75).

Equus hydruntinus населио је Европу и Блиски исток пре више од 300.000 година. Смештен је у филогенетско стабло еквида и дели карактеристике зебре и магарца, а на основу генетских анализа је блиско повезан са *Equus hemionus*-ом (Orlando et al. 2006: 2.089). Познат је као европски (дивљи) магарец. У Европи се његови остаци могу наћи од Ибериског полуострва до Немачке, а на истоку до Волге. Заступљен је још и на Блиском истоку и у Африци (Orlando et al. 2006: 2.090).

Дуго је био нејасан однос *E. hydruntinus*-а са другим евидима. Одликује га виткост и екстремитети погодни за трчање, а, када су зуби у питању, *E.*

hydruntinus је блиско повезан са модерним зебрама и плиоценским стенонинима (Orlando et al. 2006: 2.083).

Најстарији остаци *E. hydruntinus*-а потичу из места Лунел Вијел (Lunel-Viel) на југу Француске и стари су 350.000 година. Бројни фосили су нађени у Италији и на Криму. Ова врста је још увек заступљена на неким европским локалитетима гвозденог доба.

ОСТАЦИ ЕКВИДА НА НЕОЛИТСКИМ ЛОКАЛИТЕТИМА

Најранији познати налаз еквида, односно дивљег степског магарца *Equus hydruntinus*-а на територији северног Баната потиче са локалитета Ђаларет (Gyálarét) (Bökönyi 1974: 36, Chapman 1981: 103). Заступљен је и на локалитету Бешенова Веке (Besenova Vecse) (Kadich 1911: 161; Chapman 1981: 104). Постојање еквида у току старијег неолита је забележено на неким локалитетима комплекса Старчево–Кереш–Криш, нпр. Лудош–Буцаку (Sekereš 1967: 12, Bökönyi 1974: 436), Бисерној обали – Носи код Суботице (Brukner 1968: 61), Лепенском виру III (Bökönyi 1969: 158), Старчеву (Clason 1980: 152–154) и Пожежени Нучет (Ројејена-Nucet) (El Susi 2008: 92), док о заступљености у време средњег и млађег неолита дуго није било података.

Са локалитета Горнеа (Căunița de Sus) – хоризонта датованог у фазу Винча А2, потичу остаци *Equus hydruntinus*-а (El Susi 1985: 79–81).

На локалитету Санандреј (Sânandrei) у Румунији је забележено присуство *Equus caballus*-а. Два фрагмента су нађена у хоризонту Винча Ц. Међутим, контекст налаза није потпуно сигуран – због многобројних средњовековних сахрана, док остали налази потичу из зоне плављења (Jongsma, Greenfield 1996: 302–303).

У неолитском слоју Гомолава Ia, б се јављају *Equus hydruntinus* и *Equus caballus*, али и овде постоји могућност интрузије каснијих слојева (Clason 1986: 99–104).

На локалитету Деск Олајкут (Deszk Olajkut), који припада касној старчевачкој и раној винчанској култури (Chapman 1981: 105), дивља фауна укључује јелена, дивље говече, вепра и дивљег магарца (Bökönyi 1969: Tab. 2). Одавде потиче зооморфна фигурина за коју мађарски археолог Ото Трогмајер тврди да представља дивљег магарца (Chapman 1981: 105).

У насељима на којима се заједно налазе керамика ране винчанске културе и културе Сакалхат, нпр. на локалитету Тапе–Лебе (Tápe-Lebő), такође се ловило дивље говече, вепар, јелен, срна и степски дивљи магарец, а на обалама – видре, даброви и корњаче, као и мочварне птице и рибе (Bökönyi 1959: 47–48; Chapman 1981: 106).

Малобројни остаци еквида (Legge 1990: 215) налажени су и на винчанском локалитету Селевац, који је датован у фазе Винча Б–Д (Tringam, Krstić 1990: 54).

Остаци коња налажени су и на локалитету потиске и винчанске културе Кремењак у Чоки (Banner 1960: 6).

Мађарска литература наводи да су у 72 насеља у источној и централној Европи нађени остаци дивљих еквида – дивљег магарца (21) и дивљег коња (61), из друге половине неолита, чиме је оповргнута дотадашња тврдња археозоолога о непостојању дивљих еквида у каснијем неолиту. Дивљи коњ и магарец су заједно нађени у 13 насеља у долинама источне Европе, у области Црног и Азовског мора, у долини Тиса–Кереш–Беређо и долини Дунава (Vörös 1994: 175).

Остаци дивљег магарца су нађени на локалитету културе Сакалхат – Чањтелек? Ујхалашто (Csanytelek-Újhalastó) (Hegedűs 1982/1983: 41), као и на локалитету културе линеарне керамике Тисавашвари – Деакхалми диле (Tiszavasvári-Deákhalmi dűlő) (Vörös 1994: 168).

Кости еквида – дивљег коња и дивљег магарца, потврђене су на локалитету потиске културе Ечед–Ковашхалом (Öcsöd-Kováshalom) (Kovács, Gál 2009: 155).

ПРЕДСТАВЕ ЕКВИДА У ГЛИНИ И КАМЕНУ

Иако су остаци костију еквида из старијег неолита чести и на неким локалитетима заступљени у већем проценту, фигурине које представљају еквиде из овог периода нису до сада пронађене.

Најпознатије фигурине за које неки аутори сматрају да представљају главе еквида потичу из Винче – са ископавања вршених почетком 20. века, а израђене су од мермера и мермерног оникса (Васић 1930: табла LII, сл. 173, 177; Antonović 2003: 65) (сл. 1/7, 8). Васић каже да су израђене од алабастера и тумачи их као главе пса или шакала, а оне са

постољем назива фигурама за игру на табли (Васић 1930: 92–93), док Тасић сматра да представљају главе коња (Tasić 1973: 78, kat. 152, T XL).

У налазима са Црнокаљачке баре се јавља један овакав примерак од белог прозирног камена, као и једна фигура од печене земље сличног облика, за које Никола Тасић тврди да представљају главу коња или птице (Tasić, Tomić 1969: TIV, 3, 4, TXIV 7) и подсећају на сличан налаз из Јабланице код Међулужја (Tasić, Tomić 1969: 53).

У *Праисторији Баната*, Феликс Милекер наводи фигуру од алабастера истог облика са Потпорња, за коју каже да представља пса (Milleker 1938: Taf. XXI, 131).

Са локалитета Живанићева доља код Зрењанина је Лазар Николић, учитељ из Ботоша, прикупио мноштво предмета, међу којима и неке налазе – инвентарисане у Народном музеју Зрењанин као *џробни дарови* из познате рановинчанске некрополе (Marinković 2010: 21). Међу њима се налазе три фигурине од алабастера у облику животињске главе – са издуженом ваљкастом њушком, висине 6 цм, 6,2 цм, и 7 цм; последња веома личи на примерке из Народног музеја Кикинда (Marinković 2010: 21, kat. 27, 28, 29; Ib. 4057, 4058, 4059; Brukner, Jovanović, Tasić 1974: 73, V.16) (сл. 1/3, 4, 5). Неколико непубликованих фигурина тог облика које се налазе у Музеју Војводине у Новом Саду такође потиче из Живанићеве доље.

Једна глинена фигурина у виду главе еквида са малим ушима, очима и издуженом њушком – перфорирана тако да представља носнице, пронађена је у Селевцу, али је, нажалост, реч о површинском налазу (Milojković 1990: 417, 684, Pl. 11/12e).

Са локалитета Дреновац потиче глава фигурине од зеленог камена, која такође личи на овај тип фигурина. Међутим, контекст налаза није публикован (Charman 1981: 120, Fig. 143/1).

Сличне фигурине – од белог камена, за које се претпоставља да представљају дивљега магарца, нађене су на територији винчанске културе у румунском Банату – на локалитету Горнеа, који је датован у фазу Винча А, и у Збирци „Агота“ у Темишвару (Lazarović 1979: 89, Fig. 7/4, 90, 91) (сл. 3/6).

На основу досадашњих налаза се може закључити да већи број ових фигурина припада ранијим фазама винчанске културе. У Винчи су налажене у слојевима 7,8–6,3 м (Васић 1930: 92–93, табла LII,

сл. 173, 177), односно Винча Б1–Б2 – по каснијој периодизацији, иако се неке фигурине јављају и у слојевима до 4 м.

Оно што издваја фигурине из Новог Милошева јесте реалистичност израде и материјал у коме су рађене. Аналогије из круга потиске културе нисмо нашли, те је могуће да оне припадају винчанском кругу утицаја. Потиске фигурине су махом сумарно израђене. Антропоморфне фигурине су схематичније и мање него винчанске; често имају само издиференцирану главу, док је тело моделовано без назначених анатомских и полних карактеристика (cf. Kalich, Raczky 1987: 19, 20, Fig. 9, 10; Horváth 1987: 44, 45, Fig. 31, 35; Raczky 1987: 82, Fig. 42–44; Hedegús, Makkay 1987: 102, Fig. 30; Kalich, Raczky 1987: 123, Fig. 42–44).

Зооморфне фигурине су, такође, веома сумарно рађене и често није могуће идентификовати врсту коју представљају (cf. Horváth 1987: 44, Fig. 32, 45, Fig. 36; Korek 1987: 59, Fig. 29; Kalich, Raczky 1987: 124, Fig. 45, 46).

Ипак, потиска фигурална уметност је представљена и неким изузетним примерцима, као што су антропоморфне фигурине које седе на престолу, углавном орнаментисане на исти начин као и посуде – урезаним геометријским мотивима, од којих су најпознатије оне из Сегвар–Тискевеша (Szegevár-Tüzköves) (Korek 1987: 53, Fig. 14; 56, 57).

ЗООМОРФНЕ ФИГУРИНЕ У НЕОЛИТУ

Питањем фигуралне уметности у неолиту су се бавили многи аутори, и то са разних аспеката. Дуго је владао функционалистички приступ, који је антропоморфне, као и зооморфне представе повезивао са њиховом улогом у културним радњама. Настанак фигурина, посебно оних које имају специфичан облик, повезује се са шаманским радњама (Borić 2007: 83–100), а испитивана је и фрагментарност фигурина у функцији одређеног циља (Charman, Gaydarska 2007: 16).

Новији приступ се више односи на контекст фигурина и у њему налази демонстрацију одређеног људског понашања. Овај приступ види материјалну културу као одраз људске намере. Фигуралне представе се сматрају предметима изражавања неке идеје или концепта, улоге или припадности одређеној социјалној групи (Nanoglou 2008: 1).

Представе животиња одражавају однос људи и животиња, као и многобројне начине на које је човек разумевао и схватао природу и своје окружење. Оне означавају константну реинтерпретацију положаја људи и животиња у универзуму (Spasić 2012: 295).

Етнографски и историјски подаци говоре о томе да су животиње и месо имали велики симболични значај. Нериса Расел наглашава тај значај у свакој заједници; храна се често употребљава у различитим ритуалним радњама, а табуи који се тичу хране/меса дефинишу групни идентитет заједнице. Жртвовање хране, посебно меса може бити одлучујуће за духовну и материјалну добробит појединца или групе (Russell 1999: 154, 155, 166). Ова ауторка истиче да је животиња имала одређену вредност, независну од чињенице да је била извор меса. У симболичном смислу, поседовање животиња је богатство (*blaio*), живот, послушност (Russell 1998: 42–54).

Јан Ходер, пионир постпроцесуалистичке теорије у археологији, сматра да се симболизам може огледати у супротности – дом (*domus*) и дивљина (*agrius*), а доместикацију види као процес увођења дивљег у кућу односно *домаће*, трансформишући га (Hodder 2005: 207).

Доместикација идентификује дивље као *групо*, а успостављање домаћег као уређено, стабилно и дуготрајно. Припадање стабилном и домаћем у овом случају осигурава плодност, живот и социјалну доминацију, у чијем се средишту налази жена (Hodder 2005: 210). Жена, питомост, огњиште, обрада глине, кување и спремање хране стоје насупрот мушкарца, дивљине, лова, обраде метала, камена (Hodder 2005: 214, Fig. 24).

Представа у глини је на изврстан начин дуплирање, наглашавање одређене појаве која је чинила свет неолитског човека, као и начин нама непознате комуникације у оквиру његове онтологије (Nanolou 2008: 1–2).

За претпоставку да неке од фигурина у камену представљају еквиде немамо чврсте доказе, сем благог одраза њихове сличности и истовремене заступљености са еквидима. Док је већина животињских фигурина израђена од глине, фигурине које представљају еквиде су углавном од камена – белог, глчаног и сјајног, што упућује на специфичност представе. Ипак, има и других фигурина, антропоморфних и зооморфних, израђених у овом материјалу. Додатну вредност им даје чињеница да су неке

од њих атрибуиране као гробни дарови. Да ли је у питању нама непозната комуникација, чији су део чинили малобројни примерци рода *Equus* које је неолитски човек довео из дивљине, где им се дивио кад их је сретао, и одлучио да их, због њихове реткости, представи у нешто чвршћем материјалу него што је глина? Остеолошки подаци потврђују њихово присуство само у оквирима Панонске низије.

Да ли у фигуралним представама еквиде имамо комуницирање и наглашавање одређених пожељних особина: сјаја тела, брзине, еластичности, издржљивости и снаге удова, слободе коју они представљају? Да ли је, на нивоу тактилног и осетилног, извесни становник насеља из Акаче остварио дубљу везу са јединком еквиде коју је довео из дивљине? По статистици Ласла Бартошиевича, много већа је вероватноћа да остаци дивљег магарца из раног неолита потичу из услова везаних за чување јединки него из лова (Bartosiewicz 2005: 53, Table 6.2).

Ако их посматрамо у оквиру Ходеровог симболизма супротности, намеће се питање да ли су ове фигурине у камену биле искључиво *мушка ствар* и да ли су их израђивали мушкарци – ловци, чије су карактеристике снага, издржљивост и брзина, попут еквиде, који се нису дали одржати у *домаћем*, *приватном* и *женском* – симболисаном у глини. Фигурине из Акаче II симболишу „погађање“ ова два света и управо прелазе у заједнички подкуп (*sensu* Hodder 2005: 214, Fig. 24).

ЗАКЉУЧАК

Животиње из породице еквиде су биле заступљене у старијем неолиту (комплекс Старчево–Кереш–Криш) и дуго је сматрано да су након тог периода изумрле.

Зооморфне фигурине са локалитета Акача II код Новог Милошева – потиске културе, датоване у период од прелазне фазе Тиса I у фазу Тиса II до развијене фазе Тиса II, односно Винча B2/C, чије представе личе на еквиде, скрећу пажњу на ретко присуство ових животиња као секундарног извора исхране и сировина током позног неолита. Новији археозоолошки налази потврђују њихово присуство на више налазишта, те се, с правом, може рачунати на то да су мања крда дивљих еквиде у том периоду живела на територији Панонске низије.³

Могуће аналогije за ове фигурине налазимо у материјалу винчанске културе али у другом медијуму

– камену. Претпоставку да оне представљају еквиде за сада не поткрепљује постојећи археозоолошки материјал – који потиче само са северног дела територије винчанске културе, док је територијална распрострањеност овог типа фигурина много шира.

На локалитету Бело брдо у Винчи нема остатака еквиде – међу досада публикованим обрађеним остацима фауне. Подаци са других локалитета винчанске културе упућују на то да су заступљени у деловима Панонске низије и на њеном ободу, те да су из времена ране фазе ове културе, када се јављају и фигурине за које се сматра да представљају дивље коње односно магарце. Аналогије се налазе како у Србији, тако и у Румунији и Мађарској. Ретки на-

лази костију еквиде јужно од ове области потичу са локалитета Селевац, иако публиковани материјал не даје много детаља (Legge 1990: 215–242), док се камене фигурине појављују и јужније од овог локалитета.

НАПОМЕНЕ

- ¹ Подаци из инвентарне књиге Народног музеја Кикинда.
- ² Подаци из инвентарне књиге Народног музеја Кикинда.
- ³ Најсрдачније захваљујемо др Дејвиду Ортону на коментарима о овој проблематици.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Antonović, Dragana. *Neolitska industrija glačanog kamena u Srbiji*. Beograd: Arheološki institut, 2003.
- Banner, János. The Neolithic Settlement on the Kremenjak Hill at Csóka (Čoka). *Acta archaeologica Academiae scientiarum Hungaricae*, tom. XII (1960): 1–56.
- Bartosiewicz, László. Plain talk: animals, environment and culture in the Neolithic of the Carpatian Basin and adjacent areas, in: D. Bailey, A. Whittle, V. Cummings (eds.) *(Un)settling the Neolithic*. Oxford: Oxbow Books, 2005: 51–63.
- Bökönyi, Sándor. Die frühalluviale Wirberierfauna Ungarns (Vom Neolithikum bis zur La Tene-Zeit). *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 2 (1959): 39–102.
- Bökönyi, Sándor. Fauna kičmenjaka, u: D. Srejić (ur.) *Lepenski Vir*. Beograd: Srpska književna zadruga, 1969.
- Bökönyi, Sándor. *History of Domestic Mammals in Central and Eastern Europe*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1974.
- Bökönyi, Sándor. Die Frühneolithische Wirbeltierfauna von Nosa. *Acta Archaeologica, Academiae Scientiarum Hungaricae* 36 (1984): 29–41.
- Borić, Dušan. Images of Animality: Hybrid Bodies and Mimesis in Early Prehistoric Art, in: C. Renfrew, I. Morley (eds.) *Image and Imagination*. Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research, 2007: 83–100.
- Brukner, Bogdan. *Neolit u Vojvodini*. Beograd – Novi Sad: Arheološko društvo Jugoslavije i Vojvođanski muzej, 1968.
- Brukner, Bogdan; Borislav Jovanović i Nikola Tasić. *Praistorija Vojvodine*. Novi Sad: Institut za izučavanje istorije Vojvodine, Savez arheoloških društava Jugoslavije, 1974.
- Clason, Antje T. Padina and Starčevo: game, fish and cattle. *Paleaeohistoria. Acta et communications Institute bio-archaeologici Universsitatis Groninganae* 22 (1980): 141–173.
- Clason, Antje T. The Equids of Gomolava, in N. Tasić, J. Petrović (eds.) *Gomolava, Cronologie und Stratigraphie der Vorgeschichtlichen und Antiken Kulturen der Donauniederung und Südosteuropas*. Novi Sad: Vojvođanski muzej, 1988: 99–104.
- Chapman, John. *The Vinča culture of South-East Europe. Studies in chronology, economy and society*. Oxford: BAR International Series 117 (I), 1981.
- Chapman, John and Gaydarska, Bisserka. *Parts and Wholes: fragmentaion in prehistoric contex*. Oxford: Oxbow Books, 2007.
- Dammers, Barbara. Ceramics and Cultural Identity between the Balkans and Middle Europe: the Vinča C Site of Uivar (Romanian Banat), in F. Draşovean, D. L. Ciobotaru, M. Maddison (eds.) *Ten Years After The Neolithic of the Balkans, as Uncovered by the last Decade of Research*, Timișoara: Editura Marineasa, 2009: 235–258.

- El Susi, Georgeta. La presence d'equus (Asinus) Hydruntinus Reg. dans l'établissement vinciennne de Gornea Căunița de Sus (dep. de Caraș-Severin). *Banatica* VIII (1985): 79–81.
- El Susi, Georgeta. The comparative analyze of faunal samples from sites dated in Starčevo-Körös-Criș Culture-phases IB-IIA from Transylvania and Banat, in: S. A. Luca (ed.) *Acta Terre Septemcastrensis VII, Proceedings of the International Colloquium: The Carpathian Basin and its Role in the Neolithisation of the Balkan Peninsula*. Sibiu: Editura Altip, 2009: 91–106.
- Forstein, Ann and Vesna Dimitrijević. Pleistocene horses (genus Equus) in central Balkans. *Геолошки анали Балканскоја полуострва* 65 (2002–2003): 55–75.
- Girić, Milorad. Körös-Starčevo nalazišta u severnom Banatu. *Materijali* X (1974): 169–187.
- Hegedűs, Katalin. The Settlement of the Neolithic Szakálhát-Group at Csanytelek-Újhalastó. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* (1982/1983): 7–54.
- Hegedűs, Katalin and János Makkay. Vésztó-Mágor, in: P. Raczky (ed.) *Neolithic of the Tisza region*. Budapest: Kossuth Press, 1987: 85–104.
- Hodder, Ian. *The domestication of Europe. Theory and Practice in Archaeology*. London & New York: Routledge, 2005.
- Horváth, Ferenc. Hódmezővásárhely-Gorzsa, in: P. Raczky (ed.) *Neolithic of the Tisza region*. Budapest: Kossuth Press, 1987: 31–46.
- Jongsma, Tina and Haskel J. Greenfield. The Vertebrate Fauna from Middle and Late Neolithic Sânanđrei, SW Romania, in: F. Drasovean (ed.) *The Vinca Culture, its Role and Cultural Connection*. Timisoara: Museum of Banat, 1996: 295–308.
- Kadics, Ottokár. Faunal report in Kisleghe-Nagy. *Archaeologiai Értesítő* 31 (1911): 147–164.
- Kalicz, Nándor and Pál Raczky. The Late Neolithic of the Tisza region: A survey of recent archaeological research, in: P. Raczky (ed.) *Neolithic of the Tisza region*. Budapest: Kossuth Press, 1987: 11–30.
- Kalicz, Nándor and Pál Raczky. Berettyóújfalu-Herpály, in: P. Raczky (ed.) *Neolithic of the Tisza region*. Budapest: Kossuth Press, 1987: 105–126.
- Korek, József. Szegvár-Tűzköves, in: P. Raczky (ed.) *Neolithic of the Tisza region*. Budapest: Kossuth Press, 1987: 47–60.
- Korek, József. Die Theis Kultur In Der Mittleren Und Nordlichen Theisgegend. *Inventaria Praehistorica Hungariae* 3, Budapest: Magyar Nemzeti Muzeum, 1989.
- Kovács, Zsófia E. and Erika Gál. Animal Remains from the Site Öcsöd-Kováshalom, in: F. Drasovean, D. L. Ciobotaru, M. Maddison (eds.) *Ten Years After The Neolithic of the Balkans, as Uncovered by the last Decade of Research*. Timișoara: Editura Marineasa, 2009: 151–158.
- Lazarovici, Gheorghe. *Neoliticul Banatului*. Cluj-Napoca: Muzeul de Istorie al Transilvaniei, 1979.
- Legge, Anthony J. Animals, Economy and Environment, in: R. Tringham, D. Krstić (eds.) *Selevac: A Neolithic Village in Yugoslavia*. Los Angeles: University of California Press, 1990: 215–242.
- Маринковић, Снежана. *Маџејски Брод*. Зрењанин: Народни музеј, 2006.
- Marinković, Snežana. Arheološki materijal sa nalazišta Živanićeva dolja iz zbirke Narodnog muzeja u Zrenjaninu – Vinčanska kultura. *Paг Музеја Војводине* 52 (2010): 21–36.
- Milleker, Felix. Vorgeschichte des Banats, 4. Neolitikum. *Сџаринар* XIII (1938): 102–166.
- Miljković, Jasmina. The Antropomorphic and Zoomorphic Figurines, in: R. Tringham, D. Krstić (eds.) *Selevac: A Neolithic Village in Yugoslavia*. Los Angeles: University of California Press, 397–436.
- Nannoglou, Stratos. Representation of Humans and Animals in Greece and the Balkans during the Earlier Neolithic. *Cambridge Archaeological Journal* 18 (2008): 1–13.
- Orlando, Ludovic et al. Geographic distribution of an extinct equid (*Equus hydruntinus*: Mammalia, Equidae) revealed by morphological and genetical analyses of fossils. *Molecular Ecology* 18, 8 (2006): 2083–2093.
- Raczky, Pál. 1987 Öcsöd-Kováshalom, in: P. Raczky (ed.) *Neolithic of the Tisza region*. Budapest: Kossuth Press, 1987: 61–84.
- Rusell, Nerissa. Cattle as wealth in Neolithic Europe: Where's the beef?, in: D. Bailey (ed.) *The Archaeology of Value: Essays on Prestige and*

the process of valuation. Oxford: BAR International Series 730, 1998: 42–54.

Russell, Nerissa. Symbolic dimension of animals and meat at Opolo, Yugoslavia, in: J. E. Robb (ed.), *Material Symbols: culture and economy in prehistory*. Carbondale: Southern Illinois University, 1999: 153–172.

Sekereš, Laslo. Ludoš-Budžak. *Arheološki pregled* 9 (1967): 9–13.

Spasić, Miloš. Cattle to settle – bull to rule: on bovine iconography among Late Neolithic Vinča culture communities. *Documenta Praehistorica* 39 (2012): 295–308.

Tasić, Nikola i Emilija Tomić. *Crnokalačka Bara: naselje starčevačke i vinčanske kulture. Dissertationes*. Tom VIII. Kruševac–Beograd: Narodni muzej Kruševac, Arheološko društvo Jugoslavije, 1969.

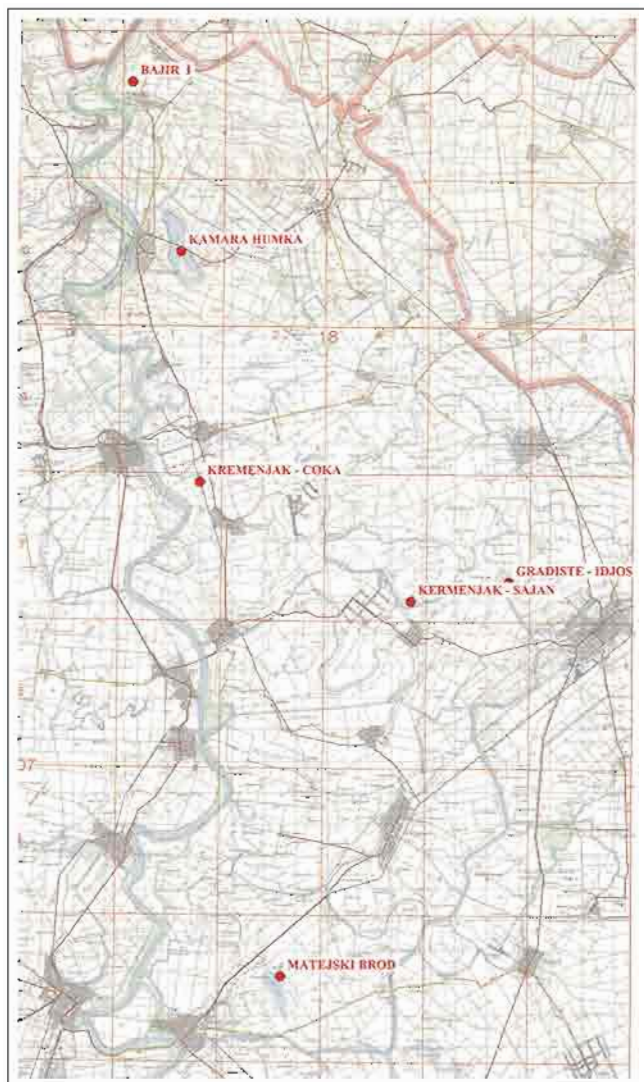
Tasić, Nikola. *Neolitska plastika. Catalogue V. Collectins and legacies*. Beograd: Muzej grada Beograda, 1973.

Tringham, Ruth and Dušan Krstić. Relative and Absolute Chronology, in: R. Tringham, D. Krstić (eds.) *Selevac: A Neolithic Village in Yugoslavia*. Los Angeles: University of California Press, 1990: 45–55.

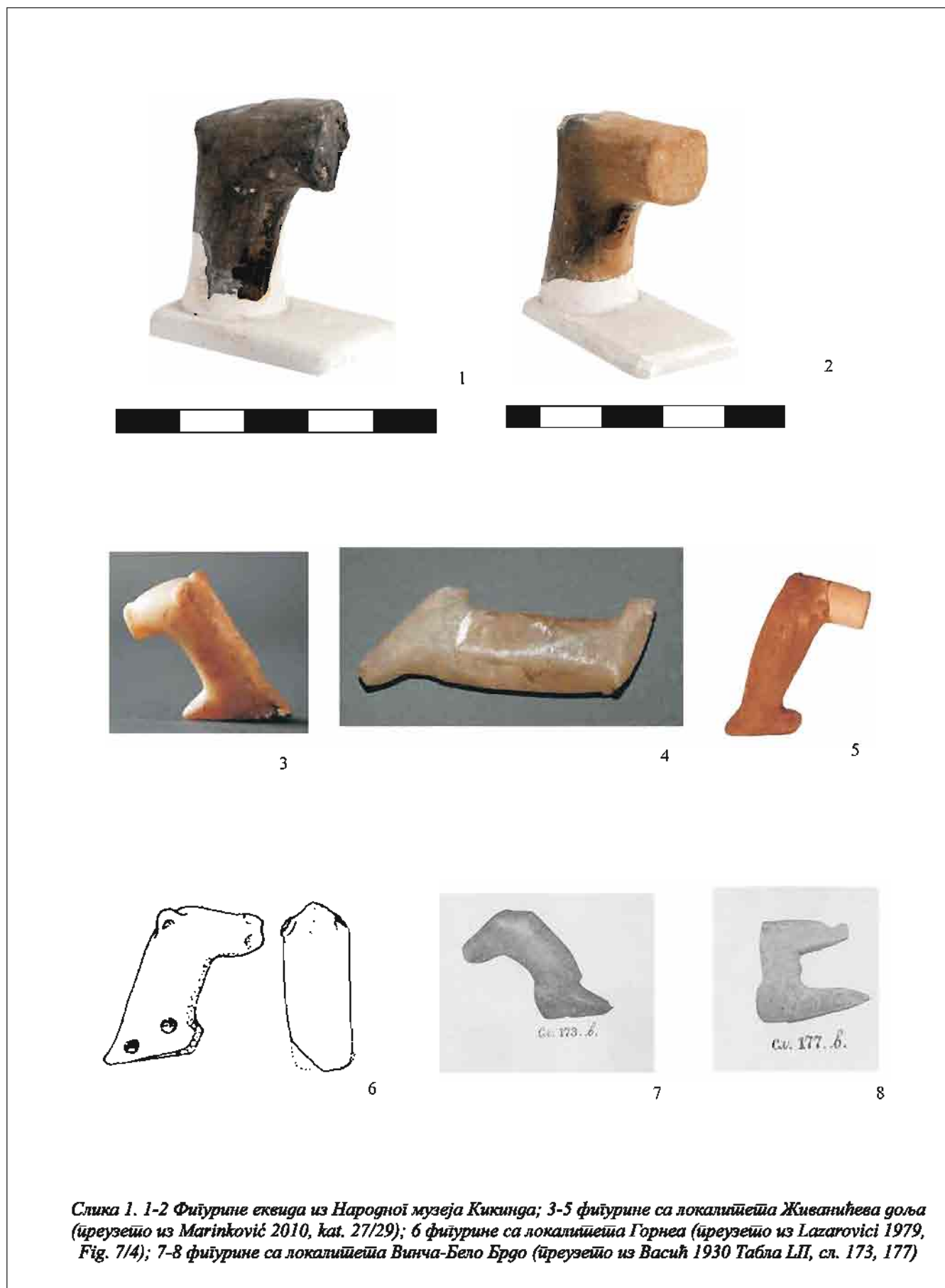
Васић, Милоје М. *Преисторијска Винча II*. Београд: Државна штампарија Краљевине Југославије, 1930.

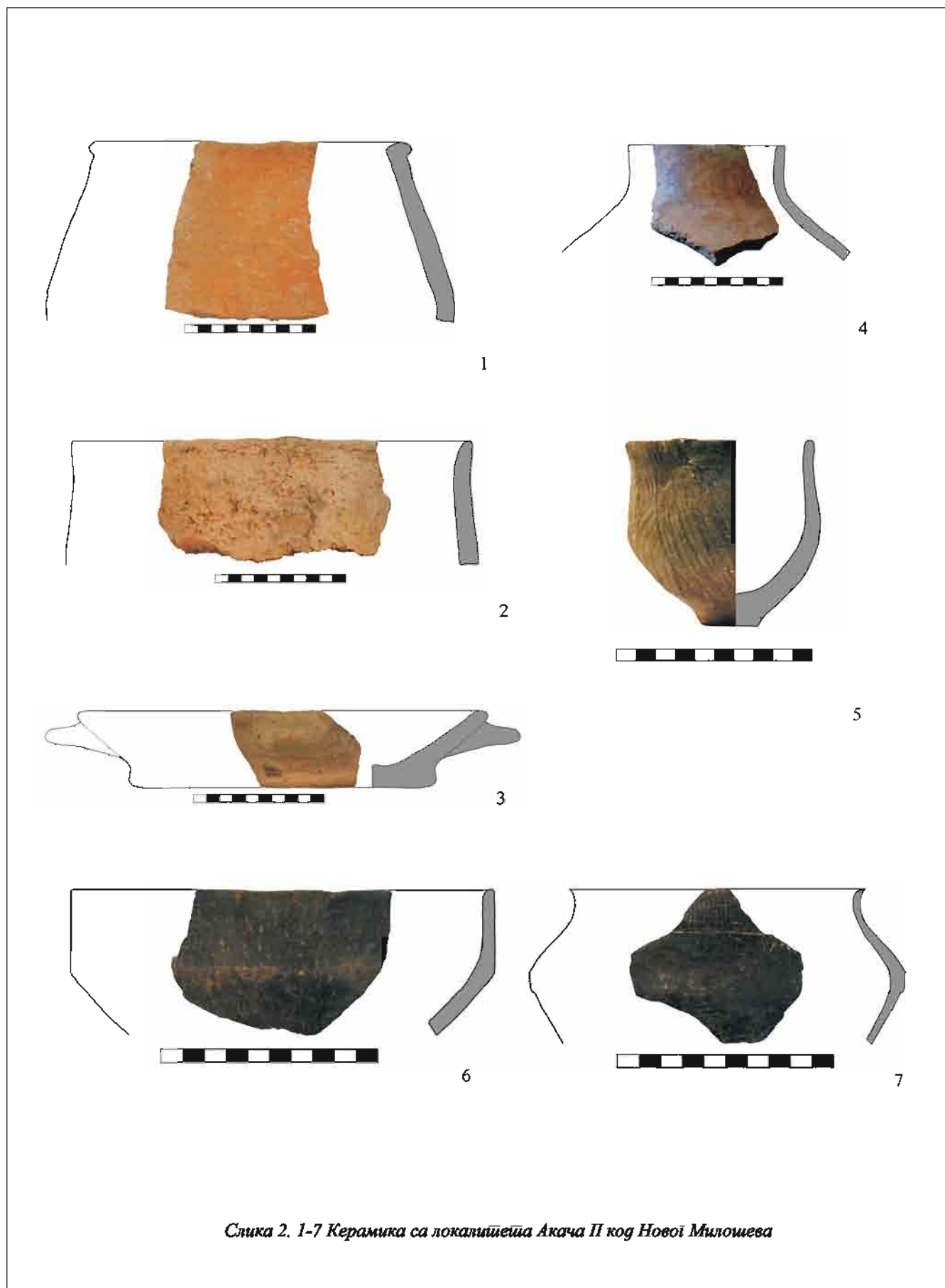
Васић, Милоје М. *Преисторијска Винча IV*. Београд: Државна штампарија Краљевине Југославије, 1936.

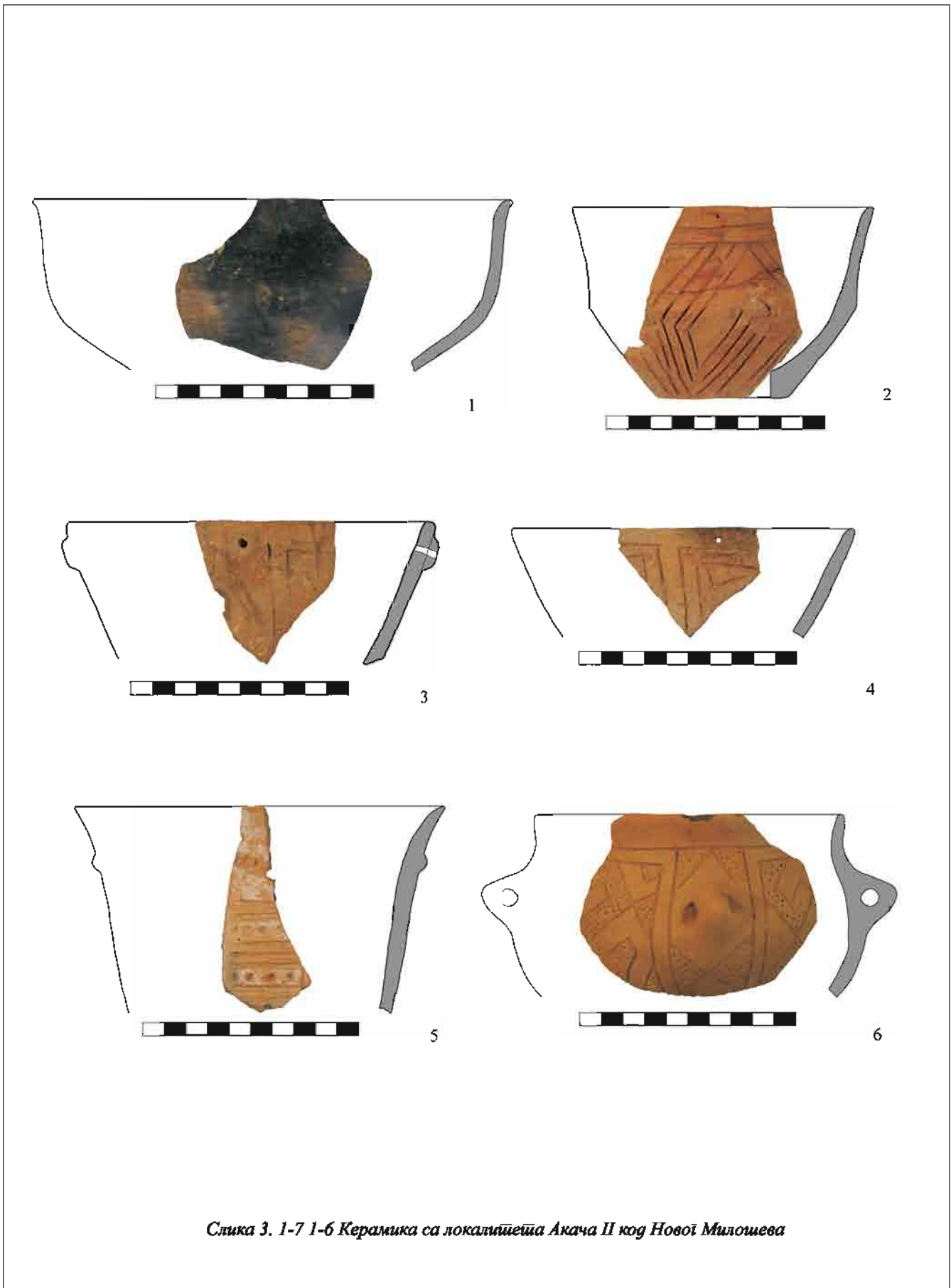
Vörös, István. Animal husbandry and hunting in the middle Neolithic settlement at Tiszavasvári-Deákalmi dűlő (Upper Tisza Region). *Jósa András Múzeum Évkönyve* 36 (1994): 167–184.

Карта 1.
Најзначајнији локалитети неолитске културе
у Војводини

Слика 3. 1-7 1-6 Керамика са локалитета Акача II код Нове Милошеве

Neda Mirković-Marić, Lidija Milašinović

TWO NEOLITHIC EQUID FIGURINES FROM THE COLLECTION OF THE NATIONAL MUSEUM IN KIKINDA

Summary

In the course of the excavations of Akača II site near Novo Miloševo, two zoomorphic figurines of baked clay were found. Both represent animal heads and have elongated cylindrical muzzles, rounded at the end with unaccented heads and two circular depressions mimicking eyes on the top and small triangular ears, most resembling equids (Fig. 1/1-2).

The site can be dated to developed Tisza culture (Map 1), i.e. Tisza II phase (or at least the transition phase between Tisza I and II phases) on the basis of movable archaeological finds, most notably pottery fragments (Fig. 2, 3) (Brukner 1968: 77). The contacts with Vinča culture can be seen in the existence of finds characteristic to this culture, the black burnished biconical bowls and specific ornamentation – the channeling and incised bands filled with dots, whilst their deeper permeation is characterized by vessels integrating forms and ornament of both cultures. In the accepted chronology, the early phase of Tisza culture is contemporary with Vinča B2 phase, whilst the developed phase (Tisza II) is parallel to Vinča C (Kalicz, Raczky 1987: 30); thus we can date the two figurines to this period.

Animals from the equid family are found in the region during the early Neolithic (Starčevo-Körös culture) (Sekereš 1967: 12, Bökönyi 1974: 436, Brukner 1968: 61, Bökönyi 1969: 158, Clason 1980: 152-154, El Susi 2008: 92) and have long been thought as extinct afterwards. The latest faunal finds confirm their existence on multiple sites (El Susi 1985: 79-81, Jongsma, Greenfield 1996: 302-303, Clason 1986: 99-104, Chapman 1981: 105, Bökönyi 1969: Table 2, Bökönyi 1959: 47-48, Chapman 1981: 106, Legge 1990: 215, Banner 1960: 6, Vörös 1994: 175, Hegedűs 1982/1983: 41, Kovács, Gál 2009: 155), so we must take into the account a possibility that smaller herds of wild equids still existed in the late Neolithic in the Pannonian plain. The remains of the wild horses and asses are found on multiple sites of middle and late Neolithic in Hungary, attribute to either Tisza or neighboring cultures (Banner 1960: 6, Vörös 1994: 175, Hegedűs 1982/1983: 41, Kovács, Gál 2009: 155).

The two figurines found in the collection of the National Museum of Kikinda have possible analogues in the Vinča culture finds (Fig. 1/3-8) (Васић 1930: 92-93, Tasić 1973: 78, kat. 152, T XL, Milleker 1938: Taf. XXI, 131, Marinković 2010: 21, cat. 27, 28, 29, Ib. 4057, 4058, 4059; Brukner, Jovanović, Tasić 1974: 73, V.16, Milojković 1990: 417, 684, Pl. 11/12e, Chapman 1981: 120, Fig. 143/1, Lazarovici 1979: 89, Fig. 7/4, 90, 91) albeit made in a different medium. The assumption of them representing equids is not yet corroborated by the existing faunal assemblages from the sites on the northern edges of the distribution of Vinča culture, the distribution of this type of figurines is much larger.

SEX, DRUGS & PETROVARADIN ROCK: WAS FIELD GROMWELL (*LITHOSPERMUM ARVENSE* L.) MORE THAN JUST AN EARLY BRONZE AGE MAKE-UP?

Aleksandar Medović, Museum of Vojvodina, Novi Sad, arheolog2@gmail.com

Abstract: Over six hundred calcareous fruits of field gromwell (*Lithospermum arvense* L.) were found in a small, fully preserved, early Bronze Age vessel during 2002 archaeological excavations of the multilevel site at the Petrovaradin fortress, Novi Sad (north Serbia). The find suggests that the nutlets were intentionally gathered and saved by the inhabitants of the Vinkovci culture site. Mass finds of this winter cereal weed were also recorded in the area, at Feudvar near Mošorin, during Bronze and Iron Age. What was the purpose of the gathered nutlets? Conventionally, such finds would be interpreted as possible seed-stocks for planting field gromwell for its roots as a dyeing agent. However, in Bulgaria's folk medicine, field gromwell was used as remedy for sexual weakness. According to contemporary medicinal experiments on animals, the usage of tea from *L. arvense* nutlets was confirmed to have an aphrodisiac and androgenic effect.

Key words: Archaeobotany; Field Gromwell; mass find; dye plant; aphrodisiac; folk medicine; Bronze Age; Petrovaradin fortress, Serbia

THE SITE

Petrovaradin Fortress is located in Novi Sad, in the northern Serbian province of Vojvodina (Fig. 1). It is built on the Petrovaradin rock, 40 meters above the right bank of the Danube River and Pannonian plain. In the background of the fortress rises Fruška Gora, an isolated, narrow, island mountain in the Carpathian basin. Petrovaradin rock is composed mostly of greenish Jurassic diabase and Eocene latite (Seke 2013). It is covered with brown forest soil (Nejgebauer et al. 1971) on the up to 3 m thick loess sediments. Archaeological excavations carried out by the City Museum of Novi Sad at the beginning of the 21st century (2002-2004) revealed cultural layers extending from the Mid-Pa-

laeolithic (Mihailović 2009) to the present day. The occupation levels of the site also include Vinča-Pločnik phase of the Neolithic, Kostolac and Vučedol cultures of the Eneolithic, Vinkovci, Belegiš and Gava-Belegiš II cultures from Bronze Age, Bosut cultural complex of the early Iron Age, La Tène period, Roman and Byzantine period, medieval period and Ottoman and Austrian occupation of the site (Medović P., in press).

THE SAMPLE

Due to the rescue nature of the archaeological excavations (Bunardžić 2004) subjective archeobotanical sampling took place. The volumes of the samples floated varied considerably, but never exceeded 10 liters of soil substrate. Systematical sampling for plant

Figure 1.
Petrovaradin fortress in Novi Sad.
The location of the find.

remains only took place while excavating Paleolithic horizon in the central area of the fortress plateau. During three years of excavations over 100 Holocene and over 20 Pleistocene samples were analyzed archaeobotanically. A decade after the excavations have ended the precise dating for the majority of collected samples is still been missed. Consequently, this delay has resulted in only one archeobotanical report so far (Medović A., in press).

Nevertheless, one sample from the season 2002 raised my attention. It was analyzed the same year in the Institut für Ur- und Frühgeschichte of Christian-Albrechts-Universität in Kiel, Germany. Content of the fully preserved small vessel which is undoubtedly dated in Vinkovci culture of the early Bronze Age (Koledin 2008) was made out of 653 calcareous nutlets of field gromwell (*Lithospermum arvense* L.), 14 uncarbonized seeds of dwarf elder (*Sambucus ebulus* L.) and 16 carbonized plant remains of eight different taxa (Table 1). Other finds of *L. arvense* at Petrovaradin fortress come from five other samples, which were dated to Roman period or younger: out of 71 nutlets, only one was carbonized, 2 were partially charred and the rest was uncharred.

Plant fact sheet

Field gromwell (*Lithospermum*¹ *arvense* L. [syn. *Buglossoides arvensis* (L.) I. M. Johnston; *Rhytispernum*² *arvense* Link.] is common weed in root crops and winter cereals. It propagates by seeds. Once in the soil it is safe to stay, for the hard seeds retain their vitality for

many years. Root red, thickish, rather deep, fringed with spreading, fibrous rootlets. The earlier fruits fall before the accompanying crop is ready for harvest. Nutlets ovoid, reminding bishop mitre, on ventral side with distinct keel, hilum oval or rhomboidal, 2.7-3.3 x 1.7-2 mm (Fig. 2). Surface rough, verrucose, dull brownish gray and hard as stone. Field gromwell is native to Eurasia. They are a common impurity of poorly cleaned wheat and rye, and also of timothy and alsike clover.

This relatively small plant, stems 5-50 cm high, is quite well established and can be found nearly everywhere in spring and early summer. It grows in fields, fallows, ruins, stony slopes, vineyards, from lowlands to uplands; in the all Carpathian territories (Bojňanský & Fargašová 2007). If left alone the plant get taller and form fairly large colonies, but typically it is mowed or cut and remains quite small. *L. arvense* has become an increasingly important weed in winter crops, mainly due to the adoption of low-impact tillage systems during the last few years (Chantre et al. 2009).

Field gromwell prefers moderately nitrogen-rich, slightly acid to neutral clay soils. It avoids wet or waterlogged locations. Three varieties of this species have been discovered so far in Serbia, of which most common is var. *arvense* (Đukić et al. 2004).

How old are the nutlets?

Among finds of whitish calcareous fruits of field gromwell, at least, the half of nutlets were fragmented. The final number of 653 was calculated using the total

Species	Quantity (No)	Quantity (%)	Mass (mg)	Mass (%)	
Usefull plant or weed?					
<i>Lithospermum arvense</i> *	653	96	466	89	Field Gromwell*
Gathered fruits or synanthrope plants?					
<i>Sambucus ebulus</i> *	14	2	8	2	Dwarf Elder*
Cereals					
<i>Hordeum vulgare vulgare</i>	2	r	20	4	Loose Six-row Barley
<i>Triticum dicoccon</i>	2	r	21	4	Emmer Wheat
<i>Triticum monococcum</i> , spikelet forks	6	+	3	+	Einkorn Wheat, spikelet forks
Weed s.l.					
<i>Bromus arvensis</i>	2	r	3	+	Field Brome
<i>Chenopodium album</i>	1	r	0	r	Fat-hen
<i>Polycnemum</i>	1	r	0	r	Polycnemum
<i>Setaria italica</i>	1	r	2	r	Foxtail millet
<i>Solanum nigrum</i>	1	r	1	r	Black Nightshade
Sum	683	100	524	100	Sum
Thousand Grain Weight					
<i>Lithospermum arvense</i> *				0,71 g	

Table 1. Mass find of calcareous nutlets of field gromwell at Petrovaradin fortress: Vinkovci culture; Early Bronze Age. Trench K8 (later Trench K1b), Structure 30, 08.08.2002. *: uncarbonized. r: < 0.5 %; +: > 0.5 % < 1 %.

weight of whole nutlets and their fragments and their thousand grain weight. Fragility of the fruits indicated that nutlets were old. It is the everlasting question of archaeobotanists, whether uncarbonized fruits of *Lithospermum* were deposited as part of cultural layer or were introduced post-depositionally. Since recently, biogenic carbonate of *Lithospermum* fruits is proved to be suitable for the ^{14}C dating (Pustovoytov et al. 2004; Pustovoytov & Riehl 2006). ^{14}C dating-experiments on fossil *Lithospermum* fruits from the archaeological sites have shown that, in general, the determined ages of fruits corresponded well with the absolute-age intervals for archaeological sites. In other words, they were as old as the cultural layer. This and the fact that the nutlets at Petrovaradin fortress were found in a fully preserved vessel and that no visible signs of intrusions through rodent holes during the excavations were noticed, led me to the conclusion that the nutlets represent the original content of the vessel.

Finds of *Lithospermum arvense* L. from archaeological sites in Vojvodina

The fruits of field gromwell were recovered in the Bronze and Iron Age deposits at Feudvar (Kroll 1998; in press), early Iron Age levels at Gradina upon Bosut (Medović 2011a), early Iron Age and La Tène period layers at Gomolava (van Zeist 2001/2002) and La Tène period grain storage at Čarnok near Bačko Dobro Polje (Medović 2006). At all these archaeological sites field gromwell represents sparse weed in the crop storages. In general, it can be observed that the frequency of nutlet finds increases from Bronze to Iron Age cultural layers. Up to now, there are no records of field gromwell in Vojvodina prior to the Bronze Age.

At Feudvar, two mass finds of field gromwell were recovered. They are dated in the early Bronze Age and the early Iron Age, respectively. More than seven hundred fruits of field gromwell were found in a Bronze Age house near fireplace/hearth, while for more than 3000 uncarbonized/mineralized early Iron Age fruits no context was given (Kroll, in press).

Thousand grain weight of the uncarbonized nutlets in the sample weigh 0.71 g (Feudvar: early Bronze Age TGW 0.77 g; early Iron Age TGW 0.77 g [Kroll, in press]). Thousand grain weight of the recent nutlets is 3–4 g (Đukić et al. 2004).

It's interesting to mention that both finds at Feudvar and one at Petrovaradin fortress also contain

uncarbonized seeds of dwarf elder among calcareous nutlets of field gromwell. In two cases, even though the finds of dwarf elder are not numerous, they still represent the second heaviest fraction of the collections (2 and 3 mass %, respectively). Is it just coincidence?

Three massive collections of calcareous fruits of field gromwell at Petrovaradin fortress and Feudvar suggest that the plant was more than just a weed in crops? Was it just gathered or even intentionally planted and for what purpose?

Lithospermum arvense as dye plant

In the *Flora lapponica* young Carl Linnaeus described the use of field gromwell as a kind of make-up for women. According to him, young women washed the fresh roots and used them to paint their faces. It gave the women a pleasant red color on their cheeks, thus serving to allure suitors. This practice was particularly common in central Sweden. Its use in folk cosmetics was also noticed in Russia and Prussia, and in the region of Mountainous Karabagh (Areshian 1979). The use of root of this plant as a face dye among Swedish prostitutes was mentioned in several 17th century sources (Svanberg 2000). Also, the bark of the root of field gromwell (also called "Painting Root") and decocted whole plant were once used to color butter, wax and oil, brandy etc. in a beautiful red (Withering 1796; Hallier 1884).

Is it possible that the find from Bronze Age Petrovaradin fortress can be interpreted as seed-stocks for planting field gromwell for its roots as dyeing agent? One plant of field gromwell generate up to 300 nutlets.

Figure 2.
Photo of the recent fruits of field gromwell
(McLellan 2013).

This means that in this case only two to three plants were “harvested” for its nutlets. It can be also questioned if there is a need for gathering fruits for seed-stock and growing field gromwell as useful plant, because if it’s once well-established in the area it can be found nearly everywhere in spring and early summer. On the other hand, the red color is deficit among vegetable dyes and can be obtained only from small number of plant species in the Vojvodina region (Medović 2011b). Therefore, it seems plausible to assume that the inhabitants of the early Bronze Age Petrovaradin rock were intentionally growing this red dying plant to insure constant inflow of the restricted resource.

Field gromwell as medicinal plant

Several *Lithospermum* species have been used as herbal medicine in various parts of the world. A plaster (*cataplasma*) made of tar with the fruit of *L. officinale* L. (common gromwell) found in a woman’s grave from the early Bronze Age in south Poland (Baczyńska & Lityńska-Zajac 2005) reveals high level of “medicinal knowledge” at that period. Herbal, or folk medicine, is old as mankind. It was made on thousands of trial and error attempts during thousands of years. Even today, medicinal plants are an integral part of diverse traditional medical practices in Serbia.

In a recent ethnopharmacological study of the Delblato sands in the south-west Banat region of Vojvodina it was reported that the root of *L. arvense* is still applied as diuretic and antiseptic agent in the folk medicine (Popović et al. 2012). Almost century and a half before, Hallier (1884) reports that the nutlets (known earlier as *Sem. Lithospermi nigri*) were erstwhile applied to cure side stitch (an intense stabbing pain under the lower edge of the ribcage that occurs mostly while exercising). Nutlets of *L. arvense* are still used in Bulgaria for treatment of nighttime urinary incontinence, commonly called child bedwetting.

However, in the southeastern Bulgaria’s Sliven province field gromwell was used as remedy for sexual weakness. Recent medicinal study has shown that *Sem. L. arvense* were nontoxic – LD₅₀ in white rats and white mice was over 3000 mg/kg of body weight (Ilarionov 1989). Furthermore, the water extract of plant “seeds”, administered orally, in a dose of 300 mg/kg of body weight, had manifested aphrodisiac and androgenic action. The average male in the region at the beginning of the early Bronze Age was 167.9 m tall (Farkas and

Lipták 1971). A man of 67 kg body weight³ should take 20.1 g of fruits, e.g. 5743 nutlets,⁴ or harvest at least 19 plants of field gromwell to make tea that would result in aphrodisiac action. The experiments on field gromwell have also shown that its nutlets have weak estrogenic effect. Suggestion is made that various types of medical plants of a Boraginaceae family could contain active components with opposite effects on the male sexual system (Ilarionov 1989). There are reports that the Shoshoni American Indians used an aqueous extract of *L. ruderale* as a contraceptive tea (Train et al. 1941). According to contemporary studies, common gromwell is used as a counter gonadotrophic agent (Baczyńska & Lityńska-Zajac 2005). In other words it limits the activity of hormones secreted by the pars distalis of the pituitary gland that regulate the function of ovaries and testes.

CONCLUSION

Three latest massive finds of *L. arvense* nutlets from two archaeological sites in Vojvodina have changed the status of this weedy plant in the prehistoric plant economy. Its nutlets were intentionally gathered and saved by the inhabitants of the Bronze and Iron Age sites in the area. Two of the massive finds could be put in the house context. The mass find from fully preserved vessel at Petrovaradin fortress is the final proof for that. But, why did they do it? There are two plausible explanations that could be connected to direct use of the nutlets. On one hand, the fruits may be used as seed-stock for planting this red dying plant in gardens to insure constant provision of the deficit red dye, or at the other hand, the nutlets were used as herbal medicine, for instance as an aphrodisiac drug. Or maybe, they were used both for dyeing and medicinal purposes. However, it cannot be excluded that the fruits has served magical purposes whose value we no longer know.

NOTES

- ¹ *Lithos* (Greek): stone. So called because of the hardness of its nutlets.
- ² *Rhyti-* (Greek): wrinkle, wrinkling; folding. So called because of the surface of the nutlets.
- ³ According to today’s optimal index of body weight/body height, a 167 cm tall man should have 60–74 kg body weight.
- ⁴ 1000-grain weight 3–4 g.

BIBLIOGRAPHY

- Areshian, Gregory E. Nor nyut'er Hayastani m.t'. a. 3-rd hazaramyaki erkragorcakan tekhnikakan kulturaneri masin, in: Arakelian B.N. (ed.) *Haykakan SSH-um 1977-1978 t't'. dashtayin hnagitakan ashkhatank'neri ardyunk'nerin nvirvac zekutsumneri t'ezisner*. Yerevan: Publishing House of the Academy of Sciences of the Armenian SSR, 1979: 12–14.
- Baczyńska, Barbara & Lityńska-Zajac, Maria. Application of *Lithospermum officinale* L. in early Bronze Age medicine. *Vegetation History and Archaeobotany* 14 (2005): 77–80.
- Bojňanský, Vít & Fargašová, Agáta. *Atlas of Seeds and Fruits of Central and East-European Flora: The Carpathian Mountains Region*. Dordrecht: Springer, 2007.
- Bunardžić, Radovan. Петроварадинска тврђава 2002-2003. – прелиминарни извештај. *Гласник Друштва конзервајора Србије* 28 (2004): 81–83.
- Chantre, Guillermo R.; Diego Batlla, Mario R. Sabbatini & Gustavo Orioli. Germination parameterization and development of an after-ripening thermal-time model for primary dormancy release of *Lithospermum arvense* seeds. *Annals of Botany* 103 (2009): 1291–1301.
- Đukić, Dragan J; Alexandru V. Moisuc, Vaskrsija R. Janjić & Jan J. Kišgeci. *Krmne, korovske, otrovne i lekovite biljke*. Novi Sad: Poljoprivredni fakultet u Novom Sadu, 2004.
- Farkas, Gyula & Lipták, Pál. Antropološko istraživanje nekropole u Mokrinu iz ranog bronzanog doba / Physical anthropological examination of a cemetery in Mokrin from the early Bronze Age, in: Milorad Girić (auth.) *Mokrin: nekropola ranog bronzanog doba*. Beograd: Arheološko društvo Jugoslavije, 1971: 239–271.
- Hallier, Ernst. *Flora von Deutschland* 19. Gera-Untermhaus: Verlag von Fr. Eugen Köhler, 1884⁵.
- Parionov, Jordan. Андрогенно и афродизиачно действие на лечебното растение *Lithospermum arvense* (птиче просо) [Androgenic and aphrodesiac action of the medicinal plant *Lithospermum arvense* (bird millet)]. *Eksperimentalna meditsina i morfologija* 28/1 (1989): 28–33.
- Koledin, Jovan. Prilog poznavanju rasprostranjenosti zvonastih pehara. *Pag Muzeja Vojvodine* 50 (2008): 33–59.
- Kroll, Helmut. Die Kultur- und Naturlandschaften des Titeler Plateaus im Spiegel der metallzeitlichen Pflanzenreste von Feudvar, in: Bernhard Hänsel & Predrag Medović (eds) *Feudvar I. Das Plateau von Titel und die Šajkaška*. Kiel: Oetker-Voges, 1998: 305–317.
- Kroll, Helmut Johannes. *Die Pflanzenfunde von Feudvar* (in press).
- McLellan, Clare. *Ironweed* (*Lithospermum arvense*). <<http://www.padil.gov.au/seeds/Pest/Main/142689>> 23.1.2013.
- Medović, Aleksandar. Arheobotaničke analize četiri korpe ječma i jedne korpe prosa sa Čarnoka. *Pag Muzeja Vojvodine* 47/48 (2006): 41–52.
- Medović, Aleksandar. Biljna privreda Gradine na Bosutu (ili Savi?) u starijem gvozdenom dobu / Pflanzenwirtschaft in der Gradina am Bosut (oder an der Save?) in der älteren Eisenzeit, in: Predrag Medović & Ildiko Medović (auth) *Gradina na Bosutu: Naselje starijeg gvozdenog doba / Gradina am Bosut: Besiedlung der älteren Eisenzeit*. Novi Sad: Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika culture, 2011a: 329–355.
- Medović, Aleksandar. Prehistory of Vojvodina in the autmn nuances: Dying with vegetable substances, in: Marija Jovanović (auth.) *Masters of Clay and Wheat*. Novi Sad: The Museum of Vojvodina, 2011b: 113–127.
- Medović, Aleksandar. Was säen die Nachbarn von Feudvar? Metallzeitliche Pflanzenfunde aus der Vojvodina und aus Süd-Serbien, in: Helmut Kroll (auth) *Die Pflanzenfunde von Feudvar* (in press).
- Medović, Predrag. Novi Sad od praistorije do srednjeg veka, in: *Umetnička topografija Novog Sada*. Novi Sad: Matica srpska, in press.
- Mihailović, Dušan. Средњопалеолитско наслеђе на Петроварадинској тврђави / *Middle Palaeolithic Settlement at Petrovaradin fortress*. Novi Sad: Музеј града Новог Сада / The City Museum of Novi Sad, 2009.

- Nejgebauer, Viktor; Bogosav Živković, Đorđe M. Tanasijević & Nikola Miljković. *Pedološka karta Vojvodine 1:50.000*. Novi Sad: Institut za poljoprivredna istraživanja – Novi Sad, 1971.
- Popović, Zorica; Miroslava Smiljanić, Rada Matić, Miroslav Kostić, Predrag Nikić & Srdjan Bojović. Phytotherapeutical plants from the Deliblato Sands (Serbia): Traditional pharmacopoeia and implications for conservation. *Indian Journal of Traditional Knowledge* 11/3 (2012): 385–400.
- Pustovoytov, Konstantin E; Simone Riehl & Siegfried Mittmann. Radiocarbon age of carbonate in fruits of *Lithospermum* from the early Bronze Age settlement of Hirbet ez-Zeraqōn (Jordan). *Vegetation History and Archaeobotany* 13 (2004): 207–212.
- Pustovoytov, Konstantin & Riehl, Simone. Suitability of biogenic carbonate of *Lithospermum* fruits for ¹⁴C dating. *Quaternary Research* 65 (2006): 508–518.
- Seke, Lajoš. *Geonasleđe Vojvodine*. <http://geoliss.ekoplan.gov.rs/galerija/prezentacije/ppt/Geonasleđe_Vojvodine.ppt> 28.1.2013.
- Svanberg, Ingvar. Sminkrot (*Lithospermum arvense*) som färgväxt? Om några etnobiologiska uppgifter hos Linné [Field Gromwell (*Lithospermum arvense*) as a Dye Plant? On Some Ethnobiological Facts in Linnaeus]. *RIG – Kulturhistorisk tidskrift* 83/2 (2000): 77–87.
- Train, Percy; James R. Henrichs & W. Andrew Archer. *Medicinal Uses of Plants by Indian Tribes of Nevada. Contributions toward a flora of Nevada No. 33*. Washington DC: U.S. Department of Agriculture, 1941.
- Withering, William. *An arrangement of British plants: according to the latest improvements of the Linnéan system. To which is prefixed, An easy introduction to the study of botany. Illustrated by copper plates*. London: Publ Swinney, 1796³.
- van Zeist, Willem. Plant Husbandry and Vegetation of Tell Gomolava, Vojvodina, Yugoslavia. *Palaeohistoria* 43/44 (2001/2002): 87–115.

Aleksandar Medović

SEKS, DROGE I PETROVARADINSKA STENA: DA LI JE POLJSKO VRAPSEME (*LITHOSPERMUM ARVENSE* L.) BILO NEŠTO VIŠE OD OBIČNE RANOBRONZANODOBNE ŠMINKE?

Rezime

Preko šesto neugljenisanih plodića poljskog vrapsemena (*Lithospermum arvense* L.) je pronađeno u potpuno očuvanoj, ranobronzanodobnoj posudi Vinkovačke kulture tokom istraživanja višeslojnog arheološkog nalazišta na Petrovaradinskoj steni u Novom Sadu 2002. godine. Masovni nalazi ovog korova u ozimim žitaricama su takođe evidentirani u bronzanodobnim i gvozdenodobnim slojevima na arheološkom lokalitetu Feudvar kod Mošorina. Čemu su služile ove zalihe?

Tri masovna nalaza orašica poljskog vrapsemena na dva arheološka nalazišta u Vojvodini ukazuju da ova biljka nije bila samo običan korov u usevima, već da je imala određen značaj i ulogu u biljnoj ekonomiji praiistorijskih ljudi. Dva masovna nalaza ove biljke potiču iz kuća. Nalaz sa Petrovaradina predstavlja konačan dokaz namernog sakupljanja plodića ove biljke u posudu i korišćenja u određene svrhe. Postoje dva moguća objašnjenja koja se dovode u direktnu vezu sa upotrebom plodića. Sa jedne strane, plodići su čuvani kao seme za setvu, a sa druge strane korišćeni su u medicinske svrhe, za podizanje potencije kod muškaraca. Koren poljskog vrapsemena je od davnina služio za dobijanje crvenog pigmenta. Moguće je da su stanovnici ovu biljku sejali u baštama kako bi obezbedili zalihe ove deficitarne boje među biljnim bojadiserima. Novija medicinska istraživanja su potvrdila afrodisijsko dejstvo čaja od orašica poljskog vrapsemena. Moguće je da je ova biljka imala i dvostruku upotrebnu vrednost. Isto tako, ne može se isključiti ni mogućnost da su plodići korišćeni tokom određenih magijskih obreda čiji svrhu i vrednost mi danas ne možemo da razumemo.

НЕМИ ЈУБИЛЕЈ: 40 ГОДИНА ОД ОТВАРАЊА СТАЛНЕ ПОСТАВКЕ МУЗЕЈА СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ РЕВОЛУЦИЈЕ ВОЈВОДИНЕ

Војислав Мартинов, Музеј Војводине, Нови Сад

Апстракт: Пре 40 година отворена је стална поставка Музеја социјалистичке револуције Војводине, што је био повод да се направи историјски осврт на дугогодишњи научни и стручни рад музејског колектива који је претходно изради саме поставке и да се укаже на неке одлике и специфичности музејске делатности музеја револуције у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији. У раду је приказан и кратки историјат сталне поставке од 1972. до данас и све друштвено-политичке промене које су се одразиле на њену концепцију. Историјат сталне поставке уско је повезан и са проблематиком самог објекта Музеја социјалистичке револуције Војводине, наменски изграђеном за потребе ове поставке. Овај објекат је данас предмет спорења између Музеја савремене уметности Војводине и Музеја Војводине који је, као правни наследник Музеја социјалистичке револуције Војводине задужен за даље одржавање, проширивање и осавремењивање сталне поставке. Зато је у раду дат и сажети приказ ове, још увек актуелне, полемике.

Кључне речи: Музеј радничког покрета и народне револуције Војводине, Музеј социјалистичке револуције Војводине, Музеј Војводине, Музеј савремене уметности Војводине, музеологија, музеји револуције

Пре четрдесет година – 22. децембра 1972, уз пригодну свечаност је отворена стална поставка Музеја социјалистичке револуције Војводине. Тај догађај је представљао круну шеснаестогодишњег рада и најзначајнији тренутак у историји ове институције. Данас (2013) може се поставити легитимно питање: *Чији је њо јубилеј и да ли уопшће њостоји субјекат који је требало да га обележи?* Музеј револуције, као и СФРЈ не постоје већ преко 20 година, а све социјалистичке вредности и традиције су, у једном паушалном замаху растерећеном било какве критичке селективности, послате на сметлиште историје. Овај датум је, заиста, протекао као „неми“ јубилеј, необележен и незапажен. Прича о Музеју социјалистичке револуције Војводине (МСПВ) и његовој поставци – прожета темама као што су социјализам, револуција, НОБ, изградња и самоуправљање, данас може да, у најбољем случају, делује егзотично и анахроно друштву које је већ дуго у транзиту од етатистичко-националистичког ка неолибералном стању, а заправо трајно „загрцнуто“ у једном партократском моменту. Међутим, овај мали јубилеј може бити од великог значаја за Музеј Војводине.

Као правни наследник МСПВ-а, али и фактички наследник његових целокупних фондова, збирки и свих покретности и непокретности, Музеј Војводине се данас налази у незавидној позицији, у којој мора да се бори за своју имовину. Реч је о, сада већ

деценијском, мучном сукобу између Музеја Војводине и Музеја савремене уметности Војводине (МСУВ). Још од 2001. године Музеј савремене уметности постепено али континуирано преузима зграду некадашњег Музеја социјалистичке револуције Војводине. На овај неприкладан и несвакидашњи начин су надлежне власти покушале трајно да реше објективан проблем недостатка складиштеног и изложбеног простора МСУВ-а, при чему су превиделе предлог ове институције да изгради сопствени, наменски објекат, који би јој омогућио да несметано развија своју делатност. Ова, финансијски можда и захтевнија опција је занемарена,¹ а изабрано је несвакидашње решење којим су две културне институције од покрајинског значаја доведене у директан међусобни сукоб. Основно образложење – према којем Музеј Војводине треба да препусти објекат у Дунавској 37 другом кориснику јер је запуштен и има слабе посете, звучи банално и наивно (као да је узрок томе нерад, а не недостатак финансијских средстава). Такође се могла чути аргументација како је он изгубио своју функцију и намену, заједно са одумирањем система чији је репрезент био Музеј социјалистичке револуције Војводине. Овде се свесно пренебрегава чињеница да постоји правни континуитет између МСПВ-а и Музеја Војводине, а у јавности се често користи сугестивни израз „бивши Музеј револуције“, чиме се, у

духу малограђанске ароганције, истиче његово „презрено“ порекло. Нигде се не спомиње огромна музеолошка и архивска грађа, многобројне библиотеке јединице (од којих су неке већ морале бити измештене), непромереност расположивог простора ни за елементарне експозиционе задатке, а да се не говори о потреби музејских збирки и поставки да се шире и иду у корак са временом, што спада у основну делатност сваког музеја.²

Зато би било zgodно искористити овај јубиларни тренутак како би се приказала двадесетседмогодишња генеза сталне поставке МСРВ-а, као и њена четрдесетогодишња историја, са свим трансформацијама кроз које је прошла до данашњих дана. Шетња кроз фактографију ће нам можда освежити сећања и подсетити нас на то да зграда Музеја Војводине у Дунавској 37 није неки аветињски модернички објекат испражњен од сваког садржаја, који само чека да добије нову намену, већ је реч о кући пуној прошлости и културних артефаката, са озбиљним задацима.

НАСТАНАК МУЗЕЈА РАДНИЧКОГ ПОКРЕТА И НАРОДНЕ РЕВОЛУЦИЈЕ

Музеј радничког покрета и народне револуције настао је издвајањем из Војвођанског музеја 14. маја 1956. године, са идејом да се бави посебним идеолошко-пропагандним задацима, који превазилазе могућности општих музеја комплексног типа, какав је био и Војвођански музеј. Према званичном оснивачком акту Народне скупштине АП Војводине, овај музеј је требало да „прикупља, систематизује, научно обрађује и чува музејску грађу о револуционарној борби радничке класе и народа Војводине, од њених почетака до данашњих дана и да даје стручну и другу помоћ осталим музејима у Војводини и сарађује са стручним установама у земљи“.³ Ови задаци су представљали само наставак добро развијене и тада већ деценијске акције прикупљања грађе везане за НОБ, као и за разноврсне облике предратног политичког деловања радничке класе.

Као почетак нове музеолошке делатности значајне за генезу МСРВ-а би се могао узети распис Министарства просвете ДФЈ од 13. марта 1945, у којем се истиче потреба за прикупљањем и чувањем материјала из ослободилачке борбе ради његове даље научне и уметничке обраде.⁴ Међутим, праве

акције великог обима спровођене су током 1947. и 1948, када је Повереништво за просвету покренуло такмичење у сакупљању предмета везаних за НОБ (али и из домена археологије и етнологије). Тако је сакупљен огроман број предмета и грађе, које ће представљати основу за формирање збирки везаних за НОБ. Сакупљене музеалије ће припасти већ постојећим, комплексним музејима, или ће представљати основу нових специјализованих музеја Народноослободилачке борбе, меморијалних музеја и спомен-подручја. Главна идеја у вези са оваквим акцијама била је заснована на намери нове власти да међу становништвом оформи трајну свест о величини и значају НОБ-а, као и о несумњивим заслугама КПЈ, чији је циљ био да путем нових традиција стабилизује друштво и ојача сопствени легитимитет.

У првим послератним данима је формиран Централни дом културе Војводине – као главно место за прикупљање грађе о НОБ-у, чији је један од задатака био и организовање изложби. Судићи према неким, данас доступним документима, при Дому је, изгледа, основан и Музеј Народноослободилачке борбе, али је то оснивање било самосталан чин културних радника, а не наредба „са врха“. Већ током 1946. године се губи сваки траг овој институцији.⁵ Током наредне две године су на прикупљању грађе са тла Војводине радили Музеј Матице српске и Покрајински одбор Народног фронта, а њихов посао је потом (од 1947) преузео новоформиран Војвођански музеј.

На саветовању посвећеном проблемима музеја НОБ-а које је одржано 1953. у Београду – у присуству Савеза бораца, историјских одељења Савеза комуниста и Одбора за подизање споменика НОР-а, одлучено је да се музеји НОБ-а преименују у музеје народне револуције јер је тај назив „адекватнији с обзиром на карактер наше борбе“. Такође је одлучено да се рад музеја револуције не сме свести само на ратни период 1941–45. године већ да треба сакупљати грађу и презентовати и историју радничког покрета и КПЈ, као увод у приказ историје НОБ-а.⁶ Три године потом, у складу са наведеним одлукама, у Новом Саду је оформљен нови музеј, Музеј радничког покрета и народне револуције, који је у потпуности преузео Одељење НОБ-а Војвођанског музеја. Музеј ће у почетку бити смештен на Петроварадинској тврђави, у објекту Топовњача, који ће делити са Природњачким одељењем Војвођанског

музеја, Музејом града и другим институцијама. Од 1960. године започиње градња нове, наменске зграде за Музеј радничког покрета и народне револуције. Иако ће зграда бити завршена и уселена већ 1965. године, њен јавни живот ће бити започет управо отварањем сталне поставке 22. децембра 1972. Стари назив ће Музеј задржати све до 1971, када ће, након интеграције са Историјским архивом ПК СК Војводине и проширења делатности на период послератне „социјалистичке изградње“, променити име у Музеј социјалистичке револуције Војводине.

ПЛАНИРАЊЕ СТАЛНЕ ПОСТАВКЕ МУЗЕЈА РАДНИЧКОГ ПОКРЕТА И НАРОДНЕ РЕВОЛУЦИЈЕ 1956–1959.

Револуционарна власт је имала и револуционарни поглед на музејску делатност. Као и у многим другим аспектима, КПЈ се ослањала на искуства Октобарске револуције и болшевичке праксе. На трагу Лењинове идеје о позитивној и афирмативној улози идеологије у социјалистичком друштву, КПЈ је отворено приступала идеолошкој агитацији на свим нивоима. Тако су и музеји, као типични „државни идеолошки апарати“, били у служби изградње новог друштва и човека у сагласју са ширим револуционарним, модернизаторским и друштвено трансформативним плановима власти. Следећи пример совјетског комесара за просвету Луначарског, који је музеје видео као културне и научне институције доступне свима, али са главним задатком да постану „живи организми који ће дјеловати у широком дијапазону на друштвену свијест“,⁷ југословенска комунистичка власт је на прво место стављала васпитну улогу музеја. Према речима др Војислава Ђурића, „у земљи у којој се гради социјализам музеј је жива школа у коју долазе хиљаде радних људи да виде, чују, науче ... У земљи у којој се гради социјализам, музејски радник је учитељ усред људи и живота“.⁸ Полазећи од основних циљева петогодишњег плана, међу којима је и подизање општег културног нивоа народа и ликвидација културне заосталости, Нада Андрејевић-Кун је још 1948, у тексту објављеном у првом броју часописа „Музеји“, изнела нове задатке за музеје у Југославији. У овом тексту, програмског карактера, наглашена је потреба за претварањем музеја у тумаче „наше културне и друштвене историје како у прошлости тако и у садањем историском збивању“, али и „школе за

масовно васпитавање“, у којима ће да се „негују понос и љубав народних маса за све оно што је позитивно и прогресивно дао народ у дугом историјском раздобљу свог националног живота“.⁹ Нада Андрејевић-Кун посебно истиче значај музејске изложбе као најважнијег облика рада у музејима, уз сугестије о приступу и садржају нових музејских презентација. Народни музеји би морали да ставе нагласак на историјски развој народа кроз вишевековне ослободилачке борбе, промене које доноси ново економско и политичко ослобођење, као и електрификација и индустријализација. „Споменици и документа из народно-ослободилачке борбе, уметничка дела која обрађују нашу друштвену тематику, перспективе и резултати првог петогодишњег плана – све је то материјал који треба да добије своје одговарајуће место у нашим музејима“, закључује Нада Андрејевић-Кун.¹⁰

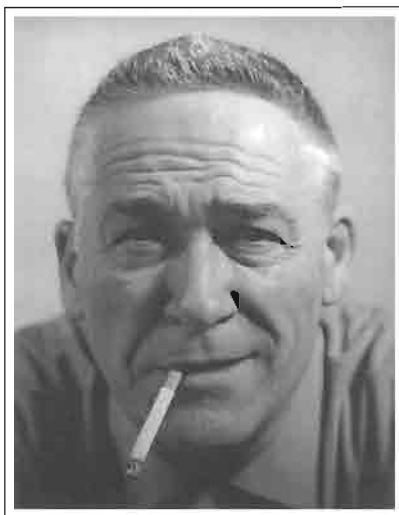
У духу ових упутстава је Музеј радничког покрета и народне револуције, одмах по оснивању, отпочео дугогодишњи рад на изради сталне поставке. Као основа му је послужио материјал преузет из Војвођанског музеја и Архива Покрајинског комитета Савеза комуниста, али је нови музеј наставио и са интензивним сакупљањем грађе, што је на првој седници Савета Музеја усвојено као његов основни задатак.¹¹ Истом приликом је организована и мрежа хонорарних сарадника, који би радили на терену (на подручју Војводине).¹² Почетком 1958. године се приступило писању концепције сталне поставке као путоказа за даљи развој, сакупљање, истраживање и организовање рада у Музеју. Тим поводом је оформљена и комисија коју су чинили: Сава – Гига Мали, Жика Тадић, Станков Љубиша Земба, Светозар Костић, Никола Живић и Динко Давидов. Тада је и донета одлука о интензивирању сарадње са разним политичким и друштвеним организацијама приликом писања програма сталне изложбе. Рад на сталној поставци је био од приоритетног значаја за новооформљени музеј, што се види и из одлуке да се обустави његова текућа културно-просветна делатност уколико успорава процес прикупљања и обраде предмета.¹³ Исте године је, на предлог председника Савета музеја и управника Музеја, формиран одбор задужен за праћење рада на припремању сталне поставке. Шаролики састав тог одбора – у којем је било државних функционера, бораца, стручњака и уметника, указује на то да се овом послу

приступало са студиозношћу, али и обазривошћу, како би се отклониле све могуће неусклађености експозиције са званичним идеолошко-политичким постулатима.¹⁴

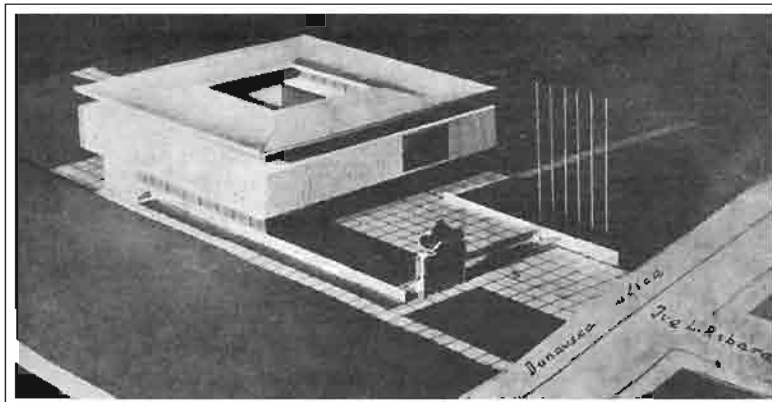
Присутност уметника у овом одбору се може довести у везу са специфичним концептуалним приступом, према којем је сталну поставку требало обогатити уметничким детаљима. Та потреба за уметничким оплемењивањем изложбеног простора произилази из намере да се разбије монотони ток изложбе на којој би доминирали дводимензионални предмети и текстуална грађа. Такође је постојала свесна намера да се поставка емоционализује помоћу уметничких дела инспирисаних историјском тематиком везаном за ослободилачке и револуционарне догађаје. Управник Жика Тадић, у свом тексту из 1958. године, помиње још један важан моменат када се говори о ангажовању уметника, а то је намера да Музеј постане „мецена и ванредан сарадник уметницима за њихова стварања“.¹⁵ Тенденције ка уметничком оплемењивању ће доћи до пуног изражаја на сталној поставци из 1972. године. Осим о уметничком садржају, већ тада се размисљало о употреби модерних техничких средстава у музеолошком раду („озвучавање, фотохелија, екранизирање извесних догађаја...“).¹⁶

Као резултат интензивног једногодишњег рада Савета и стручног колегијума Музеја – уз подршку преко стотину спољних сарадника, а на бази концепције утврђене од стране радне комисије, настао је 20. фебруара 1959. *Програм сталне изложбе Музеја радничкој јокреџи и народне револуције*.¹⁷

Овај идејно-технички документ садржи 127 страна купаног текста, на којима се налази детаљна тематска разрада поставке и пратећи елаборат са документацијом о постојећем музејском материјалу. Програм сталне поставке је осмишљен кроз 44 теме, које су подељене у хронолошко-тематске целине; њима доминира садржај везан за НОБ, што се види и из основне хронолошке разраде: две теме из раздобља 1866–1918, пет тема из раздобља 1918–1941. и тридесет седам тема из раздобља 1941–1945. Првих седам тема се односило на развитак радничке борбе, социјализма и предратне активности КПЈ. Ове теме су осмишљене са намером да прикажу корене револуционарне борбе КПЈ што је било у складу са одлукама донетим на већ спомињаном скупу посвећеном проблемима музеја НОБ-а из 1953. године. У главном делу Програма стављен је акценат на развој ослободилачког и партизанског рата у Војводини. Такође, намера је била да се паралелно прикажу и догађаји од ширег, југословенског значаја и да се они доведу у везу са устанком у Војводини. Приликом осмишљавања поставке, посебна пажња је посвећена шароликој етничкој структури становништва Војводине – кроз истицање учешћа националних мањина у НОР-у.¹⁸ У последњем сегменту изложбе би, као лајтмотив, било приказано „оно снажно и јединствено одушевљење, које је народ испољио због оствареног циља: што је Војводина (као део ФНРЈ) распарчана на три окупатора (априла 1941) – постала (крајем 1944) национално и социјално слободна за све народности које живе у њој“.¹⁹

Арх. Иво Виќић (1917 - 1986)

Новинска фотографија „макејте будуће зграде...“ МСРВ

Мада никада није реализован, програм сталне поставке из 1959. године је послужио као основа за рад на коначној сталној поставци и путоказ за израду конкурса за идејни пројекат нове зграде Музеја. Као споредни ефекат рада на *Пројраму* је настала велика тематска изложба и илустровани албум „Војводина у борби“, који ће бити најзначајнији пројекат Музеја до отварања сталне поставке.²⁰ Након израде *Пројрама* је, Током 1960. године је написан и тематско-експозициони план, али су се тада обуставили даљи радови око сталне поставке јер је почела изградња нове, наменске зграде за Музеј.

Још док је Музеј био смештен у Топовњачи, осмишљавање сталне поставке је било уско повезано са проблематиком простора у којем би она била изложена. Од почетка је било јасно да простор Топовњаче, у којем су се налазиле и друге институције, није адекватан, и да би за реализацију велике и репрезентативне сталне поставке биле потребне озбиљне адаптације. Савет Музеја је 20. фебруара 1957. године задужио члана Савета и председницу Савета за школство Загу Крцалић да припреми елаборат за Извршно веће Војводине на тему адаптације зграде Топовњаче.²¹ Међутим, већ у новембру 1958. је, након излагања архитектке Сибина Ђорђевића, Савет Музеја одлучио да одустане од планиране адаптације и да тражи средства за изградњу потпуно новог, наменског објекта за смештај Музеја, који је требало „у неку руку да буде и споменик Револуције у архитектонском смислу“.²² Маја 1959. године је објављен јавни конкурс за идејно решење зграде Музеја, а након одлуке Конкурсне комисије (8. 9. 1959) усвојен је пројекат загребачког архитекте Иве Витића. Важно је напоменути да је учесницима конкурса, уз осталу документацију, предат и програм сталне поставке из 1959, како би приликом пројектовања зграде водили рачуна о већ осмишљеним тематским целинама. Тако је конкурс за зграду Музеја истовремено подразумевао и просторно решење сталне поставке, што се види и на основу његовог пуног назива: *Распис конкурса за израду идејног решења зграде Музеја радничкој њокреши и народне револуције и идејног концепција сталне изложбе Музеја*.²³ Судаћи по извештају Конкурсне комисије, у пријављеним радовима је најмање задовољен управо тај захтев.

Одлука да се приступи изградњи новог објекта није променила намере Савета Музеја. Савет је и

током 1959. и 1960. године инсистирао на сталној поставци као приоритету. Све друге задатке Музеја који би кочили његову израду је требало одгодити. Задат је и рок – 1. 2. 1961, до којег би требало да се сачини друга редакција *Пројрама*. Он је морао да садржи композицијско решење простора, како би се, напоредо са изградњом Музеја, започело и идејно уређење изложбе. Први пут се, у том контексту, спомиње архитекта Богдан Богдановић, који би, уз помоћ сликара Александра Лакића, Бошка Петровића и других неименованих сарадника, руководио израдом идејног пројекта. Ова ужурбаност је произилазила из оптимистичног очекивања да ће стална поставка започети свој живот у новој згради Музеја већ крајем 1961. године.²⁴

ГОДИНЕ ИЗГРАДЊЕ (1960–1965)

Дугим периодом изградње новог објекта Музеја радничког покрета и народне револуције је онемогућено завршавање рада на сталној поставци. У то време је деловање Музеја било усмерено на издавачку и педагошку делатност, али и на приређивање тематских и сталних изложби за друге институције. Чак и тај посао је сагледаван у контексту обрађивања појединих тема које би биле презентоване на сталној поставци. Након читања записника Савета Музеја се може закључити да је стална поставка била приоритетни циљ Музеја. Као и 1961, тако се и 1963. године помињу рокови до којих би морао да се уради нови програм, који не би био само дорада старе верзије већ потпуно ново решење. Одбацавање програма из 1959. је било нужно услед потребе да се инкорпорирају најновији резултати истраживања, као и новосакупљена музејска грађа.

Музејски колектив је добио задатак да напише прву верзију тематско-експозиционог плана, која би се, након што би прошла кроз руке тима стручних рецензента, преправила и проследила Богдану Богдановићу. Намера је била да се Богдановић упозна са проблематиком у што краћем могућем року, јер је већ био ангажован на многим другим пројектима (те године почиње рад на Спомен-подручју Јасеновац), па је постојала опасност да се повуче из целог посла.²⁵ Савет Музеја је 7. 3. 1963. формирао групе стручњака које су добиле задатак да прегледају нови програм и изнесу своје примедбе и сугестије. Групе су чиниле следеће личности: група задужена за период пре 1918 – руководилац Јосип

Мирнић, Данило Кецић, Калман Чехак, Лебл Арпад и Стеван Мезеи; група задужена за међуратни период – руководилац групе др Славко Гавриловић, Миленко Палић, Ђорђе Милановић, Васа Војводић, Бранко Шинжар и Грос Лацика; група задужена за период револуције – Јелка Петковић, Новак Петровић, Раде Тепавац, Пера Вукелић, Божа Ивковић, Радивој Станковић, Лука Мркшић, Емил Кеврешан и Радомир Прица.²⁶ Након замерки у вези са чланством које су изнете на Савету музеја одржаном 18. 4. 1963. групама су придодати још и Милан Тутуров (Историјски архив - Зрењанин), Милица Марковић, Јудита Аларгић и Павле Перц. Такође је договорено да у доношењу коначне одлуке учествују сви руководиоци војвођанских музеја (у Зрењанину, Митровици, Панчеву, Суботици, Вршцу и др.).

Комплетан „ансамбл“ задужен за сталну поставку – односно музејске радне групе, консултативне групе и управа Музеја, сусретале су се са многобројним тешкоћама, што је условљавало стално померање рокова. Судаћи према доступним изворима из 1963. године, ови проблеми би се могли разврстати у три типа: музеолошки проблем, концепцијски проблем и проблем радне ефикасности.

Музеолошка проблематика се и даље односила на доминацију димензионалне грађе, односно на питање како материјално приказати одређене догађаје и визуелно презентовати документационо-статистички материјал неопходан за описивање класне и револуционарне борбе. Решења су се тражила у допуњавању оригиналне грађе разноврсним ликовним материјалом и тродимензионалним реконструкцијама и макетама. И даље се инсистирало на иновативном приступу када је у питању техника, као што су звучни и светлосни ефекти, филмови и фото-проектори. Кустоси су имали озбиљне потешкоће приликом одабира експоната и обраде изворног материјала (мемоара, сведочења, архивске документације). Отежавајућа је била чињеница да су управо они у много чему обављали пионирски посао. Почетком шездесетих година још нису биле обрађене многе теме везане за НОБ на простору Војводине, а прикупљањем документарне и мемоарске грађе су се највише и бавили Музеј и Историјски архив ПК СК.²⁷

Концепцијски проблеми су се тицали начина на који ће се представити тематика унутар сваке од три целине, тј. када ће се и где користити тематски, а када хронолошки принцип. Изгледа да је највеће

проблема имала група задужена за период револуције. Ова група је најспорије напредовала због већ поменуте историографске необрађености тематике, али су постојале и друге тешкоће. Један од проблема био је везан за то како експозиционо решити преплитање тематских и хронолошких целина и како упоредо приказати рат и револуцију на простору целе Југославије, а да се тиме не засени значај збивања у Војводини. Муку је задавало и место 27. марта 1941. у читавом наративу о револуцији. Управник Жика Тадић се на седници Савета Музеја наглас питао да ли је овом догађају место у предратном или ратном периоду, или би он могао бити решен као прелазни део – мост између две целине. Ипак, као главни путоказ за разраду концепције ратног периода је употребљен албум „Војводина у борби“.²⁸

На основу записника са седнице Савета Музеја може се закључити да је у музејском колективу постојао и проблем недовољне ефикасности, што је био главни узрок пробијања задатих рокова. У више наврата је Светозар Костић Њапа, члан Савета музеја, замерао управнику Живку Тадићу због недисциплине и неиспуњавања радних задатака. Данас је тешко проценити колико су ове оптужбе биле утемељене, или су пред кустосе стављани преамбициозни рокови. Олакшавајућа околност за кустосе била би и чињеница да су, поред рада на сталној поставци, обављали и остале дужности, као што су прикупљање и обрада музеалија, али и приређивање тематских изложби.²⁹

Читава 1963. и 1964. година су, изгледа, протекле у сталним прерадама и допунама програма изложбе. У извештају о раду Музеја за 1964. се помиње да ће, након нових примедби рецензената и сугестија стручних консултаната, морати да се ради и четврта верзија програма. Савет Музеја је изражавао извесно незадовољство радом рецензената, сматрајући да „појединим стручњацима није била довољно јасна концепција и тематска основа историјске поставке за један одређени период“.³⁰ Опет је постављен оптимистичан рок до којег би требало да се заврши коначни програм – а то је крај 1965. године односно 1. новембар 1965. Тек тада би се приступило унутрашњем уређењу музејског простора у новоизграђеном објекту, које би директно зависило од концепције поставке.³¹

Наравно, ни овај рок није био испоштован. Рецензенти су враћали програм на нове дораде, укази-

вали на материјалне и друге нетачности, истовремено се и сами спорећи услед различитих гледишта у односу на период револуције. Музејске раднике је успоравало и пресељење у нову зграду, које је започето крајем 1965.

РАД НА КОНАЧНОЈ ВЕРЗИЈИ (1966–1972)

Усељењем у нову зграду и доласком новог директора (Слободана Растовића) рад на сталној поставци је поново враћен на почетак. Наредних шест година ће протећи у осмишљавању и реализацији њене коначне верзије. У првој фази, која је обухватила 1966. и 1967. годину, опет се радило на утврђивању историјске концепције. Музејски тим са којим је започета реализација новог програма је оформљен 1966, и то у следећем саставу:

I. период (1868–1918):

кустоси Нада Бошковић и Анђелка Влаовић.

II. период (1918–1941):

кустоси Ђорђе Нећак и Дивна Албуљ.

III. период (1941–1945):

– 1941 и Срем 1942: кустос Ксенија Путник;

– Банат и Бачка у 1942, КПЈ 1943/44, АФЖ,

народна власт 1943/44: кустос Стеван Кнежевић;

– диверзантске акције, дејства војвођанских јединица ван Војводине, оружане акције у Војводини 1943/44: кустос Јован Кирјаковић;

– партизанске радионице, партизанске базе, ослобођење Војводине: кустос Олгица Поповић;

– санитар у НОБ-у, терор 1943, логори и затвори: кустос Олгица Грубетић.

– СКОЈ и УСАОЈ 1943/44, курсеви – партијски, скојевски, војни 1943/44, партизанске школе: кустос Мирјана Радуловић.³²

Исте године је формирана и Редакција за израду сталне поставке. Њене дужности су биле да континуирано прати рад на изложби и даје своје мишљење и сугестије о историјској и дидактичкој концепцији, као и о архитектонској и музеолошкој поставци.³³ Редакција се састојала од 28 чланова, од којих је свега њих троје било из музејског колектива. Поред Редакције, формирана је и радна група од 5 до 7 чланова – као њен оперативни орган, који би припремао материјал за редакцијске састанке. Као и у случају првобитног „Одбора за израду сталне по-

ставке“ из педесетих година, идеолошко-политичка димензија овог подухвата се опет може ишчитати већ из самог састава Редакције, у којој се налазило више личности из политичке и партијске сфере него из културне и научне.³⁴ Улога Редакције је била збуњујућа самим њеним члановима, поготово ако се има у виду чињеница да је Музеј већ остваривао сарадњу са стручним консултантима и рецензентима. На првом њеном састанку је директор Музеја Слободан Растовић појаснио праву улогу овог тела: „Ево како смо замислили рад Редакције. Из њеног састава видите да ово није само стручно тело ... Пошто су политичари врло заинтересовани за овај наш рад, ми смо ишли за тим да саставимо једну редакцију од политичара и стручњака ... Сматрали смо да треба да тражимо само то да нам она да неку врсту опште сагласности да ли ти материјали које ми износимо на разматрање могу да нам послуже за израду изложбе ... Ми смо хтели да у једном телу објединимо и стручну и друштвену верификацију материјала (истакнуо М. В.) па смо зато створили једну редакцију која је доста гломазна и која као редакција не би могла ни радити ако би радила у пуном саставу“.³⁵

Након утврђивања историјске концепције која тематски не одудара од претходних верзија, пришло се изради тематско-експозиционог плана, тј. осмишљавању музеолошке презентације и одабиру материјала за излагање. Историјска концепција, експозициони планови и радне верзије програма сталне поставке су поново, пре него што се прешло на последњу фазу, пролазили кроз руке стручних рецензента из Новог Сада и Београда.³⁶ Та фаза, писање коначне верзије програма сталне поставке, реализована је током 1968. и 1969. године. Кроз све три фазе се још једном прошло и са Редакцијом за сталну поставку, са чијих састанака су делимично сачуване стенографске белешке. Ова документација је изузетно занимљива и штета што није сачувана у целости. Судајући по доступним белешкама, чланови Редакције су заиста озбиљно и одговорно прихватили свој посао. На састанцима су се претресала готово сва питања, од начелне концепције до облика у којем ће се наводити имена припадника националних мањина. Неке од полемика које су биле покретане у овим разговорима су се, на пример, односиле на питање како на прави начин приказати деловање комуниста на простору Баната („Банат није спавао

1942. и 1943. Оно што је 1943. кренуло резултат је партијског рада“ – Шандор Вер), како избећи суви фактографски приступ („Није сваки податак историјска чињеница, него низ таквих факата који могу да разјасне неке појаве“ – Љубиша Станков Земба), који би требало да је главни задатак музејске експозиције („Није сврха изложбе да опише него да објашњава“ – Никола Гаћеша), како истаћи значај аграрне реформе њен радикализам али и дискриминаторство (у националном смислу), како избећи неуравнотежено, инсистирање на радничком покрету науштрб војвођанског сељаштва, да ли приказати слабости војвођанске буржоазије и њен „компромизерски“ дух, шта је фашистичка организација, а шта има само неке одлике фашизма (нпр. ОРЈУНА) итд.³⁷

Још пре него што је Редакција завршила свој рад, Музеј је са архитектом започео сарадњу на изради идејног и главног решења поставке. Тада се одустало од намере да се за овај посао ангажује Богдан Богдановић. Уместо њега је посао преузео архитекта Ђука Кавурић.³⁸ Кавурић је био истакнути стручњак, који је још током НОБ-е радио у одељењу за пропаганду, да би се након кратке војне каријере посветио пројектовању ентеријера. Уређивао је унутрашњости многих јавних установа, као што су зграда Секретаријата иностраних послова, Генерелаштаб ЈНА, дворане за конгресе Народне омладине у Дрвару, а бавио се и осмишљавањем изложби и догађаја као што су фискултурни слетови ЈНА. Посебно се истицао у музејској делатности, радећи идејне пројекте за просторно уређење неких од најважнијих музеја у Југославији, од којих посебно треба истаћи Војни музеј ЈНА, Музеј револуције Славоније, Музеј логора Јасеновац и Музеј револуције БиХ у Сарајеву.³⁹

Сарадња Музеја и Кавурића није текла глатко. Главни изазов је представљало компоновање свих тематских целина у јасно дефинисан и ограничен простор, што је нужно водило у сажимање и скраћивање, односно у елиминисање појединих тема и експоната. Проблем је додатно отежан накнадним проширивањем тематске концепције сталне поставке. Након што је програм коначно завршен, поставка је садржински проширена са још две целине. Прва тематска целина – „Војводина од истеривања Турака до Аустроугарске нагодбе 1867. године“, уводни је део изложбе, додат са намером да у кратким цртама прикаже хронолошки дубљу, историј-

ско-етничко-географско-класну слику војвођанске територије. Друга тематска целина – „Изградња социјалистичког самоуправног друштва 1944–1971“, први је искорак ове институције у послератни период, са идејом да се прикаже како су револуционарне борбе биле само почетак друштвеног преображаја, те да је права изградња уследила након ослобођења земље. Читава поставка је архитектонски рашчлањена у девет целина – уз још један сутеренски простор, у којем су своје место нашли многобројни тродимензионални предмети (тешко и лако наоружање, партизанске радионице, штампарија) јер за њих физички или концепцијски није било места у оквиру главног изложбеног простора. Њихов смештај у сутерену је требало да симболички дочара специфичности ратовања у равници, где се у базама под земљом скривало оружје, храна, борци, штампарије и техника.⁴⁰ Реструктурисање простора у тих девет целина – сала је изискивало додатне грађевинске радове (дизање платоа, постављање мермера, челичне конструкције и др.), што је утицало на увећање финансијских средстава потребних за изложбу. Недостатак финансија, али и компликације настале због ангажовања многобројних извођача радова из различитих градова су довеле до тога да се отварање сталне поставке, уместо планиране 1970. године, помери за сам крај 1972. године.⁴¹ О свим тешкоћама са којима се сусретао у свом раду Кавурић је писао новосадском пријатељу, архитекти Слободану Јовановићу којем је тим поводом изјавио како „је рад на постави музеја частан и афирмативан посао, но уз то бесконачно дуготрајан и економски неефикасан“.⁴²

Двогодишње одлагање искоришћено је за то да се у програм сталне поставке инкорпорира уводна и послератна тематска целина. У том периоду је, такође, интензивирао рад на уметничким и занатским аспектима изложбе. Одабиром уметничких радова који би употпунили поставку је руководио посебан жири, на челу са ликовним критичарем Лазаром Трифуновићем.⁴³ Музејски простор је обогаћен аутентичном колекцијом разноврсних модернистичких ликовних и скулптуралних дела, која имају уметничку вредност, независну од контекста поставке. Најупечатљивија дела су биле скулптуре Јована Солдатовића, Зорана Петровића и Паје Радовановића, несвакидашње скулптуралне композиције Нандора Глида, израђене од вареног трофејног

оружја, слике „Небески јахачи“ и „Најезда“ Божидара Бошковића, таписерија Бошка Петровића и монументални витраж Зорана Павловића.⁴⁴ Са друге стране, група уметника и дизајнера (В. Кавурић, М. Малешевић, Д. Малешевић, М. Стефановић) позабавила се и визуелним интервенцијама везаним за саму изложбу, као што су смели и оригинални прикази ратних операција – у којима је класичан картографски приступ комбинован са метафорицко-симболичким приступом, или необична „динамична креација“ – „27. март“, тј. декоративно-архитектонска целина осмишљена са намером да дочара крвави успон фашизма у Европи.⁴⁵ Осим у замисли да се визуелно оплемени стална поставка, истрајало се и у намери да се изложба унапреди савременим техничким решењима. Музеј је опремљен са 27 дијапројектора у посебним кутијама – тзв. „каруселима“ (Богдан Марцикић, Море Силвестер, Бранко Мишић), кино-пројекторима, електронским панои-ма – семафорима и електронским мапама са лампицама. Инсталирано је и озвучење (Јован Јовичић), а за освету је рађен посебан пројекат (Очић Ђуро и инж. Данијел Миковић).

После четрнаест година, многи појединци су допринели изради сталне поставке, али су на крају свој потпис ставили само они који су учествовали у састављању њене финалне верзије. Наравно, само они и њихови рецензенти су могли да снесу одговорност за оно што је на поставци приказано. Зато је овде нужно навести коначни тим задужен за концепцију, тематско-експозициони план и историографско-музеолошку реализацију сталне поставке Музеја социјалистичке револуције Војводине: аутори целине „Војводина од истеривања Турака до Аустроугарске нагодбе 1867. године“ су Олга Поповић и Никола Петровић, редактор је др Андрија Раденић; аутор целине „Настанак и развитак радничког покрета до 1918. године“ је Нада Бошковић, а рецензенти Калман Чехак и др Андрија Раденић, који је био и стручни консултант; аутори целине „Раднички покрет у Војводини од 1918. до 1941. године“ су Дивна Албуљ и Ђорђе Нећак, консултант Јулијана Врчинац и Перо Дамјанић, који је био и редактор и рецензент; аутори целине „Народно-ослободилачки рат и социјалистичка револуција 1941–1945“ су Мира Радуловић и Јован Кирјаковић (спољни сарадник), који је био и редактор и стручни консултант, уз Петра Морачу; аутор „Изградња со-

цијалистичког самоуправног друштва 1944–1971“ је заменица директора Ружа Цвејић, редактор др Душан Биланчић а консултант др Живан Шљукић, Љубиша Станковић, др Бранко Петрановић, др Борислав Димковић и Бранко Милошевић; за поставку у сутерену је одговоран директор Музеја Никола Божић, редактор је Жарко Атанацковић, а консултантски тим су чинили проф. Павле Фрањковић, пуковник Љубинко Марковић, пуковник Радован Панић и пуковник Стевица Јовановић Тоша.⁴⁶

ОТВАРАЊЕ СТАЛНЕ ПОСТАВКЕ 22. ДЕЦЕМБРА 1972. ГОДИНЕ: УТИСЦИ И КРИТИКЕ

„Отворена драгоцену ризница револуције“ – писао је новосадски „Дневник“ на насловној страници 23. 12. 1972, а затим пренео списак угледних гостију који су присуствовали свечаности. Ту су били: секретар ПК КПЈ за Војводину Јован Веселинов, члан Извршног бироа Председништва СКЈ Стеван Доротић, председник Већа Савеза синдиката Србије Душан Богдановић Сенко, генерални секретар СУБНОР-а Југославије Душан Секић, председник Покрајинске конференције ССРН Војводине Вукашин Кешел, председник Већа Савеза синдиката Војводине Предраг Владисављевић, председник Покрајинског одбора СУБНОР-а Војводине Милош Николчин, председник Извршног већа Војводине Фрања Нађ, члан Секретаријата ПК СКВ Миладин Гвозденов. Апострофирано је и присуство истакнутих револуционара и народних хероја из Војводине: Јована Бељанског Лале, Исе Јовановића, Радована Влајковића Бате, Пашка Ромца, Душана Алимпића, Данила Кекића, Петра Релића, генерал-пуковника Петра Матића, генерал-мајора Александра Бакића и Јована Штоковца, секретара ОК СК у Новом Саду Душана Поповића и председника новосадске општине Душана Илијевића. Изложбу је свечано отворио председник Скупштине Војводине Илија Рајачић. Он је, у свом говору, похвалио марксистички приступ комплексној историји радничког покрета у Војводини, изнео задовољство над начином на који је обрађен период НОБ-а и надовезао се на савремени политички моменат споменувши нове задатке који очекују Савез комуниста Војводине. Пре Рајачића, директор Музеја Никола Божић је изјавио да ова експозиција представља како поруку за будућност, тако и скромно одужење дуга величанственој

борби, али и да је Нови Сад добио најсавременију установу овог типа у земљи.⁴⁷

Званичан позив је упућен Јосипу Брозџу Титу, а из његовог кабинета је стигла захвалност на позиву и образложење да, услед заузетости, није у могућности да га прихвати. Судећи према сачуваним телеграмима, позив на отварање је био упућен и многим музејским институцијама из земље и околних држава, што говори о значају који је придаван овом догађају. Сачувани су одговори и поздравни Музеја револуције у Букурешту, Матице словенске у Братислави, Музеја радничког покрета у Будимпешти, Музеја револуције народа Југославије у Београду, Музејског документационог центра у Загребу, Спомен-подручја Јасеновац, и појединаца, Антуна Бауера, Драшка Ређела у име „Неопланте“ и других.⁴⁸

Поводом отварања изложбе су израђене значке са логоом Музеја (аутора Б. Бошковића), штампани плакати, позивнице и водич за изложбу у пуном колору. Поменути водич је изазвао одређене контраверзе, а Музеј је због њега претрпео јаке политичке критике. Ова публикација је повучена из оптицаја,

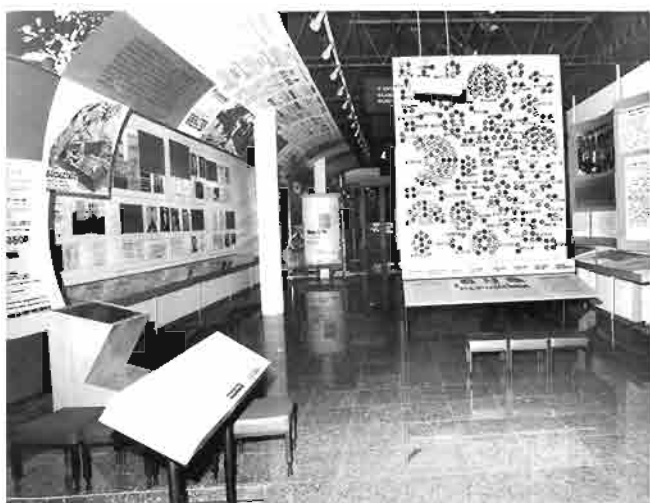
док је најтеже последице сносио тадашњи директор Никола Божић, који је смењен са положаја 1973. године.

О рецепцији поставке у стручној и лаичкој јавности су сачувани тек местимични трагови. Посетиоци су, у музејској књизи утисака, изражавали своје „одушевљење што им је пружена прилика да виде ово велико дело о радничком покрету и социјалистичкој револуцији у Војводини“.⁴⁹ Анализа водичке службе из 1975. нам преноси информације о томе како је обична публика прихватила поставку, односно који су то експонати побуђивали највећу пажњу. Док су децу, очекивано, највише одушевљавали оригинални тродимензионални предмети у сутерену, као што је партизанско оружје и радионице, одрасли су се највише задржавали код првог превода „Комунистичког манифеста“, у сали „27. март“ и у свечаној сали (сали хероја – посебној целини меморијалног карактера), у којој је било изложено наоружање народних хероја и истакнутих партијских и војних руководиоца.⁵⁰

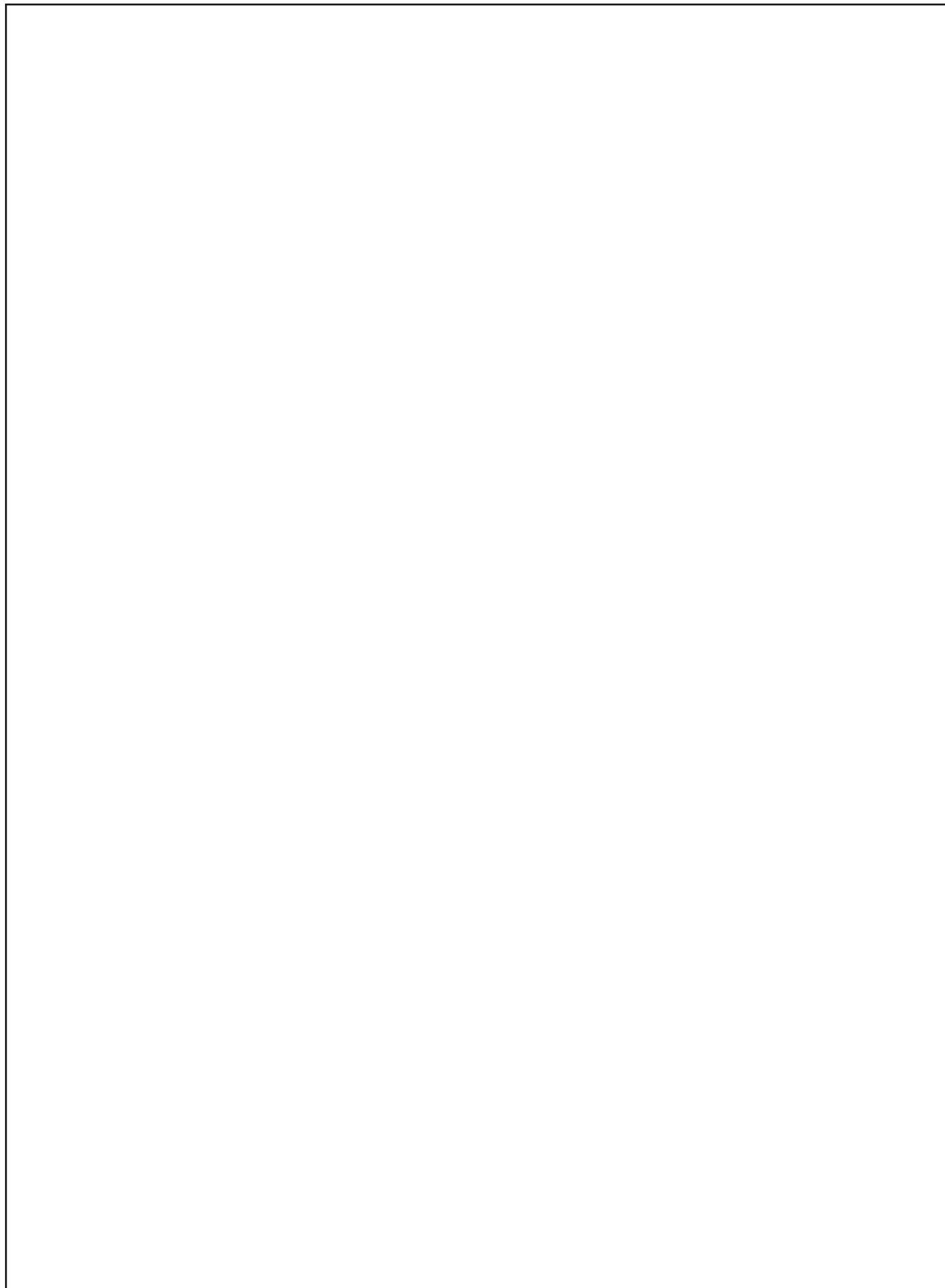
У свим стручним критикама је истицан осавремењен приступ музејској изложби, смелост и оригиналност којима су се превазилазила стереотипна и класична решења,⁵¹ а Слободан Јовановић је наглашавао пресудну улогу Ђуке Кавурића – уметничког вођу и сарадника музејског колектива, диригента који је на „историјске, геополитичке, политичке, социјалне и друге специфичности Војводине реаговао широким регистром свог архитектонског и ентеријерско-музеолошког искуства“.⁵² Од нарочитог значаја су биле критике које су стигле од једног од потпорних стубова југословенске музеологије – директора Музејског документационог центра у Загребу, др Антуна Бауера. Бауер је, у писму упућеном директору Музеја Божићу, дао највеће комплименте за сталну поставку: „Студијска и научна обрада сваког детаља ваше теме за експозицију (је) тако солидно обрађена да за то не можемо наћи компарације ни у једном нашем музеју у Југославији ... То је ризница за визуелне спознаје и сазнања за комплетну историјску тематику Војводине која до сада нигде није тако комплексно разрађена ни у једном музеју у Војводини ... Поставаше вашег музеја је један ванредно значајан догађај у нашој музејској служби који ће имати пресудни утицај на све наше музеје у Југославији без обзира на њихову тематику“.⁵³

„Дневник“, 23. децембар 1972.

*Схематичка слика Музеја социјалистичке револуције Војводине из 1972. године.
Дворана 1 (горе, лево); дворана 2 и 3 (лево и десно, у средини) – Раднички покрети у Војводини између два светска
рајта; дворана 4 (лево, доле) – Априлски рајт и Народноослободилачка борба; дворана 6 (доле, десно)
– њослерајтна обнова и изградња и развој самоуправљања.
Божидар Бошковић, знак Музеја социјалистичке револуције Војводине.*

Из Бауеровог писма се, међутим, већ могу наслутити и прве негативне критике сталне поставке. Бауер пише да је чуо некакве „приговоре“, али није могао установити на шта се конкретно односе. Зато је претпоставио да је у питању реаговање новосадске средине на смелу реализацију, којом су унета нека нова и несвакидашња решења. Што се тиче ликовних решења за која је претпостављао да су изазивала негодовање, Бауер их је сматрао апсолутно успешним. Другу могућност – по којој би се приговори односили на неке детаље везане за тематски и садржајни ниво, није видео као вероватну, поготово након читавог низа елабората, коректура, рецензија, допуна, прерада, поновних допуна и анализа детаља који су претходили финализирању изложбе. У сваком случају, Бауер је све начелне критике одбацио као „филозофирање“ и истом приликом истакао да ова изложба може да послужи као мерило и узор осталим југословенским музејима.⁵⁴ Да су поједина ликовна решења сталне поставке ипак била дискутабилна, може се прочитати у критици др Душана Којовића. Он је, у свом раду „Музеји револуције као музеји новије историје“, анализирао начин презентације сталне поставке, и закључио да је ликовна и уметничка компонента изложбе толико јака да њене основне задатке ставља у други план. Такође се осврнуо на поједина ликовна решења са доминантним поп-арт приступом, који је сматрао неадекватним садржају поставке. У помеху раду др Којовића критиковано је и лоше конципирано решење поставке у сутерену, у чијим ниским просторијама доминирају велики тродимензионални предмети на постаментима, али је, ипак, поставка у целини повољно оцењена.⁵⁵ Код ове критике треба имати у виду чињеницу да је она настала петнаестак година након отварања сталне поставке и нема сумње у то да су неки њени елементи, који су почетком седамдесетих изгледали модерно, већ крајем осамдесетих постали превазиђени.

Дуго очекивано отварање сталне поставке је по први пут довело посетиоце пред врата нове зграде Музеја, а ова институција је коначно остварила основни услов за реализацију свог главног друштвеног задатка – политичко-идеолошко деловање путем васпитно-педагошког рада.

ШТА ЈЕ БИЛО ПОСЛЕ ...

Од момента отварања сталне поставке Музеј социјалистичке револуције Војводине интензивира своју друштвену делатност и почиње да функционише као културно-идеолошки генератор у војвођанској средини. Кустоси се окрећу приређивању тематских изложби, али и сталних поставки и спомен-соба за разноврсне институције (од основних школа до касарни). Године 1976. се формира и Педагошка служба, задужена за организовање разноврсних догађаја у Музеју („Партизанско позориште“, уметнички конкурси „Млади о револуцији“, разговори са учесницима НОБ-е) и ван њега (екскурзије, изложбе у радним организацијама). Нема сумње да је рад Музеја био продуктиван и успешан. За двадесет година постојања је сталну поставку видело преко милион људи. Тешко је, међутим, овај успех вредновати данашњим критеријумима. Места као што су музеји револуције су представљали обавезна стајалишта свих колективних екскурзија и друштвено пожељну и сугерисану дестинацију.

Пад Берлинског зида и урушавање „реалног социјализма“ ће, на својеврстан и посебно трагичан начин, погодити СФРЈ. „Тектонски“ потрес порушиће све носеће стубове социјалистичког друштва, а таква судбина неће заобићи ни Музеј социјалистичке револуције Војводине. Даља судбина ове институције представља само одраз нових друштвених кретања.

Дуго очекиване друштвене промене су, уместо демократизације и либерализације, донеле рат и распад СФРЈ, што се одразило и на одбацивање социјалистичке идеологије и њеног наслеђа. Једна од првих жртава промене парадигме био је Музеј револуције. Уместо укидања, овом музеју је намењено ново име и нова улога. Од 1990. године он постаје Историјски музеј Војводине (ИМВ) и, у складу са централистичким тенденцијама унутар Републике Србије насталим након „јогурт револуције“, као своју магичну установу добија Историјски музеј Србије у Београду. Промена се тичала и односа према сталној поставци. Првобитна идеја није била да се у потпуности одбаци оригинална верзија, већ да се модификује. Сам предлог о изгледу сталне поставке разоткрива намеру нове власти да злоупотреби старе полуге друштвено-културног утицаја у сопствене сврхе. Као прво, приметно је потпуно одбацивање

комунистичког наратива у предреволюционарном периоду, тј. историјат радничке и партијске борбе. Уместо тога се прави заокрет ка хронолошкој подели, према којој би се припајање војвођанске територије Краљевини Србији 25. новембра 1918. године узело као почетна тачка. У представљању међуратног периода би се много више места дало приказивању рада грађанских партија, док за ратни период нису планиране приметне измене. Међутим, у делу о послератном периоду је требало приказати развој Југославије све до 1990. Последњи сегмент је овако замишљен: „Антибирокупатска револуција у Србији 1988, пад аутономаштва као израза државних тенденција Војводине, успостављање јединства Србије, доношење амандмана на устав СР Србије 1989, оснивање политичких странака, стварање Социјалистичке партије Србије, 1990“.⁵⁶ Из ових планова се види да је већ 1990. наступио дисконтинуитет са дотадашњом идеологијом, али да он није захватио однос власти и културе.

До реализације нове сталне поставке није ни дошло, јер је Историјски музеј Војводине 1992. спојен са Војвођанским музејом, да би – као једна институција смештена у две куће, наставио живот под именом Музеј Војводине. То је и био логичан следећи корак, поготово након што је МСРВ односно ИМВ изгубио своју специфичну идеолошку улогу. Након интеграције се приступило раду на новој сталној поставци.

Читав концепт нове поставке је био ослобођен идеолошких интерпретација у ужем смислу те речи. Није се отворено агитовало за одређену идеологију или политички програм. Трбало би напоменути да је директан притисак власти на културу значајно опао током деведесетих, али то није била последица свесне намере политичке елите, већ драматичних друштвених околности. Ратови, хиперинфлација, санкције и општи пад животног стандарда маргинализовали су положај културе у друштву, а неке организоване културне политике није ни било. Друштвени утицај је најчешће вршен путем контролисане медијске пропаганде, што се одражавало и на промене у култури, али су те промене долазиле „одоле“.⁵⁷ До одбацивања социјалистичке и југословенске идеологије није дошло под утицајем неких нових идеја, већ се масовни ентузијазам окренуо ка старим вредностима и враћању у националне оквире. Тако је и Музеј Војводине (барем када се го-

вори о историјском делу поставке) прихватио стари приступ, према којем је чување националне културне баштине и неговање националноослободилачких и државотворних наратива примарна улога музејске институције. У складу са тим идејама, нова поставка се хронолошки надовезивала на поставку смештену у згради бившег Војвођанског музеја и пратила је политички и културни развој српског народа унутар Аустроугарске монархије, са акцентом на територију Војводине. Била је подељена у четири велике, хронолошке целине („Политички живот у другој половини 19. и на почетку 20. века“, „Први светски рат“, „Војводина између два рата“, „НОБ у Војводини 1941–1945“), а у оквиру њих је коришћен претежно тематски приступ. Поставка је била отворена 1996. и на прави начин је приказивала добру страну интеграције Историјског музеја Војводине и Војвођанског музеја. На њеној изради су учествовали стручњаци из обе ове институције, а дотадашње музеалије, доминантно социјалистичке провенијенције, употпуњене су предметима из богатог фондуса некадашњег Војвођанског музеја.⁵⁸ Нова поставка се драстично оградилa од визуелног идентитета претходне изложбе. Многи елементи су уклоњени, али су неки и задржани и инкорпорирани у нови контекст, посебно за период Другог светског рата. На овој поставци су били израженији тродимензионални предмети, чиме је превазиђена једна од главних мана ранијег приступа, у којем су доминирали документ и фотографија. У концепцији нове поставке је упадљив изостанак послератног периода. Читава тематска целина „Изградња социјалистичког самоуправног друштва 1944–1971“ је уклоњена, а упражњена сала у којој се налазила ова целина, коришћена је за привремене изложбе. Разлог за отклон од савремене историје је вероватно лежао у потреби да се избегну могуће политичке злоупотребе, јер су догађаји из ближе прошлости значајно утицали на свакидишњицу. Док је видљива идеолошко-политичка обојеност изложбе у једнопартијском, социјалистичком друштву била чак и пожељан вид институционалног утицаја на јавност, у парламентарно-демократском систему је такав облик музејске делатности начелно неприхватљив.

Бомбардовање Југославије 1999. није прошло без последица по сталну поставку. Због близине војних објеката и Петроварадинског и Жежељевог моста, који су били под сталним ударом НАТО

авијације, постојала је реална опасност да и зграда Музеја буде погођена. Из предострожности је скинута стална поставка, односно уклоњене су све оригиналне музеалије и осмишљен је план за њихову брзу евакуацију. На поставци је задржан само пратећи мобилијар и репродукције. Показало се да је то био промишљен потез. Након удара пројектила, сва атријумска стакла су попуцала, а један гелер је завршио у стубу сале за сталну поставку. После бомбардовања је поставка враћена у пређашње стање, али је и гелер, као „непланирани елемент“, иронично интегрисан у поставку.

Нова „тектонска“ померања, изазвана петоктобарским променама, опет су се одразила на рад Музеја и концепцију сталне поставке. Почевши од 2002. године, зграда Дунавске 37 се у етапном али незадрживом процесу претвара у Музеј савремене уметности Војводине. При том се, са слепом одлучношћу, прелази преко чињенице да постојећа зграда Музеја Војводине поседује, чува и излаже културна добра, да као таква функционише још од 1972. и да су њени простори, како они за депоновање тако и они изложбени, недостатни већ и за саму ову институцију.⁵⁹ Први уступак је био давање једне просторије МСУВ-у (тада још под именом Музеј савремене ликовне уметности) за експозиционе сврхе, да би се данас дошло до момента у којем иста институција поседује пола канцеларијских и складиштених просторија и три четвртине изложбеног простора који је припадао сталној поставци Музеја Војводине. Без залажења у детаље везане за политичке и друге односе, треба споменути да је читав „територијални спор“ између две културне институције последица два фактора. Први фактор се тиче генерално лошег – до катастрофалног, стања културе у транзиционој Србији. Нови неолиберални модел је принцип комодификације увео у културу, што, са једне стране, подразумева низак ниво државног финансирања, а, са друге, већу оријентисаност ка тржишту. Тако су туризам, рејтинг, финансијска самоодрживост и маркетинг тек неке од тема за размишљање – стављене пред исте оне културне раднике, стасале у сасвим другачијем систему вредности. Зато ни не треба да чуди спора транзиција у културном сектору, као ни таворење културних институција. Хронични недостатак новца је основни узрок за то што Музеј савремене уметности Војводине није никада изградио свој наменски објекат, иако је за њега био

урађен и идејни пројекат. Због немогућности да финансијски изађу у сусрет МСУВ-у, а желећи да му помогну, покрајинске власти су управо зграду Музеја Војводине виделе као трајно-привремено решење. Модернистичко здање смештено у центру града, које припада институцији – власнику још једног објекта, можда може да делује као идеално решење. Проблем је што се овом солуцијом заобилази чињеница да спорни објекат није празан, да се у њему налази велики број културних добара, да би, у случају исељења, читава та ризница морала пронаћи нови, адекватни смештај и, наравно, да се у тој згради налази и стална поставка на којој је приказан историјат Покрајине. Други битан фактор односи се на немогућност нових политичких елита, махом самодекларисаних као антисоцијалистичких, да прихвате чињеницу да објекат у Дунавској 37, као и музеалије, архиви и библиотека који се у њему налазе – већ двадесетак година нису у служби социјалистичке идеологије, јер једно су експонати и грађа која приказује историју социјалистичке мисли и покрета, а сасвим друго је њихова идеолошка (зло)употреба или интерпретација. Из тог новог идеолошког одклона од социјалистичке прошлости и из једног пренаглашеног антисоцијалистичког сентимента произилази некоректан однос спрам ове институције, који би се у било којој другој ситуацији тумачио као скандалозан.

Услед низа правно несувислих одлука, званичних и незваничних, усмених и писмених наредби и притисака, Музеј Војводине је био принуђен да уклони три четвртине сталне поставке из 1996. године. Крајња интенција је била да се склони читава поставка, али је правовременом реакцијом борачких и других савесних организација из Војводине, у целости сачувана четврта целина, која се односи на Други светски рат. Тако је нужа била главни фактор приликом осмишљавања данашње сталне поставке, коју су 2010. године адаптирали кустоси Станко Димић и мр Предраг Бајић. Основни проблем аутора је био како сав ранији садржај сажети на четири пута мањи простор, што је узроковало нова хронолошка скраћивања. Преостао је још само период од 1918, тј. од припајања Војводине Србији, до завршетка Другог светског рата 1945, а збијеност паноа и експоната чак и ту оставља „скучен“ ути-сак. Раздобље од 1861 (којим се завршава стална поставка у згради Дунавске 35) до 1918. године

остаје експозиционо занемарено, а, када је реч о периоду после 1945, проблем више не представљају нове интерпретације него нови квадратни метри. У нади да ће надлежне инстанце имати више слуха за неугодан положај у који је доведен, Музеј Војводине ће у наредном периоду своје снаге усмерити у правцу осмишљавања нове сталне поставке, са намером да се надоместе све оне временске и тематске целине које данас недостају и да се стручним, критичким и осавремењеним приступом превазиђу све могуће слабости које су красиле њене досадашње верзије.

* * *

Данас није много тога остало од некадашње сталне поставке МСРВ-а. Четрдесет година историје је оставило свој траг на њеној структури, а композиционе и тематске трансформације кроз које је пролазила одражавају овдашња друштвена кретања. Озбиљан труд и рад који је улаган у израду поставке ипак није био потпуно узалудан. Сви предмети,

архивска и фото документација која је још од 1945, најпре стихијски а касније и систематично, сакупљана и данас се чува у депоима Музеја. Истраживачки посао везан за рад на историјској концепцији био је пионирски у многим сегментима и без сумње је допринео историографској обради ове тематике. Иновативан и креативан приступ приликом осмишљавања тематско-експозиционог плана и ликовно-архитектонског решења представљао је несумњив допринос музеолошкој струци. На крају треба рећи да и објекат, наменски изграђен за сталну поставку Музеја радничког покрета и народне револуције, и данас стоји у Дунавској 37, одвојен од своје првобитне сврхе, али, као и свако дело трајне вредности, довољно самосталан да изнесе нову, данашњем друштву примеренију, а опет иновативну и креативну поставку. Иако више не постоје мотиви који су иницирали изградњу музеја НОБ-а и, касније, Музеја револуције, обимна грађа, музејске збирке и културно богатство које је остало, чека на нове интерпретације.

НАПОМЕНЕ

¹ Изградња новог објекта за МСУВ би, свакако, изискивала велика финансијска средства, али би и у случају његовог усељавања у објекат у Дунавској 37 требало предвидети велика средства – за адаптацију, и то не само изложбених просторија него и депоа и осталих сутеренских просторија које захтевају рестаурацију. Што је још битније, у том случају се намеће питање везано за то где преместити све музејске предмете, архиве и библиотеку Музеја Војводине и где сместити сталну поставку. За овај приступ решавања проблема била би потребна огромна улагања, осим ако крајња намера није да све то заврши на јубришту, а да Музеј Војводине остане без сталне поставке за XX век.

² Више о овом случају видети у: *Danas*, 25. 5. 2009. *Блиц*, 11. 2. 2012.

³ *Пројекција развоја Музеја социјалистичке револуције Војводине са освртом на досадашњи рад*, МСРВ, необјављени материјал, Нови Сад, 1989, 1.

⁴ *Културна историја Југославије 1945-1952*, 1, Београд, 2009, 135. Сакупљање докумен-

тације везане за рат, злочине и устанак је у неким деловима Југославије отпочето још током 1944. Видети у: М. Кумовић, *Музеји у Војводини 1847-1991*, Нови Сад, 2001, 292.

⁵ Исто, 295-6.

⁶ Исто, 293.

⁷ D. Otašević i D. Kojović, *Muzeji novije istorije*, Sarajevo, 1987, 128

⁸ В. Ђурић, „Улога музеја и музејских радника у нашој земљи“, *Музеји*, бр. 2, Београд, 1949.

⁹ Н. Андрејевић-Кун, „Задаци музеја у новим друштвеним условима у нашој земљи“, *Музеји*, бр. 1, Београд, 1948, 2.

¹⁰ Исто, 4.

¹¹ *Savet Muzeja*, Архив Музеја Војводине, 4. 10. 1956.

¹² „Kod izbora stalnih honorarnih saradnika treba voditi računa o tome da to budu pravilno orjentisani ljudi, a po kvalitetu takvi koji će biti u stanju da beleže izvesne značajne događaje na osnovu memoarskih kazivanja učesnika Revolucije“. Исто.

¹³ *Savet Muzeja*, Архив Музеја Војводине, 17. 2. 1958.

- ¹⁴ Чланови одбора били су: Раша Радујков, председник Савета за културу АПВ; Агбаба Милка, савезни посланик; Жика Тадић, управник Музеја; Љубиша Станков, начелник Историјског архива ПК; Светозар Костић, секретар Идеолошке комисије ПК; Сава Мали, секретар Извршног већа АПВ; Срета Савић, генерал; Влада Алимпић, председник Среског одбора Савеза бораца; Мића Николајевић, сликар; Сибин Ђорђевић, архитекта; Живан Милисавац, секретар Матице српске; Стева Максимовић, кореограф Српског народног позоришта; Воја Милић, архитекта; Миша Олајош, народни посланик НС АПВ, Никола Живић, кустос; Динко Давидов, кустос. *Savet Muzeja*, Архив Музеја Војводине 24. 9. 1958.
- ¹⁵ Ж. Тадић, „Резултати и перспективе развитка Музеја радничког покрета и народне револуције (Војводине)“, *Раг војвођанских музеја*, 8, Нови Сад, 1959, 256.
- ¹⁶ *Program stalne izlozbe Muzeja radničkog pokreta i narodne revolucije*, МРПиНР, необјављен материјал, Нови Сад, 1959, 5.
- ¹⁷ Ж. Тадић, нав. дело, 255.
- ¹⁸ Судаћи према записнику са седнице Савета Музеја одржане 27. 11. 1958, на којој се дискутовало о недостацима дотадашњег плана поставке, може се закључити да се у првобитним верзијама није довољно наглашавало учешће националних мањина, баш као ни повезаност устанка у Војводини са главним токовима устанка у Југославији. Видети: *Savet Muzeja*, Архив Музеја Војводине, 27. 11. 1958.
- ¹⁹ *Program stalne izlozbe Muzeja radničkog pokreta i narodne revolucije*, МРПиНР, необјављен материјал, Нови Сад, 1959, 4.
- ²⁰ Ж. Тадић, нав. дело, 255.
- ²¹ *Savet Muzeja*, Архив Музеја Војводине 20. 2. 1957.
- ²² *Savet muzeja*, Архив Музеја Војводине, 27. 11. 1958.
- ²³ *Raspis konkursa za izradu idejnog rešenja zgrade Muzeja radničkog pokreta i narodne revolucije i idejnog kocepta stalne izlozbe Muzeja*, Архив Музеја Војводине, арх.бр.160.
- ²⁴ *Savet muzeja*, Архив Музеја Војводине, 25. 4. 1959, 13. 12. 1959, 5. 5. 1960, 19. 10. 1960.
- ²⁵ Осим за уређење сталне поставке, Богдановић је, заједно са архитектом Борком Новаковићем, био задужен за осмишљавање „спољне“ поставке. Идеја је била да се архитектонски, уметнички и музеолошки осмисли и окружење музејске зграде, па да се чак и уклопи у неке шире планове о парковском спомен-подручју, планиране на градском нивоу. Богдановић и Новаковић су за овај пројекат урадили нацрте и макете, али се није одмакло даље од тога. Реализацију је, вероватно, кочио недостатак финансијских средстава, али и неразрешени имовински односи на парцелама које је та поставка требало да обухвати.
- ²⁶ *Savet Muzeja*, Архив Музеја Војводине, 7. 3. 1963.
- ²⁷ *Savet Muzeja*, Архив Музеја Војводине, 7. 3. 1963, 18. 4. 1963, 7. 7. 1963, 3. 8. 1963, 16. 10. 1963.
- ²⁸ Исто.
- ²⁹ Исто. Ситуација у вези са дисциплином се погоршала током 1965. Управник Тадић је најпре предложио формирање дисциплинске комисије, али се све завршило на дисциплинским опоменама. У: *Savet radne zajednice*, Архив Музеја Војводине 27. 5. 1965.
- ³⁰ Рецензенти програма из 1965. године су били: Жарко Атанацковић, Срета Савић Коља, Шандор Вег, Марко Куманов, Ђорђе Милановић, др Славко Гавриловић, др Јосип Мирнић, Калман Чехак, Андрија Раденић. *Plan rada MRPiNR-a za 1966. godinu*, Архив Музеја Војводине.
- ³¹ *Izveštaj o radu MRPiNRV u 1964. godini*, необјављен материјал, 28. 1. 1965. Архив Музеја Војводине; *Savet radne zajednice*, Архив Музеја Војводине, 2. 4. 1965.
- ³² *Plan rada MRPiNR-a za 1966. godinu*, Архив Музеја Војводине.
- ³³ *Nacrt – Odluka o imenovanju redakcije za stalnu izložbu Muzeja*, Архив Музеја Војводине, (без датума).
- ³⁴ Редакцију су првобитно чинили:
а) радници музеја: 1. Слободан Растовић, директор; 2. Ксенија Путник, руководилац Одељења за документацију; 3. Стева Кнежевић, руководилац Историјско-музеолошког одељења;

б) радници из научноистраживачких установа и друштвенополитичких организација:

1. Светозар Костић, Покрајински комитет СКС; 2. Срета Ковачевић, Покрајински одбор СУБНОР-а; 3. Радомир Радујков, Покрајинско извршно веће; 4. Јан Киш, посланик; 5. Јон Марковићан, новинар, Радио Нови Сад; 6. Пера Јовановић, посланик; 7. Емил Кеврешан, Покрајински одбор Социјалистичког савеза; 8. Влада Алимпић, Општински комитет СКС Нови Сад; 9. Влада Ђанић, Општински комитет СКС Суботица; 10. Ласло – Лацика Грос, директор Новосадског сајма; 11. Бошко Крунић, Покрајински одбор Социјалистичког савеза; 12. Ђорђије Поповић, Покрајински комитет СКС; 13. Јосип Мирнић, доцент Филозофског факултета у Новом Саду; 14. Шандор Вег, историчар, ИА ПК СКС; 15. Александар Лакић, сликар; 16. Миљивој Николајевић, сликар; 17. Радован Панић, историчар, Војноисторијски институт у Београду; 18. Марко Перичин, генерал у пензији; 19. Славко Гавриловић, доцент Филозофског факултета у Новом Саду; 20. Ирена Феце, новинар, Радио Нови Сад; 21. Жика Тадић, Покрајински одбор СУБНОР-а; 22. Жарко Атанацковић, Војноисторијски институт у Београду; 23. Јоца Марјановић, Филозофски факултет у Београду; 24. Љубинко Марковић, Војни музеј у Београду; 25. представник Савеза омладине Војводине. *Odluka o imenovanju redakcije za stalnu izložbu Muzeja*, Архив Музеја Војводине, 27. 10. 1966.

Овај списак није био коначан. Састав Редакције се више пута мењао, а у коначном облику је бројао 19 људи: Душан Алимпић, Жарко Атанацковић, Шандор Вег, др Душан Живковић, Јан Киш, Емил Кеврешан, Срета Ковачевић, Светозар Костић, Бошко Крунић, Александар Лакић, Љубинко Марковић, др Јосип Мирнић, Радован Панић, др Бранко Петрановић, Марко Перичин, Новак Петровић, Ђорђије Поповић, Срета Савић, Жика Тадић. *Muzej socijalističke revolucije Vojvodine: vodič*, Novi Sad, 1972.

³⁵ *Stenografske beleške sa sastanka redakcije za stalnu postavku izložbe MRPiNR*, Архив Музеја Војводине, 20. 2. 1968.

³⁶ У овој фази рада се као рецензенти спомињу „сарадници из Историјског архива Покрајинског комитета“; из Београда су то били Јоца Марјановић, Жарко Атанацковић и Перо Морача. *Stenografske beleške sa sastanka redakcije za stalnu postavku izložbe MRPiNR*, Архив Музеја Војводине, 20. 2. 1968.

³⁷ *Zapisnici redakcije za stalnu postavku (1968-1969)*, Архив Музеја Војводине.

³⁸ Тим поводом је била оформљена стручна Комисија за пријем идејног и главног пројекта решења поставке. Њени чланови били су: 1. Никола Божић (директор); 2. инж. Марко Огриз; 3. арх. Милош Савић; 4. инж. арх. Душан Адамовић; 5. инж. Љубиша Кнежевић 6. инж. Павле Крижан. *Muzej socijalističke revolucije-vodič*, Novi Sad, 1972, [3].

³⁹ Музеј Радничког покрета и народне револуције је у много чему ишао стопама Музеја револуције БиХ. Идеја о посебној, модернистичкој згради за смештај музеја револуције прво је примењена у Сарајеву, као и идеја уметничког оплемењивања поставке. Музеј револуције БиХ је своју зграду завршио још 1963, а сталну поставку је отворио 1966. Додуше, поставка се у почетку односила само на период НОБ-а (1941- 45). Након отварања сталне поставке МСРВ-а ће се преокренути тај однос, па ће др Антон Бауер у свом писму директору Музеја Божићу напоменути како је колегама из Музеја револуције БиХ сугерисао да организују колективну посету Новом Саду да би се упознали са дOMETИМА ОВЕ ИЗЛОЖБЕ. Видети: *MSRV – svečano otvaranje stalne postavke, Dr Anton Bauer piše direktoru Nikoli Božiću*, Архив Музеја Војводине, 20. 11. 1973.

⁴⁰ М. Кумовић, нав. дело, 314-315.

⁴¹ *Konceptija monografije*, Архив Музеја Војводине.

⁴² S. Jovanović, „In memoriam: profesor Đuka Kavurić (1903-1976)“, *Spona* 16-17, Novi Sad, 1976, 92.

⁴³ Б. Бошковић, *Слике-записи-сценографије-укази*, Нови Сад, 1997, 61.

⁴⁴ Поред споменутих имена, свакако треба истаћи и остале сараднике на уметничким решењима унутар сталне поставке, али и у осталим објектима Музеја: Милан Станојев, Љубомир Денковић, Бошко Карановић, Душан Малешевић,

- Маја Малешевић, Велибор Мачукатин, Миодраг Недељковић, Александар Лакић, др Милан Сапунџић, Мирослав Стефановић, Петар Ђурчић, Владимир Лабат, Александар Зарин, Слободан Бодулић, Вања Кавурић.
- ⁴⁵ *Muzej socijalističke revolucije: vodič*, Novi Sad, 1972, [3-4].
- ⁴⁶ Исто.
- ⁴⁷ *Дневник*, 23.12.1972.
- ⁴⁸ *MSRV – svečano otvaranje stalne postavke*, Архив Музеја Војводине.
- ⁴⁹ В. Radosavljević, „Музеј социјалистичке револуције Војводине у Новом Саду“, *Spona*, 11, Novi Sad, 1974, 53.
- ⁵⁰ *Анализа водичке службе за 1975. годину*, Архив Музеја Војводине.
- ⁵¹ Исто.
- ⁵² S. Jovanović, „Stalna postavka Muzeja socijalističke revolucije u Novom Sadu“, *Informatica museologica*, 18, Zagreb, 1978, 16.
- ⁵³ *MSRV – svečano otvaranje stalne postavke, Dr Anton Bauer piše direktoru Nikoli Božiću*, Архив Музеја Војводине, 20. 11. 1973.
- ⁵⁴ „експозиција вашег музеја (је) и један значајан фактор за валоризацију експозиције осталих наших музеја и стимуланс за музеолошку концепцију за коју налазе узор баш у вашем музеју.“ - Исто.
- ⁵⁵ D. Otašević i D. Kojović, *Muzeji novije istorije*, Sarajevo, 1987, 193-194.
- ⁵⁶ *Elaborat o samoupravnom organizovanju Istorijskog muzeja Vojvodine*, Архив Музеја Војводине, 6. 7. 1990.
- ⁵⁷ V. Krivošejev, „Музејска политика у Србији: настајање криза и нови почетак“, *Kultura: časopis za teoriju i sociologiju kulture i kulturnu politiku*, 130, Beograd, 2011, 290-316.
- ⁵⁸ Аутори нове поставке били су: др Федора Бикар, др Љубивоје Церовић, мр Младенко Кумовић, мр Драго Његован, Сузана Миловановић, Илија Комненовић, Миленко Ушћебрка, Душица Пуношевац, Јаворка Рачуница, Славица Цревар, Радојка Ковачев, Слободан Јовановић, Ратомир Враћешевић, Живко Поповић, Александар Петијевић, Нада Станић, Миле Игњатовић, Љубица Отић, Веселинка Милановић, Јован Пауновић, Звонимир Голубовић и Предраг Бајић. Рецензенти су били др Никола Гаћеша и др Љубомирка Кркљуш, а пројектант инж. Власта Петровић. За ликовна решења су били задужени Драган Радовановић и Јожеф Ердџи. *Музеј Војводине: стална поставка*, 2 (новија историја), необјављен материјал.
- ⁵⁹ Проширење зграде и простора за иновирање сталне поставке је планирано још 1989. године. *Projekat razvoja Muzeja socijalističke revolucije Jugoslavije sa osvrtom na dosadašnji rad*, необјављен материјал, Novi Sad, 1989, 7.

ИЗВОРИ

- Анализа водичке службе за 1975. годину*, Архив Музеја Војводине
- Elaborat o samoupravnom organizovanju Istorijskog muzeja Vojvodine*, Архив Музеја Војводине, 6. 7. 1990.
- Zapisnici redakcije za stalnu postavku (1968-1969)*, Архив Музеја Војводине
- Izveštaj o radu MRPiNRV u 1964. godini*, необјављен материјал, Архив Музеја Војводине, 28. 1. 1965.
- Концепција монографије*, Архив Музеја Војводине
- MSRV – svečano otvaranje stalne postavke, Dr Anton Bauer piše direktoru Nikoli Božiću*, Архив Музеја Војводине, 20.11.1973.
- Музеј Војводине: стална поставка, 2 (новија историја), необјављен материјал
- Nacrt – Odluka o imenovanju redakcije za stalnu izložbu Muzeja*, Архив Музеја Војводине, (без датума)
- Odluka o imenovanju redakcije za stalnu izložbu Muzeja*, Архив Музеја Војводине, 27. 10. 1966.
- Пројекција развоја Музеја социјалистичке револуције Војводине са освртом на досадашњи рад*, МСРВ, необјављени материјал, Нови Сад, 1989.
- Plan rada MRPiNR-a za 1966. godinu*, Архив Музеја Војводине
- Program stalne izložbe Muzeja radničkog pokreta i narodne revolucije*, Музеј Радничког покрета и народне револуције, необјављен материјал, Нови Сад, 1959.

- Projekat razvoja Muzeja socijalističke revolucije Jugoslavije sa osvrtom na dosadašnji rad, neobjavljen materijal, Novi Sad, 1989*
- Raspis konkursa za izradu idejnog rešenja zgrade Muzeja radničkog pokreta i narodne revolucije i idejnog kocepta stalne izložbe Muzeja, Архив Музеја Војводине, арх.бр.160.*
- Savet Muzeja* (записници), Архив Музеја Војводине, 4. 10. 1956; 20.2.1957; 17. 2. 1958;
- 27.11.1958; 24. 9. 1958; 25. 4. 1959; 13. 12. 1959; 5. 5. 1960; 19. 10. 1960; 7.3.1963; 18.4.1963; 7.7.1963; 3.8.1963; 16.10.1963.
- Savet radne zajednice* (записници), Архив Музеја Војводине, 2. 4. 1965; 27. 5. 1965.
- Stenografske beleške sa sastanka redakcije za stalnu postavku izložbe MRPiNR, Архив Музеја Војводине, 20. 2. 1968.*

ЛИТЕРАТУРА

- Нада Андрејевић-Кун, „Задаци музеја у новим друштвеним условима у нашој земљи“, *Музеји*, 1, Београд, 1948, 1-4.
- Божидар Бошковић, *Слике-записи-ситуације-прикази*, Матица српска, Нови Сад, 1997.
- Приредили: др Бранка Докнић, Милић Ф. Петровић, Иван Хофман, *Културна историја Југославије 1945-1952*, 1, Историјски архив Југославије, Београд, 2009.
- Војислав Ђурић, „Улога музеја и музејских радника у нашој земљи“, *Музеји*, 2, Београд, 1949, 3-8.
- Slobodan Jovanović, „Stalna postavka Muzeja socijalističke revolucije u Novom Sadu“, *Informatica museologica*, 18, Zagreb, 1978, 16-17.
- Slobodan Jovanović, „In memoriam: profesor Đuka Kavurić (1903-1976)“, *Spona*, 15-16, Novi Sad, 1976, 92.
- Vladimir Krivošejev, „Музејска политика у Србији: настајање криза и нови почетак“, *Kultura: časopis za teoriju i sociologiju kulture i kulturnu politiku*, 130, Београд, 2011, 290-316.
- Младенко М. Кумовић, *Музеји у Војводини 1847-1997*, Музеј Војводине, Нови Сад, 2001.
- Музеј социјалистичке револуције Војводине: водич*, Музеј социјалистичке револуције Војводине, Нови Сад, 1972.
- Dušan Otašević, Dušan Kojović, *Muzeji novije istorije, Muzej revolucije BiH, memorijalni muzeji i nacionalni parkovi BiH*, Sarajevo, 1987.
- Bora Radisavljević, „Музеј социјалистичке револуције Војводине у Новом Саду“, *Spona*, 11, Novi Sad, 1974, 53.
- Жика Тадић, „Резултати и перспективе развоја Музеја Радничког покрета и народне револуције (Војводине)“, *Раг војвођанских музеја*, 8, Нови Сад, 1956.

Vojislav Martinov

THE SILENT JUBILEE: THE 40th ANNIVERSARY OF THE OPENING OF THE PERMANENT EXHIBIT OF THE MUSEUM OF THE SOCIALIST REVOLUTION OF VOJVODINA

Summary

Forty years ago, the permanent exhibit of the Museum of the Socialist Revolution of Vojvodina was opened, which serves as an occasion to prepare a historical review of the many years of scientific and specialist work of the museum collective that had previously created the very exhibit, and to point out some characteristics and specifics of the museum activity of the Museum of the Revolution in the Socialist Federal Republic of Yugoslavia. The work presents a brief history of the permanent exhibit from 1972 to today, and all the socio-political changes that had an impact on its concept. The history of the permanent exhibit is closely tied to the problematic of the very building of the Museum of the Socialist Revolution of Vojvodina, purpose-built for this exhibit. This building is today a subject of contention between the Museum of Modern Art of Vojvodina and the Museum of Vojvodina, which, as legal heir of the Museum of the Socialist Revolution of Vojvodina, is tasked with the further maintenance, expansion and modernization of the permanent exhibit. For this reason, the work presents a summary of this still-current polemic.

ВОЈНЕ И ДРЖАВНЕ ЗАСТАВЕ ИЗ ЗБИРКЕ МУЗЕЈА ВОЈВОДИНЕ

Милош Лекић, Музеј Војводине, Нови Сад

Апстракт: У збирци Музеја Војводине се чува шест војних и државних застава које датирају из XIX века. Застава је симбол модерног друштва, санкциониран уставним решењем сваке савремене државе. Она има практичну употребу, али је њен основни задатак комуникација, поготово када је у питању национална застава, која припаднике једног народа подстиче на то да делују и осећају на одређен начин. Заставе својим присуством одсликавају власт, религију, статус једног народа. Оне такође подржавају разне политичке захтеве и својим бојама изражавају слагање са споразумима држава истомишљеница око неких дугорочних решења и циљева. Првенствено као симболи модерног доба, заставе се поносно истичу на зградама јавних установа, приликом освајања неприступачних планинских врхова, током олимпијских игара и спортских надметања, политичких скупова итд.

Кључне речи: заставе, тробојница, револуција 1848–1849, Хабзбуршка монархија, Угарска.

УВОД

У савременом праву једне државе (уставу), грбу и националној застави припада значајно место – као симболима земље односно њеног јединства и суверенитета. Ови државни знаци симболички представљају земљу тј. њену изузетност, моћ, сувереност и ауторитет.¹ Заставе садашњег облика се први пут појављују у IX веку у Византијском царству, за време династије Аморијаца, када право на њихово ношење и развијање добијају повлашћене породице односно сопственици лена у феудалном војном уређењу.² Оне постају наследни непроменљиви знак тих породица, поготово касније – у западној Европи. У току позног средњег века је личност владаноца била синоним за државу, те је његов грб истовремено био и грб државе коју је сматрао својом баштином.³

Најстарије ликовне представе застава се јављају на типу коњаничких печата, на којима владар или великаш у витешкој одори једном руком држи штит са својим грбом, а другом заставицу – на врху дугог копљашта. Тек почетком XIV века се на печатима јавља права застава, коју коњаник држи десном руком – на врху копља.⁴ У почетку су биле представљене у виду обичног или свиленог платна, најчешће црвене боје. Током X века се јављају заставе са сликама светаца заштитника, а током крсташких ратова владари, властела и витезови на њих постављају знамења својих породица, а јавља се и знак крста.⁵ Треба истаћи да су у средњем веку ове заставе односно грбови „предводиле“ војску феудалних влада-

ра и великаша. Стога се оне дефинишу као војне, док се појам о државним односно народним заставама јавља тек у XVIII веку.⁶

Година 1848. је донела талас револуционарног набоја широм Европе, па је тако и Хабзбуршка монархија потпала под утицај захтева револуционарне умерене племићке, али и либералне, грађанске већине, на које су се надовезали захтеви народа Монархије – у дијапазону од социјалне, преко политичке, до националне сфере. Захтеви социјално-друштвеног карактера су се кретали у правцу укидања феудализма односно кметства и изградње грађанског друштва. На њих су се надовезали захтеви политичког карактера, као што су укидање апсолутистичког система политичке управе, једнакост пред законом, проширење права гласа, сигурност личних и грађанских права итд. У трећу групу захтева су спадали национални захтеви, на основу којих се тражила црквена и културна аутономија, али и аутономија територијалних јединица. Додуше, постојали су и захтеви за отцепљењем од Монархије, и то само у случају Италијана, који су желели уједињење свих италијанских земаља. Остали народи су тежили аутономији у оквирима Хабзбуршке монархије – уз њено преуређење на више аутономних регионалних целина; у оквиру Аустрије би бројчано доминирали Пољаци, Чеси, Словенци, Срби, Румуни, а у оквиру Угарске Словаци.⁷ У том периоду је, као уосталом и у целом XIX веку, када долази до националног препорода, дошло и до обнављања народних обележја и симбола који датирају још из средњег века.

ВОЈНЕ ЗАСТАВЕ У ЗБИРЦИ МУЗЕЈА ВОЈВОДИНЕ

Музеј је једна од најзначајнијих установа у којој се чувају националне војне заставе, чак и од непријатељске стране у рату. Тако се и у нашој историјској грађи могу наћи подаци о заплећеним мађарским заставама из времена Српског народног покрета, као и о значају њиховог чувања. Наиме, српска војска је код Сомбора – под командом Димитрија Стејина Станојевића, после једне битке успела да зароби и један мађарски вредан барјак,⁸ који је Стејин предао војводи Стевану Книћанину, а овај га је после наредбе из Кнежевине Србије о привременом повлачењу понео са собом у Београд. Та војна мађарска застава је своје место нашла у збирци Народног музеја, где је била изложена.⁹

У збирци Музеја Војводине и Народног музеја у Панчеву се налазе две заставе за које са сигурношћу можемо тврдити да су из периода револуције 1848/49. Реч је о заставама Земунске народне гарде и Војводства српског. У Музеју Војводине се налази још једна застава за коју не можемо тврдити да је из тог времена, иако су њене боје коришћене у званичној комуникацији српских органа власти током Српског народног покрета. Поред њих постоји и застава која није из периода буне 1848/49, али има изузетан значај. Реч је о застави Тителског граничарско-пешадијског батаљона из педесетих година XIX века.

У почетку су српски и мађарски народ чинили готово заједнички покрет инспирисан догађајима у Европи, иако су на својим манифестацијама истицали различита обележја и симболе, као што су заставе и кокарде. Током мартовских скупштина је окупљени народ, поред својих тробојних застава (црвене, плаве и беле боје), носио и четворобојне заставе – којима је додата зелена боја, као израз симпатија према Мађарској, што је била последица жеље за издвајањем појединих граничарских комунитета из Војне границе и њихово присаједињење Угарској, а то је била и једна од првих тачака захтева мађарског покрета на почетку.¹⁰

Међутим, убрзо након доношења *априлских закона*, којима су Мађари желели да измене дотадашње политичко уређење у Угарској, а Србима је, као народу, ускраћено политичко признање, дошло је до сукоба. Убрзо су се широм јужне Угарске, где је

живело српско становништво, почели организовати зборови. На тим скуповима су истицани српски барјаци. Тако је у извештају Општине Кикинде, који је Ђорђе Рајић послао Јосифу Рајачићу, записано: *Наш њросїи срїски народ, разумевши да зелена фарба није србска већ мађарска, јучер њовиче: „Доле са зеленим барјаком и на месїи ѡреба бео, ѡлавешан и црвен истїаћи!“ Шїио народ рече ѡи и учини; но наш неразсудни маїсїраїи овоме се ѡроїивио и на силу хойшећи србски народни барјак скинуїи, које народ не доїусїи.*¹¹

Већ почетком револуције је прихваћено оснивање јединица народне гарде, па је међу првима била основана Земунска народна гарда – 24. марта, када је објављено да се растура домобрански батаљон и оснива грађанска јединица са затеченим домобранским официрима.

Земунска народна гарда је направила своју заставу, коју је осликао Живко Петровић, познати земунски сликар. Застава је правоугаоног облика. На средини се налази велики грб: крст са четири оцила. Поред сваког оцила се налазе грбови Срема (јелен који лежи и поред њега јаблан), Баната (пропињући лав са сабљом), Бачке (лик Св. Павла) и Барање (бело јагње и црвена заставица изнад њега), односно области које су чиниле Војводину српску. У горњем делу грба је приказана круна, а у доњем је текст исписан ћирилицом: *Застїава Земунске ѡродне ѡарде у Војводовини Срїској*. Ивица заставе је украшена орнаментима у којима се смеђују црвена и плава боја.

Када је средином маја на скупштини у Карловцима прокламована „српска војводина“, истакнут је и захтев да народ добије знаке „отличителне“: „1. застава-барјак, 2. грб.“ И застава и грб који су прихваћени на Мајској скупштини су били већ усвојени симболи Кнежевине Србије. Реч је о црвеној, плавој и белој боји и белом крсту на црвеном пољу, са четири оцила као грбом.¹² Митрополит Рајачић је још за време скупштине, када је изабран за патријарха, на свом двору истакао црвено-плаво-бело заставу, која се од тада сматрала заставом Карловачке митрополије и српског патријарха. На наредним седницама Мајске скупштине, њен Главни одбор је одлучио да се за њега изради „устројство“ или „акт о организацији“, чиме је утврђен печат и жиг са грбом српског народа, који је био сличан грбу Кнежевине Србије, само без натписа.¹³

Застава Војводства српског из 1848. је правоугаона, плаво-жуте боје и обрубљена жуто-црним троугловима са аустријским орлом у средини, који на грудима носи српски грб са четири оцила, и иконом Св. Ђорђа. На њој је ћирилични натпис: *Застава Ц. К. Војводства српског 1848.* Реверс заставе је уоквирен црвеним, плавим и белим троугловима. На средини се налази овал са ликом Св. Ђорђа, а поред главе свеца је ћирилични натпис: *Св. В. Мученик Георгије.* Успостављена у бурним данима Мајске скупштине као државна застава Војводства српског, застава је представљала нову хералдичку творевину, односно комбинацију српске хералдике са легитимном аустријском хералдиком. Њене боје су, највероватније, симболизовале аустријско-српски савез, што би за политички тренутак о којем је реч било исправно тумачење обележја, мада те симболе налазимо раније, али и касније – за време Војводства Србије и Тамишког Баната.¹⁴

Трећа застава је тробојница, са хоризонтално поређаним бојама – црвеном, белом и плавом. Она не одговара описима званичних застava из времена Српског народног покрета, али се тај распоред боја јављао почетком револуције. На заставама које се помињу у изворима се у почетку јављао различит редослед боја, па и овај, због чега можемо претпоставити да је тробојница коришћена у револуцији 1848.

Комбинација ових боја је била позната српском народу, будући да су се оне налазиле на званичној застави Кнежевине Србије – према уставу из 1835, а биле су инспирисане руском заставом, чиме се желело утврдити словенско братство.¹⁵ Све до Мајске скупштине су три пруге биле у неодређеном поретку, иако се у већини докумената помиње хоризонтални редослед *црвено-бело-плаво*, да би се од маја 1848 узео поредак *црвено-плаво-бело*, који ће постати српско национално обележје.¹⁶

Четврта застава је застава Тителског граничарско-пешадијског батаљона из педесетих година XIX века. Она је правоугаоног облика, златно-црне боје. У црном пољу се налази бели двоглави орао. На његовим грудима је штит са четири оцила, а над штитом круна. Орао држи мач у левој канци, а скиптар у десној. Над главама орла је круна. На реверсу се, такође, налази бели двоглави орао, с тим што на грудима има штит, у којем се налазе иницијали цара Фрање Јосифа I. Застава је обрубљена златно-црним

ресамa. Она је представљала Тителски граничарско-пешадијски батаљон као формацију која је 1852. године трансформисана из флоте у граничарску пешадију. Тада је одређено да батаљон добије пешадијску црно-жуту заставу.¹⁷

ДРЖАВНЕ ЗАСТАВЕ У ЗБИРЦИ МУЗЕЈА ВОЈВОДИНЕ

У збирци Музеја Војводине се налазе и две државне заставе – Хабзбуршке монархије и Угарске. Оне датирају из друге половине XIX века, а занимљиво је то што је на основним контурама њихових грбова, као синтеза, осмишљен симбол будуће државе Аустроугарске.¹⁸

Застава Угарске је правоугаоног облика, уоквирена црвено-бело-плавим орнаментима. У њеном средишњем делу се налази штит који придржавају два анђела. На средини штита је угарски званични грб, подељен на два дела. Левој страну чине црвено-беле водоравне пруге, а десној крст са два водоравна крака, која израђају из брежуљака. У горњем десном углу штита је грб Хрватске (шаховница), па грб војводства Ердел (Трансилваније) – на чијем горњем делу је приказан црни орао под сунцем и полумесецом, а на доњем седам кула. У горњем левом углу је грб Далмације – са три окружене лавље главе на плавој подлози, а испод њега је грб Славоније, у којем је приказана жута звезда на плавој подлози, куна у трку (у средини) и плава подлога (у доњем делу) – као симбол реке. Изнад штита је круна Св. Стефана.

Један од најстаријих симбола мађарске хералдике је двоструки или патријаршијски крст. Према најраспрострањенијој савременој теорији, двоструки крст је стигао из Византије крајем XII века, за време владавине краља Беле III, који је одрастао на цариградском двору. Брежуљци из којих извире крст предстаљају три планинска ланца – Татре, Матре и Фатре, који чине Горњу Мађарску (како се звао планински део земље који је укључивао данашњу Словачку и северне делове данашње Мађарске). Црвене и беле пруге такође имају утемељење у мађарској хералдици. Дуго су биле симболи куће Арпада, династије која је дала прве угарске краљеве.

Остале грбове који представљају историјске покрајине у Краљевској Угарској су освајали Мађари за време владавине династије Арпада. Краљ свети Стефан је потчинио Ердел (Трансилванија), који

је већ био полузависна област. О укључивању Славоније у оквире земаља угарске круне се мало зна.¹⁹ Хрватска је освојена 1097. године, за време владавине краља Коломана, после битке на Петровој гори. Након тог догађаја се Коломан крунисао за хрватског краља. Тада је, према традицији, сачињен уговор између новог краља и представника хрватског родовског племства 1102. године, познат као *Pacta conventa*. После прикључења Хрватске Угарској, Коломан је наставио свој поход ка Далмацији, који је завршен 1105. године и санкционисан краљевским привилегијалним повељама слободним далматинским градовима 1111. године.²⁰

Друга застава Хабзбуршке монархије је правоугаона, обрубљена црвено-црно-белим орнаментима. У основи има двоглавог црног орла, који у левој канци држи мач и скиптар, а у десној жезло. На грудима му је штит са грбом Хабзбурга, опточен и украшен царским инсигнијама. У горњем делу штита се налази грб Хабзбурга, а у доњем инсигније у виду крста. Обе главе орла имају круну, а изнад њих се, такође, налази круна. На крилима орла су поређани грбови једанаест аустријских покрајина (царских и краљевских наследних земаља), чинећи латинично слово У. Са сигурношћу можемо тврдити да се на застави налазе грбови Угарске (црвено-црне водоравне пруге и двоструки крст који извире из брежуљака), Ломбардије и Венеције (змија и лав са крилима), Илирије (чамац или шајка), Ердеља (црни орао под сунцем и полумесеком, испод седам кула), Моравске и Шлеске (црвено-црни и црни орао), Тирола (црвени орао), Галиције (црни гавран, испод три круне) и Чешке (пропињући лав), док можемо претпоставити да се на преостала три грба, која су осликана на веома оштећеном делу заставе, налазе симболи Доње Аустрије, Салцбурга и Штајерске. Доказ за то су сачувани фрагменти тканине на којима се јасно виде круне изнад грбова; оне су представљале инсигније породице Хабзбург, односно постављане су на грбове земаља које су сматране за хабзбуршке *вечније њосе*.

Хабзбурзи су своје поседе стицали вековима. Од локалне феудалне породице – са поседима по Алзасу и територији данашње Швајцарске, постали су династија од европског значаја. Први Хабзбург, владар односно краљ Немачке, био је Рудолф I. Он је ударио темеље каснијој хабзбуршкој држави и њеној моћи. У трци за немачки престо је успео да

порази своје супарнике и трајно им одузме поседе (обе Аустрије и Штајерску),²¹ који су постали наследне земље његове породице крајем XIII века. Крањска, Карантинија²² и Тирол²³ су дошли у руке Хабзбурга током XIV века.

Једну од најважнијих тактика којом се породица успињала на лествици моћи чинили су политички бракови, које су склапали са другим династијама. Тако је успела да запоседне Угарску, Чешку, Моравску и Шлеску, којима је владао Лајош II Јагелонац, ожењен Маријом Хабзбург. Како је Лајош II погинуо у бици на Мохачу 1526, а није имао деце, наведене земље су потпале под хабзбуршку власт, путем династичких уговора који су раније склопљени. Из Угарске се тада издваја Ердељ као посебна кнежевина, која је била у вазалном односу према Османском царству. Хабзбурзи су и ову кнежевину инкорпорирали у своју монархију крајем XVII века, након Великог бечког рата, односно Карловачког мира.²⁴

Галицију су добили приликом поделе Пољске између Пруске, Русије и Хабзбуршке монархије (1772),²⁵ а територију Ломбардије и Венеције после Бечког конгреса 1815. године, али је она била у њиховом саставу до уједињења Италије 1866.²⁶ Илирија је, такође одлуком Бечког конгреса, била формирана 1816, на територији некадашњих илирских покрајина које су настале за време Наполеонових ратова, у чијем саставу су била војводства Крањска и Корушка, цивилна Хрватска (северозападни делови данашње Хрватске), маркгрофовија Истра и грофовије Горица и Градишка. Она је постојала све до револуције 1848/49.²⁷

На европском западу се мотив орла појављује веома рано, још од успостављања царства Карла Великог у IX веку, који је, везујући се за традицију старог Римског царства, узео једноглавог орла за свој царски грб. Од тада је орао постао популаран као амблем западноевропских великаша.²⁸ У официјелну симболику Царства мотив једноглавог орла улази за време владавине цара Отона III (немачки краљ 980–1002; цар Светог римског царства 996–1002), а као самостални мотив или лични мотив царског амблема се, у континуитету, јавља од времена Фридриха I Барбаросе (1155–1190).²⁹

Уз мотив римског орла се појављује и двоглави орао – за време владавине Фридриха II (1220?1250). Увођење двоглавог орла као званичног симбола се може објаснити наклоношћу Фридриха II према

Византији, односно мотивима који су се налазили као украс на источњачким тканинама.³⁰ Тек од 1433, када је краљ Жигмунд Луксембуршки крунисан за цара Светог римског царства, црни двоглави орао постаје званичан симбол Царства, које ће преузети Хабзбурзи – прво као цареви Светог римског царства (од средине XV века до пропасти 1806), а касније као владари Аустријског царства и Аустроугарске.³¹

ЗАКЉУЧАК

Као скуп симбола, заставе се састоје од одабраних и на посебан начин распоређених боја, грбова и, често, натписа – парола. Заставни симболи су се ве-

ковима мењали, у складу са политичким околностима и унутрашњим променама државног уређења. Међутим, све те заставе, као и њихови симболи припадају националној историјској баштини, која се у већини случајева протеже до средњег века.

Пошто су често прављене од материјала који лако пропада, а често су и нестајале у биткама и биле најмилији плен противничких страна у рату, њихов број се нагло смањивао. Војне заставе које су опстале и које се у музејима адекватно чувају могу да нам сведоче о догађајима чији су биле судионици, али и да својим колоритом и обележјима означе политичка стремљења и тежње народа током историје.

НАПОМЕНЕ

¹ Александар Соловјев, *Историја српског грба и други хералдички радови*, Београд, 2000, 22. Лаза Костић, *Коменитар уставна Краљевине Југославије*, Београд, 1934, 6–7.

² *Војна енциклопедија*, бр. 10, Београд, 1975, 671.

³ Александар Соловјев, нав. дело, 22.

⁴ Bartol Zmajić, *Heraldika, sfragistika i genealogija*, Zagreb, 1971, 55.

⁵ *Војна енциклопедија*, 671.

⁶ Александар Соловјев, нав. дело, 22–23.

⁷ Zoltan Dere, *Mađarski i srpski nacionalni preporod*, Novi Sad, 2009, 424–426.

⁸ Барјак је „стајао више од 1000 фр. ср.“. Видети у: Драгана Самарцић, *Војне заставе Срба до 1918*, Београд, 1983, 76. *Српске новине*, 18. фебруар 1849.

⁹ О значају ове заставе сведочи преписка председника мађарског Земаљског срединског одбора из Будимпеште и тадашњег управника Народног музеја – Михаила Валтровића, нашег познатог археолога и музеалца, настала после посете мађарске делегације нотара Београду. Ту преписку преносимо у целости (преузето из: Д. Самарцић, нав. дело, 79):

Веломожниј Господине!

Дочувши да је у београдском Народном Музеју сохрањен један ново новцај барјак ујарских домобрана од године 1848/9. Будући иак домобранциј од године 1848/9 који су иако храбро за њиову слободу војевали иаке знаке у великој њочијују.

Поводом ишим и њошћо Србија, која са Ујарском рай водила није и иако ијај знак Србски народ кроз своје синове у боју задобити нићи је мола и иако с ишим знаком никакво јунашћво скоичано није даклем народу Српскоме нићи од важностии може битии.

Усуђујем се њо налоју Земаљској срединској одбора Вас Веломожниј Господине њокорно молиити, да би милостии имаити ијај знак њовраиити да се и ијај барјак у Кр. Ујарском Музеју оним већ сохрањеним њридружиити узмоине.

Велецењен одговор очекујући осћиајем са велешћовањем ваше Веломожностии.

М.П.

У Будимџешћии јан. 1882.

Јосеф Кривасзу

Полковник и

Председник срединској одбора

Михаило Валтровић је на ово писмо одговорио:

Господину Јосифу Кривачију, њуковнику и њредседнику Земаљској срединској одбора.

Врло ми је жао ишћо се никако не моју одазвати молби означеној у ишћованом њисму Вашем, које сам њримиио 9/21 јануара ове године. И ако знам да Вам је сћало само до њовољној или њејовољној одговора од мене, ииак не моју а да не сћоменем овде личну своју њримедбу да Ујарска застџава од 1848/9 која се у београдском Музеју налази за Србе исију онакву вредностии има као и за Ујре и да је чување њено у српском Музеју историјски основано.

Частии ми је казати да осћиајем Ваш њошћивалац.

11/23 јан. 1882. У Београду

М. Валићровић,

чувар Српској Народној музеја

¹⁰ Љубомирка Кркљуш, Обележја и симболи у току Српског народног покрета 1848–1849, Нови Сад, 2009, 146.

¹¹ Исто, 147. Грађа за историју српског покрета у Војводини 1848–1849, Београд, 1952, 156.

¹² Драгана Самарцић, нав. дело, 73–74.

¹³ Љубомирка Кркљуш, нав. дело, 149–150.

¹⁴ Још у Стематографији Христифора Жефаровића наилазимо на комбинацију ових симбола. Он је утицао на касније уметнике који су осликавали иконостасе. На иконостасу цркве у селу Дишник код Гарешнице је испод Христове иконе насликан двоглави црни орао који у једној канци држи мач, а у другој скиптар; на грудима му је српски грб, а над главом круна. Видети напомену: Драгана Самарцић, нав. дело, 76.

¹⁵ Александар Соловјев, нав. дело, 372.

¹⁶ Милорад Екмечић, Стварање Југославије 1790–1918, Београд, 1989, 489.

¹⁷ Шајкашка историја, књ. 1, Нови Сад, 1975, 199–200.

¹⁸ Аустроугарска је настала нагодбом двора у Бечу са представницима мађарске одговорне владе 1867. године.

¹⁹ Петер Рокаи, Золтан Ђере, Тибор Пал, Александар Касаш, Историја Мађара, Београд, 2002, 25.

²⁰ Исто, 44–45.

²¹ Војна енциклопедија, књ. 9, 1975, 557.

²² Војна енциклопедија, књ. 4, 1972, 633 и 693.

²³ Војна енциклопедија, књ. 10, 1975, 2.

²⁴ Петер Рокаи, Золтан Ђере, Тибор Пал, Александар Касаш, нав. дело, 190?192.

²⁵ Војна енциклопедија, књ. 7, 1974, 98.

²⁶ Војна енциклопедија, књ. 10, 1975, 426.

²⁷ Војна енциклопедија, књ. 3, 1972, 550.

²⁸ Александар Соловјев, нав. дело, 329.

²⁹ Драгомир М. Ацовић, Хералдика и Срби, Београд, 2008, 135.

³⁰ Александар Соловјев, нав. дело, 330.

³¹ Исто, 333. Драгомир М. Ацовић, нав. дело, 160.

ИЗВОРИ

Грађа за историју српског покрета у Војводини 1848–1849, Београд, 1952.

ЛИТЕРАТУРА

Александар Соловјев, Историја српског грба и други хералдички радови, Правни факултет, Београд, 2000.

Ален Џ. П. Тејлор, Хабзбуршка монархија, Клио, Београд, 2001.

Bartol Zmajić, Heraldika, sfragistika i genealogija, Zagreb, 1971.

Vitni Smit, Zastave i grbovi svijeta, Globus, Zagreb, 1982.

Војна енциклопедија, књ. 10, Београд, 1975.

Горан Васин, „Национална-политичка борба Срба у Угарској 1848–1884“, Истраживања, Филозофски факултет, Нови Сад, 2010.

Драгана Самарцић, Војне заставе Срба до 1918, Војни музеј, Београд, 1983.

Драгомир М. Ацовић, Хералдика и Срби, Завод за уџбенике, Београд, 2008.

Душан Ј. Поповић, Срби у Војводини, књ. 3, Матица српска, Нови Сад, 1990.

Zoltan Đere, Mađarski i srpski nacionalni preporod, Vojvođanska akademija nauka i umetnosti, Novi Sad, 2009.

Lazar Čelap, Zemun u srpskom pokretu, Matica srpska, Novi Sad, 1960.

Љубомирка Кркљуш, „Обележја и симболи у току Српског народног покрета“, Истраживања, Филозофски факултет, Нови Сад, 2009.

Милорад Екмечић, Стварање Југославије 1790–1918, Просвета, Београд, 1989.

Петер Рокаи, Золтан Ђере, Тибор Пал, Александар Касаш, Историја Мађара, Клио, Београд, 2002.

Rosa Svirčević, Dragica Stojković, Zastave i amblemi grada Pančeva u prošlosti, Narodni muzej Pančevo, 1988.

Шајкашка историја, књ. 1, Матица српска, Нови Сад, 1975.

*Коп. 1. Застава шробојка.
Свила, шивена и бојена, 105 x 125 цм.
Збирка застава Музеја Војводине.*

*Коп. 2. Застава Хабзбуршке монархије
XIX век, свила, шивена и бојена, 160 x 135 цм.
Збирка застава Музеја Војводине*

*Коп. 3. Застава Угарске.
XIX век, свила, шивена и бојена, 146 x 120 цм.
Збирка застава Музеја Војводине.*

*Коп. 4. Застава Тилелској граничарско-иешадијској
бајтаљона.
XIX век, шексџил, шивен и сликан, 144 x 130 цм.
Збирка застава Музеја Војводине.*

*Коп. 5. Застава Земунске народне гарде
1848. Земун, аутор Живко Пејровић, свила, сликана,
уљане боје, 120 x 150 цм.
Збирка застава Музеја Војводине.*

*Коп. 6. Застава Војводства српској.
1848. свила, сликана и шивена, 146 x 120 цм.
Народни музеј Панчево (налази се на сџалној носџавци
Музеја Војводине).*

Miloš Lekić

MILITARY AND NATIONAL FLAGS IN THE COLLECTION OF THE MUSEUM OF VOJVODINA

Summary

The scientific discipline of studying all aspects of flags, their usage and symbolism is called vexillology, and it was established in the fifties of the 20th century. The word 'vexillology' is a synthesis of the Latin word *vexillum* and the Greek word *logos*, meaning 'the study of flags'. The term *vexillum* denoted a particular type of flag used by Roman legionaries in the classical era of the Roman Empire, the beginning of the history of flags, which were used for identification and signalization.

Today flags have a wide use, primarily as official flags, comprising military and national flags, as unofficial flags, comprising flags of political parties, sports clubs, and signal flags, such as maritime ones.

The collection of the Museum of Vojvodina houses six military and national flags dating back to the 19th century. Flags are a symbol of modern society, sanctioned by the constitution of every modern country. They have practical usage, but their primary task is communication, especially in the case of national flags, that spur the members of a nation to act and feel a certain way. With their presence, flags illustrate the power, religion and status of a nation. Additionally, they support various political demands and with their colors, they express agreement with like-minded nations over certain long-term solutions and aims. Chiefly as symbols of the modern age, flags are proudly displayed on buildings of public institutions, upon conquering inaccessible mountaintops, during the Olympic Games and sports competitions, political rallies etc.

ЗБИРКА ОРУЖЈА БАРОНА НИКОЛИЋА У НАРОДНОМ МУЗЕЈУ ЗРЕЊАНИН

Видак Вуковић, Народни музеј Зрењанин

Апстракт: Најзначајнија збирка у Историјском одељењу је збирка оружја барона Федора Николића од Рудне, унука српског кнеза Милоша Обреновића. Збирка је поклоњена Музеју Торонталске жупаније (данас Народни музеј Зрењанин) почетком XX века. Збирка броји 36 примерака ватреног и хладног оружја. Спада у једну од најзначајнијих династичких збирки оружја у Србији. Поред четири двобојске гарнитуре, у збирци се налази неколико изванредних примерака ловачких пушака, као и пар одлично очуваних тврђавских пушака.

Кључне речи: Барон Федор Николић, Музеј Торонталске жупаније, Милош Обреновић, ватрено оружје, хладно оружје, Рудна, Михаило Обреновић, Светозар Милетић, Магица српска.

Народни музеј у Зрењанину основан је давне 1906. године. Наиме, 25. маја те године Муниципални одбор Торонталске жупаније (Torontál vármege) донео је одлуку да се у ондашњем Великом Бечкереку (Nagybecskerek, данас Зрењанин) оснује музеј. Иако је музеј био отворен за јавност тек 1911. године, мислимо да је одлука Муниципалног одбора од 25. маја 1906. године датум који треба узимати као релевантан за оснивање нашег музеја. Пре свега, био је то први званични акт државних органа ондашње власти о оснивању музеја.

Иницијатива за оснивање музеја потекла је неколико година раније од градске интелигенције и представника Торонталске жупаније. Почетком 1902. године у састав Културног удружења Торонталске жупаније улази и новоформирани Одбор за оснивање музеја и библиотеке. Формирана је и комисија за реализацију те идеје, на чијем челу је био велики жупан Торонталске жупаније Лајош Делиманић (Lajos Dellimanics). О припремама и активностима везаним за оснивање музеја извештавају ондашње великобечкеречке новине „Торонтал“ (Torontál) и „Вохенблат“ (Wochenblatt).¹ Упућен је апел грађанству Жупаније да се учлањује у културно удружење, те да преко органа власти доставља све старине са подручја Торонталске жупаније. Велики број грађана Бечкерекa и околних места поклањао је за Торонталски музеј разне предмете, међу којима и оружје.²

У почетку, најбројније збирке биле су археолошка, природњачка и нумизматичка. Формирање збирке оружја текло је спорије. Пре свега, у односу на остале музејске предмете, оружја је било у мањем

броју, а и власници су га се теже одрицали из различитих разлога.

На прикупљању предмета за Торонталски музеј посебно се ангажовао ондашњи велики архивар Торонталске жупаније Богољуб Алексић.³ По струци правник и историчар, веома утицајан, својим ауторитетом подстицао је грађане да поклањају предмете за Музеј.

Из првог познатог инвентара музејских ствари, предатог 20. и 21. октобра 1919. године, по наредби поджупана Торонталске жупаније, Богољубу Алексићу, тада и професору Српске велике гимназије у Великом Бечкереку, сазнајемо да је збирка оружја у музеју имала 52 примерка ватреног оружја, четири комплетне двобојске гарнитуре и 40 примерака хладног оружја. Од укупног броја оружја 48 примерака припадало је колекцији барона Николића.⁴

Из поменутог инвентара види се да је поклон-збирка барона Николића била разноврсна. Поред примерака хладног и ватреног оружја, ту је било делова војничких униформи, делова коњске опреме, кућног мобилијара, археолошког материјала. У одељењима у којима би ови предмети могли бити разврстани нема података који би указивали да је иједан предмет припадао збирци барона Николића. Ни број предмета који се налазе у Историјском одељењу не одговара инвентару из 1919. године. Разлоге за то треба тражити у честим сељењима Музеја, несистематичности у раду, нарочито између два рата, у пропустима у реинвентарисању, те и у несигурним временима Другог светског рата. Све то, повећавало је могућност отуђења предмета, њиховог загубљења

или погрешног инвентарисања. Као пример наводи-мо врло честу одредницу у старој инвентарској књизи Музеја у рубрици „начин набавке“ где стоји: „затечено у музеју“.

Према садашњој важећој документацији Исто-ријског одељења (старија историја) број предмета који воде порекло из збирке барона Николића је 36. Од тога је 27 примерака ватреног и 9 примерака хладног оружја.

У музејској документацији нема података када су предмети из збирке барона Николића дати за Торонталски музеј или Торонталском музеју. Наиме, барон Федор Николић преминуо је 1903. године. Мада доста болестан, засигурно је морао знати, као истакнута политичка и друштвена личност Торонталске жупаније, за идеју о оснивању Торонталског музеја, поготово када се зна за његову наклоност према културним институцијама. Као цивилни посланик у Босни и Херцеговини залагао се за оживљавање културних пројеката у Босни. Био је на челу Одбора музејског друштва у Сарајеву. Значајно је и његово ангажовање у Матици српској, о чему ће доцније бити речи.

Могуће је да је за живота дао предмете за Торонталски музеј, јер је још пре његове смрти почела активност око сакупљања предмета за музеј, или је изразио жељу за тим, коју је спровео његов син, барон Федор Николић Млађи.

Барон Федор Николић оцењен је у нашој историографији као личност чија је политичка делатност била на линији мађарских владајућих странака Угарске.⁵ Његова политичка активност поклапа се са периодом интензивирања борбе српског народа за своја права у Угарској. Умереност у вођењу политике, а засигурно се борио за права Срба, често је изгледала ближа политици мађарских владајућих странака него српској опозицији. Његова политичка и свака друга активност није била везана само за Торонталску жупанију, у којој је било његово имање, већ је деловао на ширем српском простору, где је оставио знатне трагове као политичар, правник и народни добротвор.

Барон Федор Николић, рођен је 7. јуна 1836. године у браку Јована Николића (1810–1880) и Јелисавете Савке Обреновић (1816–1848), кћерке кнеза Србије Милоша Обреновића. Породично племство Николића потиче још из 1693. године. Наиме, те године издат је племићки лист и грбовница Миро-

славу Николи, „иначе Николићу (Nikola aliter Nikolics)“, а 26. марта 1694. угарски краљ Леополд I је подарио племство Николи, или другачије Николи Николићу, и синовима му, Емануелу, Петру и Славо-ну. Придев „од Рудне“ (Rudnai) угарски краљ Фердинанд V издао је у Бечу 21. маја 1840. године Јовану Николићу, оцу Федоровом. Имање у Рудни купили су заједно 1782. године Јован Николић и Теодор Јанковић (Иванковић) Миријевски. Била је то пу-стара, доста неугледна, па стога и јефтино плаћена. По пописима из 1792. и 1816. године власници Руд-не су Николићи и Јанковићи (Иванковићи). Године 1830. барон Јован Николић подиже у Рудни Цркву Св. Јована Крститеља.

Федор се школовао у Темишвару и Пешти, а крајем 1851. године приватни учитељ био му је Светозар Милетић. „Пре подне приправљам се за полагање мојих наука, после подне практикујем код г. Дворачека; три пута у недељи дајем часове синовима г. Николића (потоњим баронима Федору и Михајлу), јер другог учитеља није хтео имати“, наводи Милетићеве речи Васа Стајић. Како је Федоров брат Михаило био ожењен Маријаном Кински фон Вхницунд Тетау (Marianne Kinsky von Wchinitz und Tettau, 1854–1938), ћерком Јохана Франца Кинског (Johan Franz Kinsky von Wchinitz und Tettau, 1815–1868), у породици Николића се затекао и део оружја који је припадао знаменитим личностима племићке породице Кински. Иначе, Кински су били у сродству и са породицом Бајић, којој је припадала Петрија од Варадија (Обреновић, удата Бајић), рођена сестра Јелисавете Савке Обреновић, удате Николић.

Правне науке Федор је завршио у Грацу 1858. године. До 1860. службовао је у Војводини Српској, положио адвокатски испит, али се убрзо посветио политици. Изабран је 1861. за земаљског посланика у Пардањском срезу (Párdány, Међа) са листе Деакове странке (Ferenc Deák de Kehida Ellenzéki Párt), а на следећим изборима, 1865. године, освојио је мандат у Жомбољском срезу (Zsombolya, рум. Jimbolia). Као посланик Либералне странке био је члан Српског клуба.

Тих година активан је и у културном животу Срба у Угарској; даје прилоге Матици српској, организује културне активности Срба у Пешти, на којима су се сакупљали добровољни прилози за разне активности. Барон Федор Николић је волео и позориште. Био је на челу економског одсека Српског

народног позоришта у Новом Саду. Политика му је, међутим, животно опредељење. Две године, 1867. и 1868, провео је путујући по европским државама, проучавајући политичко-административно уређење, економске односе и установе. Најдуже је боравио у Бриселу и Лондону. Путовање је прекинуо на вест да му је ујак, кнез Србије, Михаило III Обреновић (1823–1868) убијен у Кошутњаку. Са оцем Јованом, 12. јуна 1868. године, стиже у Београд. Ту их је дочекао Бењамин Калај (Béni Kállay de Nagy-Kálló, Benjamin von Kállay, 1839–1903),⁶ у својству једног од главних организатора погребња. Како кнез Михаило није оставио тестамент, целокупна његова имовина требало је да припадне његовим сестрама Петрији од Варадија (1808–1871) и потомцима покојне Јелисавете Савке Обреновић, Николићима од Рудне. Федору су припала три имања: имање Мавродин и Бузесцу у жупанији Телеорман (Judetul Teleorman), имање Тамалеа–Тамасести у жупанији Илфов (Judetul Ilfov) и једна четвртина имања Андрасести. Са ових имања Федор је убирао приход од око двадесет хиљада дуката годишње. Тако економски ојачао, одлучује да подигне и парни млин у Великој Кикинди (Nagykikinda).

Намесници малолетног Милана Обреновића, Јован Ристић и Миливоје Блазнавац, тајно су се договарали да у Устав Србије, који је донет 1869, унесу одредбу да ће престолонаследник српског двора бити Федор Николић од Рудне, али се од те идеје одустало.

Барон Николић се у политици све више удаљава од свог некадашњег учитеља Светозара Милетића. Децембра 1878. године изабран је за члана Управног одбора Друштва за Српско народно позориште у Новом Саду, у коме су били још и Михаило Полит-Десанчић, Јован Суботић, Антоније Хацић и др. Две године касније, 18. септембра 1880, на Скупштини Матице српске изабран је за њеног члана.

На предлог министра финансија Аустроугарске Бењамина Калаја, цар је именовao барона Федора Николића 1882. године за цивилног посланика и тајног саветника при војној управи (Civil-Adlatus) у Босни и Херцеговини.⁷ Због заслуга стечених у тој земљи одликован је 1884. године Орденом гвоздене круне I реда, а горњи дом мађарског парламента прогласио га је за свог доживотног члана. Из породичних разлога повлачи се из службе 1886. године, а том приликом га Сарајево и више босанских гра-

дова проглашавају почасним грађанином. Априла 1888. године у Пешти покреће новине Српски дневник, лист за политику, просвету, привреду, радиност и трговину. Међутим, из више разлога лист престаје са издавањем након годину дана, 1. априла 1889. године. За посланика Великокикиндског округа биран је у два наврата, 1887. и 1892. Као краљевски повереник присуствује Српском црквеном сабору 1897. Поред Ордена гвоздене круне I реда, носилац је Ордена Таковског крста Краљевине Србије, као и Ордена румунске звезде Краљевине Румуније.

Барон Федор Николић озбиљно је оболео средином 1902. године, а умро је на свом имању у Рудни, 27. фебруара 1903. године.

„Као човек“, писао је на вест о смрти барона Федора Николића сарајевски Источник – „био је у приватном животу јако омиљен, а уз то добра срца и дарезљив. Сиротињу је свугдије помагао, која ће га се вазда са благонаклоношћу сјећати.“

КАТАЛОШКИ ПОДАЦИ

Збирка ватреног оружја

1. Двобојска гарнитура, Лијеж – Белгија, XIX век, инв. бр. И 345

Гарнитура готово целовита (недостаје један део прибора и поклопац кутије). Кутија обложена изнутра чојом црвене боје. Цев пиштоља шестоугаона, жлебљена (12 жлебова), брунирана, са горње стране у техници тауширања златом пласиран назив произвођача: ARQER CH. BODSON A LIEGE и нумерација пиштоља 1 и 2.⁸ Дршка од ебоновине, резбарена једноставним, уздужним линијама. Табан украшен флоралним мотивима у техници цизелирања. Механизам са перкусионим системом.

Дужина пиштоља 420 мм, цев 245 мм, калибар 11 мм

2. Двобојска гарнитура, Лондон – Енглеска, почетак XIX века, инв. бр. И 346

Гарнитура добро очувана, непотпуна (недостају делови прибора). Кутија без поклопаца, обложена зеленом чојом. Гарнитура је произведена у радионици чувеног лондонског оружара Џозефа Мантона⁹ (Joseph Manton, 1766–1835).

Ово је по прецизности усавршени тип двобојске гарнитуре, једноставног, не много луксузног изгледа. Цев пиштоља је осмострана, глатка. Са горње

1.

стране угравирано: JOSEPH MANTON HANOVER SQUARE LONDON, а на табанској дашчици писаним словима: JOSEPH MANTON. Браник обарача хромиран, гравирани флоралним мотивима, на њему број 229. Дршка, као и арбија, од дрвета, мрежасто резбарена. Пиштољ је спредпунећи са перкусионим системом паљења.

Дужина пиштоља 390 мм, цев 245 мм,
калибар 13 мм

3. Двобојска гарнитура, Праг – Чешка, почетак XIX века, инв. бр. И 347

Гарнитуре недостаје један пиштољ и један део прибора. Кутија обложена зеленом чојом, недостаје поклопац.

Гарнитура потиче из радионице чувеног чешког пушкарa Лебеде.¹⁰ На цеви пиштоља, са горње стране, угравирано: A.V.LEBEDA IN PRAG. Табанска дашчица изгравирани финим флоралним мотивима и уоквиреним натписом: A.V.LEBEDA. Цев осмоугаона, жлебљена (18 жлебова). Дршка, као и усадник, од дрвета, мрежасто резбарена. Пиштољ је спредпунећи са перкусионим системом паљења.

Дужина пиштоља 400 мм, цев 238 мм,
калибар 12 мм

2.

4. Двобојска гарнитура, Будимпешта – Мађарска, XIX век, инв. бр. И 345

Гарнитура је луксузне израде. Недостају три дела прибора. Кутија изнутра обложена тамношавим плишем, недостаје поклопац. Припада чешком типу италијанске перкусионе двобојске гарнитуре са почетка XIX века. Потиче из радионице Јозефа Кирнера из Пеште.¹¹

Цев пиштоља жлебљена (18 жлебова), споља осам канелира. Дршка и усадник од полираног дрвета, украшени резбарешем, флоралним мотивима. Са горње стране, на хрбату, тауширањем златом, гоштицом исписано име произвођача: KIRNER JOSEF PESTEN, а иза тога према рукохвату, број 1 односно 2. Према врху, код уста цеви, у техници тауширања златан прстен (венап) од листоликих мотива. На табанској дашчици иза ороза тауширано: KIRNER, а испод тога број 1 односно 2 (нумерација пиштоља). Табан и цев украшени у техници тауширања, златом као и цизелирањем, углавном флоралним мотивима.

Дужина пиштоља 387 мм, цев 257 мм,
калибар 11 мм

3.

4.

5.

6.

7.

8.

9.

10.

11.

12.

13.

14.

15. и 16.

17.

18.

19.

20.

21.

22.

23. и 24.

25.

26. и 27.

28.

29.

30.

31. и 32.

33.

34.

35.

36.

5. Пушка са системом на кремен, XVIII век, инв. бр. И 162

Ловачка пушка са две цеви у вертикалном распореду (бок); цеви жлебљене са 5 овалних и 5 V жлебова, наизменично. Кундак од дрвета, украшен дискретним дуборезом и инкрустацијама од лима. Место за арбију са стране (арбија недостаје). Браник обарача од дрвета, окован гвожђем.

Бок распоред цеви које се okreћу око централне осе („DREHLING“, од нем. drehen, „Revolvergewer“, „OKRIT“) омогућава довођење цеви из доњег положаја у горњи, ради дејства. Цеви су обележене бројевима 1 и 2. На хрбату код обе цеви гравирано: IOHAN CHRISTOPH IN BAMBERG.¹² Према Ференцу Чилагу (CSILLAG FERENC), ради се о пушци са дуплом цеви за стрелца граничара из друге половине XVIII века.

Дужина пушке 1.150 мм, цев 750 мм, калибар 15 мм

6. Пушка са системом на кремен, инв. бр. И 163

Цев округла, фасетирана, мало проширена при врху, са предњим нишаном. Недостаје арбија. Украшена је флоралним и геомеријским мотивима, рађеним од лима светлије боје, у техници тауширања. Украс појачан већим бројем розета са црвеним коралом у средини. Француски тип механизма на кремен. На табанској дашчици, иза ороза, гравирана фигура човека са запетим луком, а испред фигура коњаника у галопу. Кундак од дрвета тамније боје, резбарен, са капом од гвожђа.

Дужина пушке 1.270 мм, цев 904 мм, калибар 20 мм

7. Пушка са системом на кремен, инв. бр. И 164

Цев округла, без жлебова са предњим нишаном. При крају цеви на хрбату, у техници пунцирања круна са писаним словом R у позлати, а испод тога, такође пунцирањем: FABR.DI.EN.AP. На врату кундака овална плочица, са гравираним монограмом, писаним словима: F I G. Француски тип механизма на кремен. На табанској дашчици угравирано писаним словима: VEIT SITTAUER IN WIENN.¹³ Браник обарача од дрвета, ојачан металом. Кундак од дрвета тамније боје, делимично резбарен. Пушка нумерисана бројем 1.

Дужина пушке 1.363 мм, цев 983 мм, калибар 17 мм

8. Пушка са системом на кремен, инв. бр. И 165

Пушка је луксузне израде. Француски тип механизма на кремен. Цев глатка, при врху благо проширена, са предњим нишаном, украшена местимично, целом дужином флоралним мотивима у техници тауширања. Украс појачан већим бројем розета, са црвеним коралом у средини, симетрично распоређених. Арбија од гвожђа. На капи кундака гравирано латиницом N и број 5. Кундак једносатаван, без украса.

Дужина пушке 1.285 мм, цев 905 мм, калибар 15 мм

9. Пушка двоцевна, XVIII век, инв. бр. И 166

Потпуно идентична са пушком инв. бр. И 162, недостаје ороз.

10. Пушка са системом на кремен, инв. бр. И 167

Припада типу ловачке пушке. Цев је споља осмоугаона, жлебљена (7 жлебова). Задњи нишан преклапајући. На хрбату цеви, иза нишана, у техници тауширања исписано: IOH. IUNKA. TÖPLIZ.¹⁴ Даље, према врату пушке пунциран позлаћен грб (печат) мајстора са натписом: IO N/IUNK, а испод фигура јелена у покрету, такође позлатом, у техници пунцирања. На табанској дашчици угравирано: JOH. JUNKA. TÖPLIC. Француски тип механизма на кремен. Кундак дрвени, делимично резбарен флоралним мотивима. Браник обарача од дрвета, ојачан гвожђем. Са десне стране кундака сандук са поклопцем. Арбија од дрвета са врхом од светлог рога.

Дужина пушке 920 мм, цев 533 мм, калибар 13 мм

11. Пушка са системом на кремен, XVIII век, припадала грофу Кинском, инв. бр. И 172

Припада типу ловачке пушке. Цев осмоугаона, жлебљена (7 жлебова). Задњи нишан преклапајући. При завршетку цеви, на хрбату, техником пунцирања утиснут у овалу знак оружара са гротескном представом сунца, а испод тога истом техником у распореду троугла три крина, све у позлати. Кундак од дрвета, делимично резбарен флоралним мотивима, без поклопца магацина. Оков пушке од месинга. Арбија од дрвета, са месинганим врхом. На табанској дашчици угравирано писаним словима: FERDINAND MORAVEK.¹⁵ На врату кундака овална месингана картуша са монограмом власника (писана слова): F K. (Franz Kinsky von Wchinitz und Tettau)

Дужина пушке 1.030 мм, цев 643 мм,
калибар 15 мм

12. Пушка са системом на кремен, инв. бр. И 174

Цев осмоугаона, жлебљена (7 жлебова), са предњим и задњим нишаном. Кундак резбарен флоралним мотивима. Оков од гвожђа без посебних украса. Табан француског типа, у одличном стању. Недостаје поклопац магацина. Арбија од дрвета са гвозденим завршетком.

Дужина пушке 840 мм, цев 477 мм,
калибар 12 мм

13. Пушка са системом на кремен, XVIII век,
инв. бр. И 193

Цев фасетирана, без украса, са предњим нишаном. Кундак украшен резбарењем и инкрустацијама од месинганог лима са представама из лова. Табан француског типа са оригиналним кременом. Арбија од дрвета без врха. На врату кундака украсна картуша кнежева Кинских (чешких, аустријских, Светог римског царства, итд.). У хералдици се мотив са штита назива „вучјим зубима”.

Дужина пушке 1.065 мм, цев 670 мм,
калибар 15 мм

14. Пушка са системом на кремен, инв. бр. И 194

Ловачка пушка, веома лепо украшена. Цев осмоугаона, жлебљена, са предњим и задњим нишаном; при врху, као и при завршетку, гравирани флоралним мотивима. На хрбату, испод задњег нишана, у техници тауширања исписано име чувеног мајстора: IOHANN IAKOV KUCHENREUTER,¹⁶ и пунциран знак оружара (јахач са исуканом сабљом), све у позлати. Реч је о Јохану Јакобу Кухенројтеру, оружару из Регензбурга (Немачка), који је живео у XVIII веку. Оков од месинга са гравираним мотивима из лова, као и браник обарача. Арбија недостаје.

Дужина пушке 1.135 мм, цев 770 мм,
калибар 13 мм

15. Тврђавска пушка, Лијеж, XIX век,
инв. бр. И 196

Припада типу острагпунећих пушака на сједињени патрон. Заснива се на проналаску Самуела Јоханеса Паулија (JOHANNES SAMUEL PAULY) и усавршеној верзији белгијског конструктора из Лијежа Шарла Робера (CHARLES ROBERT).

Пушка је веома масивна: 14,590 кг. Цев је фасетирана, жлебљена (16 жлебова). На хрбату пушке, тауширањем златом, готицом исписано: G.T.KIMMEL IN WIEN (бечки лиферант оружја).¹⁷ Испод тога, ближе врату пушке, такође тауширањем златом исписано: SYSTEM ROBERT PATENT. Испод тога, на исти начин, пушка је нумерисана стилизованим бројем 1.

Дужина пушке 1.740 мм, цев 1.340 мм,
калибар 25 мм

16. Тврђавска пушка, Лијеж, XIX век,
инв. бр. И 197

Потпуно идентична са пушком инв. бр. И 196, осим што је нумерисана бројем 2.

17. Ловачка пушка са системом на кремен,
инв. бр. И 229

Цев осмоугаона са предњим и задњим нишаном, жлебљена (7 жлебова). На хрбату цевим, при задњем делу, тауширано: SELTENREICH A TROP-PA.¹⁸ Кундак украшен инкрустацијама од месинганог лима, флоралним мотивима и мотивима из лова. Браник обарача од месинга, као и капа кундака, са истим мотивима. Арбија од дрвета са месинганим врхом.

Дужина пушке 1.145 мм, цев 767 мм,
калибар 15 мм

18. Пушка са системом на кремен, XVIII век,
инв. бр. И 230

Цев фасетирана, од средине ка завршетку осмоугаона. Кундак резбарен. Недостаје арбија. Знак оружара при крају цеви, у техници пунцирања. Табан француског типа. На табанској дашчици угравирано: VEIT SITAUER IN WIENN и број 3.¹⁹ На врату кундака овална плочица са иницијалима, писаним словима: F J K/3 (Franz Johan Kinsky III) испод кнежевске круне. Пушка је припадала кнезу Францу Јохану Непомуку Кинском трећем (1726–1792).

Дужина пушке 1.365 мм, цев 982 мм,
калибар 17 мм

19. Пушка шишана-штуц, са системом на кремен,
Балкан, XVIII век, инв. бр. И 231

Пушка је доста масивна. Цев осмоугаона, причвршћена за усадник са два месингана шира прстена. Цев жлебљена (12 жлебова), са предњим и задњим

преклапајућим нишаном. Иза нишана, према врату пушке, у техници тауширања изведено слово I уоквирено венчастом гравуром. Табан Miquelet типа са угравираним цветним мотивима. Петострани турски кундак и усадник од тамнијег дрвета, украшен инкрустацијама од месинганог лима, као и барокним чавлима, распоређеним ромбоидно и троугласто. Са доње стране кундака магацин са дрвеним, овалним поклопцем. Обарача лоптастог облика, без браника. Арбија од дрвета са врхом од слоначаче облика зарубљене купе.

Дужина пушке 995 мм, цев 692 мм,
калибар 20 мм

20. Пушка ловачка, малокалибарска,
инв. бр. И 294

Цев осмоугаона, фасетирана, глатка. На хрбату цеви, иза задњег нишана, гравирано: К:К: PATENT DER LAUFZUGE F. SPACIL IN WIEN.²⁰ Царски и краљевски патент издат Спацилу из Беча на конструкцију жлебова у цеви. Кундак лакиран, делимично мрежасто резбарен. Браник обарача у комбинацији метала и рога. Пушка је острагпунећа система Beringer-Lefauchoux.

Дужина пушке 950 мм, цев 480 мм,
калибар 8 мм

21. Пушка ловачка, малокалибарска,
инв. бр. И 314

Цев осмоугаона, фасетирана, жлебљена (6 жлебова), без икаквих ознака. Усадник од гвожђа, украшен у техници цизелирања флоралним мотивима. Кундак од лакираног дрвета, мрежасто резбарен. Затварач од месинга, чијим се окретањем за 180 степени ослобађа цев и доводи у положај за пуњење. Има предњи и задњи нишан. Пушка је једнометка, острагпунећа, непознатог система.

Дужина пушке 890 мм, цев 476 мм,
калибар 8 мм

22. Пиштољ са системом на кремен, инв. бр. И 179

Цев осмоугаона, жлебљена плитко, са предњим и задњим нишаном. При крају цеви гравирано писаним словима: GEORG WOLF IN WÜRZBURG.²¹ Табан француског типа, XVIII век. Недостаје горњи део ороза. Арбија дрвена са гвозденим завршетком. Кундак мрежасто резбарен, а на усаднику, при врху, гвоздени полупрстен.

Дужина пиштоља 399 мм, цев 226 мм,
калибар 13 мм

23. Пиштољ са системом на кремен, инв. бр. И 180

Цев глатка, фасетирана, при врху благо проширена, са предњим нишаном. Барутна комора ојачана са два прстена, украшена флоралним мотивима у техници цизелирања. Табан француског типа (недостаје горњи део ороза), украшен, такође цизелирањем, мотивима из ратних сукоба. Оков од месинганог лима, као и браник обарача. Табанска плочица украшена у техници инкрустације, месинганим лимом, такође мотивима из рата. Дршка чешко-немачког типа. Испод чанка угравирано нечитко име оружара. Арбија дрвена са месинганим завршетком.

Дужина пиштоља 442 мм, цев 275 мм,
калибар 17 мм

24. Пиштољ са системом на кремен, инв. бр. И 187

Потпуно идентичан са пиштољем
инв. бр. И 180.

25. Пиштољ са системом на кремен,
инв. бр. И 249

Цев фасетирана, без жлебова, хрбат заравњен. Са горње стране, на заравњеном делу, гравираним неразумљивим натписом: REVOVE. AIOVN. IOR. Цев при крају украшена флоралним мотивима у техници гравирања. Табан француског типа, никлован. Иза ороза фигуре два пса, а испред рода савијеног врата и дрво, све у техници гравирања. Усадник и дршка од дрвета мрке боје, украшени инкрустацијом од лима. На савијеном делу дршке (врату) грб (двоглави орао са круном и крстом) у истој техници. Дршка чешко-немачког типа.

Дужина пиштоља 503 мм, цев 344 мм,
калибар 17 мм

26. Пиштољ кавкаског типа са системом на кремен, инв. бр. И 254

Цев округла, глатка, при завршетку петострана. Има предњи нишан. Табан француског типа са пунцираним натписом: ROSSI.²² Дршка припада кавкаском типу, повијена, са куглом на крају. Усадник и кундак украшени шираз мозаиком: ебовина, кост, барокни чавли и звездице. Обарача у облику језичка, без браника.

Дужина пиштоља 395 мм, цев 234 мм,
калибар 15 мм

27. Пиштољ са системом на кремен, инв. бр. И 256
Потпуно идентичан са пиштољем инв. бр. И 254
(изнад натписа ROSSI слово G).

Збирка хладног оружја

Збирку хладног оружја барона Николића, са изузетком две руске сабље и два спортска флорета, углавном чине његове личне магнатске сабље које је носио у различитим периодима, у зависности од функције коју је обављао. У Краљевини Угарској (Магар Киралысјаг), у оквиру Угарског парламента (сабора, Magyar Országgyűlés), уз Представнички дом (Кервиселеохаз), функционисало је и посебно тело – Дом Магната (Фотендијах, слично британском Дому Лордова). Сва лица са магнатске листе имала су свечану униформу чији је део представљала и магнатска сабља.

28. Бајонет, инв. бр. И 204

Бајонет припада моделу француске пушке система Бертије (Berthier) М 1886. година (модел модификован 1916. године). Корице од челика, поцрнеле, овалне, при врху се сужавају. Ударна оштрица бајонета четворобридна. Дршка од месинга са механизмом за причвршћивање. На накрсници бајонета пунцирано: А 11628 (серијски број).

Дужина бајонета 636 мм, дршка 120 мм,
корице 534 мм

29. Магнатска сабља, инв. бр. И 207

Сечиво од квалитетног челика, доста закривљено. Недостаје дршка; сачувана само накрсница облика латиничног слова S са представама главе жене и змаја, на крајевима. Корице металне, са позлатом, украшене целом дужином флоралним мотивима. Датирамо је у прву половину XIX века.

Дужина сабље 880 мм, накрсница 135 мм,
корице 815 мм

30. Сабља официрска, пешадијска, руска,
М1826, инв. бр. И 209

Сечиво са обостраним дуплим жлебом и браздом на средини, уз телуће. Месингана дршка рађена по узору на француске сабље, украшена мотивима храстовог листа. Рукохват од коже, ојачан тордираном жицом. На месинганом штитнику у техници пунцирања исписано: CARLSON.

Дужина сабље 1.160 мм, сечиво 870 мм

31. Флорет (Fioretto, Floret/Fleuret, Еpee),
инв. бр. И 211

Затупљено сечиво од челика, при крају пунцирањем исписано: SOLINGEN. Штитник за руку од месинга, овалног облика. Дршка од рога тамне боје, на завршетку месингана лопта. Ради се о спортском мачу.

Дужина флорета 1.060 мм, сечиво 880 мм

32. Флорет, инв. бр. И 212

Потпуно идентичан са флоретом
инв. бр. И 211.

33. Магнатска сабља, инв. бр. И 234

Сечиво закривљено, једносекло; при врху проширено, двосекло (235 мм). Телуће доста широко. Дршка од дрвета, обложена металом са позлатом, украшена у техници пунцирања и гравирања флоралним мотивима, при крају благо повијена; недостаје пупчасти завршетак. Сабља је са почетка 19. века и представља реминисценцију на староугарске хусарске сабље.

Дужина сабље 945 мм, сечиво 800 мм,
накрсница 125x76 мм

34. Магнатска сабља, инв. бр. И 235

Сечиво сабље од дамашћанског челика, доста уско, повијено, једносекло (осим при врху, тзв. пандурски врх). Телуће благо заобљено. Дршка од месинга украшена у техници гравирања, флоралним мотивима. Завршетак дршке повијен, са представом женске главе и малом сфингом на врху. Са десне стране на рукохвату мађарски грб. Накрсница у облику ћириличног слова С. Корице од месинга украшене гравирањем, флоралним мотивима. Сабља је са почетка XIX века, рађена по узору на француске сабље из времена Првог царства (Premier Empire, 1804–1815).

Дужина сабље 970 мм, сечиво 800 мм,
корице 855 мм, накрсница 117 мм

35. Магнатска сабља, инв. бр. И 236

Сечиво од квалитетног челика, без ознака, једносекло (осим при врху). Дршка гвоздена, затамњена, украшена флоралним мотивима, благо повијена, са представом лавље главе на завршетку. Накрсница у облику латиничног слова S. Корице такође од затамњеног гвозденог лима, украшене местимично

флоралним мотивима. Завршетак корица у облику турбана. Сабља је из друге половине 19. века, а рађена је по узору на сабље угарских државних чиновника М1878.

Дужина сабље 990 мм, сечиво 830 мм, корице 850 мм, накрсница 130 мм

36. Руска официрска уланска сабља М 1817, инв. бр. И 237

Сечиво од челика, дискретно повијено, без ознака, једносекло. Дршка од дрвета, обложена кожом обавијеном тордираном месинганом жицом, општењена. Недостају корице. Ради се о руској официрској сабљи лаке коњице (уланска) М1817.

Дужина сабље 953 мм, сечиво 825 мм

НАПОМЕНЕ

¹ A torontáli muzeum. Torontál 23. март 1903 67: 2 и 3; Torontáli muzeum. Torontál 14. мај 1903: 2; A torontáli muzeum és könyvtár. Torontál 11. април 1904 82: 2; Torontaler museum. Das Torontaler museum. Wochenblatt 21. октобар 1905 42: 4; Torontaler museum. Wochenblatt 21. септембар 1907 38:

² Податак да су Торонталском музеју послате три пушке налази се у Историјском архиву Војводине, Торонталска жупанија, 1914, бр. 34195, поджупан.

³ Богољуб Алексић (1873–1944), правник и историчар, завршио студије права у Пешти. У администрацији Торонталске жупаније брзо напредује и постаје главни архивар. За градоначелника Великог Бечкереча изабран је 1921. године и ту дужност обављао је до 1928. Посебно се бавио историјом града и Баната; напписао неколико радова на ту тему.

⁴ Историјски архив Војводине, Торонталска жупанија, 1919, фасцикла 1.

⁵ Историја српског народа VI –1. Група аутора. Београд: Српска књижевна задруга, 1994: 510.

⁶ Истакнути мађарски политичар, у то време конзул Аустроугарске у Београду (1868–1875). Основни задатак у Србији био му је да привуче Србију Аустроугарској а одвоји је од Русије.

⁷ Калај је у својству министра финансија Аустроугарске (1882) био и одговорни министар за Босну и Херцеговину и „некрунисани краљ“ тих земаља, како наводи Владимир Ћоровић. Његов рад у Босни и Херцеговини значајан је за утирање пута империјалистичкој политици Аустроугарске на Балкану.

⁸ Пушкар Теодор Бодсон (Theodor Bodson, Arquebusier a Liege) регистрован је у Liege Banc d'Épreuve 1843–1851.

⁹ Поред Џозефа Мантона, надалеко познатог оружара, у Лондону је израђивао оружје још један Мантон, Џон, Џозефов млађи брат, такође добар мајстор.

¹⁰ У Прагу су радили Anton Vincenz Lebeda (1795. или 1797–1857) и његов син Anton Vincenz Lebeda D.J (1823–1890).

¹¹ Стара пештанска пушкарска фамилија: Kirner Jozsef (1834–1869), Kirner György, Kirner Georg (око 1813) и Kirner Jozsef, који је од 1873–1900 године имао радњу у VII, Kiraly utza 65, Budapest.

¹² Мајстор Johann Christoph from Bamberg, Johann Christoph Waas (Was), Bamberg, (1724–1798).

¹³ Бечки мајстор Veit Sittauer ради у периоду 1784–1806. године.

¹⁴ Мајстор Johann Junk, Töplitz (данас Toplita, Топлица, град у Трансилванији), радио крајем 18. и почетком 19. века.

¹⁵ Мајстор Ferdinand Moravek in Krumau (Česky Krumlov), (1753–1833).

¹⁶ Пушкар Johan Jakob Kuchenreuter (1709–1783) Regensburg, Баварска, радио за принца Karl Anselm von Thurn und Taxis (1733–1805).

¹⁷ Thomas Kimmel, пушкар и лиферант оружја, радио у Бечу око 1850.године.

¹⁸ Пушкар Seltenreich из Опаве (Торрау), центар Шлезије, радио на прелазу 18. у 19. век.

¹⁹ Бечки мајстор Veit Sittauer (Wien) ради у периоду 1784–1806.

²⁰ Систем патентирао F.P. Beatus Beringer, 6. Rue du Coq, St Honore, Paris.

- ²¹ Георг Волф из Вирцбурга је у 18. веку био познати пушкар који је радио и прве конструкције ваздушних пушака.
- ²² Ради се о познатој пушкарској радионици Rossi из Бреше (Brescia); оснивач је Rossi, Gio. Bata, Incassatore, Brescia, 1565–1619. г.; последњи

изданак брешанске гране фамилије је Rossi Paolo, Azzaliniere, Brescia, 1744. г. Иначе, пушкар са овим презименом све до 1900. године раде у Мантови, Напуљу, Риму, Падови, Ђенови и Фиренци.

ЛИТЕРАТУРА

- Историја српског народа VI – I.* Група аутора. Београд: Српска књижевна задруга, 19942.
- Станојловић, Александар. *Петровић (Велики Бечкерек)*. Петровград 1938.
- Borovszky, Samu. *Torontól Varmegye*. Budapest.
- Milosavljević, Branka. *Evropsko streljačko oružje od 16 do 19 veka*. Београд: Војни музеј Београд, 1991.
- Zrenjanin*. Група аутора. Zrenjanin: Скупљтина општине Zrenjanin, 1966.
- Gaibi. *Le armi da fuoco portatili italiane dalle origini al Risorgimento. Nuova edizione aggiornata*. Milano, 1968.
- G.W. P. Swenson. *Das Gewehr*. Stuttgart, 1973.
- L. Letošnikova. *Lovecke zbrane v Čechach*. Praha, 1980.
- Temesvary Ferenc. *Adalekok a Pest-Budai kisipari fegyvergyartaras turtenetehez*. Folia – Archaeologica XIV. Budapest, 1962.
- Jaroslav Lugs. *Handfeuerwaffen*. Band I u.II. Praha, Berlin, 1956.
- August Demmin. *Die Kriegswaffen in ihres geschichtlichen Entwicklungen von den gltesten Zeiten bis auf die Gegenwart*. Leipzig, 1891.
- Csillag Ferenc. *Kardok Turtenel Mьnkben*. Budapest, 1971.
- Lugosi Jozef – Temesvary Ferenc. *Pisztolyok*. Budapest, 1989.
- Бранко Богданович. *Холодно оружје Србије, Черноорије и Југославије*. Москва, 2010.
- Branko Bogdanović. *Puške – dva veka pušaka na teritoriji Jugoslavije*. Београд, 1990.
- Сегамгесеттјеиетјојогишњица Војне Академије*. Београд, 1925.
- Војна енциклопедија I (А–И)*. Београд, 1941.
- Heinrich Müller, Hartmut Kölling. *Europgiche Hieb- und Stichwaffen*. Berlin, 1984.³
- Крстић, Василије. *Историја српске штиамје у Угарској 1791–1914*. Нови Сад: Матица српска, 1980.
- Marcov, Zoran; Ciprian Glavăn. *Istoria familiei Nicolcs redată într- document din colecția Muzeului Banatului*. Timișoara: *Analele Banatului arheologie istorie XVIII*, 2010: 173–177.
- Миланков, Владимир. Барон Федор Николић од Рудне. *Темшиварски зборник 3, (2002)*: 95–112.
- Поповић, Вукица. *Српски сјоменици у Румунији*. Суботица: НИП „Суботичке новине“, 1996.
- Војводина II. Нови Сад: Историјско друштво у Новом Саду, 1939.

Vidak Vuković

COLLECTION OF WEAPONS BARONS NIKOLIĆ AT THE NATIONAL MUSEUM OF ZRENJANIN

Summary

National Museum in Zrenjanin was formed after the decision of the Municipal Torontal District Board on 25th of May 1906. In the beginning, the largest collections were archaeological and numismatic, while the collection of weapons has been forming slowly. It has made a significant improvement when Baron Nikolic from Rudna donated his private collection of weapons. Baron Fedor Nikolic was the grandson of Serbian Duke Milos Obrenovic, the son of his daughter Jelisaveta Savka Obrenovic and Baron Jovan Nikolic. The value of this collection is in magnificent examples of firearms and represents one of the most important collections of Serbian dynasty. It includes 36 examples of firearms and cold steel weapons.

PREZENȚE CULTURALE ROMÂNEȘTI ÎN VOIVODINA. CONTRIBUȚIE LA PATRIMONIUL CULTURAL AL ROMÂNILOR DIN SERBIA

Costa Roșu

Marile migrații ale popoarelor, războaiele, coloni-zările planificate, sărăcia, industrializarea și schimba-rea frontierelor au influențat, de-a lungul vremurilor, schimbarea structurii demografice a multor zone din Europa dar, îndeosebi a Peninsulei Balcanice. Aici, po-porul român a avut un rol dominant. Retragerea lui din fața năvălirilor barbare, și îndeosebi otomane, înspre teritoriile Serbiei, Macedoniei, Albaniei, Greciei... pre-cum și strămutările planificate, făcute de Maria Tereza în cadrul imperiului, au avut o mare influență asupra răspândirii românilor în aproape întreg teritoriul fostei Iugoslavii, cea mai mare concentrare constatându-se în unele zone ale Banatului sârbesc (de sud și central).

Primele atestări documentare cu privire la prezen-ța românilor în această zonă datează încă din secolele XIV și XV, perioade în care românii au trăit în comun cu alte popoare aducându-și contribuția la dezvoltarea unei prietenii tradiționale și relații de bună vecinătate. În mod special cu poporul sârb. O prietenie rar întâlnită în istorie, ce datează încă din Evul Mediu timpuriu. O prietenie dezvoltată constant în plan politic, bisericesc și cultural.

La dezvoltarea continuă a acestei prietenii a con-tribuit, în primul rând, poziția geografică, apoi religia și obiceiurile asemănătoare, dar în special lupta comună împotriva aceluiași dușman. În valoroasa operă „Istoria literaturii române”, vol. I, George Ivașcu, susține că, faptul că „românii – popor de limbă și origine romanică – adoptând limba slavă pentru a o folosi în cultură, în biserică și în cancelariile de stat, secole în șir, nu este mai puțin firesc decât faptul că polonii și croații, popo-are de limbă și origine slavă, orientându-se spre sfera politică și culturală occidentală și aderând la catolicism, au adoptat limba latină, față de care se găseau ”.

* * *

Numeroși istorici și cercetători de renume au stu-diat temeinic aceste contacte și relații tradiționale. An-terior căderii Statului sârb sub turci (1459), Țările Române, în ciuda recunoașterii suveranității otomane,

păstrau o largă autonomie internă, ceea ce a determinat numeroase familii de sârbi și macedoneni să se stabi-lească în Țările Române, unde statornicindu-se își con-tinuau viața în mod normal.

Primul care s-a integrat în cultura și spiritualitatea românească, a fost Nicodim, originar din Prilep. De nu-mele lui se leagă ctitoria mănăstirilor Vodița și Tismana din Oltenia, unde a scris, în anii 1404-1405, *Evanghelia* în limba slavonă. Apoi, ieromonahul Macarie, cunoscut tipograf din Cetinje, care în anul 1508 a trecut, la Târ-goviște. Aici a tipărit *Liturghierul*, *Octoihul* și un *Tetra-evangheliar*. Câțiva dintre domnitorii sârbi au ridicat biserici și mănăstiri în Țările Românești. Primele texte scrise și tipărite sunt în slavonă. O bună parte din acestea au apărut pe teritoriul românesc, iar restul au fost duse acolo pentru a fi folosite în biserici sau instituții de stat.

Numeroase manuscrise și cărți vechi de pe teritoriul românesc se păstrează și în zilele noastre în muzeele, bi-bliotecile, arhivele și mănăstirile din Serbia, Muntenegru și Macedonia. Și, nu doar despre manuscrise și cărți este vorba. Timp de 500 de ani, de la primele ajutoare acordate mănăstirilor de pe Muntele Athos de domnito-rul român Nicolae Alexandru, până la secularizarea do-meniilor închinată, măsură revoluționară a lui Alexandru Ioan Cuza (1893), mănăstirile sârbești au beneficiat, fără întrerupere, de importante subvenții, variate daniile sub formă de manuscrise, dar și broderii, obiecte prețioase și produse (vin, ceară, miere de albine, sare...).

Se cuvine subliniat faptul că daniile românești către sârbi, au fost cu adevărat semnificative. Aceste daniile au fost în primul rând expresia solidarității confe-sionale dintre cele două popoare. Vorbind despre daniile avem în vedere cele peste 70 de ajutoare statornice, în bani, pentru finanțarea întreținerii, restaurării, chiar și a construirii unor mănăstiri și biserici, cum este Lopușnia, sau achiziționarea obiectelor de cult, ce au adus domni-torilor români calitatea de ctitori, trecuți astfel în pome-licele unor mănăstiri. Daniile ctitorilor români pot fi urmărite cronologic începând din secolul al XV-lea și până în secolul al XVIII-lea.

Primul document care ne prezintă un voevod român, precursor al bisericii sârbești, se referă la Vlad Vodă Călugărul care își asuma obligația față de mănăstirea Hilandar de pe Athos.

Bogatele danii ale românilor făcute sârbilor pot fi explicate și prin strânsele legături de rudenie stabilite între imigranții feudali sârbi și boierimea autohtonă. Ne gândim aici la fostul despot Giuragi Brankovici (Đurađ Branković), cunoscut cu numele de călugăr Maxim, devenit mitropolit al Țării Românești, în vremea domniei lui Radu cel Mare. Și totodată, la altoiul dinastic sârbesc pe arborele familiilor domnitoare românești. Femeile din neamul despotului Branković căsătorite cu domnitorii români. O expresie a acestor legături despotală sunt daniile către mănăstirea Kruședol (Krušedol) și mai apoi către mănăstirile Deceani (Dečani), Oreșcovița (Oreškovića), Treskovaț (Treskovac), Lesново, Kusnița (Kusnica) și Slepce (Slepće), dar îndeosebi către Hilandar și Sf. Pavel de pe Athos.

Daniile românești către sârbi au luat amploare și au avut un caracter deosebit, mai ales în vremea domniei lui Matei Basarab, a cărui dărnicie s-a exercitat chiar și prin ctitorii.

În secolul al XVII-lea daniile importante au făcut Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu. Aceste daniile se încadrează, de fapt, în programul balcanic al celor doi domnitori de regrupare a forțelor creștine din zonă în vederea asigurării autonomiei în fața Islamului dar și în fața puterilor catolice.

În arhivele și mănăstirile din Serbia și Muntenegru, dar și în unele mănăstiri din celelalte republici din fosta Iugoslavie, se află valoroase danii românești. Spre exemplu, în mănăstirea Hopova, de pe Fruška Gora (Fruška Gora), este semnalată, o redacție moldavo-bulgară a *Pravilei* lui Mathei Vlastaris, copiată la Iași în 1495. Un *Tetraevangheliar* moldovenesc din 1504, se află la Muzeul din Cetinje, un alt *Tetraevangheliar* în manuscris, provenit din Țara Românească, se păstrează la Mitropolia din Belgrad, iar unul slavon de la Craiova, ce datează de la 1580, se păstrează la mănăstirea Mala Remeta. Tot acolo se găsește și un *Triod* muntean de la anul 1578, un *Liturghier* în manuscris a fost dăruit, de Alexandru Movilă, mănăstirii Șișatovaț (Šišatovac), în anul 1596, în arhiva căreia se mai află și un *Slujbenik*, scris de ieromonahul Epifanie pentru mitropolitul Efreem, la 1616. Un manuscris al unui *Tetraevangheliar* se află la mănăstirea Kruședol (Krušedol) care, pe șase foi, conține însemnări românești.... Alte numeroase danii

românești se păstrează la Biblioteca Națională din Belgrad și la Biblioteca Academiei Sârbe de Știință și Arte, la Mitropolia din Sremski Karlovci, precum și în arhivele mănăstirilor de pe Fruška Gora. Aceste danii către mănăstirile sârbești constituie o realitate istorică. Ele nu au fost doar un fenomen de interes religios ci au avut, în același timp, și un scop politic și cultural bine marcat, contribuind la cultivarea și îmbogățirea prieteniei tradiționale și a relațiilor de bună vecinătate și întrajutorare.¹

BUNURILE NOSTRE CULTURALE

Fiecare popor dispune de un patrimoniu propriu din care denotă continuitatea și identitatea lui. Dispune de bunuri culturale moștenite de la predecesori, pe care are obligația de a le păstra și transmite generațiilor viitoare. Însă, nu fiecare popor, dispune de condiții optime de a face una ca asta, sau cel puțin în trecut, nu fiecare popor dispunea de această posibilitate, la modul cel mai potrivit și necesar. Imediat după ce s-a încheiat cel de-al Doilea Război Mondial s-a constituit Organizația UNESCO (Organizația Națiunilor Unite pentru Educație, Știință și Cultură), cea mai competentă organizație pe plan mondial, ce are misiunea de a conserva, proteja și ocroti bunurile culturale ale fiecărui popor.

Potrivit standardelor acestei organizații, monumentele, operele de artă, operele culturale, cărțile... sunt atât de prețioase încât responsabilitatea de a întreprinde diverse acțiuni pentru salvarea lor se impune străruitor, având în vedere că fiecare popor are nevoie de mărturia vieții sale cotidiene, de exprimarea capacității sale creatoare și de conservarea urmelor istoriei sale.

Patrimoniul este, de altfel, instrumentul a ceea ce a fost și va urma, este liantul între trecut, prezent și viitor, pentru că el materializează valoarea simbolică a identității culturale, constituind un reper, structurând astfel fundamental societățile.

Ținând cont de cele menționate mai sus, românii din Voivodina, Republica Serbia, au fost în permanență preocupați de asigurarea necesităților lor spirituale, inclusiv de păstrare și promovarea identității lor culturale și naționale, „de entitatea națională specifică între alte neamuri și culturi, de dăinuire în spațiu și timp...”.² S-a făcut aceasta în diverse moduri: prin școală, biserică, puținele instituții culturale existente în trecut, prin presa scrisă.

Un rol incontestabil în acest sens l-au avut publicațiile românești, îndeosebi cele din perioada interbelică care, pe lângă texte cu caracter informativ, politic,

economic, cultural, publicau și articole de inițiativă, dar și de sprijin al unor acțiuni întreprinse la nivelul întregii comunități. Unele dintre aceste inițiative au fost realizate. Altele, însă, au rămas pe hârtie, deoarece, de-a lungul anilor, nu li s-a acordat atenția cuvenită, și nici nu s-a insistat suficient asupra lor, cu toate că astfel de inițiative erau mereu prezente în frământările noastre intelectuale...

Una dintre aceste inițiative este și cea referitoare la „colectarea bunurilor culturale ale minorității române”, sau, într-o altă variantă, înregistrarea lor, măcar. Respectiv alcătuirea unui tablou al acestor „bunuri culturale” (obiecte și opere ale culturii materiale și spirituale, opere de artă, materiale și documente de arhivă și cărți rare).³ Cu alte cuvinte a patrimoniului nostru cultural.

ÎNCERCĂRI DE ÎNREGISTRARE A BUNURILOR

În anul 1927, în rândul intelectualilor românilor din Banatul sârbesc apăruse ideea înființării unor muzee sătești. Un text amplu în acest sens, din care reproducem un citat mai amplu, a fost publicat în săptămânalul „Nădejdea”, din Vârșeț, nr. 15 din 31 iulie: „Orice muzeu sătesc – se spune în articolul respectiv – trebuie să înceapă de la lucrurile și viața dimprejur, de la natură, de la ceea ce se găsește la pământ, de la tot ce crește din el, de la viața ființelor și în sfârșit de la puterea de lucru a omului, de la geniul lui, de la arta lui.

Grija întemeierii unui muzeu te afundă în ceea ce n-ai fi cunoscut niciodată – sufletul naturii. Dus de grija aceasta vei porni la drum, vei bate câmpia îngrădită de orizontul satului, vei pipăi, vei scormoni pământul, vei privi cu o mie de ochi copacul, apa, stânca, piatra și vei căuta mereu să afli, să aduni și să rânduiești. Aceasta e muzeul.

Setea de colecționare a dus pe mulți cercetători la atât de fericite descoperiri. Îl începi adunând.

Ești într-un crâng. Câte nu sunt de văzut și de strâns: flori pentru ierbar, buruieni, ciuperci, mușchi, o ramură abătută din fire, frunze, coji de copaci, roduri (...)

Toate câte sunt rare și lămuresc adânc sufletul popoului nostru, să se adune și azi și mâine și așa mereu, în muzeele ce s-au pus la cale ca în ele să se citească lămurit sufletul trecutului. Așa se face un muzeu”.

Referindu-ne la lucrările unor specialiști în materie am putea spune că muzeul este, după cum apreciază Corina Nicolescu în studiul *Muzeologie generală* (Edi-

tura *Didactică și Pedagogică*, București, 1979, p.8), „un adevărat lăcaș de teaurizare a mărturiilor activității și creației omului” sau altfel spus, „un depozit sacru în care se înmagazinează avuția materială a unui popor, evoluția lui materială și spirituală”.⁴

O idee cu adevărat nobilă dar care, din păcate, a rămas mult timp doar un deziderat.

Șase decenii mai târziu, prin anii 1987-88, ideea respectivă a fost reluată de Societatea de Limba Română din Voivodina, dar sub o altă formă: „Întocmirea unui tablou al bunurilor culturale aparținând românilor din Voivodina”. În acest sens a fost formată și o comisie (Ion Marcovicean, Gligor Popi și Costa Roșu), cu scopul de a înregistra aceste bunuri ale comunității noastre.⁵ S-a făcut, la acea dată, un pas spre realizarea nobilei idei. Dar fusese doar un singur pas. Totuși, pe parcursul anilor '70, dar și mai aproape de zilele noastre, au fost întreprinse și acțiuni concrete. Ce-i drept, nu datorită unor asociații sau instituții, ci din inițiativa unor persoane interesate de ocrotirea patrimoniului cultural al românilor din Voivodina.

La Torac, de exemplu, învățătorul Gheorghe Gruiescu a înjghebat, o colecție de fotografii vechi cu port popular, datini și obiceiuri tradiționale, iar la Marcovăț, entuziastul învățător Stevan Drăgilă, a realizat un mic muzeu sătesc sau, mai bine zis, o colecție de obiecte de valoare muzeistică, cca 120, folosite de înaintașii marcovicenilor. În localitatea Doloave, soții Maria și Laza Petrov au colecționat obiecte casnice rudimentare, scoase de mult din uz, pe care le păstrează cu sfințenie în casa proprie. Ei au strâns de la consătenii lor circa 200 de astfel de obiecte. Pe scurt este vorba de o frumoasă colecție de obiecte etnografice, cu o vechime de o sută, iar unele chiar și de peste două sute de ani: piese de port, îmbrăcăminte, țesături, cusături, broderii. Fiecare din ele cu un destin și trecut propriu.⁶

Profesorul Gheorghe Liga din Uzdin și-a transformat propria casă într-un mic muzeu etnografic, iar datorită strădaniei energicului om de cultură din Uzdin, Vasile Barbu, în acest sat a luat ființă și un muzeu local.

Obiectele de valoare, păstrate în colecțiile personale, prin poduri și lăzile de zestre, le-am descoperit abia în ultimii câțiva ani.

Numeroase obiecte românești, din fondurile muzeelor din Vârșeț, Zrenianin, Novi Sad, Pancivova și Belgrad nu au fost achiziționate de noi și nici la inițiativa noastră, motiv pentru care nu ni le putem însuși. Dar, fiind românești și aparținând cândva familiilor de

români din Voivodina, ne vom referi în continuarea acestor rânduri la ele.⁷

La Muzeul Etnografic din Belgrad, românii sunt reprezentați doar, în cadrul unor colecții, printr-un număr aproape neînsemnat de obiecte.⁸ Nici în fondul Muzeului din Pancevo nu se află un număr mare de obiecte românești, și nici date precise cu privire la vechimea acestora. În schimb, celelalte trei muzee din Voivodina: Vârșeț, Zrenianin și Novi Sad dispun de un bogat material, îndeosebi etnografic, colectat în mare măsură după cel de-al Doilea Război Mondial, și mai puțin în perioada interbelică. Cunoscutul om de cultură și muzeolog vârșețean Felix Milleker, a pus bazele colecției românești la Muzeul din acest oraș, iar negustorul Grübaum, s-a ocupat de înființarea Muzeului din Zrenianin, (cândva Becicherecul Mare) fiindcă cele mai vechi obiecte specifice românești ce se află în acest muzeu provin din colecția acestuia.

* * *

La Muzeul din Vârșeț se păstrează o colecție bogată de port popular românesc, cu piese arhaice chiar, colectate din satele de români din Banatul sârbesc: Alibunar, Satu-Nou, Toracu-Mic și Toracu-Mare, Clec, Iancov Most, Coștei, Grebenaț, Ecica, Biserica Albă, Voivodinț, Vlačovăț, Vladimirovaț, Locve, Jamu-Mic, Mărghita, Mesici, Nicolinț, Oreșăț, Râtișor, Seleuș, Sălcița, Straja, Uzdin și Vârșeț. Este vorba de cămăși, conci, covârlaci, cătrințe, burdicuri, cununi, brăuri, ciorapi, prașchii, duruțe, mincii..., apoi covoare (chilimuri), scoarțe (ponevi), traiste...

În colecția de artă, ce se află în acest muzeu, se află lucrări ale artiștilor români din jumătatea a doua a secolului al XIX-lea, printre care lucrări semnate de: Nicolae Popoescu (9 lucrări din 1861 și o lucrare din 1868), A. Sterian (1899), D. Bâlceanu (1916), Stelian D. Iliescu (1920), Diana Coandă și Cristian Mircioane, precum și lucrări ale pictorilor de origine română: Petru Marina, Dimitrie Ardelean, Silvia Mandreș Cinci, Ionel Ardelean, Domnica Morariu, Daniela Morariu și Gheorghică Gătăianț.

Colecția de istorie, pe lângă alte exponate valoroase, dispune și de unele documente care se referă la trecutul societăților cultural-artistice „Luceafărul” din Vârșeț „Mihai Eminescu” din Straja și „Mihai Eminescu” din Coștei.⁹

Până la sfârșitul anului 1954, Muzeul din Zrenianin a dispus de doar 54 de obiecte românești, majoritatea din textil, în timp ce în prezent dispune de 424 de

obiecte: 88 de cătrânțe, 21 de ciupaguri, 6 tulbente, 12 covârlaci, 5 cununi, 9 năframe, 8 ace de păr, 6 cămăși, 6 brăuri, 4 prașchii, 6 perechi năticaci, 16 „pruslucuri”, 10 chintușe, 35 de covoare (chilimuri), 14 traiste, 14 saltele de pat și de masă, 14 fețe de căpătâie, 16 perechi de poale, 25 de ștergare etc. În expoziția permanentă sunt prezentate: *Soba mare din Toracu-Mic*, de la sfârșitul secolului XIX, în care sunt expuse 59 de obiecte și 15 fotografii cu port caracteristic zonei, un costum femeiesc din Ecica și două costume bărbătești, unul din Toracu-Mare și altul din Toracu-Mic.¹⁰

Muzeul Voivodinei din Novi Sad dispune, de asemenea, de un fond bogat de obiecte muzeale românești, dar foarte puține expuse în expoziția permanentă. Concret, colecțiile obiectelor românești păstrează peste 600 de piese de port și aproape tot atâtea obiecte din alte domenii de interes pentru etnologie.

Un număr mai mic dintre aceste obiecte au fost donate, iar restul cumpărate de la familiile de români din Banatul sârbesc. În primii ani după fondarea muzeului, primele obiecte au fost colectate de Maria Ćurić, apoi de Sandor Nagi, de la Muzeul din Zrenianin, Rastko Rašajski și Milan Milošev, custozi ai Muzeului din Vârșeț, dar și de Mirjana Ilić Maluckov, de asemenea de la Muzeul din Vârșeț. Până în anul 1955, au fost colectate 64 de obiecte. Mai târziu, de colectarea obiectelor pentru Muzeul Voivodinei, s-a ocupat Mirjana Maluckov.

Colecția portului popular numără în total 613 de piese (potrivit cartotecii din 1975). Colecția respectivă cuprinde absolut toate tipurile de port de pe teritoriul Banatului sârbesc, chiar și cele mai vechi exemplare de port bănățean, ardelean și oltean, respectiv bufean. Această colecție mai cuprinde și un număr mare de cătrințe (141), traiste și brăuri, cojoace și mincii (22), la fel mai multe covoare (chilimuri) și scoarțe (ponievi).

Celelalte colecții de obiecte românești de la Muzeul Voivodinei din Novi Sad, nu sunt chiar atât de complete, precum cea a portului popular. Există, însă, un plug de lemn, deosebit de interesant, adus din Toracu-Mic, apoi un orman (dulap) cu trei pupitre, la fel din Toracu-Mic, și zece lăzi de zestre foarte ornamentate, din care una confecționată la 1801.

Se mai păstrează la Muzeul Voivodinei din Novi Sad și obiecte din ceramică, precum și câteva colecții de clopote și tălângi din anii 1900-1910, măști și fotografii vechi. Se cuvine a fi menționată și colecția de icoane pe sticlă (35 în total), de mare vechime, donate de românii ardeleni din Iancov Most și Toracu-Mic.

Având în vedere toate cele amintite, dar îndeosebi dorința noastră de „a cunoaște îndeaproape mărețele urme strămoșești, pentru a trăi în strânsă legătură cu ele, pentru a arăta că suntem vrednici urmași ai unor așa vestiți străbuni și, iarăși, pentru ca aceste urme să nu rămână răzlețe și uitate pe toată fața și toate unghiurile”¹¹ Banatului nostru, ne-am propus înființarea unui muzeu al tuturor românilor din aceste spații, o importantă instituție culturală care ar adăposti, sub acoperișul ei întreaga bogăție spirituală a românului nostru bănățean, și nu numai.

* * *

În zilele noastre ideea fondării unui Muzeu Etnografic al Românilor aparține, de fapt, Societății (Fundației) Române de Etnografie și Folclor din Voivodina, idee ce a fost argumentată, instituțiilor abilitate, în mai multe rânduri, ca mai apoi să fie lansată în opinia publică și sprijinită de zeci de instituții culturale precum și de sute de oameni de cultură și admiratori de seamă ai valorilor noastre spirituale.¹² Drept așezământ al viitorului muzeu a fost ales un edificiu existent. Este vorba de „Casa culturală” din Toracu-Mic, construită între anii 1937-1943, dar neterminată și neutilizată, cu o suprafață interioară de 402 m. S-a elaborat și proiectul în baza căruia, în același imobil își poate avea sediul și Fundația, unificând astfel funcțiile Muzeului – spațiul expozițional cu spațiul menit arhivei istorice și de cercetare, bibliotecii de specialitate, sălii de proiectii, cu ale încăperilor menite *Coloniei artiștilor plastici* și *Clubului tradițional*. Funcții delimitate în mod logic astfel că ar fi putut funcționa parțial în mod independent, concomitent realizându-se întrepătrunderea indispensabilă a elementelor înrudite. Conținuturile ar fi fost la două niveluri, iar ideea de bază a acestui proiect era ca în același timp să unifice patrimoniul cultural al românilor din această zonă și să devină un centru de dezvoltare și inițiere a unor idei creatoare ale noastre și locul de interferență culturală cu popoarele apropiate.¹³

Muzeul pe care-l visam ar fi reflectat bogăția și varietatea vieții omului nostru din Voivodina, dar și originalitatea lui ornamentică – uneltele și obiectele necesare cândva vieții gospodărești și interiorului locuinței, îndeletnicirilor casnice și meșteșugurilor tradiționale. Astfel, patrimoniul acestei instituții ar fi cuprins:

– colecții reprezentând genurile creației populare (ceramică, textile, lemn, port popular, piatră, metal, os, icoane...),

– arhiva istorico-etnografică, fototeca, filmoteca, fonoteca, videoteca și o bibliotecă de specialitate, dar și o activitate editorială specifică (publicarea unor monografii folclorice, pliante, albume, afișe, cărți poștale cu port popular, cu obiceiuri tradiționale și arhitectură populară),

– organizarea expozițiilor tematice, în cadrul Muzeului, precum și în unele localități din țară și străintătate, realizate cu obiecte din colecția Muzeului,

– reuniuni științifice, întruniri etnografice, concursuri teoretice și practice și spectacole de folclor autentic și tradițional.

Adiacente colecțiilor de obiecte muzeale, *Arhiva istorico-etnografică, fonoteca și fototeca* „vin să sprijine studierea fenomenului de interes etnografic, cât și studierea lui comparată cu fenomenul creației populare a altor popoare.”

* * *

După ce proiectul fusese acceptat, Fundația a început o acțiune amplă de colectare a „bunurilor noastre culturale”, iar paralel, în același scop, și o atotcuprinzătoare anchetă cu privire la starea culturii populare la românii din Voivodina, anchetă care presupune înregistrarea obiectivă a valorilor noastre, respectiv colectarea de date autentice despre trecutul istoric și cultural al românilor din acest spațiu, despre arhitectura lor populară, obiceiuri, credințe, practici, medicină populară, alimentația tradițională, portul popular, arta populară, folclorul literar și muzical, cronici locale, biblioteci, arhive, instituții, galerii. Rezultatele acestei anchete de o importanță deosebită pentru noi, ele devenind un bun al tuturor, util atât specialiștilor în materie, cât și tuturor celor care sunt interesați de trecutul și prezentul nostru, au fost introduse în Banca de date a Fundației, care, ce-i drept, se află la început de drum, dar dispune de tehnica necesară și de un număr de tineri, pregătiți de specialiști pentru realizarea acestui proiect.

În cadrul *Băncii de date* mai funcționează și Arhiva istorico-etnografică care se bazează pe un fond bogat de înregistrări, manuscrise și imagini: benzi de magnetofon, discuri, filme, casete audio și video, fotografii, alături de o impresionantă colecție de scrieri vechi. Un rol important în acest sens îl au și cele două noi acțiuni ale Fundației: *Festivalul internațional de etno-film și film documentar* și *Concursul interanțional de fotografie document pe aceeași temă*.¹⁴

Planuri mari și ambițioase care, din păcate, au fost realizate doar parțial. Nu s-a realizat muzeul *Etnografic al Românilor*, cum era planificat la început și nici *Muzeul Sîpiritualității Românești din Voivodina*, ce urma să aibă trei departamente: *Istorie, Spiritualitate și Etnografie*, ci doar Departamentul Etnografic, respectiv *Complexul muzeal „Casa bănățeană”*, un mic și modest muzeu al satului bănățean.

Pentru acest departament, Fundația a cumpărat o casă în stil vechi tradițional bănățean, care a fost transformată în *casă muzeu*, cu un spațiu expozițional per-

manent, care dispune de circa 200 exponate colectate din majoritatea satelor cu români din Banatul sârbesc. Ele reflectă modul de trai al românilor pe aceste meleaguri (în casă, la câmp, în viața socială).¹⁵

În acest context se cuvine a fi menționate „Casa românească” înființată la Uzdin, precum și Camerele etno înființate în localitățile Satu-Nou, Iancov Most și Nicolinț, toate cu scopul de a colecta și păstra bunurile etnografice ale românilor din Banatul sârbesc, Voivodina, Republica Serbia.

NOTE ȘI TRIMITERI

¹ Costa Roșu, *Prezențe culturale românești pe teritoriul Iugoslaviei*, în *Libertatea*, Panciova, 27 mai, 2000, p. 12.

² Corina Nicolescu, *Muzeologie generală*, Ed. *Didactică și Pedagogică*, București, 1979, p. 8.

³ Prof. dr. Gligor Popi, *Bunuri culturale care aparțin minorității române din Banatul sârbesc*, în „Actele Simpozionului *Banatul iugoslav – trecut istoric și cultural*” – „Zbornik radova Simpozijuma *Jugoslovenski Banat – istorijska i kulturna prošlost*”, Editura *Fundației*, Novi Sad, 1999, p. 17-21.

⁴ *Muzeu sătesc*, „Nădejdea”, Vârșeț, nr. 15, 31 iulie 1927, p. 6.

⁵ Prof. dr. Gligor Popi, Op. cit., p. 20.

⁶ Doina Gujbă, *Muzeul etnografic al lui Maria și Laza Petrov din Doloave*, în *Tradiția*, Novi Sad, nr. 5 (8), decembrie 1996, p. 7.

⁷ Costa Roșu, *Tezaurizarea etnoculturii românești din Voivodina*, în *Apă vie*, Almanahul tuturor românilor, 2001, Uniunea Fundația „Augusta”, Timișoara 2000, p. 273-274.

⁸ Sima Petrovici, *Muzeul Etnografic din Belgrad – Instituție de prestigiu din Belgrad*, în *Tradiția*, Novi Sad, nr. 6 (9), aprilie 1997, p. 6-7.

⁹ Anica Medaković, *Narodni muzej u Vršcu – čuvar tradicionalne baštine Rumuna u Banatu*, în „Actele Simpozionului *Banatul iugoslav – trecut istoric și cultural*” – „Zbornik radova Simpozijuma *Jugoslovenski Banat – kulturna i istorijska prošlost*”, Editura *Fundației*, Novi Sad, 2000, p. 99-102.

¹⁰ Elena Petrov, *Expoziția permanentă a Muzeului din Zrenianin*, Material etnografic românesc, în *Tradiția*, Novi Sad, nr. 9-10 (12-13), iulie 1998, p. 10.

¹¹ Ioan Opriș, *Ocrotirea patrimoniului cultural*, Ed. *Meridiane*, București, 1986, p. 99.

¹² Prof. dr. Gligor Popi, *Muzeul Etnografic al Românilor din Iugoslavia*, în *Curierul românesc*, București, nr. 10-11, 1999, p. 31.

¹³ Kosta Roșu, *Etnografski Muzej Rumuna iz Jugoslavije*, în *Ogledalo/Oglinda*, Sečanj, Jesen 1999, p. 13.

¹⁴ Nicu Ciobanu, *Fundația, doar Fundația*, în *Libertatea*, Panciova, 2 octombrie, 1999, p. 9.

¹⁵ Ana Pandžić, *Perspectivile Complexului Etnografic din Torac*, în Actele Simpozionului VII, Editura *Fundației*, Novi Sad, 2005, p. 119-122.

BIBLIOGRAFIE

Kulturno-prosvetni komunikator, nr. 17/1990, martie, Novi Sad.

Mirjana Ilić, *Rumunski etnološki materijal u zbirkama vojvođanskih muzeja*, Rad vojvođanskih muzeja, br. 5, Novi Sad, 1956.

Mirjana Maluckov, *Rumuni u Banatu*, Ekološka monografija, Vojvođanski muzej, Novi Sad, 1973.

Mirjana Maluckov, *Narodna nošnja Rumuna u jugoslovenskom Banatu*, Vojvođanski muzej, Novi Sad, 1985.

Ionela Mengher, *Muzeul – loc de afirmare a ideii de identitate națională la românii din Banatul iugoslav*, în „Actele Simpozionului *Banatul iugoslav – trecut cultural și istoric*”, Editura *Fundației*, Novi Sad, 1999, p. 225-230.

Srećko Mileker, *Vožd kroz zbirku starina Gradskog muzeja u Vršcu*, Vršac, 1939.

Miodrag Miloš, *Obiecte legate de viața românilor în muzeele bănățene*, în *Calendarul popular 1972*, Ed. *Libertatea*, Panciova, 1971, p. 114.

Kosta Mitrović, *Pod kulom vršačkom*, Novi Sad, 1969.

Prof. dr. Virgiliu Radulian, *Promovarea valorilor spirituale*, în *Libertatea*, Panciova, 12 mai 2001, p. 12.

Costa Roșu, La inițiativa Societății Române de Etnografie și Folclor din Voivodina, *Muzeul Etnografic al Românilor din Iugoslavia*, în *Tradiția*, Novi Sad, nr. 11-12 (14-15), ianuarie 1999, p. 4.

Romulus Seișanu, Principiul naționalităților, Originele, evoluția și elementele constitutive ale naționalităților, Editura Albatros, București, 1996.

Kosta Roșu

PRISUSTVO RUMUNSKKE KULTURE U VOJVODINI. DOPRINOSI KULTURNOJ BAŠTINI RUMUNA U SRBIJI

Rezime

Tradicionalno prijateljstvo između rumunskog i srpskog naroda datira još iz ranog srednjeg veka zahvaljujući življenju u prostranim krajevima Panonske nizije. Tokom vekova, odnosi između dva naroda su se neprestano razvijali kako na političkom i crkvenom tako i na kulturnom planu. Ovome, je u prvom redu, doprineo geografski položaj, zatim religija, slični običaji, a posebno zajednička borba protiv istog neprijatelja. Tokom godina brojni poznati istraživači su veoma temeljno proučavali ove kontakte i dobrosusedske odnose dva naroda, koji se nisu sastojali samo u kulturnim i rodbinskim vezama već i u pružanju međusobne pomoći. Od ljudi koji su se integrisali u rumunsku kulturu i duhovnost pominjemo monaha Nikodina, poreklom iz Prilepa za čije ime se vezuju zadužbine manastira Vodica i Tismana iz Oltenije, gde je između 1404-1405 godine pisao Jevanđelje na slovenskom jeziku. Spominje se i jeromonah Makarije, poznati štampar iz Cetinja koji je prelaskom u Trgovište štampao Liturgijar i Oktoih (1508-1510). Od 730 slovenskih rukopisa koji se čuvaju u zbirci Rumunske akademije, većina je na crkveno-slovenskom jeziku. I ne radi se samo o knjigama i rukopisima. Od 1352 pa do 1863, bez prestanka su tekle značajne donacije, razna darivanja u obliku rukopisa, vezova, dragocenih predmeta, kula za odbranu, proizvoda prema srpskim manastirima. Rumunski darovi upućeni Srbima su od velikog značaja kao izraz verske solidarnosti dva naroda. Tako danas možemo konstatovati da se u srpskim arhivima i manastirima Srbije i Crne Gore, nalaze vredni rumunski darovi. Sa druge strane, u Nacionalnoj biblioteci u Beogradu i u Biblioteci Srpske akademije nauka i umetnosti čuva se i Pomenik manastira Pčenje u kom se pominju i vlaški vladar Vlad Kalugarul.

Tokom čitavog svog postojanja na ovim prostorima, Rumuni iz Banata, Vojvodine, pored svakodnevnih briga vezanih za obezbeđivanje svega onog što je potrebno za život, bili preokupirani zadovoljavanjem svojih duhovnih potreba, uključujući i očuvanje nacionalnog identiteta i afirmisanje sopstvene nacije. To je ostvarivano putem škole, crkve, malog broja kulturnih institucija, štampe. Posebnu ulogu vršile su rumunske publikacije koje su pored napisane informativnog, političkog, ekonomskog i kulturnog karaktera, dale i inicijativu i podršku nekim poduhvatima rumunske manjine. Veliki broj tih inicijativa nije ostvaren. Tu ideju je obnovilo Društvo za rumunski jezik iz Vojvodine, ali u drugom obliku: da se sačini „spisak kulturnih dobara Rumuna iz Vojvodine“. U Torku je učitelj George Grujesku skupio kolekciju slika na kojima je prikazana narodna nošnja i tradicionalni običaji, a u Markovcu, učitelj Stevan Drađila je osnovao seoski muzej. U Uzdinu, profesor George Lifa je sopstvenu kuću pretvorio u etnografski muzej, a Vasile Barbu je osnovao mesni muzej. Značajni muzejski predmeti, neki od njih od neprocenjive vrednosti, nalaze se u muzejima u Vršcu, Zrenjaninu, Novom Sadu, Pančevu i Beogradu. U Rumunskom društvu (Fondaciji) za etnografiju i folklor sazrela je ideja da se osnuje Etnografski muzej Rumuna u kojem bi se čuvalo čitavo bogatstvo duhovnog života ovdašnjih Rumuna, međutim, ideja nije do kraja bila sprovedena. Sprovodi se i sveobuhvatna akcija prikupljanja „naših kulturnih dobara“ a ova anketa pretpostavlja objektivno registrovanje naših kulturnih vrednosti. Sve ove akcije imaju jedan plemeniti cilj – očuvanje kulturne baštine Rumuna sa ovih prostora.

Costa Roșu

THE PRESENCE OF ROMANIAN CULTURE IN VOJVODINA. CONTRIBUTIONS TO THE CULTURAL LEGACY OF ROMANIANS IN SERBIA

Summary

The traditional friendship between the Romanian and Serbian peoples dates back to the early middle ages, owing to living in the expansive regions of the Panonian lowlands. Over the centuries, relations between the two peoples continuously developed, on the political and religious level, as on the cultural level. The geographical location primarily contributed to this, as did religion, similar customs, and particularly the common battle against the same adversary. Over the years, numerous reputable researchers thoroughly studied these contacts and friendly, neighborly relations of the two peoples that consisted not only of cultural and familial ties, but also of providing mutual assistance. Of notable people who integrated into the Romanian culture and religion we mention the monk Nicodim from Prilep, to whom are attributed endowments of the monasteries Vodița and Tismana in Oltenia, where in the period of 1404-1405 he wrote the Evangelion in the Slavic language. Also mentioned is the hieromonk Makarije, the well-known printer from Cetinje who upon moving to Targoviste printed the Psalter and the Oktoih (1508-1510). Of the 730 Slavic manuscripts kept in the collection of the Romanian Academy, most are in Church Slavonic. Moreover, there is more than just books and manuscripts. From 1352 to 1863, significant donations were made to Serbian monasteries, various gifts in the form of manuscripts, embroidery, precious objects, defense towers and manufactured goods. Romanian gifts to the Serbs are of great importance as a token of the religious solidarity of the two peoples. Thus today we can state that in Serbian archives and monasteries in Serbia and Montenegro, there are valuable Romanian gifts. Furthermore, the National Library in Belgrade and the Library of the Serbian Academy of Sciences and Arts keep the Memorial Book of the Pčenje monastery, in which the Wallachian ruler Vlad Călugărul is mentioned.

Throughout their habitation in these regions, Romanians from Banat, Vojvodina were, apart from their daily activities pertaining to securing a means of living, preoccupied with meeting their spiritual needs, including the maintenance of their national identity and the affirmation of their own nation. This was realized through schools, churches, a small number of cultural institutions and print. A special part was played by Romanian publications who, apart from publishing texts of political, economic and cultural character, also gave initiative and support to certain endeavors of the Romanian minority. A large number of those initiatives were never realized. This idea was renewed by the Society for the Romanian Language in Vojvodina, but in another form: to create a "list of cultural assets of Romanians from Vojvodina". In Torak, teacher George Gruiescu compiled a collection of pictures depicting folk costumes and traditional customs, and in Markovac, teacher Stevan Drađila founded a village museum. In Uzdin, professor George Lifa turned his own house into an ethnographical museum, and Vasile Barbu established a local museum. Notable museum items, some of which are invaluable, are in museums in Vršac, Zrenjanin, Novi Sad, Pančevo and Belgrade. In the Romanian Society (Foundation) for Ethnography and Folklore, the idea to found the Ethnographical Museum of Romanians was developed, in which a wealth of the spiritual life of Romanians from these territories would be kept; however, the idea was not implemented in its entirety. A comprehensive effort to collect "our cultural goods" is underway, and this survey presupposes the objective registration of our cultural values. All these undertakings have a single noble cause – the preservation of the cultural heritage of Romanians from these regions.

NAGYBECSKEREKTŐL BUDÁIG DR. KISS ARNOLD (1869–1940)

Dr. Németh Ferenc, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka
Univerzitet u Novom Sadu, Učiteljski Fakultet na mađarskom nastavnom jeziku, Subotica

Absztrakt: E tanulmány célja, hogy elragadja a feledéstől egy gazdag irodalmi opusú művelt főrabbi, dr. Kiss (Klein) Arnold (1869–1940) személyét és munkásságát, aki Nagybecskereken (Zrenjanin) nőtt fel, élete végéig kötődött a Bega-menti városhoz, s aki négy évtizeden át állt a budai zsidó hitközség élén.

Kulcsszavak: dr. Klein Mór, dr. Kiss (Klein) Arnold, Nagybecskerek, Buda, zsidók

BEVEZETŐ

Dr. Kiss Arnold (1869–1940) budai főrabbi ifjúságának és munkásságának egy része, családi vonalon Nagybecskerekhez, Torontál vármegye egykori székhelyéhez kötődik, ahol édesapja, dr. Klein Mór (1842–1915) főrabbi 1880-tól kezdődően több évtizeden át állt a zsidó hitközség élén. Öccse, dr. (Klein) Borsodi Lajos (1883–1942) irodalmi pályafutása is ott teljesedett ki. A becskerei indíttatás után Kiss Arnold életpályája több városhoz kötődik, tartósan azonban mindenképpen a budai zsidó hitközséghez, amelyet évekig sikeresen vezetett. Kiss Arnold nemcsak kiváló szónok volt (akárcsak édesapja), hanem jelentős zsidó egyházi író is, aki a szépirodalomban is leadta névjegyét. Gazdag életpályája, jelentős hittudori művei mára már jobbára feledésbe merültek.

Kleinék nagybecskereki működése az ottani zsidó hitközség történetének legszebb fejezete, akárcsak Kiss Arnold budai munkássága is a budai zsidó hitközség életében. Ő az a személy, aki értékes pályafutásával egybefogta a nagybecskereki és a budapesti zsidóságot, így mindkét város joggal a magáénak (is) vallja.

Dr. Klein Mór 1880-ban került a nagybecskereki zsidó hitközség élére, s a hozzáértők szerint „az első egyike volt, aki a magyar nyelvet a zsinagógába bevítették”. A jeles hittudós nevéhez fűződik a becskerei (új) zsinagóga építése, amely Baumhorn Lipót jeles magyar építész alkotása volt. Dr. Klein Mór irodalmi jellegű írásait, verseit a nagybecskereki *Torontálban* jelentette meg, s Becskereken mintegy húsz munkája látott napvilágot. Legjelentősebb mindenképpen Rámbám (Rábbi Mose ben Májmún) híres művének, a *Móre N'vúchim*-nak a fordítása képezi, amelyet 1880 és 1891 között három kötetben adott közre. *A tévelygők útmutatója*

Rámbám (1135–1204) híres filozófiai műve volt, amelyben összegezte a zsidó vallásfilozófiát, s amelyet a zsidó fiatalok csak egy bizonyos életkortól tanulmányozhattak. Ugyancsak jeles munkája volt Jedája Hapenini *Behinath Olam* című tankölteményének (a héber irodalom egyik gyöngyszemének) verses fordítása amely *A lélek tragédiája* címmel Nagybecskereken látott napvilágot 1901-ben. Dr. Klein Mór aktív szerepet vállalt Torontál megye akkori közéletében is, a megyei bizottság meg a városi képviselő-testület megbecsült tagja volt s több ízben választották egy-egy jelesebb ünnepség szónokának.

Családja több író adott: Klein Mór felesége, Kiss Erzsébet például, több nyelvet beszélt és műfordítással is foglalkozott. Legfiatalabb fiuk dr. (Klein) Borsodi Lajos, az ügyvéd, író és újságíró a jugoszláviai magyar irodalom egyik jeles alkotója volt, több irodalmi mű szerzője (*Kirakat, Házibál* stb.), sőt fia, dr. Borsodi Ferenc (dr. Klein Mór unokája) is a költészetet ápolta.

A családi háttér megvilágítása azért fontos, mert dokumentálja azt az (egyházilag és irodalmilag) igen művelt családi közeget, amelyben dr. Kiss Arnold nevelkedett s melynek nyomán bontakozhatott ki hittudori és irodalmi munkássága.

Dr. Kiss Arnold Ungváron született (1869)¹ és 11 éves gyerekként érkezett Nagybecskerekre, édesapja új szolgálati helyére, akit Pápáról helyeztek oda. Családja, azt követően állandó jelleggel Nagybecskereken élt. Kiss Arnold ott járt iskolában, ott fejezte be a piarista rend vezetése alatt álló gimnáziumot, majd a budapesti Országos Rabbiképző Intézetben folytatta tanulmányait. 1901-ben lett a budai hitközség rabbija. Ünnepi beszédei, hitszónoklatai és imakönyvei számos kiadást értek meg. Mint műfordító a középkori és újkori héber és jiddis költők alkotásainak magyar tolmácsolója volt. Tudományos cikkei, vallásirodalmi tanulmányai a korabeli

folyóiratokban jelentek meg. Akárcsak édesapja, ő is kiváló hitszónok volt. Egyformán kötődött Nagybecskerekhez és Budapesthez. Budapesti éveiben (főképpen a Trianon utáni években) a *Múlt és Jövőben* (de egyebütt is) egy kötnyi írást, visszaemlékezést jelentetett meg a régi Becskerekről, illetve az ottani zsidó hitközségről, meg annak kiemelkedő alakjairól.

Amikor 1940-ben elhunyt, 16 szónok búcsúztatta a nagy halottat, aki évekig Magyarország legnagyobb zsidó hitközségének élén állt.

NAGYBECSKEREKTŐL BUDAPESTIG (1880–1884)

A Klein család 1880 májusában Pápáról érkezett Nagybecskerekre, hogy ott a családfő, dr. Klein Mór betöltse a nagybecskereki kerület főrabbi-jának tisztését.² Maga a „leutazás” is regényes volt, hiszen vonaton a család csak Nagyikindáig utazhatott, onnan pedig több órás kocsit vezetett a megyeszékhelyre.³ A város határán, hosszú kocsisorban népes városi küldöttség várta és köszöntötte az új papot és családját.⁴ Kleinék lakását egy utcahossz választotta csak el a jóhírű, 1846-ban

Dr. Klein Mór

alapított nagybecskereki piarista gimnáziumtól, amelynek Kiss Arnold 1880 ősztől volt a tanulója, s ahol az első négy osztályt végezte.⁵ Édesapja ott hitoktatóként tanította a zsidó gyerekeket.⁶ A gimnázium élén Arányi Béla rendházfőnök állt, a pedellus Gombár Lajos volt, a tanári karban pedig olyan jelességek kaptak helyet mint Gretcs József, Herr Ödön, Nyáry Ferenc, Streitmann Antal és mások.⁷ Az osztály 39 tanulót számlált, ebből nyolc volt héber vallású, beleértve Klein Arnoldot is.⁸ Az osztály legjobb tanulója, a szinkritűnő Neugröschl Lajos volt, Klein Arnold pedig, tanulmányi előmenetele alapján az első tíz között kapott helyet.⁹ Voltaképpen három tantárgyból volt kiváló, s e három témakör kísérté végig a későbbiekben is: a hittan (édesapja tanította), a magyar nyelv (Gretcs József adta elő) és a történelem (Herr Ödön tartotta).¹⁰ A leggyengébb osztályzata (hármás), számtanból és természetrajzból volt.¹¹ Jelesebb osztálytársai közül kiemelhetjük Benkovich Mihály gyógyszerészt, Demkó Endre ügyvédet és Deisinger Ignác állatorvost.¹²

Kiss Arnold a gimnáziumi értesítőik tanúsága szerint hivatalosan mindössze négy tanévet (1880 ősztől 1884 őszéig) töltött Nagybecskereken.¹³ Azt követően tanulmányait Budapesten az Országos Rabbiképző Intézetben folytatta.

Későbbi emlékező prózája, amelyben élvezetesen rajzolta meg a 19. század végi Nagybecskereket, annak hangulatát, értelmiségi körét és szereplőit, de legfőképpen a megyeszékhely zsidó közösségének életét, a legjobb bizonyítéka annak, hogy igen jól ismerte a várost és kötődött is hozzá. Ez érthető is volt, hiszen a Béga menti város édesapjának szolgálati helye volt, oda járt haza Pestről az iskolai szünidőkben, s lírai prózájából egyértelműen kiérződik a város szeretete és a hozzá való ragaszkodás.¹⁴

Dr. Goldberger Izidor szerint „megáldotta a jó Isten, hogy nagyszerű szülőknél gyermeke. Nem tud betelni sem szóban, sem írásban annak ecsetelésével, amelyet otthon, a vidéki rabbiházban látott és tapasztalt. A szülői ház bájvarázsa átszellemültté teszi arcát, ha róla megemlékezik. Az édesanyja jósága, finomsága, önfeláldozása, női erényeinek nagyszerűsége ihletet adott nem egy írásának. A jó apa jámborsága, tudomány szerete, hivatásszerete, lelkiismeretessége, céltudatossága mindig szeme előtt lebeg követendő példaként. A testvéri hűség és ragaszkodás neki oldhatatlan kötelesség.”¹⁵

Tüzes, lelkes szónoklatairól szólva, évekkel később dr. Weisz Miksa megállapította, hogy „nyelvében benne

ring bölcsődala, (...) a Bánát búzavirágainak kéklő tüze”,¹⁶ utalva arra a gazdag szókincsre amelyet boldog gyermekora színhelyéről, Nagybecskerekéről vitt magával és fejlesztett tovább.

Későbbi nagybecskereki látogatásait, amelyekre már ismert és köztiszteletben álló budai főrabbiént érkezett, a nagybecskereki *Torontál* is fontosnak tartotta beharangozni. Így, 1908 karácsonyán a lap *személyi hírként* közölte, hogy „dr. Kiss Arnold budai főrabbi, dr. Klein Mór nagybecskereki főrabbi fia, a jeles költő (...) Nagybecskerekre érkezett, hogy az ünnepeket szülei házában töltsse.”¹⁷

A városhoz való kötődését példázza a becskereki lapokban fennmaradt megannyi írása (vers, próza).¹⁸

BUDAPESTI TANULMÁNYAI (1884–1894)

Kiss Arnold a nagybecskereki gimnáziumból került 1884 őszén budapesti Országos Rabbiképző Intézet alsó tanfolyamára.¹⁹ Ezt az intézményt 1877 októberében adták át rendeltetésének és munkája a kultuszminisztérium felügyelete alatt állt, tekintettel arra, hogy az nevezte ki a huszonnégy tagú „vezérlőbizottságot”.²⁰ Annak tizenkét budapesti és tizenkét vidéki tagja volt, közöttük rabbik, de világiak is.²¹ Az Intézet egyébként két tanfolyamból állt: az ötéves alsó tanfolyamból (amely megfelelt a gimnázium felső négy osztályának), meg az ötéves felső tanfolyamból (amelynek növendékei egyben a Budapesti Egyetem Bölcsészkarának hallgatói is voltak).²² Nos, ebben a tekintélyes intézményben folytatta iskoláztatását Kiss Arnold, azzal, hogy 1893-ben avatták bölcsészdoktorrá s 1894-ben rabbivá.²³ Egyébként, az évben az Intézetben összesen kilenc rabbist avattak.²⁴ Hogy e tanintézetből milyen

papok kerültek ki, arról Goldberger Izidor sátoraljaúj helyi rabbi egy alkalommal, a hívek közkeletű és megfélembhezhetetlen vélekedésére hivatkozva azt nyilatkozta, hogy a rabbiképzőt végzett pap „művelt, intelligens, társadalmi érintkezésben jó modorú.”²⁵

Az Országos Rabbiképző Intézetben eltöltött tíz év mély nyomot hagyott Kiss Arnold életében és munkásságában. Érdekességként említjük, hogy évekkel később, *Fehér szegfű* című regényes visszaemlékezésében a hajdani rabbiképző mindennapjait idézte.²⁶ Ennek nyomán, illetve ennek felhasználásával írta meg Török Petra *A Bodzafa utcai nagy vörös épület árnyai* című írását a rabbiképző egykori életéről.²⁷

Évekkel később Kiss Arnold kétféle minőségben tért vissza az Országos Rabbiképző Intézetbe: tanárként és a vezérlőbizottság tagjaként.

ZSOLNA, VESZPRÉM, SZABADKA (1895–1901)

Miután előbb Budapesten bölcsészdoktori oklevelet nyert, majd rabbivá avatták, onnan (igaz, csak rövid időre, másfél-két évre), 1894 márciusában Zsolnára került rabbinak.²⁸ Pontosabban, a zsolnai izraelita hitközség főrabbiává választották.²⁹ Ottani működése 1896 augusztusában fejeződött be, amikor is Veszprémbe távozott, hogy ott átvegye az izraelita hitközség vezetését.³⁰ Jeles, jól sikerült veszprémi beiktatási beszéde nyomtatásban is megjelent.³¹ Veszprémben öt évig lelkeskedett s ez idő alatt megalapította az ottani izraelita elemi iskolát amelynek első igazgatója is volt, de ott jelent meg 1897-ben (magyar nyelven) híres, sok kiadást megért *Mirjam* című imakönyve is.³² Valamikor 1900 őszén a nagybecskereki lapok arról kezdtek cikkezni, hogy dr. Kiss Arnold hamarosan szabadkára kerül

1918.

1930.

rabbinak.³³ Voltaképpen meg is választották szabadkai rabbinak, de végül is, nem kis huzavona után Veszprémben maradt.³⁴ 1899. december 1-jén a becskerekai *Torontál* is részletesen cikkezett az esetről, tekintettel arra, hogy 1899. december 17-re volt kitűzve dr. Kiss Arnold szabadkai installációja.³⁵ A veszprémiek azonban nem adták rabbijukat. Ugyanis, időközben „a veszprémi izr. Hitközség, tudomást véván arról, hogy főrabbiját, Kiss Arnold dr-t a szabadkai hitközség lelkipásztorává megválasztotta, minden lehető módon arra törekszik, hogy őt állásában marassza. A héten a képviselőtestület közgyűlést tartott, hogy megbeszélje ama módozatokat, melyek megtételétől e célra eredményeket várhattak. Határozatba ment, hogy a közgyűlés alakuljon át egy monstre-deputációvá, amely a hitközség érzelmeit tolmácsolandó, a főrabbit fölkeresse. Bergenthal Ferdinánd hitk. elnök vezetése alatt ez a küldöttség Kiss Arnold dr.-t fölkereste. (...) Kérte egyben, hogy maradjon meg állásában.”³⁶

Végül is maradt tovább Veszprémben, de nem sokáig: 1901-ben végleg Budára távozott, ahol átvette az ottani izraelita hitközség vezetését.

Veszprémben igen meghitt baráti viszonyban volt báró Hornik Károly római katolikus püspökkel, s a városból való távozásakor a polgármester búcsúztatta mint a városi bizottság tagját s „igen meglehetősen átíratban emlékezett meg érdemeiről.”³⁷

Csupán érdekességként említjük a tényt, hogy több nagy hitközség is versengett érte, így a debreceni, a szabadkai, a temesvári és a nagybecskerekai hitközség előjárósága ajánlott fel neki rabbiállást.³⁸ Ő mégis úgy döntött, hogy budai rabbiként folytatja pályafutását.

BUDAI FŐRABBIKÉNT (1901–1940)

Az első hírt arról, hogy Kiss Arnold Budára kerül, a becskerekiek 1901 januárjában olvashatták a *Torontál*-ban, amely büszkén cikkezett arról, hogy immár „becskerekai fiúból budai főrabbi lesz.”³⁹ A lap tudósítás szerint a budai „kijelölő bizottság” 1901. január 14-én két személyt, dr. Ungár Simont és dr. Kiss Arnoldot jelölte erre a posztra.⁴⁰ Huzavona is támadt a rabbiválasztás körül, amely csak 1901 nyarán zárult le, amikor is Kiss Arnoldot 334 szavazattal választották meg, 166 szavazat ellenében.⁴¹ Ünnepeles beiktatására 1901. október 20-án délelőtt került sor a budai zsidó hitközség főtemplomában, az I. Kerületben, az Öntőház utca 5.

alatt.⁴² Így vette kezdetét dr. Kiss Arnold négy évtizedig tartó budai rabbisága.

Hogy milyennek maradt meg dr. Kiss Arnold a budai hívek emlékezetében az évtizedek során, arról a budai izraelita hitközség egykori elnöke, dr. Kriszhaber Adolf így számolt be: „Mint hitszónok (...) a magyar rabbikar elsői között foglal helyet, aki az általa hirdetett vallásos eszméket zengzetes magyar nyelven, valósággal ideális módon fejezi ki és egy-egy hitszónoklata nyelvérzékének nemes kifejezése útján valósággal elbűvölő hatása van az ájtatos hallgatóságra. (...) Nem ostorozza a hívek bűneit, hanem a humor kedves alkalmazásával inkább az erkölcstelen élet elkerülésére tanít s egy szebb és jobb élet gyakorlására. (...) Híveinek ügyeivel mindig szeretettel foglalkozik, úgyhogy azok mindig bizalommal járulnak hozzá szívük gondjainak kitergetésére, amelyekre mindig enyhítő balzsamot talál istenes beszédeivel.”⁴³

Egyéb tevékenységéről írja dr. Friedman Dénes, hogy „1937 óta a Rabbiképző Intézet tanára [ott a héber irodalmat tanította], a Rabbiképző Vezérő Bizottságának, a Pro Palestina Szövetség elnöki tanácsának, az IMIT választmányának tagja, a Jehuda Halévi társaság társelnöke.”⁴⁴ Emellett az Árpád Gimnázium tanára is volt a két háború közötti időszakban.⁴⁵

A budai hívek a Frankel Leó utcai zsinagóga (régii nevén: Újlaki zsinagóga) rabbijaként ismerték Kiss Arnoldot. Pályafutása 1940-ben ért véget. Tanítványai, barátai és tisztelői még egy évvel korábban, 1939-ben *Emlékkönyvet* jelentettek meg tiszteletére, pontosabban 70. születésnapjára, amelyet dr. Guttmann Mihály, dr. Hevesi Simon és dr. Löwinger Sámuel szerkesztettek.⁴⁶ A közölt szövegekből kitetszik, hogy dr. Kiss Arnold akkortájt már kórházban gyógyította magát. Dr. Goldberger Izidor jegyezte le írásában, aki beteglátogatóban volt nála, hogy mi mindenről tárgyaltak ott: irodalmi tervekről, munkáról, el nem végzett feladatokról.⁴⁷ Egyik megvalósulatlan vágya volt édesapja, dr. Klein Mór a *Tévelygők útmutatója* című munkájának újboli (átdolgozott) kiadása.⁴⁸ Mint ahogyan dr. Goldberger fogalmazta „szívbeli ügye a *Tévelygők útmutatóját* a mai magyarság nyelvén újból kiadni, hogy gördülékenyebb, érthetőbb, tetszetősebb legyen. (...) Mert szükség volna a fiatal rabbikarnak a szóról-szóra való More-nebuchim fordításra.”⁴⁹ Erre, sajnos már nem futotta erejéből. 1940. november 14-én hunyt el s a Farkasréti temetőben (Érdi út 9.), a ravatalozó épülete előtt helyezték örök nyugalomra, ahol egyébként a budai hitközség több

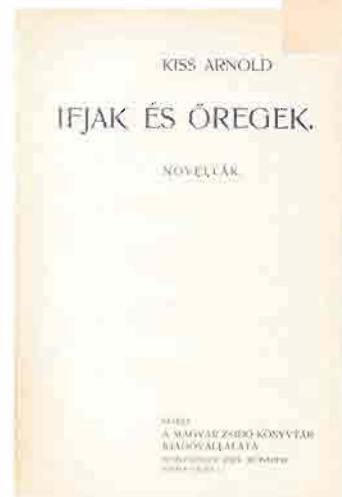
zsidó rabbija (Goldberg Rafael, Geyer Artúr, Benoschofsky Imre és mások) vannak eltemetve.⁵⁰

Őt nemcsak a budai hívek gyászolták, hanem a nagybecskerekiek is. A *Tükör* című riportlap zsidó szerkesztője, László (Löbl) B. Jenő, halálakor „in memoriam”-jában egyebek között ezt írta: „Eltemették Kiss Arnoldot, Buda nagy hírvű rabbiját, a nagy tudóst, poétát és írórt. Rég látott gyászpompával temette Magyarország legnagyobb hitközsége egyházának és községének büszkeségét, tizenhat szónok búcsúztatta a halottat, de nem tudom szólott-e a szónokok közül valamelyik is, hogy dr. Kiss Arnold mennyire szerette a poéta és vallásos pap mélységes és meg nem szűnő szeretetével az ő városát, Becskereket.

Mert Kiss Arnold rajongója és szerelmese volt ennek a városnak. Ennek a városnak, ahol boldog ifjúságtól kezdve érett férfivá nőtt és amikor elérte a papi pályán elérhető legnagyobb rangot, akkor is vissza csak visszavágyott a Bega-parti városba. (...) Dr. Kiss Arnold is tán egy kötetnyi írást írt Becskerekről, nagyszerűen megrajzolta és élővé tette alakjait. Aki tanulmányt vagy könyvet akar írni a régi Becskerekről, a legtöbbet Kiss Arnold írásából tudhat meg. Életének legutolsó cikke amely a *Múlt és Jövő* novemberi számában jelent meg, szintén Becskerekről szól, illetve annak nagy hírvű főkántoráról, Lewin Hermannról. Végtelen szeretettel szól ebben a cikkben is Becskerekről, a »kedves, bájos Bega-parti városról« és az akkori emberekről. (...) Dr. Kiss Arnoldtól mi is búcsúzunk, akik szeretjük ezt a várost, búcsúzunk Becskerek szerelmesétől és íródiákjától és letesszük frissen hantolt sírjára mi is, Becskerekiek a megemlékezés eme néhány halovány és egyszerű virágát.”⁵¹

IRODALMI ÉS HITTUDORI MUNKÁSSÁGA

Amikor dr. Rosenthal László 1939-ben megkísérelte összesíteni dr. Kiss Arnold szerteágazó irodalmi munkásságát, nem kevesebb, mint kilenc témakörben gyűjtötte egybe a sokféle tájolódo és gyakran publikáló rabbi cikkeit, beszédeit, értekezéseit és köteteit.⁵² S még így is vállalkozása csak kísérlet maradt. Legfőképp azért, mert Kiss Arnold nem vezetett pontos nyilvántartást közléseiről, sőt, – ami felettébb megdöbbentő volt – saját könyvtárában sem őrizte meg hiánytalanul munkáit.⁵³ De nemcsak ezért nehéz körvonalazni Kiss Arnold irodalmi munkásságát, hanem azért is, mert

hivatása több városhoz kötötte, s csaknem mindenhol közölt helyi lapokban, vagy aprónyomtatványként jelentette meg alkalmi beszédeit. Munkáit tehát, részletes bibliográfiai kutatások nélkül nemigen lehet maradéktalanul számba venni.

Eddigi ismereteink szerint első közlései lapokban és folyóiratokban jelentek meg, méghozzá 1890-ben, budapesti tanulmányai idején.⁵⁴ Az *Egyenlőségben* meg a nagybecskereki *Torontálban* közölt verseket, később más lapokban és folyóiratokban is: a *Képes Családi Lapokban* (1891-től), a *Magyar Zsidó Szemlében*, a *Jövőben* és a *Függetlenségben* (1897-től), később a *Múlt és Jövőben*, a *Magyar Zsidók Lapjában*, a *Zsidó Életben*, a *Pesti Naplóban*, a *Magyar Hírlapban*, a *Budapesti Hírlapban*, az *Új Időkben*, a *Hétben*, a *Gross-Becskereker Wochenblattban*, a *Szombatban*, a *Bácskai Hírlapban*, a *Veszprémi Lapokban*, a *Zilahi Lapokban* és egyebütt.⁵⁵

Beszédei, melyek közül több külön füzetben is megjelent, fontos részét képezik munkásságának, annál is inkább, mert kiváló szónok hírében állott. Több tucat emlék- és gyászbeszédet meg székfoglaló-, felavató- és beiktató beszédet mondott, alkalomhoz illően vagy jubileumi ünnepséggel kapcsolatosan.⁵⁶

Önálló munkáival, köteteivel 1893-tól jelentkezett az alábbi sorrendben: *Sámuel Hallevi Haunagid Ibn Nagdela élete és munkái* (Budapest, 1893); *Mirjám* (Veszprém, 1898); *Mirjam* [német nyelvű kiadás] (Veszprém, é. n.); *Emlékezések könyve* (Veszprém, 1900); *Az Isten egy* (Budapest, 1903); *Jób* (Budapest, 1904); *Mózes a földön* (Budapest, 1904); *A pap hárfája* (Budapest, 1904); *Egy igaz pap* (Budapest, 1905);⁵⁷ *Noémi* (Budapest, 1906); *Getto-dalok* (Budapest, 1908); *Köd és napsugár* (Budapest, 1910); *Ifjak és öregek* (Budapest, é. n.); *Álom és valóság* (Budapest, 1913); *Salamon Ibn Gabirol* (Budapest, é. n.); *Sámuel Hannagid Ibn Nagdela* (Budapest, 1921); *A fekete Horovitz és más elbeszélések* (Budapest, é. n.); *Lear király és más elbeszélések* (Budapest, é. n.); *A héber költészet* (Budapest, 1924); *Petőfi Sándor* (Budapest, 1925); *Kiss József élete és művei* (Budapest, 1927); *Az őszi haraszt muzsikál* (Budapest, 1932); *Örök láng* (Budapest, 1934); *Hazkara. Emlékezések könyve* (Budapest, é. n.); *A háború legendái* (Budapest, é. n.); *Echod* (Budapest, é. n.); *Elborult csillagok alatt* (Budapest, é. n.); *Gileod elmélkedései* (Budapest, é. n.); *Emlékezések* (Budapest, é. n.); *Morris Rosenfeld költeményei* (Budapest, é. n.).⁵⁸

A felsoroltakból is kitűnik, hogy gazdag termése volt, melyek közül egy mindenképpen messze kiemel-

kedik a többtől. A *Mirjam* volt kétségkívül dr. Kiss Arnold legnagyobb „sikerkönyve”, hiszen több mint száz (!) kiadást ért meg.⁵⁹ Többek között Jókai Mór elismerését is elnyerte vele.⁶⁰

Munkáinak nem elhanyagolható része, 1896-tól az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat (IMIT) évkönyveiben látott napvilágot.⁶¹

Irodalmi munkásságának jó ismerői szerint dr. Kiss Arnold „nemcsak a zsidó tudományban és szépirodalomban vívott ki magának az elsők között helyet, hanem a magyar irodalom világában is megbecsülést és elismerést szerzett. A Petőfi Társaságban Zempléni Árpád mutatta be verseit és műfordításait, Morris Rosenfeld költészetének ismertetésével együtt. Géczy István társzerzőségével írott színműve, a *Szombatosok*, a kolozsvári Nemzeti Színházban nagy sikert aratott. Hasonlóképpen sokáig emlékezetes hatást ért el Debrecenben, a hősök emlékünnepén tartott beszéde, amelyet később sok ezer példányban nyomattak ki és osztottak ki.”⁶²

Reményi Gyenes István fogalmazta meg róla, hogy „érzelmes versei kora népszerű költői közé emelték. Fordított közép- és újkori zsidó költőktől, tanulmánykötetet írt Petőfiről, Kiss Józsefről.”⁶³

Irodalmi kötődéseit bizonyítja még az a tény is, hogy (jubileumok kapcsán) emlékbeszédet tartott Kölcsey, Kazinczy, Petőfi és Vörösmarty felett, hogy verset írt Adyról, hogy Jókai Mórról értekezett, továbbá, hogy Heineről írt tanulmányt.⁶⁴

Dr. Kiss Arnold munkáinak behatóbb elemzése azt is kideríti, hogy nagy előszeretettel ápolta a jóízű zsidó humort és satíráját.⁶⁵

Egészében véve, irodalmi munkásságát a *Zsidó Lexikon* így értékeli: „Költészete mélyérzésű líra, melyben ború és humor vegyül. Költői munkásságával irodalomtörténeti helyet vívott ki magának. Mint műfordító a középkori és újkori héber és jiddis költők alkotásainak tolmácsa. (...) Prózai műveiben igaz, reális zsidó életet rajzol. A zsidó alakokat és történeteket kiemelte a hagyományos, álromantikus milióból.”⁶⁶

Gazdag életpályáját és munkásságát „nevelővárosa”, Nagybecskerek is a magáénak vallhatja. Ezt dr. Brájer Lajos, a nagybecskereki *Torontál* szerkesztője egyik cikkében így indokolta: „Itt nevelkedett, édes atyja, a tudós dr. Klein Mór rabbi házában s (...) minden könyve, minden verse mutatják, hogy az édes apa tanítása, a finom lelkű anya buzdítása termő talajra hullott. Igaz büszkeséggel töltheti el a becskerekieket, hogy ők adták rabbit a budaiaknak.”⁶⁷

MEGJEGYZÉSEK

- ¹ A Kárpáti Igaz Szó 2008. január 26-i 13–14. számában Kiss Arnoldot Ungvár tíz legjelesebb szülöttje között tartja számon, Geiger Richárd, Gorka Sándor, Gyöngyösi László, Janovics Jenő, Kasselyák Adorján, Orosz Pál, Pálmai Ilka, Timkó György és Vidor Marcell társaságában.
- ² *Torontál*, 1880. május 20.
- ³ *Híradó*, 1930. november 20.
- ⁴ A család jövetelének érdekes történetét dr. Kiss Arnold 1930 őszén a *Múlt és Jövőben* írta meg.
- ⁵ Balácsi József: *Értesítő a kegyes tanítórend vezetése alatt álló nagybecskereki községi főgymnasiumról az 1895/96. tanév végén*. Nagybecskerek, 1896, 19.
- ⁶ Arányi Béla: *Értesítő a kegyes tanítórend vezetése alatt álló nagy-becskekeri községi főgymnasiumról az 1886/1887. tanév végén*. Nagybecskerek, 1887, 22.
- ⁷ Arányi Béla: *Értesítő a nagy-becskekeri főgymnasiumról az 1883/84. tanév végén*. Nagybecskerek, 1884, 23–25.
- ⁸ Billitz Hugo, Fischer Emil, Hoffenreich K., Kohn Alfréd, Neugröschl Lajos, Oblat Aurél és Rosenfeld Hugo. Valamennyi régi becskekeri zsidó családok sarja volt. (Arányi Béla: *Értesítő a nagy-becskekeri főgymnasiumról az 1883/84. tanév végén*. Nagybecskerek, 1884, 50.)
- ⁹ Uo.
- ¹⁰ Uo.
- ¹¹ Uo.
- ¹² Uo.
- ¹³ Arányi Béla: *Értesítő a nagy-becskekeri főgymnasiumról az 1883/84. tanév végén*. Nagybecskerek, 1884, 23–25.
- ¹⁴ Kiss Arnold: *Az őszi haraszt muzsikál*. = *Múlt és Jövő*, 1930 júl-aug. 284.
- ¹⁵ *Emlékkönyv dr. Kiss Arnold budai vezető főrabbi hetvenedik születésnapjára*. Szerkesztették: dr. Guttmann Mihály, dr. Hevesi Simon és dr. Löwinger Sámuel. Budapest, 1939, 9.
- ¹⁶ Uo.
- ¹⁷ *Torontál*, 1908. december 24.
- ¹⁸ Eredeti munkáival 1890-től jelentkezett a becskekeri sajtóban. Mindenekelőtt a *Torontálban*: Sírlátogatás (1890. március 16), A leánygimnáziumról (1892. augusztus 8.), *Esti dal*; *Vágyódás* (1892. szeptember 6.), *Betegem*; *Bizalom* (1892. szeptember 22.), *Kifosztva*; *Feledés* (1892. szeptember 27.), *De profundis* (1893. január 4.), *Ilka* (1893. január 10.), *Őszkor* (1894. augusztus 16.), *Közöny* (1894. augusztus 28.), *Egy igaz pap* (1905. szeptember 26.), *Emlék* (1908. december 24.), *A koponyák* (1908. december 31.) stb.
- ¹⁹ Schweitzer Gábor: *Adalékok az Országos Rabbiképző Intézet 1914 előtti történetéhez*. (internetes változat)
- ²⁰ *Zsidó Lexikon*. (Szerk: Ujvári Péter). A Zsidó Lexikon kiadása. Budapest, 1929, 668.
- ²¹ Uo.
- ²² Uo.
- ²³ Uo. 483.
- ²⁴ Schweitzer Gábor: *Adalékok az Országos Rabbiképző Intézet 1914 előtti történetéhez*. (internetes változat)
- ²⁵ Uo.
- ²⁶ Haraszi György: *A tanítás az élet kapuja* (internetes forrás: http://www.interdnet.hu/zsidó/UJELET/u2000_0808.html)
- ²⁷ Uo.
- ²⁸ Erre vonatkozóan lásd: Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái* (internetes forrás: <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/k/k11129.htm>), *Veszprém megyei életrajzi lexikon* (internetes forrás: <http://www.ekmk.hu/lexikon/lexikon.php?betu=K>), Szép Lipót: *A veszprémi izr. hitközség iskolájának története 1805–1905*. Veszprém, 1905., Komlós Aladár: *Veszprém megyei fejek*. Veszprém, 1929.
- ²⁹ Uo.
- ³⁰ Uo.
- ³¹ Uo.
- ³² Uo.
- ³³ *Torontál*, 1899. október 4., november 14. – Szabadkán a zsidók 1775-ben alakítottak hitközséget s 1786-ban már 12 zsidó család élt ott. 1845-ben 600 zsidó élt Szabadkán, 1910-ben pedig több mint 3.200. Első zsinagógájukat a 19. század elején építették. A Holokauszt előtt Szabadka zsidósága 6000 lelket számlált.
- ³⁴ Erre vonatkozóan lásd: Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái* (internetes forrás: <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/k/k11129.htm>),

Veszprém megyei életrajzi lexikon (internetes forrás: <http://www.ekmk.hu/lexikon/lexikon.php?betu=K>), Szép Lipót: *A veszprémi izr. hitközség iskolájának története 1805–1905*. Veszprém, 1905., Komlós Aladár: *Veszprém-megyei fejek*. Veszprém, 1929.

³⁵ *Torontál*, 1899. december 1.

³⁶ Uo.

³⁷ *Emlékkönyv dr. Kiss Arnold budai vezető főrabbi hetvenedik születésnapjára*. Szerkesztették: dr. Guttmann Mihály, dr. Hevesi Simon és dr. Löwinger Sámuel. Budapest, 1939, 7.

³⁸ Uo. 6.

³⁹ *Torontál*, 1901. január 15.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ *Torontál*, 1901. augusztus 31.

⁴² *Torontál*, 1901. október 17.

⁴³ *Emlékkönyv dr. Kiss Arnold budai vezető főrabbi hetvenedik születésnapjára*. Szerkesztették: dr. Guttmann Mihály, dr. Hevesi Simon és dr. Löwinger Sámuel. Budapest, 1939, 2–3.

⁴⁴ Uo. 6.

⁴⁵ (internetes forrás: <http://www.arpad.sulinet.hu/100ev100kep/Fejezetek/Mellekletek.htm>)

⁴⁶ *Emlékkönyv dr. Kiss Arnold budai vezető főrabbi hetvenedik születésnapjára*. Szerkesztették: dr. Guttmann Mihály, dr. Hevesi Simon és dr. Löwinger Sámuel. Budapest, 1939

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ Orbán Ferenc: *A budai oldal zsidó látónivalói* (internetes forrás: <http://www.zsido.hu/utazas/budai2.htm>)

⁵¹ *Tükör*, 1940. december 21.

⁵² *Emlékkönyv dr. Kiss Arnold budai vezető főrabbi hetvenedik születésnapjára*. Szerkesztették: dr. Guttmann Mihály, dr. Hevesi Simon és dr. Löwinger Sámuel. Budapest, 1939, 11–17.

⁵³ Uo.

⁵⁴ Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái* (elektronikus változat).

⁵⁵ *Emlékkönyv dr. Kiss Arnold budai vezető főrabbi hetvenedik születésnapjára*. Szerkesztették: dr. Guttmann Mihály, dr. Hevesi Simon és dr. Löwinger Sámuel. Budapest, 1939, 11–17.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Édesapjának, dr. Klein Mórnak szentelte „fiúi szeretettel és igaz hűséggel.”

⁵⁸ Lásd Petrik Magyar könyvészetének elektronikus változatát és a szerző által begyűjtött bibliográfiai adatokat. Itt csak a jelentősebb munkáit említjük.

⁵⁹ Első kiadása 1898-ban jelent meg Veszprém-ben, százegyedik kiadása pedig 1940-ben, Budapesten.

⁶⁰ *Torontál*, 1899. december 29.

⁶¹ *Mutató az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat (IMIT) és a MIOK évkönyveihez*. (1895–1918, 1929–1944, 1948, 1970–1980). Dr. Friedman Dénes és dr. Szécsi József munkáit Polnauer Sándor főrabbi digitalizálta. (internetes forrás: www.zsido.hu/tortenelem/IMIT.htm)

⁶² *Emlékkönyv dr. Kiss Arnold budai vezető főrabbi hetvenedik születésnapjára*. Szerkesztették: dr. Guttmann Mihály, dr. Hevesi Simon és dr. Löwinger Sámuel. Budapest, 1939, 6–7.

⁶³ Reményi Gyenes István: *Ismerjük őket? Zsidó származású nevezetes magyarok arcképcsarnoka*. Harmadik, átdolgozott és bővített kiadás. Ex Libris Kiadó, Budapest, 2000, 75.

⁶⁴ Uo. 12–14.

⁶⁵ Lásd például, *A kacagó rabbinus*, vagy *A zsidó humor világából* című írását. – *Emlékkönyv dr. Kiss Arnold budai vezető főrabbi hetvenedik születésnapjára*. Szerkesztették: dr. Guttmann Mihály, dr. Hevesi Simon és dr. Löwinger Sámuel. Budapest, 1939, 16.

⁶⁶ *Zsidó Lexikon*. (Szerk: Ujvári Péter). A Zsidó Lexikon kiadása. Budapest, 1929, 483.

⁶⁷ *Torontál*, 1906. július 3.

Ferenc Nemet

OD VELIKOG BEČKEREKA DO BUDIMA
– DR ARNOLD KIŠ (1869–1940)

Rezime

Rabinska porodica Klajn doseljava se u Veliki Bečkerek (Zrenjanin) 1880. godine, da bi otac, dr Mor Klajn preuzeo dužnost Bečkerečkog nadrabina, koju je obavljao tokom više decenija, sve do svoje smrti (1915). Ovaj period se smatra „zlatnim dobom” bečkerečke jevrejske zajednice. Njegov sin, dr Arnold Kiš (Klajn) se školuje i odrasta u Velikom Bečkereku a školovanje nastavlja u Budimpešti. Po završetku verskih studija 1901. godine postaje Budimski nadrabini, i dolazi na čelo tadašnje najveće jevrejske veroispovedne opštine u Ugarskoj, gde ostaje sve do smrti, 1940. godine. Njegov književni opus je prebogati i raznorodan, budući da se pored pisanja i prevodenja jevrejske verske literature bavio i lepom književnošću. Bio je, osim toga i čuveni govornik/propovednik svoga doba. Veze sa Bečkerekom je održavao sve do svoje smrti. S vremena na vreme objavljivao je svoje pesme i prozu u bečkerečkoj štampi. Voleo je grad svoga detinjstva i raznim prigodama je u svojim člancima, u više navrata, sa setom evocirao sećanja na svoje detinjstvo i grad na Begeju. Ova memoarska proza je danas dragocen izvor za zavičajne istoričare.

Németh Ferenc

FROM VELIKI BEČKEREK TO BUDA.
DR. ARNOLD KISS (1869-1940)

Summary

The rabbi family Klein moved to Veliki Bečkerek (Zrenjanin) in 1880 so that the father, dr Mor Klein, could overtake the duty of Chief Rabbi of Bečkerek, which he would perform over many decades up to his death (1915). This period is considered the “golden age” of the Bečkerek Jewish community. His son, Dr. Arnold Kiss (Klein) went to school and grew up in Veliki Bečkerek, continuing his schooling in Budapest. At the end of his religious studies in 1910 he became the Chief Rabbi of Buda, becoming the head of the largest Jewish religion municipality in Hungary, where he stayed to his death in 1940. His literary opus is copious and diverse, since apart from writing and translating Jewish religious literature, he also wrote belles-lettres. He was also a famous orator and preacher of his time. He maintained ties with Bečkerek up to his death. From time to time he published his poems and prose in Bečkerek press. He loved his childhood town, and on multiple occasions in his articles, he wistfully evoked memories of his childhood and his hometown on the river Begej. Today this memoir prose is a valuable resource for heritage historians.

PRILOG ISTORIJI VANEVROPSKE ZBIRKE ŽIVOTINJA U GRADSKOM MUZEJU U SUBOTICI

Boris Garovnikov

UVOD

Devetnaesti vek se naziva i vekom geografskih otkrića. Velika geografska otkrića dala su nova saznanja o prostranstvima Afrike i Azije, ali i o životinjskom svetu koji živi na tim prostorima. Osim istraživače, bogatstvo životinjskog sveta na tim prostorima privuklo je i mnoge lovce iz svih delova sveta, pa i iz naših krajeva. Na povratku iz lova su donosili brojne trofeje, kojima su kitili svoje domove – dvorce, a u njima pre svega lovačke sobe.

Nažalost, posle I i II svetskog rata je propao veliki broj trofeja. Upravo zbog toga, trofeji koji se nalaze u Vanevropskoj zbirci životinja u Gradskom muzeju u Subotici imaju posebnu vrednost.

O predmetima koji se danas nalaze u Vanevropskoj zbirci životinja u Gradskom muzeju u Subotici je pisalo više autora – Mirko Grlica (1993) i Jožef Sabo (2002). Kada je reč o samoj zbirci, posebno se ističu radovi Dušice Zrnić (2000. i 2004). Ona, kao i drugi autori, u svojim radovima govori o nastanku, sadržaju i značaju Zbirke, ali i o velikim gubicima ovog materijala tokom vremena. U radu o zbirci Emila Talijana u Muzeju u Subotici, Dušica Zrnić kaže: „Danas se u Subotičkom Gradskom muzeju, na inventarskom spisku Prirodnjačkog odeljenja nalazi znatno manji broj predmeta. Razloge zbog čega je takvo stanje u ovoj zbirci ostaje da se još utvrdi“. Ovaj rad je prilog tim nastojanjima.

Kao član Matične službe Vojvođanskog muzeja imao sam uvid u rad muzeja po Vojvodini, pa i Gradskog muzeja u Subotici sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog veka. Na osnovu uvida u aktivnosti Gradskog muzeja u Subotici, prepiske sa profesorom Aleksandrom Rafajlovićem i usmenih saopštenja ću pokušati da dam prilog saznanjima vezanim za dešavanja sa prirodnjačkim materijalom pedesetih godina prošlog veka u Gradskom muzeju u Subotici.

POREKLO PREDMETA U ZBIRCI

Prve podatke o predmetima koji danas pripadaju Vanevropskoj zbirci Gradskog muzeja u Subotici nalazimo u radu Dušice Zrnić (2000), dok o predmetima

preuzetim 1951. godine iz muzeja u Zrenjaninu govore radovi Mirka Grlice (1993) i Dušice Zrnić (2004).

U svom radu o Prirodnjačkoj zbirci Gradskog muzeja u Subotici, Dušica Zrnić (2000) daje (između ostalog) spisak predmeta dobijenih iz konfiskovane imovine, koji bi danas, da su sačuvani, pripadali Vanevropskoj zbirci Gradskog muzeja u Subotici.

Podaci o predmetima preuzetim iz muzeja u Zrenjaninu dati su u radovima Mirka Grlice (1993) i Dušice Zrnić (2004). U radu Mirka Grlice se, u dokumentu označenom *AGM, 6. 10. 1951*, navodi: „Zbirku su činili sledeći predmeti: 32 afrička etnološka predmeta, 7 prepariranih ptica, 6 ptičijih trofeja; preparirane životinje: 2 lava, 5 krokodila, 2 zmije, 2 majmuna; 51 preparirana trofejna životinjska glava, 3 štavljene lavlje kože, 3 manje preparirane životinje, 1 glava nilskog konja, 3 glave sa rogovima, 1 glava žirafe, 1 glava lava, 1 glava bizona, 1 glava slona, 1 glava morža i još 221 lovački trofej“.

Fotokopija beleške na mađarskom jeziku nastala pri preuzimanju predmeta u Zrenjaninu (prilog br. 1) u osnovi je ista, s tim što u pretposlednjem redu – posle sintagme „lovačkih trofeja“, u zagradi stoji: „agancsok és szarvak, valamint agyarak“ („rogovi i parogovi, kljove“). Na osnovu tog podatka je dobijena potpuna slika o zbirci preuzetoj iz Zrenjanina. Pored predmeta koje Mirko Grlica taksativno navodi u svom radu, iz Zrenjanina je preuzet 221 lovački trofej, koji su činili rogovi, parogovi i kljove.

KNJIGA INVENTARA

Knjiga inventara prirodnjačkog materijala Muzeja u Subotici prezentovana Matičnoj službi Vojvođanskog muzeja 10. septembra 1978. godine sadržala je sledeće dve osnovne rubrike: „primanje“ i „rashodovanje“. Rubriku „primanje“ činila su polja: „broj inventara“, „naziv predmeta“, „datum“, „nalazište“, „vrsta preparata“, „sakupljeno/kupljeno/darovano“, „broj u zbirci“. Rubriku „rashodovanje“ činila su polja: „broj rešenja o obrazovanju komisije“, „datum sastanka komisije“, „razlog rashodovanja“ i „primedba“.

Prvi predmeti uvedeni su u knjigu inventara 30. januara 1956. godine. Naime, u rubriku „datum“ je

upisivan podatak o vremenu uvođenja predmet u knjigu inventara.

Pod prvih 49 rednih brojeva knjige inventara su zavedeni muzejski predmeti vezani za vanevropske životinje. Ti predmeti se kroz dokumentaciju Muzeja provlače i kasnije – sve do danas, pa se daju u celini. Nazivi su dati u izvornom obliku, kako je navedeno u knjizi inventara. Neki novi nazivi dati su u zagradi, radi lakše identifikacije vrste životinje.

1. *Phacochoerus aethiopicus* – bradavičasta svinja
2. *Giraffa camelopardalis* – žirafa
3. *Tragelaphus scriptus* – šareni guib (bušbak, dekula)
4. *Tragelaphus sp.* – šumska antilopa
5. *Taurotragus oryx* – kravlja antilopa (južnoafrički eland)
6. *Redunca redunca* – antilopa šipražja (ševarska antilopa)
7. *Redunca rundirun* – velika antilopa šipražja
8. *Kobus sp.* – vodena antilopa (koba)
9. *Kobus sp.* – vodena antilopa (koba)
10. *Kobus ellipsiprymnus* – prava vodena antilopa (nsama)
11. *Kobus ellipsiprymnus* – prava vodena antilopa (nsama)
12. *Hippotragus equinus* – konjska antilopa (roan)
13. *Hippotragus equinus* – konjska antilopa (roan)
14. *Orix beisa* – oriks antilopa (heiza oriks)
15. *Damaliscus korrigu* – damalisk
16. *Bubalis caama (Alcelaphus)* – hartebist
17. *Bubalis boselaphus (Alcelaphus)* – tora
18. *Connochaetes taurinus* – gnu (šarenomrki)
19. *Cephalophus sylvicultrix* – ćubasta antilopa (dujker)
20. *Madoqua saltiana* – ćubasta madoka
21. *Aepyceros sp.* – crnopeta antilopa (gazele) (impala)
22. *Aepyceros sp.* – crnopeta antilopa (gazele) (impala)
23. *Aepyceros sp.* – crnopeta antilopa (gazele) (impala)
24. *Gazella dorcas* – gazela obična
25. *Gazella dorcas* – gazela obična
26. *Gazella dorcas* – gazela obična
27. *Gazella granti* – grant gazela (Grantova gazela)
28. *Gazella granti* – grant gazela (Grantova gazela)
29. *Oreamnos americanus* – planinska koza
30. *Bos caffer* – kaferski bivo
31. *Bos caffer* – kaferski bivo

32. *Bos bisoni (Bison bison)* – američki bizon
33. *Ursus tibetanus (Ursus arctos pruniosus)* – ogrličasti medved (tibetski medved)
34. *Ursus tibetanus (Ursus arctos pruniosus)* – ogrličasti medved (tibetski medved)
35. *Leo leo masaicus (Panthera)* – lav
36. *Leo tigris tigris (Panthera)* – tigar
37. *Phoca vitulina* – tuljan obični
38. *Phoca sp.* – tuljan
39. *Chystophora cristata* – mehurasti tuljan
40. *Diceros bicornis* – nosorog afrički (crni nosorog)
41. *Equus quaga* – zebra (kvaga)
42. *Equus quaga* – zebra (kvaga)
43. *Hippopotamus amphibius* – vodenkonj (nilski konj)
44. *Lamna cornubica* – morski pas – hahinga
45. *Gavialis gangeticus* – indijski gavijan
46. *Crocodylus niloticus* – nilski krokodil
47. *Crocodylus sp.* – krokodil
48. *Tantalus ibis* – tantalus afrički
49. *Serpentarius secretarus* – pisar

U prilogu broj 2 je dat faksimil prve stranice knjige inventara.

Od rednog broja 50 sledi pretežno popis ptica i sisara koji se javljaju u našim krajevima. Među ovim predmetima su navedeni i predmeti koji bi danas pripadali Vanevropskoj zbirci:

105. *Colobus caudatus* – majmun gvereza
106. *Colobus caudatus* – majmun gvereza
107. *Colobus caudatus* – majmun gvereza
108. *Tatus novenicinetus* – oklopnik sa devet pojaseva
109. *Tatus novenicinetus* – oklopnik sa devet pojaseva
112. *Cercopithecus albogularis* – zamorac
115. *Canis mesomelas* – šakal nubijski R/2 o.
116. *Grus pavonina* R/2 o.
117. *Crocodylus sp.* – krokodil R/2 o.
130. *Struthio camelus* – noj
137. *Cheirogaleus sp.* – mačkasti lemur
153. *Hystrix cristata* – dikobraz
161. *Grus pavonina* R/2
164. *Phoca* – tuljan R/2
165. *Phoca* – tuljan R/2 o.
166. *Phoca* – tuljan R/2
167. *Hippopotamus amphibius* – vodenkonj (nilski konj) R/2 o.
168. *Phoca* – tuljan
169. *Diceros bicornis* – nosorog afrički (crni nosorog)
170. *Diceros bicornis* – nosorog afrički (crni nosorog) R/2 o.

171. *Phacochoerus aethiopicus* – bradavičasta svinja R/2 o.
 172. *Diceros bicornis* – nosorog afrički (crni nosorog) R/2 o.
 173. *Equus quaga* – zebra (kvaga) R/2
 174. *Equus quaga* – zebra (kvaga) R/2 o.
 175. *Equus quaga* – zebra (kvaga) R/2
 176. *Equus quaga* – zebra (kvaga) R/2 o.
 181. *Phoenicopterus ruber* – flamingo R/2 o.
 182. *Connochaetes taurinus* – gnu (šarenomrki) ... R/2
 183. *Connochaetes taurinus* – gnu (šarenomrki) ... R/2
 184. *Connochaetes taurinus* – gnu (šarenomrki) ... R/2
 185. *Bos bisoni* (*Bison bison*) – američki bizon ... R/2
 186. *Bubalis boselaphus* (*Alcelaphus*) – tora R/2
 187. *Bubalis boselaphus* (*Alcelaphus*) – tora R/2
 188. *Bubalis boselaphus* (*Alcelaphus*) – tora R/2
 189. *Bubalis caama* (*Alcelaphus*) – hartebist R/2
 190. *Damaliscus korrigu* – damalisk R/2
 191. *Kobus ellipsiprymnus* – prava vodena antilopa (nsama) R/2
 192. *Kobus ellipsiprymnus* – prava vodena antilopa (nsama) R/2
 193. *Orix beisa* – oriks antilopa (heiza oriks) R/2
 194. *Orix beisa* – oriks antilopa (heiza oriks) R/2
 195. *Lithocranius walleri* – gazela dugovrata (gerenuk)
 196. *Orix algalis* – sabljoroga gazela (antilopa) ... R/2
 197. *Aeryceros* sp. – crnorepa antilopa (impala) ... R/1
 198. *Orix beisa* – oriks antilopa (heiza oriks) R/2 o.
 200. *Leo leo* (*Panthera*) – lav R/2
 204. *Crocodylus* sp. – krokodil R/1 o.
 205. *Piton* R/1 ? o.
 206. *Piton* R/1 o.
 207. *Viverricula malacensis* – cibetka malajska R/1
 208. *Boselaphus tragocamelus* – ningaj antilopa o.
 209. *Boselaphus tragocamelus* – ningaj antilopa o.
 212. *Gazela* sp. – gazela R/2
 213. *Aepyceros* sp. – crnopeta antilopa (gazele) (impala) R/2
 214. *Aepyceros* sp. – crnopeta antilopa (gazele) (impala) R/2
 215. *Gazela* sp. – gazela R/2
 217. *Tragelaphus spekei* – sitatunga R/2
 218. *Gazella granti* – grant gazela (Grantova gazela) R/2
 219. *Gazela* sp. – gazela R/2
 220. *Odobenus rosmarus* – morž R/2

221. *Odobenus rosmarus* – morž R/2
 222. *Neotragus* sp. – patuljasta antilopa R/2
 228. *Antilocapra americana* – viloroga antilopa R/2 o.
 229. *Antilocapra americana* – viloroga antilopa R/2
 230. *Alopochen* sp. – egipatska guska R/2
 231. *Hyaena hyaena* – prugasta hijena
 235. *Loxodonta africana* – afrički slon o.

Svi navedeni predmeti predstavljaju dermoplastične preparate pretežno glave ili poprsja krupnijih životinja ili celih sitnijih životinja.

Predmeti posle čijih imena sledi veliko slovo „R“ su rashodovani 1959. godine, a malo slovo „o“ označava da je u rubrici „primedba“ naznačeno da su predmeti oštećeni.

U prilogu br. 3 je dat faksimil 9. stranice knjige inventara, gde se to vidi.

Na stranici 40 već navedene knjige inventara sledi ponovni spisak muzejskih predmeta koji se nalaze u Prirodnjačkoj zbirci Muzeja, ali bez predmeta koji su rashodovani.

U prilogu br. 4 je dat faksimil 40. stranice knjige inventara. Prva i 40. stranica su identične.

U navedenoj knjizi inventara, kako u prvom tako i u drugom spisku, nema podataka ni o jednom rogu ili parogu, niti o kljovama vanevropskih životinja, iako je iz Zrenjanina preuzet 221 roga i paroga odnosno kljova.

ZAPISNICI O RASHODOVANJU

Dva dokumenta – zapisnika otkrivaju „sudbinu“ pojedinih rashodovanih muzejskih predmeta. Oba zapisnika su data u izvornom obliku, a njihovi faksimili su dati u prilogu br. 5 i 6.

U zapisniku br. 28 od 1. juna 1959. se navodi:

„Komisija koju sačinjavaju: Roka Laslo, Filipović Laposava i Rafajlović Aleksandar se sastala 25. maja 1959. g. i konstatovala da niže navedeni predmeti prirodnjačke zbirke zbog dotrajalosti i jakog oštećenja ne predstavljaju muzejsku vrednost, te treba da se rashoduju:

1. <i>Tetrao tetrix</i>	/Inv. br. 113/
2. <i>Tetrao urogalus</i>	/Inv. br. 114/
3. <i>Canis mesomelas</i>	/Inv. br. 115/
4. <i>Grus pavonina</i>	/Inv. br. 116/
5. <i>Oriolus oriolus</i>	/Inv. br. 118/
6. <i>Driobates siriacus</i>	/Inv. br. 119/

7. <i>Anas crecca</i>	/Inv. br. 131/
8. <i>Asio flameus</i>	/Inv. br. 138/
9. <i>Strix aluco</i>	/Inv. br. 149/
10. <i>Tetrao urogalus</i>	/Inv. br. 155/
11. <i>Cignus olor</i>	/Inv. br. 156/
12. “ “	/Inv. br. 157/
13. <i>Phasianus</i>	/Inv. br. 158/
14. <i>Cignus olor</i>	/Inv. br. 159/
15. <i>Tetrao urogalus</i>	/Inv. br. 160/
16. <i>Phoenicopterus ruber</i>	/Inv. br. 181/
17. <i>Aepyceros</i>	/Inv. br. 197/
18. <i>Crocodylus</i>	/Inv. br. 204/
19. <i>Piton</i>	/Inv. br. 205/
20. “	/Inv. br. 206/
21. <i>Vivericula malacensis</i>	/Inv. br. 207/
22. <i>Felis catus</i>	/Inv. br. 234/
23. <i>Tito alba</i>	/Inv. br. 756/
24. <i>Ralus aquaticus</i>	/Inv. br. 757/
25. <i>Falco colombarius</i>	/Inv. br. 758/
26. <i>Nixticorax nixticorax</i>	/Inv. br. 759/
27. <i>Ardea cinerea</i>	/Inv. br. 760/
28. <i>T. troglodites</i>	/Inv. br. 761/
29. <i>Fulica atra</i>	/Inv. br. 762/
30. “ “	/Inv. br. 763/
31. <i>Turdus pilaris</i>	/Inv. br. 766/
32. <i>Sturnus vulgaris</i>	/Inv. br. 767/
33. <i>Larus argentatus</i>	/Inv. br. 768/
34. <i>Bucephala clangula</i>	/Inv. br. 771/
35. “ “	/Inv. br. 772/
36. <i>Nyroca fuligula</i>	/Inv. br. 773/
37. <i>Podiceps cristatus</i>	/Inv. br. 776/
38. <i>Tetrao urogalus</i>	/Inv. br. 777/“

U zapisniku se navodi da je popis završen rednim brojem 37, mada je faktički rashodovano 38 muzejskih predmeta, jer se redni broj 6 pojavljuje dva puta.

Rashodovanje je odobrila Sonja Martinović, upravnik Muzeja.

Kada je reč o vanevropskim životinjama, rashodovani su muzejski predmeti koji su u knjizi inventara zavedeni pod brojem 115, 116, 181, 197, 204, 205 i 207 – svega sedam komada od 38 rashodovanih muzejskih predmeta.

Drugi dokument „otkriva“ drugi razlog rashodovanja muzejskih predmeta.

Ovaj zapisnik o rashodovanju predmeta Prirodnjačke zbirke Gradskog muzeja u Subotici je zaveden pod rednim brojem 28/I – 20. juna 1959. godine. Komisija koju su činili prof. Aleksandar Rafajlović, rukovodilac

Prirodnjačkog odeljenja, Laslo Roka i Laslo Sekereš, službenici Muzeja, zaključila je:

„U saglasnosti sa Muzejskim Savetom, niže navedeni predmeti koje sačinjavaju lovački predmeti predati su upravniku Zoološkog vrta u Subotici Medaković Kostić, u cilju formiranja Lovačkog muzeja na Paliću:

1. <i>Crocodylus</i>	/Inv. br. 117/
2. <i>Pelecanus</i>	/Inv. br. 133/
3. <i>Grus pavonina</i>	/Inv. br. 161/
4. <i>Tetrao urogalus</i>	/Inv. br. 162/
5. “ “	/Inv. br. 163/
6. <i>Phoca</i>	/Inv. br. 164/
7. “	/Inv. br. 165/
8. “	/Inv. br. 166/
9. <i>Hipopotamus amphibius</i>	/Inv. br. 167/
10. <i>Diceras bicornis</i>	/Inv. br. 170/
11. <i>Phacoerus aethiopicus</i>	/Inv. br. 171/
12. <i>Nosorog afrički</i>	/Inv. br. 172/
13. <i>Zebra</i>	/Inv. br. 173/
14. “	/Inv. br. 174/
15. “	/Inv. br. 175/
16. “	/Inv. br. 176/
17. <i>Gnu</i>	/Inv. br. 182/
18. “	/Inv. br. 183/
19. “	/Inv. br. 184/
20. <i>Bizon</i>	/Inv. br. 185/
21. <i>Tora</i>	/Inv. br. 186/
22. “	/Inv. br. 187/
23. “	/Inv. br. 188/
24. <i>Hartebist</i>	/Inv. br. 189/
25. <i>Damalisk</i>	/Inv. br. 190/
26. <i>Vodena antilopa</i>	/Inv. br. 191/
27. “ “	/Inv. br. 192/
28. <i>Oriks antilopa</i>	/Inv. br. 193/
29. “ “	/Inv. br. 194/
30. <i>Gazela sa sabljastim rogom</i>	/Inv. br. 196/
31. <i>Oriks antilopa</i>	/Inv. br. 198/
32. <i>Lav /glava/</i>	/Inv. br. 200/
33. <i>Veverica</i>	/Inv. br. 202/
34. <i>Gazela</i>	/Inv. br. 212/
35. <i>Crnopeta antilopa</i>	/Inv. br. 213/
36. <i>Crnopeta antilopa</i>	/Inv. br. 214/
37. <i>Gazela</i>	/Inv. br. 215/
38. <i>Bucorax</i>	/Inv. br. 216/
39. <i>Sita tunga</i>	/Inv. br. 217/
40. <i>Gazela</i>	/Inv. br. 218/
41. “	/Inv. br. 219/
42. <i>Morž</i>	/Inv. br. 220/

43. “	/Inv. br. 221/
44. Patuljasta antilopa	/Inv. br. 222/
45. Jelen	/Inv. br. 224/
46. Srna	/Inv. br. 223/
47. Jelen	/Inv. br. 227/
48. Antilocapara	/Inv. br. 228/
49. “	/Inv. br. 229/
50. Egipatska guska	/Inv. br. 230/
51. Lopatar	/Inv. br. 236/
52. “	/Inv. br. 237/
53. Vuk	/Inv. br. 238/
54. Tetreb veliki	/Inv. br. 239/
55. Aquila	/Inv. br. 243/
56. Divlji vepar	/Inv. br. 248/

Zapisnik je završen rednim brojem 56 (pedeset-
išest). Svi predmeti u spisku su dermoplastični prepara-
ti glava i poprsja sisara i celih ptica.

Članovi komisije: 1. Rafajlović Aleksandar s. r.; 2.
Roka Laslo s. r.; 3. Sekereš Laslo s. r.

Odobravam rashodovanje predmeta navedenih u
spisku, pošto su ovi predati Zoološkom vrtu na Paliću.

Upravnik muzeja
Sonja Martinović s. r.“

U ovom dokumentu su rashodovani muzejski pred-
meti vezani za vanevropske životinje zavedeni pod in-
ventarnim brojevima: 1, 3, 6–32, 34–44, 48–50 – svega
43 muzejska predmeta.

Upoređujući spisak predmeta iz knjige inventara i
opaske u rubrici „primedbe“ sa spiskom predmeta datih
Zoo-vrtu u Subotici u cilju formiranja „Lovačkog mu-
zeja“ da se zaključiti da nisu bili oštećeni svi predmeti
predati Zoo-vrtu, te nisu rashodovani kao predmeti koji
su izgubili muzejsku vrednost.

PREPISKA SA PROF. A. RAFAJLOVIĆEM I SVEDOČANSTVA

Tokom 1997. godine sam razmenio nekoliko pisa-
ma sa prof. Rafajlovićem interesujući se za njegov rad u
Muzeju u Subotici.

U pismu od 13. avgusta 1997. godine, prof. Rafaj-
lović između ostalog piše o svom radu u Muzeju:

*U Muzeju grada Subotice sam bio u svojstvu „ho-
norarnog“ spoljnog saradnika, moj stalni posao sa pu-
nim radnim vremenom je bio u Gimnaziji. To je bilo ono
vreme kada je upravnik bila Sonja Martinović. Moj
zadatak je bio determinisanje i inventarisanje onog ma-
terijala koji je bio izložen kao i ostalog, mineraloškog
na primer.*

*Među izložbenim predmetima je bilo pretežno
onog koji je iz zbirke Oskara Vojnića (trofeji vanevro-
pskih životinja za koje se tada smatralo da su pripadali
Vojniću Oskaru – pr. BG). Osim tog postojao je u mu-
zejskom depou, sećam se, nabacanog a dosta oštećenog
materijala. Odlukom tadašnje upravnice sav materijal
prenet je u Zoo vrt na Paliću. Tadašnji upravnik, koliko
znam, je bio Kosta Medaković, poznat kao lovac.*

Delovi faksimila pisma dati su u prilogu br. 7.

Iz pisma saznajemo da je prvo inventarisan ma-
terijal koji je izložen i da je među tim materijalom bilo
predmeta – preparata vanevropskih životinja. To su ne-
sumnjivo muzejski predmeti – dermoplastični preparati
vanevropskih životinja koji su navedeni u knjizi inven-
tara pod rednim brojevima od 1 do 49. Reč je o dobro
očuvanim muzejskim predmetima, koji su navedeni i u
drugom delu knjige inventara, sačinjenom po rashodo-
vanju dela muzejskog materijala. Kartone predmeta
zavedenih u knjizi inventara pod rednim brojevima od 1
do 49 je Muzej u Subotici dostavio (sedamdesetih godi-
na prošlog veka) Matičnoj službi Vojvođanskog muzeja
u Novom Sadu (u prilogu br. 8 i 9 su faksimili kartona
muzejskih predmeta pod inventarnim brojem 15 i 21).

U pismu se, između ostalog, govori o tome da je
postojao i oštećeni materijal, kao i materijal koji je pre-
net u Zoo-vrt na Paliću.

Na stalnoj postavci Pokrajinskog zavoda za zaštitu
prirode u Novom Sadu, koji se nalazi na Petrovaradin-
skoj tvrđavi, bile su izložene (prema usmenom saopšte-
nju Aleksandra Danilovića, radnika Pokrajinskog zavo-
da za zaštitu prirode u Novom Sadu zaduženog za
izložbu) glave – poprsja sledećih vanevropskih životinja:
lava, žirafe, zebre i bradavičaste svinje. Prema usme-
nom saopštenju profesora dr Mikeša Mihalja (stručnog
saradnika za zoologiju od 1957. do 1964. godine i di-
rektora Zavoda od 1965. do 1968), navedeni predmeti,
koji su bili veoma oštećeni, dobijeni su iz Muzeja u Su-
botici. U preparatorskoj radionici Pokrajinskog zavoda
za zaštitu prirode su restaurirani, a potom i izloženi na
stalnoj postavci Zavoda na Petrovaradinskoj tvrđavi.

ZAKLJUČAK

Predmeti koji danas čine Vanevropsku zbirku živo-
tinja u Muzeju u Subotici pribavljeni su konfiskacijom
posle II svetskog rata, kao i preuzimanjem predmeta iz
muzeja u Zrenjaninu 1951. godine.

Tokom narednih godina se smanjio broj predmeta
koji bi danas spadali u Vanevropsku zbirku životinja.

Do smanjenja broja predmeta u Prirodnjačkoj zbirci Muzeja u Subotici, odnosno Vaneprovskoj zbirci Životinja došlo je iz više razloga:

– Dvesta dvadeset i jedan lovački trofej (rogovi, parogovi i kljove) koji je 1951. godine preuzet od muzeja u Zrenjaninu nije uveden u knjigu inventara prirodnjačkog materijala Muzeja u Subotici 1956. godine, a ni kasnije. Shodno tome, dati predmeti nisu imali status muzejskog materijala, što je, verovatno, imalo za posledicu i neadekvatni tretman ovog materijala u narednom periodu.

– Jedan deo materijala je bio oštećen, pa rashodovan.

– Rashodovan je deo materijala – kako oštećenog, tako i neoštećenog, te ustupljen Zoo-vrtu na Paliću, u cilju formiranja „Lovačkog muzeja“.

– Deo oštećenog (rashodovanog?) materijala ustupljen je Pokrajinskom zavodu za zaštitu prirode u Novom Sadu.

LITERATURA

A., „Lovački muzej u Subotici“. *Vojvođanski lovac*, god. V, br. 53–55, Novi Sad, 1950, 630–631

M. Grlica, „Lovački muzej na Paliću“, *Rukovet*, br. 1–2–3, Subotica, 1993, 311–314.

M. Petrov, „Muzej Torontalske županije u Velikom Bečkereku od osnivanja do 1918. god.“, *Rad vojvođanskih muzeja*, br. 15–17, Novi Sad, 1968, 201–207.

J. Szabo, *Tallian Emil, a vilagutazo vadász*, Novi Kneževac, 2002.

Dušica Zrnić, „Istorijat razvoja prirodnjačke zbirke Gradskog muzeja u Subotici“, *Ex Panonia: Glasnik istorijskog arhiva Subotice*, br. 3–4, Subotica, 2000, 43–57.

Dušica Zrnić, „Problemi muzeološke obrade zbirke Emila Talijana Gradskog muzeja Subotica“, *Museion: godišnjak Gradskog muzeja Subotica*, br. 4, Subotica, 2004, 7–47.

Prilog br. 2. (desno)

ZRENJANIN:

1. Irtikai véprajzi tárgyak.....	38	darab
2. Irdászok.....	16	"
3. pafzsok.....	5	"
4. íj.....	1	"
5. teges.....	2	"
6. buzogány.....	6	"
7. agyarak.....	3	"
8. Kísérleti adarak.....	17	"
9. Madár trófeák.....	6	"
10. Kísérleti állatok (oroszlán).....	2	"
11. " (krokodil).....	5	"
12. " (kigyó).....	2	"
13. " (majmok).....	2	"
14. Kísérleti állatfejek trófeákkal.....	51	"
15. Kísérleti állatok kikészítve.....	3	"
16. Kísérleti kisebb állatok.....	3	"
17. Állatfejek.....	21	"
18. Őrészarvufej.....	20	"
19. Észtréfej.....	1	"
20. Oroszlánfej.....	1	"
21. Bizonfej.....	1	"
22. Elefántfej.....	1	"
23. Ajkásfej.....	1	"
24. Madártrófeák (agyasok és szarvak, valamint agyarak).....	221	"

Összesen: Zrenjaninai múzeumban 1951. április hó 4. 389

Prilog br. 1.

№	ИМЕНА ПРЕДМЕТА	ДАТА	КОМУ	КАКО	КАДА	КАДЕ	КАКО	КАДА	КАДЕ
1	Битумна лепилова...	26.1.1956	Музеј	укупно	1956	Музеј	укупно	1956	Музеј
2	Ситни...	26.1.1956	Музеј	укупно	1956	Музеј	укупно	1956	Музеј
3	Ситни...	26.1.1956	Музеј	укупно	1956	Музеј	укупно	1956	Музеј
4	Ситни...	26.1.1956	Музеј	укупно	1956	Музеј	укупно	1956	Музеј
5	Ситни...	26.1.1956	Музеј	укупно	1956	Музеј	укупно	1956	Музеј
6	Ситни...	26.1.1956	Музеј	укупно	1956	Музеј	укупно	1956	Музеј
7	Ситни...	26.1.1956	Музеј	укупно	1956	Музеј	укупно	1956	Музеј
8	Ситни...	26.1.1956	Музеј	укупно	1956	Музеј	укупно	1956	Музеј
9	Ситни...	26.1.1956	Музеј	укупно	1956	Музеј	укупно	1956	Музеј
10	Ситни...	26.1.1956	Музеј	укупно	1956	Музеј	укупно	1956	Музеј
11	Ситни...	26.1.1956	Музеј	укупно	1956	Музеј	укупно	1956	Музеј
12	Ситни...	26.1.1956	Музеј	укупно	1956	Музеј	укупно	1956	Музеј
13	Ситни...	26.1.1956	Музеј	укупно	1956	Музеј	укупно	1956	Музеј
14	Ситни...	26.1.1956	Музеј	укупно	1956	Музеј	укупно	1956	Музеј
15	Ситни...	26.1.1956	Музеј	укупно	1956	Музеј	укупно	1956	Музеј
16	Ситни...	26.1.1956	Музеј	укупно	1956	Музеј	укупно	1956	Музеј
17	Ситни...	26.1.1956	Музеј	укупно	1956	Музеј	укупно	1956	Музеј
18	Ситни...	26.1.1956	Музеј	укупно	1956	Музеј	укупно	1956	Музеј
19	Ситни...	26.1.1956	Музеј	укупно	1956	Музеј	укупно	1956	Музеј
20	Ситни...	26.1.1956	Музеј	укупно	1956	Музеј	укупно	1956	Музеј

Инвентар природничког оцрцана

Број оцрцана	Име оцрцана	Датум оцрцања	Иницијал	Врста оцрцања	Број оцрцања	Датум оцрцања	Иницијал	Врста оцрцања	Број оцрцања	Датум оцрцања	Иницијал	Врста оцрцања
111	Тетрао аргентус	18.2.1919	Г. Г. Г.	111	18.2.1919	Г. Г. Г.	111	111	18.2.1919	Г. Г. Г.	111	111
112	Тетрао аргентус	18.2.1919	Г. Г. Г.	112	18.2.1919	Г. Г. Г.	112	112	18.2.1919	Г. Г. Г.	112	112
113	Тетрао аргентус	18.2.1919	Г. Г. Г.	113	18.2.1919	Г. Г. Г.	113	113	18.2.1919	Г. Г. Г.	113	113
114	Тетрао аргентус	18.2.1919	Г. Г. Г.	114	18.2.1919	Г. Г. Г.	114	114	18.2.1919	Г. Г. Г.	114	114
115	Тетрао аргентус	18.2.1919	Г. Г. Г.	115	18.2.1919	Г. Г. Г.	115	115	18.2.1919	Г. Г. Г.	115	115
116	Тетрао аргентус	18.2.1919	Г. Г. Г.	116	18.2.1919	Г. Г. Г.	116	116	18.2.1919	Г. Г. Г.	116	116
117	Тетрао аргентус	18.2.1919	Г. Г. Г.	117	18.2.1919	Г. Г. Г.	117	117	18.2.1919	Г. Г. Г.	117	117
118	Тетрао аргентус	18.2.1919	Г. Г. Г.	118	18.2.1919	Г. Г. Г.	118	118	18.2.1919	Г. Г. Г.	118	118
119	Тетрао аргентус	18.2.1919	Г. Г. Г.	119	18.2.1919	Г. Г. Г.	119	119	18.2.1919	Г. Г. Г.	119	119
120	Тетрао аргентус	18.2.1919	Г. Г. Г.	120	18.2.1919	Г. Г. Г.	120	120	18.2.1919	Г. Г. Г.	120	120
121	Тетрао аргентус	18.2.1919	Г. Г. Г.	121	18.2.1919	Г. Г. Г.	121	121	18.2.1919	Г. Г. Г.	121	121
122	Тетрао аргентус	18.2.1919	Г. Г. Г.	122	18.2.1919	Г. Г. Г.	122	122	18.2.1919	Г. Г. Г.	122	122
123	Тетрао аргентус	18.2.1919	Г. Г. Г.	123	18.2.1919	Г. Г. Г.	123	123	18.2.1919	Г. Г. Г.	123	123
124	Тетрао аргентус	18.2.1919	Г. Г. Г.	124	18.2.1919	Г. Г. Г.	124	124	18.2.1919	Г. Г. Г.	124	124
125	Тетрао аргентус	18.2.1919	Г. Г. Г.	125	18.2.1919	Г. Г. Г.	125	125	18.2.1919	Г. Г. Г.	125	125
126	Тетрао аргентус	18.2.1919	Г. Г. Г.	126	18.2.1919	Г. Г. Г.	126	126	18.2.1919	Г. Г. Г.	126	126
127	Тетрао аргентус	18.2.1919	Г. Г. Г.	127	18.2.1919	Г. Г. Г.	127	127	18.2.1919	Г. Г. Г.	127	127
128	Тетрао аргентус	18.2.1919	Г. Г. Г.	128	18.2.1919	Г. Г. Г.	128	128	18.2.1919	Г. Г. Г.	128	128
129	Тетрао аргентус	18.2.1919	Г. Г. Г.	129	18.2.1919	Г. Г. Г.	129	129	18.2.1919	Г. Г. Г.	129	129
130	Тетрао аргентус	18.2.1919	Г. Г. Г.	130	18.2.1919	Г. Г. Г.	130	130	18.2.1919	Г. Г. Г.	130	130

Инвентар природничког оцрцана

Број оцрцана	Име оцрцана	Датум оцрцања	Иницијал	Врста оцрцања	Број оцрцања	Датум оцрцања	Иницијал	Врста оцрцања	Број оцрцања	Датум оцрцања	Иницијал	Врста оцрцања
131	Тетрао аргентус	18.2.1919	Г. Г. Г.	131	18.2.1919	Г. Г. Г.	131	131	18.2.1919	Г. Г. Г.	131	131
132	Тетрао аргентус	18.2.1919	Г. Г. Г.	132	18.2.1919	Г. Г. Г.	132	132	18.2.1919	Г. Г. Г.	132	132
133	Тетрао аргентус	18.2.1919	Г. Г. Г.	133	18.2.1919	Г. Г. Г.	133	133	18.2.1919	Г. Г. Г.	133	133
134	Тетрао аргентус	18.2.1919	Г. Г. Г.	134	18.2.1919	Г. Г. Г.	134	134	18.2.1919	Г. Г. Г.	134	134
135	Тетрао аргентус	18.2.1919	Г. Г. Г.	135	18.2.1919	Г. Г. Г.	135	135	18.2.1919	Г. Г. Г.	135	135
136	Тетрао аргентус	18.2.1919	Г. Г. Г.	136	18.2.1919	Г. Г. Г.	136	136	18.2.1919	Г. Г. Г.	136	136
137	Тетрао аргентус	18.2.1919	Г. Г. Г.	137	18.2.1919	Г. Г. Г.	137	137	18.2.1919	Г. Г. Г.	137	137
138	Тетрао аргентус	18.2.1919	Г. Г. Г.	138	18.2.1919	Г. Г. Г.	138	138	18.2.1919	Г. Г. Г.	138	138
139	Тетрао аргентус	18.2.1919	Г. Г. Г.	139	18.2.1919	Г. Г. Г.	139	139	18.2.1919	Г. Г. Г.	139	139
140	Тетрао аргентус	18.2.1919	Г. Г. Г.	140	18.2.1919	Г. Г. Г.	140	140	18.2.1919	Г. Г. Г.	140	140
141	Тетрао аргентус	18.2.1919	Г. Г. Г.	141	18.2.1919	Г. Г. Г.	141	141	18.2.1919	Г. Г. Г.	141	141
142	Тетрао аргентус	18.2.1919	Г. Г. Г.	142	18.2.1919	Г. Г. Г.	142	142	18.2.1919	Г. Г. Г.	142	142
143	Тетрао аргентус	18.2.1919	Г. Г. Г.	143	18.2.1919	Г. Г. Г.	143	143	18.2.1919	Г. Г. Г.	143	143
144	Тетрао аргентус	18.2.1919	Г. Г. Г.	144	18.2.1919	Г. Г. Г.	144	144	18.2.1919	Г. Г. Г.	144	144
145	Тетрао аргентус	18.2.1919	Г. Г. Г.	145	18.2.1919	Г. Г. Г.	145	145	18.2.1919	Г. Г. Г.	145	145
146	Тетрао аргентус	18.2.1919	Г. Г. Г.	146	18.2.1919	Г. Г. Г.	146	146	18.2.1919	Г. Г. Г.	146	146
147	Тетрао аргентус	18.2.1919	Г. Г. Г.	147	18.2.1919	Г. Г. Г.	147	147	18.2.1919	Г. Г. Г.	147	147
148	Тетрао аргентус	18.2.1919	Г. Г. Г.	148	18.2.1919	Г. Г. Г.	148	148	18.2.1919	Г. Г. Г.	148	148
149	Тетрао аргентус	18.2.1919	Г. Г. Г.	149	18.2.1919	Г. Г. Г.	149	149	18.2.1919	Г. Г. Г.	149	149
150	Тетрао аргентус	18.2.1919	Г. Г. Г.	150	18.2.1919	Г. Г. Г.	150	150	18.2.1919	Г. Г. Г.	150	150

Prilog 3.

Prilog br. 4.

Градски музеј
Београд

ЗАПИСНИК

О рашчодовања прећна природнајске збирке Градског музеја у Суботици. Комисија коју сачињавају: Јосиф Филиповић, Јосифа Јанковић, Александар Јанковић и др. састала 25 маја 1959 г. и констатовала да силе наведених вредности природнајске збирке због потрајалости и јачег отајвања не претстављају изајакта вредност, те треба да се рашчодује:

1. Тетрао аргентус / др. бр. 111/
2. " " " " " " 114/
3. Санди аргентус / " " 115/
4. Груа јерменина / " " 116/
5. Орт олава-орт олава / " " 118/
6. Дриглате аргентус / " " 119/
7. Анаа аргентус / " " 120/
8. Ајо аргентус / " " 121/
9. Сирис аргентус / " " 122/
10. Сигнус аргентус / " " 123/
11. " " " " " " 124/
12. Фосиданус / " " 125/
13. Сигнус аргентус / " " 126/
14. Тетрао аргентус / " " 127/
15. Шоокооптерус рехер / " " 128/
16. Аргентус / " " 129/
17. Кроодилус / " " 130/
18. Фитос / " " 131/
19. " " " " " " 132/
20. Веридониа маласансис / " " 133/
21. Палис аргентус / " " 134/
22. Тито алба / " " 135/
23. Радус аргентус / " " 136/
24. Палис аргентус / " " 137/
25. Рихти корак-милти корак / " " 138/
26. Ардеа аргентус / " " 139/
27. Троглодитес / " " 140/
28. Палис аргентус / " " 141/
29. " " " " " " 142/

30. Турдеус пиларис / др. бр. 766/

31. Стурнае vulgaris / " " 767/

32. Корак-аргентус / " " 768/

33. Буоофалус олава / " " 769/

34. " " " " " " 770/

35. Мириса фалига / " " 771/

36. Фидиопа аргентус / " " 772/

37. Тетрао аргентус / " " 773/

Записник је савршен рашчод бројев 111-150/тридесетпет/

Одобравају рашчодовање горе наведених предмета:

1. Јосиф Јанковић / Београд /

2. Јосифа Јанковић / Београд /

3. Александар Јанковић / Београд /

Одобравају рашчодовање горе наведених предмета:

Јосиф Јанковић
Јосифа Јанковић
Александар Јанковић

Prilog br. 5.

SZÍNHÁZ, KULTÚRA AZ IMPÉRIUMVÁLTÁS UTÁNI SZABADKÁN (1918-1923)

Dévavári Zoltán

A szabadkai magyar kulturális egyesületek többsége az impériumváltozáskor kényszerű okokból szüntette meg a működését. Az új államhatalom a magyar kulturális intézményekben olyan veszélyes szerveződésekkel látott, amelyek a kultúrán keresztül nem csak a kisebbségbe került magyarokat, hanem az itt élő más nemzeteket is veszélyes "mágnesként" vonzották a szent istváni magyar állameszme terjesztése céljából.¹

Az anyagi hiány, a kényszerű távozások és az új állam intézkedéseinek hatására a magyar kultúra viszonylag gyorsan veszítette el addigi terét, helyét és szerepét. Szabadkán a legnagyobb csapás e téren a magyar színházi élet ellehetetlenülése, illetve azok a kísérletek voltak, melyek annak szláv jellegét igyekeztek kihangsúlyozni.

Nem volt ez mindig így. A "boldog békeidőkben", az első világháború kitörése előtt a szabadkai kulturális élet három fő hordozója a középosztály által alapított és fenntartott Dalegyesület,² a Filharmóniai Társulat³ és a Szabad Líceum volt.⁴ A szabadkai színházi élet gazdag múltjáról írt kiváló monográfiát Gerold László,⁵ így az abban foglaltakat nem kívánjuk most elismételni, csupán arra szeretnénk utalni, hogy Szabadka agrárjellege miatt már az előző periódusban kirajzolódott az ellentmondás, ami ezt a vidéki életet megkülönböztette a fővárostól, Budapesttől, vagy akár Erdélytől és a Felvidéktől. Az agrárkonjunktúrának köszönhetően a gazdag és prosperáló Bácskában az értelmiség és a polgárság számára nem érte el azt a nagyságot, ami e téren a távolabbi vidékeket, adott esetben a Szabadkától kisebb városokat jellemezte. Ennek volt betudható az is, hogy az itteni társadalom módosabb rétege, a gazdák társadalma mindent összevetve nem követte a kulturális életet, s az intézmények fenntartásáért sem hozott (sok) áldozatot.

Ezt a felemás helyzetet írta aztán véglegesen felül az új állam megszorító intézkedéseivel, illetve a magyar kulturális intézmények fő támogató rétegének, a magyar középosztály többségének kényszerű távozása is: *"itt nem maradt más, csak néhány politizáló ügyvéd, itt nem maradt egyetlen író sem; innen elment minden hivatá-*

szos színész, minden muzsikusz; elment a tanítók java része, és itt nem maradt egy tömbben olyan tradícióktól és ősi kultúráktól megszentelt magyarság sem, mint például Erdélyben. A városokban kisiparosok, kistisztviselők, néhány orvos, néhány ügyvéd: ez volt minden, ez volt a mag, ez volt az új idők kezdete" – olvashatjuk Garry Béla nemrégiben megjelent visszaemlékezésében.⁶

Az itt maradtoknak pedig azzal is szembeülniük kellett, hogy a városban gyakorlatilag mindössze két nagyobb, tömeges rendezvény megtartására alkalmas terem volt: közvetlenül a világháború kitörése előtt épült városháza díszterme, valamint az 1915-ben leégett, s csak 1926-ra felújított Városi Színház bálterme, amelyet kényszerűségből rendeztek be színházi előadások megtartására is alkalmas teremnek.⁷

Az impériumváltás után egy-egy rendezvény megszervezéséhez több hatósági láttamozásra is szükség volt: előbb a városi kapitányságon (rendőrségen) kellett engedélyt kérni, majd e feltétel teljesülése után a városi szenátushoz fordulni, a belépőjegyeket pedig 25 százalékos adóval sújtották.⁸ Ennek köszönhetően az új állam adminisztratív rendszere minden nehézség nélkül érvényt tudott szerezni a magyar kulturális egyesületek működését korlátozó rendelkezéseknek, amelyet végül a Belügyminisztérium BBB. ügyosztályának egy 1920. július 20-i rendelete lehetetlenített el. Ez a leirat a *megváltozott társadalmi állapotokra* hivatkozva a magyar, de más kisebbségi kulturális intézményeket is új státústum meghozatalára kötelezte.⁹ S bár, a levéltári adatok arra utalnak, hogy a magyar intézmények azokat a rendeletben megszabott 1920. október elsejéig időben benyújtották, elbírálásukat a legtöbb esetben – vélhetőleg szándékosan – évekig vagy halasztották, vagy mondva csinált okokra való hivatkozással utasították vissza.

Ezzel összhangban, a mohácsi színház 1920-as vendégszereplését arra hivatkozva utasították el, hogy a hatóságok nem ismerik az intézmény szabályzatát.¹⁰ Így járt a következő év márciusában a pécsi Pannónia társulat is, pedig a kérvényt írók külön hangsúlyozták, hogy a program többségében szerb nyelvű, s csupán

egy-egy német, illetve magyar nyelvi elemet tartalmaz, s ezért a pécsi szerb katonai és polgári hatóságok részéről is kedvező fogadtatásban részesült.¹¹

Hasonló gondokkal szembesültek a helyi kulturális intézmények is. A Szabadkai Katolikus Legényegylet szabályzatát, s ezzel legális működését 1922. május 13-án például azért utasította vissza a Belügyminisztérium, mert a tagság állampolgársági státusát részletező fejezetben jugoszláv állampolgárokat írt az SzHSz állampolgárok helyett. A visszautasítás másik – valós – oka vélhetőleg az volt, hogy a szabályzatot tartalmazó iratcsomót magyar nemzeti színű spárgával kötötték át. Ennek apropóján a Belügyminisztérium az elutasító határozat kísérőlevelében – mivel *“nem lehet eltérni, hogy a hivatalos akták segítségével magyar nacionalista propaganda fejtsék ki”*¹² – a legszigorúbb büntetés kilátásba helyezésével elrendelte a magyar nemzetiszínű spárgák kiiktatását.¹³

A Katolikus kör szabályzatát, s ezzel működését – amely egyébként a magyarokon kívül az itt élő horvátoakat és bunyevácokat is tömörítette – 1922. április 11-én pedig azért nem engedélyezték, mert annak tagjai kizárólag katolikusok voltak, s az elutasítás indoklása szerint olyan politikai, katonai feladatok ellátására is vállalkozott, amelyek nem voltak köthetőek a hitéhez.¹⁴

1922 telén viszont már hónapok óta hallhatóak voltak az első olyan hangok is, amelyek a magyarság politikai megszervezése után a magyar kultúra felélesztését sürgették. Dettre János 1922 június 7-én *Üzenet a Népkörnek címmel* publikálta a szabadkai Népkör vezetőségéhez intézett nyílt levelét, amelyben előadások, felolvasó estek megtartását és egy műkedvelő színtársulat megalapítását követelte annak vezetőségétől.¹⁵ Nem sokkal később pedig a magyar áldozatkészség hiányát, illetve az öncélúságot ostromozva, már egy magyar színház létrehozásáért kardoskodott, valamint sürgette a magyar könyv- és folyóirat kiadás megindítását, illetve egy magyar kultúrszövetség létrehozását is.¹⁶

A Bácsmegeyi Napló konkrétan fel is tette a kérdést a helyi hatóságok képviselőinek, illetve az egykori szabadkai magyar kultúregyesületek vezetőinek, hogy még is mi volt az oka annak, hogy Szabadkán gyakorlatilag megszűnt a magyar kulturális élet, mi kötötte gúzsba az energiákat, mi fojtotta el a kikívánczozó szót, s milyen gátak zárták el útját a magyar kulturális megnyilvánulásoknak?¹⁷

Nikola Tabaković (Tabakovits Miklós) polgármester, akit nem sokkal később Andrija Pletikosić váltott

fel, a felelősséget a fentebb már ismertetett rendeletre hivatkozva azzal hátrította el, hogy magyar kultúregyesület, vagy irodalmi társaság csak jóváhagyott alapszabállyal kezdhetette meg működését. Az alapszabályok jóváhagyása pedig nem a városi hatóságtól függött, hanem a belügyminisztertől. A polgármester viszont azt is hangsúlyozta, hogy a helyi hatóságok a magyar irodalmi estek, vagy művészi matiné megőrtatása elé nem gördítettek akadályokat, azokat esetenként bírálták el, s többnyire engedélyezték is. Hasonló szellemben nyilatkozott a szabadkai rendőrfőkapitány, a Vagra-György féle kémperben elírhető Gavran Karakašević (Karakasevics Gábor) is. Hozzá kell tennünk, hogy a hatóságok képviselőinek a fenti állítása elsősorban az 1921 július 26-ig tartó interregnum időszakára nézve részben meg is felelt a valóságnak. 1919-ben a Népkör például két előadást tartott meg, 1920-ban pedig többet is engedélyeztek.¹⁸ Ugyancsak kedvező elbírálásban részesült Komlós Vilmos¹⁹ és Jeges József 1919. április 13-i kérvénye, melyben arra panaszkodtak, hogy 1918 októbere óta nem tartottak előadást, s a kérvény megírásakor minden tartalék pénzük elfogyott. Ezért arra kérték a városi szenátust, hogy engedélyezzen nekik egy fellépést. A kérésnek a hatóságok eleget is tettek.²⁰ Kisebbségi nehézségekkel a Szabadkai Műpártolók Köre is megtarthatta rendezvényeit, bár 1919 szeptemberében egyik előadásukat betiltotta a Városi Kapitányság.²¹

Kirívó esetek is akadtak azonban, ennek szemléltetéseként ismertetjük most az állami vegyes gimnázium magyar tanulóival történeteket. A nyolcadik osztályos tanulók 1922. július 16-án *Makai Emil: Hatvani tudós professzor* darabját szerették volna előadni. Az ebből befolyó pénzből kívántak emléktáblát állítani elhunyt társuknak, Zádori Valentinnak. 1922. június elsején az előadás engedélyezését és a színház épületének a biztosítását kérvényezték a Polgármesteri Hivatalnál. A város a rendezvény megtartása előtti napon azzal utasította vissza a kérelmet, hogy a színházból a székeket Palicsra szállították.²² De a gyerekek nem hagyták magukat. Pár nappal az elutasítást követően ismét levelet írtak a polgármesteri hivatalnak, s abban közölték, hogy az előadást immáron a Katolikus Legényegylet termében kívánják megtartani, és mivel humanitárius előadásról volt szó, az ezzel járó adómegfizetéstől való mentesítést kérelmezték. A polgármesteri hivatal az előadás megtartását ugyan tudomásul vette, de az adót nem engedte el.²³

Milkó Izidor (művészneve: Baedekker) a Szabadliceum Egyesület elnöke, a Bácsmegeyi Napló állandó

munkatársa úgy látta, hogy a magyar kultúrélet hiányát a súlyos állami akadályokon túl a bizonytalanság, a hivatottak részéről tapasztalható tartózkodás is generálta. Irodalmi társaság pedig egyszerűen csak azért nem létezett ekkor Szabadkán, mert nem volt, aki megcsinálta volna. A Szabadlíceum – állítása szerint – azért nem működött, mert alapszabályát nem hagyták jóvá. A bizalmatlanság feloldását Milkó a magyar és a szláv kultúra közeledésében látta. Úgy vélte, hogy ha a szlávok és a magyarok figyelemmel kísérik és megismernek egymás kultúráját, ez kölcsönös megtermékenyítést jelentene. *„Meg kellene teremteni a vajdasági irodalmi társaságot és ezzel kapcsolatban egy altruisztikus könyvkiadó vállalatot is. Nagyon helyesnek tartanám, ha a Bács megyei Napló ilyen irányban folytatná megkezdett tevékenységét, mert minél többször vetik a közönség szemére közömbösségét, annál több kilátás van a megmozdulásra”* – nyilatkozta Baedekker.²⁴

Váli Gyula mérnök, a Szabadlíceum titkára a Bács megyei Napló megkeresésére azt mondta el, hogy a szervezet alapszabályát még 1920-ban terjesztették be jóváhagyásra a hatóságoknak, de azóta semmilyen választ nem kaptak. Ezért 1921-ben kérvénnyel újabb kérvényt írtak azzal, hogy az előadásokat a városháza nagytermében tarthassák meg. Kérésüket elutasították, ráadásul a hatóságok ezt követően a magyar előadások után adót is kivetettek.

Sántha György, a Szabadkai Dalegylet és a Magyar Párt elnöke ugyancsak hasonló gondokról számolt be. A Dalegylet alapszabályát azzal az indoklással utasították el, hogy azt a határidő lejártá után adták be.

A Filharmonikus Társaság működésének a megkezdése látszólag könnyebb lett volna, a városi zenekar emberállománya is megvolt még. A kor hangulatát, félelmeit viszont tükrözi Lányi Ernő, ismert zeneszerző – életének utolsó nyilvános nyilatkozatának – szűkszavú válasza:

*A gép meg van, csak egy gombot kellene megnyomni és mozgóba jönne minden kerék és csavar. Hogy ezt az egyetlen mozdulatot miért nem teszik meg, azt ugyan jól tudom, de engedjék meg, hogy erről én, aki szegény ember vagyok és nem is vagyok független, ne nyilatkozzam.*²⁵

A kultúrában végbemenő változások egyéni tragédiák tárházát is magukkal hozták. Ungváry Miklós, egy agilis művészember a magyar színészlét súlyos helyzetének lett a sajnálatosan sajátos áldozata, aki a magyar színészet mind kisebb területre történő szoru-

lása miatt előbb a kenyerét vesztette el, majd végül az életét is.

Az eddigi adatok alapján Ungváry tette az első kísérletet a kisebbségi sorba került délvidéki magyarság első hivatalos színházi intézményének létrehozására. 1922 nyarán fordult engedélyért az SzHSz kormányhoz egy vajdasági magyar színtársulat megszervezésének céljából. Igyekezete azonban a hatóságok ellenállása miatt megbukott. A jobb sorsra érdemes színész a kudarc után Aradra költözött, ahol a legnagyobb nyomorban tengette életét. 1923 januárjának utolsó napján a teljes kilátástalanságban és elhagyatottságban az aradi Dacia kávéházban a napok óta nála lévő 20 gramm ópiumoldattal követett el öngyilkosságot.²⁶

Nagyjából ezzel egy időben államosították a szabadkai színházat,²⁷ s a Városi Tanács betiltotta a szabadkai magyar műkedvelők működését is.²⁸ Az indoklás szerint a színházi szezon alatt ugyanis nem lehetett műkedvelő előadások megtartását engedélyezni. Az intézkedés mögötti valós megfontolás az volt, hogy az ekkor már kizárólag csak szerb nyelven játszó színház a közönség érdektelensége miatt többször volt kénytelen lemondani az előadását.²⁹

A betiltást ugyanis Radivoje Dimulović színházigazgató kérte, s miután a főkapitányság (helyi rendőrség) azt támogatta, így a Városi Tanács is jóváhagyta. A megmaradt és még működő két magyar egyesület, melyeket a rendelkezés tulajdonképpen sújtott – a Műpártolók Köre és a Katolikus Legényegylet a határozat ellen a közgyűléshez nyújtott be fellebbezést.³⁰

Mielőtt kitérnénk Dimulović szabadkai tevékenységére, itt jegyezzük meg azt, hogy a színház új választmányát 1920. októberében a Neven és a Subotička Matica kezdeményezésére hozták létre, s tagjait – Josip Piukovićot, Milkó Izidort, Miroslav Mažgont, Lazar Stipićet, Marko Protićot és Kosta Petrovićot – a városi szenátus nevezte ki.³¹ A szláv színház létrehozásáról az intézmény igazgatóbizottsága 1921. szeptember 19-én hozott határozatot, amikor úgy döntött, hogy a városba hívja a *“mi egyik társulatunkat”*, hogy az 30-40 előadást tartson a városban.³² Ennek apropóján került Szabadkára a sarajevói Nemzeti Színház rendezője, Radivoje Dimulović, aki 1922 szeptemberében arra tett ígéretet a városi hatóságoknak, hogy a megfelelő anyagi juttatások ellenében zágrábi, belgrádi és sarajevói művészekből fogja felállítani társulatát.³³ A városi szenátus el is fogadta Dimulović ajánlatát, s havi 2000 dinár támogatást hagyott jóvá.³⁴ Nem sokkal később, 1922.

november 2-án impozáns ceremóniával, magasrangú belgrádi állami tisztviselők jelenlétében meg is nyitották a színházat.³⁵

A közhangulat azonban gyorsan Dimulović ellen fordult: 1923. januárjában a megmaradt színházi közönség bojkottja miatt – mivel azt jóformán csak a magyarok látogatták – a színigazgató már a következő napon kérte az általa betervezett – a magyar műkedvelők betiltását eredményező – rendelet megváltoztatását.³⁶ A szabadkai hatóság – a szerb kultúrfőlény érvényesítésének céljából³⁷ – viszont határozottan kitartott eredeti döntése mellett.

A Városi Tanács február 10-i ülésén szokatlanul heves vita zajlott le a betiltás kérdésében. Azok, akik időközben felismerték a határozat céltévesztő hatását, erélyesen követelték a műkedvelő előadások betiltására vonatkozó rendelet megváltoztatását. A tanács többsége viszont makacsul és mereven kitartott a jogfosztó határozat mellett, ezért a tanács végül fenntartotta az előadások betiltására vonatkozó határozatot.³⁸ Mindezt meg is szigorította, s ettől kezdve már a kormány engedélyével rendelkező társulatok sem rendezhettek a városban előadásokat. A gondokat persze ez nem orvosolta. Pár nappal később a közgyűlés a teljes érdektelenség, no meg a tetemesen felgyülemelő 20 000 dináros adóság miatt³⁹ miatt kénytelen volt a szerb nyelvű színház havi 24 előadásának a számát 12-re csökkenteni.⁴⁰

Az események ilyen alakulása miatt a szabadkai Bačvanin szerkesztője, Toso Iskruljev intézett éles támadást a színház és a városatyák ellen. Iskruljev arra mutatott rá, hogy a tiltó határozatokkal a közönséget nem lehet rávenni az előadások látogatására, főleg akkor nem, ha azt dilettánsok csinálják, akik képtelenek a minőségi előadások kivitelezésére.⁴¹

A színház ügye azonban ekkorra már kezdett a hatóságok kezéből kicsúszni. A kapkodást mutatja, hogy egy nappal később már arról írt a helyi sajtó, hogy felmerült annak a lehetősége, hogy a szabadkai szerb színház Ráckeven, Szentendrén és Pomázon vendégszerepeljen, s viszonzásul magyarországi művészek, magyar előadással léphetnek fel Szabadkán.⁴²

A vendégszereplésből végül nem lett semmi. Február 24-én Radivoje Dimulović színházigazgató személyesen ment be a Bács megyei Napló szerkesztőségébe, hogy cáfolja azt.⁴³ Jó oka volt erre. Társulatát ekkor már nem csak a szabadkai lapok, hanem a belgrádiak is támadni kezdték, s a tervezett vendégszereplés kapcsán már felmerült az SzHSz államnak a presztízse is.

Nikola Pašić miniszterelnök belgrádi lapja, a Tribuna február 27-én ugyanis átvette a Bács megyei Naplónak a magyarországi vendégszereplésről szóló cikkét, s a fejlemények ilyen alakulását igen nyugtalanítónak tartotta. *„Semmi kifogásunk se lenne a szabadkai társulat magyarországi vendégjátéka ellen, de a társulat olyan gyöngye, hogy semmi esetre sem játszhat Budapesten, ahol a színházi élet a lehető legfejlettebb. A szabadkai színtársulat csak árthat hírnevünknek és szégyent hozhat ránk. Ha szükségesnek tartják ezt a vendégjátékot, úgy elsősorú együttesnek kellene Budapestre menni és nem annak, amelyik Szabadkán tengődik és nagyon kevés bizonyítékát adta a művészetnek. A magyarok ezzel szemben legkiválóbb művészeit küldenék a Vajdaságba, s így a szégyen ránk nézve kétszeres volna.”*⁴⁴

Dimulović 1923. március 4-én végül menekülés-szerűen hagyta el Szabadkát,⁴⁵ s társulatával a Bánságba – előbb Beckserekre, majd Versecre – ment az évad hátralévő részében vendégszerepelni.⁴⁶ A Tribuna nyomon követte Dimulović útját, színvonalát élesen támadva a fejéhez vágta azt is, hogy az magyar operetteket játszott: *„Dimulović társulatának semmi köze a művészethez! Ez egy szánalmas kis embercsoport, amelyet nem tudjuk miért, az állam szubvencionál csak azért, hogy mindenütt kinevessenek bennünket. (...) A programon csupa elcsépelte és ezerszer látott olcsó magyar operett szerepelt. Lehetne játszani szép és új operetteket is, de egy szerb társulat, itt, az északi határon játssza a mi darabjainkat is (...). Az államnak, a közoktatási kormánynak, valamivel több gondot kellene fordítania a művészi propagandára ezeken a vidékeken és nem volna szabad megengedni, hogy mindig, minden egyes lépésnél kinevessenek bennünket. Ha nem kaphatunk tisztességes színházat, akkor nincs szükségünk olyan botrányosra sem, mint amilyen a Dimulovićé.”*⁴⁷

Az 1923-as választási kampány hevületében, a magyar szavazók megnyerése miatt a magyar előadásokkal és társulatokkal kapcsolatos álláspont átmenetileg enyhült. Ljuba Jovanović vallásügyi miniszter ekkor már úgy nyilatkozott, hogy a kormány nem gördít akadályokat magyar színtársulatok és műkedvelők működése elé. Hozzátette azonban azt is, hogy a magyaroktól a kormány azt várja el, hogy közeledjenek Belgrád és a szerb kultúra felé.⁴⁸ Márciusban végül engedélyezték Szabadkán a magyar műkedvelő előadások újbóli megtartását.⁴⁹

A kultúrpolitikában bekövetkező átmeneti enyhülés felvillantotta annak a lehetőségét is, hogy Fekete

Mihály⁵⁰ marosvásárhelyi színházigazgató egy mintegy 80 fős – román állampolgárságú – együttesével négy hónapos vendégszereplés keretén belül Szabadkán, Újvidéken, Zentán és Becksereken lépjen fel.⁵¹ Operettek sora, a Lear király, a Traviata, a Tosca, a Parasztbecsület, a Troubadur és a Böregér szerepelt volna a reper-toáron. A grandiózus színidény a hatóságok időközben ismét felerősödött ellenállása miatt végül mégsem valósulhatott meg.

A magyar művelődési életet összefogó első kezdeményezés végül nem Szabadkán valósult meg, hanem Nagybecskereken. Ungváry sikertelen kísérlete után Várady Imre kezdeményezésére 1923. március 12-én alakult meg a becskerekai kaszinó nagytermében az Ady Endre Társaság.⁵² Elnökévé a nagy tehetségű, de tragikus sorsú Farkas Geyzát⁵³ választották, aki székfoglaló beszédében a vajdasági magyar írók és alkotóművészek tömörítéséért és munkára serkentéséért szállt síkra.⁵⁴

A becskerekai eseményekkel párhuzamosan, Szabadkán is jelentős változások történtek. A Magyar Párttól egyre inkább távolodó Pleszkovich Lukács tisztújítást kezdeményezett a Népkör elnöki tisztségére. A meg-

mérettetésen Pleszkovich alulmaradt Birkáss Gyula ügyvéddel szemben. A leadott 219 szavazatból Birkáss 120-at, Pleszkovich 97-et kapott,⁵⁵ s ezzel új éra kezdődött a Népkörben is.

És hogy a színházzal a választások után mi lett? Andrija Pletikosić polgármester 1923-ban 5 millió dinárt kért az oktatási minisztériumtól a felújítására, amit Branislav Nušić osztályvezető azzal utasított el, hogy az épület a város tulajdonát képezi, s annak kell megtalálnia a lehetőséget a felújításhoz.⁵⁶ Arra végül csak 1926 decemberében került sor, amikor is a felújítási koncepcióban a filmvetítés kapta a fő hangsúlyt,⁵⁷ maga az emberi élő játék és megjelenés hosszú időre teljesen háttérbe került.

Nem minden ok nélkül írta 1925. áprilisában a Književni Sever a következőket: *“ami az előadásokat, a színházi bemutatókat és a művészi koncerteket illeti, nos, úgy látszik, azok átengedték a helyüket a báróknak, a kávéházi életnek és a hasonló mulatozásoknak. Minden a minimumra korlátozódott, ami a lelket emeli, de a maximumra, ami a testet elégti ki.”*⁵⁸

MEGJEGYZÉSEK

¹ Zoran Janjetović: *Deca careva, pastorčad kraljeva — Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918-1941*, Beograd, 2005, 294.

² Történetét bővebben lásd: Pekár Tibor: *A Szabadkai Dalegyesület története*, Szabadka, 2009.

³ A filharmónia történetét lásd: Pekár Tibor: *A zenekari muzsikálás kétszáz éve Szabadkán (1803-2003)*, Szabadka, 2005.

⁴ Bővebben lásd: Káich Katalin: *Szabad Líceumok Bácskában és Bánátban*, Újvidék, 1979. 46-66.

⁵ Gerold László, *Száz év színház*, Újvidék, 1990.

⁶ Garay Béla: *Magyar műkedvelők az Őrhelyen*, Szabadka, 2012, 10.

⁷ Gordana Vujnović Prčić, Viktorija Vujković Lamić: *Zgrada subotičkog pozorišta*, Subotica, 1992, 7 - 29. A színház egykori felszereltségéről, nézőteréről és színpadáról bővebben lásd: Gerold László: i.m. 105-121.

⁸ Stevan Mačković: *Kulturna događanja u Subotici u prvom godinama nakon rata (1918.-1923.)*, kézirat, 2.

⁹ IAS, F.47. 1135.2/1922.

¹⁰ IAS, F:47. 1202. II 126/1920.

¹¹ IAS, F:47.1204. II 59/1921.

¹² IAS, F: 47. 1137.589/1922.

¹³ IAS, F: 47. 1137.589/1922.

¹⁴ IAS, F:47. 1137.690/1922.

¹⁵ Bács megyei Napló, 1922. június 7.

¹⁶ Bács megyei Napló, 1922. június 28.

¹⁷ Bács megyei Napló, 1922. december 24.

¹⁸ Garay Béla: *Magyar Műkedvelők az Őrhelyen*, 10-12.

¹⁹ Komlós Vilmos (Sülye, 1893. január 29. – Budapest, 1959. február 27.) színész. Vadnay László *Hacsék és Sajoró* című jelenetének klasszikussá vált figuráit, Herceg Jenő társaságában közel három évtizeden át alakította. Pályafutását tizenkilenc évesen Szabadkán kezdte. Később Pécssett, majd a Fővárosi Operettszínházban dolgozott. Több társulatban is tevékenyen részt vett, elsősorban a budapesti kabarékba. A Vidám Színpadhoz 1951-ben szerződött. Utolsó bemutatóját 120 éven aluliaknak címmel 1959. január 19-én tartotta meg.

- ²⁰ IAS, F.47. 1199 II 109/1919
- ²¹ Stevan Mačković: i.m. 5.
- ²² IAS, F.47.1206/II.104/1922
- ²³ IAS, F.47.1206/II.107/1922
- ²⁴ Bácsmezei Napló, 1922. december 24.
- ²⁵ U.o.
- ²⁶ Bácsmezei Napló, 1923. február 3.
- ²⁷ Bácsmezei Napló, 1923. január 19.
- ²⁸ Bácsmezei Napló, 1923. február 8.
- ²⁹ Bácsmezei Napló, 1923. február 8.
- ³⁰ Bácsmezei Napló, 1923. február 9.
- ³¹ Stevan Mačković: i.m. 3-4.
- ³² Stevan Mačković: i.m. 8.
- ³³ U.o.
- ³⁴ U.o.
- ³⁵ U.o.
- ³⁶ Bácsmezei Napló, 1923. február 10.
- ³⁷ Bácsmezei Napló, 1923. február 28.
- ³⁸ Bácsmezei Napló, 1923. február 11.
- ³⁹ Stevan Mačković: i.m. 8.
- ⁴⁰ Bácsmezei Napló, 1923. február 22.
- ⁴¹ Bačvanin, 1923. február 23.
- ⁴² Bácsmezei Napló 1923. február 23.
- ⁴³ Bácsmezei Napló, 1924. február 24.
- ⁴⁴ Tribuna, 1923. február 27.
- ⁴⁵ Stevan Mačković: i.m. 8.
- ⁴⁶ Bácsmezei Napló, 1923. február 28.
- ⁴⁷ Tribuna, 1923. március 5.
- ⁴⁸ Bácsmezei Napló, 1923. február 14.
- ⁴⁹ Bácsmezei Napló, 1923. március 9.
- ⁵⁰ Fekete Mihály (Csongrád, 1884. dec. 31. – Kolozsvár, 1960. ápr. 16.): romániai magyar színész, színigazgató; a Román Népköztársaság érdemes művésze. Pécssett kezdte pályáját. 1903-ban Krecsányi Ignác buda-temesvári társulatának volt a tagja. 1907-től Temesvárott működött, itt kezdte rendezői pályáját is. 1911-ben Kolozsvárra szerződött. Az I. világháborút követően különböző erdélyi színházakat vezetett, vándortársulatával járta a vidéket. A húszas években Temesvárott színigazgató, majd 1930-tól Kolozsvárott főrendező. A harmincas évek végén kereskedőként dolgozott, majd 1945-től újra a kolozsvári színház tagja volt. Klasszikus és modern szerepeket sokoldalúan alakított. Az erdélyi filmművészet úttörői közé tartozott: 1913-tól filmezett, a Transsylvania cégnél rendezett is. Játszották színdarabjait is (Temesvár megvétele, Bakócz Tamás).
- ⁵¹ Bácsmezei Napló, 1923. május 30.
- ⁵² Erről megemlékezik Csuka János is, igaz az adatai meglehetősen hiányosak. Ugyanott viszont hiánypótló adatokat közöl a szabadkai Népkör és a Katolikus Legényegylet működéséről. Csuka János: *A délvidéki magyarság története 1918-1941*, Budapest, 1995. 128-136.
- ⁵³ Farkas Geyza (1874. január 5 – Budapest, 1942. szeptember 24 – Budapest) anyai ágon Kiss Ernő aradi vértanú dédunokája, bánági földbirtokos. Jászi Oszkár legszűkebb köréhez tartozott, a Társadalomtudományi Társaság vezető tagja, a Huszadik Század című folyóirat egyik elindítója. Az őszirózsás forradalom alatt Torontál vármegye főispánja. Horthy budapesti bevonulása után, előbb Bécsbe emigrált, majd eleméri birtokára vonult vissza. Életrajzának eddigi ismeretlen epizódja, a nagybecskereki Ady Endre Társaság létrehozását követően, Szenteleky Kornél biztatására a Vajdasági Irás és a Kalangya munkatársa lett. 1933-ban az ő művével, *A fejnélküli emberrel* indult meg a Kalangya Könyvtára is. Magánéletének kudarcai hatására a harmincas években előbb Bécsbe, majd Pest külvárosába – Téténybe költözött. Teljes elszegényedésben és magányban halt meg.
- ⁵⁴ Bácsmezei Napló, 1923. március 13.
- ⁵⁵ Bácsmezei Napló, 1923. március 12. és: Csuka János: i.m. 108.
- ⁵⁶ Stevan Mačković: i.m. 9.
- ⁵⁷ U.o.
- ⁵⁸ Subotički anali (1918-1925), Književni sever, 1. füzet, Subotica, 1925. április, 35.

Золтан Деавари

ЊУБОТИЧКО ПОЗОРИШТЕ И КУЛТУРНИ ЖИВОТ У СУБОТИЦИ НА РАЗМЕЂУ ДРЖАВА (1918–1923)

Резиме

Аутор рада бави се једном, веома осетљивом темом која је делом историјска, због историјских околности које су је проузроковале, а делом припадају области историје културе. Ради се о историји позоришта и културног живота у Суботици у периоду између 1918 и 1923. године, дакле у периоду одмах након успостављања Краљевине СХС, то јест Трианонског мира. Био је то период значајних друштвено-политичких промена и превирања која су на најдиректнији начин утицала на свакодневни, па и културни живот Мађара у Војводини, који су после успостављања нове власти из статуса већинске нације прешли у статус мањине, и то са свим позитивним и негативним околностима које прате статус мањине.

Золтан Деавари даје један пресек културног живота у Суботици у том, за мађарску мањину тешком периоду политичког и културног престојавања, у којем се на културне институције и културне манифестације Мађара гледало подозриво, као на могућност ширења неприхватљивих државних идеја. Био је то тежак период обнављања културних активности, којима званична власт није увек и радо излазила у сусрет. Молбе за дозволу одржавања културних и јавних скупова Мађара често су биле намерно одбијене, а очигледно је да је нова власт са неповерењем гледала чак и на обичне позоришне представе. То је у првом периоду, непосредно после првог светског рата отежавао рад културних друштава и институција у Суботици.

Било је потребно одређено време, да се Мађари у Војводини, па и у Суботици, пресаберу у погледу свог новог, мањинског статуса, те да одреде своје приоритете а и могућности у области културних активности. Пресек и детаље тог престојавања у области културе у Суботици нам даје у свом раду Золтан Деавари, позивајући се на релевантну стручну литературу, коју очигледно добро познаје. Он детаљно бележи успешне и мање успешне културне иницијативе у Суботици у периоду између 1918. и 1923, почев од покушаја оснивања удружења књижевника па све до покушаја оснивања професионалног мађарског позоришта. Аутор указује на конкретне бирократске и административне препреке које су власти, као оруђе користили не би ли онемогућили или успорили организовање мађара у Суботици у области културе, а исто тако указује и на обесхрабрујући утицај ових препрека на нове културне иницијативе и на губљење интересовања и воље за културним ангажовањем.

Dévavári Zoltán

SUBOTICA THEATER AND THE CULTURAL LIFE IN SUBOTICA ON THE BORDER BETWEEN COUNTRIES (1918-1923)

Summary

The author of the work discusses a very sensitive subject which is partly historic, due to the historical circumstances that caused it, and partly belonging to the category of cultural history. In particular, it is the history of theater and the cultural life in Subotica in the period between 1918 and 1923, thus in the period immediately following the founding of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, i.e. the Treaty of Trianon. It was a period of significant socio-political changes and upheavals which in the most direct manner impacted the daily and cultural lives of Hungarians in Vojvodina, who after the establishment of the new government went from a status of the majority nation to a status of minority, with all the positive and negative circumstances that a minority status entails.

Zoltan Devavari provides a cross-section of the cultural life in Subotica, in this, for the Hungarian minority, difficult period of political and cultural transition, in which cultural institutions and manifestations of Hungarians were viewed with suspicion, as a possible venue for disseminating unacceptable national ideas. It was a difficult period for renewing cultural activities, which the new government did not always readily accommodate. Petitions from Hungarians for permission to hold cultural and public meetings were often intentionally rejected, and it was evident that the new government was suspicious even of ordinary theater plays. This hampered the work of cultural societies and institutions in Subotica in the first period immediately following the First World War.

A certain amount of time was necessary for Hungarians in Vojvodina and Subotica to reassess their position in light of their new, minority status and to review their priorities and capabilities in the area of cultural activities. Zoltan Devavari presents in his work a cross-section and details of this transition in the sphere of culture in Subotica, citing relevant specialized literature, which he evidently knows well. He notes in detail successful and less successful cultural initiatives in Subotica in the period between 1918 and 1923, starting from the attempt to institute an association of writers, up to the bid to establish a professional Hungarian theater.

The author points to concrete bureaucratic and administrative obstacles the government used as tools to stymie or impede the organization of Hungarians in Subotica in the sphere of culture, and he also outlines the discouraging influence of these obstacles on new cultural initiatives and on the loss of interest and will for cultural engagement.

ДУШАН ШИЈАЧКИ – НОВИНАР, ИСТОРИЧАР И КЊИЖЕВНИК Трагом „Балканског рата“, једног од првих српских таблоида

Боривој Миросављевић

*Речи и слике
Заједно су јаче*

Душан Шијачки је, схватајући неизмерну моћ светлописа, у свом веома успешном професионалном новинарству, на маестралан начин користио фотографије и тако стекао поверење широког круга читалаца илустрованих листова, претеча наше ревијалне штампе.

Ако су слике визуелна веза између човека и света који га окружује, а речи – човекове преведене мисли, онда је њихов заједнички именитељ – *мост* који човека повезује са светом.

Откриће фотографије у 19. веку је пресудан историјски догађај, као што је пре тога историјски, цивилизацијски догађај било откриће писма. Сликаом односно фотографијом започиње постисторија борбе против текстолатрије.¹

Пре званичне промоције проналаска фотографије, 19. августа 1839. у Француској академији наука у Паризу, српске новине су предухитриле све остале и епохалну вест објавиле већ 5. априла 1839. године! Откриће дагеротипије (по проналазачу сликару Лују Дагеру) објавио је у 28. броју, на 112. страни у рубрици „Смесице“, „Магазин за уметност, књижевност и моду“ који је, на српском језику, штампан у Будиму. У истом угарском граду „Србски народни лист“, у свом 39. броју из 1839. године, наговестио је могућност да се дагеротипија (фотографија на металу) може користити и као матрица за штампање слика на папиру. Био је то наговештај штампања фотографија.

Упоредо с промоцијом проналаска фотографије стасавао је и Анастас Јовановић, стипендиста Милоша Обреновића у Бечу, који је учећи литографски занат постао први фотограф у словенским народима. Он је снимио портрете познатих српских личности и објавио неколико албума литографија „Споменици србски“ с њиховим ликовима. Једна сачувана идентификована српска дагеротипија налази се у

Сремским Карловцима у Музеју пчеларства. На њој је овековечен лик Јосима Живановића који је, највероватније снимљен у Бечу 1841. године у импровизованом атељеу Анастаса Јовановића.² Његова је и најстарија фотографија Новог Сада из 1851. године на којој је Петроварадинска тврђава на Дунаву коју је Јовановић снимио при повратку кући, долазећи из Беча у Београд.³

На Благовештенском сабору у Сремским Карловцима, 1861. године, новосадски фотограф Стефан Вуше снимио је, а потом и литографисао, један од најзначајнијих историјских скупова.⁴ Већ крајем 19. века литографије преко дрвених клишеа почињу да

Душан Шијачки

се појављују и на страницама новина. У новембру 1866. године у заглављу „Београдских илустрованих новина“ штампана је фотографија панораме Београда помоћу ксилографије, односно дрвеног клишеа. Аутор фотографије је Анастас Н. Стојановић који је годину дана раније снимео и фоторепортажу прославе 50. годишњице Таковског устанка.⁵

Дрвени клишеи рађени по фотографијама наручивани су, за потребе наших штампара, у Бечу код фирме Агнерер и Гошл. На тај начин је током 1877–1877. године, за време ратних сукоба Срба и Турака, у Новом Саду штампана „Илустрована ратна хроника“ Арсенија Арсе Пајевића.⁶ Овај познати штампар и издавач много листова и књига био је издвач и „Српских илустрованих новина“ Стевана В. Поповића, популарног народног календара „Орао“ и низа дечјих, књижевних, хумористичких, политичких листова као што су били „Застава“, „Стармали“, „Браник“, „Невен“, „Јавор“, „Позориште“, „Привреда“, „Стража“, „Глас истине“ и многи други.

Дворски фотограф Милан Јовановић, син познатог вршачког фотографа Стеве Јовановића и рођени брат још познатијег сликара Паје Јовановића, штампао је у Будимпешти 1892. године албум својих фотографија „Београд у слици и речи“.⁷ Фотографије су отиснуте у полутонском Мајзенбаховом поступку који је тада и у свету тек био у повоју.

Јовановићев кум, тада већ познати наш књижевник Бранислав Нушић, такође се успешно бавио фотографијом па је у својим путописним књигама „Крај обала Охридског језера“ и „Косово“ објавио велик број фотографија. Неке од тих аутотипских фотографских илустрација нашле су се касније и на странама недељника „Балкански рат“ Душана Шијачког.

У то време угледни новосадски фотографи, најпре Јован Рехницер а потом и Јосип Сингер, појавили су се на тржишту са серијама занимљивих штампаних разгледница у виду поштанских карата. Рехницер је пласирао фоторепортаже о преносу посмртних остатака Бранка Радичевића на Стражилово, изградњи катедрале и владичанског двора у Новом Саду, а Сингер серије панорамских снимака Дунава, Тисе, Новог Сада, Сремских Карловаца, Титела и других места.

Неке од тих штампаних фотографија су ручно фарбане анилиним бојама. Нешто касније, Сингер је издао и серију својих разгледница-дописница на

којима су фотографије са сахране краља Милана Обреновића, 1901. године, у фрушкогорском манастиру Крушедолу.

На самом прелазу 19. у 20. век књижевник Риста Одавић је у Београду „редизајнирао“ лист „Искра“, дао му друго име „Нова искра“ и посветио много више простора фотографијама. У првој години 20. века, на иницијативу Михајла Валтровића, приређена је у Београду прва наша изложба аматерске фотографије, професор Ђорђе Станојевић објавио је прву српску фотомонографију „Србија у сликама“, а у Новом Саду је почео са радом регистровани Новосадски фото клуб.⁸ Већ споменути лист „Нова искра“ објавио је 1903. године запажену фоторепортажу „Долазак Петра Карађорђевића у Београд“ са фотографија које су снимили Марко Стојановић и Исак Леви, родоначелници београдске аматерске фотографије. То доказује да је фотографија „добила право грађанства“ и да је прихваћена међу широким народним масама као медиј за најуспешније комуницирање међу људима. Схватили су то и уредници листа „Политика“ који је 18. фебруара 1907. прву пут у својој историји објавио једну фотографију. Био је то лик Мери Рау, певачице из Берлина која је тада имала концерт на „Колар цу“.

Футожанин Душан Шијачки, који је у то време већ био познато име међу вршним београдским новинарима, присећајући се генезе српског новинарства је, између осталог, забележио: „Прве илустроване „Београдске илустроване новине“ добијамо већ 1866. под уредништвом Милана Миловука⁹ ... Први професионални српски новинар, коме је новинарство било једино занимање и једини извор за живот, био је чика Степа Милићевић, који се новинарству посветио почетком седамдесетих година и провео на том послу око четрдесет година... Први збор београдских новинара за оснивање српске новинарске организације одржан је 25. октобра 1881. године на иницијативу и под председништвом Милана Ст. Марковића, уредника и власника „Пороте“... Од 1894. године у Београду је излазио „Мали журнал“ Боже Савића који је поред своје модерне штампарије успео да створи и нашу прву цинкографију, а потом 1906. године и прву ротацију...“.

Као сарадник „Малог журнала“ Душан Шијачки је успео да на странице овог популарног листа пласира прве оригиналне фоторепортаже, што су потом прихватиле и друге тадашње новине. Он се

захвалио мајсторима-штампарима који су својим знањем и залагањем помогли да фотографије заживе на страницама новина.

Уочи Балканских ратова у Београду је 1911. године Сретен Ил. Обрадовић покренуо лист „Фотографски преглед“. Главни и одговорни уредник тог првог српског фотографског листа између осталог је написао: „Модерни правац у фотографији састоји се у томе да фотографски снимак треба да буде што вернија и изразитија копија онога што представља“.¹⁰ Истовремено лист „Пијемонт“ је препун актуелних фотографија снимљених на фудбалским утакмицама, коњичким тркама, о посети Краља Петра Русији, припремама војске за предстојеће ратове.

ПРЕДИГРА ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА

Тридесетогодишњи Душан Шијачки је већ био искусан београдски новинар, сарадник више српских али и словеначких и бугарских листова, вредан активиста струковног удружења, кад је донео судбоносну одлуку да покрене свој недељник „Балкански рат“. Било је то у праскозорје избијања крвавих ратних сукоба на Балкану. Тешко је данас говорити о правом мотиву таквог пројекта : да ли је покретач ове издавачке авантуре била жеља за остварењем профита на тржишту новина или је у питању максимално жртвовање за остварење високо постављеног националног циља, безмеран патриотизам преточен на странице до тада невиђеног листа, претече таблоида? Једно је сасвим сигурно: Шијачки је, и поред свог природног инвалидитета од најраније младости, био добровољац у Балканским ратовима и у Првом светском рату, што довољно говори о његовом високом патриотизму. Отуда би се могло закључити да је баш та љубав према отаџбини изнедрила и недељник „Балкански рат“.

Описујући српско новинарство уочи избијања балканских ратова, Душан Шијачки је у „Споменици“¹¹ поводом 100. годишњице „Србских новина“ забележио:

„Пре „Политике“ појавио се у Београду, 29. маја 1904. године, први лист већег формата, са више страна, са илустрацијама и са неколико додатака. То је била „Балканска пошта“, са својим ванредно занимљиво редигованим додацима „Књижевна Газета“ и „Сецесија“ које је уређивао Војислав М. Јовановић Марамбо. Лист је имао и војнички, учитељски и др. додатке и први је увео у сваком броју много

слика, што је публика примила с великим допадањем, јер је био у јеку руско-јапански рат, те су слике из њега биле од великог интереса. Лист је одмах у почетку постигао тираж од преко 4.000 примерака, што је за оно време био невиђен успех...“.

Објашњавајући феномен великог броја илустрација у новинама, Шијачки је у наведеном тексту, између осталог закључио: „Кад је реч о увођењу илустрација у дневну штампу, да напоменем, да је с тим било великих тешкоћа. Навешћу само један аутентичан случај из личних сећања. Изабран је нов ректор Велике Школе и ја сам му донео, уз биографију, и слику на првој страни листа. И тај, иначе врло благородни и отмени господин, упутио је врло једак протест редакцији, зато што је у истом броју донета, поводом дневног догађаја, и слика неког криминалног типа, налазећи увреду за себе у томе, данас сасвим обичном случају, који је свакодневна појава у нашој данашњој штампи.“.

Велик број добрих српских новина, које су попут печурки ницале почетком 20. века, али и њихово брзо гашење, Шијачки објашњава: „Наша публика је конзервативна и тешко се раставља од листа на који је навикла и не може да се прилагоди новом листу у чији опстанак сумња...“.

Повратак браће Рибникара из Немачке и покретање „Политике“ значи епоху у историји наше журналистике. Појава „Политике“ бележи датум напретка наше дневне штампе. Њено покретање је било мајсторски фундирано и морално и материјално. Млади људи који су модерно новинарство добро простудирали, на извору у Европи, и упознали се са домаћим приликама, сматрали су као најважније, да за дуже време обезбеде материјалну страну свога озбиљног предузећа. Сигурни да неће бити ометани у свом подухвату они су се великом вољом и с правим одушевљењем бацили на посао око састава редакције. Пошто су ангажовали, са до тада непознатим хонорарима, најбоље млађе новинарске снаге и уз њих велик број сарадника изван професије, углавном јавних радника свих струка, кренули су лист, нов по свему за ондашње наше прилике. У то време, услед специјалних политичких прилика и нашег ватреног темперамента, наша дневна штампа била се страховито зоошијала и сва предана мучној личној борби, што је умногоме олакшавао и тадашњи Закон о штампи. Неумерен тон, неодмерени лични напади, суровост у полемици са политичким

противницима, била је не лепа одлика већег дела ондашње штампе и ако су је водили људи ретке идеалисте, поштењаци чистих руку, апсолутно непоткупљиви чистунци, којима у том погледу ваља скинути капу.

„Политика“ је од првог броја ударила у други тон. Одлика јој је била одмереност. За нападе на личности у њеним ступцима није било места, чак нису хтели ни на нападе реагирати нити се од напада бранити. Од првог дана „Политика“ заузима строго одмерен и умерен став пуног неутралца у свима питањима неше дневне политике, док је увек у питањима наше националне политике била одлучна, па чак и оштра... Успела је зато да врло брзо придобије читалачку публику. Њено коректно и отмено држање врло лепо је дејствовало на шири круг читалаца. Врло брзо је постала и по тиражу и угледу, први наш лист неопходан свакој нашој кући. У „Политици“ први пут сва стручна питања расправљају стручни писци под својим потписом, она прва поклања пажњу оригиналним фељтонима из пера наших најбољих књижевника... Радо су читани Нушићев хумор и сатира, духовитости Стеве Стојковића у „Женском свету“... Углађеношћу својом „Политика“ је не само погодила укусу публике, заморене од претераних личних напада у листовима, но је и своје конкуренте приморала да напусте у оноликој мери личну полемику и приморала их да више пажње посвете на озбиљно расправљање и теретирање питања дневних догађаја, без старе дозе личне заједљивости и увредљивих пецкања.“

У репрезентативној књизи „Два века српског новинарства“, у тексту посвећеном српским новинарима у ратовима, на страни 107. је, између осталог, забележено: „Србија је учествовала, у периоду од 1912–1918. године, у три рата, два балканска и светском. Схваћени као ослободилачки, балкански ратови су прихваћени с великим одушевљењем, и одзивом у народу, чему је доста допринела и штампа. Рат постаје главна тема штампе, која настоји да организује брзо извештавање са ратних подручја. Највећи број новинара је био ангажован у овим ратовима, они млађи као борци на фронту, старији као уредници и сарадници у редакцијама, а било је и извештача са фронта. У таквој ситуацији због рата и одсуства већег броја новинара, активност новинарске организације била је стала, или, боље рећи, привремено је обустављена док се рат не заврши.

Међу врским новинарима који нису живи дочекали крај рата били су и уредник „Пијемонта“ Љуба Јовановић, који је умро од колере као ратни добровољац у Македонији 1913. године, и сарадник „Недељног прегледа“ Владета Ковачевић, секретар Министарства иностраних дела, који је погинуо као коњички наредник на Куманову 1912. године.“

Међутим, Душан Шијачки је очигледно имао веродостојнију евиденцију кад је 1934. у већ споменутој „Споменици“ о 100. годишњици „Србских новина“, објавио списак са именима око 70 колега новинара који су „славно пали за Отаџбину на бојном пољу или су смрт нашли на ратишту или у заточеништву“. Све их је поименце забележио и том списку додао још шеснаест колега, Срба ван територије тадашње Србије, који су „као јунаци и мученици положили своје животе за Србију и њену велику идеју.“¹²

САРАДНИЦИ – ЛЕГЕНДЕ СРПСКЕ КУЛТУРЕ

Међу првим фотографима који су се одазвали звуку ратних труба у Србији 1912. године, био је Риста Марјановић. Он је дошао из Париза као дописник „Њујорк Хералда“. Његова је камера забележила непоновљиве сцене, од окупљања веселих регрута, успехе на страховитим, крвавим ратиштима па све до страдања и погибија у првим борбеним редовима. Један од успешнијих регистратора ослобођених територија у Јужној Србији био је Паја Јовановић, наш познати сликар који је фотоапаратом снимао сцене на ратиштима широм Македоније. Многе од тих фотографија су први пут угледале светлост дана на страницама „Балканског рата“ Душана Шијачког, који је као недељник почео да излази у Београду 20. јануара 1913. године.

Била је то прворазредна сензација на српском па и светском тржишту штампе. Пре него што су се охладиле топовске цеви на југу Србије и покопале десетине хиљада погинулих војника, на улицама Београда су се за само 30 филира продавале илустроване новине са најактуелнијим вестима и сликама са крвавих ратишта.

Већ по изгледу насловне стране „Балкански рат“ је одударао од тадашњег стереотипа српских новина: на њој је одштампана само једна велика фотографија, портрет Краља Петра Првог у војничкој униформи, која је на симболичан начин представи-

ла и сам садржај листа посвећеног запаљеној балканској ратној буктињи. Врло изражајна фотографија уоквирена је једноставном народном орнаментиком, изворном паром коју је у то време у Београду помно изучавао Карло Драгутин Инкиостри Медењак,¹³ сликар, декоратер и фотограф, наставник у Уметничко-занатској школи у Београду. Орнаменти у виду штампаних виџета појављују се у скоро свих четрдесет бројева „Балканског рата у слици и речи“ али потпис аутора нигде нисмо пронашли. Претпостављамо да је то дело Инкиострија, јер се у то време, па и деценијама касније, дружио са Душаном Шијачким који му је одржао величанствени говор на сахрани 17. септембра 1942. године у Београду. У првом броју илустрованих новина Шијачког објављена је и фотографија скулптуре вајара Ђорђа Ђоке Јовановића¹⁴ која је посвећена српским легендама Карађорђу и Милошу Обилићу под насловом „Творци слободе отаџбине“, а као ратни фоторепортер се са занимљивим фотографијама појавио и наш чувени сликар Павле Паја Јовановић.¹⁵ Из објављеног списка оснивача и сарадника „Балканског рата“ види се да су у њему сарађивали Алекса Шантић, Бранислав Нушић, Бора Станковић, Владан Ђорђевић и читава плејада наших истакнутих књижевника, професора, легендарних војсковођа, високих свештених лица. Уз извештаје с ратишта лист је објављивао краљеве наредбе српској војсци, фоторепортаже и фото вести из ослобођених крајева, доживљаје ратника, ратничке и родољубиве песме, помене погинулима, исповести добровољаца. На средњим странама, дуплерицама, објављиване су велике фотографије, преко две стране, што је једна од основних карактеристика и савремених таблоида.¹⁶

Таблоид је назив за лист мањег формата, по правилу пресавијен већи формат. Зато таблоид има тзв. средње стране које имају стубац више него две обичне, посебне стране. Тај стубац више, омогућује смелија, живља графичка решења средњих страна, што је нарочито погодно за објављивање великих фотографија. Први таблоид се појавио 1919. године, амерички „New York Daily News“, а после њега су ницали широм света.

Пошто је Душан Шијачки штампао „Балкански рат“ седам година пре изласка првог званичног таблоида, лако је закључити да је био веома далековид и да је међу првим издавачима новина који су схватили велику моћ фотографије у сфери инфор-

мисања. Таблоид је, у ствари, настао као резултат борбе на тржишту штампе, битке за новац, време и поверење читалаца. Констатовано је да људи више воле слике него слова и да новине треба да личе на плакат, да маме пролазнике и привуку их до киоска.

У том маниру штампани су свих четрдесет бројева „Балканског рата“ који су излазили годину дана, односно све до почетка Првог светског рата. На његовим насловницама ређали су се ликови из српске краљевске породице, српских војсковођа, војвода и сцене са ратишта док су на ударним средњим странама биле најчешће слике из ослобођених крајева, ратних страхаота, рањених на лечењу у болницама, заробљених непријатеља и уништеног оружја. Тако су се на првим странама, нашег првог таблоида, након велике слике Краља Петра Првог Карађорђевића, напши портрети „творца Балканског савеза“ Николе Пашића, потом „краља Црне Горе и Брда“ Николе Првог Петровића, „дара своју Руса“ Николе Другог, руске књегине Јелене Петровне, која је, одмах по избијању Балканског рата, стигла на ратиште да као болничарка „пружи сестринску помоћ

Насловна страна првог броја „Балканског рата“

Риста Марјановић

„Погибија у првој борбеној линији“

својој српској браћи“.¹⁷ Стојећи портрет у војничкој униформи краљевића Александра Карађорђевића, „победника на Куманову, Прилепу и Битољу“, одштампан је на насловној страни 10. броја недељника „Балкански рат“ који је почасно место на својој насловници дао прослављеним генералима Радомиру Путнику, Илији Гојковићу, Божи Јанковићу, Степи Степановићу, Михајлу Рашићу, Павлу Јуришићу, Милопу Божановићу, Живојину Мишићу, Михајлу Живковићу и другим војсковођама „осветницима Косова“.

ФОТОГРАФИЈЕ НЕПРОЦЕЊИВЕ ВРЕДНОСТИ

Поред репортажа са рагишта, богато илустрованих драматичним фотографијама, Душан Шијачки у свом листу објављује слике погинулих ратника, већином српских бораца, али и ратних противника. Један од најбољих сарадника му је био фоторепортер Риста Марјановић који је с камером снимао у првим борбеним редовима. Уз његове ексклузивне фотографије с бојног поља у „Балканском рату“ је забележено:

„Најбоље фотографије из овога рата има изасланик американских илустрованих листова г. Марјановић, који је био у срећном положају, да је могао напу војску пратити свугде и свакад, те је често и с опасношћу живота снимао поједине моменте, који су нам драгоцени за историју овог рата. Прва наша слика представља ров наше пешадије, која пред Тетовом напада на много јачу непријатељску силу. Време је било најгоре што може бити. На највећој цичи наши су заноћили на положајима по узвишењима, на којима је ветар просто брисао. Хладноћа је била толико јака да ујутру, када је борба отпочела, наши војници читава пола сата нису могли да одапну пушку, јер су им се прсти смрзли. Халакање и јуначки напади непријатеља и одушевљење наших војника откравило им је прсте и за мало је почела страховита борба у којој је ударио јунак на јунака Дели Муса на Краљевић Марка. Резултат те крваве борбе види се у неколико са друге наше слике. На првој се виде сви наши на врх шанца како гађају непријатеља, друга је снимљена само неколико тренутака касније и на њој се види, како је непријатељски куршум усумртно једног нашег војника, који тешко рањен пада на дно шанца, али пушку брзометку не испушта из руку. Његови храбри

другови не уступају но брзом и прецизном паљбом руше противника. Сваки наш 'лоше гађа, ал добро погађа' и за мало непријатељ 'плаћа даде, па бегати стаде', а наши се дадоше у потеру и брзином, која је у ратничким походима непозната, очистише стару српску дедовину од Турчина који нам је најлепше крајеве пет столећа држао у ропству."

Непосредно снимање погибије бораца на ратишту било је у центру пажње светске јавности тек у време Шпанске револуције, а нарочито када је 1936. године први пут објављена фотографија чувеног француског фоторепортера Роберта Капе¹⁸ „Смрт републиканског војника“.¹⁹ Она је дуго шокирала читаоце новина и часописа широм света, као и посетиоце изложби фотографија, па је сврстана у галерију историјских фотографија. Касније је било покушаја да се оспори аутентичност те фантастичне фотографије, као да је режирана, намештена, али то никада нико није успео да докаже. А када је реч о такозваним режираним фотографијама, навешћемо само једно мишљење, мајстора фотографије Воје Маринковића: „Немам ништа против режираних фотографија ако је то аутор зналачки, неприметно и ненаметљиво урадио, а поготово ако је сликом постигао циљ, упутио разумљиву визуелну поруку која је настала на правом месту и у правом тренутку.“

Што се тиче Роберта Капе, који је репортажну фотографију успоставио као уметничку форму, он је био сведок не само крвавих сукоба у шпанском грађанском рату, него потом и у Другом светском рату (снимао је инвазију савезничких трупа у Нормандији), Италији, Немачкој, Кини, Израелу, да би 1954. године, у Вијетнаму, главом платио своју радозналост и приврженост опасном позиву ратног фоторепортера.

Роберт Капа јесте великан светске ратне фотографије али је он рођен 1913. године, када је наш родоначелник ратне фотографије Риста Марјановић већ снимео оно што је, после више од две деценије, прославило аутора фотографије „Смрт републиканског војника“. Марјановићеве фотографије погибије српског војника у Балканском рату имају још већу тежину кад се узме у обзир да је он био у првим борбеним редовима са камером која је тада била још незграпна дрвена кутија са стакленим плочама слабије осетљивим на светлост и компликованим за брзе реакције. И поред свега тога, Марјановић је успео не само да објави у новинама и часописима „још

мокре слике“ са ратишта, него је комплетирао богате албуме с фотографијама, а потом и да приреди, још у току Првог светског рата, изложбе у Паризу, Лондону, Швајцарској, па чак и у Америци. Излагао је и фотографије које је снимао као непосредни учесник Церске и Колубарске битке и повлачења српске војске кроз Албанију. Тако је дао непроцењиви допринос нарастају националне свести, јачању савезништва и коначној победи 1918. године.

Душан Шијачки је у Ристи Марјановићу имао незамењивог сарадника. Врховна команда српске војске схватила је значај фотографије па је већ 20. јула 1914. године њен Штаб издао Правилник за ратне дописнике који имају допуштење да прате ратне операције са „Упутом за употребу ратних сликара“.²⁰ Овај докуменат, којим су у српској војсци уведена обавезна фотографска снимања ратних догађаја је потписао Војвода Радомир Путник. Тако је створен важан предуслов да се сачувају драгоцене сведочанства о крвавим ратовима на Балкану. Као члан ратног Пресбирео Врховне команде српске војске Душан Шијачки је прошао албанску голготу али ни једног тренутка га није напустио професионални изазов да помоћу писане речи и штампане слике, фотографије, настави визуелну комуникацију са читаоцима коју је тако успешно имао током Балканских ратова.

Још док се налазио у избеглиштву у Швајцарској, обновио је, 1919. године свој часопис „Балкански рат“, илустровану историју српских ратова, као репринт у виду књиге, „библиотеке за национални препород“, која је доживела два издања, након повратка Шијачког у ослобођену домовину. Друго издање „Балканског рата“ Шијачки је потписао као уредник, новинар и књижевник, ратни дописник Врховне команде, али тада већ и као редован члан Интернационалне академије историчара у Паризу,²¹ и први председник Југословенског новинарског удружења, на коју функцију је изабран 1922. године. Његов укоричени „Балкански рат“ било је једно од најчитанијих штива широм тада створене Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, као и међу нашим људима у расејању, а последње издање садржи и низ похвала читалаца из свих крајева Југославије, као и писмене похвале Краља Петра Првог, патријарха Димитрија, Министарства војног и морнарице, команданта жандармерије, Министарства просвете, Министарства народне привреде. Осврћући се на све

ове похвале и пионирске подухвате, свог и нашег новинарства, скромни Душан Шијачки је закључио: „Скинимо капу, у првом реду, пред свима упокојеним, и поклонимо се у мисли сенима, оних који су за овај успех радили и на том послу страдавали и пали, уздајући се у нове нараштаје, да ће они допринети свој део, да добро семе донесе добар плод.“²²

Под насловом „Умро новинар Душан Шијачки“ београдска „Политика“ је 11. августа 1958. године објавила кратку вест о смрти заборављеног великана нашег новинарства, чији је „рад нарочито запажен на увођењу илустроване хронике у београдској дневној штампи“.

„ВАСКРС“ ВЕЛИКАНА НАШЕГ НОВИНАРСТВА

После Другог светског рата Футожанин Душан Шијачки је потпуно нестало са наше новинарске сцене. Тек након пола века од његове смрти аутор овог текста је успео да пронађе изгубљени рукопис, а потом и објави књигу Душана Шијачког „Футог – моје бачко село под Фрушком гором“.

Потом је Друштво новинара Војводине у сарадњи са Историјским архивом Војводине приредило пригодну изложбу и симпозијум поводом 130. година од рођења Душана Шијачког, новинара, историчара и књижевника, 90. година од његовог избора за првог председника Југословенског удружења новинара и 100. година од штампања „Балканског рата“, једног од претеча првих наших илустрованих таблоида. Друштво новинара Војводине је установило и Споменицу Душана Шијачког, повељу, годишњу награду која се додељује најбољим фоторепортерима, филмским и телевизијским сниматељима у Војводини. Прошле године је једна улица у Футогу понела име Душана Шијачког, а у његовом родном месту ће у марту бити свечано откривена и спомен биста некадашњем редовном члану Академског друштва за међународну историју у Паризу (Societe Academique d’Histoire Internationale), рад вајара доктора Владимира Јокановића.

НАПОМЕНЕ

- ¹ Вилем Флусер, *За филозофију фототографије*, Кул- турни центар Београда, Београд 2005, 17.
- ² Боривој Миросављевић, *Антилопија фототографије Војводине*, књ. 4, Фото, кино и видео савез Војводине, Нови Сад 2003, 2–12.
- ³ Исто, 2. и 3. страна корице.
- ⁴ Исто, 104–105.
- ⁵ Анастасу Н. Стојановићу је право име Анастас Карастојанов. Био је дворски фотограф у Београду а потом и у Софији у другој половини 20. века; Горан Малић, *Летопис српске фототографије (1839-2009)*, Фотограм, Београд 2001.
- ⁶ *Енциклопедија Новог Сада*, књ. 19, Новосадски клуб, Нови Сад 2001, 19.
- ⁷ Горан Малић, нав. дело, 31.
- ⁸ Боривој Миросављевић, *Антилопија фототографије Војводине*, књ. 2, Нови Сад 2001, 36.
- ⁹ Први је увео илустрације у нашу штампу Теодор Павловић, у свој *Српскиј Народниј Лист* 1835.
- ¹⁰ „Рефото“, број 11, Београд 2002, 11.
- ¹¹ Душан Мил. Шијачки: „Век развоја и напретка српске штампе“, *Споменица Српских новина*, Београд 1934, 24–36.
- ¹² Исто, 28.
- ¹³ *Српски биографски речник*, књ. 4, Нови Сад 2009, 180.
- ¹⁴ Исто, 494.
- ¹⁵ Исто, 595.
- ¹⁶ Душан Ђурић, *Новинарски лексикон*, Београд 2003, 389.
- ¹⁷ „Балкански рат“, број 5, Београд 17. фебруар 1913. године.
- ¹⁸ *20th Century Photography*, Museum Ludwig Cologne, Taschen, Köln 1996, 89.
- ¹⁹ Helmut i Alison Gernsheim, *Fotografija, sažeta istorija*, Jugoslavija, Beograd 1971, 256.
- ²⁰ Марина Зековић, *Рајни сликари, фототографи аматери и дојисници фототографи у српској војсци 1914–1918*, Војни музеј, Београд 2001.
- ²¹ Societe Academique d’histoire Internationale.
- ²² Београд, на Светог Николу 1933. године.

ЗАСТАВЕ ГРАЂАНСКИХ ОРГАНИЗАЦИЈА У НОВОМ САДУ (1850–1950)

Љиљана Лазић, Музеј Града Новог Сада
lazic_ljilja@yahoo.com

Апстракт: Заставе грађанских удружења из 19. и прве половине 20. века спадају у групу текстилија које се веома често могу пронаћи у музејима комплексног типа, посебно на подручју Војводине. Оне сведоче о богатом друштвеном животу овдашњег грађанства, које је било организовано на различитим основама. У тексту су дати подаци о значају друштвених застава, њиховој употреби, поручиоцима и ауторима, радионицама, техникама израде, иконографији. Наведени су конкретни примери – заставе које су у јавности представљале поједина новосадска удружења од 1850. до 1950. године, а данас се налазе у Музеју града Новог Сада и Музеју Војводине.

Кључне речи: заставе, грађанска удружења, Нови Сад.

У музеолошкој терминологији, појам *текстилије* обухвата веома широк спектар предмета, везаних за различите области. Иако у њиховом броју предјаче етнолошке и примењеноуметничке збирке, често их налазимо и у музејским колекцијама које садрже историјски, па чак и археолошки материјал. У случају комплексних музеја, какав је и Музеј града Новог Сада, ретко наилазимо на одељења која обрађују искључиво текстилни материјал; у већини случајева је он расподељен по другим критеријумима. Оно што отежава процес чувања текстилија на такав начин су обрада и смештај који се разликују у оквиру различитих одељења. Тако ће, на пример, исти предмет на различите начине описати, презентовати и вредновати етнолог, историчар и историчар уметности.

Управо такав третман имају заставе које се чувају у Музеју града Новог Сада, посебно оне које су припадале разним грађанским организацијама у 19. и 20. веку. Због малог броја прикупљених застава и заставних трака, у Музеју није формирана посебна збирка, па су у току више деценија оне доспевале у Одељење за етнологију (Збирку занатства), Одељење за културну историју (Збирку примењене уметности и Збирку културноисторијских прилога) и Историјску збирку у Сремским Карловцима. Настале су у наведеном периоду као поручбине занатских, културних, спортских и струковних организација које су деловале на подручју Новог Сада, па је делатност одређеног друштва у прошлости одредила њихово будуће место у Музеју. Иако њихова подела подразумева и различит музејски третман (у смислу

научне обраде, конзерваторско-рестаураторске заштите и депоновања), реинвентарисање застава и осталих предмета код којих постоји овакав проблем би изазвало обимне преправке музејске документације и померања у депоима. Наведени проблем може делимично да се ублажи публикавањем материјала из разнородних одељења – у овом случају застава, како би им се барем на тај начин пружило довољно пажње као групи сродних музејских предмета.

Друштвене заставе су веома значајни предмети материјалне културе, који су представљали спољна обележја бројних грађанских организација у Новом Саду. Њиховим коришћењем су одређене групе грађана себе отворено идентификовале и у први план истицале своја опредељења, начела и националне тежње. Као и у осталим градовима Војводине и Србије, употреба застава у Новом Саду је у другој половини 19. и првој половини 20. века била везана за већину јавних дешавања, а њиховој набавци и изради је придавана посебна пажња. Сачувани примерци у колекцијама Музеја града Новог Сада и Музеја Војводине, фото и документарна грађа, као и писани извори из наведеног периода сведоче о развијеној домаћој производњи застава и њиховој учесталој употреби. Истраживање ове теме открива време и начин на који су оне израђиване и коришћене. На тај начин се чувају и презентују подаци о поручиоцима, финансијерима, заставним кумовима, ауторима и продавцима. Свака од наведених улога је представљала важну карику у процесу настанка друштвених застава и њиховој каснијој употреби. Међутим, иако историјски извори показују да је у новосадској

средини коришћен велики број тих интересантних предмета, данас се свега десетак примерака чува у поменута два музеја.

У периоду интензивног оснивања и деловања (1850–1940), новосадска грађанска удружења су се јавно представљала текстуално-визуелним обележјима, која су показивала идентитет, сврху, карактер и намере тих организација. Без обзира на то да ли је имало занатски, струковни, културни, хуманитарни или спортски карактер, свако удружење је прво дефинисало своје име. Оно се најчешће састојало од неколико речи које су указивале на националну и социјалну припадност чланова, као и на врсту друштвене активности коју је удружење обављало. Најважнија визуелна обележја грађанских организација представљали су печати, грбови и заставе. Традиција њихове израде сеже далеко у прошлост, а историју, развој, значења и употребе оваквих симбола проучавају помоћне историјске науке: сфрагистика, хералдика и вексилологија¹ (Antoljak, 1971; Атлагић, 2007; Атлагић–Шекуларац, 1997). Јавна употреба тих знамења је одређивала место појединца у односу на групу и групе у односу на локалну заједницу односно друштво. Стога је њихов изглед пажљиво дефинисан правилима и статутима удружења.

Као репрезентативним симболима, друштвеним заставама је поклањана посебна пажња. На њихову израду су утицали различити фактори – традиција

грађанског удруживања, потреба за учествовањем у јавним догађајима, ритуално обележавање значајних годишњица и празника, а често и исказивање осећања припадности одређеној националној, класној, струковној или родној групи. У околностима везаним за живот ван матичне државе, могућност истицања сопственог идентитета путем застава је била посебно важна српском народу. Те чињенице су били свесни и државни органи, па је изглед застава често био предмет спора између власти и чланства појединих српских организација. Управо због тога, текстуалне поруке и визуелни симболи су пажљиво планирани и бирани, а о квалитету употребљених материјала се увек водило рачуна. У процесу настанка застава су учествовали финансијери и аутори, а за њихово трајање и употребу су били задужени чланови удружења.

ПОРУЧИОЦИ, ПРИЛОЖНИЦИ И ДАРОДАВЦИ ЗАСТАВА

Коришћење застава, барјака и литија има дугу традицију на простору данашње Војводине, а финансирање њихове израде се ослањало на јавне и приватне изворе. Државне власти су поручивале и слаћале израду војних и формалних цивилних застава које су биле у свакодневnoj званичној употреби. Подаци о њиховим поруцима уредно су бележени у књигама варошких и војних администрација,

1. Застава Задрује Срба занатлија Новосађана, израђена 1910. (МВ 4.784)

које се данас налазе у архивским и музејским институцијама. Помоћу таквих историјских извора се може доћи до информација о поручиоцу и времену поручивања заставе и других државних обележја, особи која је била ангажована за израду, материјалу од којег су израђиване, мотивима и цени.² Литије за богослужбену употребу су финансиране из црквених каса које су пуњене прилозима верника, а неретко су и имућнији дародавци – приложници поручивали овакве предмете и поклањали их својим локалним храмовима.

Почетак оснивања занатских и грађанских удружења у првој половини 19. века је у великој мери интензивирао развој свих грана примењене уметности и занатских делатности везаних за израду заставе. О поручивању заставе се одлучивало на скупштинама друштава, а њихова израда је финансирана на више начина. У другој половини 19. века су средства сакупљана и чувана у друштвеним и занатским ладама (благајнама), а о њиховом утрошку је вођена уредна евиденција.³ Брига о друштвеним заставима се настављала и после њихове израде и освећења. Будући да су чуване у црквама, где су најчешће и коришћене, посебно је ангажована и плаћана особа која се бринула о правилном развијању и савијању заставе.⁴ Због честе употребе, током година је долазило и до оштећења заставе. Тада су их чланови поправљали или наручивали нове, па се дешава да

је од једног удружења сачувано више заставе. Тако су, на пример, сачуване две заставе Задруге Срба занатлија Новосађана из 1910. и 1940 – израђене поводом обележавања 40 односно 70 година постојања Задруге (сл. 1, 2).⁵

Привредни и културни развој Новог Сада крајем 19. и почетком 20. века допринео је и богатијем друштвеном животу, односно укључивању свих слојева становништва у заједничка окупљања и прославе. Многобројна занатлијска, културно-уметничка, просветна, хуманитарна и спортска друштва окупљала су чланства чија је социјална структура била веома паролника. Виђенији грађани су, као редовни или почасни чланови, учествовали у активностима појединих друштава и повчано их помагали, па су прилози за израду заставе све чешће стизали и од тих имућних дародаваца. Једна од највећих почести која је могла бити указана појединцу било је кумство приликом освећења заставе. У тој улози су се појављивали интелектуалци, индустријалци, велепоседници и значајни државни представници, а често и њихове супруге. Додељивање кумства је дефинисало одређену особу као истакнутог члана локалне заједнице и стварало важну материјалну и духовну везу између појединца и удружења. У Новом Саду су се, на пример, у улози кумова често појављивали чланови велепоседничке породице Дунђерски, чији је културно-друштвени и хуманитарни допринос овда-

2. Застава Задруге Срба занатлија Новосађана, израђена према нацрту Владимира Курочкина 1940. (МГНС КИ-422)

3. Диплома „Невена“, израђена по нацрту сликара Владимира Курочкина, издајна Гедеону Дунђерском 1925. (МГНС Ки-3103)

4. (лево) Заставна трака друштва „Невен“ с највишим о кумствоу др Гедеона Дунђерског 1925. (МГНС Ки-782)

5. Заставна трака Кола зан. омладине с највишим о кумствоу Олге Дунђерски 1924. (МГНС Еј-423)

шњој средини био видљив више од пола века. Један од наследника породичног богатства, др Гедеон Дунђерски, био је 1925. заставни кум Српском занатлијском певачком друштву „Невен“, које му је том приликом доделило диплому са следећим текстом:

„Српско занатлијско певачко друштво 'Невен' издаје ову повелу господину Др Гедеону Дунђерском, великом поседнику и родољубу у Новом Саду, своме највећем добротвору и заставском куму:

I. Предаје му право да по народном предању ужива наследно кумство у својој породици и он и његови одређени наследници да одређују за вечито у својој обитељи лице за кумовску част 'Невен'-а,

II. Заветује му се да ће за све време свога опстанка учествовати у свакој радости и жалости своје високо поштоване кумовске обитељи,

III. У случају непогоде да друштво мора ма и привремено да престане деловати, предаје кумовској обитељи право да се у њој чува дарована друштвена застава до часа, док се не појави ново способно поколење, да ту заставу понесе даље ка слави и часном националном раду трагом првога духовнога кума, народног песника Чика-Јове Јовановића – Змаја.

А та застава у власништву 'Невен'-а и ова повеља у залогу кумовске обитељи имају да буду видљиви знаци нераскидне духовне везе: покровитељства кумовског и оданости 'Невен'-ове своме куму. Тако нека буде! О Духовима 1925. г. на дан прославе двадесетпето-годишњице 'Невен'-ове у Новом Саду“ (Сл. 3)

Као велика почаст, заставно кумство је било забележено и на заставним тракама. Оне су израђиване и куповане, али и коришћене заједно са заставама. На њима су бележена имена кумова, назив друштва и, понекад, место и година освећења заставе. Заставни кум је најчешће био и финансијер израде саме заставе, а трајно сведочанство веза друштва и ових појединаца су управо заставне траке. Изради заставних трака је посвећивана подједнака пажња – као и самим заставама, па су коришћени исти скупоцени материјали и технике украшавања (сл. 4, 5).

У улози дародаваца и приложника за израду и освећење друштвених застава између два светска рата се често појављује и новосадска општинска власт. Одговарајући на молбе удружења широм државе, Савет града Новог Сада је на својим седницама доносио одлуке о новчаним прилозима.⁶ Таква пракса је била уобичајена све до Другог светског

рата, а замирањем грађанских и занатских друштава у послератном периоду је занемарена и традиција израде застава односно њиховог освећења и кумовања.

АУТОРИ, ПРОИЗВОЂАЧИ И ПРОДАВЦИ ДРУШТВЕНИХ ЗАСТАВА

Настанак друштвених застава се везује за новији период српске историје, развој градова у Војводини и стварање првих грађанских организација у 19. веку. Узори за њихово визуелно формирање су пронађени у старим цеховским обележјима, војним, државним и црквеним барјацима. Од краја 18. до половине 20. века су се њиховом израдом бавили бројни сликари, који су у свој домен рада укључили и осликавање текстилних предмета. Иако нису увек имали значајну уметничку вредност, њихови ликовни радови су занимљив документ о разноврсности, ширини и условима рада наших сликара, али и повезаности примењене и ликовне уметности у српској култури тог периода. Сачуване црквене књиге и данашњи музејски фондови сведоче о томе да су за израду литија и барјака често били ангажовани тадашњи најбољи сликари, посебно у православној заједници, а информације о доброчинствима поручилаца су објављиване и у тадашњој периодичној штампи.⁷ Познато је да су се овим пословима бавили Димитрије Поповић, Стефан Гавриловић, Јован Исајловић, Димитрије Аврамовић, Ђура Пецић, Љубомир Александровић, Урош Кнежевић, Петар Пилић, Никола Димшић, Павле Симић, Ђока Путник, Ђура Јакшић, Аксентије Мародић и други (Симић, 1956: 75–77; Коларић, 1960: 65–68; Витковић, 1994: 51). Интересантна је и чињеница да су сличне послове у римокатоличкој заједници обављали мање познати сликари, који су добијали и много скромније хонораре.

У последњим деценијама 19. века су отворене прве специјализоване продавнице црквених утвари на подручју Војводине, које су, између осталог, израђивале и продавале заставе за цивилне организације. Њихова трговачка и производна делатност је интензивирана у првој половини 20. века и може се пратити до краја Другог светског рата. Само у Новом Саду је у наведеном периоду постојало десетак радњи тог типа. Међу њима је надалеко позната била новосадска радионица и продавница Николе Ивковића, која се налазила у Дунавској улици бр.

6. (горе) Радња Николе Ивковића у Новом Саду
7. (средина) Никола Ивковић испред црквене литије (МГНС КИ-4427)
8. Ценовник радње Николе Ивковића, око 1910. (МГНС)

27.⁸ У приземљу његове породичне куће се налазила велика и добро опремљена продавница, у којој су се могле наћи све црквене потрештине, али и производи који нису имали богослужбену функцију (сл. 6, 7). У робу која је чинила велики део промета продавнице могу да се уброје заставе намењене различитим грађанским удружењима, школама и заводима. У првој половини 20. века, када је Ивковићев посао био на врхунцу, у радионици су биле запослене жене које су шиле и везле разне текстилне предмете, као и мајстори специјализовани за поједине послове (кројачи, сликари, лимари, гомбари ...). Један део заоставштине ове радионице се данас чува у Музеју града Новог Сада, а садржи разноврсне производе (црквени текстил, заставе), текстилне узорке, рекламе, ценовнике и обимну финансијску документацију. Из ове драгоцене грађе се сазнаје да су тканине, конци и позамантеријски украси за израду застава и других текстилних предмета стизали из најпознатијих фабрика широм Европе. Поруцбине за израду производа су примане са подручја целог јужнословенског подручја, па и из иностранства.

О Ивковићевом послу би се данас много мање знало да није имао веома развијену рекламну делатност, која се базирала на редовном објављивању огласа у великом броју периодичних листова и обимним илустрованим каталозима-ценовницима (сл. 8).⁹ У Ивковићевим корисним брошурама су наведени и илустровани сви производи који су се могли купити у његовој радњи, или поручити поштом. Између осталог, он је нудио црквене, друштвене, занатске, соколске, школске барјаке и све друге врсте барјака, са детаљно описаним димензијама, врстом материјала, техником извођења, иконографским елементима и ценама. Овај способни трговац је рекламирао своје заставе на следећи начин: „Израда мојих барјака (застава) призната је као најсавршенија, а особито вез са свилом и златом свугде је до сада стекао највеће допадање... Сравните цене са ценама конкуренције, па ћете се осведочити да Вам моја фирма пружа највећу гаранцију и најповољнији услов за израду Ваше нове друштвене заставе“. У исцрпним каталозима су штампане фотографије раније поручених застава, уз навођење имена наручиоца. О исплативости њихове продаје сведочи и мала брошура у којој је Ивковић рекламирао само заставе, помињући све детаље у вези са израдом и пратећом опремом, коју су чиниле кумов-

9–10. Брошура Ивковићеве радње са информацијама о барјацима (МГНС КИ-5294)

ретко прелазили границе ширег градског подручја. Послови тог типа су им представљали сигуран извор прихода и препоруку за друге муштерије и самосталну делатност. У другу категорију аутора који су давали ликовна решења за друштвене заставе могу се убројати самостални уметници. Њих су, за појединачне послове, директно ангажовали наведени трговци или поједина грађанска удружења. Два текстилна предмета из фонда Музеја града Новог Сада представљају примере таквог ангажовања: застава Задруге Срба занатлија Новосађана која је израђена 1940. године у радионици Николе Ивковића према нацрту Владимира Курочкина, новосадског професора цртања (сл. 2);¹² застава Новосадског занатлијског удружења коју је осликао Драгутин Инкиостри Медењак 1927 (Лазвић, 2013: 39–58). Из јавног огласа Владимира Курочкина се сазнаје да такви послови нису били неуобичајени за њега, те да је „примао наруџбине за слике, декоратерске скице, етиде, пано композиције, вињете за свечане јубилеумске адресе и друге уметничке радове“ (Школа сликања..., 1922). Веома су интересантни и подаци који се налазе у књизи записника Друштва „Невен“, а тичу се планирања прославе 25-годишњице Друштва 1922. године. Наиме, управа Друштва је на једном састанку одлучила да ангажује Васу Елшкићевића за израду нацрта заставе, коју би затим извезле чланице „Невена“.¹³ Међутим, прослава није одржана наведене године – из непознатих разлога, а застава није израђена. Тек 1924. је поново расправљано о изради барјака, за који је ангажована радионица Љубомира Ђукића. Интересантан је запис из којег се види да је управа друштва од сликара Анастаса Боцарића тражила стручно ми-

шљење о нацрту те заставе.¹⁴ Она се данас налази у Музеју града Новог Сада (сл. 16).

ТЕХНИКЕ ИЗРАДЕ ЗАСТАВА

Физички облици заставе су се кроз векове развили у неколико устаљених варијанти. Најчешћа је, свакако, правоугаона форма, која је прилагођавана различитим димензијама. Начин њеног истицања – по ширини или дужини, одређивао је основне карактеристике заставе, о којима се морало водити рачуна приликом израде. Уколико је била излагана на јарболу по ужој страни, што се најчешће дешавало, материјали и начин украшавања су прилагођавани том положају. Морало се водити рачуна о издржљивости текстила, конаца и жица, али и о правилном постављању и видљивости натписа и орнаментације. Оно по чему су се друштвене заставе разликовале од других врста заставе је начин употребе. Наиме, као репрезентативни симболи цивилних организација, оне нису биле у свакодневној употреби, већ су коришћене у одређеним, свечаним тренуцима. Због те околности, поручиоци друштвених заставе су инсистирали на најбољим материјалима, који су, на дужи рок, повољно утицали на животни век таквих предмета.

Већина друштвених заставе била је израђивана од племенитих врста текстила, као што су свилени дамаст или атлас, свилени рипс, брокат, сомот, али и разне вунене тканине. Сачувани примерци у новосадским музејским колекцијама показују да је највише коришћена свила. Издржљивост, платкоћа, сјај, гихкост и друге физичке карактеристике свиле чинили су је веома погодном за израду заставе. Тако се постизала тражена дуготрајност и визуелна репре-

14-15. Скице за заставу Кола занатлијске омладине са нечијом синајуром аутора, 1921.

зентативност. Лакоћа материјала је, такође, била важан фактор приликом избора, посебно ако се узме у обзир чињеница да су се заставе састојале од две спојене стране, између којих је уметано обично платно – као ојачавајући елемент. Индустријализација и механизација процеса ткања и бојења свиле у другој половини 19. века снизила је вредност овог материјала, па је он постао приступачан и широко употребљаван.¹⁵ Свила је набављана у иностранству, а постојали су и домаћи произвођачи. С обзиром на то да су свиларе постојале и у Новом Саду, локалним произвођачима застава је набавка материјала била додатно олакшана.¹⁶ Највећу продају разних врста застава је имао Никола Ивковић, који је у својим ценовницима наводио да користи следеће материјале: „свилени дамаст, свилени рипс, свилени рипс моаре, полусвилени дамаст, најтежу чисту свилу и вунени дамаст“ (Илустровани..., око 1925: 20–27). Будући да је тканине набављао из Лиона, престонице свиларства у Европи, Ивковићеве производи су били веома квалитетни и дуготрајни.¹⁷

Свила је представљала најпогоднију подлогу за богато украшавање везом, свиленим ресама, позамантеријом и насликаним детаљима. Код застава су најчешће примењиване скупоцене технике златовеза, сребровеза и свилевеза, које су представљале највиши ниво декоративног везилачког умећа. На подручју Војводине су биле познате и у ранијим епохама, а од 19. века су постале широко распрострањене. Као и код средњовековног златовеза, позлаћене и сребрне нити су добијане влачањем или упредањем, док су металне упредане или обмотаване жутиим или белим свиленим концем. Након што би цртеж жељеног мотива на картону био постављен на свилу, металне нити су полагање преко њега и јаким концем причвршћиване са друге стране тканине, различитим везилачким бодовима. Техником веза по писму су добијани жељени мотиви, најчешће релјефно издигнути. Како се објашњава у часопису „Српска везиља“ почетком 20. века, домаће везиље су углавном радиле тзв. турским златовезом, тј. пола златом – пола свилом. Свиленим концем жуте боје су радиле само ситније бодове ради учвршћивања златне жице.¹⁸ У златовезу високог квалитета је коришћена нит од правог злата, племенитог жутог сјаја, постојаног и отпорног на оксидацију. Ову врсту жице је користио и Ивковић, не само за везене елементе већ и као материјал за позаман-

16. Застава груписва „Невен“, 1924-5.
(МГНС КИ-782)

теријске украсе, траке, ресе и кићанке. Због картонске подлоге, дебљине жице и аплицираних украса, везени делови заставе су се одликовали извесном пластичношћу, али су, истовремено, доприносили тежини предмета. Почетком 20. века је ушла у употребу жица од сјајних неплеменитих ковина, али знатно лошијег квалитета. Она је била лакша и јефтинија. Међутим, брзо је тамнела и није поседовала мекоћу и гипкост ранијих златних нити (Петровић, 1987: 47–59). Управо зато су често боље очувани златовезни предмети из ранијих деценија.

Везене натписе, фигуралне представе и орнаментацију на заставама и заставним тракама изводиле су веште везиље, којих је у Новом Саду било у великом броју. Традиција преношења знања из генерације у генерацију жена и систем образовања који је увео ручни рад као обавезан део девојачког

17. (горе) Кољња вајројасних друштва са укуцаним сјамен клиновима (МГНС Ей-514, 515)

18. Клинови на сјамен-џлочи друштва „Невен“ коју је 1925. израдио предузеће „Папирјасџика“ (МГНС Ки-1130)

школовања имали су за последицу широко познавање везилачких техника у женској популацији. Уз подстицај српских интелектуалки, међу којима се посебно истичу Савка Суботић и Јелица Беловић-Бернадићовска, у Новом Саду су од осамдесетих година 19. до половине 20. века организоване бројне изложбе ручних радова. На тај начин је јавности презентована уметност жена са села и из града, ученица и чланица разних организација. Истовремено је међу њима подстицај такмичарски дух, машта и жеља за савладавањем вештина ручног рада. Новосадске везиље су своје способности могле да уновче радећи за власнике трговина текстилним производима и уметничко-занатских радионица за израду црквених утвари. Зна се, на пример, да је у радионици Николе Ивковића било запослено и до 20 жена које су украшавале разне текстилне предмете, па и заставе. Њихов рад је карактерисао висок квалитет, што доказују и, раније наведена, бројна писма купаца Ивковићевих производа. Понекад су мотиве на заставама везле и саме чланице друштва, такође веома умешне у оваквим пословима. У Новом Саду су велики број жена окупљале организације Коло српских сестара и Добротворна задруга Српкиња Новосаткиња, које су имале своје подружнице и у другим српским крајевима. Чланице тих друштва су биле веома активне у животу локалних заједница, а резултати њиховог рада су били презентовани на изложбама ручних радова. Осим њих, у таквим дешавањима у Новом Саду су редовно учествовале ученице Више девојачке школе, у чији програм је већ био уврштен предмет везан за израду и украшавање текстилних предмета.

Код описа техника израде друштвених застав не треба изоставити чињеницу да су поједини делови били сликани, „уметнички моловани“, како су то истицали продавци. Уљане боје су коришћене за представљање фигуралних композиција, које су смештане у средиште заставе. Било да се радило о слици светитеља, или амблематској представи, палета боја је морала бити богата, а квалитет израде висок. Само на тај начин су сликани делови заставе могли имати подједнак рок трајања као везени. Ако је употребљавана несолидна боја, или је депоновање заставе било неадекватно, бојени слој би често пуцао и опадао са текстилне подлоге.

Приликом израде заставних трака су коришћени слични материјали као и за заставе. Најчешће је

употребљавана бела или светложућкаста свила, природно бојена, на којој су истицани извезени натписи. Никола Ивковић је продавао траке и у националним српским бојама, посебно у међуратном периоду, када више није било бојазни од забрана истицања националних обележја које су биле на снази у време Аустроугарске. Траке су се састојале од два или три крака, на врху спојена великом машном. Сваки од кракова је шивен од дупле свиле, ојачане у средни картоном или текстилом. Ојачање је било потребно и због дугачких натписа, који су најчешће везени златном жицом и жућкастим концем. На ивице су зашиване позамантеријске траке и ресе, које су биле исте боје као и натписи. Сличне по облику и техници израде биле су кумовске траке и барјактарске ленте, које су, такође, биле битне у церемонији освећења друштвених застава.

Копља за заставу су израђивана од метала и дрвета. Она су се састојала од дугачке токарене шипке и украсног врха. Приликом завршне обраде, дрво је политирано и бојено, а метални врх посебно обликован и позлаћиван (сл. 17). Од метала су израђивани и спомен-клинови, штитолике плочице на чијим полеђинама су се налазили мали ексер или игле помоћу којих су убадане у заставно копље или посебно припремљену плочу.¹⁹ На предњој страни клинова су гравирани имена појединаца или институција које су дале новчани прилог, као и место одакле су. За израду клинова је коришћен месинг или неки неплеменити метал – некада накнадно позлаћиван или посребриван. Њиховом израдом су се бавили печаторесци и гравери, али и радионице за црквене утвари. У Новом Саду се између два рата овим словима бавила фирма „Папирпластика“, а широк избор клинова и друштвених значки је нудио и Ивковић у својој добро снабдевеној радњи (сл. 18).²⁰

ИКОНОГРАФИЈА ДРУШТВЕНИХ ЗАСТАВА

Изглед застава, грбова и печата је био пажљиво планиран и детаљно дефинисан статутима и правилницима градских удружења, али и усаглашаван са државним прописима из ове области. До 1918. су на подручју данашње Војводине важили закони које је доносило Министарство унутрашњих послова у Будимпешти. Њиховим садржајем се настојало ограничити истицање свих националних симбола, осим угарских. Тако је, на пример, расписом Министар-

ства из 1874. године забрањено коришћење грба Кнежевине Србије на заставама разних друштава.²¹ Извештаји који су из Новог Сада слати у Будимпешту сведоче о томе да је рад удружења строго контролисан, посебно српских.²² Једно од новосадских друштава које је прво осетило последице државне репресије била је Задруга Срба занатлија Новосађана, која је на својој оснивачкој скупштини 1870. године одлучила да ће српска тробојка и грб бити саставни делови заставе. Властима се није допадала активност Задруге, а поготово су им сметала национална знамења и српска тробојка. Министар унутрашњих послова је дозволио да у грбу буду приказане две руке, једна у другој, али без српског грба, а застава је, „иако није нужна“, могла имати само „домовинску тробојку“, тј. мађарску (црвено-бело-зелену). Одлуком од 5. маја 1873. је укинута Задруга, с тим што јој је дата могућност поновног оснивања, али са измењеним правилима и под условом да се односи само на новосадске занатлије. Тек 1874. године, након промене изгледа заставе, рад Задруге је одобрен. Тако је у „Правилима“ овог друштва из 1875. и 1891. стајао следећи опис заставе и печата: „Задружна је застава плаве боје са знамењима занатлијским. Задружни је печат (две руке једна у другој пружене) с натписом около: ’Задруга Срба занатлија Новосађана’ с годином оснивања“ (Правила, 1875: 17; Правила, 1891: чл. 25).²³ Понекад су управе појединих удружења прибегавале и малим преварама како би постигле циљ.²⁴ Незванични компромис између српских друштава и власти је пронађен у коришћењу две боје – црвене и плаве, као подлоге за две стране заставе. Овај обичај је уведен већ током последњих деценија 19. века, а поштован је и у међуратном периоду, када више није било потребно да се избегавају боје српске националне заставе. Поручиоци и аутори застава су увидели да црвени и плави текстил чини веома добру подлогу за везене и сликане орнаменте и фигуралне представе, па је настављена ранија пракса.

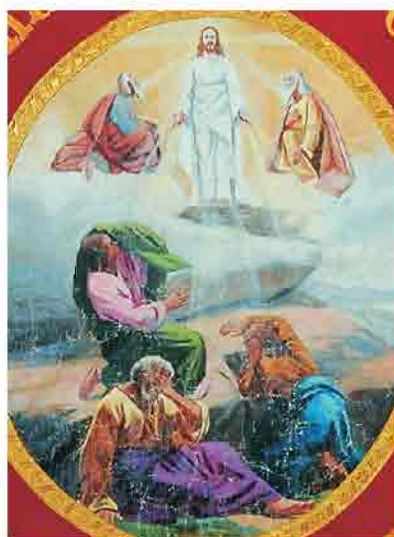
Текстуални и ликовни елементи на друштвеним заставама су извођени у складу са традицијом и установљеним правилима. У зависности од карактера појединачних организација, ти елементи су мењани и прилагођавани потребама и жељама чланства. Идентитет удружења је јавно приказиван кроз натписе, одређене врсте фигуралних представа и украсну орнаментацију. Већина друштвених застава

је садржавала иконографске приказе светитеља заштитника (патрона) или неког црквеног празника, сцене симболичног или алегоријског карактера, препознатљиве натписе – са годинама оснивања и освећења, као и читав репертоар декоративних мотива вегетабилног, геометријског или симболичног карактера. По правилу, средишњи део заставе је био резервисан за ушивену, насликану или извезену представу патрона или празника који је био изабран за славу одређеног друштва. Било је уобичајено да се православни светитељи прикажу у пуној фигури, често и са појединим детаљима, који су додатно дефинисали приказани лик. Организације у којима је чланство било православне вере су за своје заштитнике најчешће бирале Св. Саву, Св. Георгија, Св. Николу, Св. Јована, Св. Петра и Павла или неког другог значајног светитеља. Поједина друштва су своју славу обележавала у дане важних црквених празника, који су, такође, били приказивани на заставама.²⁵ Величина и реализам представљених фигура, као и инсистирање на устаљеним иконографско-ликовним обрасцима омогућавали су лако препознавање таквих композиција. Исти принципи су важили и код израде застава за удружења са члановима католичке вероисповести (сл. 19–21).²⁶

Осим ликовних представа патрона, истакнуто место на заставама су имале сцене симболично-амблематског и алегоријског карактера. С обзиром на то да је свака застава имала две стране – подједнако

важне и доступне оку посматрача, на њима је било довољно простора за осмишљавање и представљање знамења која су на директан или посредан начин указивала на карактер и одређења појединих друштава. Представљени симболи и амблеми су – када је реч о форми, орнаментацији, техници израде и димензијама, били уједначени са сликама светитеља на супротној страни. Избор мотива ове врсте је, уз одговарајуће текстуалне поруке, био повезан са делатношћу и моралним начелима чланства. Када су у питању друштва чији су чланови потицали из круга занатлија, било је сасвим уобичајено да се на њиховим дипломама, печатима и заставама појаве симболи разних заната заступљених у Новом Саду.

О употреби занатских знамења на печатима новосадских цехова први је писао Мелхиор Ердуђељи у „Историји Новог Сада“, наводећи да су се користила већ половином 18. века.²⁷ Готово идентична пракса је постојала и код израде занатских застава на којима су били истицани струковни симболи. Крајем 19. и у првој половини 20. века, након нестанка цехова и настанка удружења која су обухватала занатлије различитих профила, симболи појединих заната су се и даље често користили на дипломама, службеним печатима и заставама. Такав је био случај са Колом занатлијске омладине, За другом Срба занатлија Новосађана и Удружењем занатлија Новосађана (сл. 22).²⁸ Понекад су то биле визуелно поједностављене композиције, на којима

19. (лево) Представа Силаска Св. Духа са заставе Новосадске шрџовачко омладине (МВ)

20. Представа Преображења са заставе друштва „Невен“ 1925. (МГНС)

21. (десно) Представа св. Флоријана на заставама вајројасној удружења у Пејроварадину (МГНС)

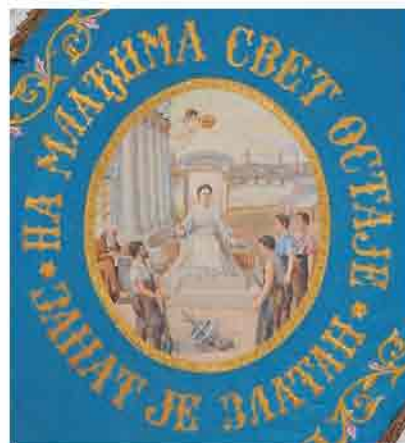
су приказани основни алати за појединачне занате, али су често креиране и иконографски сложеније представе, на којима су групе различито аранжираних оруђа преузимале улогу уопштених симбола занатства.

Из репертоара мотива који су веома често коришћени на заставама занатских удружења треба издвојити и представу „рука у руци“ (сл. 23). Гест руковања је симболизовао занатску радиност, братство, међусобно помагање и бригу, солидарност и пријатељство, те је, као такав, био општепознат иконографски мотив у европском грађанском друштву. У новосадској средини се појављује већ 1875. године – на печату Задруге Срба занатлија Новосађана: „Задружни је печат (две руке једна у другој пружене) с натписом околи: 'Задруга Срба занатлија Новосађана' с годином оснивања“. Он је пренет и на заставу Задруге, а почетком 20. века се налазио и на застави, печату и дипломи Кола занатлијске омладине. Тај симбол је коришћен широм Војводине, као резултат развијеног занатског и друштвеног деловања (Грлица, 2002: 117–133).

Иако је приметно да су током времена наведени симболи поједностављивани у складу са функционалношћу ликовног дизајна 20. века, понекад су поручиоци заставе захтевали и сложеније фигуралне композиције. Тако се, на пример, на застави Кола занатлијске омладине из 1924. године може видети алегорија занатства и знања (сл. 24). Поред читавог низа симбола и алегоријских фигура, у позадини је

насликана и ведута Новог Сада – са истакнутим фабричким димњацима, како би се нагласио развој градске индустрије. Будући да насликани објекти више не постоје, застava представља и вредан историјски извор. Осим занатских симбола, на сачуваним новосадским застрадама се могу видети и симболи везани за трговачка, културна и спортска друштва, најчешће укомпоновани са вегетабилним орнаментима, који су, такође, носили одређена симболична значења. Међу најчешће употребљаване мотиве могу се убројати кадудеј (симбол трговине), лира (уметност, музика, песништво), гусле (српски национални симбол) и књига (знање, мудрост). Њихово значење је било универзално и карактерисало је основне делатности различитих друштава. Посебно је занимљива иконографија застрада на којима су приказани симболи били уско повезани са активношћу одређене организације. Такав је случај са застравом Грађанског стрељачког друштва у Новом Саду која је наручена поводом 100 година постојања (1790–1890). На њој су били представљени мета, пушке, ловачки шешир и дворска луда – симболи стрељаштва и начела којих су се држали чланови тог друштва.

Потпуном визуелном доживљају је допринела развијена орнаментика, углавном вегетабилног, али и геометријског карактера. Гране маслине и хрasta, као и листови акантуса и винове лозе носили су универзална симболична значења, позната још од времена паганства. У хришћанској односно

22. (лево) Представе занатских алата на скици за заставу Кола занатлијске омладине (1921)

23. Симбол „рука у руци“ на застави Задруге Срба занатлија Новосађана (1910)

24. (десно) Алегорија занатства на застави Кола занатлијске омладине (1924)

српској народној традицији се маслина сматрала благословеном биљком, која је симболизовала мир, бесмртност, плодност и обиље. Храст – симбол отпорности, чврстоће и постојаности у вери, српски народ је сматрао светим дрветом. Винова лоза и акантус су, као биљке чија су симболична значења оформљена још у најстарија времена, а затим пренета у хришћанско доба, имали велики значај у декоративној уметности новијег доба (Чајкановић, 1985: 172, 240). Наведене биљке су биле обавезан део репертоара орнамената на заставама новосадских друштава, а њихови облици су приказивани у распону од реалистичних до стилизованих форми (сл. 25–27). Ликовно извођење таквих форми се, у великој мери, ослањало на стилове високе уметности. Уметници који су били ангажовани за израду скица су у примењену уметност уносили стилске елементе неокласицизма и другог рококоа, односно неостилова историцистичке епохе у европској уметности. Таква орнаментација је била веома блиска и разумљива грађанском укусу у периоду од половине 19. до првих деценија 20. века, што објашњава и оправдава њихово присуство на друштвеним заставама.

РИТУАЛ ОСВЕЂЕЊА И УПОТРЕБА ДРУШТВЕНИХ ЗАСТАВА

Порастом броја занатских и грађанских удружења на територији данашње Војводине, употреба застава као спољних обележја је постала веома раширена и, могло би се рећи, обавезна. Стога се у свим градовима Војводине могу пронаћи примерци оваквих предмета, који показују да је велики број

грађана од почетка 19. до половине 20. века учествовао у раду разних организација – од занатских и културних до спортских и хуманитарних. Ниједна значајнија манифестација која је организована у војвођанским насељима се није могла уприличити без учешћа чланова цивилних удружења. Њихове акције су биле усмерене на побољшање живота локалних заједница, а фондови у великој мери трошени у хуманитарне и културне сврхе. О живој и развијеној делатности грађанских организација сведочи и обимна музејска грађа, која се састоји од фотографија, програма, позивница, плаката и осталих докумената.

Нови Сад је, по броју и разноврсности грађанских удружења, предњачио у Војводини. Међутим, у њему је, потпуно несразмерно у односу на друге градове, сачуван мали број друштвених застава. Свега две музејске институције у својим фондовима поседују овакве текстилне предмете. У Музеју града Новог Сада се чувају заставе Новосадског добровољног ватрогасног друштва (1897), Петроварадинског добровољног ватрогасног друштва (1900), Српског занатлијског певачког друштва „Невен“ (1922; сл. 16), Кола занатлијске омладине (1924; сл. 28), Занатлијског удружења (1927) и Задруге Срба занатлија Новосађана (1940; сл. 2), а у Музеју Војводине заставе Новосадског грађанског стрелачког друштва (1890), Новосадске трговачке омладине (1908) и Задруге Срба занатлија Новосађана (1910) (сл. 1). Ако се има у виду чињеница да је постојао велики број новосадских удружења и да су поједина од њих сваких неколико година поручивала нову заставу, необичан је податак да је само мањи број предмета

25–26. Гране хрastiа и невена на застави певачког друштва „Невен“ (1924)
27. (десно) Стилизовани биљни и геометријски орнаменти на скици за заставу
Кола занатлијске омладине (1921)

опстао до данас. Објашњења за ту појаву могу да се потраже у драматичним историјским променама и дешавањима кроз које је Нови Сад пролазио у периоду од једног века, али и небриси чланства за старије примерке заставе. До 1918. је подручје данашње Војводине припадало територији Хабзбуршке монархије односно Аустроугарске, што је представљало отежавајућу околност за активност српских грађанских организација. Њихове заставе су биле израз патриотизма и националног очувања у туђој држави, а због своје симболике и иконографије понекад су биле забрањиване и уништаване. Стога није случајно што најбоље очуване заставе потичу из периода између два светска рата. Од 1918. до 1940. године је увећаван број удружења, а свечане манифестације су постале учесталије. Потребне за новим заставама су порасле, а стабилни приходи и донације су омогућили њихову израду. Нажалост, након неколико деценија слободног деловања је створена клима у којој грађанска удружења нису пронашла своје место, а стари симболи су намерно потискивани у заборав.

Јавна употреба застава била је регулисана правилницима удружења, али и неписаним обичајима, који воде порекло из средњовековне цеховске праксе и грађанских церемонија које су се усталиле у 19. веку. Чланови су под заставама учествовали у свим врстама заједничких ритуала, као што су освећења, славе, црквене процесије, прославе државних и црквених празника, годишњице, сахране, гостовања и сличне прилике. О значају тих догађаја и застава као ритуалних предмета су писали новосадски хроничари и путописци још у 19. веку. Интересантан опис из прве половине 19. века даје Фридрих Баудри, немачки уметник, који је 1837/38. године боравио у Новом Саду: „У пролазу сам видео процесију у Новом Саду (шест сати), која је из парохијске цркве ишла до друге цркве и назад. Без неког реда, целом ширином улице, кретала се колона људи са заставама, крстовима и свештеницима. У девет сати је за грађанство било освећење заставе у цркви, уз свечану службу (при чему је примадона, из тренутно гостујуће позоришне дружине, позвана да преузме један глас). Коњаници су се кретали у колони и донели заставе на стрелиште, где је одржана велика гозба (по особи једна форинта у кованом новцу), а поподне се плесало“ (Баудри, 2012: 49). Из овог периода је остала и белешка Михаила Полит-Десан-

чића, који у својим „Успоменама“ описује трговачкозанатске заставе у Новом Саду пре 1848: „Српске занатлије, у споразуму са српским трговцима, велике су жртве приносили да српска црква што лепша, што богатија буде. Српски занатлијски цехови надмећали су се који ће лепшу и скупоценију заставу имати. Тако је српски ћурчијски цех (у Новом Саду) имао најскупоценију црквену заставу, која је многе хиљаде стајала“ (Полит, 2006: 153). Мелхиор Ердунжељи, аутор прве писане историје Новог Сада, крајем 19. века наводи: „Наиме кад је светац био, ишли су цехови под својим заставама на службу божију, ко би без разлога изостао, платио би глобу у ладицу цеха“ (Ердунжељи, 1894: 302). Таква пракса је настављена и у 20. веку, када је употреба друштвених застава и службено прописивана. О томе сведочи једна одредница „Правила Новосадске трговачке омладине“ из 1904. у којој је наведено: „Друштвена застава употребљава се само у свечаним приликама, где друштво корпоративно учествује“.

Једна од таквих прилика је освећење нове заставе, које се прослављало на најсвечанији могући начин. Будући да су заставе набављане приликом оснивања одређеног друштва или неког јубилеја, тада су обављане и прославе освећења. Припремне радње почињале би месецима раније, а све одлуке су доношене на скупштинама чланства. Одлучивало се о томе ко ће бити кум прославе, коме ће бити поверена израда заставе, којим друштвима и појединцима ће бити послати позиви за учествовање, како ће изгледати програм и свим осталим детаљима. Од градских власти су правовремено тражене потребне дозволе, а сам догађај је најављиван у локалним новинама. Друштво које је припремало прославу је, уз позив за учествовање, слало и спомен-клинове, који су имали важну улогу у церемонији освећења. Након доласка гостију, прослава би почињала шетњом до локалне цркве, где је вршено освећење и укуцавање спомен-клинова у барјак. Понекад би у порти цркве председник друштва и кум одржали пригодне говоре. Уследило би фотографисање, а затим би сви заједно кренули у свечану салу – одређену за ту прилику, где је био припремљен ручак или вечера. Дан би се завршавао уметничком приредбом, у којој би учествовали домаћини и поједини гости, банкетом или игранком. Тако је, са мањим или већим варијацијама, изгледала већина друштвених прослава до половине 20. века.²⁹

28. Застава Кола занатлијске омладине, 1924.
(МГНС Еп-423)

За многа новосадска удружења је освећење нове заставе био догађај првог реда, који је брижљиво планиран. Највише историјских извора, архивских података и музејске грађе је везано за јубилеје три значајна друштва: Задруге Срба занатлија Новосађана (1870), Српског занатског певачког друштва „Невен“ (1900) и Новосадску трговачку омладину (1902). Њихова улога у друштвеном и културном животу града од 1870. до 1940. године је била веома значајна, када су чланство чинили највиђенији представници српске градске популације. У фондовима Музеја града Новог Сада и Музеја Војводине се налази обимна документација тих друштава, а најинтересантнији су управо предмети везани за прославе значајних јубилеја и освећења заставе. Таква је, на пример, фотографија коју је снимео познати новосадски фотограф Јохан Рехницер 1882. године, а која илуструје изношење нове заставе Задруге Срба занатлија Новосађана из цркве (сл. 29). На овом ретком снимку се види да је освећење обављено у новосадској Николајевској цркви, у присуству великог броја чланова друштва и грађана.

Свечане фотографије и таблони на којима се виде чланови, кумови и гости Задруге су, у наредним деценијама, рађени приликом сваког великог јубилеја, а у фонду Музеја града Новог Сада и архиви Занатлијског удружења се чувају примерци из 1900, 1910, 1930 и 1940. године (сл. 30). Најаве прослава и накнадне извештаје доносиле су новосадске новине („Браник“, „Застава“, „Нови Сад“), а детаљнији подаци о програму су штампани у посебним лифлетима и брошурама. Из једне такве спомен-књижице, приређене 1910. године поводом 40-годишњице Задруге Срба занатлија Новосађана и освећења нове заставе, сазнаје се да је хор „Невена“ певао Занатлијску молитву, коју је компоновао Исидор Бајић, да је уводни свечани говор одржао Јован Живојновић, професор Српске велике гимназије, као и да су кумови прославе, а вероватно и заставе, били Марија и Хаџи Гавра Плавшић (Спомен..., 1910). Чињеница да су чланови „Невена“ учествовали у програму прославе Задруге није необична, јер су међусобна гостовања и сарадња били веома чести. Сачувана документација „Невена“ пружа интересантне податке о позивима која су друштва слала. Тако се, на пример, у записницима који су вођени од 1908. до 1911. године помиње да су „Невену“ стигли позиви на прославе освећења заставе Српског црквеног пе-

29. (горе) Изношење заставе ЗСЗН из Николајевске цркве приликом прославе освећења 1882. (МГНС ЕИ-55)

30. (средина) Чланови Задруге Срба занатлија Новосађана приликом прославе 40-годишњице и освећења нове заставе, 1910. (МГНС ЕИ-864)

31. Чланови друштва „Невен“ приликом прославе освећења друштвене заставе 1925. (МГНС КИ-776)

вачког друштва из Ковина, друштва „Станковић“ из Београда, Новосадског певачког друштва „Фросин“, Мађарског певачког друштва „Даларда“ и других.³⁰ Записници показују да је постојала развијена сарадња и међусобно поштовање не само између српских друштава у Новом Саду већ и између православних и римокатоличких организација. Истовремено су развијане везе са бројним грађанским друштвима која су деловала у Војводини, Србији и другим крајевима где је живело српско становништво.

Једна од највећих свечаности у трећој деценији 20. века била је прослава 25 година постојања и освећења нове заставе Српског занатлијског певачког друштва „Невен“ на Духове 1925. године. Као културно друштво које је сарађивало са сличним удружењима широм државе и много наступало, „Невен“ је имао пријатеље који су помагали његов рад, па је велики јубилеј био прилика да се на једном месту сакупе домаћини и бројни гости. Из „Споменице“ која је штампана тим поводом се сазнаје да је један од најимућнијих Новосађана, др Гедеон Дунђерски, био кум и финансијер нове заставе. Она се јасно види на групној фотографији чланова хора са тадашњим хоровађом Марком Нешићем, као и на фотографијама кума и најважнијих гостију на прослави (сл. 31, 32). Из штампаног програма се сазнаје да су на свечаној приредби учествовала певачка друштва из Новог Сада, Београда, Скопља, Панчева, Сомбора, Крагујевца, Вуковара, Даља, Суботице, Госпођинаца и Руме. Сачувана плоча са укуцаним спомен-клинковима, која се налази у Музеју града Новог Сада,

32. Чланови друштва „Невен“, гости и заставни кум Гедеон Дунђерски приликом прославе освећења друштвене заставе 1925. (МГНС КИ-777)

такође представља сведочанство о том изузетном дању у историји новосадског друштва „Невен“ (сл. 18).

Заставе су истицане и у многим другим приликама битним за јавни живот грађанских организација. Сваке године су обележаване друштвене славе које су носиле национално и верско обележје, а на подручју Војводине су представљале и својеврстан израз слободарских тежњи (Мамузић, 1959: 232–236). Свечано и у присуству великог броја гостију и грађана, чланови друштва су у цркви развијали заставу и носили је кроз град као свој симбол. Податке о друштвеним славама најчешће налазимо у новосадским листовима у којима су штампане најаве тих догађаја, а потом и у извештајима са свечаних прослава. О једном од таквих догађаја је 1914. године писано у „Трговачкој омладини“: „Први дан Духова 25. маја (7. јуна) о. г. као сваке године слави Новосадска Трговачка Омладина свога патрона. Том приликом позивамо све наше чланове и пријатеље, да изволе учествовати у томе чину. Омладина ће пре подне под друштвеном заставом ићи у цркву. После службе се враћају сви омладинци у свој дом, где ће бити по обичају резање колача“ (К., С. Слава Новосадске..., 1914). У извештају о овом дешавању је писало: „Као сваке, тако исто и ове године прославила је Н. Т. О. своју крсну славу – Св. Духове. Иако је исти дан јако кишовито време било, ипак се у друштвеном дому окупио леп број чланова – омла-

динаца одакле су онда у 10 сати корпоративно на челу са својим председником г. С. Ковачевићем и целим управним одбором под друштвеном заставом, са привредниковим питомцима – шегртима у свету Ђурђевску цркву отишли, да присуствују божјој служби. После службе, кренула је омладина у свој дом на резање славског колача, који чин као сваке године обавио је пречасни г. Ђорђе Велић, парох. Славског кума г. Душана Монашевића, који тај дан није у Н. Саду био, заступао је друштвени председник“.³¹ Заставе су пронашле сврху и у бројним градским парадама, свечаностима, литијама, црквеним празницима и последњим испраћајима.³² Важни догађаји у култури Срба у Аустроугарској, као што је био пренос посмртних остатака Бранка Радичевића, такође су били прилика за јавно учествовање појединих новосадских организација.³³

Израда и употреба друштвених застава је опстала до Другог светског рата. У деценијама које су следиле је био угашен рад већине грађанских организација, посебно оних које су носиле национални и верски карактер. Истовремено су нестале мануфактуре и продавнице које су се бавиле производњом и продајом обележја грађанских удружења. Нове заставе су биле лишене свих иконографских, декоративних и текстуалних елемената присутних више од једног века. Данас се мали број преживелих примерака може видети само у музејским колекцијама.

НАПОМЕНЕ

¹ Научно проучавање застava или вексилологија првобитно је сматрана делом хералдике, а неки је сматрају и граном семиотике. Овој дисциплини је 1957. године назив дао Американац Витни Смит (Whitney Smith). Реч вексилологија је синтеза речи *vexillum* и речи *λογος* (наука).

² Два документа која се односе на послове овакве врсте део су архиве новосадског Магистрата, похрањене у Историјском архиву града Новог Сада. Први од њих сведочи о томе да је поводом доласка аустријског цара Франца Јозефа у Нови Сад 1852. године поручено ново копље за постојећу заставу и да је Францу Волфу плаћено 8 форинти за тај посао (ИАГНС Ф-1 3/2. 08/1852.). Друга белешка из 1860. сведочи о томе да су из истог извора плаћени трошкови израде варошке заставе новосадском гајтанару Гашпару Фогарашију – у износу 14 ф. и 70 кр.,

и кројачу Гаврилу Крижану – у износу 6 ф. (ИАГНС Ф-1 5041/1860). Ова два примера показују да су за наведене послове најчешће ангажовани локални мајстори текстилне и металске струке, којих је, у већем броју, у Новом Саду било још од времена оснивања насеља.

³ Тако су, на пример, у Къизи протокола Задруге Срба занатлија Новосађана за период 1873–1892, која се данас налази у Музеју града Новог Сада, забележени подаци о изради заставе, њеном освећењу, као и о трошковима везаним за њену употребу (МГНС КИ-3513). Из те архиве се знаје да је 1882. израђен барјак за чије осликавање је, тада веома траженом уметнику Аксентију Мародићу, плаћено 12 дуката, а трговцу Адамовићу 90 форинти за платно и ексер. Наведени су и трошкови прославе освећења заставе – угледном новосадском фотографу Јоха-

ну Рехницеру за сликање, затим за свечану вечеру, фијакер, музику, кокарде и оглас о овом догађају у новинама „Застава“.

- ⁴ У наведеној Књизи протокола ЗСЗН је забележено да је за свако развијање и савијање заставе истој особи плаћано 5 форинти.
- ⁵ Застава Задруге из 1910. године чува се у Музеју Војводине (инв. бр. МВ 4.784), а она из 1940. у Музеју града Новог Сада (инв. бр. Еп-422).
- ⁶ Две такве одлуке остале су сачуване у градској архиви: решење од 6. 12. 1929. којим се Музичком друштву „Његош“ из Цетиња додељује 500 динара за освећење нове друштвене заставе (ИАГНС Ф-150 14524/1930) и Решење од 19. 8. 1934. којим се Удружењу четника пружа финансијска помоћ и гостопримство поводом окупљања својих чланова у Новом Саду на освећењу нове заставе (ИАГНС-Ф150 52570/1934).
- ⁷ Једна од таквих вести је штампана у „Даници“ 1868. године: „Родољубна гђа Катарина Беличка у Суботици дала је суботичкој православној цркви на дар два прекрасна барјака, за које је начинио слике млади наш художник А. Мародић. Гђа Беличка даровала је још један барјак и за суботичку женску србску школу, за коју је слике радио опет г. Мародић. Три ова барјака вреде 2000 фор. а.в.“ (Даница бр. 15, 1868: 359).
- ⁸ Никола Ивковић (1874–1952) потиче из познате сомборске породице Ивковић. Након завршеног школовања у родном граду се доселио у Нови Сад, где је отворио радњу црквених утвари. Браћа Милан и Ђорђе су, такође, имали развијене послове у области издаваштва, штампарства и књижевства. Никола Ивковић је био један од највиђенијих људи у граду, члан Градског представништва и Новосадске трговачке омладине, потпредседник Трговачке коморе, Српске трговачке банке и других организација. Његова радионица је оштећена у бомбардовању 1948, а кућа је национализована 1948. (Енциклопедија Новог Сада. Књ. 9. 43–44).
- ⁹ У Музеју града Новог Сада, поред низа појединачних рекламних листића, сачувани су Ивковићеви илустровани каталози из око 1910, 1925, и 1939. године.
- ¹⁰ О делокругу активности радње Љубомира Ђукића сведочи барјак Шабачког певачког друштва

„Занатлија“ који је поручен и израђен 1926 (Петровић, 2011: 62).

- ¹¹ Оглас из новосадског Орла (1890).
- ¹² Владимир Семјонович Курочкин, сликар руског порекла, школовао се на Московској уметничкој академији и био кустос Градског музеја у Одеси. У Нови Сад је стигао 1920. године, са таласом руских избеглица. Као наставник цртања је радио у средњим школама у Новом Саду и Сремским Карловцима, а од 1922. је водио сопствену Школу сликања и техничког цртања. За друштво „Невен“ је израдио кумовску диплому, поменуто у тексту (види: Школа сликања..., 1922; Сликарска школа у Новом Саду. Застава 234 (1922); Микић, 1971: 22; Арсењев, 1994: 71–90).
- ¹³ Књига записника, 18. 10. 1921 (МГНС КИ-52/3).
- ¹⁴ Књига записника, 6. 12. 1924, 13. 12. 1924 (МГНС КИ-52/4).
- ¹⁵ Свиларство је на подручје бивше Југославије доспело из три правца: Византије – преко Турске, на југ Србије; Италије – преко Истре, у северо-западна подручја; Аустроугарске – у Војводину. Током 18. века свиларство у Војводини доживљава успон, што потврђују рачуни и извештаји о гајењу свилене бубе и сађењу дудова у документима из 1769. и 1770 (ИАГНС Ф3, Суб. А/770; Архив САНУ Сремски Карловци ПМБ 1769). У првој деценији после Првог светског рата је свиларство доживело велики успех у Југославији. Производња кокона је 1930. достигла 1.278 тона, а највише свиле се производило у Србији и Македонији. Целокупна производња кокона из Војводине, Србије и Хрватске је ишла на одмотавање свиле у три постојеће свиларе – у Панчеву, Новом Саду и Новом Кнежевцу. Сирова свила се из ових погона углавном извозила у Италију, Француску и Швајцарску (Јовановић, Škundrić, 1914: 130–131).
- ¹⁶ Нови Сад је био значајан центар трговине, али и производње текстила. Фабрика свиле је подигнута 1770, а кокони су откупљивани на територији Бачке и Срема. Свилара је потпуно изгорела у бомбардовању 1849, а попаљена су и многа дудова стабла. После Буне је вршена обнова узгоја свиленог прелца, а семе је набављано из Италије и Грчке. Поред фабрике, године 1884. су подигнути депо за свилене чауре

- и предионица свиле. На прелазу из 19. века у 20. век су фабрике свиле имали браћа Секе (Југосилк), Шпицер и Вермеш (Југосвила), а ткаоницу свиле Гирлих Херман. Ручно ткани уметнички дамаст је производио Павле Тифенбах (Енциклопедија, 2004: 260–263; Šosberger, 2007: 54–110; Марковић, 2010: 19).
- ¹⁷ О трговачким везама Ивковића и лионских мануфактура сведоче фактуре за куповину текстила и каталози са узорцима тканина и позамантеријских украса који су сачувани у Ивковићевој заоставштини у Музеју града Новог Сада.
- ¹⁸ Упут у златовез. Српска везиља бр. 10 (1905): 77–78.
- ¹⁹ У Музеју града Новог Сада су сачувана два копља са укуцаним спомен-клиновима која су припала добровољним ватрогасним удружењима у Петроварадину и Новом Саду (МГНС Еп-514, 515), као и две плоче са спомен-клиновима које су израђене за Друштво „Невен“ (МГНС КИ-1130) и Добровољно ватрогасно удружење у Петроварадину (МГНС Еп).
- ²⁰ „Папирпластика“ је 1925. израдила таблу са клиновима Друштва „Невен“, поводом прославе годишњице и освећења нове заставе (сл. 18). У фонду Етнолошког одељења постоје и месингани клинови који су изгравирани у радионици Николе Ивковића (МГНС Еп-826).
- ²¹ ИАГНС Ф-1 9376.
- ²² Велики жупан Ендре Флат је, поводом проблема истицања српских застава, слао извештаје Министарству унутрашњих послова у Будимпешти (ИАГНС Ф-1 од 15. 2. 1874). Новосадском градоначелнику Павлу Мачванском је, такође, писао дописе о забрани коришћења застава и амблема од стране разних српских друштава у граду (ИГАНС Ф-1 од 18. 2. 1874.), као и о забрани коришћења заставе и грба Кнежевине Србије (ИГАНС Ф-1 19. 1. 1874).
- ²³ Сличан проблем имала су српска удружења широм Војводине, о чему сведочи и пример Вршачког српског црквеног певачког друштва, које је своју заставу осветило 1869. Њихова српска тробојка са гулама и слоганом „Не дајмо се!“ забрањена је 1874, а застава је скривана до 1891. Тада је, за прославу годишњице, преправљена тако да је задржана само плава трака, а преко црвене и беле су зашивени плави комади текстила. У оваквом стању је остала све до 1918, када је, скидањем зашивених делова, враћена у првобитно стање (Петровић, 1984: 14–15).
- ²⁴ О једном таквом догађају, везаном за оснивање Новосадске трговачке омладине 1902, један од оснивача је након три деценије написао: „Направили смо свечане значке црвено-плаве-беле и на црвеном пољу био је мађарски натпис, који није тако јако упадао у очи као српски натпис који је био на белом пољу. И када су нас мађарске власти позвале на одговорност због наше тробојнице, ми смо им указали, да је на првом месту мађарски натпис, и тако се извукосмо“ (Споменица, 1933: 118).
- ²⁵ Тако је, на пример, Друштво „Невен“ славило Св. Георгија, Задруга Срба занатлија Новосађана Св. Саву, Занатлијско удружење Св. Петра и Павла, Коло занатлијске омладине Преображење, а Новосадска трговачка омладина Духове.
- ²⁶ Примери застава добровољних ватрогасних друштава из Петроварадина и Новог Сада, израђених 1897. и 1900, показују да су представе одређених светитеља, у овом случају Св. Флоријана, израђиване у складу са давно установљеним иконографским правилима (Недељковић, 2005: 31–32).
- ²⁷ Ердунђели описује печате следећих цехова: рударског из 1748. (штит са хируршким инструментима и човеком који држи лекарско стакло и хируршки инструмент), кујунџијског из 1797 (крст и фигуре Св. Ђирила и Методија), ћурчијског из 1799 (два лава која држе кожу и мађарски грб), ковачког (штит са потковицом), коларског (штит са точком и плугом), ужарског (штит и ужарска опрема), опанчарског и папуџијског (два лава са штитом на којем су папуче, опанци и алат), ковачко-коларског из 1817 (штит са коњем, потковицом, точком и другим алатом, као и грбом Новог Сада), зидарског из 1807 (зидарски алат) (Ердунђели, 1894: 295–296).
- ²⁸ У „Правилима“ Задруге Срба занатлија Новосађана из 1875. и 1891. стоји следећи опис заставе: „Задружна је застава плаве боје са знамењима занатлијским“ (Правила, 1875: 17; Правила, 1891: чл. 25). У Споменици из 1910. године је наведено: „Застава је задрузи српска тробојница, у среди знамење као и на печату, а околу

тога свако знамење заната, који су представљени били на првој скупштини Срба занатлија“ (Спомен..., 1910: чл. 22).

²⁹ Прославе освећења застава биле су уобичајене и у осталим градовима Војводине. Интересантан пример прославе освећења из овог периода је везан за Вршачко српско црквено певачко друштво, које је своју прву заставу набавило 1869. Дводневни програм је најављен у локалним новинама како би што више грађана било обавештено о предстојећој свечаности. Поводом прославе и доласка гостију из свих српских крајева град је био окићен зеленилом и цвећем, а на главној улици је подигнута капија с натписом: „Добро дошли, мили гости!“ Први дан прославе је започет шетњом од певачке школе до црквене порте, где је обављено освећење заставе. Затим је уследио говор председника, ударање клинова, говори куме и заставника, певање хора, да би се дан завршио свечаним банкетом и беседом, на којој су певала друштва из Београда, Панчева и Новог Сада. Другог дана су одржане скупштина и вечерња представа (Петровић, 1984: 15). Интересантни детаљи о начину на који је организована прослава освећења се могу сазнати и из позива Месне организације добровољаца у Суботици упућеног 1925. бројним организацијама и појединцима: „Умољавају се горње организације и удружења, да тога дана на освећењу заставе буду заступљене својим делегатима (својом заставом) а по могућности и са што већим бројем

својих чланова. Освећење ће се обавити 15. фебруара тек. год. пре подне а у вези са освећењем приређује организација свечану седницу свога удружења у градској већници, народно весеље, концерат и банкет. Исто тако се умољавају ове организације, да списак својих чланова и других лица, која желе учествовати на банкету, пошаљу унапред заједно са 100 динара за сваку особу. У прилогу шаљемо Вам Ваш ексер, који ће на дан освећења Ваш изасланик донети те у име Ваше организације исти укуцати у нарочито спремљену спомен-плочу. Ако Ваша организација не буде послала ни једнога од својих чланова, то Вас молимо да изволите послати Вам ексер откупити о послати овој организацији новац и ексер, који ћемо ми у Ваше име укуцати“ (ИАНС Ф150 3017/1925).

³⁰ Књига записника „Невена“-а (МГНС КИ-52).

³¹ Крсна слава Н. Т. Омладине. Трговачка омладина (21. јун 1914).

³² Поједина друштва су чак имала посебне барјаке за сахране, као што је случај са Српском занатлијском добротворном и просветном задругом у Панчеву (Витковић-Жикић, 1994: 84).

³³ У детаљним извештајима са дочека је посебно истакнуто присуство чланова Задруге Срба занатлија Новосађана и Београдског певачког друштва, који су са својим заставама ходали у поворци испред сандука, а затим их окачили на кљун лађе која је превозила Бранка до Сремских Карловаца (Мишић, 47).

ЛИТЕРАТУРА

- Avramović, Teodor. *Zanatstvo Vojvodine: posle Prvog svetskog rata do 1929/30 godine. Privredna izgradnja* 8/9 (1958).
- Antoljak, Stjepan. *Pomoćne istorijske nauke*. Kraljevo: Istorijski arhiv, 1971.
- Арсењев, Алексеј. *Руска интелигенција у Војводини: културни, просветни и привредни оквири делатности*, у: *Руска емиграција у српској култури XX века*, I. Београд: Филолошки факултет, 1994: 71–90.
- Атлагић, Марко. *Помоћне историјске науке у теорији и пракси*. Београд: Центар за митолошке студије Републике Србије, 2007.
- Атлагић, Марко; Божидар Шекуларац. *Помоћне историјске науке*. Приштина: Фелих, 1997.
- Balabanić Faćini, Marica; Bernanda Rundek Franić. *Zastava Hrvatskoga pjevačkog društva Jadranska vila sa Sušaka i zastava društva Hrvatski sokol Sušak – Rijeka iz Fundusa Pomorskoga i povijsnog muzeja Hrvatskog primorja Rijeka*. *Informatica museologica* 36 (2005).
- Balen, Branka. *Franjo Pfalz – oslikana cehovska zastava*. *Osječki zbornik* 26 (2002): 159–164.
- Баудри, Фридрих. *Описаније Новог Сада и околине (1837–1838)*. Нови Сад: Мало историјско друштво, 2012.

- Bobnjarić-Vučković, Venija. O problemu pohranjivanja, restauracije i prezentacije povijesnog tekstila velikog formata (na primjeru cehovske zastave iz Zbirke cehalija Muzeja grada Koprivnice), u: Najvažniji postupci za očuvanje ili poboljšanje stanja umjetnina od tekstila, Zagreb, 24–26. 11. 2008.
- Borošak-Marijanović, Ljiljana. Zastave kroz stoljeća, zbirka zastava i zastavnih vrpca Hrvatskog povijesnog muzeja. Zagreb: Hrvatski povijesni muzej, 1996.
- Varaždinske cehovske zastave: problemi zaštite tekstila u muzejskim zbirkama. Varaždin: Gradski muzej, 1987.
- Васић, Павле. Примењена уметност у Србији 1900–1978. Београд: Удружење ликовних уметника примењених уметности и дизајнера Србије, 1981.
- Витковић-Жикић, Милена. Уметнички вез у Србији 1804–1904. Београд: Музеј примењене уметности, 1994.
- Вулешевић, Соња. Драгутин Инкиостри Медењак. Београд: Музеј примењене уметности, 1998.
- Grlica, Mirko. Znamenja prošlosti: četrnaest subotičkih zastava. *Museion* 2 (2002): 105–154.
- Grubišić, Ante. Osječka gimnazijska zastava, u: Gimnazije u Osijeku. Zagreb–Osijek: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Zavod za znanstveni i umjetnički rad, 2000: 59–63.
- Grubišić, Ante. Cehovske zastave u Muzeju Slavonije. *Habilitacioni rad*. Osijek: Muzej Slavonije, 2000.
- Дрезгић, Оливера. Застава сремскомитровачког Добровољног ватрогасног друштва. *Зборник Музеја Срема* 8 (2010): 147–170.
- Ђурђев-Станковић, Љубица. Конзервација и рестаурација заставе Ковиљског српског занатског црквеног певачког друштва „Ковиље“, основаног 1902. године. *Рад Музеја Војводине* 36 (1994): 219–229.
- Ердужељи, Мелхиор. Историја Новог Сада. Нови Сад: Општинство слоб. кр. вароши Новог Сада, 1894.
- Живојновић, Јован. Спомен са прославе четрдесетогодишњице и освећења нове заставе „Задруге Срба занатлија Новосађана 12 јуна 1910. Нови Сад: Задруга Срба занатлија Новосађана, 1910.
- Илустровани ценовник трговине срп. цркв. утвари Николе Ивковића Нови Сад. Нови Сад (три издања из око 1910. и 1925. и из 1939).
- Историја заставе, у: Вардар: календар за редовну годину 1923. Београд: Друштво „Кола српских сестара“, 1923: 87.
- Јовановић, Ненад. Грбови, заставе и химне у историји Србије. Београд: Светигора, 2010.
- Jovanović, Radmila; Petar Škundrić. *Tekstilna vlakna*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1996.
- К., С. Слава Новосадске Трговачке Омладине, у: Трговачка омладина. 23. Нови Сад, 31. мај 1914.
- Коларић, Миодраг. О пореклу и ауторима неких застava из Карађорђевог доба. *Зборник Музеја I српског устанка* 2 (1960): 65–68.
- Костић, Слободан. Застава српског магистрата вароши Темишвара из 1872. *Гласник Историског друштва у Новом Саду* 4 (1931): 476–478.
- Крстоношић, Трива. Цехови и појава првих занатлијских удружења и задруга у Војводини. *Рад војвођанских музеја* 3 (1954): 272–276.
- Лазичић, Љиљана. Застава Занатлијског удружења у Новом Саду. *Годишњак Музеја града Новог Сада* 7 (2013): 39–58.
- Лисичић, Христина. Драгутин Инкиостри – Медењак. *Зборник за ликовне уметности* 1 (1965): 337–350.
- Макуљевић, Ненад. Уметност и национална идеја у XIX веку: систем европске и српске визуелне културе у служби нације. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2006.
- Мамузић, Рајко. Занатске славе српских еснафа у Земуну и њихови барјаци. *Рад војвођанских музеја* 8 (1959): 232–236.
- Марковић, Душанка. Вез по писму – писмо по везу. Нови Сад: Музеј града Новог Сада, 2010.
- Микић, Олга; Мирјана Џепина и Љиљана Живановић. Новосадске уметничке радионице XVIII–XX века. Нови Сад: Галерија Матице српске – Музеј града Новог Сада, 1971.
- Недељковић-Ангеловски, Весна. Ватрогасци петроварадински. Нови Сад: Музеј града Новог Сада, 2005.
- Освећење заставе Занатског удружења. Застава (13. јул 1927).

- О седамдесетогодишњици свештања прве српске певачке заставе и већања прве скупштине Срба певача. Вршац, 1939.
- Освећење заставе Новосадске трговачке омладине. Застава (9. јуни 1908): 3.
- Петровић, Ђурђица. Златовез. Гласник Етнографског музеја 51 (1987): 47–59.
- Петровић, Славко. Освећење прве српске заставе у Вршцу. Банатски весник Српске православне цркве 4 (1984): 14–15.
- Петровић, Славољуб. Освећење заставе шабачког певачког друштва „Занатлија“. Museum 12 (2011): 57–76.
- Позив, у: Застава (3. јул 1927).
- Полит Десанчић, Михајло. Како сам свој век провео, у: Сава Дамјанов (прир.) Успомене. Нови Сад: Градска библиотека, 2006.
- Правила Задруге Срба занатлија Новосађана. Нови Сад: Српска народна задружна штампарија (издања из 1875, 1891. и 1924).
- Правила Новосадске трговачке омладине. Нови Сад: Браник (издања из 1904, 1912. и 1920).
- Preservation of historic textiles, in: Research project of the European Economic Area Financial Mechanism: direct monitoring of strain for protection of historic textiles and paintings on canvas. 2008–2011.
- Припреме за прву српску певачку славу, у: Застава: јутарњи лист бр. 127, 8 (21. јун 1913): 3.
- Прво село у Новом Саду, у: Матица: лист за књижевност и забаву (1867): 241–245.
- Сандић, А. (прир.). Правила занатлијског одељења „Задруге Срба занатлија“ / [по нацрту „угарског земаљског друштва за радиност“. Нови Сад: Српска народна задружна штампарија, 1872.
- Szderkényi, Nikolett. The conservation of the flag of the Loránd Eötvös University. Conserving Textiles: Studies in honour of Ágnes Timár-Balázszy, ICCROM Conservation studies 7 (2009): 165–172.
- Симић, Ненад. Цеховско-црквени барјаци и литије у српском сликарству XVIII и XIX века. Гласник Српске православне цркве 4 (1956): 75–77.
- Svirčević, Rosa; Dragica Stojković. Zastave i amblemi grada Pančeva u prošlosti. Pančevo: Narodni muzej Pančevo, 1988.
- Соколско друштво у Старом Бечеју посвећује и развија у недељу дне 20. септембра о. г., своју друштвену заставу. Стари Бечеј 1925.
- Спомен са прославе четрдесетогодишњице и освећења нове заставе „Задруге Срба занатлија Новосађана“. Нови Сад, 12. јун 1910.
- Споменица Новосадске трговачке омладине 1902–1932. Нови Сад: (б. и.), 1933.
- Споменица о прослави 25-годишњице и освећењу друштвене заставе Новосадског српског занатског певачког друштва „Невен“-а 1900–1925. Нови Сад: Штампарија браће Грујић, 1925.
- Стајић, Васа. Слободне организације у Новом Саду, пре буне 1848–49. Нови Сад: Штампарија „Браћа Грујић“, 1939.
- Стрељачка дружина Нови Сад 1790–1970. Novi Sad: Streljačka družina „Novi Sad 1790“, 1973.
- Чајкановић, Веселин. Речник српских народних веровања о биљкама. Београд: СКЗ – САНУ, 1985.
- Џепина, Мирјана. Друштвени и забавни живот Новосађана. Нови Сад: Музеј града Новог Сада, 1981.
- Šosberger, Pavle. Šetnja novosadskom čaršijom. Novi Sad: P. Šosberger 2007.
- Школа сликања и техничког цртања. Јединство 1020 (1922): 3.

Ljiljana Lazić

FLAGS OF CITIZENS' ORGANIZATIONS IN NOVI SAD (1850-1950)

Summary

Social organization flags are highly significant items of material and visual culture which represented outward markings of numerous citizens' organizations in Novi Sad. By using them, certain groups of citizens openly identified themselves and put into focus their orientation, tenets and national tendencies. As in other cities in Vojvodina and Serbia, in the final decades of the 19th and the first half of the 20th century, the use of flags in Novi Sad was tied to the majority of public manifestations, and special attention was paid to their procurement and manufacture. Preserved examples in the collections of the Novi Sad City Museum and the Museum of Vojvodina, photo and documentary material, as well as written sources from the abovementioned period testify to the developed domestic production of flags and their frequent use. The utilization of flags, banners and processional banners has a long tradition on the territory of modern day Vojvodina, and their manufacture was financed from public and private sources. The origination of social organization flags is linked to the more recent period of Serbian history, the development of cities in Vojvodina and the creation of the first citizens' organizations in the 19th century. Models for their visual design were found in old guild heraldry, military, state and church banners. In the period between the end of the 18th century and the middle of the 20th century, their production was in part carried out by numerous painters who included decoration of textile items in their line of work. In the Vojvodina region in the latter decades of the 19th century, the first specialized shops for the production of clerical vestments were opened, producing and selling, among other things, flags for civil organizations. Their trade and production activities intensified in the first half of the 20th century and can be traced until the end of the Second World War. Only in Novi Sad, in the aforementioned period, there were a dozen such shops. As representative symbols of civil organizations, social organization flags were not in use on a daily basis, but their use was tied specifically to certain formal occasions. For this reason they were made of precious textiles. Embroidered inscriptions, figural depictions and ornamentations were made by skilled female embroiderers, which were numerous in Novi Sad. The appearance of the flags and their iconography was carefully planned and defined in minute detail in statutes and rulebooks of the citizens' organizations, but were at the same time made in compliance with pertinent state regulations.

ПОЧЕТАК ИЗЛОЖБЕНЕ ДЕЛАТНОСТИ У ВЕЛИКОМ БЕЧКЕРЕКУ

Оливера Скоко, Народни музеј Зрењанин,
modernaumetnost@muzejzrenjanin.org.rs

Апстракт: Рад представља осврт на почетак изложбене активности у Великом Бечкереку (данас Зрењанину) крајем 19. века и рађање модерне ликовности у том граду. Први тзв. простор за излагање слика био је излог чувене Манголдове књижаре у којем је 1890. године своје радове изложио проф. Антал Штрајтман. Годину дана касније ту се својим сликама представио и Ласло Кезди-Ковач. Осим излога поменуте књижаре, као место за излагање слика служиле су и неке од свечаних сала Трговачке академије, Грађанске школе, Реалне гимназије, као и споредне просторије хотела Мађарски краљ, Мађарска круна, Централ, Војводина. Антал Штрајтман и Ласло Кезди-Ковач ће бити и једини учесници прве „праве“ изложбе која је у Великом Бечкереку одржана 1892. године у жупанијској згради. О свим овим дођајима извештавала је тадашња штампа (Торонтал и Вохенблат).

Кључне речи: Велики Бечкерек, Антал Штрајтман, Ласло Кезди-Ковач, Манголдова књижара, Народни музеј Зрењанин

Стављање радова Антала Штрајтмана (Streitmann Antal), професора великобечкеречке Гимназије у излог Манголдове књижаре, 1890. године, сматра се почетком изложбене активности у овом граду. Простори које су тадашњи уметници користили као место за представљање својих дела, нису ни наликовала данашњим. Најчешће су у ту сврху служили излози трговачких радњи у главној улици, као што је помињани Липота Манголда (Mangold Lipot), јеврејског књиговесца који је средином 19. века отворивши књижару, постао нека врста мецене за све оне писце и уметнике које је окупљао под окриље своје радње у самом центру града. У овом простору сликари су могли набавити и цртачки и сликарски материјал. Стављајући пак неку урађену слику у излог, Манголд је доприносио њеној бољој продаји, а с обзиром на то да је књижара важила за престижно место у граду где су се окупљали виђенији Великобечкеречани, свако од њих је био потенцијални купац изложених радова.

Не постоји прецизан податак када је и коју слику Липот Манголд прву ставио у излог своје књижаре и самим тим на увид својих суграђана. Како пише Ференц Немет у публикацији *Тај дивни колорити израјдансџива* „Торонтал у свом издању од 3. јула 1873. године говори о веома лепим и јефтиним уљима на платну, изложеним на увид грађанству у излогу Манголдове књижаре. Истина, биле су то репродукције чувених слика у уљу, касније толико омаловажава-

не *рејлике на уљаном илајтину*, али се све у свему радило о изложеним сликама“.¹

Дневна штампа је изложеним Штрајтмановим радовима у Манголдовој књижари 1890. године посветила неколико штурних редова: „Штрајтман Антал, професор одличне спреме Великобечкеречке ткачке школе, посветио се у најновије време сликању портрета, те је неколико успешних радова изложио у излозима у главној улици. Најновије његове слике могу се видети у Манголдовој књижари“.² У зрењанинском Народном музеју чува се Штрајтманов „Портрет Опенхајма“,³ те иако се то нигде не наводи, сасвим је могуће да је био изложен на поменутој изложби, септембра месеца 1890. године. Настао највероватније по поруџбини, портрет представља лик јеврејског свештеника Давида Опенхајма, дат у виду попрсја са главом у полу-профилу. Позадина је загасито маслинасто-зелене боје, а дуга тамно смеђа брада је готово стопљена са такође тамном свештеничком одором, док жуто-златни геометријски орнамент на грудима делује као једини светли „момонат“ у том бојеном једноличју. Да су везе са традицијом у великобечкеречкој уметности и даље биле веома присутне, најбоље показују управо портрети настали последње деценије 19. века, који су задржали одлике академизма, а овај поменути је можда најбољи пример за то. Сигнирано у доњем десном углу, а рађено уљем на платну, дело је Јелена Кнежевић, некадашњи кустос Народног музеја Зрењанин, описала

Насловна страна „Вохенблаит“, од 7. маја 1892. године који извештава о првој сликарској изложби у Великом Бечкереку (горе).

„Торонтиал“ на мађарском језику, редовно је извештавао о културним догађајима у граду

као „солидан портрет, фине моделације и сочног колорита“.⁴ Чињеница је да је свакако реч о просечном делу у духу академизма и да ће тек у нешто каснијим акварелима, код Штрајтмана бити присутан наговештај нечега новог.

У чланку под називом „Сликарство у Великом Бечкереку“ истом оном у којем се спомињу изложени радови Антала Штрајтмана у Манголдовој књижари, „Торонтал“, најављује изложбу за почетак следеће године, сарадника ових новина и сликара, тада двадесетшестогодишњег Ласла Кезди-Ковача (Kézdi-Kovács László). У тексту се помиње неколико радова самоуког уметника, међу којима „Сеоба рода“, „Део великобечкеречког гробља“, као и један јесењи пејсаж шумског предела.⁵ На основу назива ових дела, као и чињенице да је на поменутиим светским изложбама у Паризу и Лондону, освојио медаље за пејсаже „Део шуме“, односно „Шумски предео“ видимо и основни мотив Кезди-Ковачевих слика, те да је некадашњи мочварни и шумски крајолик Торонталске жупаније био довољно инспиративан за младог аутодидакта. Тако у једном тексту из документације о овом сликару коју чува Народни музеј у Зрењанину, стоји да „у шуми, коју он слика, влада свечана, сетна побожност као у цркви, јер у тој природи, присутан је Бог, а наш уметник пред својим платном у шуми, стајао је понизан побожношћу. Његова душа је увек упијала у себе дражесну чар летоте шуме, да би је затим непосредно и свеже саопштио нама. Зато има у његовим сликама о шуми, црквене побожности. Он је љубавник шуме“.⁶

На тој првој самосталној изложби 1891. године, како Вукица Поповић наводи у својим каталозима, Ласло Кезди-Ковач је „изложио неколико пејсажа, натуралистички схваћених у излогу Манголдове књижаре“.⁷

Осим излога поменуте Манголдове књижаре, као место за излагање слика служиле су и неке од свечаних сала Трговачке академије, Грађанске школе, Реалне гимназије, као и споредне просторије хотела Мађарски краљ, Мађарска круна, Централ, Војводина...

За колективно представљање уметника и њихових радова углавном су коришћени простори свечане сале жупанијске палате и Грађанске касине, нарочито од 1892. године када је одржана прва „права“ изложба у граду на Бегеју. Иако је број школованих људи био у порасту, као и истинских познавалаца и

љубитеља уметности и даље је потреба за друштвеним престижом била превасходни мотив за куповину слика, као нека врста неизбежног издатка. У мањим срединама, где се људи међусобно познају, таква врста манира је нарочито била присутна, па је издвајање позамашне суме новца за куповину слике, био добар показатељ чврсте финансијске ситуације и одређеног угледа у друштву. Зато Бела Дуранци каже да је „уметничко дело“ било „потреба сваког угледнијег дома почев од занатлије до индустријалца, адвоката у моди или популарног лекара, увек у сазвучју са 'званичним' укусом“.⁸

За оне становнике града на Бегеју који нису били у могућности да за цео износ у једној исплати дођу до неке од изложених слика, установљен је обичај кредитирања од стране Великочечкеречке штедионице, тако што је сликару исплаћивана сума у целости, а купац је у дванаест рата уз обвезницу плаћао одређен износ без камате. Оваква врста меценатства омогућавала је с једне стране популаризацију уметности и изграђивање укуса код домаће публике, а са друге пружала материјалну потпору уметнику чија су дела купована.

Међутим и поред тога, мали број дела је до данас сачуван, што свакако отежава доношење релевантног суда и оцене уметничких кретања на прекретници векова. Највећи разлог лежи у чињеници да су купци најчешће били мађарски, немачки и јеврејски становници Торонталске жупаније и да су слике у већини случајева доживеле судбину својих власника, који су ове крајеве напустили селидбом или чешће, услед прогона у току и после Другог светског рата.

Зато је пресудну улогу у праћењу изложбене активности у Великом Бечкерек, одиграла штампа, која је у то време била главни извор информација, иако се понекад у исписаним чланцима више простора посвећивало изгледу тоалета виђенијих гостију и опису чајанки које су пратиле изложбена дешавања, него што се заиста улазило у суштину и стручнији приказ изложених слика. Но и поред тога, „Вохенблаг“ (Wochenblatt) на немачком језику и „Торонтал“ (Torontál) на мађарском, пружају најпоузданији извор података за проучавање свих аспеката друштвених дешавања у граду тога доба, па тако и ликовног.

Као датум одржавања поменуте прве „праве“ сликарске изложбе у Великом Бечкерек, помиње се.

Антал Ширрајман, Порцрети Ојенхајма, 1890, уље на џлајну, 68,5 x 55 см, Народни музеј Зрењанин (горе).

Манјолдова књишара у којој је Антал Ширрајман изложио своје радове 1890. године.

4. мај 1892. Тога дана у подне главни жупан Јене Ронаи (Rónay Jenő) отворио је у једној дворани жупанијске зграде изложбу радова Антала Штрајтмана док се у три дворане представио Ласло Кезди-Ковач. У петој дворани је била постављена изложба цвећа и украсног егзотичног шибља из познате цвећаре Жигмонда Дајча (Deutsch Zsigmond)

Антал Штрајтман (Нађкарољ, 1850 – Велики Бечкерек, 1918) био је сликар, педагог, примењени уметник. Диплому је стекао 1876. године на Вишој школи за образовање наставника цртања у Пешти. У Велики Бечкерек је дошао 1879. на место професора цртања у овдашњој Гимназији. Био је врстан педагог, сликар, дизајнер, аутор неколико текстова о Великом Бечкереку, нарочито о његовој историји, архитектури и етнологији, иницијатор изложбе Константина Данила до чије реализације, на жалост није дошло, највероватније због недостатка воље и сарадње осталих релевантних чинилаца, али је зато организовао читав низ других уметничких и занатских изложби, један је од утемељивача идеје о оснивању ликовне колоније у Војводини и аниматор је свих културних догађаја у граду у којима је учествовао, било као актер, било као покретач активности. Основао је ћилимарску школу 1884. ангажујући младе девојке спретних прстију, да у оквиру Удружења домаће радиности ткају ћилиме и израђују таписерије по картонима уметника, стварајући синтезу народног умећа и модерне примењене уметности.

Ласло Кезди – Ковач (Пустаалшооикола, 1864 – Будимпешта, 1942) је сликарство учио код сликара Кароља Лигетија. (Ligeti Károly). У Великом Бече-

реку борави од 1885. до 1892. године као архивар Торонталске жупаније. И након напуштања овог града, наставља да излаже са Великобечкеречким импресионистима и торонталским сликарима све до 1924. године. Добитник је неколико признања, међу којима су сребрна медаља на Светској изложби у Паризу 1900. године, златна медаља у Лондону, сребрна на Светској изложби у Барселони 1929, као и награда Салона „Törley“ у Будимпешти. Сlike му се налазе у галеријама Будимпеште и Венеције, као и у приватном власништву у Мађарској. Присутан је на свим изложбама Националног салона које су приређиване у војвођанским градовима. Бавио се ликовном критиком, пишући за „Pesti Hírlap“, као новинар у великобечкеречком „Торонталу“, а 1902. године издао је и мемоаре мађарског сликара Миклоша Барабаша. Но и поред овако богате биографије, Бела Дуранци, позивајући се на текстове Штрајтмановог ученика и критичара „оштрога пера“ Лајоша Филепа (Füleper Lajos) име Кезди-Ковача „користи као синоним за кич у сликарству“.⁹ Он чак употребљава израз „павиљонски сликар“, који „пише деценијама хвалоспеве најназаднијим производима 'павиљонског сликарства' и жестоко омаловажава сваку иновацију у сликарству“.¹⁰

У новинском чланку који најављује заједничку изложбу Антала Штрајтмана и Ласло Кезди-Ковача, стоји између осталог да је „изложбу организовао Ласло Ковач, један од најталентованијих сликара млађе генерације, који је на будимпештанским изложбама имао успеха и који је недавно добио похвалну диплому ликовних уметника у Загребу.“¹¹ У

*Жупанијска зграда,
место одржавања прве „праве“
сликарске изложбе у граду,
1892. године*

тексту се даље наводи да је изложбу отворио велики жупан Јене Ронаи, као и да је укупно представљено 76 слика, већином пејсажа. И наредни бројеви „Торонтала“ ће овом догађају посветити одређену пажњу, чак и након затварања изложбе, 16. маја, оцењујући да је интересовање било заиста велико, чак и изнад очекивања, те да је већина радова продата, од којих неки и на сам дан отварања.

Један други лист, „Вохенблат“, који у Великом Бечкерек у излази од 1851. године и то на немачком језику, у чланку од 7. маја спомиње и неке од назива изложених дела, као што је „Свенулоост“, слика великих размера, за коју је Ласло Кезди-Ковач у Пешти добио награду од сто форинти, а која у његовом препознатљивом маниру представља јесењи шумски пејсаж. Остала дела које „Вохенблат“ спомиње од истог аутора су „Самртничко звоно“ и „Родино гнездо“, као и једно нешто мањих димензија „Страшило за птице“.¹²

Антал Штрајтман се на овој изложби поред портрета, јавности представио и са неколико пејсажа, нарочито оних из бање Марила који су „осликани са пуно живота, блиставим бојама.“¹³ На основу ових редова, претпоставља се да су слике рађене у духу импресионизма, који полако продире и у великобечкеречко академско сликарство. Али „Портрет Густава Лауке“ који је Штрајтман такође овом приликом изложио указује управо на још увек чврсте везе са традицијом.

Ипак, чињеница да је Кезди-Ковач добио три просторије, а Штрајтман једну, говори много више о укусу и уметничком „тренду“ ондашње публике, него што даје релевантни приказ о самим вредностима оба аутора. Радови са натуралистичким мотивима самоуког и омиљеног сликара малограђанског слоја, били су веома допадљиви и радо куповани. Кезди-Ковач се није устручавао да у својим текстовима напада све што је ново и напредно, док су други о њему писали читаве хвалоспеве. Посматрајући однос друштва према уметности, са социолошког аспекта, Бела Дуранци је томе придавао велику пажњу и пре него се у својим радовима подробније позабавио стручном анализом ликовног живота Војводине на прекретници векова. У предговору једног свог каталога, он тако каже: „Грађанин, располажући између тежње да се изравна са племством (које никада није водило књиговодство прихода и расхода) и нужде да рационалним тро-

шењем (суровом штедњом) увећа имовину, утицао је на 'ликовни живот' далеко више од пригушене жеке авангардних кликтаја уметности у европским средиштима“.¹⁴

Тога је био свестан и млади критичар Лајош Филеп, који је још као матурант Гимназије у Великом Бечкерек у, „гајио“ наду да ће неправда према његовом професору Штрајтману бити исправљена и да ће долазеће генерације знати на прави начин да просуђују вредност уметничког дела. Зато помало субјективно и са нескривеном наклоношћу, али крајње искрено узвикује: „Баш ме брига ако сви људи извешају пун стан Кезди-Ковачевих слика. Кад дечаци порасту толико да могу подићи слику, избациће их све кроз прозор!“¹⁵

Излагачке активности у књижари Липота Манголда, а потом и организовање прве ликовне изложбе у жупанијској палати показују да је упркос својим провинцијским обележјима Велики Бечкерек покушавао да буде у току европских уметничких збивања. Схватање значаја и потребе за излагачком делатношћу је резултирало реализацијом испрва спорадичних, а потом све учесталијих изложби у граду. Иако је аутентичан ликовни израз био тешко уочљив на оновременим изложеним радовима, то не умањује богат ликовни, па и шири културни живот ове средине. Калемећи се на своју богату уметничку прошлост, угостивши многе сликаре са стране и анимирајући домаћу јавност, Велики Бечкерек је на прекретници два века био занимљив уметнички топоним у којем су створене основе за рађање модерне ликовности.

НАПОМЕНЕ

- ¹ Ferenc Nemet, Taj divni kolorit građdanstva, Narodni muzej Zrenjanin 2009, 26
- ² „Torontál“, 1890. szeptember 28. 39. sz.
- ³ Антал Штрајтман, Портрет Опенхајма, инв.бр.1126, уље на платну, 68,5 x 55 cm
- ⁴ Jelena Knežević, Antal Štrajtmán, Jene Velder, Jožef Varkonji, Emil Ženar, Zrenjanin, 1989, 4
- ⁵ „Torontál“, 1890. szeptember 28., 39. sz.
- ⁶ Документација Ликовне збирке Народног музеја у Зрењанину
- ⁷ Vukica Popović, Velikobečkerečki slikarski ateljei, Zrenjanin 1969; Vukica Popović, Mađarski slikari u Banatu, Zrenjanin 1979, 2
- ⁸ Bela Duranci, Nađbanja i Vojvođani, Subotica 1996, 4
- ⁹ Bela Duranci, Umetničke kolonije, Subotica 1989, 33
- ¹⁰ Bela Duranci, Nađbanja i Vojvođani, Subotica 1996, 56
- ¹¹ „Torontál“, 1892. május 4., 83. sz.
- ¹² „Wochenblatt“, 7. 5. 1892., 19.
- ¹³ „Torontál“, 1892. május 4., 83. sz.
- ¹⁴ Bela Duranci, Nađbanja i Vojvođani, Subotica 1996, 4
- ¹⁵ Bela Duranci, Prekretnica vekova – stvaralačka „klima“ Todoševe mladosti, Ulaznica 138-139-140 Zrenjanin 1994, 37

ЛИТЕРАТУРА

- Torontál*, 1890. szeptember 28.
- Torontál*, 1892. május 4.
- Wochenblatt*, 7. 5. 1892.
- Вукица Поповић, *Великобечкеречки сликарски аџељеи*, Зрењанин 1969.
- Вукица Поповић, *Мађарски сликари у Банату*, Зрењанин 1979.
- Јелена Кнежевић, *Антал Штрајтман, Јене Велдер, Јожеф Варкоњи, Емил Женар*, Зрењанин 1989.
- Бела Дуранци, *Уметничке колоније*, Суботица 1989.
- Бела Дуранци, *Прекретница векова – стваралачка „клима“ Тодошеве младости, Улазница 138-139-140, Зрењанин 1994.*
- Бела Дуранци, *Нађбања и Војвођани*, Суботица 1996.
- Ференц Немет, *Тaj дивни колорит грађданства*, Народно музеј Зрењанин 2009.
- Документација Ликовне збирке Народног музеја Зрењанин

Olivera Skoko

THE BEGINNING OF THE EXHIBITION ACTIVITIES IN VELIKI BEČKEREK (ZRENJANIN)

Summary

The beginning of the exhibition activities in Veliki Bečkerek (Zrenjanin) is related to the 1890 when Antal Streitmann, the professor in Gymnasium, presented his pictures in *Mangold bookstore*. This space was a prestigious place in the town where the prominent citizens of Veliki Bečkerek gathered. They were potential buyers of exhibited works. The National Museum in Zrenjanin permanent display Streitmann's „Portrait of Oppenheim“. Although it isn't stated, it is quite possible that it was shown on mentioned exhibition in September 1890. Besides *Mangold bookstore*, as exhibition places were used auditorium of the *Merchants' Academy*, *Grammar school*, as well as secondary areas of the hotels *Hungarian king*, *Hungarian crown*, *Central*, *Vojvodina*... The first „real“ painting exhibition in Veliki Bečkerek, was opened on May 4th, 1892 in *the District Palace*. In one of the halls were presented the pictures of Antal Streitmann, while in other three halls was shown the work of László Kézdi-Kovács. In the fifth hall was an exhibition of flowers and exotic ornamental shrubs from the famous flower shop of Zsigmond Deutsch. The local newspapers had the important role in monitoring activities of exhibitions. The German *Wochenblatt* and Hungarian *Torontál* provides the most reliable source of data for the study of all social events in the town, including the art.

ГОДИШЊИ ВАШАРИ У ВЕЛИКОМ БЕЧКЕРЕКУ (из угла локалне штампе)

Рајка Грубић, Народни музеј Зрењанин,
rajkagrubic@yahoo.com

Апстракт: Први годишњи вашар у Великом Бечкереку забележен је 1331. године. Међутим, све до првих деценија XVIII века нема ближих писаних података о њиховом одржавању. Први помени годишњих вашара у локалној штампи потичу из 1854. године. Од тада па све до избијања Другог светског рата, локални, дневни и недељни листови овој теми придају велику важност. Објављени текстови сагледавају годишње вашаре (сајмове) у контексту друштвених и привредних збивања значајних како за сам град, тако и за његову околину.

Кључне речи: годишњи вашари, Велики Бечкерек, локална штампа, трговина.

УВОД

Зрењанин – Велики Бечкерек – Петровград лоциран је у самом центру Баната, на месту где се алувијална равна Бегеја спушта у алувијалну равну Тисе, на месту где се укрштају важни путни правци. Дobar географски положај и природни услови били су основни предуслов да се временом развије у снажан привредни и културни центар.

Трагови првих људи потичу још из периода каменог доба. Од тада па до данас, смењивали су се и преплитали разни народи, културе и царства, бора већи у краћем или дужем временском интервалу на простору данашњег града.

У писаним изворима, Бечкерек се први пут спомиње 1326. године, на дипломи Будимског каптола, да би већ 1331. године био забележен као место у коме се одржавају годишњи вашари. Бечкерек је током свог развоја носио епитет села, трговишта, вароши, паланке, да би 1886. постао град са уређеним саветом.¹ Током своје историје, Велики Бечкерек је мењао и своје име: 1935. године дато му је име краља Петра Првог Ослободиоца – Петровград, а од 1947. године носи назив Зрењанин.

Велики Бечкерек је за све време постојања био значајан привредни и културни центар који је привлачио становништво из разних крајева. Међутим, тек када је 1779. године проглашен за средиште Торонталске жупаније, створени су сви предуслови да се развије у јак привредно-административни центар.

За његов развој, од изузетног значаја је била и Повеља Марије Терезије из 1769. године, којом је

општина Велики Бечкерек уздигнута на степен трговишта.² Поред овога, за даљи привредни развој града од значаја је била и Повеља Фрање I из 1832. која, између осталог, *...одобрава тргаду слободу држања недељних тржишних дана, а годишње тржне дане три пуна у години и то 6 маја, 17 августа и 12 октобра (осим ако три дани падају у недељу или празник, у којем случају се вашар одржава наредног дана).*³ Само две године касније, Фердинанд I Великом Бечкереку додељује још једну повељу којом одобрава: *...још један ситалан, по реду четврти годишњи вашар (25. јануар), са свим слободама и правима са којима се одржавају годишњи вашари у осталим слободним краљевским општинама и трговима.*⁴

Годишњи вашари су били стецишта на којима се није само продавала роба већ су се размењивала и искуства. Као такви, одиграли су велику улогу у развоју трговине, заната, пољопривреде, у времену када су копнене везе још увек биле слабо развијене, када се транспорт робе обављао углавном воденим путем што је отежавало чешће комуникације како између удаљених, тако и између ближих места.

У писаним изворима, све до првих деценија XVIII века, нема ближих података о годишњим вашарима у Великом Бечкереку. Може се само претпоставити, да су се од 1331. године одржавали у релативном континуитету и да је традиција бечкеречких вашара стара колико и име насеља. Они су били познати не само у околини већ и у ближим и даљим околним земљама.

Од каквог су значаја били годишњи вашари говори и то да се вашариште у Великом Бечкереку

налазило готово у самом центру града. Од вајкада вашари су одржавани на простору данашњег Карађорђевог трга, који је у прошлости имао популарно име *Чонџирика*, на површини која је износила преко 11 хектара.⁵ На годишњим вашарима сакупљао се народ из ближе околине и удаљених места. На њима је продавана крупна и ситна стока, пољопривредни и занатски производи као и најразличитија роба европског и азијског порекла.⁶

ГОДИШЊИ ВАШАРИ

Овдашња локална штампа не бави се само пуким регистравањем вашара. Вохенблат, Торнтал, Хирадо, Коло, Глас и Банатски гласник⁷ сагледавају годишње вашаре (сајмове) у много комплекснијем контексту друштвених и привредних збивања значајних како за сам град, тако и за његову околину. Наиме, годишњи вашари не представљају само пукотрговину – продају и куповину. Они су увек били много више од тога. Кроз њих и преко њих добијамо јаснију слику о економском развоју, економској моћи и потребама становништва, о развоју заната, пољопривреде, саобраћаја, трговине, о комуникацијама са другим земљама, о утицају ратова и економске кризе на трговину и робно-новчане односе.

Као што је већ речено, великобечкеречки вашари су се одржавали готово у самом центру града, на месту данашњег Карађорђевог трга, заузимајући преко 11 хектара земље. Сама та чињеница недвосмислено сведочи о томе колико су сам град и локална власт били свесни важности и улоге ових вашара у развоју града. Наиме, град је убирао одређене приходе од ових вашара. Приходи су зависили не само од тога да ли их је било три или четири током године већ и од тога колико дана су трајали, а посебно колико је било учесника – продаваца, тј. отворених тезги (шатри), броја стоке и промета који је остварен. Тако су приходи са годишњих вашара током 1925. године износили 32.614 динара, а годину дана касније 48.294. динара.⁸ У овим приходима највећи удео су имале *џрагска царина* и *месџарина*.

Градској царини, тј. вашарској такси подлегала је сва роба која се износила на вашар. Тако је на скупштинској седници Торнталске жупаније за Велики Бечкерек, одржаној децембра 1797. године, одобрена вашарска тарифа која се односила не само на трговачку робу већ и на занатске производе. Тако, између осталог, у отправку ове одлуке стоји:

... занатлије ће се од својих производа таксирати на следећи начин:

– крзнари

ако њрогају у шаттору скупоцена крзна и друје грапоцене њредмети: 45крајцера, ако њрогају у шатору или ван шатора обичне њроизводе: 29 кр.

– абаџије и казанићари

ако њрогају само џошове сџвари: 34кр. ако имају само мало робе: 17 кр.

– сџолари

у шатору: 20 кр.

– казанџије

са шатром или без шатре: 30 кр.

– шовар лађе џрнчарије,

ако се њрогаје одједном: 34 кр. ...

Месне занатлије и трговци, који су такође учествовали на вашарима, били су ослобођени плаћања ове таксе.⁹ На овај начин је локална власт давала значајан подстрек овдашњим трговцима и занатлијама како би у што већем броју и са што више робе учествују на годишњим вашарима. Само учешће је представљало потенцијалну могућност за добру продају, чиме би се обезбедила средства за даљи рад. Проблем продаје, поготово занатских производа, појавио се већ почетком XX века, упоредо са развојем индустријске производње. Тако вашари постају место које обезбеђује добру продају, тим пре што су временом главни купци занатских производа постали земљорадници.

БРОЈ И ДУЖИНА ТРАЈАЊА ГОДИШЊИХ ВАШАРА

Број годишњих вашара који су се одржавали у Великом Бечкерек, као и дужина њиховог трајања били су променљива категорија. У време ратова и нестабилних економских прилика одржавани су најчешће три пута годишње у трајању од три дана. У стабилнијим временима било их је и по шест током године и најчешће би трајали по четири дана.

Годишњи вашари су били распоређени по одређеним временским интервалима. Када их је током године било три, онда су одржавани с пролећа (април, март), средином лета (јули, август) и с јесени (октобар, новембар). Тачно време одржавања је регулисао Закон о радњама Банатско-дунавске бановине и то на предлог који је подносило Градско представништво тј. управа. Тако из локалне штампе

сазнајемо да је 1934. године, на предлог градске управе у Великом Бечкереку „одобрено оджавање шест земаљских вашара, и то:

- последња недеља фебруара,
 - друга недеља априла,
 - трећа недеља маја,
 - друга недеља августа,
 - друга недеља октобра и
 - трећа недеља новембра
- ... увек три дана...“.¹⁰

Међутим, нису само политичке и економске прилике утицале на број годишњих вашара. На њихов број, као и сам промет који се на њима одвијао, у великој мери су утицали и годишњи вашари који су се одржавали у околини. Тако нпр. локални лист Вохенблат, за вашар који је одржан октобра 1887. године, доноси следећи коментар: „Вашар није приказао оно што је обећавао и наше занатлије су разочаране. Ми овоме видимо разлог у томе што су вашари јако расцепкани. Скоро свако село има свој годишњи вашар. Нужно би било да се ограничи број дозвола за вашаре само на централна места.“¹¹

Наиме, поред Великог Бечкерека, дозволе за одржавање годишњих вашара имали су и Јарковац (три годишња вашара),¹² Сечањ (два годишња вашара),¹³ Хајдучица,¹⁴ Велики Торак,¹⁵ Мокрин¹⁶...

Исти проблем се појавио и неколико деценија касније. Тако локална штампа из 1925. године доноси следећи напис: „Вашари су изгубили своју практичну вредност пошто готово свако веће место има своје вашаре. Стога Банатска трговачко-индустријска комора тражи од Министарства трговине да у интересу привреде повуче све војвођанске вашарске концесије и да исте остави само градовима и среским местима...“.¹⁷

У одговору који је након ове представке уследио, од стране Министарства трговине, стоји да се генералним наређењем не могу опозвати раније дате одлуке, али да ће се „... узети под ревизију вашарске дозволе и на основу предлога надлежних комора и великог жупана одлучити којим ће се местима и у којем броју дозволити даље одржавање вашара...“.¹⁸

Занимљиво је како се и светска економска криза, која је завладала крајем двадесетих година, одразила на годишње вашаре у Великом Бечкереку. У локалној штампи из тог периода срећу се наслови попут: „Божихни вашар без купаца“¹⁹ и коментари

„...Вашар је био веран одраз економске кризе. Понуде има али потражње врло мало“,²⁰ „Нема вашара јер нема новца.“²¹ Занимљиво је да се по први пут спомиње како је полиција, током трајања вашара, ухапсила 14 лица због крађе. Узрок оваквог несвакидашњег догађаја, локална штампа такође налази у економској кризи.²²

На успех једног вашара, тј. на дужину трајања и промет који се на њему остварује, поред до сада наведеног, од великог значаја су биле и временске прилике. На који начин и у којој мери су киша или лепо време утицали на успех једног годишњег вашара, можда најбоље осликавају следећи делови објављених текстова:

„...Последњи вашар у години услед лошег времена је слабо успео. У недељу 5. октобра киша је тако падала да страни трговци у својим шатрама нису могли опстати те су многи, већ дан раније напустили наш град...“.²³

„...Данас је отпочео и индустријски вашар на који је, међутим, дошло врло мало занатлија и трговаца са стране, вероватно због лошег времена...“.²⁴

„Данашњи трећи дан вашара опрала је киша која пада од ране зоре. Сточни вашар је врло мали. Приспели трговци и занатлије са разном робом највећим делом нису ни распаковали своју робу...“.²⁵

„...Јуче је био вашар занатске робе и овим је завршен августовски вашар у Великом Бечкереку. Време је било ведро и врло лепо. На вашаришту је било мноштво света и продавци су правили одличан пазар. Вашар је трајао до касно у ноћ...“.²⁶

ПРОДАЈА НА ВАШАРИМА

У ратна и кризна времена годишњи вашари би најчешће трајали три дана (петак, субота и недеља), док би у стабилнијим годинама почињали већ од четвртка и трајали четири дана.

Продаја по данима на вашарима била је устала и одвијала се на следећи начин:

- Први дан: рогата и ситна стока,
- Други (трећи) дан: коњи,
- Трећи (четврти) дан: мешовита роба, занатски производи.²⁷

Стока која се продвала на Великобечкеречким вашарима углавном је потицала из Баната. Становништво Баната гајило је стоку не само за сопствене потребе већ и за продају. Велика пажња је посвећивана коњарству јер су коњи били потребни за

обраду земље, за потребе саобраћаја, индустрије, трговине, војске, превоза робе.

Трговци коњима пристизали су из Бачке,²⁸ Босне,²⁹ Сегедина,³⁰ Суботице,³¹ Мађарске, Аустрије.³² Број коња који је довођен на ове вашаре је варирао између 1.500 до 5.000 грла. Коње су куповали сељаци да би их користили приликом обраде земље или као теглећу марву. Куповани су и за војску. Из једног објављеног чланка у овдашњој штампи сазнајемо да је с пролећа 1904. у Бечкереку одржан ванредни годишњи вашар и то само зато што је „Трећи сегедински хусарски пук депешом известио градског начелника да на овом вашару намерава купити коње за пук.“³³ Забележена је и појава суботичких трговаца који су коње куповали за Енглеско тржиште.³⁴ Године 1929. једним поверљивим актом забрањено је италијанским агентима да у Банату купују коње који су потребни за народну привреду и војску.³⁵

Поред коња, на Великочечкеречким вашарима продаване су и свиње, говеда, овце, перад. Из објављених чланака у овдашњој штампи сазнајемо да су се у одређеним временским периодима појављивале заразне болести, чему је власт придавала велики значај. Становништво је упозоравано, догон стоке на вашаре је забрањиван, били су обавезни сточни пасоши... Тако се на пример у једном чланку Вохенблата из 1886. године „Опомињу трговци да стока која је одређена за вашар сме ући у град само ако власник буде поседовао сведочанство о здравственом стању стоке.“³⁶ У Торонталу из фебруара 1897. године објављен је текст где стоји да је на вашар „Довоз свиња дозвољен само из села који су ослобођени куге“,³⁷ да би се у мајском издању из исте године нашло упозорење „...да је забрањено дотеривање свиња. Дотеривање остале стоке дозвољено је само уз прописани пасош“.³⁸

Сточне заразе су у Банату харале и између два рата. Оне не само што су уништавале сточни фонд већ су негативно утицале како на исхрану становништва, тако и на спољну трговину стоком. Ратне и поратне прилике поспешиле су ширење заразних сточних болести. Тако је током 1921. године поред шапа владала и сакагија, од које су страдали нарочито коњи. У извештају ветеринарске службе из 1926. године излаже се да је сузбијању сакагије и црвеног ветра посвећена велика пажња у Банату, а нарочито у Великочечкеречком и Новобечејском срезу, где је она владала већ деценијама.³⁹

Слабији догон стоке узрокован заразним болестима и помором сточног фонда, утицали су на већу потражњу, па самим тим и бољи промет стоке. У Торонталу из 1916, у чланку о вашару, између осталог стоји и следећи коментар: „Вашариште је било препуно. Нарочито је била потражња за коњима које је куповала војска али и сељаци. Цене су високе, а новца има више него прашине. Сељаци нарочито плаћају лако и највише цене.“⁴⁰ Текст са сличним садржајем објављен је у истом листу и четири године касније: „Прошле недеље је одржан тродневни земаљски вашар у Великом Бечкереку. Опште цене су биле превисоке, потражња превелика, тако да су цене скакале и у току једног дана. Нарочито је било много купаца из провинције. Провинцијски трговци су плаћали сваку цену за коње“.⁴¹

Без обзира да ли је вашар трајао три или четири дана, последњи дан је увек био одређен за продају пољопривредних и занатских производа и трговачке робе. Од пољопривредних производа најчешће су то биле житарице, лук, махунасто биље, јаја, перје⁴²... Иако је пољопривреда Баната све до друге половине XX века била екстензивна, што значи да је земљорадња обезбеђивала само основне и неопходне производе потребне за живот и узгој стоке, ипак су земљорадници успевали, поготово у родним годинама, да обезбеде и одређене количине производа које су продавали. У прво време они су вишкове продавали на пијацама и годишњим вашарима. Продаја пољопривредних производа на великочечкеречким годишњим вашарима везана је тек за XIX век,⁴³ што је и логично, с обзиром на чињеницу да је у ранијем периоду у Банату било заступљено сточарство.

Од заната најзаступљенији су били столари са сеоским намештајем,⁴⁴ обућари, шеширџије, опанчари, лецедери, крзнари⁴⁵... Трговци су доносили играчке, артикле за општу употребу,⁴⁶ текстил⁴⁷...

Роба се најчешће продавала у шаторима који су подизани приликом доласка на вашаре. Тако на пример, локални лист Хирадо из 1934. године, у коментару који се односи на успех вашара, бележи да је на вашару било 40 шатора са одећом, 16 крзнарских и шеширџијских и преко 20 опанчарских шатора.⁴⁸ Исти лист из 1930, у тексту под називом „Страни трговци преплавили Бечкерек“ наводи „како је на вашару било лецедерских шатри, шатри са играчкама и шатри са артиклима за општу употребу“.⁴⁹

Сви учесници који су доносили робу борили су се за што боље место на вашару. Добро, тј. прометно и видно место на вашару значило је, у великој мери, добар промет. Да би се избегло добијање повољног места само на основу тога ко пре дође, и да би заваладао какав-такав ред у његовој додели, Банатска трговачко-занатска комора упутила је Банској управи представку у којој се „Моли да се донесе наредба која ће регулисати место занатлијама на вашарима. Места треба да се одреде према редним бројевима обртних дозвола, што значи да онај занатлија који је раније добио дозволу добије и повољније место, док би занатлије из провинције добијали место према удаљености од града“.⁵⁰

Место на вашаришту су плаћали и страни и месни трговци. Може се претпоставити да је та цена варијирала, али да је представљала значајан издатак за све учеснике. Ово потврђује и један краћи чланак објављен у локалној штампи у којем, између осталог, стоји да је „...главни вашар⁵¹ врло хрђаво текао тако да месни трговци и занатлије са својим еспапом ни излазили нису на вашариште, јер су се бојали да неће ни толико пазарити да подвоз и вашарско место исплатити могу...“.⁵²

Купци на овим вашарима били су, у првом реду, трговци који су откупљивали велике количине житарица и стоке. Купљено жито би затим испоручивали већим млиновима, а стоку кланицама у земљи и иностранству.⁵³ Крајем XIX века долази до експанзије трговине захваљујући изграђеној железничкој мрежи која је повезивала Бечкерек са осталим већим местима. Поред тога регулисан Бегеј је омогућавао нормалну пловидбу, град повезивао са Румунијом, а Тисом и Дунавом са централном Европом где се налазило тржиште житарица.

На промет робе на великобечкеречким вашарима утицале су и цене које су биле ниже од цена у окружењу. Из једног чланка објављеног у Вохенблату сазнајемо који је то био паритет цена током 1861. године:

Велики Бечкерек – 1 фунта говеђег меса (жива вага) – 18 крајцера

Будимпешта – 1 фунта говеђег меса (жива вага) – 24 крајцера

Беч – 1 фунта говеђег меса (жива вага) – 30–32 крајцера⁵⁴

Разлика у ценама била је видна и када су у питању биле житарице:

Велики Бечкерек

– жито – 9,80–10 форинти

– кукуруз – 6–6,10 форинти

– јечам – 5,40–5,60 форинти

Будимпешта

– жито – 10,84–10,86 форинти

– кукуруз – 6,84–6,86 форинти

– јечам – 6–6,20 форинти.⁵⁵

Поред ових трговаца, потенцијални купци на овим вашарима, били су градско и сеоско становништво. Међутим, већ почетком XX века, услед експанзије индустрије, градско становништво се све више окреће индустријским производима, па основни купац на вашарима постаје земљорадник. Говорећи о успеху вашара, у једном тексту објављеном у локалној штампи се наводи како „...продају има сваковрсна роба – почев од обуће па све до вашарских ситница. Главни купац је наш сељак...“.⁵⁶ Управо је то разлог што је борба за овог купца, нарочито међу занатлијама, постала изразита.

НАПОМЕНЕ

¹ Александар Станојловић, Петровград, Петровград 1938, 30–56

² ИАЗ, Привилегија Марије Терезије којом општину Велики Бечкерек уздиже на степен трговишта из 1769. године, Фонд: Збирка повеља 1765-1847

³ ИАЗ, Повеља Фрање I од 12. јула 1832. године којом се потврђују привилегије Марије Терезије, Фонд: Збирка повеља 1765-1847

⁴ Павле Зубковић, Повеља краља Фердинанда I од 21. марта 1844. године, којом одобрава

одржавање годишњег вашара, по реду четвртог, Архивска грађа градске државне архиве у Зрењанину, година II, свеска 3, Зрењанин 1954, 35

⁵ Група аутора, Зрењанин, Зрењанин 1966, 517

⁶ Рајко Веселиновић, Занатлије и трговци по Војводини крајем XVII и првих година XVIII века, Матица српска, Зборник за друштвене науке 13–14, Нови Сад 1956, 121

⁷ Локална штампа на намачком и мађарском језику дају далеко комплексније текстове везане за

годишње вашаре у Великом Бечкереку.
Штампа на српском језику углавном даје
само кратке текстове, типа обавештења.
Из њих се најчешће може сазнати када се
вашари одржавају као и цене стоке и
пољопривредних производа на њима.

- ⁸ Torontál, бр. 272, 24.11.1926, 3
⁹ ИАЗ, Вашарска тарифа, Фонд 1, Арх.бр. 2/953
¹⁰ Híradó, бр. 51, 2.3.1934, 2
¹¹ Wochenblatt, бр. 42, 15.10.1887, 4
¹² Wochenblatt, бр. 52, 28.12.1872.
¹³ Wochenblatt, бр. 34, 24.8.1867.
¹⁴ Wochenblatt, бр. 5, 2.2.1867.
¹⁵ Банатски Гласник, бр.22, 15.6.1924, 3
¹⁶ Банатски Гласник, бр. 7, 11.2.1927, 3
¹⁷ Torontál, бр. 142, 27.7.1925, 2
¹⁸ Torontál, бр. 152, 10.8. 1925, 2
¹⁹ Torontál, бр.293, 22.12.1927, 2
²⁰ Torontál, бр.118, 21.5.1928, 3
²¹ Torontál, бр. 293, 22.12.1927, 2
²² Torontál, бр.184, 12.8.1929, 2
²³ Wochenblatt, бр.41, 11.10.1884, 4
²⁴ Torontál, бр.47, 27.2.1904, 2
²⁵ Torontál, бр.199, 25.5.1912, 3
²⁶ Torontál, бр. 189, 18.8.1913, 2
²⁷ Wochenblatt, бр.30, 24.7.1886, 3
²⁸ Híradó, бр.185, 12.08.1930, 3
²⁹ Wochenblatt, бр. 9, 01.03.1902, 5
³⁰ Wochenblatt, бр. 33, 17.08.1884, 3
³¹ Torontál, бр. 45, 24.02.1900, 3

АРХИВСКА ГРАЂА

Историјски архив Зрењанин

Фонд: Збирка повеља 1765–1847.

Привилегија Марије Терезије којом општину
Велики Бечкерек уздиже на степен
трговишта из 1769.

Повеља Фрање I од 12. јула 1832. године којом
се потврђују привилегије Марије Терезије

Фонд: Градско поглаварство

Вашарска тарифа, Арх.бр. 2/953

ШТАМПА

Wochenblatt, недељни лист, излазио од 1851.

до 1918. године на немачком језику,

Torontál, излазио од 1871. до 1929.године, најпре
као недељни а затим као дневни лист на
мађарском језику,

³² Híradó, бр. 160, 13.07.1930, 3

³³ Torontál, бр. 68, 23.03.1904, 2

³⁴ Torontál, бр. 45, 24.02.1900, 3

³⁵ Љубица Шијачки, Привреда Баната између два
светска рата, Нови Сад 1987, 119

³⁶ Wochenblatt, бр.30, 24.07.1886, 3

³⁷ Torontál, бр. 45, 25.02.1897, 2

³⁸ Torontál, бр. 106, 10.05.1897, 2

³⁹ Љубица Шијачки, Нав.дело, 122

⁴⁰ Torontál, бр. 187, 17.08.1916, 3

⁴¹ Torontál, бр. 49, 02.03.1920, 2

⁴² Híradó, бр.25, 29.01.1933, 2

⁴³ Душан Поповић, Срби у Банату до краја XVIII
века, ЕИ САНУ, Посебно издање, Књига 6,
Београд 1955, 237.281

⁴⁴ Wochenblatt, бр.42, 15.10.1887, 4

⁴⁵ Híradó, бр. 269, 18.11.1934, 2

⁴⁶ Híradó, бр. 185, 12.08.1930, 3

⁴⁷ Torontál, бр.293, 22.12.1927, 2

⁴⁸ Híradó, бр. 269, 18.11.1934, 2

⁴⁹ Híradó, бр. 185, 12.08.1930, 3

⁵⁰ Híradó, бр.115, 20.05.1932, 4

⁵¹ Односи се на последњи дан вашара на којем су
учествовале занатлије и трговци робом.

⁵² Глас, бр.8, 21.02.1887, 3

⁵³ Група аутора, Зрењанин, 303

⁵⁴ Wochenblatt, бр. 24, 15.07.1861,3

⁵⁵ Коло, бр.20, 31.08.1891, 4

⁵⁶ Torontál, бр. 187, 17.08.1916, 3

ИЗВОРИ

Híradó, дневни лист, излазио од 1929. до 1944.

додине на мађарском језику,

Глас, недељни лист на српском језику, изашло
само 26 бројева током 1887.године,

Коло, недељни лист на српском језику, изашло
само двадесетак бројева током 1891.године,

Банатски гласник, лист на српском језику, излазио
од 1918. до 1935. године, најпре као дневни, а
од 1924. као недељни лист.

ЛИТЕРАТУРА

Веселиновић Рајко, Занатлије и трговци по
Војводини крајем XVII и првих година XVIII
века, Матица српска, Зборник за друштвене
науке 13–14, Нови Сад 1956.

Група аутора, Зрењанин, Зрењанин 1966.

Зубковић Павле, Повеља краља Фердинанда I од 21. марта 1844. године, којом одобрава одржавање годишњег вашара, по реду четвртог, Архивска грађа градске државне архиве у Зрењанину, година II, свеска 3, Зрењанин 1954.

Поповић Душан, Срби у Банату до краја XVIII века, ЕИ САНУ, Посебно издање, Књига 6, Београд 1955.
 Станојловић Александар, Петровград, Петровград 1938.
 Шијачки Љубица, Привреда Баната између два светска рата, Нови Сад 1987.

Rajka Grubić

YEARLY FAIRS IN VELIKI BEČKEREK (from the perspective of the local press)

Summary

Tradition of organizing annual fairs in Bečkerek is old as the town name. They were known not only in the region, but also in the close and distant neighboring countries. They were usually held three or four times a year, in days that were set by state. On these fairs people were usually selling big and small cattle, agricultural goods and handicraft products and other merchandise.

Annual fairs in Veliki Bečkerek had a great influence on the development of not just the town itself, but also the neighbourhood. The only and very important medium of public information then were daily and weekly newspapers, that followed and reported all important events related to the annual fairs in Veliki Bečkerek. In the articles from local newspapers of those days, we can read about prices of merchandise, animal diseases, what were the most wanted goods, where were people purchasing, selling and exporting goods, and other problems of traders and artisans.

At that time when land connections were still poorly developed fairs have played a major part in the development of commerce, crafts and agriculture. Through them we have more clear picture of development of transport, communications with surrounding countries and needs of population. They were influenced by either stabile political times, wars, economic crises.

Annual fairs were not represented just like a simple trade. They connected people of different experiences, cultures, economic power, social affiliation etc., not only to buy and sell, but to share experiences and new knowledge.

СЕЈАЛИЦЕ ЗА СТРНА ЖИТА У КОЛЕКЦИЈИ СЕЈАЛИЦЕ МУЗЕЈА ВОЈВОДИНЕ – МУЗЕЈСКОГ КОМПЛЕКСА КУЛПИН¹

Филип Форкапић, Музеј Војводине – Музејски комплекс Кулпин
fforkapic@teamnet.ws

Апстракт: У раду су представљене запрежне сејалице за стрна жита, делови сејалица, сетвена секција и сетвени апарат који су у Колекцији сејалице. Она чини једну од колекција Збирке пољопривредне машине, оруђа и алатке Музеја Војводине – Музејског комплекса Кулпин. У уводном делу је представљен појам сетве као и захтеви које сејалице морају испунити за обављање ове веома важне и сложене агротехничке операције. У наставку је извршена подела сејалица и детаљно су описане сејалице за стрна жита са њиховим конструктивним деловима, карактеристикама и специфичностима. У завршном делу рада је табеларно приказана Колекција сејалица са каталогском обрадом сејалица за стрна жита (у народу краће жито или бело жито). За сваки предмет је поред описа дат историјат, са навођењем године набавке, материјала израде и димензијама, а за поједине и историјат произвођача.

Кључне речи: сетва, сејалице, сејалице за стрна жита, каталог колекције сејалица Музеја Војводине-Музејског комплекса Кулпин, каталог сејалице за стрна жита Музеја Војводине-Музејског комплекса Кулпин.

Сейва, сејање семена културних биљака; омашна сейва или на сачму, примитивна и неекономична и сейва на редове, кућице или оцаке, савршенија и боља, јер се семе равномерно расипури, сеје се на истој дубини, ња истовремено настаје клијање, и иштеди се у семену за 30-50%; сейва на редове само сејалицама, а остале руком и сејалицама; сейва у пролеће (кукуруз, коноџа, њасуљ, јара житија и др.) или ујесен (озими усеви).²

Припремом земљишта и семена за сетву треба обезбедити најповољније услове за клијање семена, ницање и развиће биљака у земљишту. При томе треба задовољити неколико услова: равномеран распоред семена по површини земљишта; правилан распоред семена у реду и у редовима једног до другог чиме биљка има подједнаког простора за развијање, за искоришћавање храњивих састојака, влаге, ваздуха и светлости; да се семе унесе на одређену и подједнаку дубину чиме се постиже равномерно, сигурно и брзо клијање семена као и развијање и зрење усева и на крају, да се семе покрије слојем земљишта.³ Уколико је сетва извршена на добро обрађеном и припремљеном земљишту, са довољно влаге и на време, у том случају ће се клијање семена, ницање и развиће биљака извршити са највише успеха.

Због свих ових услова које могу да задовоље, сејалице се, поред плуга, сматрају најважнијом пољопривредном машином сваког напредног пољопривредника.⁴

СЕЈАЛИЦЕ

Према начину на који се врши сетва, сејалице се деле на: сејалице за сетву на широко или омашке, сејалице за сетву у редове – врстачне сејалице, сејалице за сетву у кућице или на оцаке.

Поред њих постоје и комбиноване сејалице које истовремено сеју семе и расипају вештачко ђубриво или семе жита и семе трава.

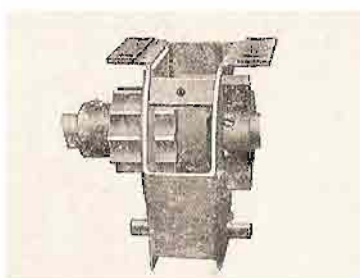
У зависности од култура које сеју, сејалице се могу поделити на: сејалице за стрна жита (у народу краће жито или бело жито), за окопавине, за повртарске културе и др.

Према врсти вуче, сејалице се могу поделити на ручне, запрежне или спрежне и тракторске.

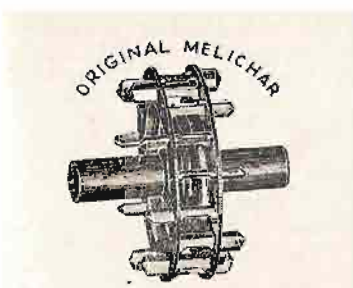
Сејалице за стрна жита

Сејалице за стрна жита полажу семе у паралелне редове или врсте, на једнаку дубину, где га одмах покривају слојем земље тако да се називају још и врстачне сејалице. Оне се превасходно користе за сетву стрних жита, али се уз одређене адаптације могу користити и за сетву окопавина. Према начину вуче, могу да буду ручне и машинске – запрежне и тракторске.

Састоје се из четири основна конструктивна дела: а) сандука за семе, б) сетвеног апарата, в) луле или спроводне цеви са улагачима за семе и г) рама са колицима или колечкама са уређајем за управљање и вучу.

2.

3.

1. (горе) Запрежна сејалица за сирна жито, 1955.
(фото: Музеј Војводине)

2. Ужлебљени ваљци или ваљкасто-ребрасти сетвени апарати (Ing. Uřesky, František, 1938)

3. Кашикасти апарати за сејање пшенице „Мелихар“
(Ing. Uřesky, František, 1938)

4. Запрежна сејалица за сирна жито у агрегату са трактором, Кулин, 2009.

а) Сандук за семе је најшири у горњем делу, док се постепено сужава ка доњем. На дну горњег дела се налазе отвори кроз које семе одлази до сетвених апарата који су смештени у гнездима која су преградама подељена на одељења. За мешање семена при раду, служи мешач који је постављен на дну његовог горњег дела. Сандук се затвара поклопцем који се отвара у правцу кретања сејалице и може се учврстити када се подигне чиме је омогућено надгледање количине семена у њему. Уређај за пражњење и чишћење сандука се састоји из низа отвора постављених са његове задње стране, а отварају се или затварају малим поклопцима помоћу ручне полуге.

б) Сетвени апарат представља најважнији конструктивни део сејалице јер се од њега захтева да равномерно избацује семе у лулу или спроводну цев, да може да сеје семена различитих култура, да га не лопи и да је што простије грађе. Смештен је изван сандука за семе, према конструкцији може бити: 1. са ужлебљеним ваљцима или ваљкасто-ребрасти 2. кашикаст 3. са назубљеним ваљцима 4. са дисковним апаратом 5. са зупчастим ваљцима и 6. са турбинским апаратом.⁵

Од свих напред набројаних система су најраспрострањеније, најпрактичније и најпрецизније сејалице са ужлебљеним ваљцима и кашикастим.

Ужлебљени ваљци или ваљкасто-ребрасти, тзв. „Хосиеров систем“ (Hoosier) је смештен у челичном или ливеном кућишту, односно гнезду чије дно може бити непокретно или покретно. На бочним зидовима кућишта су отвори кроз које са једне стране пролази ребрасти ваљак, а са друге гладак. Они су постављени на заједничкој сетвеној осовини за све сетвене апарате. Ребрасти ваљак представља радни део сетвеног апарата и чврсто је везан за осовину са којом се обрће. Он може бити са правим или косим жљебовима. За разлику од њега, глатки ваљак је слободно навучен на рукавац ребрастог ваљка и не обрће се при раду сетвеног апарата. При раду, ребрасти ваљак се обрће у слоју семена које доспева кроз отвор на дну сандука, захвата га својим ребрима и обртањем у једном или другом смеру истискује га напоље из гнезда у спроводну цев сејалице.

Код неких конструкција сејалица, он се обрће само у правцу обртања точкова сејалице при чему се врши тзв. „доње сејање“, а код других у супротном – тзв. „горње сејање“.

Сетвена осовина се помера помоћу полуге регулатора лево-десно, а заједно са њом се померају и ваљци који пролазе кроз отворе и улазе или излазе из гнезда. На овај начин се повећава или смањује површина ребрастог ваљка у гнезду, односно његова радна или активна дужина.

Због својих техничких карактеристика и начина рада, он представља најсавршенији тип јер је избацавање семена најравномерније, дробљење семена је минимално, универзалан је, лако и тачно се подешава количина захватања семена и није осетљив на неравнине на површини парцеле.⁶

Овај сетвени апарат се искључиво користи у Америци, док је у Европи најраспрострањенији.⁷

Кашикаст апарат за сејање типа „Мелихар“ састоји се из једног пара дискова постављених на сетвеној осовини која је по дужини расечена на две половине, где се једна половина помера по другој. Један диск је учвршћен за једну половину, а други за другу. По ободу сваког диска су учвршћене наизменично постављене кашике. За сваку кашику постоји прорез на другом диску. Полугом регулатора врши се приближавање или удаљавање дискова, при чему приближавањем кашике пролазе кроз прорезе на супротном диску и обрнуто – удаљавањем оне се увлаче. Радни део кашике је са спољашње стране дискова и њиме се врши захватање, подизање и избацавање семена у лулу сејалице.

Сваки пар дискова смештен је у свом гнезду на дну сандука и њихов број је два пута мањи од броја редова сејалице. Гнезда су у вези са сандуком преко четвртастих отвора који се отварају или затварају засунима помоћу којих се подешава величина отвора, а тиме и притицање семена у гнезда. У сваком гнезду се налази кутија за одвод семена за коју је са обе стране причвршћен по један левкасти џеп који се може извлачити или увлачити ручном полујицом.

Семе из сандука пролази кроз отвор и пада на дно гнезда. Обртањем дискова, кашике захватају семе са дна и носе га навише. У највишем положају семе испада из њих и пада у левкасте џепове одакле доспевају у лулу. На овај начин, један сетвени апарат избацује семе за две луле, тј. за два реда.

Кашикаст апарат за сејање одликује се великом универзалношћу – он сеје како ситно тако и крупно семе и омогућава регулисање количине избаченог семена у врло широким границама. Нешто је осетљивији према неравнинама и нагибима земљишта

од ребрасто-ваљкастог јер на таквим местима не сеју равномерно, због потреса и нагињања сандука на једну или на другу страну. Међутим, за разлику од ваљкасто-ребрастог, он мање дроби семе.⁸

У пракси, при изради запрежних сејалица, правило је да се сејалице са ребрастим ваљцима израђују само са непарним бројем редова (7, 9, 11, 13 ...), а кашикасте са парним бројем (8, 10, 12, 14, 16, 18, 20...).

Погон сетвене осовине, код оба система, врши се са задњег точка сејалице помоћу погонског зупчаника постављеног на његовој главчини, док се остали зупчаници у преносном механизму налазе на бочној страни сандука сејалице.

в) Спроводна цев или лула: има задатак да прихвати семе из сетвеног апарата и да га спроведе у раонике улагача семена сејалице. Она представља цев која у горњем делу има левкасто проширење, док јој је доњи део сужен. Левкасти део се причвршћује са доње стране гнезда сетвеног апарата и обухвата његов отвор, док доњи крај слободно улази у левкасти рукав улагача. Израђују се од различитих материјала – гумираног платна, челичног лима или ливеног челика, а према конструкцији могу бити спиралне, левкасте и телескопске.

Улагач семена сејалице треба да прими семе из луле, да направи браздицу у земљишту, да спроведе семе на дно браздице и да омогући његово покривање земљом. Према углу продирања раончића улагача у земљиште, разликује се два типа улагача – раоничасти и дискосни.

Раоничасти улагач се састоји из левкастог рукава или левка, раончића који улази у земљиште и прави браздицу и вођице или виљушке. Левкасти рукав је са широким отвором у горњем делу у који слободно улази доњи крај луле, док се у доњем делу сужава у узани отвор за пролаз семена на дно браздице. Његове бочне стране образују тзв. „уши“ које служе да спрече превремено осипање и урушавање зидова браздица.

Помоћу вођица или виљушке, сваки улагач је зглобно везан за заједничку осовину која је чврсто везана за рам сејалице. На овај начин они се могу померати горе-доле и тиме се прилагођавати неравнинама на површини парцеле. Поред тога, омогућено је и њихово подизање у транспортни положај. Вођице се могу померати по осовини лево-десно

као и демонтирати чиме се врстачна сејалица претвара у сејалицу за сетву на широко.

Улагачи семена су поређани у два реда испод сандука сејалице. Вођице улагача из предњег реда су краће од вођица из задњег реда.

Дискосни улагачи могу бити са једним или са два диска.

За покривање семена у браздици, иза улагача, се везују ланци који се вуку по површини парцеле. Поред њих могу се монтирати још и мали ваљци или точкови са дуплим, косо постављеним обручима.

Улагачи су повезани са механизмом за подизање и спуштање сејалице помоћу ланца чија се дужина може скраћивати или продужавати у зависности од дубине сетве. Подешавање дубине рада улагача врши се додатним оптерећивањем улагача теговима који се каче за куку на продужетку виљушке.

Механизам за подизање и спуштање улагача служи за постављање сејалице у транспортни положај на увратинама и приликом превоза до места рада, као и за њено стављање у рад, због чега се улагачи морају подизати или спуштати. Механизам је ручни – полуга која покреће четвртасто вратило за дизање и спуштање улагача, а за чије краке се везују ланци.

г) **Рам сејалице са колицима или колечкама** са уређајем за управљање и вучу је у задњем делу правоугаоног облика, док у предњем прелази у рачве – троугаони са врхом. Испод троугаоног дела рама причвршћује се потезница са куком за упрежни прибор. Задњи рам са осовином точкова носи све делове сејалице.

Предњи рам или тзв. „предњак“ се састоји из више делова и то: носача предњег, носача осовине, носача оквира, конзола и спојница конзола.

Предњи рам је зглобно везан за троугаони део задњег што омогућује управљање сејалице на заокретима и увратинама. За лакше управљање сејалице, на предњаку, и то на њеном предњем носачу, се налази механизам за управљање сејалице који се састоји из: две полуге за управљање, две ручице, два учвршћивача и две закачалке. Помоћу овог механизма врши се тзв. „предње управљање сејалице“. Поред њега постоји и тзв. „задње управљање сејалице“ које се врши помоћу полуге постављене са задње стране сејалице.

Да би се сејалица у раду кретала што правилније, а нарочито при наиласку предњих точкова на

грудве, задњи рам се везује се за предњи помоћу полуге са куком. На овај начин је олакшано њено управљање, јер је спречено заокретање предњих точкова. На заокретима се ова полуга подиже чиме се ослобађа предњи рам.

Према броју точкова, запрежне сејалице могу бити са два или четири точка, док тракторске имају само два. Два точка имају мање запрежне сејалице, а веће имају четири точка – два предња и два задња. Они могу бити челични или дрвени. Код дрвених, главчине и обруч су од челика, док су жбице и наплаци од тврдог дрвета.

Предњи точкови служе и као ослонци, али им је још важнија улога при управљању сејалице, јер омогућују правилно везивање спојних редова између два суседна прохода сејалице. Поред тога, они олакшавају и рад запреге. Обрћу се на рукавцима полуосовина које су причвршћене са доње стране носача осовине. Они се могу примицати или размицати, чиме се размак између точкова смањује или повећава.

Задњи точкови су знатно већег пречника од предњих јер носе сандук и све остале делове сејалице. При земљи су мало зближени, а у горњем делу размакнути што је неопходно ради стабилнијег хода сејалице али и да земља са точкова не би падала на преносни механизам и у рукаве крајњих улагача. Обавезно имају чистаче који их чисте од накупљене земље.

Запрежне врстачне сејалице су се код нас задржале у употреби све до 60-тих година XX века када их замењују тракторске сејалице које су почеле да производе домаће фабрике пољопривредних машина, у првом реду „ОЛТ“ из Осијека. Запрежне сејалице се и данас могу видети на нашим њивама, али адаптиране у агрегату са трактором.

КАТАЛОГ

Колекције сејалице из збирке Пољопривредне машине, оруђа и алатке Музеја Војводине
– Музејски комплекс Кулпин

Колекција сејалица чини укупно 28 предмета. У њеном саставу се налазе сејалице, делови сејалица, сетвене секције и сетвени апарат, што је представљено у табели 1:

Састав Колекције	Број предмета
Сејалице	19
Делови сејалица	4
Сетвени апарат	1
Сетвене секције	4
Укупно	28

Из табеларног збирног приказа примећује се да су сејалице најбројније. Оне су разврстане према броју редова, што је представљено у табели 2:

Број редова сејалице	Број предмета
Једноредна	3
Дворедна	6
Троредна	6
Четвороредна	1
16-редна	1
17-редна	1
18-редна	1
Укупно	19

Специфичност Колекције се огледа у томе што се у њој налазе сетвене секције и сетвени апарат који су се користили као учила за обуку студената Пољопривредног факултета из Новог Сада као и руковаоца пољопривредних машина Савезног центра за механизацију из Сремских Карловаца који, на жалост, више не постоји.

Заступљене су сејалице различитог начина израде – ручне, занатске и фабричке. Од сејалица фабричке израде налазе се како домаћих произвођача: Јаков Рајх Синови⁹ (Jakob Reich Sinovi), Нови Сад и Победа,¹⁰ Петроварадин/Нови Сад) тако и иностраних (Хофхер-Шранц-Клејтон-Шатлворт¹¹ (Hofherr-Schranz-Clayton-Shuttleworth), Кишпешт, Будимпешта; Фр. Мелихар¹² (Fr. Melichar), Барандис над Лабем и Интернешнл Харвестер Кампани¹³ (International Harvester Company), Чикаго.

На већем делу сејалица није могуће идентификовати произвођача јер на њима нема никаквих натписа, ознака и амблема.

Основна подела сејалица у Колекцији је извршена према култури које сеју – на сејалице за стрна жита и сејалице за окопавине.

СЕЈАЛИЦЕ ЗА СТРНА ЖИТА

У Колекцији се налазе укупно три сејалице за стрна жита (таб. 3). Према начину сетве, спадају у групу врстачних сејалица или сејалице за сетву у редове. Намењене су за сетву стрних жита као и других култура (трава, луцерке, грахорице...). Уз одређене адаптације могле су се користити и за сетву окопавина као и за сетву на широко. Према начину вуче спадају у запрежне или спрежне сејалице. Углавном су их опслуживала два човека – кочијаш који је управљао сејалицом (тзв. „предње управљање сејалице“) и коњима као и помоћник који је контролисао њен рад.

Број редова сејалице за стрна жита	Број предмета
16-редна	1
17-редна	1
18-редна	1
Укупно	3

Оне се међусобно разликују по грађи најважнијег конструктивног дела, а то је сетвени апарат, што је представљено у табели 4:

Тип сетвеног апарата	Број предмета
Ваљкасто-ребрасти са правим ребрима	1
Кашикаст типа Мелихар	2
Укупно	3

Код 17-редне сејалице је ваљкасто-ребрасти са правим ребрима, тзв. „Хосиеров систем“, док су код друге две кашикаст – тип „Мелихар“.

Све три сејалице су сакупљене са подручја Војводине, област Бачка (Бачки Петровац и салашарска насеља Пољаница код Бечеја и Шебешић код Суботице). Две су поклоњене (18-редна, дародавац: проф. др Јан Кишгеци, Бачки Петровац и 17-редна, дародавац: Петко Томић, Суботица), једна је откупљена (16-редна, продавац: Жарко Милованов, Бечеј). Према начину израде, све су фабричке (Хофхер-Шранц-Клејтон-Шатлворт, Кишпешт, Будимпешта и Фр.

Мелихар, Барандис над Лабем), док се на 17-редној не може пронаћи ознака, сем на главчини задњег точка (Фукс К. – Fuchs K, Врбас). Сејалице су произведене између два светска рата.

Једна од сејалица, и то 17-редна, је изложена на сталној поставци у Музејском комплексу Кулпин – пољопривредне машине, оруђа и алатке која је свечано отворена 14. V 2010. год.

18-редна сејалица Хофер-Шранц-Клејтон-Шатлворт, инв. бр. 88, (слика 5)

Материјал: челик, челични лим и дрво

Задњи рам сејалице почива на осовини возних точкава и носи на себи сандук за семе. Са његове доње стране су причвршћени улагачи семена, док су са предње причвршћене рачве које се завршавају на предњем раму сејалице. Возни точкови су дрвени, пречника 1280 mm. Задњи леви точак је погонски, на његовој главчини је изливен натпис HOFHERR-SCHRANTZ и постављен је цилиндрични зупчаник са правим зупцима. Иза точкава су постављени чистачи. Сандук за семе је израђен од дрвета, док су му бочне странице и поклопац од челика. На средини је преградом подељен на два дела. На бочним странама су ознаке произвођача H-S-C-S. Састоји се из горњег ширег дела и доњег ужег у којем су постављени сетвени апарати као и кутије за одвод семена. Горњи део је подељен на девет преграда са 18 одељења. Кроз њега пролази мешач који добија погон од погонског точка сејалице преко преносног механизма. Засуном се искључи довод семена из горњег дела сандука до појединих сетвених апарата. На скали полуге за подешавање засуна су означене позиције (1-2-3-4-5-6-7). Сетвени апарат је механички – кашикаст апарат Мелихаровог типа којих има укупно девет. Постављен је на сетвеној осовини која добија погон од погонског точка сејалице. Са сваке стране сетвеног апарата се налази по једна помична кутија причвршћена на кутији за одвод семена, а која се отвара или затвара помоћу полужице. Улагачи семена сејалице се састоје из сетвеног рала, краћих и дужих вођица, спојке, ланца за подизање или спуштање спиралне спроводне цеви, доњег левка и куке за коју се закаче текови. Веза између доњег левка и горњег сегмента спроводне цеви је остварен помоћу ланца. Постављање сејалице у радни и транспортни положај врши се помоћу челичне полуге која је постављена на њеној задњој десној страни.

На предњем делу рама сејалице се налази предњи део за управљање сејалице, тзв. „предњак“ на чијем носачу су лева и десна полуга. На сејалици постоји дрвени сандук за алат који је смештен на средини рачве.

Димензије: дужина 230 cm, ширина 260 cm, висина 120 cm

17-редна сејалица, инв. бр. 169, (слика 6)

Материјал: челик, лим и дрво

Челични сандук сејалице, ширине 1850 mm, затвара се поклопцем који се помоћу две полуге учврсти и на чијем дну се налази 17 четвртастих отвора. Унутар њега су две преграде као и мешач семена. Мешач представља осовина са зубима где на сваки отвор сетвеног апарата долази по два зуба што укупно износи 34. Он добија погон од цилиндричног зупчаника са правим зупцима. Спроводне цеви су по конструкцији телескопске, израђене од челичног лима и састоје се из три краће цеви које улазе једна у другу. У горњем делу имају левкасто проширење чиме се учвршћују са доње стране кућишта сетвених апарата обухватајући њихов отвор, док доњим улазе у левкасти рукав улагача семена. Улагач је европског типа и састоји се из левкастог рукава, раоника који је од ливеног гвожђа, дуже и краће вођице, спојке и ланца. У доњем делу се левкасти рукав сужава у узани отвор за пролаз семена до дна браздице. Улагачи су поређани у два реда испод сандука сејалице. Сваки раоник је зглобно везан помоћу дужих или краћих вођица за заједничку осовину која је чврсто везана за рам сејалице. Вођице раоника предњег дела су краће од вођица раоника задњег дела. Улагачи су ланцима везани са механизмом за подизање и спуштање сејалице у радни и транспортни положај. Они се додатно оптерећују качењем тегова за продужетак левкастог рукава. На њима је изливена ознака „Kühne“ и има их укупно осам. На крајњим улагачима су постављени лимени округли поклопци. Механизам за подизање и спуштање сејалице у радни и транспортни положај састоји се из лучног сегмента и полуге са ручицом. Рам сејалице је челични. У задњем делу је правоугаоног облика који се ка предњем продужава у троугаони. На његовом задњем делу се иза сандука налази ослона даска на којој стоји послужилац сејалице. Сејалица има четири точка – два предња и два задња. Жбице и наплатци су дрвени, док су челични главчина и обруч.

Предњи су управљачки, док су задњи погонски (леви) и они носе сандук са сетвеним апаратима. Задњи точкови су знатно већег пречника од предњих (110 cm према 62 cm). На поклопцима главчина задњих точкова је изливено име произвођача: „Fuchs K.“ Vrbas. Предњи точкови се обрћу на рукавцима полуосовина које се могу примицати или размицати. На предњем делу рама сејалице је постављен тзв. „предњак“ који се састоји из предњег носача (на коме су две полуге за управљање, две краће ручице, два зглоба и две закачалке), носача осовине, носача оквира, конзоле и спојнице конзоле. На крајевима предњег носача се налазе утврђивачи у које улазе закачалке помоћу којих се учврсте полуге за управљање. На предњаку је постављена потезница за транспорт трактором. На левој страни сандука је преносни механизам погона сејалице, а са десне полуга за његово пражњење. Она је постављена на крају осовине на којој се налазе поклопци кућишта, са доње стране свих сетвених апарата. Дно кућишта је покретно у облику извијене плочице – засуна. Сетвени апарат је ваљкасто-ребрасти са правим ребрима (12), тзв. „Хосијеров систем“. Он је смештен на сетвеној осовини која се помера лево-десно помоћу полуге регулатора која се налази на средини сејалице на којој је и плочица са подеоном скалом: 30, 20, 10, 0. Регулатор се учврсти завртњем са лептирастом навртком. Сетвена осовина добија погон од задњег левог точка сејалице. На његовој главчини је постављен цилиндрични зупчаник са правим зупцима, са којим се спреже слог цилиндричних зупчаника сетвене осовине, са правим зупцима. Изнад погонског механизма је заптитни лимени поклопац.

Димензије: дужина 365 cm, ширина 245 cm, висина 105 cm

Историја предмета: Користила се на салашу Петка Томића, на Шебешпићу, број 15, код насеља Мала Босна у околини Суботице. Начин набавке: Поклон, 27. VI 2001. Донатор превоза у Кулпин био је „Expres-Service“, Димитрија Туцовића 8, Суботица.

16-редна сејалица Фр. Мелихар,
инв. бр. 295, (слика 7)

Материјал: челик, челични лим и дрво.

Сејалица се састоји из предњег и задњег рама. Задњи рам је правоугаоног облика, постављен на осовину точкова и на себи носи сандук и све остале делове сејалице. На његовом предњем делу се налазе

5. (горе) 18-редна сејалица Хофер-Шранц-Клејтон-Штайлворт, Кишињев, Будимпешта

6. 17-редна сејалица

7. 16-редна сејалица Фр. Мелихар, Барандиз над Лабем

рачве, дрвена даска и кутија за алат са прибором. Помоћу рачви је остварена зглобна веза задњег рама са предњим. Предњи рама се назива још и „предњак“ и састоји се из предњег носача, носача осовине, два носача оквира, конзоле и спојнице конзоле. Предњи носач и носач осовине чине масивне дрвене греде, док су сви остали челични. Веза између носача осовине и рачви је остварена помоћу подупирача. На предњем носачу су постављене две полуге за управљање, једна ручица и то десна, два утврђивача, две закачалке и седло. На носачу осовине се налази лево и десно квачило руде за коју се она закачи. Предњак се везује за задњи рама помоћу спојне полуге. Сандук за семе се затвара дводелним поклопцем који се, независно један од другог отварају, а учврсте се када се подигну. На оба дела је оловком, са унутрашње стране, написано, на левом делу *Зоб на 11.*, а на десном – *Лечам на 9. њиварац, 1961. Жишо 10. видило се и 1983. Жишо сејано на 12.* Сандук је израђен комбиновано од челика и дрвета – предња и задња страна су од дрвета, док су остале од челика и челичног лима. На њему је сачувана оригинална боја, унутрашњост црвена, а спољна светлоплава. На његовој предњој страни су постављене куке за које се закаче ланци улагача семена. Састоји се из два дела – горњег, ширег, и доњег, ужег. У горњи део се сипа семе, док су у доњем смештени сетвени апарати и кутије за одвод семена. Доњи део се затвара дрвеним поклопцем. Пражњење сандука се врши помоћу помичног засуна и полуге за пражњење која је постављена на средини сандука са задње стране. Горњи део је подељен преградама на одељења. По целој његовој дужини се налази мешач са засунима који отварају и затварају отворе за пролаз семена у доњи део сандука, односно до сетвених апарата. Као и горњи део, и доњи је подељен на осам гнезда и на њиховом дну су отвори за пражњење који се затварају помоћу засуна. Сејалица има два предња и два задња точка. Они су дрвени, док је само обруч челични и на њима је сачувана оригинална боја – црвена. Предњи су управљачки и обрћу се на рукавцима полуосовина. На главчини задњих точка је излив назив произвођача – *Fr. Melichar, Brandys n/L.* Знатно су већег пречника од предњих. Сетвени апарат је механички – кашике типа Мелихар који је постављен на сетвеној осовини. Њен погон као и осовине мешача је од задњег левог точка сејалице преко пара цилиндричних зупчаника са правим зупцима. Приближавање и удаљавање дискова сетвених апарата врши се помоћу полуге регулатора. Сваки пар дискова је смештен у свом гнезду која су у вези са горњим делом сандука преко четвртастих отвора. Они се отварају или затварају помоћу челичних засуна причвршћених преко полужица за осовину мешача која се завршава ручицом са подеоном скалом (0-4) на левој бочној страни сандука. За бочне стране кутије је са сваке стране причвршћен по један левкасти цеп који се може увлачити или извлачити ручном полужицом. Спроводна цев или лула је у горњем делу левкастог облика, док јој је доњи део сужен. Левкасти део се учвршћује са доње стране гнезда и обухвата његов четвороугласти испуст, док доњим улази у левкасти рукав улагача семена. Према грађи припада групи спиралних и представља спирално увијену траку од челичног лима. Улагач семена се састоји из левкастог рукава, раончића, вођице или виљушке и спојке. Поређани су у два реда и постављени испод сандука. Левкасти рукав је са широким отвором у горњем делу у који улази доњи крај луле, док се у доњем делу сужава у узани отвор за пролаз семена до дна браздице. Бочне стране раончића образују тзв. „уши“. Помоћу вођице и спојке је улагач зглобно везан за заједничку греду која је чврсто учвршћена за задњи рама. Ради заштите зглобне везе од прашине и других нечистоћа, постављени су дводелни поклопци. Вођице предњих улагача су краће од задњих (дужина предњих 70 cm, а задњих 90 cm). Улагачи су преко ланца везани са механизмом за подизање и спуштање сејалице. Додатно се оптерећују качењем по два тега за куку на задњем делу вођице. На крајњим улагачима су постављени лимени поклопци. Постављање сејалице у радни и транспортни положај обавља се ручно помоћу механизма за подизање и спуштање који се састоји из ручице, квадратне осовине и греде са кукама за коју су закачени ланци улагача. Греда је помоћу четири челична крака чврсто везана за квадратну осовину која је у вези са ручицом постављеном са задње десне стране сејалице и која се учврсти за куку.

Димензије: дужина 270 cm, ширина 235 cm, висина 120 cm

Историја предмета: Жарков отац Алекса је сејалицу купио од Милорада Герића око 1953. године. Користила се у домаћинству Алексе Милованова,

салапарско насеље Пољаница код Бечеја, чија је адреса: Горњи салаш 36. По причању Жарка Милованова, ранији број салаша је био 271. Откупушена је 12. I 2006. год. по цени од 18.000,00 дин.

ДЕЛОВИ СЕЈАЛИЦА

Као саставни део Колекције су и делови сејалица, како запрежних тако и тракторских, што је представљено у табели 5:

Делови сејалице	Број предмета
Спроводна цев	2
Улагач семена сејалице са раончићем	2
Укупно	4

Најбројнији су делови запрежних сејалица (инв. бр. 435, 513 и 514), док је од тракторске само један и то спроводна цев (инв. бр. 514). На жалост, за све предмете је заједничко да не постоје други историјски подаци, сем да су пронађени 2010. год. приликом сређивања изложбеног павиљона – објекат коњушнице и ковачнице. Поред тога, произведени су у првој половини XX века, сем спроводне цеви (инв. бр. 436) која је из друге половине.

Спроводна цев, инв. бр. 435, (слика 8)

Материјал: челик и челични лим

Спроводна цев у горњем делу има левкасто проширење, док је у доњем сужена. Левкасти део се учвршћује са доње стране кућишта сетвеног апарата чиме обухвата његов излазни отвор, док доњи део улази у улагач семена. Према својој грађи, спада у групу спиралних. Она представља спирално увијену траку од челичног лима, док су горњи и доњи део челични. Трака је закивцима спојена за горњи и доњи део.

Димензије: дужина 45 cm, пречник горњег отвора 7 cm

Спроводна цев, инв. бр. 436, (слика 9)

Материјал: челик и челични лим

Спроводна цев у горњем делу има левкасто проширење, док је у доњем сужена. Горњи део се учвршћује са доње стране кућишта сетвеног апарата чиме обухвата његов излазни отвор, док доњи улази у улагач семена. Према својој грађи, спада у групу прстенастих.

Димензије: дужина 46 cm, пречник отвора доњег дела 2,5 cm

8. (сасвим горе) Спроводна цев

9. Спроводна цев

10. Улагач семена са раончићем

11. Улагач семена са раончићем

Улагач семена са раончићем,

инв. бр. 513, (слика 10)

Материјал: челик, челични лим и ливено гвожђе

Улагач семена са раончићем је постављен испод сандука сејалице. Састоји се из левкастог рукава или левка, раончића и виљушке или вођице. Левак је у горњем делу са широким отвором у који улази доњи крај спроводне цеви или луле, док се у доњем сужава у узани отвор за пролаз семена на дно браздице. Израђен је од челичног лима. Помоћу челичног учвршћивача је учвршћен за вођицу. Својим доњим делом улази у тзв. „уши“ које су израђене од челичног лима и за носач раончића су спојене помоћу два закивка. Врх раончића је измењив, израђен је од ливеног гвожђа, а помоћу закивка је спојен за носач. На носачу се налази ознака АС529 као и трагови основне боје – светлозелена. За вођицу је спојен помоћу два закивка. Улагач је ланцем везан за заједнички носач који је постављен испред сандука сејалице. Према углу продирања у земљиште – тупи угао, припада европском типу. Он продире само под дејством сопствене тежине, а додатно се оптерећује качењем тега. Помоћу вођице је улагач зглобно везан за заједнички носач који је чврсто везан за рам сејалице. На предњем делу вођице се налази спојка, а на задњем се завршава куком за коју се закачи тег.

Димензије: дужина 66 cm, ширина 8 cm, висина 38 cm

Улагач семена са раончићем,

инв. бр. 514, (слика 11)

Материјал: челик, челични лим, ливено гвожђе

Улагач семена са раончићем је постављен испод сандука сејалице. Састоји се из левкастог рукава или левка, раончића и виљушке или вођице. Левак је у горњем делу са широким отвором у који улази доњи крај спроводне цеви или луле, док се у доњем сужава у узани отвор за пролаз семена на дно браздице. Израђен је од челичног лима. Помоћу челичног учвршћивача је учвршћен за вођицу. Својим доњим делом улази у тзв. „уши“ које су израђене од челичног лима и за носач раончића су спојене помоћу два закивка. Врх раончића је измењив, израђен је од ливеног гвожђа, а помоћу закивка је спојен носач. На носачу се налази ознака АС529 као и трагови основне боје – светлозелена. За вођицу је спојен помоћу два закивка. Улагач је ланцем везан за заједнички

носач који је смештен испред сандука сејалице. Према углу продирања у земљиште – тупи угао, припада европском типу. Он продире само под дејством сопствене тежине, а додатно се оптерећује качењем тега. Помоћу вођице је улагач зглобно везан за заједнички носач који је чврсто везан за рам сејалице. Ова зглобна веза је остварена спојком и матичним вијком са подложном плочицом. На предњем делу вођице се налази спојка и матични вијак са подложном плочицом, а на задњем се завршава куком за коју се закачи тег.

Димензије: дужина 66 cm, ширина 8 cm, висина 38 cm

СЕТВЕНИ АПАРАТ И СЕТВЕНЕ СЕКЦИЈЕ

У саставу Колекције су и сетвени апарат (инв. бр. 539) и сетвена секција (инв. бр. 501). Предмете су поклониле две образовне установе – Департаман за пољопривредну технику Пољопривредног факултета из Новог Сада (2010. год.) и Савезни центар за механизацију из Сремских Карловаца (2000). Као учила су направљени у другој половини XX века.

СЕТВЕНИ АПАРАТ

У Колекцији се налази један од два најзаступљенија сетвена запрежних сејалица за стрна жита. Он је име добио по свом конструктору Франтишеку Мелихару који га је технички усавршио и патентирао. Уграђивао га је у сејалицама које је од 1881. год. производио у својој фабрици Фр. Мелихар, у чешком граду Барандизу над Лабем.¹⁴ Њих је одликовала прецизност у сетви, односно не одступање од предвиђене и задате сетвене норме.

Кашикаст сетвени апарат типа Мелихар,
инв. бр. 539, (слика 12)

Материјал: челик, челични лим и дрво

Кашикаст сетвени апарат типа Мелихар састоји се из два диска или тзв. „тањира“ који чине пар. Постављени су на сетвеној осовини која је уздужно подељена на две половине при чему је један диск причвршћен на једној, а други на другој. За демонстрацију његовог рада, на сетвеној осовини је постављена ручица. По ободу дискова су учвршћене кашике и то на сваком по осам. За сваку кашику постоји прорез на другом диску и на свакој се налазе подеони зарези (0–15 mm). Сетвени апарат је сме-

штен у гнезду на чијим бочним странама се налазе кутије за одвод семена и левкасти цепови. Помоћу ручних полужица се цепови увлаче или извлаче. На доњој страни кутије се налази левак за испуст за који се причвршћује горњи део спроводне цеви. На дну гнезда је отвор за испуштање семена. Помоћу помичног засуна врши се његово отварање и затварање.

Димензије: дужина 18 cm, ширина 34 cm,
висина 32 cm

Историја предмета: Налазио се у Савезном центру за механизацију из Сремских Карловаца.

СЕТВЕНЕ СЕКЦИЈЕ

У Колекцији се налази само једна сетвена секција запрежне сејалице за стрна жита и то од мађарске фабрике пољопривредних машина Кине Е. (Kühne Mezőgazdasági Gépgyár Rt.) чије су сејалице карактерисале брижљива израда, лако руковање и једноставност конструкције.¹⁵

Сетвена секција сејалице „Кине Е.
инв. бр. 501, (слика 13)

Материјал: челик и челични лим

Цела конструкција сетвене секције сејалице Кине Е. се на подлогу ослања помоћу четири ногара. Сандук за семе састоји се из горњег шпирег дела и доњег ужег у којем су смештена два сетвена апарата и четири кутије за одвод семена из сандука. На његовој левој бочној страни је натпис произвођача Kühne R.T. Moson-Budapest, на десној назив типа сејалице Vega, а на задњој непотпун натпис произвођача Kühne Moson B. Горњи део је преградама подељен на одељења, док се доњи празни отварањем поклопца. Мелпач семена је постављен у горњем делу и састоји се из осовине, два лимена засуна и полуте за подешавање засуна са лучном скалом (подеоци од 1 до 6). Засуном се отварају или затварају отвори за пролаз семена до гнезда сетвеног апарата. У сваком гнезду је смештен сетвени апарат између којих се налази кутија за одвод семена. За кутију су причвршћени, са обе стране, помични левкасти цеп који се отварају или затварају ручном полужицом. Сетвени апарат је механички – кашикасти апарат Мелихаровог типа. Он се састоји из два тањира, који чине пар, и на коме су по ободу причвршћене кашике (осам на сваком). Сваки тањир је постављен на посебној осовини. Посебним механизмом се подешава количина захватања семена, при чему се

подешена вредност читава на подеоној скали постављеној на средини сетвене осовине. За демонстрацију њеног рада служи точак који се налази на левој бочној страни сандука. Спроводна цев или тзв. „лула“ је у горњем делу левкасто проширена, док је у доњем сужена. Горњи и доњи део су међусобно учвршћени ланчићем. Левкасти део се учвршћује са доње стране кутије за одвод семена где обухвата његов излазни отвор, док доњим, ужим крајем, улази

12. (горе) Кашикасти сетвени апарати типа Мелихар, Барандиз над Лабем

13. Сетвена секција сејалице Кине Е. Мосон-Будимешеша

у левкасти рукав улагача семена. Према својој грађи припада групи спиралних, где представља спирално увијену пантљику од челичног лима. Улагач се састоји из левкастог рукава или левка, раончића и вођице или виљушке. Левак је израђен од челичног лима и у горњем делу је са широким отвором у који улази доњи део луле, док се у доњем сужава у узани отвор за пролаз семена на дно браздице. Помоћу челичног учвршћивача је учвршћен за вођицу. Својим доњим делом улази у тзв. „уши“ од челичног лима и за носач раончића су спојене помоћу четири закивка. Врх раончића је измењив и израђен

је од ливеног гвожђа. Помоћу ланца је улагач закачен за заједничку осовину. Улагач се додатно оптерећује качењем тега за куку на задњем делу вођице.

Димензије: дужина 60 cm, ширина 55 cm, висина 125 cm

Историја предмета: Налазила се на Пољопривредном факултету у Новом Саду, на Департману за пољопривредну технику. Пренета је у Музејски комплекс Кулпин на основу одлуке Катедре Департмана и лично ангажовање шефа Катедре проф. др Анђелка Бајкина.

НАПОМЕНЕ

- ¹ Представља део хабилитационог рада „Колекција сејалица у Музеју Војводине – Музејски комплекс Кулпин“ који је написан ради стицања стручног звања вишег кустоса, а под менторством Ивана Чакана, музејски саветник, Музеј Војводине. Рад је прихваћен од стране Коми-сије за стицање виших стручних звања Народног музеја из Београда, мај 2011.
- ² *Свезнање*. Општи енциклопедијски лексикон, П књига, Институт за национални публицитет, Народно дело, Београд, 1937.
- ³ М.Р.Р. Користи од сијалица за сјетву сјемена. *Часопис „Пољопривредни власник“*, бр. 6, Нови Сад, 15. III 1938.
- ⁴ *Орао, Велики илустровани српски народни календар за њосију 1930*, Нови Сад, 1930.
- ⁵ Инж. Вујовић, Ђорђе. *Пољопривредне машине и оруђа*. Завод за издавање уџбеника Народне Републике Србије, Београд, 1961, 134.
- ⁶ Исто, 135.
- ⁷ Ing. Fantoni Raimond. *Poljoprivredni strojevi. Poljoprivredni nakladni zavod, Zagreb, 1954, 275.*
- ⁸ Инж. Вујовић, Ђорђе. *Пољопривредне машине и оруђа*. Завод за издавање уџбеника Народне Републике Србије, Београд, 1961, 136.
- ⁹ Dr inž. Avramović, Teodor. *Privreda Vojvodine od 1918. do 1929/30. godine s obzirom na stanje pre Prvog svetskog rata*. Novi Sad, 1965: Творница децималне ваге, пољопривредних машина, ливница гвожђа и ковина „Јаков Рајх Синови“ је основана 1880. год. и налазила се у Новом Саду, у Темеринској улици бр. 11.
- ¹⁰ *Новине „Слободна Војводина“*, Нови Сад, 29. XI 1951.: Фабрика за производњу пољопривредних машина „Победа“ је основана 1949. год. када су се спојила два новосадска предузећа – Творница пољопривредних справа, машина и алата „Војвођанска ливница“ и Фабрика за израду тријера, млинских и кудељних машина и уређаја „Војводина“.
- ¹¹ Bauer, Georg. *Faszination Landtechnik (100 Jahre Landtechnik Firmen und Fabrikate im Wandel I)*. Union Agrar, Stuttgart, 2002: Компанија је име добила по својим оснивачима - Натанијел Клејтону (Nathaniel Clayton), Џозефу Шатлворту (Joseph Shuttleworth), Матијасу Хофхеру (Matthias Hofherr) и Јохану Шранцу (Johann Schrantz). Настала је 1912. год. спајањем две фабрике и временом је постала најзначајнија фабрика пољопривредних машина у Аустроугарској монархији.
- ¹² Ing. Stirad Růžička *Jak se vyvíjely secí stroje?* www.agroweb.cz: Фабрика је име добила по свом оснивачу Франтишек Мелихару (František Melichar, 1842-1907) који је 1881. године основао фабрику сејалица и машина за расипање минералних ђубрива
- ¹³ Mathias Buschmann www.ihcneuss.de: Компанија је настала 1902. год. у Чикагу спајањем пет фабрика међу којима су биле „McCormick Harvesting Machinery Company“ и „Marsch Harvester Co./Deering Harvester Co.“
- ¹⁴ Ing. Stirad Růžička *Jak se vyvíjely secí stroje?* www.agroweb.cz: Године 1901. већ је произвео

2.100 сејалица, а укупно, у периоду од 1881. до 1907. год. 40.000 комада.

¹⁵ Estók, János. *Képes Gépeskönyv, Gépek a magyar mezőgazdaságban a kezdetektől 1945-ig*. Budapest, 2001, 22: Фабрика је име добила по свом

оснивачу Кине Еде (Eduard Kühne, 1839-1903), који је по образовању био машински инжењер, родом из Хамбурга. Од 1869. год. је постао једини власник Фабрике која се специјализовала за производњу сејалица и вејалица.

ЛИТЕРАТУРА

Орао, Велики илустрирани српски народни календар за њросију 1930, Нови Сад, 1930.
Свезнање. Општи енциклопедиски лексикон, II књига, Институт за национални публицитет, Народно дело, Београд, 1937.
 М.Р.Р: Користи од сијалица за сјетву сјемена. *Часопис „Пољопривредни власник“*, бр. 6, Нови Сад, 15. III 1938.
 Ing. Uřeský, František. *Pěstování rostlin pre ľudové školy hospodárske. Československej Akademie zemedelskej*. Praha, 1938.
Новине „Слободна Војводина“, Нови Сад, 29. XI 1951.
 Ing. Fantoni, Raimond. *Poljoprivredni strojevi*. Poljoprivredni nakladni zavod. Zagreb, 1954.

Инж. Вујовић, Ђорђе. *Пољопривредне машине и оруђа*. Завод за издавање уџбеника Народне Републике Србије, Београд, 1961.
 Dr inž. Avramović, Teodor. *Privreda Vojvodine od 1918. do 1929/30. godine s obzirom na stanje pre Prvog svetskog rata*. Novi Sad, 1965.
 Estók, János. *Képes Gépeskönyv, Gépek a magyar mezőgazdaságban a kezdetektől 1945-ig*, Budapest, 2001.
 Bauer, Georg. *Faszination Landtechnik (100 Jahre Landtechnik Firmen und Fabrikate im Wandel I)*. Union Agrar, Stuttgart, 2002.
 Ing. Ctírad Růžička *Jak se vyvíjely secí stroje?* www.agroweb.cz
 Mathias Buschmann www.ihcneuss.de.cx

Filip Forkapić

WHEAT PLANTERS IN THE COLLECTION OF THE MUSEUM OF VOJVODINA – THE KULPIN MUSEUM COMPLEX

Summary

The collection of planters, which makes a part of the collection of agricultural machinery, implements and tools of the Kulpin Museum Complex, includes wheat planters of various designs and manufacturers. Originally, focus was placed exclusively on horse-drawn planters. However, in order to make a comprehensive review of their development, further research work should be focused on collecting tractor-drawn planters, especially the earliest models. This applies in the first place to the planter „SS-14“, manufactured by „OLT“ factory from Osijek and placed on the domestic market in 1967.

The collection does not include a single wheat planter manufactured by “OLT” factory from Osijek, a major manufacturer of agricultural machinery in the former Yugoslavia. Emphasis should be placed in future work on finding planters of this important and well-known manufacturer whose production program included models „SS“, „ST-20“, „SA“, „SN-30“, etc. In addition to „OLT“, emphasis should also be placed on other important foreign manufacturers whose machines had been and still are present in fields across Vojvodina, such as „Kühne E.“ and „Rud. Sack“.

Also, it is necessary to keep collecting planters of manufacturers who are already present in the collection in order to complete their production programs of wheat planters (which feature various constructional and technical solutions).

In addition to machines, it is also desirable to collect various documentation materials such as brochures, catalogs, manufacturing and technical instructions, drawings, sketches, etc., which are significant sources of information provided by manufacturers of agricultural machinery themselves.

Collecting written materials about manufacturers of wheat planters from Serbia should be organized in Belgrade and Odzaci, the sites of two well-known factories of agricultural machines, „ИМТ“ and „Poljostroj“, respectively. Efforts should be invested in gathering diverse support materials - photos, factory newspapers and other documentary material.

Once completed with missing planters, parts of planters, seeding units and planter sections from domestic and foreign manufacturers, as well as technical documentation and archival materials from factories, it will be possible to establish a thematic exhibition on wheat planters in the Kulpin Museum Complex.

DEČJI DODATAK KAO STRATEGIJA PREVAZILAŽENJA NESIGURNOSTI – NA PRIMERU GAJA I VRANJA

Jadranka Đorđević Crnobrnja, Etnografski institut SANU, jadranka.djordjevic@ei.sanu.ac.rs
Jovana Diković, Etnografski institut SANU, jovana.dikovic@ei.sanu.ac.rs

Apstrakt: U Srbiji je u periodu socijalizma država figurirala kao garant sigurnosti u svakom pogledu. Na nivou države *nije se smelo* dozvoliti da postoji nesigurnost (eng. uncertainty) u ekonomskom, socijalnom ili bilo kojem drugom pogledu. Međutim, takva državna ideologija i proklamovana politika se nisu uvek poklapale sa realnošću svakodnevnog života. Tako se u periodu socijalizma ipak javlja socioekonomska nesigurnost i to pre svega na nivou pojedinca. Sa druge strane, u periodu postsocijalizma dolazi do pojave nesigurnosti kako na nivou države – ona se ispoljava kroz veliku nezaposlenost, sivu ekonomiju i tome slično, tako i na nivou pojedinca. Kako država svojim socioekonomskim kapacitetima i zakonskim regulativama nije uspevala da obezbedi sigurnost na širem društvenom planu, pojedincima nije preostalo ništa drugo nego da pribegnu različitim strategijama za prevazilaženje nesigurnosti. Dečji dodatak se pokazao kao jedna od strategija kojoj su pojedinci pribegavali kako u periodu socijalizma tako i u periodu postsocijalizma sa ciljem prevazilaženja nesigurnosti, s tim da postoje razlike između pomenutih perioda u pojedinčevoj percepciji nesigurnosti i ulozi dečjeg dodatka u njenom prevazilaženju. U radu nastojimo na primerima iz Gaja (Vojvodine) i Vranja (jug Srbije) da pokažemo kako socioekonomska situacija u državi utiče na pojedinčevu percepciju dečjeg dodatka i na izbor strategija za prevazilaženje socioekonomske i imovinske nesigurnosti.

Ključne reči: dečji dodatak, nesigurnost, strategije prevazilaženja nesigurnosti, socijalizam, postsocijalizam, Gaj, Vranje.

UVOD

Nesigurnost, rizik i ranjivost su postali veoma zastupljeni istraživački koncepti, ne samo u socijalnoj antropologiji, ekonomiji, psihologiji već i u drugim humanističkim i društvenim naukama (Boholm 2003). Interesovanje za ove teme je posebno prisutno u takozvanim zemljama u razvoju (eng. developing countries), kao i u zemljama Latinske Amerike, a s padom Berlinskog zida i opštim kolapsom socijalizma, istočna Evropa postaje deo sveta gde se ove teme istražuju sve više (v. Dalton 1971; Ellis 1988; Ellis 2000; Hamilton 2003; Thelen 2008). Ono što je zajedničko ovim zemljama jeste da se one nalaze u stanju permanentne krize, koje su izazvane bilo političkim, verskim, socijalnim, ekonomskim ili prirodnim faktorima. Ratovi, inflacije, nestabilna tržišta i politička uređenja, nedemokratske vlade (diktature i autoritarni sistemi), prirodne katastrofe poput poplava, suša ili zemljotresa i tome slično, mogu radikalno da utiču na promenu života pojedinca. Stoga, uslovi prilagođavanja, kao i postupni ili nagli procesi adaptacije na novonastalu situaciju kroz koju prolaze pojedinci ili čitav kolektiv posebno zanimaju antropologe koji u tome pokušavaju da uoče dinamiku i mogućnost čovekove transformacije u odnosu na različite događaje iz spoljnog sveta.

U ovom radu institut dečijeg dodatka predstavlja upravo jedan od mogućih primera odgovora na stanje permanentne krize. Ali ovde fokus neće biti na tome kako država izlazi u susret rešavanju socijalnog problema sve većeg siromaštva njenih građana, već upravo suprotno, kako pojedinci putem dečijeg dodatka koriste državnu (socijalnu) pomoć kako bi minimizirali osećaj individualne ekonomske i socijalne nesigurnosti. Zbog toga je institut dečijeg dodatka posmatran kroz dva vremenska perioda – socijalizam i postsocijalizam – sa namerom da se pokaže na koje načine je ovaj institut kreirao mikrosvet pojedinca, a posebno kako je uticao na regulisanje njegovih imovinskih odnosa. Upravo zbog toga što socijalizam i postsocijalizam karakterišu potpuno suprotni društveno-politički i ekonomski procesi (v. Поповић ед. 1991; Болчић ед. 1995) je primer dečijeg dodatka bolji pokazatelj ne samo transformacije celokupnog sistema, već što je važnije i samih pojedinaca. S nestankom ili slabljenjem socijalne države (v. Hollos and Bernardi 2009), nesigurnost pojedinca postaje sve izraženija jer ona više ne predstavlja sastavni deo državne niti ideološke agende.

Na primeru Srbije, tačnije Gaja u južnom Banatu i Vranjskog kraja predstavimo na koji način su ispitanici posmatrali institut dečijeg dodatka u dva naznačena vremenska perioda. Hronološki gledano, Vranje sa

okolnim selima predstavlja referencu za praksu korišćenja dečijeg dodatka od socijalizma do sredine devedesetih godina, tj. ranog postsocijalizma. Gaj, sa druge strane, predstavlja primer za praksu korišćenja dečijeg dodatka koja je uglavnom prisutna od demokratskih promena nakon 2000. godine.¹

O NESIGURNOSTI

Postoji nekoliko oblika nesigurnosti, koji se ne moraju svoditi samo i isključivo na individualni, tj. subjektivni doživljaj nesigurnosti. Nesigurnost može biti izazvana prirodnim nepogodama i katastrofama; kolebanjima na tržištu i berzi; socijalnim faktorima; državnim politikom, ratovima i tome slično.

Međutim, nesigurnost ne treba mešati sa rizikom, iako se oni u dosta slučajeva podudaraju. Rizik ima pre konkretnije značenje koje je različito od deskriptivnog osećaja nesigurnosti (Ellis 1988: 82). Rizik je tako najčešće ograničen na situacije gde se predviđena verovatnoća može podudariti sa realnim zbivanjem određenog događaja što samim tim unapred može da utiče na ishod procesa odlučivanja i delovanje pojedinca. Sa druge strane, nesigurnost se odnosi na one situacije u kojima nije moguće predvideti verovatnoću zbivanja određenog događaja (Ibid. 82-83). Rizik, je dakle, u osnovi uvek objektivna stvar i vremenski određenija. Nesigurnost, je pak, mnogo širi i kompleksniji pojam. Dok je pojam rizika, a samim tim i neizvesnosti, pre vezan za vremensku perspektivu iščekivanja nečega, nesigurnost pak u sebi već sadrži i tu vremensku dimenziju. S tim što ne mora isključivo da se svodi na to, već na jedan mnogo složeniji osećaj i doživljaj vremena, prostora i generalno okolnosti.

„Nesigurnost podrazumeva prepoznavanje promene i svest o tome da stanje stvari nije statično; one se mogu promeniti drastično, na bolje ili na gore“ (Boholm 2003: 167). Prepoznavanje nesigurnosti takođe podrazumeva i delovanje. „Nesigurnost utiče na to da ljudi kada osete da su njihovi životi, njihovo zdravlje, ili opšte blagostanje ugroženi, organizuju mnogobrojne strategije snalaženja, političku, versku, ili ekonomsku mobilizaciju ili kombinaciju tih aktivnosti“ (Ibid. 168). Pojedinci procenjuju nesigurnost „na osnovu emskih, lokalno definisanih vrednosti i interesa“, ali takođe i na osnovu opštih vidljivih posledica koje neka prirodna ili društvena pojava izaziva na širu populaciju (Boholm 2003: 161). Tako nesigurnost „nikada nije samo subjek-

tivna niti samo objektivna“ već je kontekstualna (Boholm 2003: 165).

U situacijama kontekstualne nesigurnosti stvaraju se različite strategije koje imaju za cilj prevazilaženje takvog stanja. One predstavljaju novonastale obrasce ponašanja, koji mogu biti kratkoročni ili dugoročni, kako na nivou pojedinca tako i na nivou porodice ili zajednice. U tom smislu, adaptacija na novonastalu situaciju predstavlja prvenstvenu, možda čak i nesvesnu, radnju, a tek nakon toga nastupaju različite usmeravane strategije.² Osnovni fokus ovog rada je kontekst nesigurnosti, individualna percepcija sigurnosti/nesigurnosti i strategije prevazilaženja nesigurnosti putem dobijanja dečijeg dodatka.

INSTITUCIJA DEČIJEG DODATKA

U ovom delu bavićemo se najvažnijim aspektima institucije dečijeg dodatka u periodu od druge polovine dvadesetog do prvih decenija dvadesetprvog veka. U tom smislu, podaci poput visine iznosa dečijeg dodatka, kriterijumi za selekciju potencijalnih kandidata, kao i odnos samih korisnika prema ovoj vrsti socijalne pomoći, ili institucije u širem smislu, predstavljaju važne pokazatelje pravaca transformacije ne samo socijalne politike, već i celokupnog političkog sistema zemlje.

U daljem radu nastojimo da pokažemo primere strategija koje pojedinci upotrebljavaju kako bi ostvarili pravo na dečiji dodatak. Iz njih se može videti kako se ostvaruje dinamična interakcija korisnika dečijeg dodatka sa državnim institucijama preko posrednika, tj. „uličnih birokrata“.³ Kroz samu njihovu interakciju, primećuju se transformacije političkog sistema, tj. prelazak iz socijalizma u liberalnu demokratiju.⁴ Iz te interakcije takođe se može zapaziti sasvim drugačija percepcija državnih institucija od strane korisnika, kao i fleksibilniji odnos prema državnim institucijama. Oni ih ne doživljavaju kao strogo definisane sisteme, već kao *žive organizame* čijim se zakonskim kriterijumima korisnici prilagođavaju radi ostvarivanja sopstvenih ciljeva i omogućavanja veće inkluzivnosti instituta dečijeg dodatka. Ali to ne znači da se oni povinuju tim kriterijumima.

Međutim, pre svega je neophodno da sagledamo najvažnija obeležja zakona o dečijem dodatku koji su bili u primeni u Srbiji u periodu socijalizma i postsocijalizma kako bi se razumele ključne sistemске razlike između jednog i drugog zakona.

U periodu do 2002., odnosno sve dok nije stupio na snagu ZFPPD,⁵ osnovni parametri po kojima se određivalo pravo na dečiji dodatak bili su: prosek ličnog dohotka podnosioca zahteva i njegovog bračnog partnera, veličina domaćinstva u kojem podnosilac živi i redosled rođenja deteta za koje se zahtev podnosi.⁶ Iz razgovora sa zaposlenima u pomenutom odseku dolazimo takođe do podatka da su u tom periodu postojale četiri grupe korisnika dečijeg dodatka. Visina primanja predstavljala je osnovni parametar prema kojem su pojedinci razvrstavani u određenu grupu korisnika dečijeg dodatka. Zaposleni u *Odseku za dečiju brigu* ujedno napominju da su zakoni koji su bili aktuelni do 2002. bili povoljniji za sticanje prava na dečiji dodatak u odnosu na one koji su danas u primeni.⁷ Drugom rečju, kriterijumi nisu bili tako rigorozni po pitanju posedovanja nepokretne imovine od strane podnosioca zahteva za dečiji dodatak. Mogli bi da zaključimo da se u periodu do 2002. pravo na ovu vrstu pomoći lakše sticalo u odnosu na situaciju koju beležimo danas. Međutim, primeri koje navodimo u daljem delu teksta pokazuju kakav je realan odnos između zakona i prakse dobijanja dečijeg dodatka.

Naveli smo da su nakon 2002. godine reforme sistema socijalne zaštite išle u pravcu sve većeg pooštavanja kriterijuma i pokušaja usmeravanja pomoći onima kojima je ona zaista potrebna. Tako je i institut dečijeg dodatka definisan pre svega kao socijalna pomoć, namenjena njugroženijim kategorijama stanovništva. Od 2005. godine počele su reforme u pravcu administrativne decentralizacije sistema socijalne zaštite, ali se najveći deo socijalne zaštite još uvek obezbeđuje na državnom nivou (Станковић, Арсић 2011). Tako republički budžet obezbeđuje oko 90% ukupnih sredstava za socijalnu zaštitu, i taj nivo vlasti je nadležan za naknade koje su direktno ili indirektno namenjene obezbeđivanju minimalne socijalne sigurnosti, kao što su socijalna pomoć i dečiji dodaci (Матковић 2006, 25). Sa druge strane, same opštine kao i nevladine organizacije imaju mogućnost sufinansiranja dečijeg dodatka i povećanja njegovog ukupnog iznosa na nivou opštine.

Po ZFPPD usvojenom 2002. godine i dopunama zakona iz 2005. i 2009. godine (*Službeni glasnik RS* br. 16/2002, 115/2005 i 107/2009),⁸ pravo na dečiji dodatak može da ostvari jedan od roditelja za prvo četvoro dece, i to dok dete ne navrš 19 godina života ukoliko je u svojstvu redovnog učenika (član 17. ZFPPD 16/2002). Kada je reč o kriterijumima za podnosioc

zahteva propisuje se da podnosilac nema nepokretnosti, osim odgovarajućeg stambenog prostora; a ukoliko je registrovani poljoprivrednik, da nema nepokretnosti i zemljište koje prevazilazi 2 ha po članu porodice (član 6. ZFPPD 16/2002). Pored ovih imovinskih kriterijuma uvedeni su jedinstveni finansijski kriterijumi za sve potencijalne podnosiocce zahteva. Tako je zakonski minimum zarade za sve potencijalne podnosiocce zahteva za 2012. godinu bio iznos do 7,761 dinara na nivou celog domaćinstva, a za registrovane poljoprivrednike census za ostvarene prihode od poljoprivrede bio je 5,49 dinara po članu domaćinstva (član 19. ZFPPD 16/2002). Redovni iznos dečijeg dodatka u novembru 2012. godine iznosio je svega 2,450 dinara, a visina uvećanog iznosa bila je 3,184 dinara (član 14. i 17. ZFPPD 16/2002).⁹

I pored toga što imovinski kriterijumi dozvoljavaju potencijalnim podnosiocima zahteva – poljoprivrednicima, da poseduju zemljište koje ne prelazi 2 ha po članu domaćinstva, census koji je propisan za prihode od poljoprivrede na svega 5,49 dinara po članu porodice gotovo je nemoguće ne preći, čime se paradoksalno, značajno umanjuju njihove šanse za dobijanje dečijeg dodatka. Kroz kasnije primere, ispostaviće se da je slična situacija bila i u periodu socijalizma, zbog čega su ljudi takođe pribegavali različitim strategijama kako bi institut dečijeg dodatka učinili inkluzivnijim.

Da bi se stekla kompletna slika o kontekstu, zatim o odnosu korisnika prema socijalnim institucijama i dečijem dodatku, kao i o njihovoj percepciji zakona i imovine, neophodno je da ukažemo na praksu sa kojom smo se susreli na terenu.

DEČIJI DODATAK KAO STRATEGIJA ZA PREVAZILAŽENJE NESIGURNOSTI – Vranjski kraj

Grad Vranje je u periodu socijalizma predstavljao važno industrijsko mesto i to ne samo na lokalnom, već i na državnom nivou (SFRJ).¹⁰ Tamo su bile skoncentrisane duvanska, tekstilna, drvna i metalna industrija (Стаменковић 1995). Sve pomenute grane su u periodu socijalizma pružale veliku mogućnost zaposlenja. Tako je u Vranju u tom periodu najviše stanovnika bilo zaposleno upravo u industriji (Стаменковић 1995, 112). Međutim, koliko je industrijska proizvodnja omogućavala porast životnog standarda stanovništva ovog kraja, utoliko je imala negativan uticaj na poljoprivredu, odnosno na njen dalji razvoj (Стаменковић 1995: 112, 132). Za poljoprivredu, posmatrano na nivou pojedinačnih

gazdinstava, je bila karakteristična autarhična proizvodnja (Стаменковић 1995: 132–133). U kontekstu ovog rada smatramo važnim istaći takođe i to da su poljoprivredna imanja u ovom kraju mala i srednje velika (u proseku iznose 5 ha). Velika imanja (7 ha – 9 ha) predstavljaju pravu retkost, ističu ispitanici. Oni navedeno dovode u vezu sa deobama imanja i imovine, kao i porodica (zajedničko domaćinstvo oca i oženjenih sinova) do kojih je dolazilo neposredno nakon Drugog svetskog rata (v. Ђорђевић Црнобрња 2011). Prinosi sa imanja koje je malo ili srednje veliko nisu mogli da budu visoki, odnosno toliki da bi porodica koja je živela od poljoprivrede imala neku naročito veliku zaradu. Izuzetak predstavljaju one porodice koje su imale adekvatnu mehanizaciju koja im je omogućavala da imaju veće prinose sa imanja. Mnogi pojedinci koji su živeli isključivo od poljoprivrede zaposlili su se nakon otvaranja velikih industrijskih pogona u gradu (Стаменковић 1995). Tako su imali dodatnu zaradu i mogućnost da modernizuju poljoprivrednu proizvodnju, ali i da obezbede sebi i svojoj porodici viši životni standard (v. Hamilton, DeWalt, Barkin: 2003: 449, 453). Svakako je imanje svima koji su zaradu sticali uglavnom ili pretežno od poljoprivrede bilo od velikog ekonomskog značaja, pružalo im je materijalnu sigurnost. U tom pogledu je razumljiva težnja pojedinaca da imanje na kojem su radili naslede, odnosno da ono postane njihova svojina nakon smrti roditelja. S obzirom na to da se u vranjskom kraju imovinsko-nasledni odnosi regulišu uglavnom u skladu sa običajnopравnim pravilima i shvatanjima koje karakteriše patrilinearna transmisija naslednih dobara, ne čudi da su vlasnici poljoprivrednih imanja muškarci. Običajno pravo nalaže da oca nasledi sin, odnosno sinovi, s tim da prednost ima onaj sin koji je živio u zajednici sa ocem i majkom (v. Ђорђевић Црнобрња 2011). Sudeći po praksi koju zatičemo na terenu – nasledni odnosi se regulišu u skladu sa pomenutim pravilom. Tako sin koji je ostao da radi i živi na poljoprivrednom imanju nasleđuje celokupno ili veći deo imanja (kuća sa okućnicom obavezno ulazi u taj veći deo) (Ђорђевић Црнобрња 2011: 98–135).

Sa druge strane imamo one pojedince koji žive i rade u gradu. Oni su u periodu socijalizma imali siguran posao i zagarantovanu platu koja im je omogućavala da svojoj porodici i sebi obezbede viši životni standard u odnosu na one pojedince koji su u tom periodu živeli od poljoprivrede. Ispitanici ujedno navode da su ljudi u gradu živeli lagodnije u odnosu na pojedince i porodice

koje su živele na selu. Život u gradu figurirao je u svesti pojedinaca kao nešto čemu svako treba da teži jer su tamo uslovi života bolji. Ali to još uvek ne znači da su modeli koji su postojali u svesti pojedinaca oslikavali realnost života u gradu. Očigledno da su slike u svesti pojedinaca nastajale na osnovu idelatijskog modela koji pretpostavlja dihotomiju između sela i grada, a koji svakako ima veze sa činjenicom da se u tom periodu usled procesa industrijalizacije i urbanizacije nastojalo modernizovati život u gradu, dok se modernizaciji ruralnih naselja u okolini Vranja nije polagala naročita pažnja (v. Стаменковић 1995).¹¹ U svakom slučaju u Vranju u periodu socijalizma možemo da pratimo relativno stabilnu ekonomiju (v. Стаменковић 1995) koja je kod pojedinaca stvarala osećaj materijalne i socijalne sigurnosti. Takav osećaj je bio prisutan uglavnom kod pojedinaca koji su živeli u gradu – imali su zagarantovan lični dohodak koji se usklađivao sa troškovima života. Navedeno dovodimo u vezu sa tada prisutnom socioekonomskom politikom države koja je koristeći određene mehanizme (zakoni o zdravstvenoj i socijalnoj zaštiti, recimo) nastojala da kod pojedinaca inicira, između ostalog, poverenje u državu i njene institucije. Međutim, pojedinci koji su živeli na selu nisu imali osećaj sigurnosti u takvom pogledu, pogotovo ne oni čija se godišnja zarada bazirala samo na prinosima od poljoprivrede.

Povećan stepen socioekonomske nesigurnosti kod pojedinaca koji žive na selu može se primetiti devedesetih godina dvadesetog veka, a razlog za to treba tražiti u naglom padu životnog standarda svih stanovnika (v. Ђorđević, 2001: 610–617), kao i u pojavi „vrćanja na selo“ onih pojedinaca koji su živeli u gradu. To konkretno znači da su pojedinci koji su ostali bez posla ili su bili u penziji nastojali da obezbede dodatne prihode za život tako što su se bavili povrtarstvom na selu. Međutim, takvo činjenično stanje stvara dodatan osećaj imovinske nesigurnosti kod pojedinaca koji su sve vreme živeli i radili na selu. Konkretno – počeli su da se pribojavaju da će brat koji živi u gradu tražiti da nasledi jedan deo imanja na selu. Pri tom naglašavamo da su pojedinci imovinu od velike ekonomske vrednosti kao što su imanje i kuća na selu najčešće sticali upravo putem nasleđivanja.

U tom period je moguće govoriti o pojavi socioekonomske nesigurnosti i kod gradskog stanovništva (Политика 2006: 14). Nesigurnost kod gradskog stanovništva javlja se pre svega kod onih pojedinaca i

porodica koje su zbog zatvaranja industrijskih pogona ostali bez posla i prihoda. U svakom slučaju, nesigurnost koja se javlja kod pojedinaca prouzrokovana je ekonomskom i društvenom krizom (v. Johnson-Hanks 2005: 366) koja je i danas prisutna u ovoj sredini.

* * *

Praksa pokazuje da je imovinska i socioekonomska nesigurnost uticala na način regulisanja naslednih odnosa, ali i na problem obezbeđivanja finansijske podrške porodici preko dečijeg dodatka.

Zaposleni u *Odseku za dečiju brigu u Vranju* navode da su u periodu socijalizma dečiji dodatak primale uglavnom one porodice u kojima je bio zaposlen samo jedan član i koje su imale više od jednog deteta. Ujedno dodaju da su korisnici ove vrste socijalne pomoći bili pretežno građani Romske pripadnosti. Sudeći prema podacima pomenutog *Odseka* – pojedinci koji su živeli od poljoprivrede takođe nisu podnosili zahtev za dečiji dodatak iako im je po zakonu to bilo omogućeno (v. Zakon o dečjoj zaštiti i samoupravnim interesnim zajednicama dečje zaštite, „Službeni glasnik“ R Srbije 48/74). Takvu situaciju obrazlažu time što je cenzus uvek bio tako postavljen da je onima koji su živeli od poljoprivrede bilo nemoguće ne preći ga (v. čl. 39. i čl. 40. Samoupravnog sporazuma o merilima i pravima za ostvarivanje prava na novčanu pomoć – dodatak na decu, „Službeni glasnik“ R Srbije 15/82, 752).¹² Tako se ispostavlja da pojedinci koji su u periodu socijalizma i postsocijalizma živeli od poljoprivrede nisu mogli da ostvare pravo na dečiji dodatak.¹³ Takva praksa je uticala, između ostalog, na to da se kod ispitanika oformi shvatanje kako onaj ko poseduje poljoprivredno imanje ili samo jedan njegov deo nema prava na dečiji dodatak. Stoga su svi oni koji su želeli da ostvare pravo na dečiji dodatak nastojali da ne poseduju nepokretnu imovinu (imanje). To nije predstavljalo problem onim pojedincima koji su živeli u gradu u kući svojih roditelja, kao ni onima koji su živeli u stanovima koji su bili u državnoj svojini. Problem je mogao da nastane ukoliko je neko u periodu kada je primao dečiji dodatak došao u situaciji da nasledi očevu ili majčinu zaostavštinu. Ispitanici navode da su pojedinci rešavali problem tako što su odlagali ostavinsku raspravu sve dok je to bilo moguće, odnosno sve dok su primali dečiji dodatak. Međutim, imamo takođe primere koji pokazuju da pojedinci nisu nasledili deo očeve zaostavštine koji im po zakonu pripada sa obrazloženjem da su primali dečiji dodatak.

Smatramo da na odluku pojedinaca da ne prihvate svoj deo nasledstva nije uticalo prevashodno ili samo to što su primali dečiji dodatak već to što su se prilikom nasleđivanja očeve zaostavštine rukovodili običajnopравnim shvatanjima. Tako je, čini se, dečiji dodatak postao dobar izgovor onima koji su pretendovali na nasleđivanje zemlje (koji žive na selu u zajednici sa ocem i majkom), da eliminišu iz nasledstva onog brata koji je primao dečiji dodatak, kao i to da oni sami ne primaju pomenutu pomoć iz straha da ne izgube pravo na nasledstvo na koje su pretendovali.

Praksa pokazuje da je pojedinac koji živi od poljoprivrede, a čiji brat je primao dečiji dodatak bio u manje neizvesnoj imovinskoj situaciji u odnosu na onog pojedinca čiji brat nije primao dečiji dodatak. Dečiji dodatak je uticao na to da pojedinci – kako oni koji su živeli od poljoprivrede tako i oni koji su primali ovu vrstu socijalne pomoći – osećaju izvesnu imovinsku i materijalnu sigurnost. A kao što smo videli na pojavu imovinske nesigurnosti i na promene kod nasleđivanja utiče između ostalog ekonomska kriza u postsocijalizmu koja navodi pojedince koji žive u gradu da nasleđuju deo imovine na selu, nezavisno od toga da li su primali dečiji dodatak ili ne.

U svakom slučaju pojedinci nastoje da „reduciraju nesigurnost“ (Johnson-Hanks 2005: 376). Drugim rečima, pojedinci preduzimaju „određene akcije“ (Johnson-Hanks 2005: 377) za nestanak socioekonomske nesigurnosti a dečji dodatak predstavlja jednu od strategija da se postojeća nesigurnost svede na najmanju moguću meru. Izbor strategije zavisi pre svega od situacije u kojoj pojedinac živi, ali i od opštih političkih, socijalnih i ekonomskih okolnosti u kojima se nalazi konkretno društvo u kojem pojedinac živi.

Ukoliko podnosilac zahteva za dečji dodatak ne prelazi zakonske okvire predviđene za sticanje prava na dečji dodatak postoji velika verovatnoća da će steći pravo na ovu vrstu pomoći. Činjenica je da se socioekonomska nesigurnost ne može u potpunosti prevazići ili eliminisati putem primanja dečijeg dodatka, ali sudeći prema rečima kazivača – ova pomoć, iako nije preterano visoka, ipak doprinosi popunjavanju porodičnog budžeta, a samim tim i tome da se postojeća socioekonomska nesigurnost smanji.

Dečiji dodatak se u ovom primeru pokazao kao jedna relativno *sigurna/predvidljiva* strategija koja omogućava delimično i privremeno prevazilaženje socioekonomske nesigurnosti onim pojedincima koji primaju

ovu vrstu socijalne pomoći. On je ujedno predstavljao strategiju za trajno prevazilaženje imovinske nesigurnosti onom pojedincu koji je živio na imanju sa roditeljima pod uslovom da se njegov brat koji je primao pomenutu vrstu pomoći odrekao svog dela nasledstva.¹⁴ A videli smo da dečiji dodatak i u takvim slučajevima – usled socioekonomske krize – prestaje da bude strategija za trajno prevazilaženje imovinske nesigurnosti jer pojedinci koji su primali ovu vrstu socijalne pomoći – zbog toga što se i sami suočavaju sa ekonomskom nesigurnošću – ne žele da je prihvate kao razlog za odricanje od nasledstva. U tom smislu možemo da konstatujemo da dečiji dodatak jeste strategija za prevazilaženje nesigurnosti ali da njegov značaj i odlika zavise od konteksta, drugim rečima, oni se menjaju u zavisnosti od opštih socioekonomskih uslova u državi.

DEČIJI DODATAK KAO STRATEGIJA ZA PREVAZILAŽENJE NESIGURNOSTI – selo Gaj

Selo Gaj nalazi se u južnom Banatu i sa populacijom od preko 3000 čini jedno od naseljenijih sela u čitavoj Vojvodini. Selo je strateški vrlo dobro pozicionirano između četiri grada: Kovina, Bele Crkve, Pančeva i Smedereva. Ova četiri grada važila su za industrijski razvijeni tokom socijalizma i mesta koja su obezbeđivala zaposlenost. Tako je veći deo stanovništva, pretežno muške populacije, bio zaposlen u industrijskom ili javnom sektoru u jednom od ovih gradova. Ostatak populacije uglavnom se bavio poljoprivredom.

Jedna od proizvodnih prednosti Gaja u odnosu na druga sela u okolini bila je ta da se u njemu nalazio poljoprivredni kombinat „7. jul“ kao i „Rudnik Kovin“ čiji su kopovi svega 7 km udaljeni od Gaja. Međutim, nakon 2001. godine pa sve do nedavno, ova preduzeća, kao i mnoga druga iz obližnjih gradova, pretrpela su nekoliko neuspešnih privatizacija što je konačno rezultiralo velikom nezaposlenošću u samom selu. Nezaposlenost i siromaštvo su pogodilo najviše sredovečne i nastarije stanovnike sela. Danas, u okolini Gaja uspešno posluje svega nekoliko privatnih preduzeća što rezultuje velikom konkurencijom za svaki potencijalni posao.

Sa druge strane, budući da je jedan deo populacije bio zaposlen u industrijskom ili javnom sektoru tokom socijalizma, to je uticalo na profilisanje ovog sela u profesionalnom smislu, jer je u njemu jako mali procenat stanovništva živio isključivo od poljoprivrede. Za većinu porodica čiji su članovi bili zaposleni poljoprivreda

je činila samo dodatni izvor prihoda i sigurnosti. Neki od stanovnika sela nisu bili u mogućnosti da prošire svoju poljoprivrednu delatnost i imanje najvećim delom zbog socijalističkog agrarnog maksimuma koji je iznosio za poljoprivrednike do 10 ha i za radnike do 5 ha. Tako prosečan poljoprivredni posed danas iznosi 3,59 ha u celoj Vojvodini, što se odnosi i na Gaj, i podudara se s obimom poseda koji je bio dozvoljen radnicima u socijalizmu (Pejanović 2009). Nakon 2000-te percepcija stanovništva sela se značajno menja i mnogi vide u poljoprivredi način da se izbegne glad i nezaposlenost. Međutim, opšte stanje u poljoprivredi odaje činjenicu da poljoprivreda pre predstavlja strategiju preživljavanja nego unosan i profitabilan posao. Mnogi razlozi doprinose tome, a neki od ključnih su nedostatak infrastrukture, moderne mehanizacije i logistike. Takođe, stanovnici sela koji su isključivo posvećeni poljoprivredi suočavaju se s različitim vrstama manipulacija poljoprivrednog tržišta i tendera, monopolizacijama obradivih površina, izvoznih pozicija i tome slično (v. Pejanović 2009).

Ukratko, Gaj predstavlja samo jedan tipičan primer tranzicionog sela koje je iskusilo oštre i loše sprovedene transformacije sistema koje je kulminiralo opštim padom životnog standarda, nezaposlenošću i kvalitetom života. Različite strategije stanovnika Gaja na ovom mestu su posebno zanimljive jer ukazuju na pokušaje amortizacije materijalne, imovinske ili socijalne nesigurnosti i teškoća u kojima su se našli, a koje nisu direktne posledice individualne krivice, nesposobnosti ili opšteg nesnalaženja u veremenu posle 2000. godine.

Kroz primer dečijeg dodatka biće pojašnjeno kako ispitanici iz Gaja uprkos striktnim zakonskim kriterijumima koji se odnose na potencijalne korisnike dečijeg dodatka praktično uspevaju da ne promene imovinski status i da u isto vreme postanu korisnici ove socijalne pomoći. Međutim, pre osvrta na današnje stanje neophodno je nakratko prikazati iskustva ispitanika koji su bili korisnici dečijeg dodatka u doba socijalizma, i uporediti ih sa iskustvima današnjih korisnika, i tako jasno ukazati na individualne strategije koje su, šire posmatrano, indikatori strukturnih političkih, ideoloških i ekonomskih promena.

Od ukupno 60 ispitanika iz Gaja 20 % njih je imalo ili ima iskustvo sa dobijanjem ili gubljenjem prava na dečiji dodatak kako pre 2000. tako i posle 2000. godine. Među ispitanicima koji su imali iskustva sa procedurom dečijeg dodatka tokom perioda socijalizma ima onih

koji su ovu socijalnu pomoć izgubili ili je nikada nisu ni ostvarili. Kao najčešće razloge navode posedovanje ili naknadno sticanja nepokretnosti (zemlje), koja je prevazilazila propisani minimum od strane Zakona o dečijoj zaštiti i samoupravnim interesnim zajednicama dečije zaštite (48/74), ili zbog povećanja ukupnih porodičnih primanja u vidu penzija ili plata članova porodice. Tu nailazimo na još jednu potvrdu diskrepance ovog socijalističkog zakona i prakse, gde imovinsko stanje predstavlja glavnu prepreku ostvarivanja prava na dečiji dodatak. Na osnovu razgovora sa ispitanicima može se zaključiti da su se promene u imovinskom stanju, posebno one koje su se odnosile na nepokretnosti, obavljale transparentno i u određenim zakonskim rokovima, pri čemu se prevashodno misli na procese nasleđivanja. To se recimo vidi u slučajevima ispitanika koji su zbog nasleđivanja nepokretne imovine u vidu zemlje automatski izgubili pravo na dečiji dodatak već u prvoj proveru imovinskog stanja korisnika, ili ga nikada nisu ni dobili ako su prvi put konkurisali za dečiji dodatak. Drugim rečima, procesi sudskih ostavinskih rasprava se, u slučaju ovih ispitanika, nisu odlagali jer nije postojala nikakva birokratska niti ekonomska prepreka za nasleđivanje imovine, niti je postojao razlog da se stečena ili nasleđena imovina ne upiše u katastar. Sa druge strane, to dosta govori i o samoj materijalnoj vrednosti dečijeg dodatka zbog kojeg se nije manipuliralo stečenim ili nasleđenim imovinskim stanjem. Štaviše, među ispitanicima koji nisu nikada dobili ovu vrstu socijalne pomoći (ili su je izgubili) zbog navedenih razloga postojala je određena vrsta stigmatizacije dečijeg dodatka. To konkretno znači da su dečiji dodatak počeli da posmatraju kao „socijalnu pomoć“ i da ga dovode u vezu sa siromaštvom i sramotom.

Percepcija dečijeg dodatka od strane ispitanika se samo nekoliko godina kasnije, nakon kolapsa socijalističkog sistema, menja skoro sasvim. Kao što je već pomenuto, dečiji dodatak je pre 2002. godine predstavljao kombinaciju socijalne i populacione politike. Uprkos tome što je „posle 2002, dečiji dodatak inicijalno bio zamišljen isključivo kao socijalna mera namenjena siromašnoj deci, a ne univerzalno pravo dece u Srbiji“ (Vuković i Perišić 2011: 246), sa sve većim brojem korisnika ova socijalna politika nije uspela da ostane u predviđenim okvirima. Tako se od početka ekonomske krize broj korisnika dečijeg dodatka značajno povećao, posebno 2010. godine, kada je naknadu primalo više od 435. 000 dece ili 30% ukupnog broja. Međutim, zapo-

sle u centrima za socijalni rad smatraju da barem 10% korisnika neopravdano koristi dečiji dodatak, kako zbog rada u „sivoj zoni“ ili lažnih podataka (Радовић 2012).

Svim preostalim ispitanicima iz Gaja koji su počeli da koriste dečiji dodatak nakon 2000. godine, zajedničko je to da rade u „sivoj zoni“ ili su pak neregistrovani poljoprivredni proizvođači, pa se tako i jedni i drugi vode u evidenciji kao zvanično nezaposlena lica. U najvećem broju slučajeva zajedničko im je i to da onaj ko je korisnik dečijeg dodatka u okviru porodice nema nikakvu imovinu u svom vlasništvu, iako se to ne podudara sa realnim stanjem. Tu upravo nailazimo na ključno pitanje strategija za kojima ljudi posežu kako bi dopunili porodični budžet sredstvima na koja možda ne bi imali pravo po kriterijumima ZFPPD-a, tj. u slučaju da su njihovo materijalno i imovinsko stanje transparentno prikazali.

Kod ispitanika iz Gaja se kao najčešća strategija pojavljuje neprijavlivanje realnog imovinskog stanja. To postižu tako što vlasnici celokupne imovine jesu najstariji članovi domaćinstva (roditelji).¹⁵ Među takvim ispitanicima najmanji porodični posed, odnosno ukupna površina pod zakupom porodičnog gazdinstva, iznosi 5 ha a najveći 60 ha.¹⁶ Takvi korisnici dečijeg dodatka žive isključivo ili najvećim delom od poljoprivrede i oni takođe najviše privređuju u domaćinstvu. U njima je zapravo došlo do profesionalne i generacijske, ali ne i do imovinske smene.

U drugom slučaju, ispitanici i pored toga što već neko vreme žive i privređuju u odvojenim domaćinstvima, ostaju prijavljeni na adresi svojih roditelja iako na njoj ne žive, a isto tako zemlja koju obrađuju se zvanično vodi kao vlasništvo njihovih roditelja ili kao zakup roditeljskog poljoprivrednog gazdinstva. Na taj način postižu da se legalno vode kao lica bez imovine, da nemaju prijavljene prihode, i da se poveća ukupan broj članova jednog domaćinstva čime se smanjuju ukupni prihodi po članu domaćinstva, a tako i povećavaju njihove šanse za dobijanje dečijeg dodatka.

Sa druge strane, beležimo primer šta se dešava kada pojedinac regularno prijavi imovinsko stanje i konkuriše za dečiji dodatak. Jedan ispitanik bio je odbijen za dečiji dodatak kada je iste godine kupio i na svoje ime preveo 2 ha zemlje. Svih prethodnih godina kao neregistrovani poljoprivredni proizvođač obrađivao je veliko imanje (oko 68 ha) koje je u vlasništvu njegovog očuha, što mu je omogućavalo da uživa pravo na dečiji dodatak.

Povrh ovih i sličnih strategija, veoma je interesantna percepcija dečijeg dodatka od ispitanika. Oni naime, smatraju da bi to trebalo da bude podsticaj države u povećanju nataliteta, a ne samo socijalna mera namenjena najsiromašnijoj deci. U tom smislu, većina ispitanika koji koriste dečiji dodatak od 2000. godine zapravo sa jedne strane racionalizuju svoje strategije time što veruju da podižu natalitet i na taj način kompenzuju svest o tome da eventualno vrše prekršaj jer ne prijavljuju realno imovinsko i materijalno stanje. Sa druge strane, oni koji svoje postupke racionalizuju opštom neizvesnošću života u Srbiji, ubeđeni su da jedino državni fondovi i državne institucije, čak i u situacijama najveće bede i nestašice, moraju da obezbede najminimalnija sredstva za život namenjena deci.

Takođe, kada je reč o odnosu prema imovini može se zaključiti da ispitanici zauzimaju jedan krajnje pragmatičan pristup, upravo zbog socioekonomske i političke situacije u državi. Većina njih ne razmišlja o prenosu imovine na svoje ime sve dok njihova deca pohađaju školu ili pak dok ih smrt roditelja zakonski ne prisili da se transfer imovine izvrši. Međutim, to ne znači da oni ne žele da naslede tu imovinu i da neće nastojati da je dobiju u ostavinskoj raspravi. Dodatan razlog predstavlja i činjenica da na nivou Gaja i opštine Kovin, roditelji koji koriste dečiji dodatak imaju pravo na veće popuste za autobuske karte za decu kao i njihove školske knjige, što ukupno može da rastereti porodični budžet. Tako je jedna ispitanica u krajnje duhovitom maniru rekla: „muž i ja osim kola i troje dece nemamo ništa u našem vlasništvu, a sve ostalo je na svekra i svekrvu“,¹⁷ čime je apostrofirala njihovu imovinsku situaciju pa i krajnje pragmatične razloge za održavanje takvog stanja.

* * *

Svi ovi primeri iz Gaja prikazani su kako bi se detaljnije pristupilo analizi strategija koje ljudi koriste da bi ublažili efekte krize koja u Srbiji traje već više od 20 godina u kontinuitetu. U takvim „rutiniziranim stanjima krize“ (nav. prema Johnson-Hanks 2005: 366) ljudi često pokušavaju da maksimizuju sve raspoložive mogućnosti i alternative koje im mogu pomoći u prevazilaženju svakodnevnih egzistencijalnih problema. Krize koje su izazvane različitim prirodnim ili društveno-političkim faktorima inače izazivaju veliko interesovanje naučnika iz društvenih i humanističkih disciplina koji pokušavaju da utvrde i razumeju procese odlučivanja i modele ponašanja ljudi u takvim situacijama. Među

mnogobrojnim teoretičarima pomenućemo tezu koju su zastupali Mils i Blossfeld o „dinamičnom racionalnom izboru“ (nav. prema Hollos and Bernardi 2009: 318). Ova teza podrazumeva da tipični akteri pokušavaju najracionalnije da optimizuju svoja uverenja i težnje putem radnji koje to mogu da ostvare, i na kraju da dobiju valjanu potvrdu za ispravnost donešenih odluka (Ibid. 318). Na primeru ispitanika koji koriste dečiji dodatak nakon 2000. godine, to bi značilo da oni usled sve veće socijalne, finansijske i političke nesigurnosti i nestabilnosti u zemlji pokušavaju da pristupe državnim fondovima kako bi u slučaju pogoršanja socioekonomske krize imali rezervni izvor prihoda i na taj način obezbedili minimalnu egzistenciju svoje dece. U tom smislu oni preduzimaju radnje koje su neophodne da bi mogli da ostvare svoje težnje, pa stoga ne prijavljuju imovinsko stanje niti u većini slučajeva pokušavaju da izađu iz „sive zone tržišta rada“ aktivnim traženjem posla.¹⁸ Na taj način oni uspevaju da optimizuju sve svoje raspoložive kapacitete bez ikakvih konsekvenci i potencijalnih gubitaka, kao što je ostvarivanje prihoda sa zemlje čiji nisu zvanični vlasnici, ili ostvarivanje prihoda iz sive ekonomije, i na kraju ostvarivanje pomoći i beneficija iz državnih fondova. Ovde treba pomenuti još jedan važan detalj, a to je da je i zakonom svim nezaposlenim licima (kao i njihovoj deci) koja se redovno javljaju na biro rada omogućeno pravo na overu zdravstvene knjižice, čime spadaju u red zdravstveno osiguranih lica (Zakon o zdravstvenom osiguranju, *Službeni glasnik RS, br. 119/2012*, član 22/9). Ukratko, ispitanici koji su koristili ili koriste dečiji dodatak nakon 2000. godine su tako uspeali da obezbede sebe i svoje porodice sa zdravstvene, imovinske, ali i socijalne tačke gledišta, ne žrtvujući pritom ni jedan od raspoloživih resursa, što recimo nije bio slučaj sa korisnicima dečijeg dodatka u vreme socijalizma.

Bez namere da se upuštamo u vrednosne dimenzije ovih strategija, jer nam je isključivi cilj da pokažemo lične i porodične strategije kao modele putem kojih ljudi osmišljavaju i olakšavaju sebi život u vremenu socioekonomske krize, nameće se ipak jedan zaključak koji svakako može biti protumačen i u ideološkom ključu. Naime, nakon 2000. godine promene političkog sistema donele su i nove vrednosti i obrasce ponašanja. S vremenom postajalo je jasno da država više ne može da bude patronistička, kao i to da ne postoje više kapaciteti koji bi rešavali kako kolektivne tako i individualne probleme. Konačno, ispitanici su u krajnje nesigurnim

uslovima života uvidevši da izostaje odgovor države, i što je još važnije – sigurnost, počeli da se oslanjaju na svoje „instinkte“ preživljavanja, i pokušali da preuzmu inicijativu te da se nametnu državi na isti onaj način na koji ih je ona zanemarila, tj. nesavesnom (zlo)upotrebom resursa, ljudi i institucija.

UMESTO ZAKLJUČKA

Primeri iz Vranja i Gaja predstvaljaju pokušaj da se iz gotovo dva suprotna kraja Srbije prikaže kako jedan naizgled sporadičan institut poput dečijeg dodatka funkcioniše kao strategija za prevazilaženje ekonomske i imovinske nesigurnosti koja se javlja kod pojedinca usled socioekonomske krize u državi.

Pojedinci svoja postupanja koja se kose sa zakonskom regulativom i koja zbog toga predstavljaju društveno neprihvatljivo ponašanje dovode u vezu sa neadekvatnom socijalnom i ekonomskom politikom države.

Tako se socioekonomska kriza pojavljuje kao „obrazloženje i opravdanje za nesigurnost koju su iskusili“ (Nortmans 2005: 380; u: Johnson-Hanks 2005). Delovanje po principu svesnog prilagođavanja nije stoga univerzalni, racionalni odgovor na nesigurnost, niti je to nekakva kulturna posebnost, već je to društvena praksa zasnovana na materijalnim uslovima i kompleksnim kulturnim promenama (Johnson-Hanks 2005: 383).

Iz ovde prikazanog se može takođe uočiti da se shvatanje nesigurnosti radikalno razlikuje u periodu socijalizma i u postsocijalizma. U prvom slučaju, nesigurnost se transponuje sa ličnog na kolektivni plan gde se ona gubi, ali cena toga bili su skoro egalitarni uslovi života. U drugom slučaju, ukidajući institucije bivšeg socijalističkog sistema, odgovornost se sve više prenosi na individualni plan, čime proporcionalno raste nesigurnost svakog pojedinca. Cena toga je imovinska i društvena raslojenost.

NAPOMENE

¹ Izbor prostornog okvira je slučajna utoliko što su autorke ovog rada obavljale svoja terenska istraživanja u pomenutim sredinama sa namerom prikupljanja terenske građe za pisanje doktorskih studija. Tema se nametnula takođe sasvim slučajno jer su obe autorke tokom svog terenskog rada ustanovile da dečiji dodatak, kao naizgled sporadičan institut, utiče na regulisanje imovinsko-naslednih odnosa i podstiče pojedince da pribegavaju određenim strategijama prevazilaženja nesigurnosti.

² „Adaptacija je definisana kao kontinuirani proces promena u životu koje mogu ili da učvršćuju postojeću sigurnost i bogatstvo, ili pokušavaju da umanje nesigurnost i siromaštvo“ (Ellis 2000: 63).

³ Centri za socijalni rad kao i socijalni radnici koji vrše administrativne poslove i finansijsko obezbeđivanje ugroženih lica, imaju ulogu „uličnih birokrata“ („street-level bureaucrats“) kako ih naziva Lipski (Lipsky 1980). Građani se preko njih direktno upoznaju sa vladinim merama i različitim politikama. Delovanje „uličnih birokrata“ predstavlja zapravo najveći deo javnih aktivnosti na lokalnom nivou (Lipsky 1980: XIX-XX).

⁴ Interakcije sa „uličnim birokratama“ odvijaju se na mestima na kojima se građani direktno suočavaju s politikom vlade koju su implicitno sačinili, a to su osnovni sudovi, škole, zdravstveni centri, opštine, socijalni zavodi, policijske stanice i tome slično.

⁵ ZFPPD je skraćenica koju koristimo u radu za Zakon o finansijskoj podršci porodici sa decom.

⁶ Prema rečima rukovodioca Odseka za društvenu brigu o deci, koji se nalazi u okviru Sekretarijata za upravu u Vranju. Razgovor je vođen avgusta 2004. godine.

⁷ Zakon o dečjoj zaštiti i samoupravnim interesnim zajednicama dečje zaštite, *Službeni Glasnik SRS* br. 48/74.

⁸ Ove dopune nisu od značaja za našu temu stoga se pozivamo na članove zakona koji je usvojen 2002. godine.

⁹ Iznos dečijeg dodatka uvećava se za 30% za sledeće kategorije: samohrane roditelje, hranitelje, staratelje i roditelje dece sa smetnjama u razvoju.

¹⁰ Vranje predstavlja administrativni, zdravstveni i kulturni centar Pčinjskog okruga i danas ()

¹¹ U pojedinim selima su ambulante počele sa radom tek od osamdesetih godina dvadesetog veka. Tada su renovirane i neke od osnovnih škola.

¹² Cenzus se određivao na osnovu ličnog dohotka – u ovom slučaju od godišnjeg iznosa prihoda od poljoprivredne delatnosti (v. čl. 19., čl. 26., čl. 29. i čl. 31. Samoupravnog sporazuma o merilima i pravima za ostvarivanje prava na novčanu pomoć – dodatak na decu, „Službeni glasnik“ R Srbije 15/82, 751). A u okviru Zakona o društvenoj brizi o deci („Službeni glasnik“ R Srbije 49/92.) je

definisano da se za ostvarivanje prava na dodatak na decu računaju prihodi i primanja porodice i to kod poljoprivrednika tako što se računaju prihodi od poljoprivredne delatnosti u visini katastarskog prihoda (čl. 8 49/92, 1658).

- ¹³ Pravo na dodatak na decu je u prvoj cenzusnoj grupi mogla da ostvari, recimo ona porodica čiji katastarski prihod mesečno po članu porodice u prethodnoj godini nije prelazio iznos od 0,6% od prosečnog katastarskog prihoda „po jednom hektaru polodnog zemljišta ili je ostvaren sa zemljišta do 500m² na kome je podignuta stambena zgrada“ (čl. 27 49/92, 1659).
- ¹⁴ Na odluku pojedinca da se odrekne dela nasledstva u korist brata su uticala u tom slučaju dva faktora. Prvo, običajopravno pravilo nalaže da sin koji živi na imanju sa roditeljima ima pravo celokupno ili barem na veći deo imanja u odnosu na sinove koji ne žive sa roditeljima, i drugo – primao je dečiji dodatak. U tom pogledu treba kazati da dečiji dodatak ne predstavlja zakonsku prepreku za nasleđivanje, već je takođe u pitanju običajno-

pravno pravilo koje je za razliku od prethodno navedenog novijeg datuma – u praksi ga srećemo od kada je uvedena socijalna pomoć u vidu dečijeg dodatka.

- ¹⁵ Beležimo primere kada se kao vlasnici imanja pojavljuju braća ili sestre ispitanika.
- ¹⁶ Prilikom provere imovinskog stanja kandidata za dečiji dodatak, ukoliko se radi o registrovanom poljoprivrednom proizvođaču, računa se ukupan katastarski prihod koji je ostvaren na poljoprivrednoj površini koju obrađuje njegovo/njeno gazdinstvo, nezavisno od toga da li je ta površina u vlasništvu kandidata ili je pod zakupom.
- ¹⁷ Intervju sa B. P. snimljen je 19. 05. 2010. godine u selu Gaj.
- ¹⁸ Jedan od osnovnih razloga za takav stav je uverenje da u sivoj ekonomiji oni mogu da zarade mnogo više nego što bi zarađivali regularanom platom, čiji bi veliki deo odlazio na visoke poreze i ostala davanja. Čak po izjavi jednog ispitanika „minimalna plata“ u sivoj ekonomiji je mnogo viša nego na zvaničnom tržištu rada.

LITERATURA

- Boholm, Asa. 2003. “The cultural nature of risk: Can there be an anthropology of uncertainty?” in: *Ethnos*, Vol 68. No. 2. Routledge. Str. 159-178.
- FONTTTT Boholm, Åsa. 2008. “The cultural construction of risk: A relational approach”. Rad je predstavljen na konferenciji First ISA Forum of Sociology, Sociological Research and Public Debate: Thematic Group on Sociology of Risk and Uncertainty TG04. Barcelona, Spain (September 5-8). Str. 1-23.
- Болчић, Силвано. 1995. *Друшћивене йромене и свакодневни живојй: Србија йочейком деведесейих*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду.
- Dalton, G. 1971. *Economic Development and Social Change. The Modernization of Village Communities*. New York: The Natural History Press.
- Ђорђевић Црнобрња Јадранка. 2011. *Наслеђивање између обичаја и закона*, Београд: Етнографски институт САНУ, Посебна издања 75.
- Ђорђевић, Јадранка. 2001. Kinship and the period of crisis in the region of Vranje. *Times, Places, Passages, Selected Papers of 7th SIEF Conference. Section XI – Community studies*. Published by Akademiai Kiado, Budapest. 610-617.
- Ellis, F. 1988. *Peasant Economics. Farm Households and Agrarian Development*. Cambridge University Press.
- Ellis, F. 2000. *Rural Livelihoods and Diversity in Developing Countries*. Oxford: Oxford University Press.
- Hamilton Sarah, Billie R. Dewalt and David Barkin. 2003. “Household Welfare in Four Rural Mexican Communities: The Economic and Social Dynamics of Surviving National Crises”. In: *Mexican Studies/Estudios Mexicanos*, Vol. 19, No. 2. Str. 433-462
- Hollos, Marida and Laura Bernardi. 2009. “Post-Socialist Uncertainty: Childbearing Decisions in Hungary”. *Ethnology*, Vol. 48, No. 4. Str. 315-336.
- Johnson-Hanks, Jennifer. 2005. “When the Future Decides: Uncertainty and Intentional Action in Contemporary Cameroon”. *Current Anthropology*, Vol. 46, No. 3. Str. 363-385.

- Lipsky, Michael. 1980. *Street-Level Bureaucracy: Dilemmas of the Individual in Public Services*. New York: Russell Sage Foundation.
- Матковић, Гордана. 2006. Децентрализација социјалне заштите у Србији. Београд: Центар за либерално-демократске студије.
- Пејановић, Радован. 2009. „Развојни проблеми пољопривреде Републике Србије“. *Агроэкономика*, бр. 41-42, Нови Сад: Универзитет у Новом Саду и Пољопривредни факултет. Стр. 5-23.
- Поповић В, Михаило (ур). 1991. *Србија крајем осамдесетих: социолошко истраживање друштвених неједнакости и неусклађености*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду.
- Стаменковић, Србољуб. 1995. *Врање. Генеа и насеобинска еволуција*. Београд: Посебна издања Географског факултета у Београду 7.
- Станковић, Сања и Арсић, Нина. 2011. „Социолошко-правни осврт на неке проблеме у реформи система социјалне заштите“. *Социјална мисао*, но. 3, Београд. Стр. 181-190.
- Thelen T. Cartwright, Sikor A. T. 2008. “Social Security in Rural Communities: a new research agenda and the example of postsocialist Europe”.
- Max Planck Institute for Social Anthropology Working Papers*. Halle: Max Planck Institute for Social Anthropology.
- Vuković, Drenka, Perišić, Natalija. 2011. “Social Security in Serbia – Twenty Years Later” in: *Welfare States in Transition – 20 Years after the Yugoslav Welfare Model*. Sofia: Friedrich Ebert Foundation. Str. 228-262.

IZVORI

- Закон о дечјој заштити и самоуправним интересним заједницама дечије заштите, „Службени Гласник СРС“ бр. 48/74; 30/79; 30/86; 6/89; 49/92; 25/96; 31/01.
- Закон о финансијској подршци породици са децом, „Службени гласници РС“ бр. 16/2002, 115/2005 и 107/2009.
- Закон о здравственом осигурању, „Службени гласник РС“, бр. 119/2012.
- А. Д. 2006. „Врањанци преживљавају на кредитима“. *Полијтика*, бр. 33303, среда 26. јул.
- Радовић, З. 2012. „Све више захтева за дечији додатак“. *Вечерње новости*, 17. октобар. Преузето 28. новембра 2012. <http://www.novosti.rs/vesti/beograd.74.html:401760-Sve-bise-zahteva-za-deciji-dodatak>

Jadranka Đorđević Crnobrnja, Jovana Diković

CHILD BENEFIT AS A STRATEGY FOR OVERCOMING UNCERTAINTY – EXAMPLES OF GAJ VILLAGE AND VRANJE MUNICIPALITY

Summary

During period of socialism in Serbia, state was the guarantor of stability and security in every regard. On state level, the idea of uncertainty officially was not allowed in economic, social or any other aspect. But, quite often such state ideology and proclaimed politics were not overlapping with everyday reality. Moreover, in period of socialism social-economic uncertainty emerged but primarily on individual level. On the other hand, in the period of post-socialism uncertainty has emerged on state level (which is manifested through high unemployment rate, black market etc.) but equally on individual level. Due to the lack of social-economic capacities and law regulations state has not succeeded to provide security to broader society, so individuals are forced to use different strategies for overcoming uncertainties.

Child benefit was one of the possible strategies for overcoming uncertainties during socialism and post-socialism as well, therewith there are differences in individual perception of uncertainty and the role of child benefit during these two periods. In this paper our attempt is to show how social-economic uncertainty in the state affects individual perception of child benefit, and strategies for overcoming social-economic and property uncertainty. Through the examples from village of Gaj (north Serbia, Vojvodina province) and from Vranje municipality (south Serbia) we will address above mentioned issues.

НЕМАЧКО УДРУЖЕЊЕ КИКИНДА: РЕВИТАЛИЗАЦИЈА НЕМСТВА У КИКИНДИ*

Александар Крел, Етнографски институт САНУ, Београд,
sasa.krel@gmail.com

Апстракт: Рад се бави анализом процеса ревитализације етничког идентитета војвођанских Немаца у Кикинди. Ову појаву посматрам у контексту друштвених, економских, културних и политичких промена насталих након распада бивше СФРЈ и као део ширег процеса трансформације идентитетске стратегије немачке заједнице у Војводини која се одвијала постепено током последње декаде прошлог и у првој деценији 21. века.

У раду се анализирају најизраженији симболи/маркери етничког идентитета Немаца у Кикинди, утврђују најзначајнији модалитети њиховог очувања, ревитализације и јавног испољавања и разматра улога коју у том процесу има „Немачко удружење Кикинда“.

Кључне речи: етнички идентитет, Немачко удружење Кикинда, Немци, Војводини, Банат, Кикинда

УВОДНИ ДЕО

Бавећи се истраживањем етничког идентитета немачке националне мањине, једне од бројних мањинских заједница¹ присутних на подручју Војводине, Аутономне покрајине, смештене на северу Републике Србије, у неколико наврата, у периоду од 2004. до 2012. године, спровео сам теренско истраживање међу руководиоцима, активистима и члановима пет невладиних удружења која у локалним срединама окупљају њихове припаднике.²

У свом истраживању појам *етнички идентитет*³ посматрам као категорију коју је могуће посматрати и тумачити искључиво кроз однос „сопствене“ и „других“ група. Посматрану заједницу војвођанских Немаца, доживљавам као друштвену групу која своју етничност не твори *a priori*, већ је ствара „кроз однос са другим заједницама, кроз процес идентификације њених припадника и манифестовање њиховог идентитета у друштвеној пракси“ (Недељковић 2007: 28). С обзиром да је етнички идентитет посматране заједнице веома комплексан феномен, његово истраживање може бити усмерено на посматрање и испитивање објективних идентитетских параметара у посматраној етничкој заједници (попут језика, религије и обичаја), али се оно може изградити на основу анализе субјективних доживљаја које њени припадници сами придају својим етничким симболима и друштвеној пракси (етничке стереотипе, етничку дистанцу, етничку везаност /блискост и сл.). Исто тако, оно може бити усмерено на испитивање институционалног нивоа

етничког идентитета етничких/мањинских заједница, односно у њеном фокусу могу се наћи историјат, структура и делатност њихових удружења и званичних организација) (Недељковић: 29). Због тога што се етнички идентитет посматране заједнице испољава посредством различитих аспекта, сваки од њих самостално може доспети у само средиште истраживачког интересовања.

КОНСТИТУИСАЊЕ НЕМАЧКЕ НАЦИОНАЛНЕ МАЊИНЕ У КРАЉЕВИНИ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА

Серија ратних сукоба вођених између Аустрије и Турске током друге половине 17. и почетком 18. века завршена је припајањем централног и јужног дела Угарске Хабсбуршкој монархији. Услед слабе насељености ових крајева и у циљу њиховог економског опоравка изазваних дугогодишњом турском окупацијом и војним сукобима, аустријски двор је приступио њиховој масовној колонизацији.⁴

Међу колонистима се нашао велики број занатлија и земљорадника из тадашњих немачких кнежевина, који привучени бројним погодностима и пореским олакшицама крећу ка различитим дестинацијама у средњем и јужном Подунављу, с намером да се у њима населе. Било је потребно доста времена да се изражене, пре свега верске, а затим језичке и културне разлике међу овим колонистима досељеним из различитих области данашње Немачке, Француске, Аустрије и Луксембурга (Елзаса, Баден-Витенберга, Лотарингије, Саксоније, Тирола, Шлезије и Прусије) превазиђу. Тек генерацијама

њихових потомака пошло је за руком да се повежу у јединствену етничку целину на простору јужног Подунавља, познату као *Подунавске Швабе*.⁵ Књижевни облик немачког језика имао је значајну улогу у друштвеном животу ове заједнице, јер је послужио као средство за превазилажење идиомских разлика⁶ међу немачким досељеницима и омогућио одвијање њихове неометане комуникације, а потом је, временом, кад су се разлике између немачких колониста уједначавале, послужио као важно средство у процесу њихове етничке идентификације и формирања посебне етничке заједнице познатије под називом *Подунавске Швабе*.

Одлукама Версајске мировне конференције Подунавске Швабе, дуж средњег и јужног тока Дунава, подељене су границама држава формираних након распада Аустро-Угарске монархије, у којима су стекле статус националне мањине. Такав је случај и са њиховим сународницима у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца,⁷ у којој су Немци, све до окончања Другог светског рата континуирано водили богат и динамичан привредни, политички и културни живот. У периоду између два светска рата припадници немачке националне мањине јавно и посредством бројних културних институција манифестовали су симболе сопственог националног идентитета.

НЕМАЧКА НАЦИОНАЛНА МАЊИНА У КРАЉЕВИНИ ЈУГОСЛАВИЈИ И ДРУГИ СВЕТСКИ РАТ

Након војног слома Трећег Рајха припадници немачке заједнице који нису одлучили да избегну пред наступајућим јединицама Црвене армије и југословенских партизана, суочили су се са страшним искушењем. Због учешћа извесног броја припадника немачке националне мањине, југословенских држављана, у обавештајним и војним активностима приликом агресије Сила осовине на Краљевину Југославију, априла 1941. године, њиховог масовног приступања паравојним и полицијским јединицама које су чиниле важне полуге моћи окупационог система и почињених ратних злочина током борбених дејстава против устаника, али и цивилног становништва на територији Југославије, преостали југословенски Немци означени су колективним кривцима за све ратне страхоте. Због тога су им одузета грађанска права, лишени су права власништва над њиховом покретном и непокретном имовином (која

је у току процеса колонизације Војводине, који је убрзо након тога уследио, расподељена колонизованом становништву из Хрватске, Босне и Херцеговине, Србије, Црне Горе и Македоније), а затим су интернирани у сабирне и радне логоре. У том периоду, само мали број припадника немачке националне мањине успео је да избегне жестоке репресивне мере југословенских власти успостављених након окончања Другог светског рата и социјалистичке револуције, у чијем окриљу је она изнедрена (видети опширније у: Janjetović 2000; исти 2005; исти 2006; исти 2009).

ЕТНИЧКА МИМИКРИЈА НЕМАЦА У „ДРУГОЈ“ ЈУГОСЛАВИЈИ И ПРИКРИВАЊЕ НЕМСТВА У КИКИНДИ

Југословенске власти, схватајући да би југословенски Немци могли да играју значајнију улогу у привредном опоравку и даљем развоју ратом опустошене земље, одлучиле су да отпочну са њиховом реинтеграцијом у „социјалистичку заједницу народа и народности“. Због тога је донета одлука да се 1948. године расформирају преостали сабирни и/или радни логори, а у њима заточена лица немачке националне мањине пуште на слободу. На жалост, велики број њихових сународника, међу њима највише деце и старих лица, није дочекао тај тренутак (Janjetović 2006: 115).

Југословенски Немци који су се напослетку нашли на слободи били су у обавези да потпишу уговоре о раду (углавном се радило о трогодишњем периоду), а тек након њиховог истека добијали су дозволу да започну нов живот, у местима по њиховом слободном избору. Међутим, многи су и у том периоду живели у веома лошим условима, јер су са члановима својих породица били распоређени у привременом смештају (Janjetović 2009: 38).

Уз сагласност власти, почела су да се оснивају немачка културно-уметничка и спортска друштва, отворено је неколико одељења у којима су ђаци могли да похађају наставу на немачком језику, а појавило се и неколико листова на немачком језику. Југословенским Немцима постепено су враћена грађанска права (Nikolić 2003, 172–186). Међутим, организовани покушаји власти да преостале Немце укључе у активан друштвени, привредни и културни живот југословенске заједнице нису дали очекиване резултате. Већина југословенских Немаца, током

шездесетих година 20. века одлучила се да искористи своје легитимно право на исељавање (углавном код већ избеглих рођака у СР Немачку и Аустрију), па је у Југославији преостао мали број припадника ове националне мањине, концентрисаних у Војводини. Упоредо са попуштањем притиска коме су били изложени у претходним деценијама, њихов положај се постепено поправљао. Међутим, иако су њихова права од средине шездесетих година, у формалном смислу, изједначена са правима других националних мањина у Југославији, сећање на деценије проведене под теретом репресија још увек је било снажно и битно је одредило идентитетску стратегију чланова ове етничке заједнице.

Поучен горким успоменама на логорске дане и притиснут подозривим односом околине, изазваним још недовољно избледелим антинемачким расположењем, највећи број преосталих Немаца у Југославији без икаквог облика међусобне повезаности и сарадње, лишен институција која би на било који начин повезале и бринуле о њиховом положају у друштву, определио се за *етничку мимикрију*. Ову идентитетску стратегију⁸ карактерише свесна привремена или трајна обуштавања јавног испољавања симбола и/или маркера етничког идентитета сопствене заједнице, као и свесно прихватање и јавно испољавање симбола и/или маркера других етничких група из непосредног окружења, која су у том тренутку имале повољнији друштвени положај (Krel 2006a, 324). Због тога су се на пописима становништва, спровођеним у периоду од 1945. до 1991. године, лица немачког порекла, још увек под дејством страха проузрокованог трауматичним послератним искуствима, декларисала као Мађари, Хрвати, Чеси, Срби или припадници неке друге етничке заједнице из непосредног окружења. Они су у том периоду, у највећем броју случајева, привремено или трајно одбацивали и/или прикривали сопствена лична и породична имена, често прихватајући друга имена и презимена која су уобичајена међу припадницима мађарске, хрватске, српске или неке друге етничке групе из свог непосредног окружења (исто).

Припадници локалне немачке заједнице у Кикинди доживели су идентичну судбину својих сународника из других делова Војводине након завршетка Другог светског рата. Интернирање Немаца из Кикинде и околних села у сабирне логоре отпочело је убрзо по формирању органа нове социјали-

стичке власти, крајем 1944. године, а свој пуни интензитет је достигло 1945 године. О томе сведоче и речи једне од мојих саговорница, која се са дедом, бабом, старијим и млађим братом, као четворогодишња девојчица нашла међу бројним интернирцима:

Рођена сам у Хејшину, у коме сам са мајком, оцем, старијим и млађим браћом, дедом и бабом живела све до 1944. године. Тада су чланове моје породице и остале Немце из нашег места, у коме је био скоро приближан број Немаца и Мађара, савали у логор. Колико се сећам, били смо избачени из наше куће и заједно са још неколико немачких породица смештени смо у две велике куће породице Хокел (Hockel) у Хејшину. Те куће нисмо смели да напуштамо. Савали смо на логор на коме је била набацана слама, а ми смо били „наређани“ једно до другој... мој дедо је био први до зида, до њега сам била ја, до мене бака, следећи је био мој брат Хансика и иако дедом. Наш слуга Мађар, који је остао на слободи доносио нам је храну и нешто одеће. После су нас пребацили у друго логор.

(ж, 1940, Кикинда)

Интернирци из Кикинде и њене околине који су дочекали расформирање логора одмах по изласку из сабирних и/или радних логора отпочели су процес вршења „етничког трансфера“ у Мађаре, односно определили су се за свесно напуштање немства и оптирала су за мађарску етничку заједницу. У том процесу највећи број њих је користио већ успостављене „породичне везе“ формиране у етнички мешовитим браковима, или формираних на основу раније насилно/или добровољно извршене асимилације, привремено или трајно прелазећи у мађарску заједницу, о чему сведочи моја саговорница:

Тетка је била удаћа за Јохана Валиера, чија су се чланови породице, иако свесни свој немачкој порекла, увек изјашњавали као Мађари. Та чињеница, уз штећин изражен анимозитет према Културбунду, савасо их је судбине која је нас снашла. Теча никада није дозволио мојој тетки, да се учлани у „Културбунд“, иако је она била Немаца. Није желео да се „мешају“ у политику. Та одлука помогла им је да мој браћо и мене извуку из логора. Пошто нису имали своју децу, сву родитељску љубав пренели су на браћо и мене.

(ж, 1940, Кикинда)

„Етнички трансфер“ Немаца у Мађаре у Кикинди и околини знатно је олакшао велики број склопљених мешовитих бракова између припадника

те две етничке заједнице. Ефикасност етничке мимикрије Немаца у тој средини појачана је преклапањем њихових религијских уверења са припадницима других етничких група на тим просторима, односно њихова припадност религијским заједницама у којима се налази велики број верника из других етничких група из окружења. Осим тога, свесна „попустљивост“ и/или „пропустљивост“ етничких граница Немаца у Кикинди и њеној околини додатно је ојачана због њиховог дуготрајног боравка на овом простору током кога је, посебно након Другог светског рата, дошло до континуираног слабљења културних веза са матицом. Због тога је код извесног броја припадника ове локалне заједнице у први план избила свест о припадности локалној заједници, уз готово истовремено слабљење идентификације са немачком заједницом, чиме је широм отворен пут прихватању идентитета из окружења.

Овај процес „мађаризације“ Немаца праћен је повлачењем једног од најпрепознатљивијих симбола немства – немачког језика из јавне, али веома често и из приватне комуникације. О томе једна од мојих саговорница каже:

Када смо изашли из лоџора и дошли код шетике и шече у Кикинду, браћи и ја смо знали само немачки језик, ња смо међусобно разговарали на немачком. Са нама је немачки причала и омама.

Тетка нам је рекла да ни случајно на улици не проговарамо немачки језик, него да ћућимо све док не научимо мађарски језик. Знаше како је било онда када се на улици чује немачки језик. У почетку је тетка са нама причала на немачком језику, али пошто смо морали брзо да научимо мађарски и српски језик, а учили смо их истовремено, тетка и шеча су због тога почели да причају са нама на мађарском. Убрзо су нас уписали у мађарску школу. То је било сасвим нормално, јер су се шеча и тетка изјашњавали као Мађари. Одајани смо у духу мађарске културне традиције и мађарског језика, као римокатолички верници. Јако дуго сам осећала брижу савести што сам Немаца, иако ништа нисам урадила. Због боравка у лоџору јако дуго сам осећала и страх од униформи. Због тога је у мојој првој личној карици стајало да сам Мађарица, као и што сам се изјашњавала. Моји најближи пријатељи, комшије, колеге и рођаци су знали за моје немачко порекло, али су ме шрећили као Мађарицу.

(ж, 1940, Кикинда)

Немци у Кикинди и околини су овом „етничком камуфлажом“ желели да заштите чланове својих породица и себе од примене авнојевских одлука у првим деценијама послератне Југославије, свесно и/или несвесно бежећи од незавидног

друштвеног статуса који су имали припадници ове заједнице у то време. Одбацујући своје немство, они нису одбацивали само етнички идентитет, него и друштвени статус припадника националне мањине која се у то време налазила у веома незавидном положају. Опредељујући се за одбацивање јавне манифестације симбола немачког етничког идентитета и прихватањем јавне манифестације симбола мађарског етничког идентитета, локални Немци су, у формалном смислу, истовремено прихватили статус какав су имали Мађари у Војводини. Према томе, „етничким трансфером“ кикиндски Немци желели су да поправе свој лош друштвени положај.

НЕМАЧКО УДРУЖЕЊЕ КИКИНДА: ПОЧЕТАК ЈАВНЕ МАНИФЕСТАЦИЈЕ НЕМСТВА У КИКИНДИ

Оснивање *Die Donau-a*, првог невладиног удружења након завршетка Другог светског рата које је окупило припаднике немачке националне мањине са простора Војводине, означило је почетак „буђења“ војвођанских Немаца из „етничке хибернације“. Његово оснивање у Новом Саду 1992. године, означило је крај периода њихове етничке мимикрије обележено потпуним престанком јавне манифестације њихових симбола етничког и културног идентитета и најавило промену њихове идентитетске стратегије. (Крел 2011: 113–124). Сложени процес супституције идентитетске стратегије војвођанских Немаца заснован на активностима новооснованих локалних удружења која су окупљала лица спремна да јавно манифестују сопствене симболе етничког и културног идентитета одвијао се постепено (Крел 2007: 440–441) у контексту тенденције државних органа да ускладе уставно-правне парадигме о заштити националних мањина (Вашић 2002: 13–68).

Једно од удружења које је настало из окриља *Die Donau-a*, јесте *Немачко удружење Кикинда*. О периоду боравка једног броја његових чланова у *Die Donau-и* и разлозима због којих је основано *Немачко удружење Кикинда* заменица његовог председника, госпођа Хилда Бански, каже:

Господин Андреас Биртермајер је 1992. године у Новом Сагу формирао Die Donau. Он је настојао да ошваре секције швој удружења у локалним срединама. Госпођа Тереза Симић, која је досија знала о швајским породицама из Кикинде, и сама Немица, окуљала је стирајје Немце у Кикинди збој расиоделе хуманиитарне помоћи. Андреас Биртермајер је 2001. године дошао код ње са идејом да оформи локалну секцију или удруженицу, назовише је како вам је драго. Госпођа Тереза Симић и њен син Иван имали су задатак да окује све заинтересоване Немце у Кикинди и да оснују локално одељење Die Donau-а. Убрзо се нас дванаест састјало и оформили смо кикиндску удруженицу. За првој председника удружења једногласно је изабран Иван Симић. Већ 2003. године одвојили смо се из окрља „Die Donau-а“ и основали смо Немачко удружење Кикинда. Разлози леже у настојању да се оснује Национални савеш немачке националне мањине. Пошто је тадашњим законом о националним мањинама било предвиђено да свако удружење може имати једној електора (представника) на конститутивној скупштини, а да би их било што више, приступило се формирању веће броја локалних удружења. У августу 2003. године, формирано је удружење у Кикинди, а у новембру исте године, овде у Кикинди. Чим смо формирали удружење укључили смо се у рад Кровне организације, која је претходила формирању Националној саваша. Прву годишњу скупштину одржали смо 2004. године у новембру и тада смо имали 21 члана.

Немачко удружење Кикинда данас има базу коју чини 76 регистрованих чланова, од којих двадесетак активно учествује у његовим активностима. Како истичу његови руководиоци, у његовом раду и активностима учествовало је око 100 чланова, али пошто међу њима махом преовлађују старија лица неки од њих су у међувремену умрли. Статутом је предвиђено да се председник, заменик (до недавно потпредседник), чланови управног и надзорног одбора, као и почасни чланови удружења бирају директним тајним гласањем на годишњој скупштини, која се одржава сваке године. Након тога приступа се избору чланова Управног одбора који чини седам чланова, а по аутоматизму председник и његов заменик улазе у његов састав, тако да се практично бира пет његових чланова. Затим следи процедура пријема пријем нових чланова. Статутом Немачкој удружења Кикинда прописани су критеријуми које

кандидат мора испунити да би постао његов члан. Сваки од њих дужан је да се на попису становништва изјашњава као Немац/Немица или мора имати немачко порекло. Кандидат за чланство у председништву Удружења мора на основу докумената (извод из матичне књиге рођених, крштеница, венчани лист) да докаже да му је бар један од родитеља или њихових родитеља Немац. Први услов важи за оне чланове наше заједнице који немају страх да се јавно декларишу да су Немци. За оне мање куражне, да докажу немачко порекло довољно је ако у сродству имају најмање деду или бабу који су били Немци. Затим Управни одбор потврђује или одбацује кандидатуру члана, а уколико он испуњава један од потребних услова, о његовом пријему одлучују сви чланови Удружења директним, тајним гласањем на годишњој скупштини.

Статутом је предвиђена и могућност да особе које се не изјашњавају као Немци/Немице, односно које се изјашњавају као припадници неке друге етничке заједнице, постану његови чланови. Међутим, руководство Удружења води рачуна да се ни у једном тренутку не наруши бројчани однос чланова управног одбора, који мора да износи 5:2 у корист његових чланова који се изјашњавају као Немци/Немице или који имају немачко порекло. Према томе, чланови управног одбора који долазе из других етничких група у њему морају представљати мањину. Овакву ситуацију заменица председника Удружења Хилда Бански објашњава на следећи начин:

Настојимо да не нарушимо швој пропорцију збој шоја да нам се случајно приликом гласања не би догодила бројчана преваа оних чланова управној одбора који нису Немци. Збој шоја две трећине чланова Управној одбора морају бити Немци.

Кандидати за чланство у управном одбору Немачкој удружења Кикинда дужни су да, уколико не познају немачки језик у довољној мери, похађају почетни и средњи курс немачког језика и да на тај начин овладају бар његовим основама.

Статут Удружења такође прописује да је сваки члан Удружења у обавези да плаћа годишњу чланарину у износу од 700 динара. Та финансијска сретства за која руководиоци Удружења сматрају да су симболичне вредности користе се за потребе финансирања различитих активности и за текуће трошкове неопходне за његов опстанак. Ако члан „заборави“ да уплати своју годишњу обавезу, руководиоци

га опомену да своју обавезу испуни; у супротном суочен је се могућношћу искључења из Удружења. Статутом Удружења је предвиђено да уколико нека особа након искључена жели да се поново учлани у њега, мора проћи идентичну процедуру као и приликом првог пријема.

Међутим, како кажу моји саговорници, иако има „заборавних“ чланова, нико није био санкционисан, јер је њихова жеља за партиципацијом у раду *Немачког удружења Кикинда* увек била снажан мотив за испуњавање основних обавеза према њему. Ово Удружење има и три почасна члана која живе ван граница Републике Србије, а овај статус су стекли због пружања помоћи руководству и члановима Удружења приликом обављања њихових активности. Када је реч о старосној структури чланова Удружења, приметно је да међу њима доминирају старија лица. Млађих чланова је веома мало, а они су као по правилу слабије заинтересовани за учешће у његовом раду.

Поред чланарине, највећи део финансијских средстава неопходних за потребе Удружења обезбеђују се из дела финансијских средстава којима располаже Скупштина општине Кикинда, као и на основу финансијске помоћи која им пристиже из Покрајинског секретаријата аутономне покрајине Војводине за образовање, управу и националне заједнице, а чију висину за потребе свих локалних удружења војвођанских Немаца одређује Национални савет немачке националне мањине.

Немачко удружење Кикинда своје састанке (који се одржавају једном седмично, уторком) као и све остале активности, без плаћања новчане надокнаде, реализује у просторијама Културног центра Кикинда, захваљујући доброј дугогодишњој сарадњи.

Оснивањем *Немачког удружења Кикинда* припадници локалне немачке заједнице у истоименом граду изашли су у јавност након неколико деценија проведених у анонимности и започели рад на обнови сопственог етничког и културног идентитета. Богаћење искуства стеченог током рада под окриљем *Die Donau*-а неких његових чланова показало се корисним у погледу организовања кикиндског удружења и покретања његових активности. Први кораци које је оно предузело били су усмерени у правцу охрабривања суграђана да се врате свом немству, скривеном под плаштом припадности мађарској етничкој заједници.

Први пут, отворено пред целим светом сам изјавила да сам Немаца, тек 1996. године. Имала сам један интервју на радију, и том приликом ме је водитељка упитала како то да познајем три језика: српски, мађарски и немачки. Одговорила сам јој да сам Немаца и да тако познајем немачки језик. Она ме је тада упитала да ли бих пристала да причам о свом детињству и животној. Одговорила сам јој да још није дошло време да о томе говорим јавно, јер друштво није спремно да прихвати све те приче које су везане за судбину Немаца на овим просторима. Оснивање нашег Удружења помогло је многим нашим члановима да још слободно да се изјашњавају као Немци.

(ж, 1940. Кикинда)

Као што је то био случај и у другим удружењима која окупљају локалне војвођанске Немце, руководство кикиндског Удружења, на самом почетку свога деловања суочило се са чињеницом да велики број чланова локалне немачке заједнице који се одважио да се врати својим „немачким коренима“ слабо познаје свој матерњи језик (видети опширније: Крел, 2012). Да би се отклониле последице узроковане деценијама дугим повлачењем немачког језика из сфере јавне, а делимично и приватне комуникације, приступило се организацији течајева немачког језика, које су поред њихових чланова и симпатизера, могли бесплатно похађати и сви заинтересовани грађани, без обзира на своју етничку припадност.

О тој активности госпођа Бански каже:

Ако желимо да негујемо немачко културно наслеђе и немачки етнички идентитет, морамо најпре да негујемо немачки језик, јер ако то не урадимо, нећемо имати успеха у том настојању.

До сада смо организовали три течаја за одрасле и децу за ђаке. У овом моменту одвијају се два курса за одрасле и три за ученике. Од ове године решили смо да наше курсеве језика моћу да похађају сва заинтересована лица, без обзира на то да ли су наши чланови или не. Важно је само да су заинтересовани за учење, очување и ширење немачког језика. Течај за одрасле особе организујемо у просторијама Културног центра Кикинда. За школарце организујемо течај у основној школи Фејеш Клара. Одлучили смо се да у њој организујемо овогодишњи течај за школарце, јер је реч о школи која је још у Краљевини СХС била немачка школа. Дакле, у њој се немачки језик налази јако дуго у основном

плану и програму, или као матерњи или као страни језик. Из тог разлога смо се одлучили да, у сарадњи са њеним наставним особљем, у тој школи организујемо почетни и средњи курс немачког језика. Почетни похађају ђаци петог и шестог разреда, а средњи курс ученици седмог и осмог разреда, и то они који су остварили врло добар и одличан успех у његовом познавању. Један курс траје 40 часова, а ми за његово одржавање плаћамо наставници 600 динара по часу, као и све трошкове и порезе за њихово одржавање. Натавница која их држи је запослена у тој школи као професор немачког језика, а часове полазницима нашег курса држи суботом, ван школских активности. Она је такође и чланица нашег удружења.

Ђаци, полазници курсева немачког језика, већ крајем календарске године имају прилику да јавно демонстрирају своје познавање немачког језика током приредбе коју заједнички организују *Немачкој удружења Кикинда* и локална удружења мађарске и румунске националне мањине, у оквиру приредбе којом се обележава Божић. На њој најмлађи чланови и симпатизери локалног немачког језика учествују са пригодним програмом који се изводи на немачком језику, чији избор и припрему врши њихова наставница немачког језика.

У намери да популарише немачки језик и немачко културно наслеђе на простору Кикинде и њене околине, руководство *Немачкој удружења Кикинда* је поред течајева немачког језика, организовало више књижевних и поетских вечери на којима су представљене прозне и поетске форме из пера аутора са немачког говорног подручја, било да је реч о онима која су већ стекла афирмацију међу читалачком публиком или са онима који су по први пут представљени у јавности. На једном од таквих догађаја представљена је књига *Швабе у Војводини*, у којој је њен аутор, београдски историчар Зоран Јањетовић изнео велики број важних појединости из прошлости ове етничке заједнице. У том контексту организована је и пројекција документарно-играног филма *Подунавске Швабе* режисера Марка Цвејића, снимљеног 2011. године, у продукцији *Мандрајора филма*. Након филма, који је снимљен захваљујући средствима која су заједнички обезбедили Покрајински секретаријат за културу АП Војводине, *Donauschwabisches Zentralmuseum* из Улма (СР Немачка) и *Die Donauschwabische Kulturstiftung* из

Минхена, организована је панел дискусија о животу Немаца на овим просторима, на којој су присутни водили дискусију о историји, културном наслеђу и судбини војвођанских Немаца.

Руководство *Немачкој удружења Кикинда* је, у сарадњи са културно уметничким друштвом *Edseĳ* (*Edseg*) из Кикинде, припремило фолклорни програм који се састоји од сплета немачких народних плесова. Оно је обезбедило финансијска средства за израду једног комплета немачке народне ношње, који подмирује потребе за костимирање осам мушко-женских парова. Када сам госпођу Хилду Бански замолио да ми објасни да ли поседује сазнања како је изгледала карактеристична немачка ношња на овим просторима и које народне плесове су најчешће изводили Немци у Војводини, она ми је одговорила:

У њој нам је њомојао њихов кореограф. Он је њосџавио кореографију и одредио изглед ношње на основу њеџових сазнања. До њих је дошао у Мађарској, где има више Немаца неџо код нас, њреко својих њријатеља и њознаника. Наше удружење је обезбедило финансијска средства.

За мушку ношњу нисмо морали да шијемо њанџалоне, јер су њоџијуно исџије и за мађарску ношњу. Једносџавно смо искорисџили њанџалоне из мађарске мушке ношње. Шијли смо мушке шешџире, кошуље и њрслукџе каракџијерисџичне за ношњу Немаца на овим њросџторима. На жалосџиј, не моџу да кажџем како је изгледала аџџенџична немачка ношња, јер када сам била мала њџоџа већ није било.

Током прошле и ове године плесачи културно уметничког друштва *Edseĳ* (*Edseg*) забележили су неколико запажених наступа у Бечеју, Новом Милошеву и Кикинди, у чијем програму се нашао сплет немачких народних плесова.

Немачко удружење Кикинда присутно је и на манифестацијама туристичко-забавног карактера које се организују у Кикинди, попут *Дана џолеранџије* или *Дана Лугаје*. Реч је о јавним манифестацијама које претстављају згодну прилику за промоцију локалне немачке заједнице и симбола њеног културног и етничког идентитета. На оваквим догађајима чланице Удружења, на штандовима посебно декорисаним за ту прилику, осим промотивног материјала чији се садржај односи на дотадашње активности удружења излажу и *куџлове* или како војвођани кажу *куџлофе*, које су својеручно направиле.

Реч је о колачима за које се верује да воде порекло из Алзаса, а који су, посредством немачког утицаја на исхрану у Војводини, постали један од препознатљивих садржаја војвођанске трпезе. Своје култарско умеће чланице *Немачкој удружења Кикинда* демонстрирају и приликом посета гостију које се остварују у склопу сарадње са осталим удружењима која окупљају војвођанске Немце. Најуспешнију сарадњу *Немачко удружење Кикинда* већ дужи низ година остварује са *Немачким удружењем Бечкерек* из Зрењанина и *Немачким удружењем Панчевачки рии* из Падинске скеле. Поред домаћих гостију, све приметније је присуство гостију из иностранства. Међу њима су све чешће присутни исељени војвођански Немци рођени у Кикинди и њеној околини, који вођени носталгијом долазе из СР Немачке и Аустрије у жељи да обиђу свој завичај. Њима активисти удружења пружају помоћ у обиласку њихових родних кућа и/или приликом прибављања потребне документације у локалним административним уредима. Ови контакти често попримају облике конкретне сарадње између немачких исељеника и *Немачкој удружења Кикинда*, јер није редак случај да се неки од посетилаца, упознат са планираним активностима Удружења, одлучи да финансијски помогне њихову реализацију. Оваква сарадња представља својеврсан допринос повезивању војвођанских Немаца са њиховим сународницима који су остали у Војводини.

Немачко удружење Кикинда је заједно са осталим удружењима Немаца у Војводини иницирало и учествовало у манифестацијама посвећеним откривању спомен места којима су обележена места масовног страдања војвођанских Немаца, односно њихове масовне гробнице. Два спомен места налазе се баш у Кикинди. Једно од њих, подигнуто у овдашњој „Млекари“ 2002. године, обележава место на коме се налазио сабирни логор из кога су војвођански Немци из Кикинде и околине депортовани у радне логоре, а друго подигнуто на месном „Железничком гробљу“, на коме су претежно сахрањени римокатолици, обележава место на коме се налази масовна гробница њихових сународника страдалих у Кикинди непосредно по окончању ратних дејстава 1944. године.

Руководиоци Удружења истичу да су спомен обележја подигли и њихову околину уредили у сарадњи и уз финансијску помоћ СО Кикинда.

Једну од разлика између *Немачкој удружење Кикинда* и других удружења војвођанских Немаца чини однос према расподели хуманитарне помоћи. Наиме, док се њена расподела, посредством лица задужених за њену расподелу врши у оквиру већине удружења, у овом удружењу то није случај. Хилда Бански то објашњава на следећи начин:

Ми у Удружењу, свесни да на жалост има и оних чланова који су се учланили збој добијања хуманитарне помоћи или неке групе бенефиције, одлучили смо се да се дистанцирамо од њене расподеле. Само смо желели да активношћу нашеј Удружења усмеримо ка очувању културној и етничкој наслеђа. То су примарни циљеви, а не додела хуманитарне помоћи. Међу тим, што не значи да смо желели да чланове наше заједнице лишимо могућности да је добију. Када код нас дођу старија лица и обраће нам се са захтевом за њену доделу, од њих узимам све релевнтне податке и попуњавам ујединицу. Потребно је да се заинтересовано лице старије од шездесет година, изјашњава као Немац/Немица или да има немачко порекло, да нам пружи на увид доказ о висини личној примања (плате, пензије или социјалне помоћи) и да бар у најмањој мери познаје немачки језик. Ја одређујем степен познавања језика, а попуњени формулар и фотокопију докумената (личне карте, извода из матичне књиге рођених) шаљем директно у Сомбор, председнику удружења Свети Герхард, јосјодину Антониу Беку. Он одлучује о томе да ли неко лице остварује право на добијање хуманитарне помоћи или не. Приликом доношења одлуке о томе да ли ће је неко лице добити или не, битно је и то да ли је оно било улојорисано или не. На њу право полажу и сујужници преминулих чланова немачке заједнице, али за њену доделу није од пресудне важности њихов степен познавања немачкој језика. Затим се она дистрибуира у Кикинди преко бившеј председника нашеј Удружења, јосјодина Ивана Симића. Према томе, расподела хуманитарне помоћи се не одвија преко нашеј Удружења ни у формалном смислу.

Набројане активности *Немачкој удружења Кикинда* сведоче о покушајима његових руководилаца и активиста да након деценијама дугог периода „етничке мимикрије“ изврше реконструкцију немства малобројних чланова немачке заједнице у Кикинди, које је било готово на издисају. Као што је случај и у другим војвођанским срединама, њихови напори

посебно су усмерени на обнову и јавну употребу немачког језика, јер он представља најснажнији симбол њиховог етничког идентитета на овим просторима. Одржавање манифестација посвећених презентацији музичких и књижевних дела немачких аутора представљају израз јавне манифестације етничког и културног идентитета војвођанских Немаца у локалној, војвођанској и српској јавности.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Резултати истраживања спроведеног међу руководством и члановима *Немачког удружења Кикинда* изнети у овом раду, указују да су припадници локалне немачке заједнице у Кикинди и њеној околини током читавог 20. века били перманентно суочени са променом идентитетских стратегија, изазваним актуелним историјским тренутком и општим друштвеним и економским приликама у земљи.

Припадници немачке заједнице у Кикинди, као што је то био случај са њиховим сународницима у читавој Југославији и Војводини, под дејством бурних историјских и друштвених околности током 20. века, од некада најбројније националне мањине Краљевине СХС данас чине малобројну националну мањину.

За „буђење“ Немаца из Кикинде и околине након дуготрајног периода „етничке хибернације“ обележеног њиховом „етничком мимикријом“ тежак је и сложен процес. Покретачку снагу у том процесу чине удружења која у локалним војвођанским срединама окупљају припаднике немачке заједнице, односно напори његових руководиоца да различитим активностима подстакну своје сународнике на јавну употребу и испољавање симбола етничког идентитета. Као и у случају осталих локалних удружења војвођанских немачких Немаца, руководство

и чланови *Немачког удружења Кикинда*, посебну пажњу поклањају повратку немачког језика у јавну и приватну сферу комуникације. Немачки језик препознат је као кључни симбол немства у тој средини, који се користи као средство за исцртавање и наглашавање симболички етничких граница локалне немачке заједнице у Кикинди. Тежња њихових чланова у Кикинди да међусобно комуницирају на немачком језику, у приватној комуникацији и приликом боравка у њиховим удружењима, као и императив подизања нивоа језичке конкуренције њиховог матерњег идиома, у функцији су „исцртавања“ симболичких граница у односу на етничке заједнице из окружења.

Позитивни резултати њихових настојања да у Кикинди ревитализују и очувају симболе немства морају се тумачити у кључу новог времена, нових друштвених, политичких и културних промена, изазваних тежњом политичких елита у Републици Србији да се приближе Европској унији, што за последицу има позитиван однос њене владе према националним мањинама, које постају значајна спона у успостављању политичких и економских односа.

Резултати истраживања о Немцима у Кикинди упућују на закључак да етнички идентитет представља социокултурну конструкцију, којом се уз помоћ симболичке афилијације постиже хомогенизација чланова етничке заједнице, а који се у складу са потребама њених чланова може мобилисати или демобилисати. Његове манифестације у различитим дијахронијским пресецима разликује се како по симболима тако и по интензитету деловања, што зависи од актуелног друштвеног тренутка. Због тога је „читање“ етничког идентитета неке заједнице неодвојиво од историјског, политичког, културног и економског контекста у коме се она налази.

НАПОМЕНЕ

* Текст је настао као резултат рада на пројекту *Мултиетничност, мултикултуралност, миграције – савремени процеси* број (број 177027), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

¹ Појмови *етничка мањина* и *национална мањина* међусобно стоје у веома тесној вези, а разлика у њиховом статусу произилази из критеријума на основу којих ове појмове посматрамо. Они

могу бити: политички и етнолошки/антрополошки. На основу политичког критеријума, под појмом *мањина* подразумевају се мањинске заједнице у датом друштву, које имају своју матичну државу (матицу) – у којој је њихова заједница већинска. Посматрано из етнолошког/антрополошког угла, појам *мањина* означава сваку заједницу која показује одређену културну посебност, а мањинама се сматрају

све заједнице које немају своју матичну државу и које могу бити настањене у једној или неколико држава и у свима њима бити мањинске (Недељковић 2007: 31). У овом раду прихватим и користим Ериксенову дефиницију *етничке мањине* којом се означава бројчано инфериорна група у односу на осталу популацију у друштву/држави, која политички није доминантна и која се репродукује као етничка категорија, што подразумева постојање симболичке заједнице, чији чланови поседују свест о различитости и жељу да се та свест одржи и у следећим генерацијама (Eriksen 2004: 210). Такође прихватим и користим разлику у одређењу појмова *етничка мањина* и *национална мањина* на идентичан начин како је формулисан код Прелићеве за потребе истраживања српске заједнице у Мађарској (Прелић 2008: 64-65). Дакле, војвођански Немци јесу етничка мањина, али они у исто време уживају у Србији статус националне мањине, односно јесу грађани једне државе (Србије) који неку другу државу (СР Немачку) сматрају својом матицом (Крел 2011: 29).

² Истраживање је обављено у следећим удружењима: *Немачки народни савез* из Суботице, *Адам Беренц* из Апатина, *Хуманитарном удружењу Немаца 'Герхард'* из Сомбора, *Немачком удружењу за добросуседске односе 'Карловић'* из Сремских Карловаца и „*Немачкот удружењу Кикинда*“ из истоименог града.

³ У овом раду етнички идентитет посматрам као појам који се не односи на објективно стање него на субјективни симболички процес разграничавања двеју различитих етничких група, *нас* и *других*, односно на начин који се обично карактерише као *барџовски* (према норвешком антропологу Фредерику Барту). Приступ подразумева да етнички идентитет зависи од историјских прилика и друштвеног контекста, карактеристичних за тренутак у коме се посматра. Етнички идентитет посматрам као симболичку организацију друштвених односа, или симболичку врсту везе међу члановима етничке групе, која се у складу са потребама те групе може мобилисати и/или демобилисати и који је због тога подложен променама и редефинисању, што се односи и на значење и употребу

симбола/маркера етничког идентитета (Videti: Bart 1997).

⁴ Овај грандиозни пројекат аустријске царевине, који се у три главне етапе одвијао током 18. и 19. века, имао је за циљ да ојача војно присуство и политички утицај Хабсбуршке монархије у њима и да створи услове за њихову демографску експанзију и економски опоравак. Поред остварења примарних циљева, колонизација је довела до стварања несвакидашњег етничког мозаика, који је још увек уочљив у етничкој структури тих крајева, посебно у Војводини специфичној по мултиетничкој, мултикултуралној и мултилингвалној природи, у којој егзистира више од 25 различитих етничких заједница (Јанкулов 1961).

⁵ Овај термин је први употребио немачки географ Херман Ридигер (Hermann Rüdiger) да би њиме нагласио разлику између Шваба у Швапској и оних који су насељени у Угарској (Transilvaniji i Satmaru). (наведено према: Јанјетовић, 2009, 15).

⁶ Термином идиом у овом случају означавају се „сви језички кодови које чланови заједнице (...) имају на свом репертоару“ (Petrović, 2009, 29).

⁷ Непосредно по оснивању Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Немци су чинили њену најбројнију националну мањину. Према статистичким подацима, првог извршеног пописа становништва након Првог светског рата из 1921. године, у Краљевини СХС је живело 505. 790 припадника немачке националне мањине, што је отприлике чинило 4, 22% од укупног броја становника. (Binder, 2003, 124-125).

⁸ Pod strategijom podrazumevam svaku svesnu i namernu aktivnost čiji je cilj održanje etničkog identiteta (Naumović 1990, 49-63).

ЛИТЕРАТУРА

- Bart, F. 1997. *Etničke grupe i njihove granice*, u: Putinja F. i Stref–Fenar Ž. *Teorije o etnicitetu* Beograd: Biblioteka XX vek.
- Binder, F. 2003. *Promemorija. y: Jedan svet na Dunavu*. ur. Nenad Stefanović, 124–125. München, Beograd: Donauschwäbische Kulturstiftung.
- Bašić, G. 2002, *Položaj nacionalnih manjina u SR Jugoslaviji*, y: ur. Bašić, G. *Demokratija i nacionalne manjine*, Beograd: Centar za istraživanje identiteta.
- Eriksen, T.H. 2004. *Etnicitet i nacionalizam*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Naumović, S. 1990. *The Cultural Affirmation Strategy*. U: Etnološki pregled/ Ethnological Review, vol. 26, Beograd: naziv izdavača
- Nedeljković, S. 2007. *Čast, krv i suze - ogledi iz antropologije etniciteta inacionalizma*. Beograd: Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta.
- Nikolić, G. *Nemci u Vojvodini između dva svetska rata*. U: Nenad Stefanović, *Jedan svet na Dunavu. Razgovori i komentari*, 172–186.
- Jankulov, B. 1961. *Pregled kolonizacije Vojvodine u XVIII I XIX veku*, Novi Sad: Matica srpska. Posebna izdanja.
- Janjetović, Z. 2000. *Between Hitler and Tito. The Disappearance of the Vojvodina Germans*, Institute for Recent History of Serbia, Belgrade.
- Janjetović, Z. 2005. *Deca careva, pastorčad kraljeva*, Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918–1941, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd.
- Janjetović, Z. 2006. *Proterivanje nemačkog i mađarskog življa iz Vojvodine na kraju drugog svetskog rata*, Hereticus, Časopis za preispitivanje prošlosti, vol. 4, No. 3–4, Centar za unapređivanje pravnih studija, Beograd.
- Janjetović, Z. 2009. *Nemci u Vojvodini*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije.
- Крел, А. 2006а. *Промене сиратије етничкој идентитету Немаца у Суботици у другој половини 20. века*. У: LIV, Гласник етнографског института САНУ, ур. Драгана Радојичић, Београд: Етнографски институт САНУ.
- Крел, А. 2006b. *The German National Minority in Subotica: Symbols of Ethnic Identity*, Wiена.
- Крел, А. 2007. *Положај немачке националне мањине у Војводини на примеру Немаца у Суботици*. У: књига 30, Положај националних мањина у Србији, ур. Војислав Становчић. Београд: Одељење друштвених наука САНУ. Међудодељенски одбор за проучавање националних мањина и људских права, 435–445.
- Крел, А. 2009. *Били бисмо и Кинези, само да нас оставе на миру: (ре)конструкција етничкој идентитету Немаца у Војводини*. У: Антропологија. Београд: Часопис центра за етнологију и антрополошка истраживања Филозофског факултета у Београду.
- Крел, А. 2011. *Етнички идентитет Немаца у Војводини*, рукопис докторске дисертације. Београд: Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду.
- Крел, А. 2012. *Sprechen Sie Deutsch? German Language and Revitalization of Ethnic Identity of the Germans in Bačka*. У: LX(2), Гласник етнографског института САНУ, ур. Драгана Радојичић, Београд: Етнографски институт САНУ.
- Petrović, Tanja. 2009. „Srbi u Beloj Krajini. Jezička ideologija u procesu zamene jezika.“ *Posebna izdanja Balkanološkog instituta Srpske akademije nauka i umetnosti* 109, i *Znanstvenoraziskovalnega center Slovenske akademije znanosti in umetnosti*.

УСКРШЊИ ОБИЧАЈИ У НОВОМ САДУ други део

Данка Вишекруна,
Завод за заштиту споменика културе Града Новог Сада

Овај рад представља наставак истоименог рада објављеног у *Раду Музеја Војводине* број 52. У њему је, као и претходном раду, хронолошки изложена грађа везана за ускршње обичаје у Новом Саду, почев од шесте седмице ускршњег поста, тј. Цветне недеље, у којој се уређују дворишта, рунделице и баштице испред гонка, празнују Врбица и Цвети!

Цветна недеља се завршава у недељу, празником Цвети, даном када се слави „тријумф бога вегетације“, односно улазак Исуса Христа у Јерусалим. Томе претходи Врбица, похришћана у Лазареву суботу, када се доносе зелене, олистале гранчице врбе у цркву да се освете и поделе верницима (сутрадан, на Цвети).

Врбицом и Цветима се слави животодајна снага природе – оживеле у пролеће, која је с хришћанством сублимисана у Исусу Христу, Сину Божјем. Тиме су претходна, хиљадугодишња схватања (тумачења света и живота) наставила своје трајање, у виду обичаја, и то као неизмењена, измењена, преображена и на нов начин протумачена. Тако је, на пример, остало уверење да се непосредним додиром, тј. ударањем деце младом гранчицом врбе (врбицом) са ње преноси снага, здравље, напредак, иако је дан посвећен врби (Врбица) добио хришћански назив Лазарева субота и одговарајуће тумачење: Христос је „додиром“ тј. речима „изађи Лазаре“ подигао Лазара из мртвих.¹ Дакле, на народно празновање пролећа – буђења природе из зимског сна (привидне смрти), при којем је улога врбе најзначајнија („прва у пролеће крене, олиста, брзо расте и брзо се обнавља“), црква је „накалемила“ свој симбол – Лазарево васкрсење посредством Христа.²

На дан Врбице је око града (и по граду) ишла литија. Обилажењем насеобине се, по прехришћанским схватањима, прави магијски круг заштите од сваког зла (пре свега болести, зараза). „Раније генерације су ишле и брале врбу. Ишла су и деца школска...“ Услед ширења града, врбица се почела носити само по граду – центру: на челу поворке је ишло де-

те или ђакон који носи крст, иза крста је ишао владика, а за њим попови. Они су били „под небом“. После попова су ишли они који су носили барјаке, па народ: „Најпре [је ишла] Мушка гимназија, па Женска гимназија, па Мешовита гимназија, па Учитељска школа, па Трговачка академија и тако редом – и ко хоће (верници) и војска!“ Новији обичај је да се „у литији, иза крста носе барјаци, обично два, затим иду свештеници – прво млађи па старији, онда владика – под небом, па грађанство“.³ „Иду по младе врбове гранчице у Дунавски парк, јер пре литије, пре подне, тутори и црквењаци оду [да] насеку врбе и, кад пођеду литијом назад, у цркву, поделе је деци и осталим учесницима да, уз појење тропара *Ойшије воскресеније* носе гранчице. Донету врбу оставе у порти Саборне цркве, па се обично пре вечерње унесе у цркву. Сутра ујутро, на јутрењу, освете је и поделе по осталим црквама, да свака црква има да дели верницима“.

„Сутрадан, у свету недељу, на Цвети, пре нег’ сване, иде по једно из куће по ту врбу – освећену. Дођу сви у цркву и свак (одрасли и деца) добије једну-две па и три врбе – гранчице, (п)освећене да носи кући. Гранчице, једну – може и две, свак мете/задене за икону. Ту стоји док је догодине не замене новом. Стара врбица, коју скинеш са иконе, баци се у ватру, метне у фуруну (сељачка фуруна) и упали (не баци се на ђубре, смеће), исто као што се божићна слама трећи дан Божића почисти – баци у ватру (ложи мама фуруну). Било је и да се врбица чува по собама, креветима – поређају пруће. Нису то гране велике“.⁴

Литије пред Други светски рат сећа се Јелица Ергелашев (дев. Брзак, 1923), која је била ученица основне школе („од шес’ пуних па до десет година“): „Баци – идемо на Врбицу, дели се врбица – гранчице. Сви се скупимо – од Саборне цркве почне ред до Николајевске цркве, и онда се креће, улази у порту Саборне цркве“. Ту су добијали неосвећене гранчице, које су носили у литији – „Главном улицом, нуз

Танурџића, па до парка, па околo“ . „Дунавском улицом се вратимо и оставимо у порти, цркви врбицу. Сутрадан, на Цвети, на јутрење (4–5 почиње), опет са школом, иду да добију освећену врбу!“

„Откад је дошао комунизам“, литија је ограничена на црквену порту. Врба се подели окупљенима и тада креће литија – три пута се обиђе око цркве. Онда се улази у цркву, да се врба остави. Црква се трипут обилази, јер се броју три магијско значење придавало још много пре хришћанства, које је такво схватање прихватило и доделило му веома битну улогу: у име Оца и Сина и Светога духа (а и крсти се са три прста).

Врбица и Цвети су обичаји из култа плодности природе, на што указују и њихови називи. Литија, првобитно молебана за кишу, изведена је из српских речи: лити/пролити/залити/излити/налити/долити/прелити... Уосталом, израз *насушна њојреба* означава преку, најважнију потребу! Литија је (при)ношена у пролеће и лето – када је киша најпотребнија, када од ње зависи опстанак, живот људи, биљака и животиња: „Литија се носи у летње дане предшто ће жито да цвета (Дови), предшто ће да се коси (Видовдан). Носи се ради хлеба. Некад [се носи] и о Св. Илији и пред јесен – Преображење; онда грођје почиње да зри“. Та пракса, тј. литија око атара и крстова који су били размештени по атару се знатно дуже задржала по селима него у градовима. Било их је најмање десетак. (Петар Васић, 1927, Буковац). Као и у обичају додола, вода је неизоставан елеменат литије, али не обична вода, већ света водица, која се симболично пролива – кропи. За Врбицу се само освете гранчице; прочита се посебна молитва и онда се кропи светом водом.

Додоле су, такође, једна од манифестација пре-хришћанских радњи/обичаја везаних за култ плодности, која је, такође, заснована на имитативној магији (ради изазивања кише). По додоли, персонификацији усева, вода се пролива и тиме се, тј. путем имитативне магије шаље порука киши, небу, Богу о насушној потреби да она падне. Уколико додоле не би помогле, врло је могуће да су у „давној давнини“ чињени „озбиљнији“ покушаји да се изазову жељене последице; ангажоване су целе заједнице (рода, племена, села, насеља) и њени истакнути чланови – врачевци, као у литији црквена лица.⁵ Хришћанска литија је, по томе, настала из „паганске литије“. Зашто би се, иначе, у тој литији „носило небо“ него

као доказ да је сврха литије управо небо – из којег лије киша! Потврда томе је и казивање: „Због молбе да киша пада кад треба и да не буде леда/туче“. На Врбицу и Цвети се обичава шибање – лагано ударање врбовим гранчицама. Шибање је ритуал, магијски чин за истеривање зла / злих духова зиме, болести, назатка и смрти, односно ритуал ради здравља, напретка: „Да буду живи, здрави, дебели; ударало се да се порасте“. То потврђују и следећи искази:

„Гранчицом врбе родитељи (мало) ударе малу децу по телу (главици, рамену, гузици) и кажу: ’Здрав, зелен и висок к’о врба’“.

„Дечаци шибају девојчице; дечкићи започну јер су неваљали. Деца једно друго чикаду, шибају, играју се со тим: ’Врбица, дебела к’о гица; порастила к’о врбица, дебела к’о гица’“.

„И једно друго смо шибали, а уму и родитељи ... кад дођу с јутрења. ’Да порастеш ко врбица и будеш деб’о к’о гица’, пропрате шибање речима благослова. Родитељи су ишли на јутрење. Ми, деца, [тада] спавамо. Јутрење почне у шес’ / пола седам, буде кратко – до седам и тридесет / осам дођу кући“.

„Магијско шибање“ је прихватио и монотеизам, по којем оно има сврху телесног и духовног прочишћења (покајнички и жртвени смисао). Казна је због почињених или могућих грехова – мисли, дела.

За Врбицу је пожељно обући и обути нешто ново:

„Сви смо се за Врбицу понављали: нове ’аљине/хаљинице, ципеле лаговане, црне, па на дугме, зокне беле; дечаци [добију] матроско одело и ципеле – обичне, кожне, браон, чарапе, как’е ко им’о“.

„Пред Врбицу, мама нас је водила у радњу да нам купи ново одело, хаљинице, мантилиће, црне лаков(ан)е ципелице, беле зокнице и ташнице. Пролетње одело – матроско, шепица са шилтом (назив за качкет), мантилић и високе лакове/лагове ципеле, црно-беле [куповани су] за дечаке, а за девојчице плишана, сомот[на] хаљиница са жабицама или матроска, шеширћ и лаговане, црне плитке ципеле – полусандале, са шпанглицом/пређицом и беле зокнице или доколенице. На Врбицу нас у то ново одело обуче и тако идемо са њом у цркву и учествујемо на литији“.

Поред гранчица врбе, звончићи су неизбежни елементи Врбице. Разлог за то је чињеница да се звонима придаје профилактичка улога – заштита од демона и весника радости, као и победа вечног над

пролазним. Са оживљавањем природе, односно са пролећем се све живо и све чулима доступно, па и звук, усмерава ка здрављу, напретку, а против видљивог и невидљивог зла, којег заједно са зимом треба отерати.

„[Звончиће, златне или обичне] купи нам мама, пред Врбицу, или на сам дан Врбице, или кад идемо у цркву по освећену врбу – пред црквом, или у црквеној порти, или у црквеној радњи у Пашићевој, или на пијаци. Било [их] је свугди. Ко их има одраније – лањски, ако је сачув’о, томе (се) не купи. Носе их деца узраста до четвртог разреда, по један, па и два, окачене на црвеној свиленој пантљизи, а од ослобођења на тробојници – српској тробојци. Носе их на врату – млађи, и/или их вежу на руку, а као брезлета [носе] старији. Остали, сиромашни, [их] не [носе]“.

„Неко [обуче] обично (одело) – чакширице и џемперих. Код газдачки’ људи понове се деца – [добују] нове хаљине, а ко је сиром тај није ни иш’о на Врбицу. Дете је имало једно одело, само за школу. Кад дође, пресвуче се у те буље: искрпљено/закрпљено...“ Ипак, наведено се односи углавном на околна села: „У Новом Саду сви су ишли на Врбицу. То је био народни, дечији празник“.⁶

О свом доживљају Врбице и Цвети казује Бранислав Милић Шумарев, кога је 1943. и 1944. године брат од тетке Ђока Димитријевић (1920) водио на Врбицу и на Цвети у Николајевску и Алмашку цркву: „У црквеној порти и око порте биле су авлације – авла ... тезге са лицидерским колачима, ћетен-алвом, бомбонама (свилене, папрене, медене – шарене, лулице и штапићи, штолверти – бели и браон, као сада карамеле ... производи бомбонција, из разних посластичарница односно радионица и фабрика за бомбоне и чоколаде).⁷ Продају се на асталићима тј. тезгама: на сталке/шрагле (сохе/ногаре) постави се плоча и прекрије белим чаршавом“. „Мали звончић купи ми [ту]. То је била највећа атракција! И купи ми оног коња, слатког, па сам га чув’о док се не распадне. Од туге нисам хтео да га поједем. Ни-сам им’о другу играчку. Ја сам у животу им’о само једну играчку коју ми је отац купио – моторбицикл и моториста, од плеха. [Имао сам] и санке које ми је тата направио“.

До успоставе друге Југославије (завршетком Другог светског рата) хришћанство је било неодвојиво од државе и друштва. Деца су се већ од крштења

васпитавала у православном, хришћанском духу. Одређеним данима су школска деца организовано посећивала цркву.

Анђелија Царевић се сећа свог детињства: „Када је ускршњи пост – целог поста, сваке среде и петка, у десет сати иду на часове, а, када је вечерње, око седам сати, деца, школарци, држе котурове – одрасли обичне свеће. Котурови су танки, дуги, увијени у котур, спиралу величине длана и разних боја: плави, црвени, жути и у две боје. Све смо гледали ко има лепши котур. Док горе, деца их помало одвијају. Правили су их воскари, свећари до после Првог светског рата...“

„Недељом, у цркви, била је служба, од девет и тридесет до дванаест. Причесте се на Велику суботу – ујутру, на јутрењу, тј. после јутрења око осам пола девет. О Врбици деца субатом [иду] на причест – родитељи недељом, а после пола једанаест, једанаест, пола дванаест буде литургија“.

„[О Врбици, односно Лазаревој суботи] има свечара. Милакови су сви свечари“. То довољно указује на значај овог дана.

* * *

Припреме за Ускрс подразумевају спремање куће, набавку и припрему хране и пића. „Увек је било за Ускрс велико спремање – још пре недељ’ дана, до Цветне недеље, и у Цветној недељи још понешто, јер, кад дође Велика недеља, не раде велике послове: кречење, спремање. То се уради пред Велику недељу: спрема се кућа – кречи се са улице, фасада, белим кречом; и моловало се у кући. Тачније, ради шта, ко, када, како и колико може. Спреми се до Ускрса и пред Ускрс, на дан-два: собе помажу (јер нису били патоси, већ земљани под), закречи се што је прљаво – шпорет и фуруна (зидани), око зидова – што ударе, па обиједу, ди су мала деца ... Ако је потребно, тамо где се под – земља искруни, прекопа се будаком и изравна маљом. Ја сам се то на набијала“ (Драга Мољац).

Седма или Велика недеља је најзначајнија. Она обухвата Велики четвртак, Велики петак, Велику суботу и – Ускрс.

У Великој недељи је пожељно обавити неке послове: „Велике недеље се сеју баште – бундеве, краставци, пасуљ зазелен (боранија), затим кромпир, купус, све редом“. Разлог за то је следећи: „Веровало се да ће [оно што се посеје] бити крупно, велико,

здро, док [се] у Цветну ништа [не сеје], јер онда само цвета, а не рађа“. То су правила симпатичке, имитативне магије: истим или сличним се изазива исто или слично. Та спознаја је најстарије доживљавање, схватање света (тумачење).

За Ускрс су се у XX веку увелико месили и пекли обични колачи: „Раније су колачи за Ускрс били само – ускршњи. Раније су само такви и прављени“. За разлику од обичних колача – хлеба и погаче, овај колач је био само обредно и жртвено пециво. Колач у облику кола/крuga симболизовао је сунчев диск, круг живота, а додатим украсима (симболима имања, обиља) требало је обезбедити: родност, плодност, здравље – човека, биљака, животиња. Услед заборавања на такву његову улогу и закона напретка – променама у духовној и материјалној сфери човечанства (развојем цивилизација), почели су се правити и обични колачи, који ће потиснути те „праве“! Обични колачи немају вишу, симболичну и магичку улогу, већ материјални циљ – задовољење могућности достигнутог стандарда исхране. Зато их и не припремају данима који су утврђени традицијом, у овом случају на Велику суботу, већ када ко хоће, који дан пред Ускрс. Неизбежне су „горабије“ / гурабије. Вероватно није било куће у којој их „редуша није правила модлом (срце, месец...), премазала беланцетом од јајета и посула шећером (после не шећеришу) и по могућности исецканим орасима“. „Тесто за гурабије [она] замеси чврсто – од брашна, масти, мало млека, шећера и жуманцади, два-три“.

Вукица Димитријевић, рођена Миличи Шумарев (1897), обавезно „направи медањак, пар дана раније, па их држи под креветом, да омекшају (доле била земља и крпаре; медањаци – у саћурама од рогоза), и деца крала“. Зато су се „колачи држали на орману, да деца не дохвате“.

Прављени су и други колачи да се „на Ускрс, после ручка, изнесу на авсецу, стакленом, на ногу“. „Ту се ређали: мушкационе, штанглице, шапице, ванил-кранцле, облатне – беле, гомбице од смокава, сува грожђа и ораха, ајсштангле, ишлерице, са лешником пуслице и беле пуслице“.

По Јелици Ергелашев, у њиховој кући, али и на Салајци, припремане су „обично пите са ораси(ма)“, тј. тесто „растезано“ и печено „у тепсији“, затим „увијаче“⁸ (то је више као кисело тесто – с орајима, с маком, с рогачом), а шапице у модли, са орасима – ретко“.

Сви Новосађани су, осим богатих, почетком XX века пекли „само ситне колаче, не и торте – те, од маргарина, које се сада праве“. Ипак, и тада се, без обзира на имовно стање, правила цариградска или бела торта – с облатнама и беланцима: „Купи облатне, једно паковање, одвоји беланаца (чет’ри, пет, шест) од жуманцета, зависи колике дебљине ће бити торта, и онда та беланца мути/туче мутиљком, да се улупа пена. Онда дода шећера, на свако јаје 10 дека (мерило се кашиком, у вр’, одока), и опет то мути, да буде чврсто, да се добро шећер улупа. Онда у једну шерпу мете воде, у другу сипа пену, па то мете на воду и полако меша, варјачом – само пребацива. На крају исецкане орасе помеша са тим и (по)маже облатне“. Неко их премаже шећером скуваним у млеку, улупаном пеном „беланцади“, уз додатак исецканих ораха, сувог грожђа и смокава. Торту се сече у коцке и изнесе на великом тањиру, порцуланском или стакленом, или на дрвеном послужавнику/таци, са салветом одоле.

Богати Срби Подбарци, Ротквари и Салајчани су на трпези имали и кремците, торте – реформ торту, лешник торту... Тридесетих година XX века су и „просечно имућни“ баштовани све чешће правили торте. „Пишкота торту се носи на свечаре (крсну славу); нисмо ишли без торте ни на славу, ни у сватове“.

На Велики четвртак се радило у пољу. Тога дана се, после вечерње, кад се заврши литургија или велико бденије,⁹ вежу звона, те се од Великог четвртка увече до Велике суботе ујутро не звони већ клепеће. Дечаца се купе или направе клепетуше. Они клепећу кад иду у групи на Велики четвртак, на велико бденије – на вечерњу молитву, која почиње у пет или пет и тридесет по подне. Траје до девет или девет и тридесет увече. Дакле, они клепећу вече пре Великог петка; клепећући зову на молитву: „Жене подешавају посао да стигну на вечерњу молитву; [она] не траје дуго – сат и по. Тако и на Велики петак клепећу – на вечерњу“.

„Кад ће велико бденије“, кандило („света ватра“) палило се по свим православним кућама, али су га неки палили на Велики петак, вече пред Ускрс. Оно гори и ноћу и дању, или само дању, а угаси се увече првог дана Ускрса. „[Понекад се] кандило (ујутро обавезно) на Ускрс упали и гори цео дан и целу ноћ, и први и други дан Ускрса. Кандило [гори] оба дана Божића и Ускрса. За крсну славу свећа се пали“. Свећа је доказ да је крсна слава у вези са

култом мртвих, док су Божић и Ускрс симболи непрекинутог, животног циклуса који је у смени рађања и умирања тј. васкрсавања: „Мама, увече Ускрса пали кандило и увече Великог петка. Мама, увек увече свеца [их пали] да горе. Кад је светац, гори док се не угаси. Не пали га поново као за Божић и Ускрс, када дуплира се уље и два дана гори кандило“.

Новосађани не пале свећу за ускршњи ручак, само за Божић. „После, током године, ако загрми, јако, сева, неки страшан облак ... мама ома пали божићну свећу“. Свећа се остави, не догори, да би касније послужила... У сваком случају, жена је и пали и гаси, што је (жену) доводи у везу с чуварем огњишта, ватре. Код нас су огњиште и ватра поштовани као светиње. У Риму су весталке чувале свету ватру. Ватра је својство божанства, бога и зато је Прометеј кажњен што ју је даровао обичним људима! Ватра је божанског порекла и у Индији. Постоји и бог огња – Агни (Срби кажу *оіањ*, а Руси *оіоњ* /агоњ/!). Ватра има прочишћујућу и преображујућу моћ.

Новосађани фарбају јаја на Велики четвртак или на Велику суботу, иако их неки фарбају на Велики петак. „[Углавном] млађи фарбају: снаја, ћерка...“

„Свака кућа је фарбала 50 до 100 јаја. По 50 комада мету да се кувају. Било је доста деце па иду да купе – добијају јаја“.

Јаја се фарбају и шарају на разне начине. Раније су бојена искључиво природним бојама, највише у луковини и „оровини“, док су „шарана са воском“. *Луковина* је вода у којој се скува љуска црног лука, а *оровина* је вода где се скува ор(ах)ово лишће. Јаја су бојена и у зеленом лишћу детелине, у жутој млечики. Свака биљка се засебно скува, па се (не)оцеди љуска, лишће, трава, цветови; у ту течност се спуштају и кувају јаја. Кад није било варзила – готове, куповне, фабричке, вештачке фарбе, онда су коришћене љуске, лишће, трава...

Најомиљенија и најзаступљенија је луковина. Јаја се, заједно са љуском, спусте у хладну воду, ставе на шпорет – да лагано врију око 10 минута. Ако су претходно обарена, суд са скуваном љуском се измакне у крај шпорета или скине с ватре, љуска се (не)процеди и једно по једно јаје се кашиком спушта. Ту се држе десетак минута, током којих се окрећу кашиком да не би била местичава (неравномерно обојена). „Ако их дуже држи у луковини, буду дунклија, тамнија, тамножута“.

У сваком случају, јаја се пре барења оперу и обришу, а само врућа могу да приме фарбу.

Великој употреби природних боја у XX веку допринела је и навика, традиција па и рачуница: „Онда је био динар, знате колики: 4 динара килограм говеђег меса. Онда је било свега, ал’ није било новаца. Зато су ретко куповали боје. Ипак, и штедећи, понека је купила по коју фарбу, ал’ углавном – љуска од црног лука, од тога браон јаја“.

Варзило, у течном стању (флаши) или у праху, могло је и „до 20 јаја да офарба“. Најчешће би се купило једно, два, три варзила: црвено (које је било неизоставно), плаво, лила, љубичасто, жуто... Плаву и зелену боју су куповали они који су имали децу, а „старији свет“ је, као и данас, фарбао јаја у луковини и црвеним варзилом (тако је било „због стандарда“; у црвено су фарбали „јер то је као радост“).

Варзилом се фарбало на следећи начин: „У стару велику шерпењу [домаћица] саспе варзило, успе топле, млаке воде да се оно рапчини, дода малко, једну кашику, сирћета, да се фарба не тре/отире, и још мање соли, да љуска не пуца, па спушта кашиком обарена јаја. Јаја су кокошија, (врло ретко) морчија (која су најтврђа) и (понеко) гушчије, пачије. Ту остану сат-два, за које време их окрећу, десетак пута, да не буду местичава. Ако варзило претходно проври, оно се склони, смакне са ватре да се мало прохлади. Нипошто не сме да кључа/ври када спушта јаја. Ватра не сме бити јака ни када се кувају, са или без фарбе. Мету се украј шпорета, тихо, нако, да ври. Нећеш метути да попуцаду“. Неки боје само обарена јаја: „Из обаротине у варзило“.

„Прво офарбано јаје мора бити црвено. Црвено јаје прво се треба офарбати – због крви Исуса Христа! То је (васкршња) чуваркућа“. Приликом одабира чуваркуће водило се рачуна о томе да оно буде „округлије – женско јаје!“¹⁰

„Чуваркућа се чува до догодине, годину дана, у шпаизу – горе. Стару чуваркућу смењује нова чуваркућа, до следећег Ускрса, кад се офарба. Не знају сви за чуваркућу. Није свуда код Срба био тај обичај“.

Код Димитријевића на Салајци „црвено јаје је чувано на тавану куће“. „Он[о] је представља[л]о чуваркућу!“ Иако је реч *чуваркућа* женског рода, казивач се о чуваркући изражава у мушком роду; на питање зашто то чини он је одговорио: „Муж/мушкарац је глава куће!“ На питање шта се уради са старом чуваркућом одговорио је: „Кокошке га искључале и појеле“. Патријархално схватање потиснуто је матријархалним схватањем: родовски, кућни предак и живи старешина је мушкарац, не жена.

При фарбању мање количине, разним фарбама, јаја се најпре обаре у шерпењи, па се по два-три спусте у мање судове – „плекане“ тањире, лончиће или „шерпењице“, у којима је претходно, по упутству, скувана/направљена фарба. „Ту се прелију кашиком неколико минута, свако“.

„Ако се фарбају допола једном, отпола другом фарбом, узме се два лончића, у њих успе два-три прста фарбе. Једно јаје стави у једну фарбу. Ту се остави три-чет’ри минута па се подухвати једном кашиком, а другом подупре, преврне и неофарбаном страном спусти у другу фарбу. Пола замочи у једну боју и држи, а другу полу у другу боју, па је у среди било по првено с једног краја, а с другог плаво“.

„Офарбана јаја ваде на (раширени) цак или крпу, а, када се осуше, узму једну крпу и на њу ставе мало масти или уља и кроз то (масну крпу) привлаче, трљају, мажу со том крпом, масном, да буду лепа, да се сјаје“.

По јајима се цртало/шарало (пером и воском, касније четкицом и воденим бојицама). Цртани су симболи хришћанске вере (крст) и исписиване љубавне поруке: „Ти не гледај у то јаје, већ погледај ко ти даје“. Лепљене су и сличице, отискивани листови и цветови, па су фарбана „у луку“ или у варзилу. „Узме се лист, першунов ил’ од детелине, залепи на некувано јаје, стегне чарапом (најлон) и стави у воду да се кува заједно с љускама лука...“

Јаја су шарана и туткалом, у таблицама, отопљеним у шерпи или лонцу и скуваним у мало воде са сирћетом, да би та смеша била средње густине (ни бистра ни тврда). „Када се скине с ватре, мало се про’лади, па се узме јаје офарбано, али још млачно, и по њему, прстима, маска, меља, ћапа, маже. Најпре намочи прсте у туткало, па у разна варзила или водене бојице растворене у старе тањире, шерпењице ... Напоследку, док је јаје још у руци, намаже га сланином. Таква јаја су рапава и разнобојна, мелирана, шатирана, шарена“.

Сличицама се јаја украшавају од друге деценије XX века. „Школарци их набаве па дају мами, која слику, са лица, стави на јаје; то тилом увеже и спусти у топлу воду на пет минута. Када га извади, одлепи слику, а на љусци остане отисак. Било је и да се сличице полеђином залепе на (скувано) јаје“.

„Јаја држе на ’ладном, у шпаизу, собама – код неких у свакој соби, у чинији од порцелана, стакла, емајла, на столу, ради украса и да се зна да је Ускрс.

Слажу их и у сађуре, где су иначе и купљена, једино што ставе салвет, извезен, да мало стрчи...“

„Јаја се не фарбају [тамо] где је био смртни случај – док не прође једна година дана од смрти у кући; само их скувају и таква, неофарбана носе на гробље – осмог дана од Ускрса, када је Ружичало“.

У многим српским кућама јаја нису фарбана ни за време светских ратова: „Нису власти забраниле, па и јесу. Није људима било до тога. Није свету ни до чега било, јер се крв пролива. Ми смо били понижени. За време Првог светског рата [су] керовима називали Србе. Онда смо за Мађаре били Вадраци, дивљи Раци (Рац – Србин; поружи се со тим). ’Србија за фруштук’ – на мађарском се говорило. А за време Другог светског рата, после Рације (јануара 1942), и целе породице су потучене/побијене ... и то елитне, одабране, виђене. Било је и да палиду куће Подбаром: три Кртомешине. Кад су Срби ушли – после пробоја Солунског фронта, само једног Циганина су убили. Кад су они ушли, убије, па обеси на бандеру. На бандере [су] убијене Србе и Јевреје вешали, у Темеринској улици. На Бувљој пијаци у Будимпешти [су] продавали убијених Срба одело, а тамо где није нико од најрођенији’ настрада’о [су] фарбали – за децу, ко је им’о у кући деце...“

Велики петак је дан строгог поста и (про)чишћења. За многе је то и дан када се једноуди: једе тек пошто изађе месец, и то посно јело. Тада се не обављају пољски послови, већ припреме за Ускрс. „Рано, зором, почисте се дворишта и ђубре се запали. Не баца се ђубре на ђубре!“ Неки нипошто не чисте, јер тај обичан, свакодневни посао није ваљало обављати због посебности тога дана – жалости за Христом.

„У Великом петку само блеје јагањци по двориштима. Јагње се купи на Велики петак. Пијаци [су биле] пуне јагањаца, а не као данас. Неки су куповали сутрадан, на Велику суботу. Надничар није мог’о. Једва је за лебац имао“.

Вече уочи великих празника се, због концентрације космичке снаге потребне за „изношење“ веома важног догађаја, сматра веома повољним за контакт са оностраним, откривање будућности, постизање жељеног. Зато су била неизоставна прорицања, гагања, магијске радње. „Девојке, удаваче, замесе мало теста (само брашно и вода) и испишу на папире имена момака које симпатишу. Онда сваки папир и смота и обавије тестом у виду лоптице,

стави у вријућу воду и која прва лоптица исплива за тог ће се удати“.

На Велики петак, почев од послеподнева, сви („жене, девојке, омладина, па и људи“) иду у цркву на вечерње – на велико бденије, на *Плач Мајере Божје*, да целивају Христов гроб. „Тада се износи плаштаница – икона на платну са Христовим ликом. На њу се остављају крајцаре, филири и форинте. Туктори убирају. Сви смо давали новаца за свеће и цвеће – да оките гроб. И сад то убирају. Увече, у десет сати је бденије, па *Плач*, па сахрана. То је велико бденије за време ког клечимо и молимо се Богу, клањамо се крсту (Христу). Сахрана је у поноћ. Неки верници после *Плача* остају на сахрани, до поноћи се не разиђу. Неки оду придвече и остану целу ноћ – буду до зоре; неко, три-чет’ри жене, преноћи у цркви – седе, чувају тело Христово. Раније, кад смо били деца, у два ујутро се ишло на сахрану Исуса Христа. Сахрана буде као обичног човека: поје, моле се Богу, служе се погачом, ракијом, кокицама. Скоро свак то понесе. Носе у цркву кокице и часте се. То је тајна вечера! Једу унутри, у цркви: погаче и пекмеза. Шта ко донесе, иде и служи; само жене служе, своје познате, на послужонику ... Погачу [служе] око шест сати по подне. Носе је богомољке. Увију је у пешкир. Оне је и умесе. То су нарочито побожне жене, које стално иду у цркву. Ломе је и деле, нуде после *Плача*, по цркви. Нудиле су и кокице у чинији, шећера у коцкама. Тако [је било] и све време поста. Пре се није носило у цркву да једу погаче и кокица. То је новија појава“.

За сахрану се „одреше“ звона која обавештавају вернике о томе да ће бити сахрана. Након сахране се опет везују, да би звонила за Васкрсење, у недељу ујутро, у два-три сата.

Велика субота је дан када се завршавају припреме за Васкрс.

Ујутру се иде на причешће. Неки се причесте сутрадан, у недељу.¹¹ О обичајима с почетка XX века казује Анђелија Царевих: „Деца, кад се причесте, купе перече, па једу. Носе их перечари – пекари или њихови шегрти, по улицама Новог Сада. Ујутро, рано, у четири сата, шегрти [ставе] цегер преко руке и на леђи корпу, или корпу, кранцлу на леђи, а у левој руци специјални штап, к’о оклагија, и само перече на њему. Перечи су на штапу, тачки, нанизане. Тачка, дужине метар – метар и по, има преграду, да перече не спадну. Испод те преграде је перечар вата,

држи у руци, испред себе, ненаслоњену на раме. Једну тачку држи у једној руци, а на другој руци цегер с кифлама и земичкама. По неким, перечари ретко носе штап. Перече су у цегеру или корпи. Цегер је обичан, само већи, велики, точки, од белог врбовог прућа, дугуљаст, са једном дршком, обручком. И корпа, кранцла је оплетена од истог прућа, само је цилиндрична, 30 цм широка, 1 м висока и има 2 кајиша/трегера. У кајишеве туриш руке и носиш то на леђи. У кранцли неки носе све: перече, кифле и земичке. Кранцлу и цегер покрију белим пешкиром/пешкирићем/салфетићем, ради прашине“.

„Перечар, ако је старији, има и штап којим се поштапа, а сваки има свираљку на коју дува, чиме оглашава свој долазак. Деца се купе; он стане и продаје“.

„Перече, од белог брашна, квасца, воде и соли су слане. Пре печења се мало скувају у сланој води – само се мету у врућу воду, не на шпорет, већ у велики земљани лонац – да мало набубре, да буду дебље (неки то не раде). Када их изваде, о’ладе, попрскају сољу – није било сусама – мећу у тепсије, у фуруну, на пар минута да буду реш печене. [Оне су] округле, испреплетане, за разлику од ђеврека који је само округ’о, к’о обруч, и дебљи, посут шећером у праху или кимом“.

„Кифле са кимом су слане, кифле са млеком замешене; путер кифле су слатке, облика круга састављеног за мало. Кифле са маком, макоши, такође су млечне, дебље, као полумесеци, али су неслане, слађе и са путером. За време старе Југославије пола динара је коштала једна велика кифла, макош, а земичка, зависи од ког је брашна (цвајера, петице или нулера) – за сексер 10 земичака. До 1918. године су коштале једну крајцару“.

„После причешћа се редовно кува ручак. Боље ситуирани кува бољи ручак, а где је сиротиња, с пуно деце (пет-шес’), онда мати одсече комад леба, намаже са машћом, посоли, опапри; код сиротиње [се кувала] патлиџан супа, кромпир супа, пасуљ, слабо запржен“.

На тај дан су неке домаћице, по жељи, припремале колаче за Ускрс. Поред (неизоставних) гурабија, припремале су и „мушкацоне, ванилиће, кифлице – савијене као перече, а унутри пекмез“. „Припреми се и торта, коју праве младе младе. Ипак, мало се правили слатки колачи, већ од киселог теста: дан пред Ускрс – гибаница к’о нога дебела, штрудла с

ораси(ма), са јабукама, са грисом или с маком, штрудла с маком па к'о бутина дебела. Ја сам так'у штрудлу волела. Па кад пекар испече! Пекари [су били] Македонци. Они су мајстори за бурек, лебац и за погаче, за све. Бора и Венко [су били] браћа, дивни људи. Они [су] преко недеље пекли лебац, погаче – велику, од две киле брашна. Носили су пекару јер зидани шпорети не би стигли никада да испеку. У шпорету или код пекара пеку се у тепсији од лима, правоугаоној, плеханој“ (Драгиња Мољац).

Међутим, раније су на Велику суботу мешени и печени само **ускршњи колачи**, односно **ускршњи колач!** Тако је било и неколико година након Првог светског рата, а тада их већина замењује обичним колачима. Једино се ускршњи колач месио на Ускрс ујутро.

Ускршњи колачи су најпре били од обичног хлебног теста, да би се од друге половине XIX века почело прелазити на млечно тесто – милихброт (немачки: млечни хлеб). Ускршњи колачи нису обични, већ обичајни тј. обредни колачи: „Некада није ни било обичних колача“. Колач је означавао само обредно пециво, преко којег се успостављала одређена веза, упућивала одређена порука.¹² На сакрални значај колача указује и чињеница да они представљају некога и намењују се некоме/нечему: најпре кући, тј. заједници укућана („кућа мора да има свој ускршњи колач!“), један се намењује куму, па најближем роду, односно онима који су изашли из куће (деобом заједнице или удајом), и најмлађима – деци из куће, јер се преко њих наставља, траје живот, обичаји.

Обавезан је *кућевни/кућни колач*, колач намењен кући/домаћинству/укућанима, или *домаћински колач* (називи из Новог Сада и околине). „Свако се постара, и ко је сиромаш' (иш'о у надницу), [да] има милихброта“. Тај колач је симбол јединства, благодати, благостања и порука силама природе односно божанству/богу да се живот настави у здрављу, напретку, миру и материјалном благостању. Колач има „димензије садашњости и будућности“ (и прошлости, подразумева се).

Остали такви колачи су за кума, децу из куће, најближе – ради „одржавања блискости међу рођенима, односно очувања блиских родбинских веза“. „Родбина се тако зближавала; није се отуђивала једна од друге. Знало се, кад је недеља, да се за тај дан не ради. Посећивало се, а не као данас. Прво се носи куму: куму најпре – први дан и/или други дан“.

„Кумовски колач [намењен је] куму који је крштав'о и венчав'о, односно кумовима ако су посебно венчани и крштени кум. Колач је израз највишег поштовања. Онда је кум био бог, а сад је задња рупа на свирали“. Кумство се преносило с оца на сина, с колена на колена. „Кад кум има сина, прелази кумство на сина. Докле год не разумру, кумство се рачунало по мушкој линији – и/или док кум не каже: 'Не могу више, траште кума, доста је било'. Тако он опрости кумство и од тада се не кумају! Не носе му колач...“ Дешавало се да, мада ретко, дође до промене кума, нпр.: ако се домаћиновом сину, кад се жени, „не свиђа стари кум“, онда „не јави му се“. „За женидбу – је л' брат, је л' отац, ко био – трипут иду, зову кума и навек (сваки пут) носи колач куму“. Дешавало се да су „отишли да се венчају, а кум стари се спремио и приђе и венча, без звања, и онда се поздравља: 'Сад даље се провађајте'“. Тај кум је сматрао да, кад „кум кумује, и земља се тресе“: „Нисам кум за колач, већ сам кум, кад ме видиш на километар један, кад скинеш шешир – да ми се јавиш, а ја се правим да не видим“.

Бивши укућани који добију колач су синови – „одељена браћа, и кћери – удате сестре“. „Браћа носиду сестри колач, брат брату носи, домаћиновим родитељима ... ако нису живели с њима, у кући.¹³ Мами су њена браћа доносила. Мати слала – после брат наставио, па је то изобичајено...“

Колач се носи и новој млади. „Ако јој донесе брат и сестра, то је снајин колач“, кажу у кући где је доведена. Прве године пошто је одведена носе колаче из родбине – о Ускрсу и Божићу.

Неки су носили колач и ујацима (поштовање као „успомена“ на матријархат, авункулат?)!

Од домаћинства до домаћинства се, дакле, меси различит број колача. „Негде [се меси] само један – за кућу, негде и за кума. Ди је више друштва у кући, ту је више милихброта – три, четири, пет, шест до десет. Негде за кућу, укућане, нису ни месили, јер су добијали од оних којима су они кумовали ... Ипак, већином, добили или не – месе“.

У давању и добијању колача су се поштовала правила, као и у свему у патријархалном свету. Они којима се пошаље колач не узвраћају својим колачем. То се, пре свега, односи на кума. Он ни на један празник не узвраћа колачем.¹⁴ Сестра брату такође не узвраћа колачем, као што ни стари родитељи не узвраћају колачем својој деци. Међутим, сви су

добијали колач/колаче од оних којима су кумовали, од своје браће из очеве куће..., тако да су сви слали и добијали колаче.

Колаче месе млађе жене (не девојке), од „лебног или млечног теста“. „Нека по десет килограма брашна умеси одједном, у вангли, док се у чинији умеси тесто само за један милихброт (хлеб се меси у нахвама).“

У XX веку су настојали да ускршњи колач буде од милихброта – млечног теста чији састав није строго одређен. Он се могао обогатити додацима за побољшање укуса, што је последица новина у кулинарству.

„Ускршњи колач – милихброт је к’о кисело тесто. Није здраво сладак. Меси га редуша с пиварским квасцом, који, кад ускисне, нарасте, па га саспе у брашно, бело, количине од око једног до два килограма, колико треба за један милихброт. Онда дода млаке воде и млека, или само млека (неко у самом млеку), мало соли, шећера (не много), два-три жуманцета (па и пет-шест жуманаца), или једно цело јаје и два жуманцета, или само два цела јајета. Може да мете и масти или, чешће, мало путера или милера.¹⁵ Натре се и лимун. Неко дода и мало орашчића и/или мало сувог грожђа. Може се и основном тесту (брашно, вода, квасац, со, шећер) додати два жуманца, путер и, ако се има, суво грожђе, док штедљивији праве без јаја, само млеко и по могућности грожђе, суво. Додавало се и нешто од следећег: павлака или путер; пет-шест жуманаца замешени у млеку; само натре лимуна и мете мало путера“.

„Када то тесто редуша допола измеси, покрије га чаршавом или салветом, да ускисне, да буде пуна вангла. И кад накисне, ондак га изручи на сто/даску, пресече на три дела, одма’ га (сваки део, струку, јуфку, тесто) поврља и плете к’о курјук: уврља се тесто и три комада се плету к’о курјук. Може се плести и другачије: тесто се не поврља већ расклагија, учеврт, па по дужини пресече на два места, али не до краја; на горњој страни остане непресечено, јер одатле почиње да плете; сплете/уплете као плетеницу од три струке/јуфке теста. Онда то (тесто) смота/савије и трећи пут – трећим покретом, остави на место – у тепсију ил’ шерпењу, помазану машћу. Неко га савије у круг, да у средини буде шупљина у коју [се], да се при печењу не састави, стави нека мала округла посуда. У шерпењи се тесто остави да (опет) крене/кисне. Кад накисне, буде пуна шерпе-

ња. Пре печења, чим га мете да кисне, помаже га – да добије сјај, кашиком или перцетом – с жуманцетом или кашиком масти, или беланцетом, или целим јајетом које добро измеша, излупа (добро, али танко, намаже)“.

„Ускршњи колач се не опасива, не шара тестом (само божићни, и то мртвим тестом – без квасца!)“. Међутим, они који имају ускршњи колач и који га шарају тврде: „Ако ће колач да опаше и нашара, онда одвоји, остави једно мало парче да има шта да уваља, изврља у виду гајтана. Тек онда га мете у суд у ком ће се пећи. Мора га опасати, танко, гајтаном, околу. Може се украсити и преко и дужом гајтанима од теста које на средини мало исечеду, ножом – као ружа; при печењу се расцвета...“

О његовом украшавању су, у ствари, подељена мишљења: „Ако се ускршњи колач не плете као плетеница, већ се само окружи као лебац, онда, пошто се мете у суд (шерпењу), домаћица прави шаре: плете околу, к’о од гајтана/трака. Изреже тесто ножом па се расцветаду ко руже“. Ипак, већина је опасивала само божићни колач, а ускршњи колач се, по њима, не украшава ни фигурицама од теста. У њега се не задене босиљак; он се ни „свечано не сече“. У једном су само Новосађани сагласни: „Нема јајета на ускршњем колачу – за кућу, за кума, и нигди“. Међутим, у неким селима из околине има.

„Ако је ускршњи колач од лебног теста“, он је погача (изгледом и саставом): „...као погаче што је правила ... дебљине око 6 цм, пречника 30–35 цм; симболика, више него потреба за тим колачем у XX веку“.

Величина/тежина колача за кућу (кућног), домаћинство (домаћинског) зависи до друштва. „Ди има седам-осам душа буде шерпа од пет-шес’ литри. Пече се у шерпењи, да се не разиђе. Лепши су милихброти из шерпење. Ни остали милихброти нису исти. Куму се највећи колач направи – у лонцу од три литре, или у некој шерпењи, мало вишљој“.

„За више милихброта се зажари бела фуруна; у шпорет/пећницу/рерну стану две шерпење. Онда била проста фуруна у свакој кући и у њу – у шерпењама, лонцима и земљаним чинијама, милихброти – један по један, на лопату, плекану (не дрвену за лебац), мете, па на цигљу, лепо опајану ... Знали су кол’ко фуруну треба да ужаре, да не изгоре. Врата не затворе док тесто не нарасте и не почне да румени. Прво се мећеду/испеку ситни колачи који

су у плеку или у бакарној тепсији, великој: ванилићи, гурабије – у виду полумесеца, и без ништа – само од брашна, шећера, јаја и одгоре ситни ораји. Кад се то испече, онда је фуруна мало оданула; међу се колачи – милихброти и дечији колачи – курјуци и батинице, који су, такође, у бакарној тепсији да их стане и шес’-седам. Тих колача, милихброта, било је целе недеље, за доручак“.

Веома битно је и то што су и деца добијала свој ускршњи колач: женској деци *илејеница/вијеница/курјук*, мушкој – *батина/батиница*. Свако дете добије само један такав колач, али само док су мали – до трећег-четвртог разреда школе.

Правило је да „батинице и плетенице меси мама – најмлађима, за своју, домаћу, из куће децу, од истог теста од којег прави и остале ускршње колаче, тј. од лебног или млечног теста (неко прави од хлебног теста, неко од теста за колаче)“. Неки користе исти назив и за колач који дају мушком детету – *витица/плетеница/курјук*.

„Мама у нахвама замеси на Велику суботу по десет кила брашна. Од тога направи батинице и плетенице, свој деци. Кад се фуруна ужари, пече у њој. То сви једу увече Ускрса, пре вечере. За вечеру једу паприкаш (Салајка). Негде их деца једу на Ускрс после ручка, око 15 сати, првог или другог дана Ускрса“.

Батиница за дечака и *вијеница* за девојчицу „оплете се као коса – у плетеницу, витицу, курјук: дугачко, уздуж (обавезно дечацима) или округло (девојчицама)“. Иако су то све плетенице, најчешће „мушка деца добију по батиницу (која је од две струке), а женска – курјук (који је од три струке)“. Неки деци, без обзира на пол, дају плетеницу истог, издуженог облика и од истог броја струка, али са јајетом различите боје, утиснутим на месту одакле се колач почиње да плете.

Колачи од две струке плету се тако што се одсече „од теста парче, од око 250 г; по дужини се уваља – да буде округло к’о ваљак или као мало дебљи гајтан – при крајевима мало тање, а на средини дебље, јер се ту уврне, савије као потковица па се након плетења у тај савијутак стави/утисне/убоде црвено или плаво јаје“. Од савијутка се две струке/крака теста увију у плетеницу, тако што се тесто плете једно преко другог.

За плетеницу од три струке теста се „уврља једно тесто“, али дуже и тање, па се пресече на три дела и сваки део посебно (врљањем/ваљањем) об-

ликује: на једном крају – доњем, буде тање, а горњи крај је „навек“ дебљи, јер се дебљи крајеви споје, стегну заједно; одатле се плете: „Пребациваш једну струку преко друге струке – оплетеш као курјук, женски“. На крају се стегну тањи крајеви, да се не разиђу. Пред печење се, тамо где је тесто најдебље (на почетку), стави/утисне јаје. Таква плетеница је најчешће давана девојчицама у Новом Саду. Изгледа „као дете у повоју, са јајетом уместо главом: јаје је горе, а плетеница доле“.

„Плетенице за дечаке“ су дугуљасте и имају „јаје, бело, горе“. Могу имати и „облик осмице и у једном кругу, када се један круг уврне, убоде [се] јаје“.

Неки су и девојчицама плели округле плетенице, али не у виду осмице, већ се трострука плетеница „савије у круг – да је у средини мало шупља“. „Кад узрaste, кад се испече, може се шупљина изгубити. У средини (ни)је јаје: девојкама [се даје] без јајета, округло пециво; плетенице су мале, имају у среди јаје – плаво, жуто, роза“.

Најчешће се у дечје колаче стави јаје – скувано, офарбано или неофарбано, да се пече са њим. „Боље је јаје само скувано и неофарбано – да не изађе фарба по тесту; уђе у тесто па не мо’ш јести. У погледу боје јаја која се дају деци различитог пола разилазе се мишљења: црвено се даје мушкој и малој женској деци; мушким [се даје] јаје црвено – црвено мушко јаје; плаво или роза или жуто је женско, не црвено (због менструације). Али, неки женској деци ставе црвено јаје, а мушкој плаво. Црвено јаје се даје девојчици да не добије менструацију у светац“.

Деца колаче „поједу током тог дана, на Велику суботу, или на Ускрс, за доручак, или на Ускрс после ручка, око петнаест сати – првог или другог дана Ускрса“. Тамо где их има довољно, тј. и за одрасле, једе ко год хоће од укућана и кад год хоће. „Није било правила када се то једе. У здрављу женској деци подели по једно. Остали кад ’оће, ако ’оће. Саћуру, стави салфет доле и остави на греденац, на стари орман, у соби. Што остане, носи после Ускрса у комшилук и блиском роду“.

У неким селима око Новог Сада *вијенице* се меси само за Божић: витица је округла, као већа крофна, плетена од три дела (теста). Један део је дужи, а два су краћа, па се она обавије/обложи дужим делом и у њу се забоде орах. „То иде у вуруну, да се пече“.

Између светских ратова „мушкарчићи већ нису били заинтересовани за то, па су правили плетенице

само девојчицама: од три струке, као курјук, а јаје, нефарбано горе – где је дебље, мало шире (тесто)“.

„То је више ради обичаја него ради јела“. Ипак, негде је, као у кући Димитријевића, домаћица и даље пекла ускршње колаче, али у облику коњића односно луткице – дечаку и девојци: сестрином сину (ратном сирочету) и својој ћерки Зорици (обоје су 1937. годиште). Хлебно тесто расклагија „прст дебљине“, па тесто исече ножем у виду коња и луткице. Те фигуре су биле као „скинуте“ са куварица.¹⁶ Као имитација коња вранца, коњић је имао четири ноге, два наћуљена уха, једно око, уста и црту усечену преко њушке – као оглавина. Плитким урезима ножем наглашени су и грива и реп. Луткица је била висине око 25–30 цм; имала је блузу и сукњу, која је при дну била шири, а завршавала се мало испод колена. Коса је била „на раздељак“, равна, дугачка скоро до рамена, са крајевима извијеним „у шестице“. Битан део луткице било је испупчење на стомаку, „као корпица – саћура“, коју она рукама (урезаним) придржава. У корпицу се после печења стави морчије јаје офарбано у црвено.¹⁷

Улога ускршњих колача за децу је јасна – будућност заједнице, друштва. Тиме се на њих преноси снага пробуђене природе, обезбеђује здравље, као услов за плодност коју треба да остваре. Символично, имитативно, женски и мушки колачи (витица и батиница у њиховим „старим“ облицима) представљају полне органе, на шта се временом заборавило: „Плетеница је колач који се даје женској деци и девојкама – да јој коса боље расте; плетеницу [су] давали женској деци и девојкама, да буде велика и лепа коса / да им расте коса, али зато за дечаке испече се плетеница – батиница, па јаје црвено у плетеници. То је да буде плодан“.¹⁸

„У суботу за Васкрс се бари шунка, фарбају јаја (ко није раније офарбао), све припреми – јагње очишћено или прасе, купи се живина и ћуреће месо за сутрадан – супу...“.

„За Ускрс се знало да печеница треба да буде јагње: дванес’-тринес’ кила живе ваге (осам чистог меса). Негде се удруже два домаћинства – подели се. ’Преполовићемо, узећемо по наполе’. Тако и прасе, од 25 кила, може да се подели. Сви не купе цело за себе. Добрим пријатељима не прода, већ уступи пола јагњета ... Неки су узимали јаре. Обично месари, слободни, иду од куће до куће и за новац закоље, одере ... Тако [је] у граду, док у сељачкој кући сваки човек зна да закоље“.

„Печеницу су пекли код куће, у фуруни, на ражњу или у плеху, а остало месо у рерни у шпорету у плеху или ћувечу. Мете га у ћувече, глазирано или плекано, и после лепињу умачу у ту маст па једу. У чељуст печенице (јагње, јаре) ставе орах или јабуку или јаје. Пече се с јајетом, бареним, црвеним. Неки су носили у Деспота Павла Бакића, код Милићеви’, шпицнамет Ражњеви.¹⁹ Они су имали велико стадо оваца и пекли на ражњу јагање и продавали“.

Неки су на Велику суботу вечерали јагњећи паприкаш: „Закоље се јагње, па се скува јагњећи паприкаш, с кнедлама или резанцима; исече се месо од главе и врата (бризле), бела и црна цигерица, крезле, срца, и то се у шерпи динста на масти и луку. При крају се додају кнедле од криса или белог брашна – замешене са једним-два јајета, које се кашиком стављају, или резанци од брашна и јаја. То је био деликатес. То је лепше него јагњетина. Једе се са зеленом салатом и хлебом, за вечеру, око седам и тридесет. Једу јагњетине и, опет, једно-два јајета с лебом. То само имућни раде. Остали једу што је остало од подне“.

Међутим, није свако „мрсио ни Велику суботу“. „Сутрадан се пече месо“. Закоље се, па, „да се сачува, свеже замота/завије у мокар чаршав или пешкир, мете у цегер везан на штрањку или једек и пусти изнад воде у бунар“.

„[Пред сам Ускрс] најлепше што се има изнесе се на сто – ручни радови девојака и жена (везени чаршави или миљеи, уштиркани, бели вез – ришеле, толедо), сидолишу се браве ... Све је морало бити блиставо, кристално чисто – од прозора, ормара, кревета. И најмањи детаљ се у кући очисти, претресе, да кућа одише, да се дочека најрадоснији празник“ (Даринка Иванчевић).

Васкресење / Воскресење / Васкрсеније је између суботе и недеље, тачније у недељу на Ускрс, рано ујутро! „У градским црквама се закаже у различите сате да би верници могли ићи у Главну, Саборну цркву“.

Раније је био „Воскрс у један сат – да се јутрење обави до три-чет’ри сата“. „На први дан Ускрса у два сата после поноћи иду на Васкресење, или у три-чет’ри сата – у сваком случају, пре свитања (а сад [се иде] у поноћ)! Траје сат и по – два. У цркви свеће горе, обноси се небо унаоколо – иде се око цркве и поје, пева *Воскрсеније ѿвоје Христие сѿасе*. Носи се барјак, икона ... Јако парадно је. Око цркве,

по кућама, у прозорима, горе свеће (прозоре осветле већ од два – два и тридесет), ставе ћилиме на балкон, у улицама Пашићевој, Грчкошкој, Лебарској, Главној – у тај четворокут куд је пролазила литија за Воскресеније“ (Анђелија Царевих).

„После јутрења мама меси милихброт – ускршњи колач, да је све готово до осам, када је доручак. Тако је било код неких деценију-две пред Други светски рат“.

У неким кућама „ујутро, кад се устане, умивају се водом где су потопљене љуске од црвених јаја (и руке [су] квасили због заноктица“). Они који то поричу кажу: „Нисмо били крмеливи, нисмо били шугави“.

Ускршњи доручак/фруштук је први мрсан оброк после Великог поста: спреми се око пет-шест или седам сати, у зависно од тога кад се у којој цркви заврши јутрење. „Раније, када је био јако рано, онда деца легну да спавају, а старији оду да намирују марву (стоку). Жене прво чисте испред улице, па једно двориште, па друго двориште, припремају ручак ... шор да почисте, земљани путеви били. Неки пре очисте да не би чистили за Ускрс“.

У новије време се доручкује око седам сати, кад се обаве сви јутарњи послови – помузу краве, почисте штале, разнесе млеко муштеријама:

„Прво пију кафу, белу, с милихбротом па се туцају јајима. Неки једу и барене кобасице или шунке, сира и леба с јајима. Милихброт се исече, а остане га и за сутрашњи доручак“.

„Одмах по доласку узму јаја, туцају се и доручкују – плетенице...“

„Доручкују млеко или белу кафу и милихброт и, напоследку, јаја са лебом или без леба“.

„У газдачким кућама изнесе се на овалу, порцеланском, сечена шунка и рен по шунки, димљени кулен, сува кобасица, две врсте сира – подливани и роловани, млади лук и ротква (а ко је сиромашнији, коленицу димљену је купио...). Уместо хлеба једе се милихброт. Пре доручка најпре се куцају с јајима уз речи 'Христос воскрес' и 'Ваистину воскрес'“.

У кући Брзака (Брзачких) домаћи, ускршњи колач се једе „ома о Ускрсу, ујутру, са кафом (белом!)“.

За доручак је „дељено деци по једно јаје, али није офарбано“.

После доручка, „у посуди ди су чишћена та јаја, љуске, сви укућани су прали руке ... да не би имали заноктице“.

Друга молитва на Ускрс је служба, литургија и неки, пошто доручкују, поново иду у цркву: „Људи [иду], а мама и кћерка кувају ручак! Литургија почне од девет или девет и тридесет па до једанаест или једанаест и тридесет. После литургије се могу обављати заказана венчања. Од Ускрса до Спасовдана пева се *Христос воскрес* у цркви – при свакој служби недељом и празницима“. Непосредно после Другог светског рата се, по казивачу, који је тада био дечкић, „после доручка облачило свечано и ишло у цркву, Алмашку, на литургију, а ту, пред црквом, на улици, [је било] као на вашару: биле тезге, и ту лицидерски колачи, лицидерске играчке – коњ, лутка, ђердани и кретош (алва)“.

Нека деца добијају поклоне ујутро на Ускрс. Вече пред Ускрс се деци оставе поклони у гнездо од траве. Каже се да им „донесе зец“. „То је велики зец, матор. Носи корпу на леђи(ма)“. Зашто зец? По хришћанском тумачењу, зец је симбол немоћи, младости, слабости која у хришћанској вери, цркви налази окриље односно заштиту. Старије од тог тумачења јесте оно по којем зец, због брзине и плодности, оличава (симболизује) младост односно потомство, од којег се очекује да исто тако буде здраво, брзо тј. вредно и плодно.

„Тако [су говорили] док не сазнамо, до седме-осме године: 'Е, то ти мама купиш'. Кад виде да нема зеца, престану им давати“.

„Нису сви родитељи држали до тога, ма били и добростојећи“. Једна казивачица је увек узалуд правила гнездо и било јој је веома жао што и њој као некој другој деци зец не доноси поклоне.

„Деци до пет година родитељи направе гнездо/гњиздо, а већа деца сама наберу, начупаду траву уочи Ускрса, у суботу, предвече. Заборавне подсети: 'Ајде, Душко, бери траве. Сутра ће зека да ти донесе поклон. Ајде, док се види, лепе траве нађи'. 'Ти ниси набрао траве. Теби неће донети зец ништа'“.

Деци су поклони велика радост, што су одрасли користили. Ако би плакала вече пред Ускрс, говорили би им: „Ћути, чуће зец ларму (па ти неће донети ништа)“. Тако су их умиривали.

Гнездо је прављено од гомилице траве која се у средини мало удуби, или од крпа које се поспу травом. „Детелина је лепа трава; стави се у картонску кутију, поклопац, ил' само на папир – може и у неку стару саћурицу, корпицу, цегерчић. Поклоне оставе и у (бокорастом) цвећу (може и без гнезда).

Деца иду, купе: 'У, ево, зец изгубио!' Најчешће, гњи- здо је у вратима, на прагу између спољашњих и унутрашњих врата, или је у конку код врата од собе, или под прозором собе где спавају: 'Ту ће доћи зека. Ноћас'. Оставе их родитељи или већа деца увече, кад мања деца полежу, или ујутро, док још спавају. Свако дете добије поклон у свом гнезду. У свако метеш једнако да се не свађаду: једно јаје шарено, црвено мушком детету, плаво женском, и ситни јајцади (бомбона). Бомбоне ми пребројавамо, да неки није добио више. Онда плач! У неком гнезду нађе се и новчић, новаца мало, ораха, шарени' јаја, колача и понеки хаљетак, од одеће нешто: капа, триков, или од обуће – ципеле. Гледају да дете понове. Неки ставе сиграчку – лопту, да се лоптају. Више се поклањало тек после ослобођења (након Првог светског рата), кад је дошло боље време. Богаташкој деци и раније су зечеви доносили: дечије књиге, играчке, од тафта машине (девојчицама)..."

Касније, пред Други светски рат, у гнезду се могло наћи велико јаје од шећера, зец од чоколаде. Ускршње јаје је било обавезно!

Ујутро, чим устану, деца журе да виде шта им је зец оставио. Пред децом одрасли коментаришу: „Ју, шта је зека дон'о“. Мати подсети заборавне: „Јел' био зека? Јесте, ја сам видела, а не знам да ли је оставио штогод (нешто)“.

„Тај обичај још траје код неких“. С друге стране, Салајчани тврде: „Мађари, више, тако, а ми, сељаци, кад нас понови ... једино шарена јаја“.

За неке је ускршњи ручак „обичан свечани, једино што јаја стоје на столу, у чинији“. „Неки се после туцају. Некима су јаја на столу само за доручак. Они се тада туцају или после доручка“. „Редуше су спремале ручак. Преставе га рано, да буде готов до десет, да се може ићи у цркву на службу – ускршњу, која је у девет сати, или касније, како у којој цркви. Та служба се није пропуштала. Цела кућа [је] ишла – и домаћица, само мала деца и врло стари нису. Ако је у кући био неко старији, домаћица није бринула: 'Ди старији кашље, ту је млађим лакше. Нећеду доћи на празну чинију. Свекрва пази на ручак“.

„Ако си јачи домаћин, онда си им'о већу печеницу. Ако [си] сиромашак – [имао си] кокошку: прасе печено и печена ћурка [су] код добростојећи'. Код мање имућних [било је] једно од тога – живинка: ћурка, гуска, кокошка. За Ускрс одгаји се нека живинка – гуска, патка, и чува се за те благе дане“.

„Било је да није им'о ни кромпир-чорбе да скува – сиротиња, сиромаци, слепадија“. „[Ипак], раније [је] свет био побожан и све је посвећивао тим традиционалним обичајима. За те, верске празнике обавезно би удовољио православним обичајима, макар не имао после да једе. Тада је морало бити и било је – увек на те дане. Знало се која се храна износи за благане и сви су се трудили да је обезбеде. То се односи и на надничаре и стално запослене раднике у фабрикама, на пољопривредним имањима ... који су били плаћени – сваке недеље исплата суботом... Они су добијали увек од газде; био Јевреј, био Шваба, он је поштов'о и наше обичаје и дав'о је надничарима да не раде, а није закид'о надницу. Ни за њине празнике нису радили. Тога дана [је] у већини газдачких или само имућнијих српских кућа и слуга седео за асталом заједно са укућанима и јео. И он треба да седи за столом. Само ко је пасје сорте није се придржавао тог неписаног правила милосрђа. Код Косте Димитријевића, котаричара у Улици Бранка Радичевића, седео је њихов слуга, деда Дуја (Душан, родом из Србобрана), који је тимарио краве, бринуо на Ченеју око врбе, сировине за плетење“.

По казивању Бранислава Милића, ручало се у предњој соби, која није била патосана. „У тој, великој соби се живело. Астал се постави ту, да сви околу могу да поседају, јел су сви имали пуно деце, јел је владала јектика ... Преко астала се простре чаршав, бео, извезен околу. Тањири су порцулански, од сервиса који се користи само за те обреде“.²⁰

„Пре јела обавезан је *Оченаш*, и то наглас; теча напред (моли), а ми за њим. Пре и после *Оченаша* се прекрсте, а на крају кажу и 'пријатно'. Онда се седа да се руча. Прво се износи права супа – живинска (од живинског меса) или говеђа (од говеђег меса), са закуваним резанцима и флекуцама, или само резанцима, мешеним, и ситно, ситно исечени. Супа је у чинији од порцулана. Потом се једе кувано месо из супе: ринфлајш или живинско, а уз то пире кромпир или рестован кромпир, као гарнирунг. Све то [је] у чинији, у тацни или на порцуланском тањиру овалног облика. Негде је, уз месо, и поврће из супе – шаргарепа, зелен, паштрнак и целер, сос – парадаиз сос (уз живинско месо) и/или рен сос (уз говеђе), у шољи, порцеланској, или у шерпици. Следи печење, јагњеће, у дугачком тањиру, исечено на парчад. Уз печење се једе салата, зелена или од цвекле. Негде се пре печења изнесе вариво: шпанат (обари, процеди,

ситно исецка, дода мало млека и то промеша). Уз шпанат једу неко јело, нпр. ђувеч: пиринце и суве кобасице, исецкане, и лука ... Неки уз то једу лебац, а неки погачу и није је (домаћица) ломила, већ секла, као што се у цркви сече наора. Тако је тетка секла погачу замешену с комловом уместо квасца. Одрасли пију вино. У неким кућама, поред печења износе и печене пилиће“.

Ускршњи колач за ручак Вукица Димитријевић је кидала на комаде. На том колачу, који је био као погача, била је шара у виду крста.

По Јелици Ергелашев, ручак „за свечане дане [је обично био] у дванаест или дванаест и тридесет, кад дође домаћин из цркве“. „Супа се закувава са резанцима док се он не раскомоти. И сос се направи онда, а печење се испече до ручка, ал’ се не сече – већ после ручка. Читамо *Оченаш*: кад се супа изнесе на астал, онда се чита *Оченаш* (стоје – сви устану.) И тата први сипа, па мама њој, па деци малој. Изнесе се и сос и месо из супе. Лебац тата исече на парчаде кад се изнесе сос и кувано живинско месо, је л’ говеђе, буде и помешано. Печење донесе мама [и стави] на астал – цело јагње у тепсији, дугачкој. И ређа на тацну или овални таџир, и то стоји цело послеподне. Није никад празан астал. Ту су и јаја и плитки таџири“. Брзаци су имали своје овце и „клали су јагње од 15 до 20 кила живе ваге да после печења тежи око 10 кила (у кући их је било пет)“.

„[У газдачкој кући] постави се у највећој, најлепшој соби. На стол се стави дамастни чаршав (извезен ришелје или толедо) и одгоре тишлајфер – надстолњак, везене салвете од дамаста, сервис од најфинијег порцелана, кристалне чаше, сребрни есцајг. После *Оченаша* седа се за сто и износи супн-тоф, чинија за супу која је ’мешана’ (од маторе кокошке, мало патке, мало ћурке) и рибић, говеђи, и једна говеђа кост шупља ... То се истија, полако кува па, када се процеди, укувају се резанци и кружићи, који се из листа за супу ваде напрстком и они пливају по супи као златне лоптице – конфете. У супу, при крају, неки закувају кнедле прављене од цигерике. Потом се износи ринфлајш, месо из супе и зелен у дубљем овалу или у чинијама. Са тим се једе сос од вишања или парадаиза, који је у сосијери“.

„Јагњеће печење је у овалу, са печеним кромпиром. Уз то се једе зелена салата, кисело млеко, овчије, у земљаним посудима, и млад лук. Изнесе се и поховано пилеће или ћуреће месо. Напоследку

[су] колачи у авсецу и реформ торта, код Иванчевића, на Подбари“.

Негде се тек са колачима служило вино, а негде за време ручка: „За време ручка, теча и пунолетни су пили чисто вино, углавном црвено. Сви су имали бар по јутра до јутро винограда – своје вино за свечане прилике. А деца [су пила] синалко и кракер. У кракеру је био стаклењак, кликер да се кликерају“.

„После ручка деца добију дозволу да се играју жмуре, вије, шангиш кола тј. школице, а мало старији, младеж, иду на забаву у Мајур, на крају садашње Улице Краљевића Марка, [где] био је крст, и у Партизанску код крста, и на Темеринску да се корзирају: од Алмашке улице па кроз, горе, према каналу“.

„Деца се туцају с јајима. Иду и у комшилук да их добију. Кад дођу туђа деца, давала се јаја – девојчицама плаво, а дечама црвено. Плаво [јаје се девојчици давало] да нема обилну менструацију, да не добије периоду на светац, или да не добије болове“.²¹

„На први дан Ускрса мати је говорила девојчицама и девојкама да не узимају бојена јаја, да се не туцају њима, или да се туцају само необојеним јајима. Неки не дозвољавају ни то“.

Туца се јајима да се види чије је јаче. Победник некад (не)узме разбијено јаје.

„На други дан Васкрса, Водени понедељак, после подне, носе се милихброти. Првог дана се не носе јер је Васкрс породични празник“. По неким, она се могу носити и првог дана, али само ако их носе „млађи укућани, унучади, деца, по вољи – да л’ на први, да л’ на други, пре и/или по подне“. „Углавном, сви пошаљу по својој деци. И њина деца (оних којима се однело) носе неким другим. Правило је да се ускршњи колач не носи онима од којих се добије, већ онима којим су, на пример, они кумовали...“

„Ускршњи колач се прво/најпре носи куму који је крштав’о и венчав’о, па теткама, ујацима, стричевима ... Тај колач носи/шаље син родитељима – матери, оцу, ако су подељени, не живе заједно у кући / заједници! Син буде и положеник одељеним родитељима. Дође у поноћ, тј. у један сат и домаћин из пушке пукне. Брат брату није слао колач“.

„Ујутро или после ручка брат носи сестри ускршњи колач. Увек на Ускрс! А сестра не [шаље] брату. Свакој сестри се колач шаље првог или другог дана. Брат носи сестри колач. Пош’љу сестрама ... тако док је брат момак. Кад постане сам свој газда,

није сестри носио колач (јесте неки, ал' то је ретко било)“.

Уколико сестре нису имале брата – „родитељи, отац и мати, слали су [јој]“. „Неки не шаљу ћерима. Оне ће доћи у госте код оца ујутро, на први дан Ускрса. Донеће меса, вина, ракије, колача“.

„Тамо где је у кући млади брачни пар који се у години венч'о, онда они заједно, после подне, однесу куму колач. Касније, док им деца не поодрасту, сама кума га носи“.

„Ускршњи колач се стави у салвет/салфет од белог дамаста или у везени пешкир који остаје куму, сваке године. Осим колача, домаћица завеже и јаја – најмање два, обично три-чет'ри, за сваког у кући по једно“.

Деци је ношење колача био посебан доживљај: „Код тетке, код стричева идемо, носимо колач и јаја – фарбана. Сваком детету [носимо] по једно јаје“. „Нарочито су се радовали да носе куму колач, добиће сексер (пет крајцара). Али, није обавезно даван новац; јесте јаје. Куму носи једно-двоје веће деце. Обичај је био да мушко носи куму, а ди нема [носи] женско. Понеки кум с њима прави шалу: пусти у вино новац – у чашу с вином: 'Ај, сад морате попиту, да узмете'. Неко неће, макар не уз'о динар!“ То исто казано мало другачије: „Кум мете чашу пред тебе. Дигне (своју) чашу: 'Ајде, куме, сада да пијемо'. Мораш испити. Негде за новац нису морали пити. Од куме добије мало пара и једно јаје. Касније су и тече давале новаца“. „[Деца] све напред рачунају ди ће добити ... Деца су учена штедњи. Новце шпарају да нешто купе. Негде не да им кум ништа. То се не враћа. Само на Бадње вече деца од кума добију мало пара. Кад се појало *Рождество*, онда динар [стави] у чашу с вином. Не смеш просути. Мораш попиту. Неки не знају за тај обичај. Не части их кум и кума; у ствари, како ко“.

Са новом, „комунистичком“ власти нестао је обичај даривања колача. У ствари, обичај ношења више колача изгубио се још почетком ХХ века, једино се било задржало ношење колача куму/кумовима.²²

На Водени понедељак је обичавано и **поливање девојака** од стране њихових мушких вршњака. Тај обичај потиче из култа плодности, производне магије, а испољава се на начин својствен имитативној магији – предочавањем, подражавањем, имитирањем онога што се жели постићи. Тај обичај се,

такође, може сматрати прежитком (реликтом) групних иницијација – прелаза из нижег, млађег, детињег узраста у виши, старији, младалачки узраст, тј. из нерепродуктивног у репродуктивни период. Међутим, он је временом измењен и сачуван у преносном, симболичном облику. Као и првобитно, дешава се у пролеће.²³ Потврда иницијацијског значења тог обичаја је и у објашњењу казивача: „Укућани и девојка су срећни због посете поливача. То је част што више дође. Код које девојке нема поливача, нема ни ђувегија. Та је повучена; понос и дика која девојка има више поливача. 'Пошкрапамо – да порасте', речи су поливача“.

Ипак, обичај поливања девојака на Водени понедељак, ма колико био стар (прехришћански) и распрострањен (познат у словенском свету па и шире), не потврђују сви казивачи:

„У Новом Саду, некада, све скоро до почетка ХХ века, само су католици ишли на Водени понедељак да поливају. Њихове девојке су се спремале за тај дан. Умесе...“

„Нису наши тако ишли.²⁴ Иду трговци код својих мушттерија, из поштовања, а наши прости²⁵ нису. Али, Ченејци, ти богаташи са Ченеја, су држали до тога: Пејићи шестопрег, у'вате коње – каруце ил' фијакер ... Пешкири на коњима ... па иде у Деспотово, Сентиван ... са 'армоникашом. Нису они ишли без музике“.

„Код православних није масовно то било. Имало је шалив карактер. Не сматрају то важним, али ипак долазе рођаци, браћа млађа и из комшилука, они са којим су се добро пазили“.

„Између два светска рата у Салајки нарочито држе до тога, а не у Роткварији – по ди који. Није се ни број'о. Ретки су били ти који су ишли“. Углавном су „ишли поливачи из Подбаре у Роткварију и Салајку“.

„Неки од казивача су као момчадија ишли са браћом или пријатељима. Иду момчадија за време Југославије, прве. Неки тврде да су у поливање ишли и њихови родитељи док су били млади. Мој отац је говорио да је као момак иш'о у поливање. Ишли су момци, а не и ожењени, па ни школарци“. Временом се, услед заборављања његовог смисла, овај обичај мењао (деформисао): „На Водени понедељак, цели дан, пре подне, иду поливачи, углавном момци, ређе ожењени. Момци су ишли групно, а ожењени посебно, по један. Међутим, и даље је било да негде

ожењени нису ни ишли. Само [су] момци ишли на поливање. Ожењени не! Негде су ожењени ишли, али само код комшија, негде и код удатих рођака“.

„Старији мушкарци иду да поливају један код другог, жене; очеви иду да полију жене један другом“.

Догађало се и да „ожењен полива [своје] код куће“.

Иако је обичај мењан, ипак је поштована генерацијска и статусна подела: „Ожењени су имали право да поливају само удате“. Један зет каже: „Дош’о сам да полијем заову“ (код Мађара је то шогорица – која је била удата и имала децу). „Из шале се иде. Кад дође, узме канту... Домаћица га части рак ијом...“

У новије време, „гимназијалци, по два-три друга, пре подне иду заједно, зато што су били стидљиви“. „Неки су крили од маме да су ишли код девојака да их поливају. Они полију парфемом, а девојка, заузврат, цвећем их закити“.

„Чак су ишла и деца, – дечаци да поливају девојчице, своје вршњациње, а у кући где је било мушке и женске деце приближних година, брат сестру полије“.

Поливање правих поливача – момака, свакако најјасније чува „елементе“ иницијације и култа плодности:

„Иду три, четири и пет, шест момака, с’армоником, а неки с тамбурашем и целим оркестром. Правила смо грају. Ишли [смо] у комшилук, па и даље. И на кола се возали. Један од момака у’вати коња и он буде кочијаш. Не изнајми се. Свирац с кочијашом седи. Напију се, једва стигну кући. На улици, кад су пити, мора се бегати од њих. Поливачи – јарци, несташни“.²⁶

„Сложе се два-три, три-чет’ри момка, рођака, па фијакером или каруцама, на два коња, и свирцом – армуникашем, иду у девојачке куће на поливање. Ди има девојака, улазе унутра“.

„Неки [иду] с музиком, на коли, а неки пешке. Обично, већина је ишла пешке“.

„Три друга плус хармоникаш дођу са свирцем. Певају се градске песме“.

„Само иду где има девојака у кући, а, ако има и млађа сна, онда ће и њу полити“.

„Иде се код познатих. Ди ко кога зна, ту иде. Ди смо били сигурни, ту идемо – ди смо с ким друштвовао. Занатлијска деца (шнајдера, шустера, ковача ...) се нису мешала са паорима. Вршњаци су ишли код својих вршњациња, девојака приближних година“.

„Не иде момак сам, већ са своја два, три, чет’ри друга/колеге. Међу њима се нађе неки да зна да свира у хармунику или тамбуру (самицу, приму). Прати их и, кад дође до врата, свира мало. Сретну се две-три партије код једне девојке. Оне воле ...“

Поливачи су поливали водом, сода-водом или неком мирисном водицом – врстом парфема:

„Узму они и канту воде, пуну канту, на те да изруче. Кад побегне, у’вате је“.

„Поливају неки с парфином, а неки с водом. Неки се нашали и полије водом“.

„Парфимом поливају, прскају фини поливачи: трговци и интелигенција, касније и сељачки, паорски момци“.

„Парфин или флашу са сода-водом купи. Свак своју носи. Свак има у свом џепу. Није свако морао имати парфин. Парфима се мете у флашицу, па је парфимишеш. Парфином попрскаш“.

Како их дочекају?

„Када поливачи дођу, позову се унутра, у собу: ’Изволте унутра’. Већ с врата полију по глави, сваки помало. Негде их девојка закити, па почасту колачима и пићем. Изнесе момцима колача, ракије и почасту и да сваком по јаје. На растанку их поздраве: ’Збогом, да се догодине опет видимо’. Они отпоздраве: ’Збогом/здрво, немојте нам замерити’. ’Фала, и други пут дођите’. Али, око њиховог кићења су подељена мишљења. [Према једнима] Новосадкиње Српкиње нису китиле момке зумбулом, већ католкиње, [а према другима] момци су били толико окићени зумбулима да наиђу краве на њи’, имали би шта да пасу“.

Анђелија Царевић се сећа: „Девојке извиривају кроз пенџер, кроз тарабу ... Али, примају се само познати и своји. Кад уђу у авлију, не зову девојке, знаду ди су, а и девојке измилиду, знаду за то. Изиду неки пут и саме. Неке се и стиде. Мама је догура. Прво се поздраве: ’Христос васкресе’. Одговори се као што приличи: ’Ваистину васкресе. Сретан вам Ускрс’. Неки пољуби бабу у руку. Када се појави прво домаћица, мати девојке, уто се појави и девојка. Неки је упита: ’Ди си?’ Потом јој сви поливачи приђу и пошприцају је. Ако су рођаци, и пољубе се. Љуби се само у образ (док су трезни, ни у образ)“.

Било је разних сусрета: „Тамо где се не појави девојка/е упитају: ’Има ли ту девојака? Чули смо да ту има девојака, вредних, али које не воле рано да устају па смо дошли да их пробудимо“.

„Девојке изађу уредно обучене, очешљане. Они их шприцну, а оне заките. Чим полију, одма' закити и послуже са ракијом, колачима. Оне спремиду пића мало, колача. Правио се ликер: купи се алкохол, па се вода и шећер заједно кувају (3 деци воде и 35 дека шећера) да се шећер отопи. Када се то охлади, дода се есенција, екстракт – крушковац или од вишње и алкохол – пола литре или три деци“.

„Који су бећарасти, од тих се [девојка] склони, сакрије се. Зна да ће доћи такви. Њени кажу: 'Нема ... Није код куће'. Они је потраже, нађу, полију с кантом воде, плусну на њу. Како/чим је полију, она ома уђе у кућу па се скине/пресвуче. Било је и да која неће да прими поливаче, сакрије се, а они не траже је, а било је и да неки је ухвати за руку, доведу до бунара, и ампер воде треба она да извуче и лонче да донесе, и со тим је поливају“. Казивачи који за то не знају, углавном они млађи, поричу: „Али, то није било у Новом Саду, већ поливачи носе флашу, соду или парфин. Свак носи по једну флашу. Клакер узмеш код содара. Било их [содара] доста тада, у свакој другој улици (у колима носе боце са содом...)“.

„Трећег дана Ускрса треба женске да поливају мушке. Али, то се дешавало ретко, из шале, само у кући“.

Обичај поливања је нестао са Другим светским ратом, да би се, како православни тврде, почео обнављати само код католика, шездесетих година ХХ века. Ипак, једна шездесетогодишња госпођа каже да су је као шипарицу (младу девојку) поливали старији дечачићи (два-три шипарца, деца пријатеља) колоњском водом и да је и данас поливају кућни пријатељи.

Закључак је да се мали број Срба и данас држи тог обичаја, мада знатно измењеног. На првобитни циљ – производну магију и иницијацију девојака и момака, сасвим се заборавило; превагнуо је његов шаливи, забавни карактер.

Мали/Млади Ускрс је седми дан од Ускрса, а осми дан од Ускрса је Рожичало/Ружичало или Мртвачки Ускрс, тј. Побусни понедељак. За тај дан (Млади Ускрс) се офарбају јаја – ако не остане од Ускрса, јер се сутрадан иде на гробље. Ако је у тој години умро неко из куће, јаја се не фарбају. Међутим, то није правило: „Има ко на то не даје – тога се не држи, па их носи на гробље“. Јаја за Ружичало неки фарбају само у луковини. „Носе јаја покојницима и оставе код споменика. Понесу и које више и дају за ствар среће – просјацима, на улазу у гробље, који и покупе та јаја (са гробова). Иду само жене. Људи не иду!“ Чињеница да само жене посећују гробове је један од доказа о повезаности култа мртвих са култом плодности, рађања. Веза живих са умрлима се не прекида, као што прошлост живи у садашњости, а тиме и у будућности. „Жене понесу вино, свеће и читуљу да попа опоји – прочита мртве (из читуље)“.

На Побусни понедељак се чисте гробови ближњих. *Побусати* значи 'очистити'. На старим гробовима (у прошлости) није сађено цвеће; била је само трава.

* * *

Циклусу ускршњих обичаја припадају и Младенци или 40 мученика, који падају у једанаесту недељу после Божића (9/22. марта). „То је Дан виноградара у Буковцу (а не Св. Тривун). Обележи се започињањем рада у винограду: орежу 40 чокоти и, кад дођу кући, скупе се, пет-шес' људи, попију 40 чаша вина – симболично. Буде као нека теревенка – цео дан и целу ноћ. Пију и једу, мезе у кафани“ (Петар Васић).

Понекад и Благовести (25. март / 7. април) уђу у тај циклус: „Постан је дан; није се радило. Старији [су] ишли у цркву“.

НАПОМЕНЕ

¹ Претходно је уклоњена плоча са отвора пећине у којој је било положено његово тело и одмотано платно у које је опремљен.

² Као што долазак пролећа оживљава природу, тако мртвог Лазара оживљава Христос!

³ О редоследу поворке казује протојереј Станимир Поповић: „Прво се носи крст, затим барјаци,

чираци, рипиде, па иду ђакони и свештеници и испод неба владика, па деца, омладина, народ“.

⁴ Гранчице треба да пренесу позитивну, животну снагу природе, донесу плодност.

⁵ Није искључено ни да су додоле реликт те давне литије.

- ⁶ Нови Сад је један од најнапреднијих градова јужне Паноније. Да није „стучен“ у Буни (1848–49), био би такмац Будимпешти. Новосадски баштовани, чији су ово били обичаји, незамењиви су чинилац његове економске моћи. Индустрijски развој је хватао замах у другој половини XIX века, па се имало где радити и зарадити.
- ⁷ „Памте се Нешић, Ристић, Алексић, Теофановић, Ханк, Винер-Крајц“.
- ⁸ *Увијача* је српска реч за штрудлу.
- ⁹ Велико бденије је назив за вечерње (предвечерња / послеподневна молитва) када се чита *Два-наесет стирасних еванђеља* (о страдању Исуса Христа).
- ¹⁰ „Женска су округлија, мушка – шпицатија!“
- ¹¹ У новије време литургија почиње са вечерњем у 12.30 и на њој се може причестити.
- ¹² Постоје подаци о Полапским Словенима и о улози колача у њиховим обредима за плодност.
- ¹³ У кући, по правилу, са родитељима остаје најмлађи син.
- ¹⁴ У његовој кући се куму/кумовима меси колач.
- ¹⁵ „Путер су, кадгод, жене правиле, па на пијаци продавале, као и павлаку/милер која се купи с невареног млека...“
- ¹⁶ *Куварица* је везена тканина/крпа на зиду изнад шпорета.
- ¹⁷ Зорица се туцала јајима од морке или цверглана, јер су најјача.
- ¹⁸ У једној реченици казивачи прелазе са општег, заједничког на појединачно, тј. са множине на једнину, са управног на неуправни говор.
- ¹⁹ „Стеван, био је јорганџија, његов син Стевица (иш’о у школу) и жена Марија, кројачица – убијени су и бачени у Дунав за време Рације“.
- ²⁰ Тако казивач именује свечано окупљање за „домаћим“ столом.
- ²¹ „Кад девојка има периоду, не иде у цркву; кад се дете роди, ко има периоду, не сме ићи код детета“.
- ²² Нова власт није радо гледала на старе, националне и верске српске обичаје, тако да се после Другог светског рата, као и за време тог рата, када окупираном српском народу није било ни до чега, а ни квасца није било, губи континуитет у обичајима: „Већ се то одучило! Није било пријатно славити ни крсну славу. Кришом је долазио поп да освети кућу за свечаре“.
- ²³ Пролећна киша је услов за раст и касније оплођење усева.
- ²⁴ Односи се на учесталост, масовност.
- ²⁵ Односи се на сељаке, паоре.
- ²⁶ Ово поређење с јарцима је занимљиво. Реч *ἰπράεγυια* је изведена из грчке речи *ἰπράος* – јарац!

ЈЕДАН ДОКУМЕНТ О РАДУ СУДСКИХ КОМИСИЈА У БАНАТУ 1942. ГОДИНЕ НА САХРАЊИВАЊУ ЖРТАВА ЈАНУАРСКЕ „РАЦИЈЕ“ У ЈУЖНОЈ БАЧКОЈ

Др Драго Његован, Музеј Војводине, Нови Сад

После напада нацистичке Немачке на Југославију 6. априла 1941. године, Хортијева Мађарска је већ 11. априла, дан по проглашењу Независне државе Хрватске, што јој је послужило као формални изговор, са великом војном силом кренула у освајање Бачке и Барање, с циљем да „заштити угрожене Мађаре“ у Дунавској бановини и досегне наикадашње Угарске „јужне границе“, тј. да анулира резултате Тријанона. Већ приликом војног посетања ове две војвођанске области (Немци нису дозволили да Мађарска поседне Банат), мађарска војска је, уз помоћ дела бачко-барањских Мађара, извршила низ масовних злочина (у Суботици, Сомбору, Сиригу, Сенти, Новом Саду итд.)¹ Још за време мађарске војне управе, првих месеци окупације, догодили су се нови масовни злочини: насилно протеривање или логорисање српских колониста, који су од Краљевине СХС били насељени у Бачкој и Барањи.

После укидања мађарске војне управе и увођења мађарске цивилне власти, те инкорпорирања ових подручја у мађарски жупанијски систем, са децембарским (1941) анектирањем „Јужних крајева“ у уставно-правни систем Мађарске, током јануара 1942. године у јужној Бачкој је изведена планирана и добро организована акција војно-полицијског карактера под називом „Рација“, која је била уперена против Срба и Јевреја, и која је резултирала хиљадама цивилних жртава у Шајкашкој, Новом Саду, Србобрану и Бечеју.² Не само број убијених, већ и поступак са лешевима жртава овог геноцидног злочина мађарске државе и њених органа као и домаћих помагача, дефинисали су „рацију“ у јужној Бачкој

јануара 1942. године као један од најгрознијих масовних злочина током целог Другог светског рата. Наиме, злочинци су уморене невине жртве побацали у залеђене реке Дунав и Тису, надајући се да ће на тај начин сакрити сопствени злочин.

Међутим, злочинци су погрешили. Иако су неке жртве Рације у нераспаднутом стању допловиле Дунавом чак до места Свињица у Румунији, преко 250 километара од места злочина, највећи број ових жртава се задржавао неколико месеци дуж обале Тисе и Дунава у нераспаднутом стању, тако да су током пролећа и лета 1942. године многи становници Баната, Срема, Београда и места испод Београда, све до поменуте Свињице у Румунији, налазили ове лешеве или групе лешева у матици река, у барама око река, у врбацама, на обалама. Први сведоци су били рибари, ловци, чувари водних станица, случајни пролазници, власници имања уз Тису и Дунав. Неке жртве ови појединци су сахранили уз обалу, без пријављивања ове појаве тадашњим властима. Будући да је појава лешева постала изузетно масовна и по здравље становништва опасна, покренута је акција да се судским путем утврди о чему је реч, те да се, уз санитарно прихватљив начин, жртве сахране.

О тој акцији на банатској страни Тисе и Дунава, која је трајала од маја до септембра 1942. године, сведочи документ који доносимо. Документ се састоји од збирног извештаја и више извештаја суда са подручја Баната. Реч је о „Извештају...“ који је сачињен на основу судских записника из Новог Бечеја, Петровграда (Зрењанина), Перлеза, Ковачице, Панчева и Ковина. Документ гласи:

НАПОМЕНЕ

¹ Види: Драго Његован, прир., *Улазак мађарске војске у Бачку и Барању 1941. године*, Прометеј и МИД, Нови Сад 2011.

² Види: Звонимир Голубовић, *Рација у јужној Бачкој 1942*, Историјски музеј Војводине,

Нови Сад 1992; Драго Његован, *Рација, Трећа група масовних злочина*, Прометеј и МИД, Нови Сад 2009.

ИЗВЕШТАЈ

**о раду судских комисија по предмету сахране претходних увиђаја на лешевима
жртва терора мађарске фашистичке војске у Бачкој 1941–1942. године**

Доласком мађарске војске у Бачку априла месеца 1941. год. започели су и прогони невиног и мирног српског живља. Ускоро су реке Тиса и Дунав потврдиле све оне гласове, који су допирали из Бачке. Боље упућени приказаће све оно што се догодило у Бачкој у јесен и зиму 1941/42. год., а намера је овога извештаја, да се потпуно објективно и једино ослањајући се на судске званичне податке, прикаже, шта је све установљено приликом рада судских комисија у Банату, које су извршиле само делимичан преглед и сахрану лешева за које се према званичној констатацији суда могло закључити: „да су то лешеви непознатих Срба из потиских насеља Бачке, жртва масовног покоља нашег живља у југоисточној Бачкој, извршеног од мађарске војске“.

Према овоме, овај кратак приказ, основан једино на судским званичним подацима, треба да буде један доказ још више и допуна ономе што ће се свакако на лицу места у Бачкој установити, а врло је лако могуће и једини али необорив доказ о начину на који су ова нечувена зверства извршена, јер је основан на судским записницима свих судова односно налазу судских лекарских комисија Баната уз обале реке Тисе и Дунава и на приличном броју снимљених фотографија од стране суда.

Прва појава лешева у реци Тиси, која је била, управо минимална, према доцнијој, [која је] уследила средином маја месеца 1941. год., те је тако Срески суд у Новом Бечеју извршио судски преглед од свега 8 лешева. Идентитет је установљен само за Лолин Бранка, добровољца из Мола. Иначе видело се по одећи, начину нанетих повреда да су то лешеви непознатих лица из Бачке.

И остали судови су били извештени те извршили преглед свега 6 лешева.

Затим настаје прекид од неколико месеци. Чуло се за јануарске догађаје 1942. године у Бачкој а нарочито у Старом Бечеју, Жабљу, Чуругу, Мошорину и Н. Саду. Општра зима дуго је задржала лед на рекама тако да тек априла месеца, топљењем леда настаје и прва појава нових лешева али у знатно већем броју. Од чувара насипа поред реке Тисе могло се дознати, како вода односи управо фантастичан број лешева. Виђали су и читаве породице везане жицом. Властима се не пријављују ови случајеви, ту и тамо по који рибар сахрани сам на своју руку по који леш, а општине избегавају намерно да се случајеви пријављују суду, да не би сносиле трошкове сахране, а свакако било је ту и других разлога. Тако тек на иницијативу Вишег Државног тужиоштва, успева се организовати чуваре водних задруга да извештавају своје дирекције а ове Државно тужиоштво о појави лешева. Ускоро на захтев Вишег Државног Тужиоштва и Окружно Начелство наређује општинама да су дужне сваку појаву лешева пријавити суду, да се без суда не сме вршити сахрана или пак лешеви даље гурати низ воду, како је то био случај. Упозоравају се и остала Тужиоштва, да врше прегледе лешева с тим, да су управне власти ово дозволиле, пошто се осећало да судови и због познатих околности не форсирају овакав рад. Тако тек крајем априла месеца 1942. па све до јула месеца настаје судски рад по овој ствари, који је био врло напоран, обзиром на теренске тешкоће. Реке су далеко разлиле се ван својих корита, те је требало велике терене испитивати и прегледати. Повлачењем река, многи леш тек је тада могао бити примећен. Поједина места, где је вода нарочито избацивала лешеве пружала су језовиту и незаборавну слику. Личила су на права разбојиштва, где је формално лежао леш до леша. Одмах на први поглед видело се да су жртве у питању и мушко и женско, старо и младо, сиромашно и богато. Дакле, прави масовни покољ. Требало је зато много воље, јаким нерава, па да се барем сада ови лешеви сахране, па ма како то било на једноставан начин а претходно сваки судско комисијски прегледа и покуша идентификовати. Данима су трајали овакви прегледи а срески судија у Ковачици је само једном приликом остао непрекидно 6 дана на терену. Окружни суд у Петровграду често је имао и по две комисије на лицу места по више дана непрекидно, да би се само што пре овај посао обавио. Чуло се да несавесна лица пљачкају лешеве, неке су и животиње почеле нападати а и мађарске власти дознавши за рад судова почеле су да прелазе на банатску страну да лешеве одвлаче на другу страну и тамо сахрањују. Ово је већ у време када је цео цивилизовани свет чуо о овим незапамћеним прогонима, те се хтело уклонити трагове.

За ово време у контакту са чуварима водних задруга који имају своје станове на насипу поред реке Тисе, те са мештанима села Српски Арадац, који су вршили у то време и сеоску стражу и са граничарима финансирама, могло се потпуно веродостојно установити следеће, што се тиче самог начина вршења дела:

На Бадњи дан 1942. год. увече па затим читавих 14 дана даље чуло се да се нешто са оне стране обале догађа. Прасак пушака, митраљеза и шум тенкова, нарушавао је зимску тишину. Чули су се и мотори камиона на жабаљској скели. Видело се да су камиони, пуни људи, жена и деце. Речено им је да иду према скели, јер да ће у Банат. Затим је митраљез сипао убијствену ватру, док се за ово време чула кукњава и запомагање. Сами људи из ове гомиле који су били издвојени, помагали су да се лешеве довлаче до места где је лед био пробијен и где је ове један скелеција гурао чакљом под лед. Кратко је време трајала ова процедура, док није поновно долазио камион са новим жртвама. Мајке су држале децу у наручју и тако су гинуле. Једном су видели да су довели и четири свештеника. Место где су жртве стајале, црвенило се од крви. Један део жртва претходно је скидао горњу одећу са себе у једном магазину на самој обали Тисе са бачке стране.

Иста слика била је и код Мошоринске пумпе, где су довожени саоницама Срби из Мошорина. И овде су убијени и људи и жене, мајке и деца. Ове су саме морале своју децу да гурају под лед. Очеvidци догађаја са друге стране обале и након неколико месеци, тако су нам потресно описивали ове језиве сцене и страх који је био завладао њима.

Након овога престало је убијање и топљењем леда, настаје појава лешева, које је вода на све стране носила. Чувари и рибари виђали су често и по неколико десетина лешева, које је вода у гомили носила. Било је више лешева заједно везаних, па и деца са родитељима. Свештеник са својом супругом, итд. Најверодостојније је утврђено да је вода однела у једном већем цаку троје деце од 1-4 године. Доцнија тражења суда да се овај цак пронађе остала су на жалост безуспешна. Постојање овога цака тврдио нам је чувар долме на бр. 1, - по народности Мађар, видели су га доцније и механичар Шпер код Лабадове пумпе, - по народности Немац и чувар долме бр. 4 Србин.

И ако су судови и сувише касно могли да отпочну са радом, велики део лешева могао се прилично добро прегледати и описати. Још је и одећа у већем делу била сачувана. Процес распадања је био невероватно успорен. Неки лешеве који су били сасвим у води и на месту где није било сунца били су просто конзервисани. Разлог је овоме невероватна хладноћа зими 1941/42. год., те су ови лешеве под ледом били више месеци у смрзнутом стању. – Тако нпр. код више девојака још се могло установити и стање невиности.

Један пак велики део лешева био је потпуно наг, или пак само у доњем рубљу што је потврдило гласове, да су нпр. код жабаљске скеле у тамо постојећем магазину жртве морале да скину одећу. Велики пак део жртва имао је руке на леђима чврсто завезане са канапом тањим (ишлик). Канап је био исте врсте свуда и код ових лешева обично су констатоване на лобањи, по једна или више посекотина оштрим широким оруђем (секира). Овај детаљ је установљен као допуна онога што је продрло у Банат, да су на овакав начин убијене жртве из Старог Бечеја, које је доводила мађарска војска и ко не би сам скакао у воду под лед, тога је ударао секиром тамошњи стрводер. Већи пак број жртва код Мошоринске пумпе имао је руке везане жицом.

Напред је речено, да су жртве биле оба пола, старо и младо. Претежан је број мушкараца у најбољем добу од 30-40 год. Али нису изостајали ни старци ни старе жене. Па наше девојке толико их је нађено, у добу од 16-20 год. Нису биле ни оне поштеђене. Убијене су из пушке а више њих пак оштрим или тупим оруђем, што су доказивале нађене убодине или пак фрактура кости на лобањи. И њих су везивали често за руке позади леђа. Убијали су жене и будуће мајке. Тако према записнику Округног суда у Петровграду бр. Кзп. 238/42 нађен је женски леш у 8 месецу трудноће. Три ране на трбуху дужине до 4 цм указивале су да је бајонет прекинуо живот овој једној жени. Исто тако општинска управа у Бан. Паланци је сахранила један женски леш стар око 20 год. у 5 мес. трудноће, глава размрскана. Кк. 144/42 Држ. туж. Бела Црква. Већи део млађих жена је нађено везаних руку. Округни суд у Панчеву према записнику Кно 44/42 нашао је женски леш, коме су руке везане на леђима, око врата конопац и размрскана лобања. Слично и Срески суд у

Ковачици, само што је овде место канапа била жица око врата (записник Ки 37/42 од 17.05.42.). Срески суд у Перлезу према записнику Ки. 32/42 нашао је женски леш стар око 40 год. који је имао рану на трбуху 7 – 8 см широку а по отиску од ужета око врата, закључено је да је жртва вешана и затим оштрим предметом на трбуху пробуражена итд.

Али најзад, убијали су и децу. Из даље наведеног статистичког прегледа видеће се колико је свега пронађено и дечијих лешева а сада само да наведемо најкарактеристичније случајеве:

Окружни суд у Петровграду према записнику од 12. јуна 1942. (леш бр. 9) КЗр 178/42. извршио је преглед и сахрану мушког детета старог 3^{1/2} до 4 год. Одећа је указивала а нарочито кошулица од финог домаћег српског платна да је дете из боље ратарске породице. Леш је био невероватно добро сачуван и ако је више месеци био у води. На грудима и леђима велике продорне ране, указивале су да је дете убијено на тај начин, што је формално било натакнуто и прободено бајонетом. Сахрањено је код насиша у близини Лабадове пумпе и гроб обележен.

Срески суд у Перлезу према записнику Ки. 34/42 од 20. јуна 1942. год. сахранио је леш женског детета старог 3 год. Судићи по одећи дете је сиромашнијих сељачких родитеља. Констатовано је да је смрт наступила услед удара тврдог оруђа у доњу десну страну потиљка чиме је проузрокован прелом кости лобање и озлеђено мождано ткиво.

Исти суд према записнику Ки. 20/42 сахранио је леш мушког детета старог 13 год. Смрт је проузрокована метком из ватреног оружја; вероватно при групном стрељању, судећи по правцу метка (повређен и десни бубрег, јетра и широка доња вена).

Чак су и децу везивали. Тако је према записнику Окружног суда у Петровграду Кзп. 206/42 сахрањен мушки дечији леш који не може бити старији од 13 год. Трагови изнад шака указивали су да су обе руке биле везане ужетом. Кров лобање и кости лица су биле потпуно размрскане. У левом слабинском пределу продорна рана од метка до у трбушну дупљу. Дете је дакле претходно повређено из пушке и како ова повреда није изазвала моменталну смрт, то је ударац кундака или другог тврдог тупог оруђа, у лобању, имао да докрајчи његов живот.

Према укупном резултату рада свих судова на Банатској страни сахрањено је и од суда прегледано само деце старе од 3-15 год. свега 27, а од 15-20 год свега 20 лица. Према броју уопште сахрањених жртава 5% отпада на децу од 15 год. односно 10% на жртвама до 20 год. старости.

Од свих пак жртава 75% отпада на мушка а осталих 25% на женска лица.

Колико је пак свега сахрањено жртва у току маја 1941. па до септембра 1942. год. види се из следећег прегледа:

Назив суда	Мушких 1	Женских 2	Од оних деце до		Свега 1-2	Од стране општ. без суда 5	Укупно 4-5
			1-15, 3	15-20 4			
Срески суд Нови Бечеј	8	-	-	-	8	-	8.-
Истр. судија Петровград	250	74	19	17	324	47	371.-
Срески суд Перлез	105	29	6	2	134	36	170.-
Срески суд Ковачица	61	9	-	-	70	-	70
Истр. судија Панчево	21	11	2	1	32	2	34
Срески суд Ковин	5	5	-	2	10	-	10
Свега:	450	128	27	32	578	85	663.-

Према овоме од стране судова сахрањено је свега 450 мушких и 128 женских лица а ван суда још 85 лица, што чини укупно 663 лица. Али овај број је стварно већи и то знатно, јер је установљено приликом рада суда на лицу места, да су општине или пак сами појединци пронашавши лешеве на својем земљишту поред река ове сахрањивали, без да су то саопштили судским властима. Дознао сам да је било неколико случајева чак и августа и септембра месеца ове [1942] године.

Сем тога велики број лешева је вода избацила на супротну обалу, која су судске комисије виђале голим оком, и ове су мађарске власти саме сахраниле.

Кад се пак има у виду резултат рада само судова у Н. Бечеју, Петровграду и Перлезу, који су вршили сахрану лешева само на обали Тисе а да је од укупног броја, од стране ових сахрањено 549, дакле скоро 75%, овде долазе у обзир само жртве из Аде, Мола, Старог Бечеја, Жабља и Мошорина. Међутим и даље остали судови су имали већи део лешева баш из ових места. Из овога се види колико је ово убијање било масовно и у овим релативно мањим местима. Сем тога велики број лешева, који су услед дужег времена и потонули или је пак исте воде однела даље.

Обзиром на националну припадност, могло се по одећи као и лекарском прегледу установити да су у питању све припадници Српске народности и да је међу овима свега 2 - 3 % било Јевреја.

Што се тиче установљења идентитета рад судова и са ове стране није био без резултата и ако је релативно установљен мали број. Ово са разлога, што су жртвама претходно у највећем делу одузете све исправе, остали предмети па и одећа а код једног дела ово је све и пропало услед дужег лежања лешева у води. Но свакако поред узетих описа, још ће се од стране ближњих несумњиво један већи део моћи идентифицирати.

До сада је несумњиво установљено, да су пронађени лешеве за следеће:

Чонкић Стевана, ратара из Жабља (Перлез Ки 20/42)

Белић Милоша, жељезничара (Перлез Ки 37/42)

Калман Адолфа, трговца из Мола (Перлез Ки 28/42)

Лалин Јована, општ. бележника из Жабља (Ковачица Ки 37/42)

Куруца Стевана, учитеља из Вилова (Ковачица Ки 37/42)

Матић Ђорђе, зидар из Жабља (Панчево Кно 57/42)

Лолин Бранка, добровољца из Мола (Нови Бечеј)

Лазих Васа, ратар из Мола (Држ. туж. Петровград Кнс. 471/942)

Капанацки Лазара, чинов. електр. централе у Ст. Бечеју (Ковин Кк. 106/42)

Сем тога велики број лешева је пронађен који су на одећи имали почетна слова имена и презимена, неке особене знакове, предмете, златне зубе, појасе за килу, браду, бркове, за које ће се, врло је вероватно, моћи накнадно установити о коме се ради. Тако нпр.

Женски леш 25-30 год. стар са иницијалима на одећи „Б.М.“ (Перлез Ки. 16/42).

Мушки леш са разним адресама (Перлез Ки 29/42).

Женски леш око 40 год. стар са адресом Загорке С. Манојловић Нов. Сад и разним предметима (кључеви). Ковачица Ки. 37/942.

Мушки леш око 40 год. стар, десна нога у гњату два пута тања од леве. Ковачица Ки. 37/1942.

Мушки леш са актом за Војновић Милана, општ. бележ. из Ст. Бечеја (Панчево Кно 57/41).

Мушки леш око 50 год. стар са појасом за килу а на руци тетовирани иницијали ћирилицом „Р.Б.“ Са појасом од киле пронађено је више лешева.

Мушки леш са иницијалима на марамици „К и Л.“ Ковин Кк. 106/942 итд.

Већ горња констатација као и иначе описи код осталих лешева указују на то да су жртве у питању биле убијене без обзира на пол, доба старости као и на материјално стање. Дакле, убијано је и старо и младо, мушко и женско, богатије као и ратари, надничари и слуге.

Прилажу се преписи свих судских записника.

Петровград јуна 1942.

Рађено у Вишем држав. тужилаштву
у Петровграду.

(прилог: записници у простом препису)

ПРИЧЕ ЉУДСКИХ ЛОБАЊА

Изложба у Градском музеју Суботица

У Градском музеју у Суботици 18. маја 2012. године отворена је веома репрезентативна, интересантна и надасве необична изложба Неде Димовски под називом *Приче људских лобања*. Изложбу су отворили проф. др Геза Цекуш и др Наташа Миладиновић-Радмиловић.

Иако у депоима готово сваког нашег музеја постоје људски скелетни остаци, њима се до скоро није придавала довољно велика пажња. Посетиоцима музеја углавном су презентовани археолошки артефакти, материјал из природњачких збирки, ремек дела наше и иностране уметности, итд. али готово никада или веома ретко људски скелетни остаци.

Београђанка Неда Димовски, коју је животни пут одвео у Суботицу, временом и у Градски музеј, биофизичком антропологијом се бави већ више од петнаест година. Њен рад можемо пратити не само на археолошким теренима широм наше земље, Републике Српске и Републике Црне Горе, кроз њене чланке и научне студије, већ и кроз ову изложбу. *Приче људских лобања* можда на најбољи начин материјализују део њених истраживања и на светло дана износе код нас до сада невиђене експонате – људске лобање. Поједини експонати су, како је ауторка истакла, уступљени из Народног музеја у

Панчеву и из Лабораторије за антропологију Медицинског факултета у Београду.

У последњих неколико деценија сведоци смо великих промена у музејским установама. Музеји све више постају отворене институције, време њихове статичности је прошло. Неда Димовски се у потпуности уклопила у нове тенденције овом изложбом, којом је удахнула један нови дух не само свом матичном музеју већ и много шире.

Градски музеј у Суботици је имао ту привилегију да први понуди овакву изложбу, што на неки начин и приличи граду са тако дугом културном традицијом. Поставка *Приче људских лобања* је веома вешто и темељно конципирана, тако да је можемо пратити кроз следеће целине: *Уводни гео: Лобања као симбол; Биоархеологија људских лобања*, затим, следи целина о *Косијима љаве: њихов изглед и број, Утврђивање доживљене старости и њола на основу косију љаве; Патологија косију љаве: њовреде; тирејанација; њрикази обољења: њериосијитис, сифилис, анемија, остеоми; Вештачке деформације лобања; Одлике на лобањама и зубима које указују на животиње навике и активности; Обољења зуба и вилица; Немешричке варијације на лобањи; Најмање косији у људском њелу, и њоједине*

Фотос: Милана Хелер, ГМ Суботица

занимљиве аномалије на костима главе. Дакле, изложба је осмишљена као водич за посетиоце музеја кроз свет биоархеолошких истраживања древних људских популација, и то посматрајући само један сегмент људског скелета, по многима и најзанимљивији – кости главе. Приказани су примери који говоре о животу древних људи са више аспеката (биолошког, културног и социјалног), осликавајући тиме интеракцију човека са његовим окружењем и указујући на научно-истраживачки и едукативни значај проучавања људских скелетних остатака са археолошких налазишта.

У праисторији, кроз култове и ритуале, лобања је представљала духовну везу са прецима, касније је симболизовала ратне трофеје и истицала надмоћ над непријатељем, служила је чак и као опомена, знак за распознавање пирата или токсичних материја, у сваком случају њено истицање је увек подсећало на коначност живота. Ова изложба је бројним посетиоцима отклонила донекле уврежене стереотипе о лобањи као симболу нечега страшног, мрачног и свега што је негативно у људској природи.

Ауторка је проширила контекст свог деловања и на активности везане за реализацију изложбе кроз тридесет интерактивних предања које је похађало десет суботичких средњошколаца. Такође, у склопу саме изложбе се налазио и дечији кутак *Уради сам* (за децу до 14 година). Задатак је био повезати слике појединих делова скелета са њиховим тачним називима. Деци је као узор послужио пластични скелет на склапање са пратећим постером са назначеним деловима скелета.

Програм едукације средњошколаца је имао за циљ да стечено знање о археолошком наслеђу (у ово случају људским остацима као археолошким налазима) пренесу својим вршњацима. На крају курса средњошколци су направили *Power Point* презентацију и одржали предавање у: гимназији Светозар Марковић (у два наврата), школи Жарко Зрењанин (за децу са посебним потребама), Центру за васпитање и образовање слушно оштећених лица и Дневном центру за особе са поремећајима у друштвеном понашању. У *Ноћи музеја 2012* у Градском музеју у Суботици, средњошколци су одржали чак шест предавања на српском и мађарском језику.

Непуну годину дана након изложбе у Градском музеју у Суботици, ова изложба је гостовала у Завичајном музеју Жупе у Александровцу (трајала је

7–29. априла 2013. године). Такође је лепо пропраћена. Изложба се тренутно сели у Народни музеј у Панчеву где ће бити отворена 18. маја 2013. године за *Ноћ музеја 2013*.

На изложби је представљен и каталог са истим именом насловом. Каталог је штампан тројезично, на српском, мађарском и на хрватском језику. Поред уводног дела каталог се састоји од једанаест целина (*Љуска лобања као симбол; Биоархеологија људских лобања – само кости или живи људи; Кости главе; Утврђивање доживљене старости; Утврђивање љола на основу карактеристика костију главе; Одлике на лобањама и зубима које указују на начин исхране; Одлике на лобањама и зубима које указују на животиње навике и активности; Одлике на лобањама и зубима које указују на обичаје; Повреде костију главе, хируршке интервенције; Болести и друштво и Неметричке варијације на лобањи*) богато илустрованих.

Иако се ауторка у уводном делу скромно огрдила да није имала амбицију да прикаже „све аспекте сложених анализа наука које се баве хуманом остеологијом,“ сматрам да је на вешт начин успела да, на овако малом простору, обухвати готово све најважније проблеме тих наука и прикаже их на један нов и приступачан начин људима који се са овом тематиком први пут срећу, не одступајући ни једног тренутка од најсавременијих биоархеолошких критеријума и научних чињеница.

Неда Димовски је на најбољи могући начин показала да и у времену економске и духовне кризе у коме живимо, човек увек може пронаћи изгубљени смисао бивствовања кроз своје деловање и стремљење ка узвишеним циљевима било да су у домену науке, културе или било којег другог дела људске делатности.

Др Најаша Миладиновић-Рагмиловић

ДУХ ЖИТА

У Музеју Војводине је од 18. септембра до 15. новембра 2012. године била постављена изложба *Дух жита - слама у свакодневици и ритуалу*, чије су ауторке етнологи Ана Сеч Пићир и Татјана Бугарски. Изложбу прати и истоимени каталог. За дизајн изложбе и каталога био је задужен дугогодишњи сарадник Музеја Војводине академски вајар Драган Радовановић. Изложбу је током два месеца посетило више од 4000 посетилаца.

Посетилац изложбе *Дух жита* био је у могућности да се упозна са чињеницом да је слама – позната као нус-производ житарица које су уједно и најзначајнији прехранбени производ ових простора – настављала свој живот у традиционалној сеоској заједници кроз различите употребне и ритуалне предмете. Једноставним уплитањем стабљика житних култура оне су добијале ново значење поставши предмет људске културе, али и даље носећи у себи „дух жита“, односно природе.

У духу поднаслова – *слама у свакодневици и ритуалу*, окосницу изложбе чинила су два сегмента – предмети израђени од сламе који су имали употребу у свакодневном животу традиционалне заједнице, те предмети употребљавани у ритуалима везаним за пољопривредне радове и божићне обичаје. Завршни сегмент изложбе се бави сламом као средством изражавања у наивној уметности. Драган Радовановић, као дизајнер изложбе, одлучио се за поставку која је подразумевала излагање предмета у музејским витринама и у простору, те фотографије великих формата које илуструју одређене сегменте употребе сламе, или детаље израде самих предмета. Боја која преовлађује на изложби је тамно зелена као симбол младог жита, насупрот златножуте боје зрелог жита од којих су израђени изложени предмети. Као посебан куриозитет салом је доминирало страшило направљено, наравно – од сламе. На поставци је било могуће погледати и кратки филм о начину израде посуда од сламе који је снимила русинска редакција РТВ-а у Бикић Дољу.

Постављеном музеолошком проблему – реализовати изложбу са предметима од сламе – ауторке су пришле са савременог антрополошког и музеолошког аспекта, желећи овом поставком да укажу на

своје „трагање за нематеријалним основама културе које одређују и њене материјалне оквире“. Савремена антропологија нас учи о трансформацији многих друштвених појава из прошлости које донекле задржавају традиционалну форму, али задобијају нове друштвене функције које су, пре свега, усмерене ка интеграцији одређене заједнице. Такође, констатована је појава да су данас материјални предмети „из сеоског живота прешли у нове културне контексте...“, односно да слама добија нову улогу, пре свега као предмет уметничког изражавања. Обе ове антрополошке константе могуће је пратити и на изложби *Дух жита*, пошто су се ауторке трудиле да сваки материјални предмет буде постављен у контекст из којег је пренесен у музејске депое. То је постигнуто употребом теренских фотографија из фонда Етнологског одељења Музеја Војводине. Ове фотографије, настајале од оснивања Музеја Војводине и Етнологског одељења 1947. године до данас, изузетан су документ за реконструкцију културног контекста музејских предмета. Њих су снимале генерације музејских етнолога, дајући могућност будућим генерацијама, не само да имају увид у функцију и значење предмета, већ и да констатују њихове трансформације и повежу их са новим значењима у савременом друштву.

Укупно 84 музејска предмета, већином направљена од сламе, дала су нам слику о томе шта се све од овог материјала израђивало у прошлости, али и данас. У првом сегменту изложбе – *слама у свакодневном животу* – изложени су предмети употребљавани у сеоском домаћинству. Значајно место овде заузимају интересантне архаичне посуде од сламе познате под заједничким називом *саћуре*, које су у ствари биле различитих облика и димензија, у зависности од намене. У њима су се углавном чували прехрамбени производи – воће, пасуљ, јаја, ораси, брашно или перје, а у претходним вековима и зрна житарица. Већ поменути филм из Бикић Дола упознаје посетиоца са техником *сиралних сиркова* којом су израђиване саћуре у прошлости, али и данас, када су задобиле углавном украсну функцију. Од сламнатих предмета који су данас музејски куриозитет изложени су шешири и чизме од сламе, као и кошнице за пчеле. Помоћу теренских фотографија илустрована је употреба сламе у архитектури – за изградњу различитих објеката, најчешће економских, те израда дворишних пећи од сламе.

Слама у ритуалу је сегмент изложбе који се бави мистичним значењем овог материјала. Слама се у прошлости у ритуалној улози појављује у два сегмента традиционалних обичаја – обичајима везаним за пољопривредне радове и божићним обичајима. С обзиром на то да је слама играла значајну улогу у жетви као најзначајнијем тренутку у обради земље, на изложби су се могли видети различити жетвени венци које везује заједнички назив *божија брада*. Ови венци уплitalи су се најчешће од последњег пожњевеног снопа жита. Сам наслов изложбе *Дух жита* проистекао је из мистичне улоге коју су европски народи у прошлости придавали овом, последњем, снопу. Наиме, један од утемељивача антропологије, Фрејзер, описујући многе, међу собом сличне, жетвене обичаје европских народа закључује да су они настали из веровања у дух биља, односно *дух жита*. Пагански свет древних европљана желео је да овај дух „зароби“ у ритуалним предметима од сламе и путем жетвених обреда сачува за следећу годину. Други обичајни циклус у коме је слама играла улогу био је Божић. Старији писци антропологије, као што је Фрејзер, налазе директну везу између симболике Христовог рођења и рађања младог жита у паганским обичајима. У сваком случају, многи материјални елементи Божића су везани за жито и сламу. Осим препознатљиве сламе на божићној трпези, ту је и божићни-обредни хлеб, који се у прошлости правио од првог жита, као и младо жито које се узгаја у посуди. С обзиром на то да уз овај сегмент изложбе нема материјалних предмета од сламе, јер је она коришћена у необрађеној форми, он је илустрован, како теренским фотографијама прославе Божића, и других обреда из божићног циклуса, тако и оним предметима који су у директној вези са житом – као што су кошје традиционалних обредних хлебова, поскурњаци – дрвени и метални печати помоћу којих се на тесто утискују слова ИС ХС НИ КА, те вертепи – минијатурне цркве везане за обредну поворку вертепаша. На директну везу Божића и жетве указује нам обичај *мајичке вршидбе*, који је одавно напуштен. Илустрован је клеветушама којима су деца звонила док су на Светог Василија обилазила село, а домаћини им подметали сламу да је газе.

Завршни сегмент изложбе бави се трансформацијом употребе сламе и обичаја везаних за њу у савременом друштвеном контексту. Иако су разли-

чите жетелачке свечаности забележене код етничких група у Војводини, чини се да је најпознатија фолклорна манифестација која се развила из жетелачких обичаја *Дужијанца*, приредба која је током 20. века постала значајан маркер идентитета војвођанских Буњеваца. За ову манифестацију се сваке године прави венац од жита који се носи у цркву на освећење. Њега носе *бандаш* и *бандашица* (нека врста краља и краљице обредне поворке) окићени различитим украсима израђеним од сламе. Дужијанца је на изложби илустрована теренским фотографијама самог догађаја, а овим делом изложбе доминира и венац из 1960. године, као и неколицина украса од сламе које су носили бандаш и бандашица. Израда ових предмета је у директној вези и са појавом једне од савременијих форми наивне уметности-израдом слика и украса од сламе. Наиме, ова форма наивне уметности у Војводини је најзаступљенија код Бу-

њевки са севера Бачке. Изложене слике на изложби потичу из 1970. године и њихове ауторке су Љубица Сударевић и Марија Матковић.

Посебан и занимљив сегмент изложбе био је и део везан за представљање пројекта аутора Александра Медовића, кустоса-археоботаничара. У лапидаријуму Музеја Војводине је засађена једнозрна пшеница, праисторијска житна врста која је изашла из употребе током бронзаног доба.

Уз археоботаничку башту изложба је пропраћена и са три презентације савремене употребе сламе: израда сламнатих шешира у радионици Ане Филиповић из Новог Сада, Павел Павлов из Кисача је приказао плетење посуда од сламе, а сламарке из Суботице и Таванкута су приказале вештину израде сувенира од сламе.

Мр Кайсарина Рагисављевић

ИЗЛОЖБЕНИ ПЛАКАТИ МУЗЕЈА ВОЈВОДИНЕ 1947–2012.

Поводом 165 година од оснивања ове културне институције у Војводини у Музеју Војводине је 26. 10. 2012 године обележен Дан Музеја. Поред председника Скупштине АП Војводине Иштвана Пастора, директорке Музеја Војводине др Агнеш Озер, говорио је и потпредседник Владе АП Војводине и покрајински секретар за културу и јавно информисање Славиша Грујић. Истог дана, 26. октобра, у Музеју Војводине у Дунавској улици бр. 37 отворена је интересантна изложба *Изложбени њлакаџии Музеја Војводине 1947–2012*, чији су аутори кустоси историчари Душан Миљковић и Војислав Мартинов, док су аутори просторно-ликовног решења Александар Бошковић и Војислав Мартинов. Плакати су изложени у три целине. Једна је била посвећена плакатима насталим у оквиру деловања Војвођанског Музеја, друга Музеја социјалистичке револуције Војводине и трећа, најбројнија, из Музеја Војводине. Приказано је 80 плаката који су најављивали изложбе и сличне манифестације у организацији Музеја Војводине, Музеја социјалистичке револуције Војводине и Војвођанског Музеја. По речима Војислава Мартинова, једног од аутора изложбе,

плакат је првенствено везан за пропаганду и информацију, али комуникативна делатност музејских институција није одувек имала исти интензитет. Некада је Музеј стављао акценат на стручну и научну обраду културних добара и њихово очување, да би се временом све више окретао друштву желећи да му приближи своја богатства. Зато су изложени плакати из ранијих периода изузетно ретки и визуелно штурни, али су поједине установе и тада озбиљно приступале овој теми о чему сведоче и њихово пажљиво дизајнирани плакати.

Уз посебно одабране плакате из различитих епоха и области аутори изложбе на врло сликовит начин дочаравају посетиоцу дух времена. Из прошлости Музеја јавности се шаље порука о виталности и трајном друштвеном ангажману Музеја Војводине а истовремено указује на континуирани развој његове делатности, што је од значаја и за музејску публику и за музејске раднике. Кроз овај свестрани рад Музеј Војводине је оставио разноврсне трагове на његову вишедеценијску прошлост. У ту сврху се као музеолошки посебно атрактиван и визуелно захтеван може издвојити изложбени плакат,

којим се на најбољи начин приказује комуникативна делатност Музеја.

По својој функцији плакат има двојаку улогу – информативну и пропагандну. Иако је плакат као масовни медиј у употреби још од средине 19 века његова примена у музејима је била врло скромна и неразвијена, што се види и из рудиментарног дизајна првих плаката и табли за информисање. Уочивши ове мањкавости, утемељивач југословенске музеологије Антон Бауер 1953. године је констатовао да музејски рад треба приближити публици путем пропаганде, а као основно средство пропаганде истакао је плакат који би био и визуелно упечатљив и информацијски садржајан. Од тада је изложбени плакат прешао далеки пут пратећи развитак односа музеја са публиком. У годинама рата, кризе и немаштине, Музеј Војводине није имао елементарне предуслове за достизање својих пуних потенцијала. Последњих десет година осетан је пораст квалитета музејске продукције, али и већег друштвеног утицаја музејских делатности, што се може прочитати и кроз изложбене плакате. Плакат се уврстио међу стандардне пропратне елементе изложбе, што нам данас омогућава да се присетимо многих ситних и крупних подвига Музеја Војводине.

Данас је плакат један од стандардних пратећих елемената сваке изложбе, али и других догађаја из музејске продукције. Плакат је занимљив као вишезначан историјски извор, који пружа сведочанство о остваривању комуникационих задатака Музеја Војводине. Он функционише као извор информација и на том нивоу омогућава посетиоцу да сагледа какви су садржаји, које теме и догађаји били у фокусу Музеја Војводине. Плакат је несумњиво креативно дело, израз уметничког стварања и осећања за стил свог времена. Критички посматрајући поједине елементе плаката као што су дизајн, боја, типографија и визуелна тематика, посетилац може много сазнати о доминантним естетским токовима у тренутку његовог настанка. Посетиоци ове атрактивне изложбе су имали прилике да погледају плакате из различитих епоха и различитих области, археологије, историје, историје уметности, етнологије.

Тања Стојков

СВЕ ЈЕ САМО РЕКЛАМА СЕГМЕНТИ МОДЕРНЕ РЕКЛАМЕ У ВОЈВОДИНИ

Велика и репрезентативна изложба под називом *Све је само реклама. Сејменџи из историје рекламе у Војводини до 1941. године*, чији су аутори Љубица Отић, Веселинка Марковић и Мирко Грлица, отворена је у Музеју Војводине 18. децембра 2012. где је трајала до краја марта 2013. године. Пошто је изложба настала као заједнички пројекат Музеја Војводине из Новог Сада и Градског музеја из Суботице уследило је њено суботичко отварање 16. априла 2013. године, где ће остати до 15. јуна 2013. године, а онда се сели у Музеј Славоније у Осијеку, да би од септембра била постављена у Повијесном и поморском музеју Истре у Пули. Дизајн изложбе, добро прилагођен бројним паковањима и различитим галеријским просторима, урадио је мр Дарко Вуковић, док је архитектонско уређење поставке потписао Студио за уметничко стваралаштво ОРКА из Новог Сада, илустрације за изложбу одштампао је Атом д.о.о. из Бачке Паланке. Изложбу прати обиман студијски и каталог на српском и мађарском језику који је дизајнирала Сузана Буила, Craft marketing из Суботице.

Највећи део изложеног материјала је из зборки Музеја Војводине из Новог Сада и Градског музеја Суботице, али су неки од експоната позајмљени из

других музеја и архива у Војводини, као из приватних колекција. Треба још нагласити да је изложба, одмах по отварању, добила упечатљиву виртуелну презентацију на интернет страници Музеја Војводине.

Изложба *Све је само реклама. Сејменџи из историје рекламе у Војводини до 1941. године* остаће упамћена и по драгоценом студијском тексту у каталогу који су написали аутори изложбе: Љубица Отић, историчар, музејски саветник, *Вештина убеђивања и врсте рекламе*, Веселинка Марковић, историчар, виши кустос, *Осврћ на привредни развој Војводине*, кроз поједине видове рекламирања и Мирко Грлица, историчар, музејски саветник *Тко олашује њај најредује!* Сва три аутора су направила задивљујуће обимна и изузетно добро документована истраживања у широкој сфери комерцијалних реклама у Војводини. Они су прегледно, систематично и научно утемељено на обимној стручној литератури проучавали најпре историјски контекст, а онда су одредили медијски релевантне моделе и матрице репрезентације у штампаним рекламама. Не пропуштајући да анализирају ни појединачне доприносе рекламним праксама у часописима и листовима од краја 19. до средине 20. века сва три

аутора су доследно и темељно пратила различите линије истраживања – од културно-историјског контекста, до дизајна и значењске стуктуре штампане медијске поруке.

У овај интердисциплинарно утемељен студијски текст, који се ослања на сазнања различитих наука и уметничких дисциплина, пре свега, историје, историје штампе, студија културе, адвертајзинга, примењене уметности и дизајна, читаоца уводе разматрања Веселинке Марковић под насловом *Осерви на њпривредни развој Војводине*, кроз поједине видове рекламирања. Виши кустос, Веселинка Марковић фокусирано је пратила историју економских и привредних процеса у Војводини почев од друге половине 19. до прве половине 20. века. Она је, поред осталог утврдила, да водећу улогу пољопривреде у том периоду потврђују и бројни новински огласи, проспекти и плакати на основу којих можемо утврдити степен механизације и модернизације пољопривредне производње у Војводини, најпре у склопу Хабзуршке монархије, а потом у оквирима Краљевине Југославије. На другој страни, пак, процеси индустријализације и појава првих занатско-прерађивачких-индустријских постројења донели су бројне иновације у обликовању рекламних стратегија – од пословних визиткарти и меморандума до наградних игара, дегустацја и сајмова.

У поглављу *Дизајн производа и врсте реклама*, Љубица Отић, музејски саветник, захваљујући свом доследно спроведеном критичко-аналитичком при-

ступу, једнако успешно расправља о позиционирању дизајна, пре свега, индустријског дизајна у Војводини и масовних рекламних кампања. С правом је нагласила: „Истовремено са развојем индустрије и осавремењивањем дизајна производа, развијале су се различите форме маркетинга, односно рекламирања индустријских производа и њихових произвођача. Другим речима, колико год је индустријски дизајн допринео да ови производи буду естетски допадљиви, маштовити, привлачни за око, а самим тим и да буде жељу код потенцијалних купаца за поседовањем, можда су још значајнији облици, начини и путеви којима се овај производ рекламирао.“ Посебно, међутим, треба нагласити њен аналитички и свеобухватан приступ у медијској артикулацији рекламних порука од плаката до фотографије, рекламног каталога и излога.

Пишући о рекламама у мултијезичким и мултикултуралним штампаним медијима у Војводини, аутор Мирко Грлица, музејски саветник, педантно је пратио хронологију и модернизацију идеолошко-естетских рекламних матрица почев од угледних новосадских листова *Zaslužave*, *Ujvidék-a*, *Браника*, до бројних суботичких новина од *Bácskai Ellenőr-a* и *Хрватских новина* до *Alföld-a*, који је 1935. године понудио модел модерне богато илустроване ревије у којој је читаве стране освојила модерна реклама. Критичка анализа Мирка Грлице ослања се најпре на фасцинантну количину прикупљених информација о издавачима и оглашљивачима, а онда и на ог-

ромно познавање културно-историјског контекста грађанске културе у Војводини. У научном есеју под насловом *Тко оћлашује ѿај најређује!*, што је цитат из *Хрвајских новина* (1927), аутор указује на појаву „пинк“ културе у ери масовне штампе и модерно осмишљених рекламних слогана.

Обимне научне студије прати и ажурно обликован каталог експоната који садржи велики број каталогизираних рекламних порука штапманих на хетерогеним медијским носачима: од новинског огласа до амбалаже, разгледнице и плаката.

Толико комплексан, систематичан и дуготрајан рад на прикупљању и критичком интерпретирању визуелних рекламних садржаја на различитим материјалима и у различитим медијским језицима омогућили су ауторима да уобличи, историзују и позиционирају рекламну реторику у Војводини унутар ширег, пре свега, европског, културног контекста. Теоријско-историографско-стилски метод понудио је одговарајући оквир истраживачима да убе-

дљиво и фокусирано изнесу како резултате својих научних запажања тако и да представе драгоцен визуелни материјал, који до сада никада није био тако фокусирано сагледан у мултимедијалној и мултикултуралној перспективи.

Али, оно што све три студије: *Дизајн ѿпроизвода и врсће реклама*, Љубице Отић, затим *Осврћ на ѿривредни развој Војводине*, Веселинке Марковић и *Тко оћлашује ѿај најређује!*, Мирка Грлице, посебно разликује од свега што је до сада писано код нас о рекламним порукама у штапманим медијима то је што су они доследно успели да проуче и интерпретирају микроисторијске и регионалне доприносе у контексту ширег националног али и европског културног дискурса на крају једне империје (Аустро-Угарске) и на почетку једног краљевста (Краљевина Југославија), али и на крају једног, (19) и на почетку другог (20) века.

Миланка Тогић

KONSTANTIN – 313. GODINA, MILANSKI EDIKT I VREME TOLERANCIJE

У просторјама Palaco Reale (Palazzo Reale) у Milanу је 24. октобра 2012. године отворена grandioзна изложба под називом *Konstantin – 313. godina, Milanski edikt i vreme tolerancije* (*Costantino 313 d. C., l'editto di Milano e il tempo della tolleranza*), инспирисана прославом hiljadusedamstote годишњице „Milanskog edikta“.

Palaco Reale се налази на Pjaca del Duomo, у непосредној близини чувене Milanske katedrale, и представља један од најрепрезентативнијих изложбених простора grada Milana. Овај град није случајно постао средиште прославе поменутог jubileја. Mediolanum је био једна од prestonica Rimskog carstva 313. године, када су avgusti Licinije i Konstantin izneli на светлост дана edikt о verskoј toleranciji. Njime су garantovali slobodu veroispovesti i zaustavili dugogodiшnji straшni прогон hришћана. Originalni текст „Milanskog edikta“ није очуван, па се као главни извор за његово проучавање користи Laktancijeво дело „O smrti прогонitelја“ („De mortibus persecutorum“). Laktancije је био Kon-

stantinov savremenik i učitelj његовог најстаријег sina – Krispa. On се smatra једним од prvih hришћанских apologeta, а pomenuto delo pokazatelјem pobeде hришћанства nad његовим прогонителјима, са unapred постављеном тезом о крвавој Boжјој osveti. Iako tendenciozan, pristrasan i vidno naklonjen Konstantinu i његовој politici, „De mortibus persecutorum“ је, svakako, veoma важан историјски извор, prvenstveno zbog toga што navodi „Milanski edikt“ у celosti.

На основу тог текста saznajemo да су carevi Konstantin i Licinije своју одлуку да ozakone versku toleranciju smatrali општим добром:

Kad smo се u dobar čas sastali u Milanu ja, Konstantin Avgust i ja, Licinije Avgust i razmotrili sve што се odnosi na dobro i bezbednost државе, između ostalog што смо smatrali да ће бити од koristi većini ljudi, mislili смо да на prvom mestu треба urediti ovo, а то је poштовanje boжанства, tako да и hришћанима и svim drugim damo slobodu да slede religiju, svakako po svom izboru, да bi, koje god да је boжанство на nebeskom tronu,

bilo naklonjeno i milosrdno nama i svima koji su pod našom vlašću ... Stoga je potrebno da tvoja ekscelencija zna da smo odlučili da uklonimo sva ograničenja, ranije dostavljena tvojoj kancelariji – a koja se odnose na hrišćane – jer su nam kasnije izgledala neumesna i strana našem milosrđu; neka sada svako od njih ko želi da se drži hrišćanske religije, to čini bez ikakvog uznemiravanja i neprilika (Јакопанџе, 2011: XLVIII, 2).

U javnosti se često pogrešno smatra da je „Milanski ediktom“ hrišćanska vera proglašena zvaničnom religijom Rimskog carstva. Međutim, Konstantin i Licinije su, zapravo, ovim dokumentom ozakonili hrišćanstvo i time utemeljili hrišćansku kulturnu baštinu Evrope i sveta. Ukoliko „Milanski edikt“ posmatramo u duhu današnjeg vremena, imajući u vidu iste večite patnje čovečanstva, videćemo da on, proklamujući slobodu veroispovesti, donosi ideju tolerancije, čije vrednosti treba postaviti van vremenskih okvira. To je ujedno i novi odnos prema pojedincu i njegovoj slobodi.

Pomenute ideje i car Konstantin, njegova ličnost i okruženje, inspirisali su autore Paola Biskotinija, direktora Muzeja dijeceze u Milanu, i Džemu Sena Kijezu, profesora klasične arheologije sa Univerziteta u Milanu, koji su osmislili i realizovali ovu veliku izložbu. Zahvaljujući potpori velikog broja učesnika, od Opštine Milano do Visokog patronata predsednika Republike Italije i sekretara države Vatikan, kao i mnogih drugih relevantnih kulturnih i finansijskih institucija, izložba je bila priređena u objektu Palaco Reale, kao jednoj od obaveznih tačaka turističkih itinerara Milana. Izložbeni

prostor je činilo 11 prostoriya, u kojima je koncipirano šest tematskih celina. Istorijske, umetničke, političke i religijske teme su ispričane pomoću više od 200 dragocenih predmeta iz domena arheologije i umetnosti – koji se čuvaju u različitim evropskim i svetskim muzejima, te su pozajmljeni za potrebe ove izložbe.

Posetioci se uvode kroz priču o rimskom gradu *Mediolanumu*, koji je iz bogatog provincijskog grada izrastao u prestonicu zapadnog dela Carstva (286. godine), izgrađenu po uzoru na Rim. Njeni ostaci se danas nalaze ispod ulica i građevina savremenog Milana. Arheološka interpretacija antičkog Mediolanuma uslošnjava se i obogaćuje neumornim istraživanjima, naročito intenzivnim u poslednjih nekoliko decenija. Njihovi rezultati se danas mogu videti na izvanrednoj i nedavno rekonstruisanoj postavci Arheološkog muzeja grada Milana, koja je zasnovana na najsavremenijim muzeološkim principima. Sa druge strane, na samoj izložbi *Konstantin – 313. godina* je posetiocima predstavljen deo najnovijih, još uvek neobjavljenih otkrića vezanih za doba Maksimijana, Konstantina i njegovih naslednika. Među brojnim značajnim predmetima, koji svedoče o prefinjenoj umetnosti IV veka, posebno mesto zauzimaju neverovatno očuvane drvene ploče sa reljefno izvedenim biblijskim motivima. One su prvobitno ukrašavale vrata bazilike Sv. Ambrozija, izgrađene 386. godine.

Drugi deo izložbe posvećen je poslednjim hrišćanskim progonima, njihovim vinovnicima i konačnoj pobedi hrišćanstva pod Konstantinom. Velike progone

hrišćana sprovodili su širom Rimskog carstva imperatori Decije i Valerijan sredinom III veka, pokušavajući da, u jednom nemirnom trenutku, ponovo uspostave stare rimske vrednosti. Krajem tog veka su se, sa novim rimskim sistemom vladavine – tetrarhijom, nastavile prosekucije, naročito na istoku Carstva, a propisivali su ih Dioklecijan i njegovi savladari – od Galerija do Maksimijana. Avgust Galerije, jedan od vatrenih progonitelja hrišćana, prvi je, verovatno vođen novim političkim motivom, doneo edikt kojim je hrišćanima omogućio izvođenje obreda u kućama i crkvama „pod uslovom da ne krše javni mir“ (312. godine). Iako opozvan od strane Maksimina Daje, ovaj dokument je bio uvod „Milanskom ediktu“. Na izložbi *Konstantin – 313. godina* su ti događaji ispričani u jednoj monumentalnoj prostoriji, a među artefaktima koji ih ilustruju se ističu predmeti iz Narodnog muzeja u Zaječaru: pilastar sa kapije u Feliks Romulijani (predstavlja tetrarhe) i jedinstvena porforna glava cara Galerija. Vredan pomena je i spomenik sa natpisom – žrtvenik iz Karnuntuma, koji se danas čuva u Umetničko-istorijskom muzeju (Kunsthistorische Museum) u Beču. Posveta i predstave bakljonoša na bočnim stranama spomenika svedoče o religijskom sinkretizmu i tetrarhijskoj raspodeli vlasti koja je bila pod patronatom Nepobedivog sunca – Mitre, omiljenog božanstva rimskih vojnika. Tekst „Milanskog edikta“ – na italijanskom i engleskom jeziku, ispisan je na jednom od zidova. U ovoj prostoriji se možda najimpresivnijom čini video-projeksija Konstantinovog slavoluka, izvedena tako da se kroz njegov

lučno zasvedeni prolaz mogu videti raskošne umetničke tapiserije iz naredne prostorije. Ukoliko bi posetoci dovoljno dugo ostali na ovom mestu i za trenutak seli da se odmire, mogli su videti kako se slavoluk okreće i menja, otkrivajući savršenstvo svojih reljefa. Odlivak jednog od njih je izložen sa leve strane projektovanog slavoluka i pokazuje *profectio Constatini* – polazak Konstantinove vojske iz Milana, tj. trenutak kada je Konstantin krenuo u pohod protiv svog glavnog oponenta – Maksencija.

Pomenute tapiserije, koje su zanimljivo postavljene u jednu od velikih prostorija – stvarajući utisak iznenađenja, ilustruju Konstantinovu slavu. Naročitu vrednost ima poslednja tapiserija u nizu, frontalno postavljena i najraskošnija, sa predstavom imaginarnе svadbe Konstantina i Licinija, koja je rađena po uzoru na Rubensovo delo. Treći deo izložbe posvećen je Hristovom monogramu – kao simbolu vere. Konstantin je Hristov monogram odabrao kao simbolički *signum crucis*, ali je on svojim oblikom odražavao i solarnu simboliku, bivajući na delotvoran ne samo za hrišćansku zajednicu već i za pagane, naročito vojnike, koji su poštovali kult Nepobedivog sunca (*Sol Invictus*). Šireći se po celoj imperiji, on postaje glavni simbol hrišćanske vere. Brojne insignije, novac, reljefi, nakit, posuđe i dr., pokazuju da je ovaj simbol bio često predstavljen na različitim predmetima profane ili religijske vrednosti, bilo da su oni korišćeni u svakodnevici ili u posebnim prilikama. I nezaobilazna legenda o Konstantinovom providenju pred bitku na Milvijskom mostu je našla

svoje mesto na izložbi, otelotvorena u rekonstrukciji Konstantinovog labaruma. Ova zastava, okačena na koplje, izrađena je kao u rimsko vreme, tehnikama tkanja i ručnog bojenja.

Četvrti odeljak izložbe posvećen je *dobu tolerancije* i upornom opstanku paganstva u potrazi za jednim bogom. Osim što imaju veliku umetničku vrednost, predmeti koji su ovde izloženi, pokazuju raznolikost religijskog sveta Rimljana: od statua grčko-rimskih bogova i skulptura istočnjačkih bogova Izide, Serapisa i Sabazija, preko izvanrednih koloritnih mitrejskih reljefa, do prvih predstava Isusa Hrista u liku dobrog pastira. Iz Pjombina potiče jedan izuzetan artefakt, koji će posetioca iz bilo kojeg miljea ostaviti bez daha: u jednoj od vitrina izložena je raskošna srebrna amfora. Njena visina nadmašuje pola metra, a razigrani ukras – u nizovima od 134 reljefna medaljona sa predstavama različitih božanstava i heroja, zajedno sa minucioznom floralnom dekoracijom na vratu amfore, upućuje na rad neke gradske manufakture iz sredine IV veka. Arhitekta izložbe, Mikele Piva, i u ovom slučaju je upotrebio efekat ogledala, kako bi se predmet mogao posmatrati sa svih strana.

Peti odeljak na izložbi predstavlja protagoniste Konstantinove vlasti nakon proglašenja „Milanskog edikta“ – vojsku, crkvu i dvor, koji su bili organizovani u jedan tvrdi hijerarhijski poredak, na čijem se vrhu uvek nalazio imperator. Konstantin je, inače, sproveo duboke promene vojne organizacije: ustanovio je novu carsku gardu – odrede koji su se sastojali od konjičkih oficira regrutovanih među Germanima. Veoma važni su bili odeća oficira i sastavni delovi naoružanja, naročito kao carski darovi: skupoceni plaštovi, zakačeni fibulom krstastog oblika na desnom ramenu; pozlaćeni šlemovi; paradno oružje; pektoral, koji pokazuju visok nivo razvoja tehnika proizvodnje metala. Jedan od najznačajnijih dokumenata za poznavanje vojske, administrativnog i dvorskog aparata kasne antike bila je *Notitia dignitatum*, čiji tekst – u onom obliku u kojem ga danas poznajemo, potiče iz V veka. Na izložbi su prikazani njeni delovi koji crtežom u boji pokazuju insignije *magister officiorum*, čija je funkcija, pored ostalog, podrazumevala i proizvodnju carskog oružja, ovde ilustrovanog raznolikim štitovima, šlemovima, oklopima, itd. Tri izložena nadgrobna spomenika sa predstavama vojnika iz konjičkih odreda čine priču o vojsci stvarnom, navodeći na razmišljanje o ljudima, njihovoj svakodnevnici, rađanju i smrti. Razmišljanja o

životu svakako bivaju prekinuta kada se posetilac nađe među luksuznim predmetima, koji govore o slavi rimske vojske, visokom društvenom statusu pojedinaca i veštini majstorske ruke koja ih je stvarala. I upravo ovde su svoje mesto našli najvredniji predmeti Muzeja Vojvodine, ali i čuveni reljefni pektoral iz Ritopeka, vlasništvo Narodnog muzeja u Beogradu. Izložena u dugačkoj vitrini, zajedno sa maskom paradnog šlema iz Karnuntuma i dva delimično očuvana pozlaćena šlema iz Augzburga, dva šlema iz Berkasova pobuđuju oduševljenje posetilaca. Autori su njihovu lepotu dodatno naglasili precizno osmišljenim svetlosnim efektima.

O šestom odeljku izložbe sa naročitim ponosom govori autorka Džema Sena Kijeza. U njemu je ispričana priča o Konstantinovoj majci Jeleni, carici i svetiteljki, koja predstavlja veoma zanimljivu žensku figuru u istoriji. O Jeleni pripovedaju hrišćanski pisci i oni koji su joj bliski, poput Evsevija iz Cezareje i Ambrozija. Ambrozije je opisuje kao model hrišćanske ženske vrline, smernu i poniznu pred bogom – i kao običnu ženu, i kao caricu. Njeno poreklo nije poznato, ali se zna da ona nije zvanično bila udata za Konstantinovog oca, Konstancija Hlora. On ju je napustio nakon što je postao cezar da bi se oženio kćerkom avgusta Maksimijana, Teodorom. Počasti su joj date i priznate tek kada je njen sin zauzeo carski tron. Tada ona postaje *Nobilissima Femina*, a potom i avgusta. Moć avguste na dvoru je, sasvim sigurno, bila veoma velika, kao i njena uloga u širenju hrišćanske religije. Jelena je umrla oko 328. godine, a sahranjena je, po njenoj želji – u jednom grandioznom mauzoleju. Njene relikvije se danas nalaze i poštuju u Rimu, u Bazilici Sv. Marije (Santa Maria in Ara coeli).

Aktuelnost teme – žena u sistemu moći, svakako je privlačna, ali ovaj odeljak izložbe, predstavljajući najlepše portrete ne samo Jelene već i drugih žena iz Konstantinovog okruženja, pobuđuje čist estetski doživljaj. Pročišćena klasična skulptura, sa mermernim poprsjima i glavama carica, koje krase raskošne dijademe, svoj vrhunac doživljava u vidu dve sedeće statue – jedne iz Galerije „Ufici“ u Firenci, a druge iz Kapitolskih muzeja u Rimu. Poseban deo ove tematske celine tiče se kulta Sv. Jelene i Sv. Konstantina, trijumfa krsta i legende o krstu, koja se proteže kroz umetnost potonjih perioda (XI, XV–XVII veka). Po izuzetnoj lepoti se izdvaja slika „Sveta Jelena“ Đovanija Batiste Koneljana, koja je danas u vlasništvu Nacionalne galerije umetnosti u Vašingtonu.

U savremenoj muzejskoj praksi se naglasak stavlja na participativnost, što podrazumeva različite vidove učešća muzejske publike u izložbenoj delatnosti. U tom smislu su autori izložbe *Costantino 313. d. C.* ideju tolerancije zadali kao temu za video radove posetilaca, koje su potom emitovali u jednoj manjoj prostoriji u okviru same izložbe.

Posmatrana u celosti, ova grandiozna izložba sadrži sve što je potrebno da bi se smatrala kompletnom, uključujući i kvalitetan katalog.

Savremene ideje se provlače kroz priču o jednom konkretnom istorijskom trenutku, čiji su različiti aspekti ilustrovani reprezentativnim predmetima, koji su

pozajmljeni iz preko pedeset muzeja i galerija u Italiji, Vatikanu, Austriji, Nemačkoj, Francuskoj, Velikoj Britaniji, Srbiji, Sloveniji, SAD i Mađarskoj. Pored Muzeja Vojvodine, svojih 11 dragocenih predmeta je ustupio Narodni muzej u Beogradu, a Narodni muzej u Zaječaru dva predmeta. Učešće srpskih muzeja na ovoj izložbi je veoma smisljeno. S obzirom na vrednost i značaj same postavke, ono se može smatrati svojevrsnim uspehom srpske kulture.

Zbog velikog interesovanja, izložba je trajala do 24. marta 2013. Videlo ju je 110.000 posetilaca.

Mr Tijana Stanković-Pešterac

„KONSTANTIN – 313. GODINA“ U RIMSKOM KOLOSEUMU

Nakon velikog uspeha u Milanu, izložba *Konstantin – 313. godina* je 11. aprila 2013. premeštena u rimski Koloseum.

U odnosu na postavku u Palaco Reale u Milanu, rimska izložba je realizovana u manjem obimu i drugačijoj formi, što je, svakako, bilo uslovljeno izložbenim prostorom u samom Koloseumu, ali i potrebom da se čitav jedan tematski deo posveti odnosu Konstantina i samog grada Rima. Autorka ovog dela postavke je Marijarozarija Barbera, arheolog iz Specijalne uprave za zaštitu arheoloških dobara (Soprintendenza speciale per i beni archeologici) grada Rima i rukovodilac značajnih arheoloških iskopavanja koja su vezana za ličnost Konstantina Velikog.

Izložbeni prostor Koloseuma otkriva svu lepotu i grandioznost rimske arene. U njemu su postavljene vitrine sa posebnim klimatskim uslovima, u kojima je izloženo 160 dragocenih predmeta. Ti predmeti potiču sa različitih evropskih teritorija i pokrivaju priče o istoriji, umetnosti i religiji Konstantinovog vremena. Deo izložbe koji je posvećen Rimu počinje od bitke na Milvijskom mostu i portreta njenih učesnika: Konstantina i Maksencija. Nastavlja se kroz priču o Sesorijumu, imperijalnom sedištu Rima, u kojem je rezidirala carica-majka Jelena. U okviru tog dela je, takođe, izložen izvanredan nakit, otkriven prilikom nedavnih arheoloških iskopavanja grobnice iz ruinirane ranohrišćanske bazilike koja se nalazi u Ardeatinskoj ulici (Via Ardeatina).

Centralni deo izložbe je tematski sličan onom iz Milana i obuhvata priče o politici i veri iz doba posled-

njih progona hrišćana, koje su upotpunjene portretima, monetama i umetničkim predmetima, kao i priče o tri institucije Konstantinove epohe: vojsci, crkvi i carskom dvoru. Prefinjeni luksuzni predmeti, čiji su vlasnici bili pripadnici elite rimskog društva, govore o progresivnom razvoju hrišćanstva – od privatnog kulta ka zvaničnom državnom kultu cele imperije. Šlemovi iz Berkasova su ovog puta izloženi između mermernih portreta dva cara: Konstantina i Maksencija. U istoj vitrini je postavljen još jedan izuzetan nalaz, koji je svetska naučna javnost propratila sa velikom pažnjom. U pitanju su jedinstvene carske insignije – skiptari, otkriveni u leto

2006. godine u Rimu, za koje se veruje da su pripadali upravo caru Maksenciju.

Izložba se završava delom koji je posvećen očuvanim spomenicima iz Konstantinovog vremena u samom gradu Rimu. Brojne rezidencije, terme, bazilike i mauzoleji pokazuju raskoš carskog graditeljstva. Neki objekti su rekonstruisani pomoću kompjuterske grafike, a rekonstrukcijama su obuhvaćeni i rezultati novijih arheoloških istraživanja. U ovom delu izložbe su, takođe, predstavljeni još uvek neobjavljeni nalazi sa lokaliteta u Laurentinskoj ulici (Via Laurentina) iz 2005. godine; izloženo je blago koje čini 49 novčića iskovanih u rimskim kovnicama Ostiji i Akvileji. Novčići su bili položeni u jednu drvenu kasu, za koju se pretpostavlja da je zatvorena negde oko 313. godine.

Na samom kraju izložbe je, osim kompjuterske animacije kojom su predstavljene scene i detalji sa Konstantinovog slavluka, postavljena i velika maketa samog slavluka.

Kada se napusti ovaj izložbeni prostor i pređe na drugu stranu Koloseuma, kroz jedan od lukova se može

videti zadivljujući pejzaž – aleja mediteranskih čempresa u ulici Svetog Grigorija (Via di San Gregorio), sa velelepim Konstantinovim slavlukom, u njegovom punom sjaju i raskoši.

Rimska varijanta izložbe *Konstantin – 313. godina* nema punoću kojom se odlikovala izložba u Milanu. Čini se da je cilj njenog autora, gospođe Marijarozarije Barbera, prvenstveno bio upoznavanje naučne javnosti sa novim istraživanjima Konstantinovog vremena u samom Rimu. Međutim, ona nije zanemarila posebnost Koloseuma kao izložbenog prostora. Enormno veliki broj posetilaca ovog kulturnoistorijskog spomenika je uslovio predstavljanje novih istraživanja putem brojnih rekonstrukcija, kompjuterskih animacija i maketa, pomoću kojih je autorka nastojala da publici približi svu raskoš carskih objekata.

Predviđeno je da izložba traje do 15. septembra 2013. godine.

Mr Tijana Stanković-Pešterac

ČITANJE TAJNI – ARHEOLOŠKI NAKIT

Izložba „Nakit – skriveno značenje“ u Muzeju Vojvodine, 10. maj – 15. jul 2013.

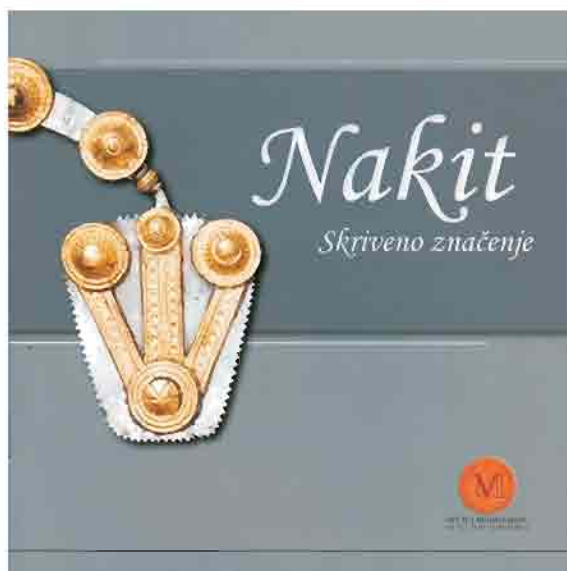
*The hues of the opal, the light of the diamond,
are not to be seen if the eye is too near.*

– Ralph Waldo Emerson

Nakit – reč dovoljno magična da privuče i one zainteresovane samo za odblesak najpovršnijeg sjaja, kojem, kao i svrake, teško odolevaju, a za one malo probitačnije duhom, ukusom i obrazovanjem, reč inspirativna toliko da se zagledaju u svet velikih horizonata, duboko i daleko, još od prvih čovekovih stremljenja. Muzejske ekspozicije posebno računaju sa artificijelnošću ovih predmeta koje je čovek nosio kako bi u svoju stvarnost uneo estetski naboj. Naučnička akribičnost otkriva da sve može biti nakit – kamen, drvo, kamen, kost. Ili bilo koji materijal pogodan za tu svrhu: dostatan svojom lepotom ili postojanošću.

Od materijala koji su čoveku preistorije poslužili kao građa za ove ukrasne predmete krenule su, u svojoj arheološkoj priči, kustoskinje Muzeja Vojvodine – Tijana Stanković-Pešterac i Lidija Balj, nižući bisere ideja koje su sačinile jednu krajnje zanimljivu, ni previše

opširnu, a ni oskudnu, koncepciju, otkrivajući ono što iza sjaja, koloritnosti i razudenosti neobičnih raskošnih oblika nakita, ne može tako lako da se iščita – njegovo skriveno značenje.

Za homo sapiensa nakit je bio predmet koji je trebalo izraditi i otuda prvi segment izložbe o zanatlijskom pristupu koji osvetljava radni proces u njegovom nastajanju. Ovde su zastupljeni sirovi materijali, od školjke u obliku koje se nalazi deo vitrine, a ujedno i pano za tematsku legendu o sirovinama, do baltičkog ćilibara i drugog vrednog poludragog kamenja; kalup za izradu nakita, kao stvaran predmet i kao uvećani crtež, deluje svojom autentičnošću izvajanom neobičnim asimetričnim oblikom, udubljenjima u kojima su se formirale kuglice i šarama, postajući pandan bilo kojem artefaktu moderne, apstraktne umetnosti. Kako se nakitom trgovalo, ukazano je i na nakit kao robu, kao i na platežno sredstvo, pri čemu je istaknut i doslovan prenos smisla drugog: fotografije probušenih novčića koji su se svojevremeno, u nizu, pojavljivali oko vrata ili na rukama drevnih ljudi.

Nakit je izražavao tipske oznake identiteta, bilo da su one rodnog, statusnog ili kulturnog tipa, a isto tako bio je i statusni simbol, što sugeriše na određenu društvenu hijerarhiju i podele unutar postojećih slojeva; nakit je predstavljao i predmete ispunjene magijskom moći i sa takvim svojstvima najčešće je imao zaštitnu ulogu, štiteći ljude od uticaja volšebnih, zlih sila – od prirode, bolesti, gladi i slično. Na nakitu se nalaze i oznake koje upućuju na religioznog praistorijskog čoveka, a ranohrišćanske oznake su, takođe, deo tog arsenala raznih obeležja preko kojih je čovek imao takođe potrebu

da se identifikuje, odnosno prepozna. I na kraju sama materijalnost predmeta uvrštava ga među druge predmete koji su, u zavisnosti od stepena društvene stratifikacije i razvijenosti, imali različita merila vrednosti, a u odnosu na njih, ustanovljavao se i odnos prema nakitu kao izvesnoj materijalnoj vrednosti.

Neobična dizajnerska rešenja umetnice Jelene Dobrović i ovde su u sprezi sa značenjima na koja su autorke izložbe ukazivale, te je i niz tzv. specijalnih ogrlica, pronađenih u nekoliko ženskih grobova, smeštenih u vitrinu ispod koje je, na podu, belom ženskom siluetom asociran grob na taj način što je crni skelet ucrtan u okviru bele siluete, u obliku u kojem je, naravno, pri otkopavanju zatečen. Vitrina je smeštena u visini kuka, upravo kako je i nakit bio zatečen i otkriven. Ogrlice su od zuba, školjki i kaolina.

Treći tematski deo pod nazivom Nakit u službi nauke, takođe je praćen multimedijalnom prezentacijom i velikim panoom koji, na koloritan način, predstavlja stratigrafiju zemljišta i intrigantni Grob 180, čija je fotografija, u prirodnoj veličini, postavljena na podu. Kuriozitet nalaza iz ovog groba nije samo trepanirana lobanja, smeštena u vitrinu/kutiju već prepoznatljivog, po izložbi svuda prisutnog oblika (bela, obložena ogledalima i po gornjoj ivici malim sitnim svetiljkama, pokrivena staklom), nego i ogrlica čiji jedan deo čini ljudsko rebro, jedinstvena po svom obliku i sastavu u evropskom arheološkom svetu. U njoj je detekciji

učestvovao čitav tim ljudi, od Smitsonijan instituta do Budimpeštanskog univerziteta. Pregled razvoja i pojavljivanja fibule, preteče dugmeta i današnjih kopči, ilustrovan je brojnim primercima otkopanim sa arheoloških lokaliteta. Među fibulama je ipak najprepoznatljiviji pozlaćeni markantni primerak iz druge polovine 4. v. p. n. e. (gvozdeno doba) koji je Muzej Vojvodine otkupio i čuva pod imenom Nalaz „Vukoder“. I dok arheološki nakit, posredovan iskopavanjima stručnjaka upućuje na puno toga – vreme, status, materijalni razvitak određene kulture, dotle otkupljeni primerci „slučajnih“ pronalazača imaju najviše kolekcionarsku vrednost i malo toga kazuju o određenoj zajednici, osim da su, kao u slučaju pomenute zlatne fibule, imali visoke estetske potrebe i afinitete. Popularizacija dometa arheologije tiče se kako potreba opšte kulture, tako i čovekovog etičkog vaspitanja, a odnos prema predmetima i njihovom životu pre muzeoloških postavki, podcrtan razgraničavanjem nakita kao rezultata arheoloških istraživanja od onog koji je došao sa „divljeg“ iskopavanja, ima naročitu, preko potrebnu i poželjnu, pedagošku funkciju.

Autorke su izložbu o arheološkom nakitu zamislile na jedan pregnantan, izazovan i konstruktivan način, podsticajan za savremenog posmatrača, bez obzira na pol i starost. Opredelile su se i za estetizam u pristupu i naglasile umetničke tendencije koje se, u traženju kulturološkog koda i moći izražavanja, prisutne kod današnjih stvaralaca, tako da jedan deo izložbe predstavlja savremena umetnička postignuća inspirisana preistorijskim nakitom. U ovom segmentu, fizički izdvojenom u predvorje sale u kojoj se predočena arheološka priča može iščitati od plafona do poda i u ostalim ravnima percepcije, učestvovalo je nekoliko umetnika. Serijal fotografija Aleksandra Ramadanovića inspirisan je srebrnom sidrastom kasnoantičkom fibulom iz grobnice sa freskama koja se umetniku, nasuprot svom zvaničnom nazivu, asocijativno nametnula kao brod, usidren i nasučen na pesak ili pušten na plovidbu, plavim i narandžastim morima iz fantastične umetničke topografije. Dizajner nakita Mirjana Ranković se već ranije potvrđivala kao čuvar antičkog nasleđa rukovodeći se drevnim izvorima u svojoj umetničkoj obradi, koja je ovde prezentovana u skupocenim ukosnicama sa i bez brilijanata, ogrlicama i prstenjem sa motivima grčkog, rimskog, keltskog i srednjovekovnog nakita. Vajar Nikola Macura ponudio je instalaciju u kojoj svako može da se „prepozna“ redukujući mimetička svoj-

stva ogledala na doslovan, jednoobrazan „odraz“: posetioci mogu stati unutar isečenog (u obliku ljudske figure) ogledala i slikati se, a ovaj svojevrsni *cutout* predstavlja tako performans u okviru niza ogledala i ogledalaca sa floralnim motivima koji su postali već prepoznatljiv Macurin umetnički rukopis.

A kako se današnji posetilac muzejskih postavki ne bi osećao skrajnut i kako bi se izašlo u susret savremenim participativnim shvatanjima o interaktivnosti i umešanosti publike u postavljanje muzejskih datosti, jedan segment izložbe posvećen je nakitu savremenika/građana/posetilaca, kojima pre svega predstavlja sentimentalnu vrednost, što je, kroz odabir zanimljivih primeraka i priča koje ih prate, poslužilo da se veliki narativni predložak dopuni iskustvima živih ljudi.

Magistarke Tijana Pešterac-Stanković i Lidija Balj ponudile su koncept koji je izneverio datosti udžbeničkog tipa i, sa uvidom u muzejske kolekcije, pružio je kompleksno i slojevito tumačenje o jednom delu čovekove potrebe, iste od daleke prošlosti neolitskih kultura do dana današnjeg. Bez linearnosti hronološkog pristupa, autorke su se rukovodile samim predmetom i potonjim značenjima koje je nauka u njemu postupno očitavala. U tome su im poslužili kako predmeti iz zbirki Muzeja Vojvodine, tako i iz Muzeja Slavonije Osijek, Narodnog muzeja Kikinda, Udruženja GEO-PAN iz Novog Sada, Prirodnjačkog muzeja Beograd, kao i saradnja brojnih stručnjaka iz matične i drugih institucija.

Mr Lidija Mustedanagić

WILLY – ZLATNE GODINE FILMSKOG PLAKATA

Izložba Muzeja grada Rijeke u Muzeju Vojvodine, maj–april 2013.

Kao nešto sveprisutno, podrazumevajuće i svakodnevno, masovna tj. pop kultura nosi pečat trivijalnosti i banalnosti. Upravo zbog svoje efemerne prirode, pop-kulturni artefakti su često izmicali sofisticiranom pogledu muzejskih kustosa, prvenstveno kalibrisanom ka uočavanju onih vanrednih predmeta u kojima se manifestuju najviši dometi nekog društva, ili pak ka onim vizuelnim i materijalnim ostacima koji oslikavaju neki značajan politički trenutak ili događaj. Ipak, etnolozi, antropolozi i historičari sve češće poklanjaju pažnju onim fenomenima koji pružaju mnogi bolji uvid u svakodnevni život najširih društvenih slojeva. Elementi masovne kulture i masovne umetnosti – kao najvidljiviji i najatraktivniji elementi modernističkih procesa demokratizacije, pokazali su se kao posebno zahvalni za muzeološku obradu. Svojom promenljivom pojavnošću, oni najbolje ilustruju dinamični protok vremena, makar kada govorimo o mirnodopskim momentima prošlosti, u kojima zabava i dokolica zauzimaju značajno mesto.

Izložba „Willy – zlatne godine filmskog plakata“ Muzeja grada Rijeke je nepretenciozni pokušaj da nam se pop estetika jedne minule epohe približi kroz filmski plakat kao njen mali fragment. Autori izložbe (Ervin

Dubrović i Nada Sabljić) prezentovali su četrdesetak plakata koje je riječki ilustrator Guglielmo Stepanov Willy radio za jugoslovenskog kinematografskog distributera „Moravu film“ i „Croatia film“ od druge polovine 50-ih do kraja 70-ih godina XX veka. Veći deo svog radnog veka je Guglielmo Stipanov (1922–2011) posvetio nesvakidašnjem zadatku – ilustrovanju panoa ispred riječkog bioskopa „Partizan“, kako bi najavljivao najnovije filmske hitove i privlačio publiku. Putem te, danas zaboravljene, marketinške strategije su Willi-jeve ilustracije nehotice funkcionisale kao medijator između riječke publike i filmova, a njegov likovni senzibilitet je postao stalni dodatak vizuelnih impresija riječkih bioskopskih posetilaca. Ta dimenzija kulturnog života grada Rijeke bi ostala još samo u sećanjima malobrojnih svedoka da se Willy nije, u jednom periodu svog života, upustio i u izradu filmskih plakata, zahvaljujući kojima je očuvan makar deo njegovog dela. Ono što je zanimljivo kada se posmatraju ovi plakati je autorski pečat koji se podjednako snažno oseti i u najavama za Ajzenštajnovog „Aleksandra Nevskog“, „Obračun kod O.K. koralu“ i za „Tom i Džerija“. Willi-jeve kreacije su rađene realistično, bez nekih visokih umetničkih pretenzija. Njihova osnovna funkcija i nije bila da pruži estetski užitek u užem smislu, već da u jednom kadru nagovesti atmosferu i sadržaj filma, da privuče, a ne da ispuni posmatrača. Zato je posebno značajan podatak da mnoge od ovih filmova ni sam autor nije imao prilike da pogleda u trenutku kada je izrađivao plakata. Njegov proizvod je morao biti završen pre nego što počne distribucija filma. Inspiraciju za svoje kreacije je često morao da pronalazi u svega par fotografija sa filmskog seta i originalnih plakata, koje mu je dostavljao distributer. To saznanje nam otvara novu, razigranu perspektivu, iz koje se mogu posmatrati Willi-jevi plakati, jer nam pružaju odgovor na pitanje: *Kako je autor naslućivao sadržaje kulturnih filmova poput „Spartaka“, „Ubiti pticu rugalicu“ ili „Čovek koji je suviše znao“?*

Šire gledano, ova izložba predstavlja i skroman doprinos proučavanju jugoslovenske kinematografije i kulturnih navika njenog stanovništva. Ako je posmatramo dokumentaristički – kao uzorak iz kojeg se stiže

Foto: Muzej grada Rijeke

uvid u to kakav je bio bioskopski život u SFRJ, dolazi se do sličnih zaključaka do kojih su dolazili i drugi istraživači masovne kulture posleratne Jugoslavije (videti npr. „Koka-kola socijalizam“ Radine Vučetić). Plakati filmova iz SSSR, Italije, Mađarske, DDR, Francuske i ponajviše iz SAD svedoče o velikoj kulturnoj otvorenosti SFRJ, ali i o već tada dominantnom položaju koji je Holivud zauzimao u slobodnom vremenu jednog socijalističkog društva.

Ponovo otkrivši lik i delo Willija, kustosi Muzeja grada Rijeke su demonstrirali kako se na pravi način može pristupiti lokalnim fenomenima, ne potencirajući

na njihovim lokalnim provenijencijama kao samodovoljnim/samopodrazumevajućim povodom za tematizaciju, već ih uvek locirajući u prostorno-vremenske koordinate veće, globalnije slike, premošćujući prividne suprotnosti između specifičnog i opšteg. To se, inače, pokazuje kao manir rada kolektiva Muzeja grada Rijeke, koji ovom prilikom pozdravljam.

Vojislav Martinov

ЕГЗОТИЧНА ИЗЛОЖБА МУЗЕЈА ВОЈВОДИНЕ

Custodias autem movet nos ad iter longum.
Радозналост нас покреће на дуга путовања.

Отварање „Егзотичне изложбе Музеја Војводине 17. маја 2013. године је свакако значајан датум у културној историји Новог Сада. Аутори изложбе: Катарина Радисављевић, Дарјуш Самии и Иван Чакан на веома оригиналан начин, најширој јавности представљају егзотичне предмете из Африке, Азије и Океаније. Сви предмети су власништво Музеја Војводине и потичу из збирки чији су власници били капетан Еуген Малинарић и доктор Фејер Елемер.

Еуген Малинарић (1868-1930) је имао буран живот поморца у служби Аустро-Угарске, а затим Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. У Риједи је завршио Поморску војну академију и у јесен 1886. године почиње службу на броду „Хабзбург“. Значајан је био његов прелазак на крстарицу „Царица Елизабета“ 1892. године, јер је она била одређена за брод којим ће надвојвода Франц Фердинанд кренути на пут око света. То путовање ће битно утицати, како на Еугенов професионални развој, тако и на буђење његовог интересовања за егзотичне пределе. Брод „Царица Елизабета“ је у децембру 1892. године испловио из Трста правцем Порт Саид - Аден - Цејлон - Индија. У Индији је уприличен дужи боравак како би се уживало у специфичним врстама лова. У тим походима се, захваљујући својим ловачким способностима, млади Еуген Малинарић

налазио у непосредној пратњи надвојводе Франца Фердинанда и учествовао у његовом првом лову на тигрове. Из Индије правац пловидбе је водио путем Сингапур - Батовија - Сиднеј, а затим Нова Каледонија - Соломонска острва - Нова Гвинеја - Борнео - Сингапур. Након краћег задржавања у Хонгконгу, пут је настављен до Јапана.

У јесен 1908. године Малинарић бива постављен за команданта детапмана у Пекингу и ту остаје следеће две године. Први светски рат је провео као командант брода „Хабзбург“ на коме је и започео своју војну каријеру. У војску новонастајуће Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца ступа 3. новембра 1918. године. Од 1921. године на служби је у Новом Саду, у чину капетана бојног брода, где остаје до свог пензионисања 1928. године. Крај живота је провео у Новом Саду, где је, са мајком Смарагдом, живео у улици Краљевића Марка.

На бројним морским путовањима је, поред интересовања за лов, развио и велику страст за колекционарством предмета егзотичног порекла.

Док о начину стварања колекције Еугена Малинарића располажемо подацима, о другој ваневропској збирци у Музеју Војводине не знамо скоро ништа. Знамо само да је власник ових предмета био доктор Фејер Елемер, главни лекар општине Бачко Градиште у периоду 1942-1944. године. Он је пред ослобођење земље побегао у непознатом правцу и о њему се ништа не зна.

Изложба је подељена на три целине: Океанија, Азија и Африка.

Међу предметима из Океаније пажњу привлачи бубањ у облику пешчаног сата. Издубљен је из комада тамномрког дрвета, у средини сужен и отворен на оба краја. Овакав бубањ убраја се у врло старе музичке инструменте, чија појава сеже у далеку прошлост. Овај предмет потиче са Нове Гвинеје.

Следе разни типови стрела употребљаваних за лов и рат, као и копље које заједно са стрелама, вероватно потиче са Западног Иријана.

Од предмета из Азије истиче се лук са разаптом тетивом из Кине. Овај лук припада манџурском типу лука. Затим можемо видети разне врсте стрела кинеске производње.

Мач са дугом дршком и широким сечивом делује веома импресивно. Овакви су се мачеви најчешће употребљавали за извршење казни.

Интересантан је примерак магијског или трофејног мача који је направљен од округлих месинганих новчића који су међусобно спојени црвеним и белим уплетеним врпцама. Мачеви од кинеских новчића су врста талисмана која је коришћена у јужним областима Кине као заштита од злих утицаја.

Меморијална плоча генерала Цуо Цунганга израђена је од тврдог дрвета и премазана тамно смеђом бојом. Овакве плоче се обично излажу у породичном храму посвећеном прецима, или у меморијалном храму, који локалне власти или неке задужбине подижу у част значајне личности.

Међу предметима из Јапана истичу се јапанске папуче и подплавак. Оба ова предмета употребљавале су гејше. Бонови папуча су израђени од једног

комада дрвета и имају два узвишења са доње стране. Узвишење испод предњег дела стопала је косо засечено. Подлога за стопало израђена је од пиринчане сламе. Подглавак (јастук са постољем) користиле су гејше као потпору за врат приликом спавања да не би поквариле фризуру. У малој фиоци, која се налазила у основи црвеног постоља, чували су се украси за косу.

Из Турске имамо четири османска штита, добро очувана. Они су округлог облика и израђени од смоквиног прућа које је густо обавијено уплетеним памучним гајтанима, премазани сивом смесом.

Међу афричким предметима пажњу привлачи штит из племена Зулу. Штит је од воловске коже са длакама и овалног је облика.

Секира из јужног Конга има ваљкасту дрвену дршку која је проширена на месту где улази сечиво, а купасто се завршава при врху. Овакве секире су симбол моћи и достојанства. Употребљавале су се за убијање рањеника.

Следе разне врсте стрела и копља употребљаваних у лову или у рату.

Ножеви фантастичних облика карактеристични су за афричко поднебље. Служили су за бацање, удар, сечу, извршење казне...

„Егзотична изложба Музеја Војводине“ је била отворена до 30. августа 2013. године.

Аутори изложбе: Катарина Радисављевић, Дарјуш Самии и Иван Чакан својим залагањем и трудом потврђују старо латинско правило - *Concordia parvae res crescunt, discordia et maxima dilabuntur* (Слогом расту мале ствари, а неслогом и највеће пропадају).

Душан Миљковић

ЗАМИСЛИ ЖИВОТ НА 33 ОБРТАЈА

Изложба о југословенском року и лонгплеј плочама у Музеју Војводине

У Музеју Војводине 14. маја 2013. године, отворена је изложба у простору зграде у Дунавској 37, под називом *101 на 33 LP*. Аутори Александар Бошковић, Дарјуш Самии и Дејан Болорин су на сажет, концептуално модеран начин приступили лонгплеј плочама као симболу једног не тако давног времена, али и одређеној врсти музике, која нам у њима открива пре свега урбане посматраче рок сцене и појава које су је пратиле.

У времену када изгледа да се препушта забраву и запостављању ЛП се са овом поставком вратио међу поклонице квалитетног звука. Јединствен по томе што нам омогућава да непосредно учествујемо у читавању музичког записа, ЛП је у исто време и изузетан визуелни и тактилни доживљај. Спој фотографије и текста, аудитивног и визуелног, као и посебност искуства „отварања“ сваког омота чинио од ЛП плоче својеврстан симбол, односно сложену поруку коју су нам музичари на тај начин слали. Колико су овај облик и величина постали скоро архетипски образац произишао из целе друге половине 20. века, сведоче и изгледи бројних књига и издања које се угледају на величину омота овог носача звука, који је код нас, на пример, евидентан у формату часописа за културу *Нова мисао*, као и присуство омота лонгплеј плоча унутар већих концепција, какву нам је ове године понудио Леополд музеум из Беча, представљајући тему облака (*Clouds*).

На изложби, која је већим делом чинила пресек најбољих остварења рок музике са простора бивше Југославије, могле су се видети плоче са краја 60-их па до ретких последњих ЛП-ија објављених ове године, као што су издања група Велики презир и Збогом Брус Ли. Акцент је стављен на златно доба југословенске рок музике 70-их и 80-их година, те су се овде нашли одабрани албуми група Шарло акробата, Бијело дугме, Азра, Филм, Куд Идијоти, Прљаво казалиште, Смак, Атомско склониште, Хаустор, Панкрти, Буддожер... Одабирани су наслови који су били сигнификантни за време у којем су настали, уводећи у тадашњи мејнстрим бројне теме као што су отуђеност, сексуалне слободе, загађење планете, апокалиптичне најаве нуклеарног рата и сл. Ништа од овога не би било довољно аутентично нити документарно да на изложби нису била постављена четири грамофона са којих су пуштани изложени албуми, док су светлост у простору давали црвени неони типични за прве дискотеке и клубове у којима се рок музика, са животним стилем који је диктирала, афирмисала. Бескрајни тамни круг лонгплејке завртео се опет, евоцирајући једно феноменолошки непоновљиво време, чији смо сведоци добрим делом били.

Мр Лигија Мусџеганаџић

О ШАЈКАШИМА И ШАЈКАШКОЈ ОБЛАСТИ У БАЧКОЈ

Стеван Славнић, „Шајкашки батаљон од оснивања 1763. до развојачења 1873. године“, Библиотека „Вељко Петровић“ Жабаљ и ИК Прометеј, Нови Сад, 2013. ISBN 978-86-515-0893-2 и ISBN 978-86-88313-03-2

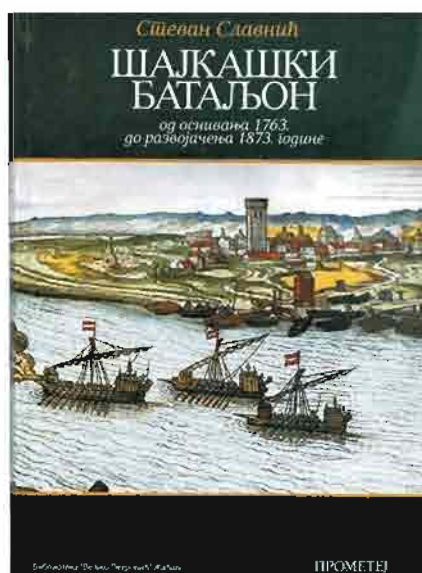
Ове, 2013. године навршава се 250 година од оснивања Шајкашког батаљона, који је у оквиру аустријске Војне границе (Militärgrenze) egzistirao 110 година, чинећи од бачког међуречја Дунава и Тисе специфичну војну, војно-цивилну и српско-националну формацију. Вишеструки значај Шајкашког батаљона, како за тадашње, тако и за будуће време, покушаће да сагледају наши истраживачи, музеји, архиви и други заинтересовани, у оквиру обележавања четвртвековног јубилеја од његовог формирања. Није вероватно да ће се у томе у потпуности и успети, јер је простор Шајкашког батаљона тако набијен историјом, да за његово подробно испитивање можда треба и више времена него што је ових 140 година од његовог укидања.

Међу првима који се подухватио задатка да изнесе бар основне податке о 110 година његовог постојања, свакако је и проф. Стеван Славнић (Чуруг, 1984), својом књигом „Шајкашки батаљон...“, коју је рецензирао проф. др Владан Гавриловић. Публиковање ове књиге је подржао Покрајински секретаријат за културу и јавно информисање. Овај млади аутор је веома скрупулозно, позивајући се на објављене и необјављене архивске изворе, те на релевантну литературу, сачинио прилично јасан и

прегледан историографски опис најзначајнијих момента историје Шајкашког батаљона. Наравно, аутор се ослањао на двотомну књигу „Шајкашка“ и друге публикације, нарочито монографије појединих насеља у Шајкашкој области, те објављене изворе за историју јужне Угарске и Српске Војводине. Он је у настојању да да кратак, јасан и ширем читалишту разумљив историјат Шајкашког батаљона, у потпуности успео.

Аутор је, после конвенционалног предговора, у уводу изнео основне податке о историји Војне границе, од њених зачетака за време угарског краља Матије Корвина и првобитног развоја у виду Карловачког и Вараждинског генералата, које су организовали Хабзбурзи, до стварања нових војних граница после Великог бечког рата, односно Карловачког мира 1699. године. Укратко је приказан историјат Границе, утврђене за век и по на Сави и Дунаву, те престанак њеног постојања. У склопу Границе постојала је речна флотила, која је најорганизованију форму, као и своју територију, имала у виду Шајкашког батаљона од 1763. до 1873. године.

У другом поглављу, аутор приказује процес формирања Шајкашког батаљона као речне формације Хабзбуршке монархије. О разлозима формирања, о избору Титела као командног места и троугла у јужној Бачкој где су живели Срби, већ познати као шајкаши (војници - граничари на шајкама као најважнијим речним војним бродовима), одлучивали су војно - стратешки разлози. Наиме, ни одбрана градова и утврђења на великим рекама, као ни њихово освајање, није се могло замислити без снажне речне флотиле. С друге стране, после развојачења Потиске и Поморишке војне границе (средином 18. века), услед чега су се многи Срби граничари одселили у Русију (где су формирали Нову Србију и Славеносрбију), морали су се задовољити Срби који су били вољни да остану поданици аустријског „Превишег Дома“, тако да су формиране две крунске самоуправне области (Великокикиндски и Бечејски дистрикт), као и Шајкашки батаљон.

У трећем поглављу, аутор је приказао организацију Шајкашког батаљона, његов састав (батаљонски штабови и компаније, са припадајућим бројем шајки и њиховог особља), али и бројне реформе, на које су утицали разни разлози, од којих сви нису били војног карактера.

У четвртном поглављу, приказани су ратови Монархије у којој су, углавном с успехом, учествовали шајкаши. Аутор је указао и на пренамену шајкаша, зависно од ратних потреба, посебно у време Наполеонових ратова крајем 18. и почетком 19. века.

Не без разлога, аутор је издвојио кратак, али веома важан период Мађарске буне и Српског народног покрета, средином 19. века, када су шајкаши показали не само ратно умеће, већ и изузетно развијену националну свест, борећи се за српске националне идеале у оквиру Хабзбуршке монархије, за Српску Војводину.

У шестом поглављу, аутор је подробније описао живот шајкаша у мирнодопским периодима, које има и етнографску вредност.

У последњем поглављу, аутор је посветио пажњу развојачењу Шајкашког (Тителског) батаљона 1873. године и претварању шајкаша у паоре подложне жупанијском систему. Први њихов заступник пред државом (Двојном монархијом) био је песник и правник Лаза Костић.

У кратком закључку ове књиге аутор је сачинио резиме свог историописања. Овај сажетак дат је и на енглеском, немачком и мађарском језику.

Књига је лепо графички уређена и илустрована. Рецензент књиге проф. др Владан Гавриловић с правом је записао да је ова књига не само „прецизна, тачна и фактографски богата“, већ и значајна „за данашњи војвођански простор, како у политичком, тако и у друштвено-културном погледу“.

Др Драго Њејован

РУМУНИ У ВОЈВОДИНИ: ИСТОРИЈА, ДЕМОГРАФИЈА, ИДЕНТИТЕТ РУМУНА У ВОЈВОЂАНСКИМ НАСЕЉИМА

Мирча Маран, „Румуни у Војводини: историја, демографија, идентитет Румуна у војвођанским насељима“, Зрењанин: Завод за културу војвођанских Румуна, 2011. ISBN 978-86-87803-16-9

Књига др Мирче Марана *Румуни у Војводини*, која се у изворној верзији појавила нешто раније под називом *Romanii din Voivodina*, преведена је на српски језик 2011. године. Рецензенти су Николај Бокшан (Клуж, Румунија), др Ранко Кончар (Нови Сад, Србија) и др Цветко Павловић (Црна Гора). Предговор је написао др Ранко Кончар. За превод је ангажована др Романца Јовановић. Технички уредник је Марин Гашпар, корице је урадио Игор Унгур. Као издавач се појављује Завод за културу војвођанских Румуна (Зрењанин), библиотека Научна књига, колекција Истраживања, серија Банатски документи. Као штампар се наводи Штампарија Народна библиотека Жарко Зрењанин (Зрењанин).

Књига има 218 страница текста и знатан број црно-белих илустрација. Подељена је на више по-

главља: *Румуни у српском делу Баната од најстаријих времена до данас* (стр. 7–13), *Насеља* (стр. 13–161), затим *Градска насеља* (стр. 162–197) и *Остала насеља* (стр. 198–211). Монографија садржи списак литературе (стр. 213–215), резиме на румунском и енглеском језику (стр. 216–217) и биографију аутора (стр. 218).

Монографија *Румуни у Војводини* представља продужетак истраживања аутора о историји Румуна на овом подручју. Међутим, Маран сада акценатује конкретнију анализу њиховог културног, просветног, верског и политичког статуса у западном делу Баната, чак и шире у Војводини, у свим центрима концентрације ове националне мањине. Структура синтетичке презентације свеобухватно је постављена по комплексном топографском систему.

У уводном тексту, по насељима, селима и градовима, аутор анализира историју, промену броја становника, представља цркву, школу, културу, знамените личности, демографију, миграције, особито српско – румунске односе, суживот и друге заједничке друштвене подухвате. Пре свега, започиње се једним краћим освртом на постанак, прве помене и етничку генезу Румуна. Одредница територије, још из времена римске провинције Дакије, заокружује област у којој ће се регистровати први преци. Касније, као влашко становништво, помињу се у угарским документима средњег века. Из периода отоманске власти извори су поново врло штурни, али се сада већ сигурно помињу Румуни у Западном Банату - у рукописима Евлије Челебије, Пећког катастиха из 1660. и 1666. године, текстовима страних аутора тог времена, црквеним списима... Посебна пажња дата је колонизацији у XVIII и XIX веку са првим формирањем националног покрета у границама Монархије Хабзбурга, а затим и Југославије у XX веку. Управо кроз призму поређења статуса овог народа у државним оквирима и у оквиру саме друштвене аутентичности, Маран је успешно сагледао континуирани развој Румуна, као националне мањине.

Централна тема се читава путем посебне анализе насеља, села и градова, у којима живе Румуни, тако што се истражују фундаменталне области живота које означавају историјски спецификум – језик, вера, култура, развој институција, типична везаност за пољопривреду и слична занимања, мали број образованих, миграције, опадање наталитета... У систему истраживања одређене проблематике, по селима и градовима, аутор примењује поменуту структуру презентације по тачно одређеним областима – историјски подаци, број становника, црква, школа, културне прилике и знамените личности. Наводе се године настанка места, када се насеља бележе у документима први пут, колонизације становника, важни догађаји који се тичу промене назива места, ратови, побуне, привредна кретања... Ту су и важне информације о црквама, годинама настанка, ауторима иконостаса, именима свештенства, настанку других верских заједница... Особито се акцентује интересовање за развој образовања на матерњем језику и оснивање школа и одељења. Култура и аматеризам, формирање друштава са традицијом, нарочито хорова, певачких друштава, секција драме

и фолклора, оркестара, заузимају значајан простор пажње аутора. Такође, представљене су публицистика и биографије значајних личности.

Методолошки приступ теми и примена принципа историографије дали су књижи научну димензију. Процес овог истраживања, базиран на документарним основама, дао је очекивани резултат у смислу активног проучавања румунске културе, генезе и идентитета. „Такав начин приступа сигурно води до једног продубљенијег и комплекснијег разумевања прошлости Румуна у Војводини у XX веку, али и до њеног синтетичког приказивања, који би логично требало да представља један виши степен научне мисли“, наводи Ранко Кончар у предговору.

Књига Мирче Марана *Румуни у Војводини* увелико је дефинисала разнолике друштвене процесе у историји војвођанских Румуна. Такође, од несумњивог је значаја објективно праћење и тумачење тока етничке идентификације. Стога је она по својим документарним вредностима и информативним особинама, драгоцен пример у нашој историографији.

Др Мирча Маран – биографски подаци

Рођен је у Владимировцу. Докторску дисертацију из историје брани на Филозофском факултету у Новом Саду, Одсеку за историју, са радом *Културне прилике код Румуна у Банату 1945–1952*. Објављује историјске студије у стручним часописима у Србији и Румунији, сарадник је многобројних научних, културних и образовних установа. Сарађује у многим националним и међународним пројектима. Учествовао је на бројним симпозијумима, научним скуповима, и семинарима у Србији, Румунији, Аустрији, Немачкој и Италији.

Запослен је у Вишој школи струковних студија за образовање васпитача „Михаило Палов“ у Вршцу, са звањем професора за предмете Историја цивилизације и Европски контекст националних култура. До сада је објавио 15 монографија и преко 70 студија, чланака и прилога, као и низ превода, рецензија, предговора.

Драјана Куручев

ЧИТАЊЕ ТРАДИЦИЈЕ У НАУЧНОМ И УМЕТНИЧКОМ ДИСКУРСУ

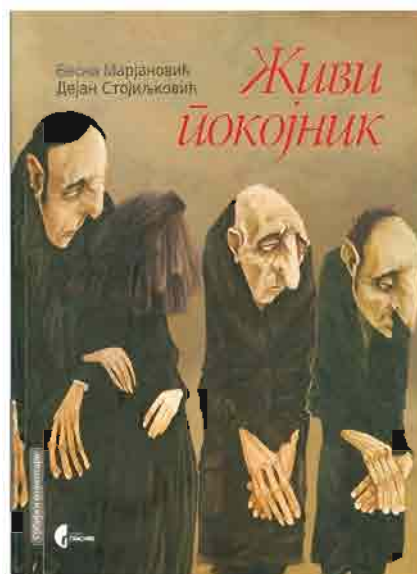
Весна Марјановић, Дејан Стојиљковић, „Живи покојник“, Службени гласник, Београд 2012.

Нема пуно књига које својом жанровском разноврсношћу плене пажњом, можда баш из разлога што су таква остварења ретка. Службени гласник је пак недавно, у своју едицију „Србија и коментари“ уврстио публикацију састављену од научног есеја, приче и ликовних представа, што представља више него атрактиван издавачки подухват. Нешто слично појавило се са публикацијом *Заборављени град – Подграђе Пејроварадинске тврђаве* 2005. године, у којој су се такође преплели стручни текстови и проза, уз присуство фотографија.

Др Весна Марјановић, етнолог и музејски саветник, која је поред низа изложби и каталога (последња је *На крају и на почетку карневал*, 2011) остварила и бројне стручне и научне радове и публикације (као што су *Традиционалне дечје игре у Војводини*, 2005. и *Маске, маскирање и ритуали у Србији*, 2008), испоставља се и даље као неуморни прегалац и истраживач многих тема домаће и европске етнологије. Популарној теми приступила је сада са студијом *Представа о вампирима*, која се у књизи *Живи покојник* налази на 44 стране згуснутог слога, од чега библиографија коришћених радова заузима четири стране. Митови и веровања на Балкану и на ширем европском простору, током 18. и 19. века, везаност вампира за смрт и култ мртвих и предака, гранично време и гробља, јесу само неки од елемената којима се, у оквиру обредне праксе, друштвена заједница обраћала у суочавању и заштити од могућег зла. Страх је и даље кључно осећање које и људе 20. и 21. века тера да предузимају одређене профилактичке радње при посмртним обредима. Сумарни пресек схватања смрти и одвојених светова само је увод ауторки пред бројним научним натукницама и тумачењима. Весна Марјановић је своју пажњу усмерила на разноврсне појаве вампира, на његове описе и начине упокојења, на живу обредну праксу погодну за даља истраживања и тумачења, ситуирајући своје излагање под неколико кључних поднаслова: *О вампиру, вампиризму и веровању у вампире, Моћности заблуде у*

вези са аутохтоним конструкцијом вампира на Балкану, Представа о вампиру некад и сад, Простор и време дејства вампира, Забране скрнављења лешева и злоупотребе веровања у вампире, Вампир код комшија – два примера сценографије и Новија исцртавања и деконструкција сценографије. Својом студијом успела је да нам приближи и старија и новија тумачења ове појаве митске свести и фантастике код српског народа, остављајући простор за даља истраживања и спознаје етнологско-антрополошког феномена за који каже да остаје недовољно расветљен унутар српске науке.

Популарној теми писац Дејан Стојиљковић се, након свог награђеног и прослављеног романа *Константининово откриће*, поново вратио, сада са једном подужом причом под називом *Умишљан мрак*. Писаној у маниру урбаног наратива познатијег као војничка прича, ово остварење амалагамисало је у себи бројне одлике жанра, препознатљиве како из књижевних, још више из филмских домаћих, а највише страних остварења. Мистификација тензије на граници са Косовом, као и историјских појава Другог светског рата, увођењем вампира као зла хришћанске провенијенције, као отпадника од бога сакривеног у староримску легију, са амалагамисањем

великог броја мотива нарочито из страних филмова, прете да ово приповедање поставе у раван тривијалне књижевности, која може бити допадљива, али такође може подржати карикатуралну површност у питањима са којима се лако тоне на дно.

Трећи део књиге *Живи њокојник* припада његовој ликовној страни, бројним илустрацијама које се налазе на трећини сваке стране, уз хоризантални део њене ивице, осим у средини публикације, где се илустрација протеже на целе две стране. Илустратор Младен Анђелковић се постепено одмицао од предмета и призора или им се исто тако приближавао, дочаравајући гробљанску и сабласну атмосферу, од призора пуног месеца и гаврана у лету до слике покојника на надгробној плочи гробља које би

припадало провинцијској Србији прве половине 20. века. На овај начин представљени су и људи, погружено окупљени на сахрани, са ванредно дугачким прстима и карикатурално исцртаним лицима. Нема овде ништа од језивог арсенала помињаног у митолошкој, књижевној и другој продукцији лика вампира, већ благог, хуморног, скоро стрипског поигравања, до апстраховања појединих детаља, као што су очи, које вас на крају посматрају из свих „закутака“ књиге. Његово име би такође требало да стоји на корицама, поред имена претходна два аутора.

Мр Лидија Мусићеганајић

РАТНИК СА ПАЛЕТОМ

Игор Вокоун, „Сима Мичин, Сликаство Симеона Симе Мичина из збирке Музеја у Белој Цркви“, Бела Црква Народна библиотека, 2013. ISBN 978-86-905143-7-3

Монографија *Сликаство Симеона Симе Мичина из збирке Музеја у Белој Цркви* рад историчара уметности Игора Вокуна, објављује се 2013. године, у оквиру издавачке делатности Народне библиотеке и Музеја у Белој Цркви. Повод за истраживање и публиковање је јубиларна 170-годишњица од рођења сликара.

Досадашња историографија није забележила значајније интересовање за опус Мичина. Прве аналитичке претраге потичу од истраживача Олге Микић, *Популарна дела српског грађанског сликарства 19. века* (1969); Светолика Суботића, у тексту *Белоцркванско сликарство 19. и 20. века, Белоцркванске новине бр. 4/197*; касније Озрена М. Радосављевића, *Белоцрквански сликар Симеон Сима Мичин* (1989); коначно Наде Стојановић, каталог изложбе *Белоцркванско сликарство XIX века* (1989), и *Музеј у Белој Цркви* (2004); те Живана Иштванића, *Lexicona Belocrkvanica I* (2006). Целокупно сликарство Мичина, кроз дужи низ година, сагледано је махом из угла значаја за локалну средину, не толико битно за утицај на развој ширег уметничког подручја.

Рад Игора Вокуна, *Сликаство Симеона Симе Мичина из збирке Музеја у Белој Цркви*, има укупно 66 страна текста са већим бројем репродукција у

боји. Рецензент је Драгана Куручев, историчар уметности, кустос Градског музеја Вршац.

У уводном поглављу *Културни и друштвени оквири* (стр. 7–9) разматрају се прилике у овом крају Хабзбуршке монархије, касније Аустроугарске, под којима се, глобално, развија култура у Белој Цркви – верски живот, мултикултуралност, миграције, утицај грађанске класе, економски просперитет, буђење националне свести, формирање удружења... Уочава се интензивна потреба за сликом као продуктом, особито у круговима економски моћне цркве, или грађанског слоја друштва 19. века. Теме које су заступљене, одговарају потребама наручилаца – слика црквене садржине, портрет, ретко историјска композиција, јесу максимум жеље провинцијалног становништва.

Поглавље под називом *Музеј у Белој Цркви и уметничке збирке* (стр. 11–13) прати оснивање Музеја 1954. године, развој, рад запослених стручњака и формирање збирки. Предочен је читав историјат настанка Музеја у Белој Цркви, поткрепљен документацијом, оснивачким актима, процесом формирања збирки, са акцентом на формирању уметничке збирке. Такође, хронолошки је представљен рад запослених кустоса, као и професионализација саме

струке. Наравно, начињен је и посебан осврт на оснивање првог Музеја у згради Магистрата већ 1877. године, тако да се већ тада на територији Беле Цркве покреће запажена музејска делатност.

Кроз *Биографске најамене* (стр. 15–20) Вокоун презентује порекло породице Мичин, кретање са Балкана, из Македоније и долазак у ове крајеве, економско-социјални положај, образовање и друштвени ангажман у Белој Цркви. Нарочито се акцентује биографија самог Симеона Мичина – школовање, учешће у ратовима, приватни живот, сликарски и музички рад. Начињен је и осврт на оснивање Српског певачког друштва, где је наглашена улога удружења у окушљању српског становништва у граду, подизању националне свести и стварању јаког културног идентитета. Активну улогу у овом друштву су, свакако, имали и чланови породице Мичин.

Иако, пре свега, професионални војник, Мичин је за нас интересант као уметник. Свестран и надарен, посвећен је ликовној и музичкој уметности. У Српском певачком друштву је активан као оперски певач и композитор опера и оперета.

„Симеон Мичин (Бела Црква, 29. 8. 1843. г. – Кусић, 11. 4. 1904), популарно назван Сима, основно образовање је стекао у српској и немачкој школи у Белој Цркви, похађао је и Математичку школу у Карансебешу. Наставак образовања био је усмерен ка изучавању војних вештина у Белој Цркви, Темшвару, као и у Војно-мачевалачко-коњичком заводу у Винер Нојштату код Беча. Пензионисан је 1866. године, након учествовања у аустро-италијанском рату са чином хусарског коњичког потпоручника. Након пензионисања, враћа се у Белу Цркву. Године 1874. оженио се Еуфимијом Јовић из Старог Бечеја, кћерком барона Теодора Јовића. Године 1876. са супругом купује имање у Кусићу које постаје дом новоформиране породице. Након избијања српско-турског рата 1876. године прикључује се српској војсци и учествује у бици на Јавору, где је и рањен. По завршетку рата, одликован медаљом за храброст, враћа се на имање у Кусић. Овде борави до 1885. када се одазива на позив Милана Обреновића и одлази у Нип како би учествовао у српско-бугарском рату са рангом команданта коњице IV војног округа. У периоду од 1886. до 1889. на Београдској војној школи радио је као наставник јахања и крокирања. Српска краљевска војска га пензиониса 1903. када се враћа у Кусић, где убрзо и умире 1904.

године. Са Еуфимијом је имао двоје деце, сина Тодора (1877–1936) и кћер Веру (1879–?)“, наводи Вокоун у исцрпној биографији сликара.

Анализа и тачан број дела Мичина у збирци презентован је у поглављу *Сликарство* (стр. 23–57). Детаљно се објашњава начин њиховог прибављања, који је поткрепљен адекватном документацијом. Сликарски опус је подељен у две области тематског интересовања, на анализу портрета и вишефигуралне композиције, где се свако дело посебно коментарише. Временски распон настанка дела дефинисан је као период од 1866. до 1885. године.

Дело Симеона Мичина, Вокоун разматра са више аспеката – кроз историјске прилике, културолошке оквири, социолошку климу и као најважније, само образовање и личну ерудицију сликара. „Чињеница је да овај уметник није имао сликарско академско образовање, али се не може занемарити чињеница да је поседовао довољно знања како би успео крајње верно да прикаже различите, њему битне моменте. Такође, начин импрегнације платна као и сама сликарска техника упућују на то да је од неког искуснијег сликара стекао барем основне поуке. Ове поуке је највероватније добио од неког уметника из културног миљеа Беле Цркве, у коме се кретао, мада се мора узети у обзир и чињеница да је доста путовао, те је могуће и да је упознавао уметнике током својих боравака ван Беле Цркве. Огромни уложени труд, упорност и таленат резултирали су сликарством које, иако је локално и провинцијско, од великог је значаја за разумевање културних и уметничких дешавања у Белој Цркви у 19. веку. Неспорни су квалитетно образовање и изразити интелект овог уметника, о чему нам говори чињеница да редовно користи исправну и тачну хералдику. До хералдичких предлога или визуелних решења

Симеон Мичин је највероватније долазио посредством илустрација из Рајићеве *Историје* или Жефаровићеве *Систематикографије*, мада се не сме занемарити општа популарност српске хералдике у 19. веку“, наводи аутор.

Детерминација временских оквира настанка портрета, потпомогнута је оријентацијом према годинама које су битне за биографију Мичина. То су углавном слике предака, рођака, родитеља и брата. Док су поменуте слике изведене у потпуно интимном тону, слике *Моја сујруја Еуфемија*, као и обавезни *Аушторирей*, из 1874/76, представљају ликовни продукт апсолутно репрезентативног карактера. Серијал ових породичних портрета употпуњује парадна слика члана династије Обреновић под називом *Престолонаследник Александар Обреновић*, која у приватном амбијенту има значење припадности српском националном корпусу, под патронатом династије. Претходно, портрет је атрибуиран као лик Кнеза Михаила, да би након неког времена, Светолик Суботић, некадашњи радник Музеја, дошао до закључка да се на слици налази млади Александар Обреновић.

Вишефигуралне композиције су подељене на историјске, епске и сцене из живота војске. Историјске композиције окренуте су догађајима из средњовековне и новије српске прошлости, као што су то *Стефан Немања дочекује Фридриха Барбаросу у Нишу*, *Полазак цара Душана на Цариград*, или *Бийка на Јавору*. Некада се фигуралне композиције могу декларисати као тематски комбиноване, истовремено као историјске и композиције битака. Од особите важности за град, за локалну средину, је слика везана за моменат прошлости. То је, наравно, масовна сцена која приказује *Посету аустријској цара Франца Јозефа I Белој Цркви*, где уметник себи даје извесну слободу, приказујући самог себе и чланове своје породице у центру свечаног скупа.

Скроман серијал слика чине призори из живота аустријске војске, *Војска на лојоровању*, *Ејзерциршије у Винер Нојштиаду код Беча* и *Коњички јуриш*.

Теме у ликовној уметности, из српске епике, из митологије, су популарне током 19. века, а своју подлогу у смислу литерарног предлошка налазе у јуначким народним песмама. Слике *Урош и Мрњавчевићи*, *Краљевић Марко* и *Муса*

Кесеџија (?) и вероватно *Ошкун робља*, јесу управо типични примери.

У *Закључним разматрањима* (стр. 59) одређен је значај и место уметности Мичина у домену локалне историје и културе, али и у оквиру уметничких прилика 19. века. Још једном је акцентовано фундаментално, војничко, професионално образовање Мичина, где његов уметнички, ликовни и музички ангажман, долази до особитог изражаја и чини га универзалном и ретко интересантном особом друге половине 19. века у јужнобанатском подручју.

Резимирано је свеукупно ликовно дело сликара, кроз меморабилну функцију тематског садржаја, који се, с једне стране, црпи из приватног, породичног круга, док се други акценат ставља на „сећање“ на историјско, српско културно наслеђе. Колекције портрета и историјских композиција, као актуелне теме, обогачене су и призорима из живота војске, који се опет, на један начин везују за саму аутобиографију Мичина. Све слике, портрети и композиције, намењене су амбијенту приватног грађанског ентеријера, са недвосмисленим циљем – да се у едукативном и меморабилном смислу јасно дефинише идеја о пореклу породице, њеном угледу, као и припадности одређеном националном корпусу.

Рад се завршава резимеом на енглеском језику (стр. 60–61) и списком одабране грађе, извора и литературе (стр. 62–64). Вокоун користи инвентарне књиге и документацију Музеја, архивску грађу Историјског архива у Белој Цркви, текстове *Белоцркванских новина*, као и одабрану литературу. *Кашало* (стр. 65–66) дела чини списак од двадесет слика Мичина, које поседује Музеј. Репродукције у боји у знатном броју и неколико документарних фототографија, визуелно обогаћују исцрпан текст.

Анализа сликарства Симеона Симе Мичина представља употпуњавање мозаика уметничко-историјских прилика нашег региона у времену 19. века. Сликар сасвим солидних могућности, али не неко ко помера границе визуелних схватања у смислу авангарде, Мичин је, свакако, интересантна појава на ликовном пољу свога доба.

Чињеница је да су слике коњичких вежби, битака, историјских догађаја, као и ретко интерпретираних масовних сцена, особито у српској уметности 19. века, па и у уметности провинцијског банатског региона, раритетна дела у том тематском смислу. Храбро упуштање у композициона решења вишефигуралних сцена, условно речено, у световној уметности тога доба, представља, заиста, ређу појаву.

Истраживачким подухватом *Сликариство Симеона Симе Мичина из збирке Музеја у Белој Цркви*, Игор Вокоун је извршио својеврсну, ефектну ремаргинализацију опуса сликара, тако што је истовремено, отворио могућност ефикаснијег проучавања и анализе уметности његовог, пре свега, ликовног ангажмана. У методолошком приступу Вокоун се осврнуо на широки спектар различитих фактора који су утицали на његов настанак користећи различите приступе и анализе. Од фактографског, као

система прикупљања података, преко историјског, све до иконографског, са јасним циљем да се успешно тумаче поједини сегменти слике. Вокоун је успешно указао на значај дела Симеона Симе Мичина, са сигурним дефинисањем улоге сликара у оквиру културног миљеа Беле Црекле, али и у ширем контексту уметничких прилика 19. века у нашем региону.

Драјана Куручев

ЖИВОТ, РАД И ДРЖАЊЕ ДОМАЊИХ НЕМАЦА (ФОЛКСДОЈЧЕРА) ПРЕ РАТА, ЗА ВРЕМЕ РАТА И ЗА ВРЕМЕ ОКУПАЦИЈЕ

Приредио др Драго Његован, ИК „Прометеј“ и Мало историјско друштво, Нови Сад, Нови Сад, 2012.

Приређивач едиције елабората Покрајинске комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача у Војводини др Драго Његован успео је да за нешто више од три године приреди и пети елаборат наведене комисије. Овај елаборат, мада обимом међу мањима, садржином је вероватно најсвеобухватнији. Његова тема је, као што се из наслова види, целокупна делатност Немаца из Југославије (фолксдојчера), од момента формирања њихових првих културно-политичких организација у новоствореној држави, 1920. године, до Априлског рата, окупације и ослобођења.

У интересантном уводу приказана је укратко историја војвођанских Немаца, почев од њихове колонизације у XVIII веку. Већ ту се указује, позивајући се на пажљиво одабране цитате из старије литературе, првенствено немачке и делимично мађарске, да су Немци у ове крајеве плански колонизовани са дугорочним циљем да буду заметак постепене германизације, или барем немачке демографске доминације, на овим, новозадобijenим, територијама. Мора се рећи да су аутори елабората занемарили, не знам да ли свесно, и истовремену колонизацију, Словака, Русина и других народа у ове крајеве. Ипак, сами немачки аутори, који су се позивали на документа из државних архива, дали су довољно материјала за тврдњу да су Немци при колонизацији

били изузетно повлашћени, како при избору места за колонистичка насеља, тако и повластицама, пореском политиком, ослобађањем од служења војске и већине феудалних дажбина, далеко већом количином поседа, пољопривредног алата и стоке која им је стављена на располагање и другим.

Посебна пажња је посвећена развоју немачке националне свести и великонемачке пропаганде међу Немцима у данашњој Војводини, у чему су велики удео имали интелектуалци из њихових редова, пре свих популарни књижевник Адам Милер Гутенбрун.

Крај 1. светског рата, распад Аустро-Угарске и стварање Краљевине С.Х.С., касније Југославије, били су почетак нове епохе и за Немце на овом подручју. Први пут су се нашли у улози неповлашћене мањине, препуштене мање-више самој себи. Видимо да се већ у раним 20-тим годинама појављују замеци организација које су биле веома присутне и активне све до 1944. - Културбунд, Аграрија и друге пољопривредне задруге, Централна здравствена задруга (ZeWoGe), читаонице и спортска друштва, као тада још углавном прикривени пунктови васпитања у великонемачком духу.

Све је то дошло до још већег изражаја након доласка Хитлерових нациста на власт у Немачкој. Нацистичка пропаганда, преношена између осталог

и преко младих Немаца из Југославије који су студирали у Рајху, брзо је ухватила корен међу војвођанским Немцима. Већ половином 30-тих настаје у Културбунду струја отворених нациста, тзв. „обновитеља“ (Erneuerer), обилато потпомагана из Рајха пропагандним материјалом и новцем. Њима се извесно време супротстављало старије руководство, које их је чак и искључило из Културбунда. На крају је тај сукоб „решио“ лично Хитлер, по чијем је на-ћ ређењу формирано ново вођство Културбунда, у коме су „обновитељи“ водили главну реч. Након тога почиње интензивна нацификација Културбунда, који је већ до окупације Југославије еволуирао у Немачку националну групу, организацију потпуно нацистичког духа и организовану по узору на нацистичке организације из Рајха и околних земаља.

Априлски рат 1941. већ даје слику припадника горе наведених организација као добро организоване „пете колоне“. Они се јављају као спроводници немачких јединица по својим местима, нарочито они који су у великом броју очи рата дезертирели и вратили се у своја места као припадници немачке војске, или већ након почетка рата пребегли на територију немачких сателита да „позову немачку војску да заштити немачки живаљ од српског терора“, за који су после и сами писали да га није ни било, јер једине „акције“ из тог периода које они помињу у својим публикацијама, издатим за време окупације, су разоружавање заосталих припадника војске Краљевине Југославије и, углавном, веома свечани дочеци немачке војске.

Априлски рат није донео оно што су фолксдојчери очекивали. Уместо укључивања у Рајх, Војводина је, а војвођански Немци заједно са њом, издељена на три дела. Посебно су били разочарани Немци из Бачке, а нешто мање незадовољства било је у Срему, а посебно Банату, где су тамошњи фолксдојчери, на челу са предратним вођом за целу Југославију др Јозефом-Сепом Јанком, убрзо изборили статус „државе у држави“. Ове мере су из Берлина објашњаване као „привремена ратна нужност“, уз обећања да ће се после добијеног рата то решити повољније по Немце.

Без обзира на то, у сва три дела Војводине све време рата присутна је максимална активност огромне већине Немаца, у оквиру својих националних група, у ратном напору Рајха и његових сателита, у разним видовима: борба против организација и јединица НОП-а на својој територији, добровољно

јављање у SS-групе и учешће у другим војним окупационим формацијама ван Војводине, полицијска и стражарска служба, добровољна радна служба, новчани и материјални прилози и др.

Посебно поглавље ове жалосне приче чини учешће војвођанских Немаца у ратним злочинима над цивилним становништвом Војводине. У овом елаборату се о њима говори само укратко, а детаљније о посебним елаборатима везаним за конкретне масовне злочине. Неки од тих елабората („Раџија“, „Акција Виктора Томића“, Злочини над Јеврејима) су већ објављени у овој едицији, а постоје и посебни елаборати о концентрационим логорима, масовним стрељањима и др, који се у овом елаборату цитирају. Све ово је допринело томе да немачка мањина у Војводини, након пропасти Трећег рајха, доживи познату трагичну судбину, при чему су, по принципу колективне одговорности, страдали и многи невини људи, док су неке главне вође, па и сам Сеп Јанко, захваљујући послератној хладноратовској политици избегли заслужене казне.

Поред основног текста елабората, приређивач је у књигу уврстио и низ документарних фотографија из збирки Музеја Војводине и Народног Музеја у Панчеву, чиме је поткрепио основни текст.

С обзиром на планове припређивача и издавача, сви ови, а и остали елаборати Покрајинске комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача у Војводини, требало би да буду стављени на увид јавности у наредних неколико година.

Наравно, и ова едиција дели све тешкоће економских прилика у култури и нашем друштву уопште, и наставља излагање само захваљујући ентузијазму људи окупљених око ње и помоћи институција, у конкретном случају Градске управе за културу града Новог Сада. Опремљена је нешто боље него претходна, поново са тврдим повезом. Већ препознатљиви стил Александра Козлице даје јој и визуелни печат дела једне велике целине. Нама остаје да се надамо да, без обзира на све недаће, приређивач и угледни издавачи неће клонати док не остваре свој унапред зацртани циљ – публиковање свих елабората Покрајинске комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача у Војводини, као извора од непроцењиве вредности за историју 2. светског рата и НОБ-а у нашој покрајини.

Мр Преграј Бајић

РЕЦЕНЗЕНТИ ЗА РАД МУЗЕЈА ВОЈВОДИНЕ БРОЈ 55

Редакција Рада Музеја Војводине захваљује се рецензентима који су и овом приликом помогли да се часопис појави у обиму и облику какав је раније био препознатљив:

Др растко Васи
Др Драгана Антонови
Др Весна Димитријеви
Др Агнеш Озер
Др Драго Његован
Др Ференц Немет
Др Бранка Кули
Др Александар Крел
Др Јадранка Орговић Црнобрња
Мр Александар Мики
Светлана Блажић, музејски саветник
Иван Чакан, музејски саветник
Бранко Богдановић
Миодраг Цветић, музејски саветник

УПУТСТВО САРАДНИЦИМА

Детаљно упутство за следећи број Рада Музеја Војводине број 56, сарадници могу да пронађу на сајту Музеја Војводине: www.muzejvojvodine.org.rs.

ДР МИРЈАНА МАЛУЦКОВ (1930–2012)

Дана 12. новембра 2012. године је, након краће болести, у Београду преминула др Мирјана Малуцков, уважени члан колектива Музеја Војводине. Мирјана Малуцков рођена је 25. јуна 1930. године у Славонском Броду, у породици Милана Илића, родом из околине Слуња, и мајке Маргарете, рођ. Ланг, из Славонског Брода. Године 1936. је породица Илић прешла у Вршац, у којем је Мирјана Малуцков завршила основну школу и гимназију.

Мирјана Малуцков наставља школовање на Филозофском факултету у Београду, на Катедри за етнолигију, на којој је дипломирала 1953. године код професора Боривоја Дробњаковића. Убрзо по завршетку студија почиње да ради као етнолог у Народном музеју у Вршцу, где од самог почетка своје стручне каријере бива укључена у рад на прикупљању грађе о народним ношњама Румуна у југословенском делу Баната. Самопрегорни рад и стручност коју је показала током рада у Народном музеју у Вршцу нису остали непримећени, па је Мирјана Малуцков од 1955. године, на препоруку тадашњег директора Војвођанског музеја Рајка Николића, постала члан колектива Војвођанског музеја.

Прва теренска истраживања у којима је учествовала су показала да постоје велике разлике између појединих типова румунске ношње, која нису везана за одређени ареал, него су карактеристика група једнаких по пореклу. Управо због тога је одлучено да центар за истраживање Румуна постане Војвођански музеј у Новом Саду, а да банатски музеји и даље прикупљају грађу и предмете о Румунима, ограничавајући се само на места која гравитирају ка одређеним музејским центрима. То је био нов и тежак подухват за тадашње прилике, будући да није било поуздане литературе у вези са изразом општег прегледа Румуна у Банату, нити посебних радова који би се односили на поједине области живота југословенских Румуна.

Као једини могући метод рада на прикупљању грађе о народним ношњама Румуна у Банату се наметнуо метод непосредног сакупљања грађе. Током теренских истраживања која су трајала 1954–1973. године др Мирјана Малуцков је сакупила драгоцену

етнографску грађу из 34 румунска места у Банату, постајући врсни познавалац традиционалне културе Румуна у југословенском делу Баната. Истраживачки рад на овој теми је довео до њене ближе сарадње са уваженим лингвистом и дијалектологом др Радом Флором, професором Филолошког факултета у Београду.

Бављење истраживањем румунске етничке заједнице у Војводини јој је омогућило наставак специјалистичких студија у Букурешту 1963/1964. године. Време проведено на специјализацији Мирјана Малуцков користи за ближе упознавање упоредног етнологског материјала кроз литературу и музејске збирке у Букурешту, Сибиу, Клужу и Темишвару. Као резултат вишегодишњег рада на истраживању Румуна у Банату, 1973. године објављује монографију *Народна ношња Румуна у југословенском Банату*.

Њено стручно усавршавање из музеологије, започето седамдесетих година, крунисано је магистарском тезом *Концепција и структура Етнолошкој одељења Војвођанској музеја и концепција сивалне*

поставке, коју је одбранила 1976. на Свеучилишту у Загребу, у Центру за постдипломске студије. Магистарски рад др Малуцков представљао је окосницу етнолошког дела будуће сталне поставке Музеја Војводине, која је реализована 1990. године.

Мирјана Малуцков је докторирала у Београду 1983. године, код ментора др Петра Влаховића, са тезом *Румуни у Војводини и њихове етничке карактеристике*. Докторска дисертација је објављена 1985. године под називом *Румуни у Банату*, у едицији „Посебна издања“ Војвођанског музеја.

У Етнолошком одељењу је била руководилац Збирке текстила, а од 1975. године до пензионисања је руководила Етнолошким одељењем. Током рада у Војвођанском музеју се доказала као успешан организатор и руководилац, који је умео да осмисли научне задатке и да их оствари на најбољи могући начин. У својству уредника, редактора и једног од аутора, др Малуцков је припремила зборник *Етнолошка траја о Ромима–Циганима у Војводини* (1979).

Током своје дугогодишње професионалне каријере се налазила на дужности главног уредника Ра-

да војвођанских музеја (1979–1989). У том периоду су објављене *Радови* од броја 25 до 35. У Друштву музејских радника Војводине је била дугогодишњи секретар Етнолошке секције и уредник гласила Друштва *Сјона* (1974–77).

У Матици српској је, у два мандата, била члан Одбора Одељења за друштвене науке, као и члан Матичиног Темишварског одбора и уредништва његовог гласила *Темишварски зборник*. Као први музеалац у Војводини, др Малуцков је добитник награде *Искре културе* – за допринос истраживању народног стваралаштва Румуна у Банату и прилог заједништву националних култура.

Колеге ће је запамтити по спремности да помогне и укључи се у реализацију свих етнолошких програма за које је веровала да представљају допринос војвођанској музеологији. Сви коју су имали част да сарађују са њом и ослањају се на њено знање и искуство су имали осећај да припадају једној великој етнолошкој породици.

Бојган Шекарић

